

DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

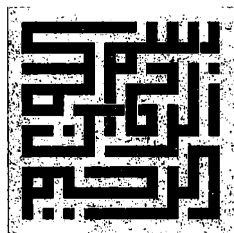

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

4

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN -KONULU TEFSİR-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2032
KAYNAK ESERLER - 251

2021-06-Y-0003-2032
ISBN 978-625-435-121-1 (takım)
ISBN 978-625-435-125-9 (4. cilt)

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
19.08.2021/48

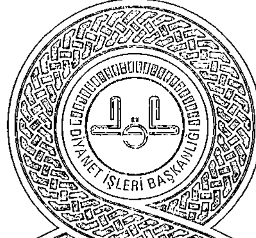
Sertifika No: 12930

2. Baskı, Ankara 2021

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık ve Tan. Hizm.
İth. İhr. Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 397 16 17

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Yayın ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

4

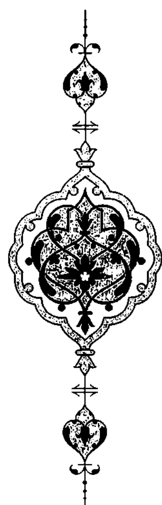

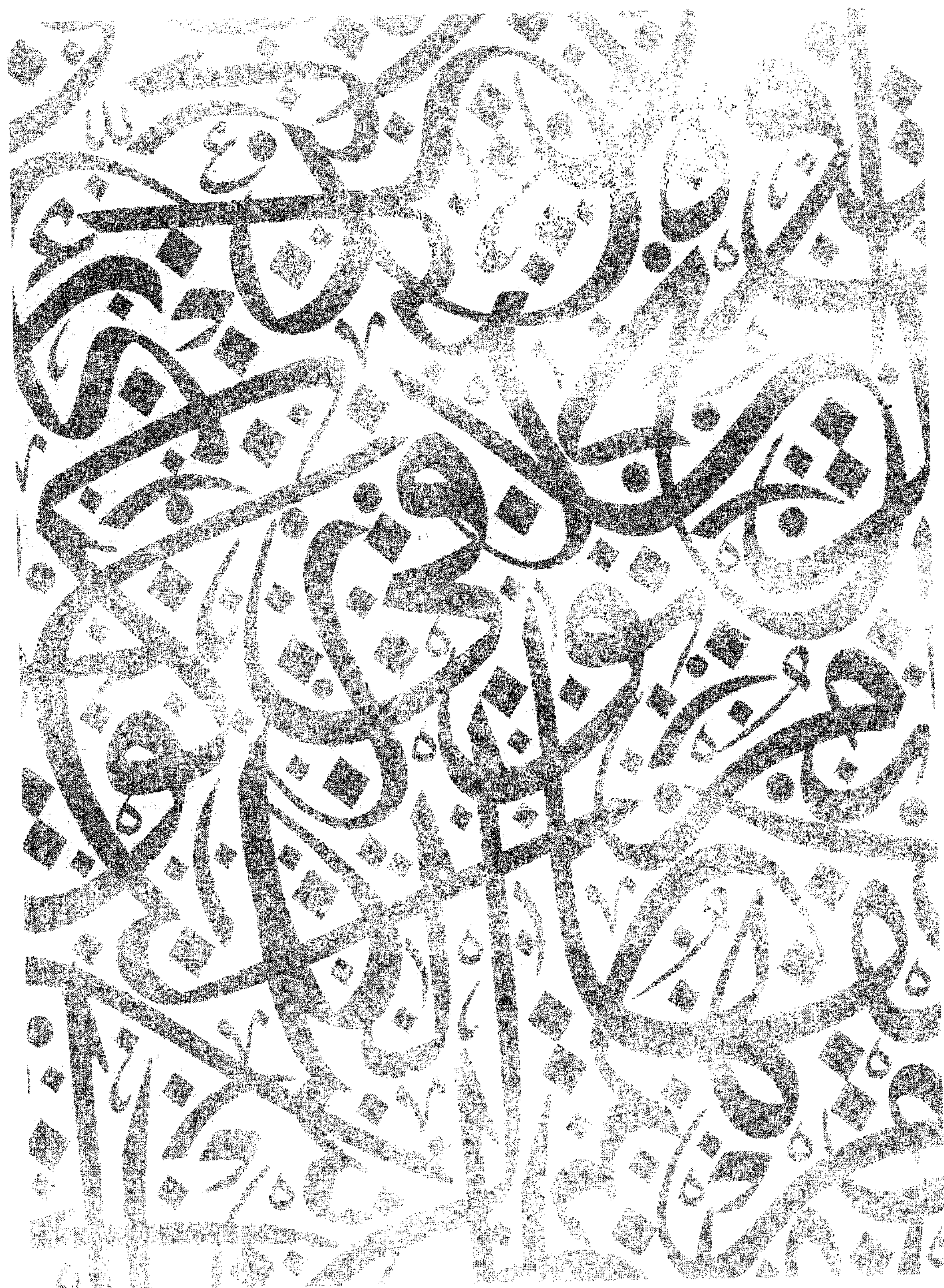
İÇİNDEKİLER

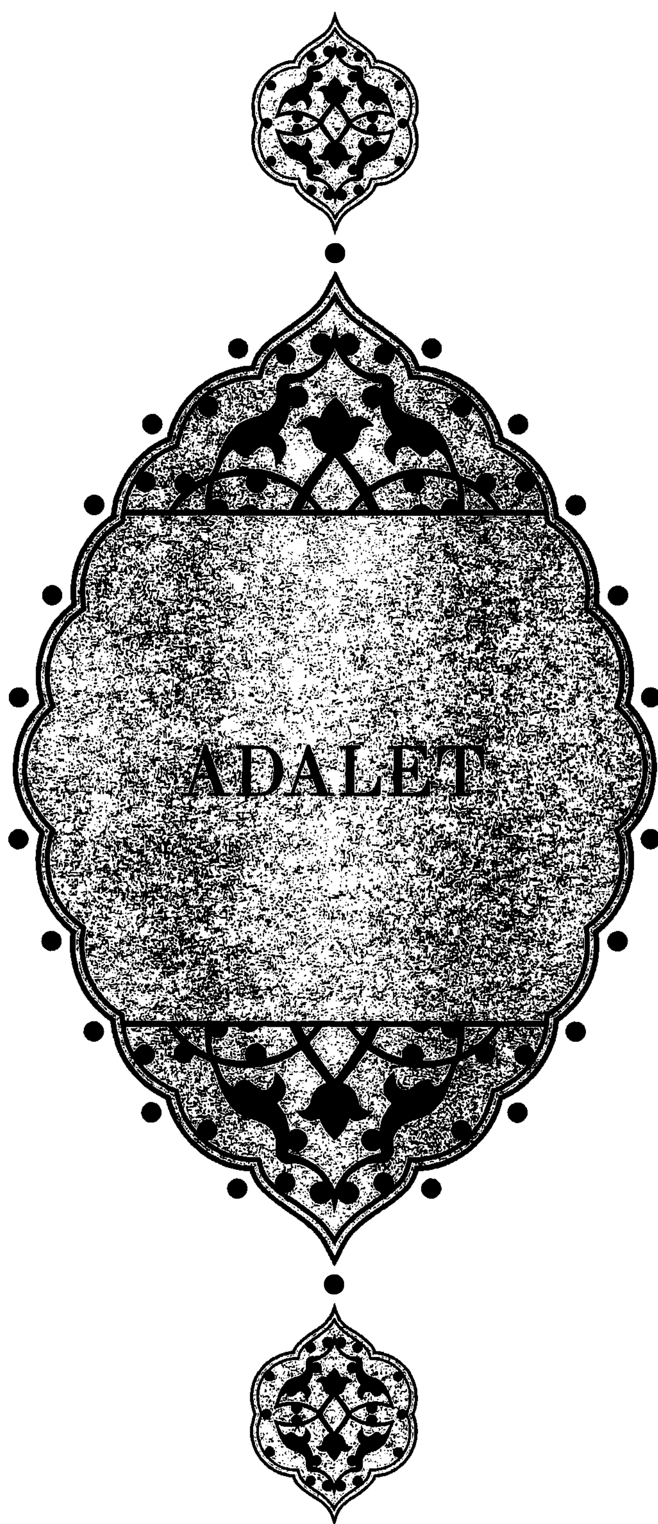

ADALET, 7
TAKVÂ, 29
İYİLİK, 51
HAYÂ ve ÖRTÜNME, 73
TÖVBE, İSTİĞFAR ve AF, 89
SABIR, 111
TEVEKKÜL, 131
ŞÜKÜR, 151
HAMD, 173
TEFEKKÜR, 191
ZİKİR, 211
DUA, 231
TEMİZLİK: ABDEST ve GUSÜL, 255
KÂBE, 267
MESCİD, 285
TEYEMMÜM, 305
NAMAZ, 317
HAC ve UMRE, 339
İNFAK, 365
ORUÇ, 387
ZEKÂT, 407
SADAKA, 427
CİHAD, 449
EVLENME, 477
AİLE ve AKRABALIK, 499
BOŞANMA, 519
MİRAS ve VASİYET, 543

ADALET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاللّٰهُ يَقْض۪ي بِالْحَقِّۜ وَالَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍۜ
اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٢٠﴾

"Allah adaletle hüküm verir; onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir ."

(Mü'min 40/20)

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً بِالْقِسْطِۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۜ ﴿١٨﴾

"Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka ilâh olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."

(Âl-i İmrân 3/18)

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًاۜ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِۚ
وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

"Rabbinin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir."

(En'âm 6/115)

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَإِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

"Muhakkak ki Allah adaleti, iyilik yapmayı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor."

(Nahl 16/90)

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ
النَّاسُ بِالْقِسْطِۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ
مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

"Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde Kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür."

(Hadîd 57/25)

فَلِذٰلِكَ فَادْعُۚ وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْۚ وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۜ لَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَاۚ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُۜ ﴿١٥﴾

"İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: 'Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır.'"

(Şûrâ 42/15)

اَللّٰهُ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْم۪يزَانَۜ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَر۪يبٌ ﴿١٧﴾

"Hak ve hakikat içerikli Kitap'ı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Nereden bileceksin, kıyamet vakti belki de çok yakın!"

(Şûrâ 42/17)

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَاۙ وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِۜ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَم۪يعاً بَص۪يراً ﴿٥٨﴾

"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir ."

(Nisâ 4/58)

يَا دَاوُ۫دُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلٖيفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِۜ اِنَّ الَّذٖينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."

(Sâd 38/26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبٖينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقٖيراً فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَاِنْ تَلْوُ۫ٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيراً ﴿١٣٥﴾

"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Şahitlik ettiğiniz insanlar) ister zengin, isterse yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır (onları sizden çok kayırır). Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

(Nisâ 4/135)

وَمِمَّنْ خَلَقْنَٓا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

"Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardır."

(A'râf 7/181)

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ
وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ
ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ ﴿١٥٢﴾

"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."

(En'âm 6/152)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِۘ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُواۜ اِعْدِلُواࣞ هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰىۘ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ
خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'a karşı gelmekten korkun.
Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."

(Mâide 5/8)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de adalet konusu, *adl, mîzan, kıst* ve *hak* kelimeleri ile anlatılır. Bu kelimeler birbirinin yerine kullanıldığı gibi, *adl* kelimesinin, *hak* kelimesi ile beraber kullanıldığı âyetler de vardır.[1] *'A-de-le* kökü Kur'ân'da 14 kez fiil, 14 kez de isim olarak toplam 28 kez geçer. *Mîzan* (ç. *mevâzîn*) kelimesinin kökü olan *ve-ze-ne*den türeyen fiil ve isimler de Kur'ân'da yer alır. Bu kelimeler tartmak, terazi ve denge anlamlarında 23 defa geçer. *Ka-se-ta* kökü ise farklı kiplerde, âdil olmak ve adalet anlamlarında 23 kez kullanılır. Aynı kelime bunun tam zıttı olan adaletten uzak olmak anlamında da iki kez kullanılır. *Ha-ka-ka* kökünden gelen doğru, gerçek ve hakikat anlamındaki *hak* kelimesi 287 kere kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm muhataplarında, hayatın her alanına hâkim olan, âhirete de uzanan kusursuz ve ebedî bir adalet fikri yerleştirmeyi amaçlar. Zira adalet, bizâtihi yaratılışın kendisinde bulunmaktadır. Buna uygun olarak Yüce Allah yeryüzünde insanoğlundan âdil davranmasını ve bu dengeyi bozmadan yaşamasını istemiştir. Allah, âhirette de dünyada yapılanların karşılığını kusursuz bir adaletle verecektir.

'A-de-le kökü, "eşit, âdil ve doğru biçimde davranmak" anlamına gelmektedir. Kelime ayrıca "bir şeyi eşit ve benzer olarak yapmak" anlamında da kullanılır.[2] Ancak eşit kılmak, ilâh konusunda olduğunda Kur'ân'daki en olumsuz anlamı kazanır. Çünkü bu kullanımda kelime, Allah'a denk, eşit varlık yahut varlıklar kabul etmek demektir. Bu da O'na şirk koşmak anlamına gelir.[3] Kelimenin Kur'ân'da "doğrudan, adaletten ayrılmak" anlamında da kullanıldığı olmuştur.[4] *Adalet*; "bir kaybın eşit karşılığı olan ceza, yani fidye" anlamına da gelir.[5] Bir suça karşılık olabilecek eşit bir ceza tespiti de aynı kelime ile ifade edilmiştir.[6]

---

1 A'râf 7/159, 181.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 325-326.
3 En'âm 6/1, 150; Neml 27/60.
4 Nisâ 4/135.
5 Bakara 2/48; En'âm 6/70: Taberî, IX, 324; İbn Kesîr, I, 394.
6 Mâide 5/95.

Ka-se-ta kökü de Kur'ân'da aynı anlamı ifade eder. *Kassata* "eşit olarak bölüştürmek, dağıtmak ve hükümde âdil olmak" anlamına gelir. Kelimenin isim biçimi de "eşitlik, adalet, âdil ve hakça davranış" anlamına gelmektedir.[7] Kur'ân'da geçen *mevâzînü'l-kıst* ifadesi "adalet terazileri" anlamındadır.[8] *Muksit* ise "âdil veya hakça davranan" anlamındadır.[9] Zıt anlama sahip kelimelerden olan *kaseta,* "doğruluktan ayrılmak, haksız ve yanlış davranmak" anlamı da taşımaktadır.[10]

Kur'ân'da adaleti ifade etmek için kullanılan başka bir kelime de *hak*tır. Bu kelime "gerçeğe, olana uygun olmak, doğruya uygun inançta olmak, doğru olmak" anlamlarına gelmektedir.[11] Kur'ân'da "gerçek, gerçeklik, doğru" anlamında kullanılmıştır. Meselâ Hz. Muhammed'in (sas) getirdiği din, gerçek ve doğru dindir (*dînü'l-hak*).[12]

Kur'ân'da adalet konusunu anlatan başka bir kelime de *mîzan*dır. "Adalet, denge, eşitlik, ölçü, terazi" anlamlarına gelen *mîzan* ve *kıst* kelimeleri aynı anlamı taşımaktadır.[13] *Mîzan,* Allah'ın doğru ve yanlışı ayırmak için yarattığı yaratılışa koyduğu ölçü, yaratılıştaki dengedir. Yaratılıştaki *mîzan* âhirette de bulunur. Allah "kıyamet günü için adalet terazileri" (*el-mevâzînü'l-kıst*) kuracak[14] ve yapılan işleri bu adalet terazisinde tartıp karşılığını eksiksiz verecektir.

Kur'ân'da adalet kavramının zıt anlamlısı olarak *zulüm* kelimesi yer almaktadır. *Zulüm,* "Allah'ın buyruklarını çiğneyerek O'na karşı suç işlemek, yanlış yapmak" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca "zulüm sınırları aşmak, adaletsiz davranmak" anlamlarında da kullanılır.[15] Bunun yanı sıra

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 403.
8 Enbiyâ 21/47: Taberî, XVI, 284; İbn Kesîr, IX, 408; Zemahşerî, IV, 148.
9 Mâide 5/42; Hucurât 49/9.
10 Cin 72/14, 15: Taberî, III, 333; Zemahşerî, VI, 229-230.
11 Fîrûzâbâdî, s. 874; Râgıb el-İsfahânî, s. 125.
12 Feth 48/28; Saf 61/9.
13 Enbiyâ 21/47: Taberî, XVI, 284-285; Fîrûzâbâdî, s. 1238; Râgıb el-İsfahânî, s. 522.
14 Enbiyâ 21/47.
15 Râgıb el-İsfahânî, s. 315.

Kur'ân'da *münker, bağy, tuğyan* ve *hevâ* kelimeleri de adaletin karşıtıdır. *Bağy*, "yanlış, haksız ve zalimce davranmak" anlamına gelmektedir.[16] *Hevâ* ise "aklın, benliğin kötü ve yasak olan şeylere eğilim göstermesi"dir.[17] *Tağâ* kelimesi "sınırı veya ölçüyü aşmak, itaatsizlikte aşırı gitmek" anlamlarındadır.[18] Kötü, nefret edilen veya kanun tarafından çirkin görülen anlamındaki *münker* kelimesi de burada sayılabilir.[19]

16 Râgıb el-İsfahânî, s. 55-56.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 548.
18 Râgıb el-İsfahânî, s. 304.
19 Râgıb el-İsfahânî, s. 653.

Tu'me b. Ubeyrik adında bir kişi, bir zırh ve bir miktar yiyecek çalmıştı. Malı çalınan kişi Peygamberimize gelerek olanı biteni anlattı. Olayın ortaya çıkacağını anlayan Tu'me'nin yakınları gece hemen Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Hırsızlığı Zeyd b. Semîn adında bir Yahudi'nin yaptığını söylediler. Aslında Tu'me, zırhı çalmış ve bir Yahudi'nin evine bırakmıştı. Yakınları ise bir Müslüman'ı korumak gerektiğini ve hırsızlığı yapan Yahudi'nin suçunu örtmek için olayı Tu'me'nin üzerine atmaya çalıştığını söylüyorlardı. Hatta komşularından şahitler de bulup getirmişlerdi. Hz. Peygamber (sas) bu durumda olayı daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymayarak kararını Tu'me lehine vermişti. Çok geçmeden şu âyet-i kerîmeler nâzil oldu: *"İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren Kitap'ı sana indirdik; hainlerden taraf olma! Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez."*[1] Hz. Peygamber'e Müslüman da olsa, haksızlık yapıp iftirada bulunan kişinin yanında olmaması bildirilmişti. Ayrıca Yahudi de olsa haklı olana hakkını vermesi gerektiği konusunda uyarı yapılmıştı. Önemli olan her insanın kanun önünde adaletle yargılanmasıydı.

1 Nisâ 4/105-107: Taberî, VII, 462-463; İbn Kesîr, IV, 260-261.

ALLAH ÂDİLDİR

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً
بِالْقِسْطِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۜ ﴿١٨﴾

"Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka ilâh olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."

(Âl-i İmrân 3/18)

Mekke döneminde Kur'ân-ı Kerîm, muhataplarının dikkatini insanın ve kâinatın dengeli, hesaplı ve mükemmel yaratılışına çeker.[2] Allah, insanı yaratmış, ona düşünmeyi ve düşüncelerini ifade etmeyi (*beyân*) öğretmiştir. Allah kâinatı mükemmel bir hesaplamayla belli bir dengede yaratmıştır. O, gökleri yükseltmiş ve dengeyi (*mîzan*) bu yaratılışa yerleştirmiştir.[3] Allah, insanın dinen doğru davranışlarının temeline de bu dengeli yaratılışı koymuştur. Böylece adalet, bütünüyle yaratılışın kendisinde bulunmaktadır.

Kâinatı adalet üzere yaratan Rabbimizin biricik olduğu gerçeğini kabul etmek yine adaletin gereğidir. Taberî'ye (ö. 310/923) göre, *"Allah adaleti ('adl), iyiliği (ihsan), akrabaya karşı cömert olmayı emreder."*[4] anlamındaki âyet, öncelikle bunu ifade etmektedir. Yüce Allah'ın bu âyette emrettiği adalet, O'nun nimetleri ve iyilikleri veren olduğunu kabul ve ifade etmektir. Buna göre en başta adalet, Cenâb-ı Allah'tan başka ilâh olmadığını kabul etmek ve Allah'a şükretmektir. Allah Teâlâ, her şeyi işitip gören, mutlak adalet sahibi ve yaratılanlar arasında hesap gününde adaletle hükmedecek olan bir ve tek Yaratıcı'dır. Müşriklerin taptığı putlar ise iyi ve kötü işler ile bunlar arasındaki farkı bilmekten âcizdir. Bu putlara herhangi bir yaratıcılık özelliği yakıştırmak en büyük adaletsizliktir.[5] Bu konu Kur'ân'da bir mesel yoluyla da anlatılmıştır. Meselde dilsiz, yaptığı işten hayır gelmeyen, beceriksiz ve efendisine yük olan köle, işitemeyen, konuşamayan, bir zararı kovamayan putları temsil eder. Buna karşın doğru yolda olan ve adaleti emreden ise Allah'ı temsil eder: Bunlar

2 Rahmân 55/5-9.
3 Rahmân 55/7-9: Taberî, XXII, 177-179; İbn Kesîr, XIII, 314; Zemahşerî, VI, 6.
4 Nahl 16/90.
5 Nahl 16/90: Taberî, XIV, 334-335.

birbirine hiç benzemez.[6] Başka bir âyette de *"Ve Allah adaletle (hak) hüküm verir; onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir."*[7] denilmektedir. Âyetin *"Allah'tan başka taptıkları hiçbir şeye hükmedemezler."* kısmı "onların buna gücü yoktur" anlamındadır. Ancak *"Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bile bildiğinden"* mutlak adaleti gereği, iyiliğe karşılık iyilik, kötülüğe ise karşılığı olan cezayı verecektir.[8]

Yüce Allah'ın âdil oluşu, sadece dünya ile sınırlı değildir. Dünyada yapılanlar âhirette ince ve kusursuz bir adaletle hesaplanacak ve karşılığı verilecektir. Bu husus da şu âyette dile getirilmektedir: *"(Ey Peygamber! O gün) meleklerin Rablerini hamdedip yücelttiğini ve arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Böylece insanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*[9] Allah, "kıyamet günü için adalet terazileri" (*el-mevâzînü'l-kıst*) kuracaktır. Böylece hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğramayacak, hatta Yüce Yaratıcı "bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa" yapılan tüm işleri bu adalet terazisine koyacak ve karşılığını eksiksiz verecektir.[10] Kâinatın yaratılışındaki dengeyi ve adaleti anlatan *terazi* benzetmesi,[11] bu âyette âhirete taşınmaktadır. Yaratılıştaki *mîzan* âhirette de bulunur. Âyetin bu ifadesi, hesap gününde iyi amellerle kötü amellerin adaletle tartılması anlamındadır. Bu ifadenin doğrudan adalet anlamına geldiği de belirtilmiştir. Buna göre hüküm günü kimseye adaletsizlik edilmeyecektir. İnanıp doğru ve düzgün işler yapanlar bunun karşılığını, Allah Teâlâ'nın adaleti gereği cennet olarak alacaktır. Ancak onu inkâr edenler, Allah'ın şaşmaz adaletiyle karşılığını cehennem olarak görecektir.[12] Kur'ân'da inkârcıların hesap günündeki azaptan kurtulmak için, şayet mümkün olsa sahip oldukları her şeyi feda etmek isteyecekleri bildirilir. Ancak orada âdil bir şekilde hesap görülecek ve işledikleri bütün suçlar önlerine konacaktır.[13] İster toplumun önde geleni, ister avam olsun, suçlular Allah tarafından âdil bir şekilde cezalandırılacaktır. Dünyadaki bu tür sınıflandırmalar, âhirette Allah'ın yargısındaki adalet ilkesini bozamayacaktır. Yargılananlara verilecek ceza, adalet gereğince onların yaptıklarından ne çok ne de az olacaktır. Ayrıca hiç kimse başkasının yaptığı ile suçlanmayacaktır.[14] Böylece

6 Nahl 16/76: Taberî, XIV, 309-310.
7 Mü'min 40/20.
8 Mü'min 40/19-20: Taberî, XX, 303.
9 Zümer 39/75: İbn Kesîr, XII, 163.
10 Enbiyâ 21/47.
11 Rahmân 55/7.
12 Zümer 39/75: Taberî, XX, 272.
13 Zümer 39/47, 48.
14 En'âm 6/164.

Kur'ân, insanoğlunun zihnine ilk yaratılıştan âhirete kadar uzanan kusursuz ve ebedî bir adalet fikri yerleştirmektedir.

PEYGAMBERLER ADALETİ YAŞATMIŞTIR

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْميزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ
بِالْقِسْطِۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَديدَ فيهِ بَأْسٌ شَديدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ
بِالْغَيْبِۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزيزٌ ﴿٢٥﴾

"Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde Kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür."

(Hadîd 57/25)

İnsanlara doğru ve yanlışı, adalet ve haksızlığı hatırlatsın diye her topluluğa peygamber gönderilmiştir. Bu da insanlar arasında adaletle[15] hüküm vermenin sağlam gerekçesini oluşturmaktadır. Önceki elçiler gibi, Hz. Peygamber'in de Mekke'de toplumuna açıkça ve doğrudan, Yüce Allah'ın adaleti emrettiğini bildirmesi istenmiştir.[16] Kur'ân doğruyu ve adaleti bildirmede hiçbir eksiklik taşımaz.[17] Hz. Peygamber de bunu bildirmekle yükümlü olarak gelmiştir. Konu âyette şöyle ifade edilir: *"İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzu ve heveslerine uyma ve şöyle de: 'Ben Allah'ın indirdiği bütün Kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Öyleyse sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Zaten Allah (hesap gününde) hepimizi bir araya*

15 Yûnus 10/47: Taberî, XII, 189.
16 A'râf 7/29: Taberî, X, 139; İbn Kesîr, VI, 281.
17 En'âm 6/115: Zemahşerî, II, 390.

getirecektir. Çünkü dönüş ancak O'nadır.'"[18] Allah'ın Elçisi ölünceye kadar, Allah'ın yeryüzünde kurduğu bu ölçüyü (*mîzan*) korumakla yükümlüdür. Mazlumun hakkı zalimden, zayıfın hakkı kuvvetliden ancak adalete dayanılarak alınır. Allah'ın yaratılışa koyduğu adalet, doğru ve yanlışı gösteren bir ölçü sunmaktadır. Âyette geçen *hevâ* kelimesi, Allah'ın gönderdiği haktan şüphe edenlerin inançları anlamında yorumlanmaktadır. Aynı şekilde âyette geçen *kitâb* kelimesi de Kur'ân'dan önceki ilâhî kitaplara işaret eder. Buna göre Tevrat, Zebur ve İncil de adalet mesajını getirmiştir. Hz. Peygamber de bu adalet mesajını izlemiştir.[19] Allah Teâlâ, Kitabı'nda buyurduğu hükümler konusunda adaletle karar vermek için *"Kitap'ı ve mîzanı indirmiştir."*[20] Cenâb-ı Allah'ın peygamberleri ile doğru bilgi içeren Kitap'ı ve adaleti gönderişi Medine döneminde de ele alınmıştır.[21] Allah, "insanlar adaleti (*kıst*) yerine getirsinler diye Kitap'ı ve adaleti (*mîzan*)" indirmiştir. Peygamberler kitap ve mîzan ile adaleti yerine getirirler. Kitapta Allah'ın emirleri vardır. *Mîzan* ise insanın dünya hayatındaki ilişkilerini ölçeceği bir adalet ölçüsüdür. İnsanlar aldıklarını da verdiklerini de ona göre bilir ve belirlerler.[22]

Mekke dönemindeki âyetler, önceki peygamberlerin kıssalarından örneklerle adaletin vahiy tarihi içindeki uygulamalarını gündeme taşımıştır. Böylece adalet anlayışı zihinlere yerleştirilmiş ve pekiştirilmiştir. Meselâ bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'nın toplumundan örnekler verilir: *"Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı."*[23] Taberî âyeti şöyle yorumlamaktadır: "Onlar (Allah'ın indirdiği) hak ile doğru yolu buluyor yani onun gereğini yerine getirerek yaşıyorlardı. Adaletle alışveriş yapıyor ve birbirlerine dürüst davranıyorlardı. Birbirlerine haksızlık yapmaktan özenle kaçınıyorlardı."[24] Kur'ân'daki örneklerden bir diğeri de Hz. Dâvûd'un kıssasıdır. İlgili âyetlerde anlaşmazlığa düşmüş iki kardeşten bahsedilir. Bu iki kardeş Hz. Dâvûd'a gelir ve aralarında haklarını çiğnemeden hüküm vermesini isterler.[25] Olay, doksan dokuz koyunu olan kardeşin, diğerinin tek bir koyununu sahiplenmek istemesi üzerine gerçekleşir. Hz. Dâvûd, bütün koyunlara sahip olma arzusunda olan kişinin adaletsizlik yaptığı yönünde hüküm verir. Ayrıca o, ortakların çoğunun diğerinin hakkını çiğnediği yönünde ge-

18 Şûrâ 42/15.
19 Şûrâ 42/15: Taberî, XX, 485-486.
20 Şûrâ 42/17: Taberî, XX, 489; Zemahşerî, V, 402.
21 Hadîd 57/25.
22 Hadîd 57/25: Taberî, XXII, 424.
23 A'râf 7/159.
24 A'râf 7/159: Taberî, X, 501.
25 Sâd 38/21-22.

nel bir yargıda bulunur.[26] Buna karşın Hz. Dâvûd, yanlış bir arzuya (*el-hevâ*) göre değil doğruya ve adalete göre karar vermesi konusunda uyarılmıştır.[27] Bu kıssa ile Müslümanlara bir peygamberin hayatından adaletin uygulanışına dair bir örnek gösterilmiştir.[28]

Peygamberler tarihinden başka bir örnek de Hz. Şuayb ve halkı Medyen'den verilmiştir. Hz. Şuayb halkına, Allah'tan başka tapılmaya lâyık bir ilâhın bulunmadığını hatırlatır. O daha sonra onları, ölçü ve tartıda doğru olmaya, haksızlık yapmamaya ve herkese hakkını vermeye çağırır. Böylece Kur'ân'da adalet, günlük hayattan bir örnekle gösterilmiş olmaktadır.[29] İnsanlar, ticarî hayatlarında, ölçü ve tartıda haksızlık yaparak Allah'a isyan etmemeli ve günaha yönelmemelidir. Hz. Şuayb'ın mesajında, Allah'a şirk koşmamak ile tartı ve ölçüde âdil olmak arasında ilişki kurulmaktadır.[30] Bu, adalet ilkesinin tevhid inancının bir gereği olduğuna ve bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığına dair verilen bir başka örnektir.

Mekke döneminde inen birçok âyette adalet, Müminlerin sahip olması gereken özellikler arasında sıralanır. Adaletin yerine getirilmesi veya bir suçun cezası olması dışında insan hayatına kıyılamaz.[31] Kureyş'in baskısının yaşandığı zor şartlarda inen Şûrâ sûresinde de Müminlerde bulunması gereken özellikler öğretilmektedir.[32] Müşrikler haksız bir saldırıda bulunduğunda, Müminler aynı şekilde saldırganlık göstermemelidirler. Bunun yerine onlar, dayanışma içinde kendilerini savunurlar.[33] Onlar, "Bir kötülüğün karşılığının ona denk bir davranış" olduğunu ve "Allah'ın haksızlık edenleri sevmediğini"[34] de yine Kur'ân'dan öğrenmişlerdir. Âyette belirtildiğine göre, Müşriklerden gelen sözlü saldırılara karşı, Müminler aynı ölçüde bir karşılık verebilirler. Bunun ötesinde Müşriklerden gelen bir saldırganlık karşısında bağışlayanın ve gücü yettiği hâlde bir karşılık vermekten vazgeçenin karşılığını ise Allah verecektir. [35] Şûrâ sûresinin daha sonraki âyetlerinde aynı husus bir kez daha vurgulanır. Buna göre haksızlığa uğrayan hakkını almak isteyebilir. Bu noktada kınanacak olanlar, insanlara haksızca ve düşmanlıkla saldıranlar ve Allah'ın koyduğu

---

26 Sâd 38/24.
27 Sâd 38/26: Taberî, XX, 65-77.
28 Sâd 38/21-26.
29 Hûd 11/84, 85.
30 Hûd 11/85: Taberî, XII, 540-541.
31 Furkān 25/68.
32 Şûrâ 42/37-42.
33 Şûrâ 42/37-39.
34 Şûrâ 42/40.
35 Şûrâ 42/40: Taberî, XX, 525-526.

kuralları çiğneyen Müşriklerdir.[36] Âyetin adaletin hakça yerine getirilmesinin bir yolu olan *kısas* ile ilgili olduğu da belirtilmiştir. Bu ilke daha sonra Medine'de uygulamaya konan açık bir kural olacaktır. Kısas haksızlık eden birine, onun yaptığına, başka bir haksızlıkla değil, bu haksızlığa eşit bir karşılıkta bulunmak demektir.[37] Âyetlere göre, haksızlığa eşit bir ceza ile karşılık vermek adaletin gereğidir. Ancak sonraki âyet, Müminleri bunun ötesinde çok önemli bir ahlâkî davranışa özendirir. Yapılan haksızlıklar sabırla karşılanmalıdır. Bu da övgüye lâyık bir davranıştır.[38]

DÜNYANIN DÜZENİ ADALETLE KURULMUŞTUR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَب۪ينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَق۪يراً فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَاِنْ تَلْوُٓا
اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً ﴿١٣٥﴾

"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Şahitlik ettiğiniz insanlar) ister zengin, isterse yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır (onları sizden çok kayırır). Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

(Nisâ 4/135)

Yüce Allah, adalet üzere yarattığı varlık âleminde muhteşem bir düzen ve uyum var etmiş, insanoğlundan da âdil davranıp dengeyi bozmadan yaşamasını istemiştir. *"Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü (mîzan) O koydu ki dengeden*

36 Şûrâ 42/41-42.

37 Şûrâ 42/41-42: Taberî, XX, 528.

38 Şûrâ 42/43; Mâide 5/45; Bakara 2/178.

sapmayasınız. Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız."[39] Bu âyette geçen *mîzan*, yaratılıştaki ölçü, denge ve adalete işaret eder. Aynı zamanda bu âyetlerde, insanlar arası ilişkilerde de doğru ve düzgün tartmak, ölçüde dengeyi sağlamak emredilir. Buna göre insan kendisine nasıl âdil davranılmasını istiyorsa, onun da aynı şekilde başkalarına âdil davranması gerekir. Böylece insanın düzgün bir hayat sürmesinin adaletle mümkün olacağı belirtilir. Unutulmamalıdır ki, âdil olmamak ve eksik ölçüp tartmak önceki toplumların yıkımına neden olmuştur.[40]

Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimizi izleyenlerin, diğer insanlara tanık olmaları için Allah tarafından *vasat ümmet* (*ümmeten vasatan*) kılındığını bildirmektedir.[41] Müfessirler âyetteki *vasat ümmet* ifadesini "dinde aşırılıklardan uzak duran ve olması gerektiği gibi davranan hayırlı ümmet" şeklinde anlamışlardır.[42] Taberî ise hayırlı olmanın da ancak adaletle gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân Müminleri, inanç, amel ve her türlü ilişkilerinde adaleti, yani dengeyi esas alan ve böylece diğer insanlara da örnek olan *adaletli ümmet* olarak nitelemektedir.[43] Nitekim Hz. Peygamber (sas) *"Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardır."*[44] âyetinde bahsedilen adaletli topluluğun onu izleyenler olduğunu belirtmiştir.[45] Onların nitelikleri hakkında da şu açıklamayı yapmıştır: *"Ümmetimden bir grup, Allah'ın emirlerini hak ve adaletten ayrılmadan uygulamaya devam edecektir. Onları yardımsız bırakmaya çalışanlar veya onlara karşı çıkanlar, onlara zarar veremeyecektir. Bu durum kıyamete kadar böyle devam edecektir."*[46]

Medine döneminde adalet kavramına işaret eden ilk âyetin, borçlar hukuku hakkında olduğu görülür.[47] Buna göre borcu kaydeden kişi, borcu eksiltmeden ya da artırmadan, olduğu gibi adaletle yazmalıdır. Borç büyük ya da küçük olsun, vadesiyle birlikte yazıya geçirilmelidir.[48] Zira adalete uygun olan budur.

İslâm'ın hukuk kuralları çoğunlukla Medine döneminde yerleşmiş olsa da temelleri Mekke döneminde atılmıştır. Nitekim hasat günü elde edilen üründen fakirin

39 Rahmân 55/7-9.
40 Rahmân 55/7-9: Taberî, XXII, 178.
41 Bakara 2/143.
42 Bakara 2/143: Taberî, II, 626-629; Zemahşerî, I, 337; İbn Kesîr, II, 111.
43 Bakara 2/143: Taberî, II, 626-629.
44 A'râf 7/181.
45 A'râf 7/181: Taberî, X, 600; İbn Kesîr, VI, 465.
46 A'râf 7/181: İbn Kesîr, VI, 466; Müslim, "İmâre", 174.
47 Bakara 2/282.
48 Bakara 2/282: Taberî, V, 72.

hakkı olan kısmın verilmesi, zekâtın farz kılınmasından öncedir.[49] *"Gelin size Rabbinizin yasakladıklarını okuyayım."* şeklinde başlayan âyet, Müminlere şirk koşmayı, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmeyi, açık ve gizli ahlâksızlığı yasaklamaktadır. Âyetin devamında adaletin gereği olan cezalar dışında Allah'ın verdiği canı almak da yasaklanır.[50] Bundan sonraki âyette de adaletin uygulanmasına şöyle çağrı yapılır: *"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."*[51] Âyette, sürekli savaş hâlindeki bir toplumda bulunan yetim kızların mallarına haksızlık yapılmasına karşı çıkılır. Onlar mallarına sahip oluncaya dek mallarının korunması istenir. Böylece mallarını çoğaltmanın dışında, yetimlerin mallarında bir tasarrufta bulunmak yasaklanır. Âyetin devamında Müslümanlar ölçü ve tartıda âdil olmaya çağrılır. Daha sonra da adalet konusunda en önemli uyarılardan birisi yapılır. Şöyle ki; Arap toplumunda kabile ve aşiret ilişkileri çok güçlüdür. Bu sebeple âyette, Müslümanlardan akrabalık ilişkileri sebebiyle haksızlıklara sapmak yerine adaleti üstün tutmaları istenir.[52] Mekke döneminin sonlarında veya Medine döneminin başlarında indiğine dair bilgiler bulunan[53] Mutaffifîn sûresinin girişinde ise ticarî hayatta haksızlık yapanlar çok ağır şekilde eleştirilir. Kendisi hakkını tam alırken başkalarına gelince eksik verenlerin âhireti hesaba katmadan hareket ettikleri belirtilir: *"Ölçüye ve tartıya hile karıştıranların vay hâllerine! Onlar insanlardan bir şey alırken tam olarak ölçer-tartarlar. Fakat kendileri onlara bir şey verirken eksik ölçer, eksik tartarlar. Peki, bu insanlar büyük bir günde dirilip hesap vereceklerini hiç mi düşünmezler?"*[54] Böylece insanlar arası ilişkiler, meşrû olmayan çıkar ya da haksız güç üzerine değil doğruluk ve hak üzerine temellendirilir. Bu temel de Müslümanları Câhiliye toplumunun kabullerinden çıkararak evrensel bir hak anlayışına ulaştırır. [55]

Mekke döneminin son yıllarında gündeme gelen yetimlerin hakkının korunmasına Medine döneminde de yer verilmiştir. Günümüzde çoğunlukla çok eşlilik ile ilişkilendirilen âyetler, esasen yetim kızların haklarının korunmasına yönelik olarak indirilmiştir. Nitekim âyet şöyle başlar: *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden*

49 En'âm 6/141.
50 En'âm 6/151.
51 En'âm 6/152.
52 En'âm 6/152: Taberî, IX, 666-667; İbn Kesîr, VI, 217.
53 Taberî, XXIV, 187.
54 Mutaffifîn 83/1-5.
55 Mutaffifîn 83/1-6; İbn Kesîr, XIV, 280; *Kur'an Yolu*, V, 572.

korkarsanız…"[56] Hz. Âişe de bu âyetin, velilerinin gözetiminde bulunan yetim kızlar hakkında olduğunu belirtmektedir. Câhiliye dönemi âdetine göre, yetim kızların velayetini alan erkekler, onların mallarına haksızca ortak oluyorlardı. Bununla da kalmayıp onlara göz koyuyorlardı. Böylece velisi, yetim kızın hakkı olan mihrini vermeksizin onunla evleniyordu. Bu da Câhiliye toplumunda çok sayıda eşliliğe yol açan nedenlerden biri olmuştu. Rivayetlerde o günler bize şöyle anlatılıyor: Erkekler "Bizi de diğerleri gibi evlenmekten alıkoyan nedir?" diyerek yetim kızların mallarını *mehir* yapıyorlardı. Kimi zaman da *mehir* vermeden dört, beş, altı ve ona kadar evleniyorlardı. Bu âyetten sonra, evlilik dört eş ile sınırlandırıldı. Böylece yetim kızlar, hem mallarına el konulmaktan hem de haksızca evlenmeye zorlanmaktan kurtuldular. Âyette, haksızlığın giderilmesi için tek eş ile yetinilmesi gerektiği de bildirilmektedir.[57] Aynı sûredeki başka bir âyette, "yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlerin" hakları ele alınır. Âyetin işaret ettiği haksızlık, küçük ve zayıf olanlara mirastan paylarına düşenin verilmemesidir.[58] Sonra gelen âyet de eşler arasında adaletin, eşitliğin sağlanmasını emreder. Bu âyet, İslâm öncesindeki çok eşlilik uygulamasına işaret eder. Burada kocanın eşlerinden birine daha yakın durup, diğerlerine sırt çevirmesi söz konusudur.[59] Âyet bu şekildeki bir davranışa karşı inmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Müslümanlar arasındaki çatışmaların çözümü için adaleti sağlamak gerektiği belirtilir. Ensar içindeki iki grup arasında küçük çaplı bir kavga sonrasında inen âyet, bu buyruğu bildirmektedir.[60] Öncelikle Allah'ın emri gereğince, haksızlığa uğrayanın hakkı, saldırganlık gösterenden alınacaktır. Sonunda da taraflar arasındaki anlaşmazlık adalet ve dürüstlükle karara bağlanacaktır.

Kur'ân'da, Müslümanlar âdil olmaya çağrılır. Çünkü Allah âdil olanları sever.[61] Âyetlerde sürekli yalana kulak verip durmadan haram yiyenlere bile adaletle davranılması emredilmektedir.[62] Rivayetlere göre bu kişiler Medine'de her seferinde anlaşmaları bozup ihanet eden Yahudilerdi.[63]

Kendileri, sevdikleri, akrabaları ve toplumun önde gelenleri aleyhine bile olsa, Müminlerin âdil olması emredilir. Onlardan Allah için şahitliği doğru yapmaları

56 Nisâ 4/3.
57 Nisâ 4/3: Taberî, VI, 358-364.
58 Nisâ 4/127: Taberî, VII, 531-533.
59 Nisâ 4/129: Taberî, VII, 576; İbn Kesîr, IV, 305.
60 Hucurât 49/9: Taberî, XXI, 359-360.
61 Mümtehine 60/8.
62 Mâide 5/42.
63 Mâide 5/42: Taberî, VIII, 436.

istenir. Müminler arzularına (*hevâ*) kapılıp adaletten sapmamalıdır.[64] Herhangi bir kin ve düşmanlık yüzünden adalet çiğnenemez. Bu sebeple Kur'ân'da, baştan beri Müslümanlara her türlü düşmanlığı yapan Müşriklere karşı da adaletli davranılması şöyle emredilmektedir: *"… Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."*[65] Âyete göre Müminler, en güçlü oldukları sırada bile zalim düşmanlarına karşı adaletten ayrılmamalıdırlar. Müslümanlar Mescid-i Harâm'a girmelerini önledikleri için Kureyş'e karşı bir kızgınlık duymaktaydılar. Ancak âyette Müslümanlar, Allah'ın koyduğu kuralları çiğnememeleri konusunda kesin bir dille uyarılmaktadır. Aksine onlar, her durumda Allah'ın açık emri olan adaletin gerçekleşmesi için yardımlaşmalıdırlar. Daha sonra gelen şu âyet de Resûlullah'ı öldürmek isteyen Hayber Yahudilerine karşı adaleti emretmektedir: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[66] Görüldüğü gibi, bu denli büyük bir suç karşısında bile Müslümanlar, öfkelerine yenilmemeleri ve adaleti yerine getirmeleri konusunda uyarılırlar. Kur'ân'da adalet, duyguların etkisinde kalınmadan herkese karşı yerine getirilmesi gereken bir ilkedir.

Allah Teâlâ, Müslümanların yönetimde de âdil olmaları ve yönetilenler arasında adaletle karar vermelerini istemektedir: *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."*[67] Âyet, Mekke'nin fethedildiği gün Osman b. Talha hakkında inmiştir. Peygamber Efendimiz Kâbe'nin anahtarlarını ondan alarak içeriye girmiş ve bu âyeti okuyarak çıkmıştı. Sonra hemen Osman'ı çağırmış ve anahtarları ona geri vermişti. Hz. Ömer (ra), Hz. Peygamber'in bu âyeti daha önce okuduğunu hiç duymadığını belirtmiştir.[68]

Kur'ân-ı Kerîm adaletin, Allah'ın yarattığı âlemde bulunduğunu açıklıkla ifade etmektedir. Doğruluk ve hak gibi temel değerler, Kur'ân'da etkili bir şekilde vurgulanmaktadır. Bunların zıttı olan yanlış hareketler ve haksızlık gibi kavramlar ise

64 Nisâ 4/135: Taberî, VII, 585.
65 Mâide 5/2.
66 Mâide 5/8: Taberî, VIII, 223.
67 Nisâ 4/58.
68 Nisâ 4/58: Taberî, VII, 169.

yasaklanmıştır. Adalet hem dünyada hem de âhirette bir denge unsurudur. İnsan yaratılıştaki bu dengeye ve gerçekliğe göre hareket etmelidir. Dünyada anarşi ve bozgunculuk ancak adaletin yerine getirilmesiyle önlenebilir. Âhiret de adaletin var olmasıyla mümkün ve anlamlıdır, çünkü doğru ve yanlışın, haklılık ile haksızlığın tam ve eksiksiz olarak ölçüldüğü yer orasıdır. Âhiret herkesin davranışının âdil bir şekilde karara bağlanıp, hesabının kapatıldığı kalıcı âlemdir. Bu da mutlak bilgisi ve adaletiyle Allah tarafından gerçekleştirilecektir. Âhirette hesap olduğu için tüm ilişkilerde adalet ilkesi önde tutulmalı; dostluk, sevgi, düşmanlık, kin gibi duygular hiçbir zaman adaletin uygulanmasına engel olmamalıdır. Hayat adalet üzerine bina edilmeli, her alanda hakka ve hukuka riayet edilmelidir. Müminler dünyada, adaleti ve hakkı gerçekleştirmeli, insanlığın barış ve güvenliğinin bu temel ilkelerini çiğnemeden yaşamalıdırlar. Hayırlı ve âdil ümmet olmanın gereğini hakkıyla yerine getirerek tüm insanlık için de hak ve adaletin örneği ve önderi olmalıdırlar.

TAKVÂ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَاۙ ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۙ ﴿٨﴾
قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَاۙ ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ ﴿١٠﴾

"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene, ona kötü olma (fücûr) ve iyi olma (takvâ) kabiliyetini verene andolsun! Nefsini kötülüklerden uzak tutup arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır."

(Şems 91/7-10)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ
اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

(Âl-i İmrân 3/102)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْماً لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ وَلَا
مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه۪ شَيْـٔاًۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاࣞ
وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

"Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın, o yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın."

(Lokmân 31/33)

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَط۪يعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْراً لِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَنْ
يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

"Gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan kaçının. Söz dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."

(Tegābün 64/16)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."

(Enfâl 8/29)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿١٣﴾

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."

(Hucurât 49/13)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes, yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah, yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."

(Haşr 59/18)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَار۪ي سَوْاٰتِكُمْ وَر۪يشاًۜ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى
ذٰلِكَ خَيْرٌۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek elbise, süsleneceğiniz giysi yarattık. Ama takvâ kıyafeti, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."

(A'râf 7/26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾

"Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı."

(Bakara 2/183)

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ ف۪يهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا
جِدَالَ فِي الْحَجِّۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ
التَّقْوٰىۘ وَاتَّقُونِ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

"Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha dalmak ve tartışıp çekişmek yasaktır. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edinin, kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse bana saygı duyun ey akıl sahipleri!"

(Bakara 2/197)

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُ۬هَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْۜ كَذٰلِكَ
سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْۜ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٣٧﴾

"O (kurba)nların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları. Fakat O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu büyük tanıyasınız, hürmetle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!"

(Hac 22/37)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman günah işleme, düşmanlık etme ve Peygamber'e karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakının!"

(Mücâdele 58/9)

... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ
اِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

"...İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.

(Mâide 5/2)

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقٖينَ ﴿٧٦﴾

"Hayır, öyle değil! Her kim verdiği söze bağlı kalırsa günah işlemekten sakınırsa bilsin ki Allah, o takvâ sahiplerini sever."

(Âl-i İmrân 3/76)

وَأْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَاۜ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقاًۜ
نَحْنُ نَرْزُقُكَۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾

"Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır."

(Tâhâ 20/132)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Takvâ kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 246 âyette 258 defa geçer. Bunların 111'i Mekkî, 147'si de Medenî âyetlerde yer alır. Mekkî âyetlerdeki takvâ içerikli kelimeler, çoğunlukla insanın Allah Teâlâ'ya ve âhirete iman etmesi bağlamında kullanılır. Medenî âyetler ise insanın kulluğu ve toplum içindeki rolü üzerinde yoğunlaşır.

Kur'ân'ın tanımıyla *takvâ,* yaşamın her alanında Allah karşısında sorumluluğunu bilmek, O'nun emirlerine sıkı sıkıya uymak, yasaklarından kaçınmak, nimetlerinin değerini anlamak ve O'nun vereceği cezadan sakınmak anlamına gelir. Yine *takvâ* Allah'a içtenlikle bağlılık ve ibadetlerde samimiyetle O'na yönelmektir. Kelime, Kur'ân'da *iman* kavramı ile yakından ilişkili ana terimlerden biridir. İnsanî ilişkilerde O'nun hoşnutluğunu gözetmek de *takvâ*dır.

Takvâ kelimesi *ve-ka-ye* kökünden türemiştir. Aynı kökten gelen *vikâ* ve *vikâye* masdarları, "bir şeyi başka bir şeyden korumak ve uzaklaştırmak" anlamındadır. *İttekâ* fiili *korunmak* anlamında *ve-ka-ye* veya *te-ka-ye* kökünden türemiştir.[1] Bu bağlamda Hz. Ali kelimeyi, "Düşman tehlikesi belirdiğinde biz, Hz. Peygamber'le korunurduk (*ittekaynâ*)." cümlesinde kullanmıştır.[2] *Takvâ* eylemini gerçekleştiren anlamındaki *müttakî* sözcüğü ise Allah'tan, O'nun buyruklarını çiğnemesi hâlinde vereceği cezadan sakınan ve böylece buyruklarını titizlikle yerine getiren kişi demektir. *Etkâ* ve *takiyy* kelimeleri de O'ndan çok korkan ve kendisini O'na adamış en dindar kişi mânasındadır.[3]

Kur'ân'da *ictinâb* (kaçınma),[4] *hazer* (sakınma),[5] *haşyet* (bilinçli korku), *rahbet* (korku),[6] *işfâk* (derinden etkileyen korku),[7] *huşû'* (derin saygı duyma),[8] *havf* (korku), [9] *vecel* (korku ve saygıdan ürperme)[10] gibi kelimeler de *takvâ* ile

1 Halîl b. Ahmed, IV, 394-395; İbn Fâris, VI, 131; Cevherî, VI, 2526-2528.
2 Herevî, VI, 2027-2029.
3 Penrice, s. 162.
4 Nahl 16/35-36; Hac 22/30-31.
5 Âl-i İmrân 3/28, 30; Tevbe 9/122.
6 Bakara 2/40; Nahl 16/51-52.
7 Enbiyâ 21/28, 49.
8 İsrâ 17/109; Enbiyâ 21/90.
9 Mâide 5/28; En'âm 6/15.
10 Enfâl 8/2; Hac 22/35.

bağlantılı anlamlar taşır. Birbirine yakın anlamlara gelen bu kelimeler pek çok âyette geçmektedir. Bunlar farklı sebeplerden kaynaklanabilecek korku ve sakınmanın insandaki farklı yansımalarına işaret eder. Kur'ân'da kelime mânası itibarıyla takvâ ile benzer anlamlara gelen ve özellikle kullanılan başka kelimeler de vardır. Bunlar; *birr* (iyilik),[11] *hayâ* (utanma, çekinme), *edeb* (güzel ahlâk) ve *sekîne/sükûnet* (huzur, mutluluk),[12] Allah'a *iman* ve *mümin*dir.[13]

Kur'ân âyetleri çerçevesinde *takvâ*, Allah Teâlâ'ya olan sevgi, saygı ve O'na yakınlaşma hissinden kaynaklanır. O'nun buyruğundan çıkmama ve gazabından sakınma duygusu da burada belirleyicidir. Takvâ bilincinin altında sadece Allah'ın rahmetinden uzaklaşma, ayrılma, kopma, kaybetme endişesi değil, bunun ötesinde Allah'ın sevgisine kavuşma, rızasıyla buluşma ve hoşnutluğunu kazanma isteği vardır.

*Takvâ*nın merkezi kalptir.[14] O sebeple kalpler takvâ ile donanmalıdır.[15] Bu, en başta *tevhid* inancına sahip olmayı gerektirir.[16] Ardından *iman*ın sâlih amelle taçlandırılması, takvânın olmazsa olmaz koşuludur.[17] Müttakî, Yüce Allah'a dost olan ve O'nun da kendisine dost olduğu kimsedir.[18] Zira o, iyi ve güzel huyları bünyesinde barındırır. *Müttakî* insan, Cenâb-ı Allah'a şükür borcunu ödeme gayreti içindedir.[19] Ticarî ilişkilerde başkalarının hakkını, kendi hakkı gibi bilip ona sahip çıkar.[20] Aklını kullanır ve olgun davranır.[21] Bilgi ve tecrübeye önem verir ve bunları rehber edinir.[22] Geçmiş ve güncel olaylardan ibret alıp ders çıkarır.[23]

---

11 Bakara 2/177; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 75-76.

12 Fetih 48/4; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 166.

13 İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, s. 205.

14 Hucurât 49/10: Kurtubî, XIV, 384; Müslim, "Birr", 32.

15 Hucurât 49/3.

16 Mü'minûn 23/32, 52.

17 Mâide 5/57; Yûsuf 12/57; Neml 27/53, 103; Mümtehine 60/11; Talâk 65/10.

18 Ra'd 13/37.

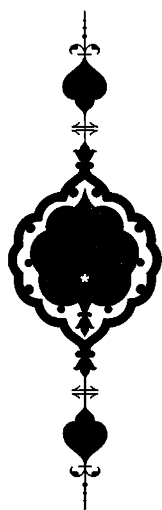
19 Âl-i İmrân 3/123.

20 Bakara 2/282-283.

21 Talâk 65/10.

22 Ra'd 13/37.

23 Bakara 2/66.

Bir keresinde ashâbdan üç kişi, Hz. Peygamber'in (sas) eşlerine gelerek onun gün ve gecelerini nasıl geçirdiğini, evde nasıl ibadet ettiğini sorarlar. Onlar da Resûlullah'ın özel yaşamı hakkında birtakım bilgiler verirler. Peygamberimizin yaptıklarını kendileri için azımsayan bu kişiler, "Biz nerede, Resûlullah nerede? Allah, Peygamberi'nin geçmiş ve gelecekte işlemesi muhtemel bütün günahlarını affetmiştir. Oysa biz öyle miyiz?" dedikten sonra kendi kendilerine şöyle söz verirler: Biri; "Bundan böyle ben, bütün gecelerimi ayakta, yani sürekli namaz kılarak geçireceğim." der. Diğeri; "Ben de bundan böyle günlerimi oruç tutarak geçireceğim." der. Öteki ise "Ben de bundan sonra kadınlardan ayrı yaşayacağım, yani hiç evlenmeyeceğim." der. Bu üç kişinin sözleri Peygamberimize ulaşınca Resûl-i Ekrem (sas) Mescid-i Nebevî'de bir konuşma yapar. Konuşmasında şunları söyler: *"İçinizden bazılarının şöyle şöyle dediğini duydum. Bunlar, böyle söylemekle ne demek istiyorlar? Şunu çok iyi bilin ki ben sizin aranızda Allah'a en fazla saygı duyan, günahlardan en çok kaçınıp sakınan (en fazla takvâ sahibi olan) ve Allah'tan en çok korkup çekinen kimseyim. Buna rağmen ben kimi günler oruç tutar, bazı günler de tutmam. Gecenin bir kısmında namaz kılar, bir kısmında ise yatar uyurum. Kadınlarla da evlenir, helâl ve meşrû dairede onlarla beraber olurum. İşte benim sünnetim budur. Her kim, benim bu yolumu terk eder ve ondan yüz çevirirse, o benden değildir."*[1]

1 Mâide 5/87: İbn Ebî Hâtim, IV, 1187; Buhârî, "Nikâḥ", 1; Müslim, "Nikâḥ", 5.

TAKVÂ, ALLAH'A KARŞI GELMEKTEN SAKINMAK ve O'NA SIĞINMAKTIR

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْماً لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه۪ شَيْـٔاًۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۜ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

"Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın, o yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın."

(Lokmân 31/33)

İnsanlara hitapla başlayan Lokmân sûresi 33. âyette Allah kendisine karşı takvâ yani derin bir saygı ve korku içinde olunmasını ister. Âyetin devamında âhiret gününden korkulması gerektiği dile getirilir. Ayrıca dünya hayatına dalarak âhiretin unutulmaması gerektiği hatırlatılır. Bununla beraber şeytanın insanı Allah ile aldatmasına karşı uyarıda bulunulur.[2] "Kulun Allah ile aldatılması", Allah'ın mağfiretini düşünerek günah işlemeye devam etmesidir.[3] Tüm bu hususların takvâ bağlamında ele alınması onun insan hayatını şekillendirici yönünü ortaya koyar. Kur'ân'da Müminlere hitaben takvânın emredildiği bir başka âyette de iyilikte bulunmaktan söz edilir. Bu dünyada iyi işler yapanlar dünyada da âhirette de iyilik bulacaklardır.[4] Kur'ân'da bütün ilâhî buyruk ve yasaklar, takvâ ile bir şekilde ilişkilendirilir. Çünkü takvâ sahibi kimse, Allah Teâlâ'ya inanır, teslim olur, bağlanır ve O'nun emirlerine karşı gelmez. İbadetlerini yerine getirir ve âhiret azabından sakınır. Bunun için hayatının her anını, Allah'ı hatırlama ve O'nun buyruklarını uygulama duyarlılığı içinde yaşar.[5] Allah'ın helâl kıldığı şeyleri yiyip içer, güzel işler yapar ve doğru yoldan ayrılmaz.[6] Kul hakkı yemez ve sözünde durur. İşte Rabbimiz kendi buyruklarına karşı gelmekten sakınan böyle kimseleri sever.[7] Takvânın zirvesine tırmanabilmek

2 Lokmân 31/33: İbn Kesîr, XI, 81.
3 Lokmân 31/33: Zemahşerî, V, 24.
4 Zümer 39/10: İbn Kesîr, XII, 117.
5 Bakara 2/152; Nisâ 4/13.
6 Mâide 5/88; Mü'minûn 23/51-52.
7 Âl-i İmrân 3/75-76.

için Allah Resûlü'nün (sas) şu sözünü kendine rehber edinir: *"Kul, harama düşerim korkusuyla yapılması sakıncalı olmayan, fakat vicdanını rahatsız eden bazı şeylerden bile uzak durmadıkça gerçek takvâ sahibi olamaz."*[8]

Takvâ, bu dünyada biriktirilecek en hayırlı azıktır.[9] Takvâ sahibi Müminler Kur'ân'da "müttakîler" olarak anılır. Onlar Yüce Allah'a isyan etmekten ve O'nun emrinden çıkmaktan kaçınırlar.[10] Müttakî, bütün söz ve davranışlarını Allah Teâlâ'nın kendisini daima gördüğü, yaptıklarını bildiği ve bir gün O'nun huzuruna çıkarak hesap vereceği bilinciyle gerçekleştirir. O, her işinde doğruluğu ve dürüstlüğü tercih ederek ebedî hayatı için bugünden yatırım yapar. İşte Cenâb-ı Hak böyle Müminleri müjdeler.[11] Onlar bilir ki kıyamet gününün dehşetinden kurtuluşun yolu, takvâ ile yaşamaktan, Allah'ın buyruklarını özenle yerine getirmekten ve yasaklarından sakınmaktan geçer.[12] Böylece müttakî olanlar, Allah'ın âyetlerini hafife almazlar. Boşanma sürecinde olsalar dahi eşlerinin maddî ve manevî haklarını titizlikle korurlar.[13] Aile bireylerine haksızlık etmez, onlara kötü muamelede bulunmaz[14] ve akrabalık hukukunu muhafaza ederler.[15] Kadın-erkek ilişkilerinde Allah'ın koyduğu mahremiyet ölçülerine riâyet eder.[16] Çocuklarını ihmal etmez ve onların haklarını gözetirler. Yetim çocukların haklarını koruma hususunda daha hassas davranır ve dürüstlüğü elden bırakmazlar.[17] Ücretle çalıştırdığı insanın hakkını da öderler.[18]

Allah'a itaatsizlikten sakınmak, mümin kardeşlerin arasını düzeltmek, her durumda insanlarla alay etmekten kaçınmak, başkalarını karalamak ve kötü ad takmaktan sakınmak, önyargılı olmamak, suizana kapılarak başkaları hakkında kötü duygu ve düşünceler beslememek, gizli-saklı olan şeyleri araştırmamak, dedikodudan uzak durmak,[19] Allah'ın koyduğu yasaklara uymak ve İslâm'a sarılmak takvâlı müminden beklenen işlerdir. Takvâya bürünmüş kul, Allah'ın divanına durur ve O'na tevazu ve samimiyetle dua eder. Haddi aşarak yeryüzünde bozgunculuk yapmaz. Korkuyla ve ümitle yalvararak Allah'ın rahmetini talep eder.[20] Müttakî, hayırlı

8 Bakara 2/2: İbn Kesîr, I, 262; Tirmizî, "Kıyâmet", 19.
9 Bakara 2/197.
10 Talâk 65/8-10.
11 Bakara 2/223; Haşr 59/18.
12 Hac 22/1.
13 Bakara 2/231.
14 Mümtehine 60/10-11.
15 Nisâ 4/1.
16 Ahzâb 33/55.
17 Nisâ 4/9.
18 Bakara 2/233.
19 Hucurât 49/10-12.
20 A'râf 7/55-56.

işlerde cömert davranır. Bunu takvâ şuuruyla yerine getirir. Çünkü amellerinin güzel neticelerinin olacağına gönülden inanır.[21]

Müttakîler, iyiliği teşvik eder, inkârcılara aldırmazlar. Şeytanî düşüncelere kapıldıklarında Yüce Allah'a sığınır ve gerçeği görürler.[22] Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcar, öfkelerini yener ve insanları affederler. İşte böyleleri için, genişliği gökler ve yer arası olan cennetler hazırlanmıştır.[23]

Takvâ, tüm peygamberlerin özenle gerçekleştirmeye çalıştığı bir hayat tarzıdır. Örneğin Kur'ân'da Hz. Yahyâ'nın, kötülükten ziyadesiyle sakınan bir kimse (*takıyy*) olduğu bildirilir.[24] Hz. Muhammed'e (sas) şöyle emredilmiştir: *"Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, Kâfirlere ve Münafıklara itaat etme."*[25] Kur'ân'a göre, salt kendimizin takvâ bilincine sahip olması yeterli değildir. Bu şuuru başkalarına da aşılamalıyız.[26] Hatta Müminler, Rablerinden takvâ sahibi olanlara öncü ve rehber olmayı niyaz ederler.[27] Takvâlı olanlar sadece Allah'a sığındıkları için şeytanın ve başka şeylerin korkutması onları etkilemez.[28]

TAKVÂ, MÜMİNİN VARLIĞINI BÜTÜNÜYLE KUŞATAN BİR BİLİNÇTİR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ
اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes, yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah, yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."

(Haşr 59/18)

21 Leyl 92/5-7.
22 A'râf 7/199-201.
23 Âl-i İmrân 3/134.
24 Meryem 19/12-13.
25 Ahzâb 33/1.
26 Alak 96/9-12.
27 Furkān 25/74.
28 Âl-i İmrân 3/175.

Takvâlı olmak, Übey b. Ka'b'ın benzetmesiyle çok dikkat gerektiren, dikenlerle ve tehlikelerle dolu bir yolculuk yapmak gibidir. Hz. Ömer, kendisinden takvânın mahiyetini öğrenmek isteyince, Übey b. Ka'b ona, "Hiç dikenli bir yolda yürüdün mü?" diye sormuştur. Hz. Ömer: "Evet!" deyince bu sefer Übey: "Peki böyle bir yolda yürürken ne yaptın?" diye tekrar sorar. Hz. Ömer: "Paçalarımı sıvadım ve mümkün olduğu kadar kendimi korumaya çalıştım." deyince Übey, "İşte takvâ da böyledir." cevabını verir.[29]

Takvâ, en başta tevhid inancına sahip olmayı ve Rabbimizin buyruklarına boyun eğmeyi gerektirir.[30] Makbul iman, şirke bulaşmamış olandır.[31] Cenâb-ı Allah'a kulluk görevlerini yerine getirmek, takvâ ile eş anlamlıdır.[32] Bu yüzden takvâ üzere davranışlar sergileyen, şirkten korunmuş ve kulluğu sadece Allah Teâlâ'ya yapmış olur.[33] Gönülden Allah'a bağlanıp takvâ sahibi olanlara Yüce Yaratıcı gökten ve yerden nice bereket ve hayırlar nasip eder.[34]

Takvânın bir boyutu da Allah'a itaat adına, O'nun elçilerine itaattir.[35] Peygamberleri koşulsuz onaylayan kişi, müttakî olarak nitelendirilir.[36] Âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: *"Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının. Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki rahmete erdirilesiniz."*[37] Müttakîler; özde, sözde ve eylemde Allah Resûlü'ne saygı gösterirler. Onlar hiçbir şekilde onun önüne geçmezler. Çünkü ona itaat, takvânın bir göstergesidir.[38]

Takvâ, samimi olanla olmayanı birbirinden ayıran bilinçlilik hâlidir. Bu bilinç kişinin hem kalbini hem de davranışlarını kuşatır. Müttakî olanla olmayan arasındaki fark, birtakım sıkıntılarda ve sınamalarda daha net anlaşılır. Bunun örneği Uhud Savaşı'nda yaşanmıştır. Uhud Savaşı'nda bazıları "Muhammed'e bizden kim inanmış, kim inanmamış haber versin." demişlerdi. Bunun üzerine: *"(Ey inkâr edenler!) Allah Müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hâl üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir, fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin, inanır ve Allah'a*

29 Bakara 2/2: İbn Kesîr, I, 40.
30 Yûnus 10/31.
31 Hac 22/31.
32 Bakara 2/21-22.
33 Mâide 5/56-57; Nahl 16/51-52.
34 A'râf 7/96.
35 Nisâ 4/80.
36 Zümer 39/33.
37 Âl-i İmrân 3/131-132.
38 Nûr 24/52; Hadîd 57/28; Hucurât 49/1-4.

karşı gelmekten sakınırsanız sizin için büyük bir ödül vardır." âyeti inmiştir.[39] Böylece takvâ hem imanın hem de itaatin göstergesi olmuştur. Allah'a inanan ve O'na itaatsizlikten sakınanlar, dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu bilirler.[40] Öte yandan Yüce Allah'tan, O'nun yüceliğine aykırı şeyler istemek, takvâ ile davranan birine yakışmaz.[41]

Allah'a teslim olmak, O'ndan korkmak ve namazı dosdoğru kılmak, ilâhî emirlerdendir.[42] Müttakî, namaza yalnız kendisi dikkat etmekle kalmaz, yakın çevresini de bu ibadete özendirir.[43] Oruç da Allah'ın emri olduğundan oruç tutmak O'na karşı gelmekten sakınmanın başka bir göstergesidir.[44] Hac ise en hayırlı azık olan takvâyı besleyen diğer bir ibadettir.[45] Kesilen kurbanların da ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları. O'na ulaşacak olan sadece kulun bu ibadeti yaparken gönlünde taşıdığı niyeti ve takvâ duygusudur.[46] Kendilerine ilim verilen kimselere Kur'ân okunduğu zaman, hürmetle secdeye kapanırlar. Rablerini tesbih edip şanını yüceltirler.[47] Takvâ ile davranan, okunan Kur'ân'ı kulak vererek sessizce dinler. Allah'ı daima hatırında tutar ve anar (*zikir, tezekkür*). O'na ibadetle meşgul olur ve kullukta kibre kapılmaz.[48] Takvâ, büyüyü (*sihir*) de engelleyen bir zırhtır.[49]

Müttakîlerin davranışlarına canlı bir örnek de şu âyette dile getirilmiştir: *"Bunca yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunan ve karşı gelmekten sakınanlar için de büyük mükâfat vardır."* Uhud Savaşı sonrasında Müşriklerin ordusunun Medine'de Müslümanlara saldırma ihtimali vardı. Ancak komutanları Ebû Süfyân'ın kalbine korku girmesiyle buna yeltenemediler. Hz. Peygamber (sas) de düşmanın böyle bir durumdan faydalanacağını düşünmüştü. Bu yüzden ashâba Müşrikleri takip etmeleri çağrısında bulundu. Müminler, savaş yorgunu ve yaralı olmalarına rağmen bu çağrıya uydular. İşte bu âyette Allah'a ve Peygamberi'ne karşı gelmekten sakınan Müminler anlatılmıştır. Sakınanlar yani takvâ duygusuyla hareket edenler her işlerinde yalnızca Allah'ı hoşnut etmeyi, O'nun sevgisini kazanmayı umarlar. Maddî ve

39 Âl-i İmrân 3/179: İbn Kesîr, III, 277.
40 Muhammed 47/36.
41 Mâide 5/112.
42 En'âm 6/71-72.
43 Tâhâ 20/132.
44 Bakara 2/183.
45 Bakara 2/197.
46 Hac 22/37.
47 İsrâ 17/106-109.
48 A'râf 7/204-206.
49 Bakara 2/102-103.

manevî tehlikeler karşısında imanları kuvvetlenir ve şunu derler: *"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"*[50]

Takvâ sahibi Müminler sabreder, sözlerini tutar ve yeminlerini bozmazlar. Onlar, akrabayla ilişkileri koparmaz, Rablerine saygıda kusur etmez, günahtan sakınır ve kötü hesaptan korkarlar.[51] Mâbedler onlar için kıymetlidir. Mescid-i Harâm'ın hizmet ve idaresine lâyık olanlar, gönüllerinde Allah korkusunu taşıyanlardır.[52] Allah'ın mescidlerini, Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve O'nun azabından sakınanlar imar ederler. Müminin korkup çekinmesi; Allah'ı yüceltme, O'na kulluk etme ve O'na boyun eğme konusunda titizlik göstermesi, yanlış davranmaktan sakınmasıdır. Bu sakınma, insanlar arasında adaletle davranmayı gerektirir.[53]

Kur'ân'da dikkat çekilen bir başka husus da mescidler inşa edilirken onların takvâ temeli üzerine kurulmasıdır. Allah'a ibadet için en uygun yerler O'nun rızası için inşa edilen mâbedlerdir. Zira Müminler günahlardan temizlenip arınmak (*tetahhur*) amacıyla oralara giderler. Oysa Münafıklar Medine'de Müslümanlar arasında ayrılık çıkarmak gibi kötü niyetlerle Hz. Peygamber'in (sas) mescidini bırakıp başka bir mescid yapmışlardı. Bu mescid Kur'ân'da *Mescid-i Dırâr* olarak anılır. Cenâb-ı Hak Peygamberimize bu mescidde namaz kılmaması için âyet indirdi ve burası yıkıldı. Aynı zamanda Mescid-i Nebî'nin takvâ temeli üzere kurulduğu da hatırlatıldı.[54] Bu olay takvânın niyetlere yansıyan kısmını göstermesi açısından önemli bir tecrübedir. Çünkü imanın ana prensiplerinden birine göre *"Ameller niyetlere göre değer kazanır."*[55] Aynı zamanda Müslümanların sadece görünüşe değil amaca da bakarak hareket etmeleri gerektiği anlaşılmıştır.

Müttakî Müminler, birbirlerine kenetlenerek acılara sabredip göğüs gerer, Allah'a şükreder ve isyandan sakınırlar.[56] Takvâ davranışı gösteren Müminler, iyilikten ve insanların arasını düzeltmekten geri durmaz.[57] Kendileri için cennetin hazırlandığı bildirilen müttakîlerin başka özellikleri de vardır. Onlar sadece genişlikte değil darlıkta bile başkaları için harcarlar. Öfkelerini yener ve insanları hoşgörürler. Allah iyilik yapanları sevdiği için hiçbir zaman iyilik yapmaktan geri durmazlar. Çirkin bir iş işledikleri veya günah işleyip kendilerine kötülük ettikleri zaman, Allah'ı hatırlar

50 Âl-i İmrân 3/172-173: Taberî, VI, 240-243.
51 Âl-i İmrân 3/76; Hûd 11/49; Ra'd 13/19-22, 25-26.
52 Enfâl 8/34.
53 Tevbe 9/18: İbn Atıyye, IV, 277-278.
54 Tevbe 9/108-109: Taberî, II, 262-282.
55 Nisâ 4/114: Beyzâvî, I, 391; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1; Müslim, "İmâre", 155; Ebû Dâvûd, "Talâk", 11.
56 Âl-i İmrân 3/120, 123-125, 200.
57 Bakara 2/224.

ve bağışlanma dilerler. Yaptıkları yanlış işte, bile bile ısrar etmezler. Zira onlar bilirler ki tevbe bütün günahları siler.[58] Kur'ân'ın ısrarla istediği iyilik, *güzellik* ancak gücümüz yettiğince bol bol iyilik yapmak (*birr*) ve takvâ sahibi olmakla gerçekleşir. Bu da bilinçli bir seçim ve duyarlı bir kulluk ile ortaya çıkar, yoksa birtakım gelenekleri körü körüne sürdürmekle olmaz.[59] Rablerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için ilâhî kitaplar doğruyu yanlıştan ayıran (*furkān*), ışık (*nûr*) ve öğüttür (*zikir*).[60] Allah, görmedikleri hâlde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için onları sınar.[61] Görmediği hâlde sırf saygıdan dolayı Rahmân'dan çekinen kişilerin kalbi, tam anlamıyla Rabbine yönelmiş ve bağlanmıştır.[62]

Allah, kendisine yakın olan kullarını çeşitli şekillerde sınar. Meselâ Medine döneminde Müminler, Ehl-i kitap'tan Allah ve peygamberleri hakkında tasvip etmedikleri bazı sözler duyuyorlardı. Bu sözler, onları savaşmaya kadar götürecek şekilde rahatsız ediyordu. Âyette bunun bir sınav olduğu Müminlere hatırlatılmıştır. Onlara aldırmayıp sabretmeleri ve isyana kalkışmamaları, Kur'ân'da müttakîye yakışan davranış biçimi olarak sunulmuştur.[63]

Müşrikler, Müminlerle beraberken Hz. Peygamber (sas) ve Kur'ân hakkında kötü konuşurlar ve alay ederlerdi. Âyetlerde bu husus açıkça ifade edilerek Müminlerden takvâ çerçevesinde onların yanında bulunmamaları gerektiği hatırlatılır. Takvâ sahiplerinin buna dikkat etmeleri istenir. Elbetteki Müşriklerin bu kötülüklerinin sorumluluğu Müminlere yüklenmeyecektir. Ancak yine de bu kötülerden ve onların kötülüklerinden sakınmaları için onlara hatırlatmada bulunulmuştur.[64] Takvâ bilincinde olan Müminler, Müşriklerin ortalıkta kışkırtıcı tavırlarla, sorumsuzca gezmelerine aldırış etmezler. Çünkü onların bu hâlleri sadece dünyaya ait ve geçici olduğunu bilirler.[65] Kalpleri takvâ ile donanmış Müminler, Allah'ın insanların kulluk yapabilmeleri için belirlediği Safâ, Merve, Arafat, Müzdelife, kurban, ezan gibi bazı dinî simgelere (şe'âir) de saygılıdırlar.[66]

Allah Teâlâ, Kur'ân ile müttakîler arasındaki sıkı ilişkiyi bildirmek üzere şöyle buyurmuştur: *"İşte Kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir*

---

58 Âl-i İmrân 3/133-135: İbn Kesîr, III, 197-198.
59 Bakara 2/189: Zemahşerî, I, 395.
60 Enbiyâ 21/48-49.
61 Mâide 5/94.
62 Kāf 50/33.
63 Âl-i İmrân 3/186: Taberî, VI, 290-291.
64 En'âm 6/68-69: Taberî, IX, 314-316.
65 Âl-i İmrân 3/196-197: İbn Kesîr, III, 308.
66 Hac 22/32: Taberî, XVI, 539-541.

rehberdir."[67] *"Bu Kur'ân, insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür."*[68] Âyetlerin de açıkça işaret ettiği gibi Kur'ân tüm insanlara bir açıklama olmakla beraber, özellikle Rabbine saygıda kusur etmekten sakınan müttakîlere doğru yolu gösteren bir rehber ve öğüttür. Yani takvâ sahipleri onun yol göstericiliğinden en iyi şekilde yararlanır, aydınlığında hayatlarını düzenlerler. Yine müttakîler, Kur'ân'ın öğretilerini öğüt olarak alırlar.[69] Kısacası Kur'ân'da zikredilen haram-helâl sınırlarına uymak, takvâ gereğidir.[70] Yüce Allah'ın tehdidinden korkan kimseleri, baskı ve zorlamaya gitmeden Kur'ân'la uyarmak da Hz. Peygamber'in (sas) görevleri arasındadır.[71]

Takvâ, kişiyi başkalarına zarar vermekten ve ahlâksızlıktan korur. Meryem (as), kendisine çocuk müjdesiyle gelen elçiye; *"Eğer Allah'tan çekinen biri isen bana dokunma ve kötülük yapma!"* demiştir.[72] Hz. Lût, misafirleri adına kötü niyetli kişilerden endişelenmiş ve onları şöyle uyarmıştır: *"Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!"*[73] Kısaca Allah'a karşı gelmek korkusuyla günahtan sakınmak, takvânın somut göstergelerinden biridir.

MÜTTAKÎLER ALLAH'A SAYGIDA KUSUR ETMEZ

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧٦﴾

"Hayır, öyle değil! Her kim verdiği söze bağlı kalır ve günah işlemekten sakınırsa bilsin ki Allah, o takvâ sahiplerini sever."

(Âl-i İmrân 3/76)

67 Bakara 2/2.
68 Âl-i İmrân 3/138.
69 Hâkka 69/48; Âl-i İmrân 3/138: Taberî, IV, 74-75.
70 Bakara 2/187.
71 Kâf 50/45.
72 Meryem 19/16-22.
73 Hicr 15/61-69.

Allah Teâlâ, kendisine karşı gelmekten korkanı ve yakın olanı bilir.[74] O, takvâ bilincinde olanların dostu ve koruyucusudur.[75] Müttakîleri sever[76] ve onlarla beraberdir.[77] Diğer taraftan Yüce Allah, İslâm davetine kulak verenlere takvâ bilincini verir.[78] Takvâ ile yaşayanlara kendisinin merhamet ve şefkatini kazanma yolunu açar.[79] O, takvâlı olana zorluklar karşısında bir çıkış yolu gösterir. Hiç beklemediği yerden onu rızıklandırır. Allah ona yeter, onun işini hedefine ulaştırır ve kolaylık verir. Onun kötülüklerini örter ve büyük ödül verir.[80] Allah, müttakîleri yeryüzüne hâkim kılar ve güzel sonuca ulaştırır. Nitekim Hz. Mûsâ, Firavun'un zulmünden sızlanan kavmine sabırlı olmalarını, sonunda zalimlerin helâk olacağını ve müttakîler olarak onların yurtlarına vâris olacaklarını müjdelemiştir.[81] Aslında bu müjde tüm müttakîler içindir.[82] Yüce Allah hayatını takvâ çizgisinde sürdüren mümin erkek ve kadınlar için âhiret yurdunda büyük ödüller hazırlamıştır.[83] İnancını takvâ ölçülerine göre yaşayanlar, hem dünyada hem de âhirette hayırlara erişirler.[84] Yüce Allah onları dünyada alçaltıcı felâketlerden korur,[85] ama âhirette onları daha büyük ve hayırlı mükâfatlar beklemektedir.[86] İnanan ve takvâ bilinciyle yaşayan Allah dostlarına korku ve üzüntü yoktur, aksine onlara müjdeler vardır.[87] Melekler, esenlik içinde canlarını alırken onlara, *"Selâm size, yaptıklarınıza karşılık girin cennete!"* derler.[88] Allah, onları âhiret gününün şiddetinden korur, yüzlerine aydınlık ve gönüllerine ferahlık verir.[89] Ateşe yaklaştırılmaz ve cehenneme girmekten korunurlar.[90] Cennet kendilerine iyice yaklaştırılır ve onlara şöyle denir: *"İşte sizlere vaat edilen cennet! Oraya esenlikle girin; bu, sonsuza kadar sürecek gündür."*[91] Burası onlar için iyi bir mükâfat yeri ve son duraktır.[92] Onlar, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından

74 Tevbe 9/44; Necm 53/31-32.
75 Câsiye 45/19.
76 Âl-i İmrân 3/76; Tevbe 9/3-4, 7.
77 Bakara 2/194; Tevbe 9/36, 123; Nahl 16/127-128.
78 Muhammed 47/17.
79 Bakara 2/278; Âl-i İmrân 3/130-132; En'âm 6/153-155; A'râf 7/156; Nûr 24/52; Hucurât 49/10-12.
80 Talâk 65/1-5.
81 A'râf 7/128-129.
82 A'râf 7/128-129: Elmalılı, VII, 201.
83 Zümer 39/34-35; Mülk 67/12, 35; Kasas 28/83.
84 Yûsuf 12/56-57.
85 Fussılet 41/17-18.
86 En'âm 6/32; Yûsuf 12/109.
87 A'râf 7/35; Yûnus 10/62-64.
88 Âl-i İmrân 3/136; Nahl 16/29-32, 198; Beyyine 98/7-8.
89 En'âm 6/15-16; İnsân 76/7-11.
90 Meryem 19/71-72; Leyl 92/17-21.
91 Kāf 50/31-35.
92 Hûd 11/49; Furkān 25/15.

layık olanlarla birlikte Adn cennetine girerler. Melekler de onları tebrik edip kendilerine eşlik eder.[93] Bu takvâ ehli kimseler, âhirette dostlarıyla birlikte güvenli ve gölgelik yerlerde, cennetlerde ve pınar başlarında, meyvelikler arasında ağırlanırlar. Canlarının çektiği her şeyi afiyetle yiyip içerler,[94] ipekli giysiler giyerler.[95] Böylesi kişileri Allah Teâlâ, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirir ve onlara lütfundan fazlasını verir.[96] Öyle ki bu takvâ sahipleri, seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplanırlar.[97]

Müttakîlerin cennette ırmak kenarlarında kat kat odaları olur. Onlar, kurtuluşa erer ve âhirette kötülük görmez, cennetin kapıları onlara açılır ve bekçiler onlara; *"Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!"* derler.[98] Âhiret nimetleri, artık takvâ sahiplerine aittir ve onlara mutluluk verir. O gün müttakî olanlar, gerçek dostlar olarak cennette ağırlanırlar.[99] Rableri onları cehennem azabından korur. Onlara, *"Yaptıklarınızın karşılığı olarak sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanın ve âfiyetle yiyip için!"* denir. Ayrıca onlar, güzel eşlerle evlendirilir.[100] Onlar için âhiret, murada erme yeri ve zamanıdır. Rableri onlara cennet nimetleri yanında bolca mükâfat ve bağış sunar.[101] Orada Allah'ın rızası vardır.[102] İnsanlardan değil de Allah'tan korkanlar için âhiret dünyadan hayırlıdır.[103] Onlara vaat edilen cennet, türlü içeçek ırmakları ve her çeşit meyveler bulunan bahçelerdir. Ayrıca orada Allah'tan bağışlama vardır.[104] Allah'tan korkan, sabreden ve güzel davranan iyi insanların mükâfatını Allah zayi etmez.[105] O günde müttakîler mutlu sona, inkâr edenler ise ateşe gönderilir.[106] Allah'ın güzel kulları, cehennemin uğultusunu dahi işitmezler. Melekler onları, *"Bu size vaat edilmiş olan (mutlu) gününüzdür."* diyerek karşılar.[107] Allah'a hesap vermekten korkan ve nefsine O'nun razı olmadığı kötü arzuları yasaklayan kimsenin barınağı cennettir.[108] Doğru yol üzere

93 Ra'd 13/22-24; Zuhruf 43/66-70.
94 Duhân 44/51-53; Zâriyât 51/15-16; Kamer 54/54-55; Me'âric 70/27-28, 35; Mürselât 77/41-44.
95 İnsân 76/12.
96 Nûr 24/37-38.
97 Meryem 19/85.
98 Zümer 39/19-20, 60-61, 73.
99 Zuhruf 43/34-35, 67.
100 Tûr 52/17-20.
101 Nebe' 78/31-36.
102 Âl-i İmrân 3/14-15, 198.
103 Nisâ 4/77.
104 Muhammed 47/15; Mülk 67/12.
105 Yûsuf 12/90.
106 Ra'd 13/33-35.
107 Enbiyâ 21/101-103.
108 Nâziât 79/41-42.

yaşayanlara melekler şu müjdeyi verir: *"Korkmayın, kederlenmeyin, size vaat olunan cennetle sevinin."*[109] Allah'tan korkan kimse için iki cennet vardır. Bu nimetlerden hiçbiri inkâr edilemez.[110]

Takvâ, Kur'ân'ın kavram haritasında tek bir davranış biçimini ifade etmez. O, bir şemsiye terim olup bir taraftan tüm günahlardan uzak durmayı kapsadığı gibi diğer taraftan inanç, ibadet, ahlâk ve doğru davranışları da kapsar. Bizi Allah'tan uzaklaştıran her türlü inanç ve eylemi terk etmek takvânın kapsamına girdiği gibi, bizi Allah'a yaklaştıran her doğru inanç, düşünce, güzel söz ve eylem de takvânın kapsamına girer. Söz gelimi hakkı ve haklıyı savunmak, hukuku gözetmek ve insanlar arasında adaletle hükmetmek, müttakî olmanın gereğidir. Tüm bunlar sosyal barışı sağlamaya ve toplumsal düzeni ayakta tutmaya yönelik davranışlardır. Körü körüne ataların dinine uymak[111] ve gösteriş takvâ değildir.[112] Takvâ doğru inancın ve davranışın içtenlik ve samimiyetle beslenmesi, üretilmesi ve ortaya konulmasıdır.[113]

Sonuç itibarıyla Kur'ân, Müminlerden imanın gereği diğer güzel vasıflarla birlikte müttakî olmalarını ister. Onları en hayırlı giysi olan takvâ elbisesine (*libâsü't-takvâ*) bürünen kişiler olabilmeye yönlendirir. Kur'ân Müminlere takvânın bir gereği olarak üzerlerine düşen tüm kulluk görevlerini özenle yapmalarını ve sakıncalı şeyleri de terk etmelerini ısrarla hatırlatır.[114] Buna göre müttakî, hiç kimseye zulüm ve haksızlıkta bulunmaz. Toplum huzurunu bozacak hareketlere kalkışmaz. İlâhî mesajların bütünlüğünü korur ve onlara bağlılığını sürdürür. Herhangi bir ilâhî yasağı çiğnediğinde hemen Allah'ı hatırlar. İşlediği günahtan dolayı bağışlanma diler ve artık onda ısrar etmez. Resûlullah'ın (sas) yolundan ayrılmaz, onu örnek alır. Takvâ sahibi affedilir, kıyametin dehşetinden güven içinde olur ve âhirette eşsiz ödüllere erişir. Burada kurtuluşa erer ve mutlu sona kavuşur. Çünkü güzel son, Allah'tan gereği gibi sakınan ve her zaman O'nu hesaba katarak yaşayan müttakîler içindir.

109 Fussılet 41/30.
110 Rahmân 55/46-47.
111 Bakara 2/189: Taberî, III, 283-289.
112 Nisâ 4/38.
113 Bakara 2/177.
114 Bakara 2/197: Râzî, V, 183.

İYİLİK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ
اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّ۪نَۚ وَاٰتَى الْمَالَ
عَلٰى حُبِّه۪ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينَ وَابْنَ السَّب۪يلِ وَالسَّٓائِل۪ينَ
وَفِي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ
وَالصَّابِر۪ينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَح۪ينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُواۜ
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyi kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar ve takvâ sahipleri bunlardır."

(Bakara 2/177)

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَۙ ﴿١٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَۚ ﴿١١﴾ فٖي جَنَّاتِ النَّعٖيمِ ﴿١٢﴾

"Önde olanlar; (iyilik ve mükâfatta) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır."

(Vâkıa 56/10-12)

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."

(Âl-i İmrân 3/104)

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُۜ اِدْفَعْ بِالَّتٖي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذٖي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمٖيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذٖينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظٖيمٍ ﴿٣٥﴾

"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle düşmanlığı bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (iyiliklerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."

(Fussılet 41/34-35)

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً مِنَ الَّيْلِۜ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِۜ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَۚ ﴿١١٤﴾

"Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kıl. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır."

(Hûd 11/114)

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًىۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

"İyi sayılan bir söz ve bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, azapta acele etmeyendir."

(Bakara 2/263)

اِنَّ الْاَبْرَارَ لَف۪ي نَع۪يمٍۙ ﴿٢٢﴾

"İyiler elbette nimet içindedirler."

(Mutaffifîn 83/22)

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُۚ ﴿٦٠﴾

"İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir."

(Rahmân 55/60)

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌۜ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌۜ
اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

"İyi ve güzel işler yapanlara en güzeli (cennet), hatta daha fazlası ile karşılık verilecektir. (Hesap gününde) onların yüzlerine ne bir mahcubiyet ve kararma ne de bir aşağılanmışlık bulaşır. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdır."

(Yûnus 10/26)

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا
مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."

(En'âm 6/160)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۚ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا
وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onun sevabını kat kat arttırır, kendi katından büyük bir mükâfat verir."

(Nisâ 4/40)

وَلَا يَأْتَلِ اُو۬لُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُٓوا اُو۬لِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكٖينَ وَالْمُهَاجِرٖينَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُواۜ اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٢﴾

"İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

(Nûr 24/22)

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver; bizi cehennem azabından koru.' derler."

(Bakara 2/201)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İyilik, Kur'ân-ı Kerîm'de *birr, hasene, hayr* ve *ma'rûf* kelimeleriyle ifade edilir. Bu kelimelerin ilk ikisi Kur'ân'da her zaman iyiyi veya iyiliği ifade eder ya da bunların kapsamına giren konuları içerir. *Birr* kelimesi, Kur'ân'da beş ayrı şekilde, 18 yerde bulunur. Bu kelime Kur'ân'da iyi, iyilik ve iyilik eden(ler) anlamında kullanılır. *Hasene* kelimesi ise Kur'ân'da dokuz ayrı biçimde, toplam 194 kez yer alır. Bu kelime de iyi, en iyi olan şey, iyilik, iyilik edenler, iyi olmak veya iyilik etmek anlamlarında kullanılır. Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak yaklaşık iki yüz âyette yer verilen *hayr* kelimesi âyetlerin bağlamına göre iyi olan, daha iyi olan, iyilikler ve güzellikler anlamında kullanılır. Yine âyetlerde, *ma'rûf* kelimesine belirli ve belirsiz olmak üzere iki şekilde yer verilir. Bu kelimenin "el" ön takısı ile belirli kullanımı Yüce Allah ve insanlar tarafından onaylanan iyi davranış ve söze karşılık gelir.[1] Kur'ân'da bu kelime güzel ve gönül alıcı konuşma biçimini ifade etmek için de sıfat olarak kullanılmaktadır.[2]

Birr ve *hasene* kelimeleri Kur'ân'da hem Allah için[3] hem de insan için zikredilir. Yüce Allah hem iyidir hem kullarından iyilik yapılmasını isteyendir hem de iyiliğin karşılığını verendir. Kur'ân'a göre iyi insan; doğru bir inanca sahip, söz ve fiillerinde doğru ve iyiliğin yayılması için çaba harcayan insandır. İyi insan sağlam bir imana sahip olmanın yanı sıra Allah'a olan kulluğunu da tam olarak yerine getirir. Kur'ân'da bu özellikleri kendinde bulunduranlardan iyiler anlamında *muhsinûn* ve *ebrâr* kelimeleri ile bahsedilir.

Kur'ân'da sadece kimlerin veya nelerin iyi olduğu belirtilmez. Aynı zamanda iyi olmadığı hâlde iyi zannedilen durumlara da dikkat çekilir. Yine iyiliğe zarar verecek şeyler de belirtilir. İnsanlar iyilik yapmaya ve bu konuda birbirleriyle yardımlaşmaya özendirilir. Çünkü insan bu dünyadaki ve âhiretteki yaşamını ancak iyilikle güzelleştirebilir. İyilik sadece bireyde yer bulan bir davranış değildir. İyiliğin toplumsal bir

1 Bakara 2/178, 229, 232, 234, 235, 236; A'râf 7/157; Tevbe 9/67, 71, 112; Hac 22/41; Ahzâb 33/32 vd.
2 Bakara 2/263; Nisâ 4/5, 8; Muhammed 47/21.
3 Yûsuf 12/100; Kasas 28/77; Secde 32/7; Tûr 52/28; Talâk 65/11.

karşılığı da vardır. Bu sebeple her mümin iyilik yapmaya gayret gösterdiği kadar kötülüğün ortadan kalkması için de çabalamalıdır. Çünkü kötülük, yapılan iyiliğin etki gücünü zayıflatır.

Birr kelimesinin sözlük anlamı; "doğruluk, sevgide samimiyet, itaat etmek,[4] sözünde durmak, iyiliği yaymak"tır.[5] Aslında *birr*, iyiliklerin tamamını içine alan[6] genel anlamlı bir kelimedir. Kur'ân'da *el-berr* ifadesi Allah için,[7] çoğulu *el-ebrâr* ise insan için kullanılır ve iyi kimse(ler) anlamına gelmektedir.[8]

Hasene sözlükte; "güzel olmak, iyilikte bulunmak, karşılık vermek ve nimet" olarak tanımlanır.[9] Bu kelime de anlamdaşı *birr* gibi genel anlamlıdır ve hep olumlu mâna taşır. Hatta o, hoşa giden, arzu edilen her şeyi kapsar. *Hasene*, göze hoş görünen maddî şeyler için kullanılmakla birlikte Kur'ân'da çoğu zaman, manen güzel görünen şey anlamında zikredilir.[10] *Hasene*'nin *tevhid*[11] anlamında kullanılması buna örnek verilebilir. Zafer, ganimet,[12] yağmur[13] ve sağlık, mal ve mahsul bolluğu[14] bu kelimenin Kur'ân'da bağlama göre kazandığı anlamlardan birkaçıdır.[15] Aynı kelimeden türeyen *ihsan* ise "bir şeyi güzel yapma[16] ve başka birine iyilikte bulunma"[17] anlamındadır.

---

4 İbn Fâris, I, 177, 178.
5 Cevherî, II, 588.
6 Ezherî, XV, 1845, 190.
7 Tûr 52/28.
8 Âl-i İmrân 3/198; İnsân 76/5; İnfitâr 82/13; Mutaffifîn 83/18, 22.
9 Ezherî, IV, 315-318.
10 Râgıb el-İsfahânî, s. 118, 119; ayrıca bk. Bakara 2/201: Elmalılı, II, 726.
11 Neml 27/89-90: Zemahşerî, IV, 477.
12 Âl-i İmrân 3/120; Nisâ 4/78; Tevbe 9/50.
13 A'râf 7/131.
14 Rûm 30/36: Taberî, XVIII, 501.
15 bk. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 35-37.
16 Secde 32/7.
17 Nisâ 4/36.

Kur'ân'da iyi davranışı belirtmek için sâlih amel ifadesi de kullanılır.[18] *Hasene* kelimesiyle aynı anlamda olan bu kelime akıl, Kur'ân ve Sünnet tarafından doğru kabul edilen davranış biçimlerine karşılık gelir.[19] Âyetteki bu ifade biçimi, güzel davranışların iman ve kalp ile olan bağlantısını da ortaya koymaktadır.[20]

18 Tevbe 9/102; Kehf 18/110; Furkān 25/70.

19 Bakara 2/25: Zemahşerî, I, 229.

20 Bakara 2/25: Mâtürîdî, I, 62.

İYİLİK, İNSANI İNSANA ve YÜCE ALLAH'A YAKLAŞTIRIR

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾

"Önde olanlar; (iyilik ve mükâfatta) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır."

(Vâkıa 56/10-12)

Kur'ân'da iyiliğe işaret eden *berr* kelimesi Allah Teâlâ için, çoğulu olan *ebrâr* kelimesi ise insan için kullanılır. Bu iki kelime iyi insanın, Allah ile iyilik paydasında buluştuğunu göstermektedir. Gerçekten de iyi olanlar ancak iyi olana yakın olabilir. Bir başka deyişle iyiler sınıfına girebilmek için iyi olmak, iyilik yapmak gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Şüphesiz ki Allah iyilerle beraberdir."*[1] buyrularak O'nun Müminlerin yardımcısı ve koruyucusu (velisi) olduğu[2] bildirilir. Ayrıca Kur'ân'da Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği,[3] Allah'tan razı olan, Allah'ın da kendilerinden razı olduğu[4] insanlardan bahsedilir. Karşılıklı sevgi ve rıza ancak birbirine yakın kimseler arasında gerçekleşir. Allah ile kul arasında sevgi ve rızadan söz edilecekse bu, insanın Kur'ân'da iyilik olarak sayılan şeyleri yapmasıyla mümkün olabilir. Nitekim *"Önde olanlar; (iyilik ve mükâfatta) önde olanlar; işte onlar nimetlerle*

---

1 Ankebût 29/69.
2 Mâide 5/55.
3 Mâide 5/54.
4 Mâide 5/119; Tevbe 9/100; Mücâdele 58/22; Beyyine 98/8.

dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır."[5] âyetleri, iyilik yapmada ön safta koşmanın, Allah'a yakın olabilmenin önemli bir sebebi olduğunu belirtmektedir. Müfessir sahâbî İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) anlattığına göre, Hz. Peygamber (sas) bir defasında, *"İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir."*[6] anlamına gelen âyeti okur ve şöyle der: *"Allah bu âyette buyuruyor: Dünyada beni tanıma ve beni birleme nimetini verdiğim kimseye âhirette vereceğim mükâfat, onu rahmetimle cennete koymak ve yanıma almaktır."*[7] Bu rivayet her iyiliğin Allah katında bir karşılığının olacağını ve en büyük ödülün Allah'a yakınlık olduğunu göstermektedir.

İnsan, Allah'ın iyilik saydığı şeyleri yaparsa O'nun emrini yerine getirmiş olur. Böylece O'nun sevgisini kazanır ve O'na yakınlaşır. Nitekim âyetler, "Allah iyilerle birliktedir,[8] onları sevmektedir."[9] anlamına gelen ifadelerle sona erer. Bu ifadelerin geçtiği bağlama bakıldığında Allah'ın sevdiği ve beraber olduğu, iyi kulların (*muhsin*) kimler olduğu görülür. Bunlar; iman eden, sâlih amel işleyen, iyilikte bulunan,[10] varlıkta ve darlıkta servetlerini Allah yolunda harcayan, öfkelerini yenen, insanları bağışlayan, yaptığı çirkin bir işin ardından Allah'ı hatırlayıp O'ndan af dileyenlerdir.[11] Bu kişiler, Allah yolunda başlarına gelen felâketlerden dolayı gevşeklik göstermez, düşmana boyun eğmez, kâfir topluluğuna karşı Allah'tan yardım talep eder,[12] sıkıntılara sabreder, düşmanların kurdukları tuzaklara karşı gerekli tedbiri alır ama kaygı duymazlar.[13] Bu kişiler, türlü tuzaklar kuran, savaşta yenileceğini anlayınca yalana sarılanların tuzaklarına düşmezler. Kendilerini aldatmaya çalışan şeytan ve yandaşlarına karşı Allah'a sığınırlar.[14] Bu kimseler insanlara her zaman hakkı ve sabrı tavsiye eder,[15] insanların hatalarını hoş görürler.[16] Allah'ın dinini yok etmeye yönelik her türlü tutumu savuşturma ve iyiliği yayma yolunda çaba gösteren,[17] takvâ sahibi[18] insanlardır. Allah, sabır,[19] takvâ,[20]

---

5 Vâkıa 56/10-12.
6 Rahmân 55/60.
7 Rahmân 63/60: Kurtubî, XX, 158.
8 Nahl 16/128; Ankebût 29/69.
9 Bakara 2/195; Âl-i İmrân 3/134, 148; Mâide 5/13, 93.
10 Mâide 5/93.
11 Âl-i İmrân 3/134-135.
12 Âl-i İmrân 3/146-147.
13 Nahl 16/127-128.
14 Âl-i İmrân 3/144: İbn Kesîr, III, 201.
15 Asr 103/3.
16 Mâide 5/1, 3.
17 Ankebût 29/69: Taberî, XVIII, 444.
18 Âl-i İmrân 3/198.
19 Bakara 2/153, 249; Âl-i İmrân 3/146; Enfâl 8/66.
20 Bakara 2/194; Âl-i İmrân 3/76; Tevbe 9/4, 7.

tövbe,[21] temizlik,[22] tevekkül,[23] adalet[24] gibi iyi özelliklerini kendinde barındıran bu iyi insanlarla birlikte olduğunu, onları sevdiğini birçok âyet ifade eder.

İyilik, insanı Cenâb-ı Allah'a yakınlaştırdığı gibi insanları da birbirine yakınlaştırır. Allah'ın iyilik olarak saydığı ve yapılmasını istediği fiiller vardır. Selâma karşılık verin,[25] güzel söz söyleyin,[26] verilen sözü tutun,[27] alışverişlerde ölçü ve tartıyı tam yapın,[28] emaneti ehline verin ve âdil olun,[29] birbirinizi sevin[30] ve affedici olun[31] gibi emirler bu çerçevede sayılabilir. Bu emirlerin bir kısmı öncelikli olarak iki kişi arasında yakınlık kurmaya, diğer bir kısmı ise kurulan yakınlığı devam ettirmeye yöneliktir. Meselâ selâm verme ve güzel söz söyleme iki kişi arasında yakınlık kurmaya; birbirini sevme, affedici olma, verilen sözü tutma, emaneti ehline verme ise kurulan yakınlığı devam ettirmeye vesiledir. Demek ki, birbirine selâm veren, güzel söz söyleyen, verdikleri sözü tutan, birbirini seven ve affedici olan kimseler arasında bir yakınlık oluşur. Nitekim Resûl-i Ekrem'in (sas) *"Size yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şeyi haber vereyim mi? Aranızda selâmı yayın."*[32] şeklindeki hadisi bizlere iyiliğin insanları yakınlaştırmadaki etkisini anlatmaktadır.

Bakara sûresinde orucun farziyeti ve insanların mallarının haksız yere yenmesinin haram olduğu ve adalet vurgulanır. Ardından da gerçek iyiliğin anlatıldığı şu âyet-i kerîme yer almaktadır: *"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takvâ sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.'"*[33] Rivayete göre bir sahâbînin Resûlullah'a gelip ayın değişkenlik gösteren şekilleri hakkında soru sorması üzerine bu âyet inmiştir.[34] Allah'a kulluğa yönelik ifadelerden sonra gerçek iyiliğin odak noktasında Allah'a karşı duyulan saygı ve korkunun bulunduğunu belirten bu âyete yer vermiştir. Bu durum iyiliğin, kulluğun bir parçası olduğunu

21 Bakara 2/222.
22 Bakara 2/222; Tevbe 9/108.
23 Âl-i İmrân 3/159; Yûsuf 12/67.
24 Hucurât 49/9; Mümtehine 60/8.
25 Nisâ 4/86.
26 Nisâ 4/5, 8; İsrâ 17/53.
27 Âl-i İmrân 3/76; Mâide 5/1; İsrâ 17/34; İnsân 76/5-7.
28 A'râf 7/85; Hûd 11/85.
29 Nisâ 4/58.
30 Haşr 59/9.
31 Âl-i İmrân 3/134; Mâide 5/13.
32 Nisâ 4/86: İbn Kesîr, IV, 186; Müslim, "Îmân", 22.
33 Bakara 2/189.
34 Bakara 2/189: Taberî, III, 280.

gösterdiği gibi Allah'ın belirlediği çerçevede yapılmasının gerekli olduğunu da göstermektedir. Yani iyiliğin kendisi bizzat Cenâb-ı Hak tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla Allah'ın belirlediği şartları taşımayan iyilik, iyilik değildir. Hatta iyilik maksadıyla gelişigüzel yapılan bir davranış kötü sonuçlar da doğurabilir.[35] Âyetin bize verdiği bir mesaj da bütün davranışların samimi niyet ve içtenlikle yapılmasının zorunlu olduğudur. Allah Teâlâ ancak yapılan böyle amelleri itibara alacaktır. Gösteriş için yapılan davranışların insana bir faydası olmadığı gibi sevap olarak karşılığı da yoktur.

İyiliklerin hâkim kılınması, kötülüklerin yok edilmesi Müslümanların en temel görevleridir. Yapılan iyilikler özel anlamda iki kişiden başlayarak aşama aşama diğer fertler arasında bir ıslahı ve düzelmeyi sağlar. "Ma'rûfun emredilmesi" de iyiliğin yaygınlaştırılmasını Müslümanlara emreder. Yine "münkerin yasaklanması" kötülükle mücadele etmek amacıyla insanlığa yapılacak bir iyiliktir.

İyilik, iyileri bir araya getirir. Nitekim bir sahâbî, çok sevdiği ve örnek aldığı Peygamberimize, vefatının ardından âhirette ona yakın olamayacağı endişesini dile getirmiştir. Bunun üzerine inen âyette Cenâb-ı Allah'a ve Hz. Peygamber'e (sas) itaat edenlerin, cennette peygamberler, sıddıklar (kulluğunda samimi ve dürüst olanlar), şehitler ve sâlihler (iyi huylu, güzel ahlâklılar) ile birlikte olacağı müjdesi verilmiştir.[36] Ayrıca tövbe edip hâllerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı bağlanıp sadece O'nun rızası için kulluk edenlerin, gerçek Müminlerle beraber oldukları belirtilir.[37] Müminler birbirlerinin yardımcısı, dostu[38] ve kardeşidir.[39] Öte yandan Hz. Peygamber'in (sas) yanındaki Müminlerin, Allah'a ve Peygamberi'ne düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlanmamış oldukları belirtilmiştir.[40] Âyetler iyiliği yaymada yardımlaşmayı ve dayanışmayı ayrıca özendirmiştir. Bu bağlamda Mâide sûresi ikinci âyetini tefsiri mahiyette şu şekilde anlamak mümkündür: İyilikte yani Allah'ın emrettiği amelleri yapmada ve Allah'ın yasakladığı günahlardan kaçınma anlamındaki takvâda birbirinizle yardımlaşın, dayanışma içinde olun.[41] Yine bu konuda Müminler, olanca gayretlerini ortaya koymaya hatta yarışmaya davet edilirler.[42] Günah ve kötülük konusunda değil, hep

35 Bakara 2/189: İbn Âşûr, II, 198.
36 Nisâ 4/69: Taberî, VII, 213-214.
37 Nisâ 4/146.
38 Mâide 5/55; Enfâl 8/72; Tevbe 9/71.
39 Hucurât 49/10.
40 Mücâdele 58/22.
41 Mâide 5/2: Taberî, VIII, 52.
42 Bakara 2/148; Mâide 5/48.

iyilik ve Allah'a itaat konusunda yarışmaları kendilerine telkin edilir. Bu bağlamda onlara şu çağrı yapılır: *"İyilik yapmada tek kalmayın, aranızda iyilik yapmak, sizi Allah'a yaklaştıracak ameller işlemek ve sizi Allah'ın azabına sürükleyecek haramlardan kaçınmak üzere istişare edin, birbirinizi iyiliğe teşvik edin."*[43] Dikkat edilirse bu emirlerde Müminlerin iyilikte buluşması istendiği gibi bazı iyiliklerin yapılması için de toplu olarak harekete geçilmesi istenir.

İyilik, sadece iyiliğe karşı iyilikten ibaret değildir. Kötülüğü ortadan kaldırmak için kötülüğe iyilikle karşılık vermek de gereklidir. Bu yönde bir iyilik, kötülük yapan ile kötülüğe iyilikle karşılık veren kimseyi birbirine yaklaştırır, böylece kötülüğü ortadan kaldırır. İyilik, iyilik yapan ile düşmanı arasında sıcak bir dostluk kurmaya vesile olur.[44] Nitekim Kur'ân'da iyilikle kötülüğün bir olmadığına, kötülüğün iyilikle giderilmesi gerektiğine dikkat çekilerek şöyle buyurulur: *"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (iyiliklerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."*[45] İbn Abbas'ın bu âyete ilişkin açıklaması, bakışımıza açıklık kazandırır: "Allah (cc) Müminlere öfke anında sabretmeyi, kaba davranış karşısında hoşgörülü olmayı, başkasından kötülük gördüklerinde onu affetmeyi emretmiştir. İşte Müminler bu emirleri yerine getirirlerse Yüce Allah onları şeytandan korur. Düşmanca hareket eden kimse de kendisine bu iyiliği yapanlara yakın dost gibi saygı duyar ve ona bu şekilde davranır."[46] İşte iyilik, mümine düşmanca hareket eden kimseyi bile dostça davranmaya sevk eden en etkili iletişim aracıdır.

İYİLİK KÖTÜLÜĞÜ YOK EDER

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً مِنَ الَّيْلِۜ اِنَّ الْحَسَنَاتِ
يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِۜ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِر۪ينَۚ ﴿١١٤﴾

---

43 Mücâdele 58/9: Taberî, XXII, 474.
44 Fussılet 41/34.
45 Fussılet 41/34-35.
46 Fussılet 41/34: Taberî, XX, 432.

"Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kıl. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır."

(Hûd 11/114)

İyilik, insanı, dolayısıyla toplumu ıslah ve inşa eder. Kötülük ise bozar, yok eder. Bu yüzden iyilik ile kötülük, tabiatları gereği aynı anda bir yerde bulunmazlar. Gece, günün ağarmasıyla yerini nasıl gündüze bırakıyorsa; iyilik de ortaya çıkınca kötülük kaybolur. Ancak kötülüğün kaybolması, onun tamamen yok olması, bir daha ortaya çıkmaması anlamına gelmez. İnsanın dünya sahnesine çıktığı andan beri var olan iyilik ve kötülük bundan sonra da var olacaktır. Bu, insanın dünyada imtihan için bulunmasının bir gereğidir. Bu, kimin iyi işler yaptığı bilinsin diye ölümü ve hayatı yaratan[47] Rabbimizin bir kanunudur. İmtihanı kazanmanın yolu da aileden akrabaya, komşuluk ve bütün insanî ilişkilere, kısaca hayatın her alanına iyiliği yaymaktan geçmektedir.

Yukarıda anlattığımız hakikati Kur'ân'dan somut örneklerle anlatabiliriz. Yukarıda geçen Hûd sûresi 114. âyetteki*"... İyilikler kötülükleri yok eder..."* şeklindeki cümle âyetin bir bölümüdür.[48] Bu âyette Yüce Mevlâ, önce namaz kılmayı emreder, ardından da iyiliklerin (*hasenât*) kötülükleri yok edeceğini bildirir. Bunların art arda gelmesi müfessirleri, âyette geçen iyilikleri, beş vakit namaz olarak anlamaya sevk etmiştir.[49] Âyet bir bütün olarak düşünüldüğünde ve buradaki "namaz kılın"[50] emri, *"Namaz insanı çirkin ve kötü şeylerden uzak tutar."*[51] âyetiyle birlikte okunduğunda, iyilik ile namazın kastedildiği yönündeki görüş daha isabetli görünmektedir. Zira namaz kılmaya devam eden insan, Rabbinin huzurunda olduğu bilinciyle yaşayan, günde beş vakit O'nu hatırlayan, dolayısıyla kötülükleri ve günahları çirkin gören insandır. Böylece namaz onun günahlardan uzaklaşmasını sağlar.[52] Âyette bahsedilen iyiliklerin namaz olarak anlaşılması durumunda, bir kısım günahların namazla affolunacağı sonucuna da varılabilir. Nitekim bir hadiste Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde, iki namaz arasında işlenen küçük*

---

47 Mülk 67/2.
48 Hûd 11/114.
49 Hûd 11/114: Mukātil b. Süleyman, II, 300; Taberî, XII, 616.
50 Hûd 11/114.
51 Ankebût 29/45.
52 Hûd 11/114.

günahlar affolunur."[53] İşte Kur'ân'da iyilik olarak sunulan namaz, bir taraftan günahları çirkin göstererek insanı onlardan soğutur, diğer taraftan işlenen günahların affına vesile olur.

Kur'ân'da Müminlerin kötülüğü iyilikle giderenler olmaları gerektiği belirtilmiştir: *"Onlar (Müminler) Rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır."*[54] Bu âyetlerde onların aslı itibarıyla kötülük olan günahlarını namazla Cenâb-ı Allah'a yönelerek iyiliğe çevirebilecekleri anlatılmaktadır.[55] Bununla birlikte ilgili âyetlerden Müminlerin kötülüğe kötülükle değil, iyilikle karşılık vermeleri gerektiği de anlaşılmaktadır.[56] Kur'ân'da Yüce Allah'ın, tövbe edenlerin ve erdemli işler yapanların kötü hâllerini iyiye çevireceği de bildirilmektedir.[57] Yine Kur'ân'dan öğrendiğimize göre iyi bir mümin kötü söze, güzel sözle mukabele etmeli, kötü davranışa güzel davranışla karşılık vermelidir.[58] Kötülük karşısında öfkeye kapılmadan sükûnetle hareket etmeli, hatta iyilikle karşılık vererek karşısındakine örnek olmalıdır.[59] Mümin, toplumda yaşanan açlık ve sefalete duyarsız kalmamalı, infakta bulunarak[60] ve zekât vererek[61] bu sıkıntıyı gidermede pay sahibi olmalıdır. Güzel söz, güzel davranış, paylaşma, yardımlaşma Kur'ân'da sayılan iyiliklerdendir. *"Yaptığın kötülüğün arkasından hemen bir iyilik yap ki, bu onu yok etsin."*[62] şeklindeki hadisi de *"İyilikler kötülükleri yok eder."* ilkesinin Hz. Peygamber'in dilinden söylenmiş şeklidir.

Kötülük, şayet sadece yapan kişiyle sınırlıysa, Yüce Allah'a yönelip O'ndan af dilemek işlenen kötülüğün silinmesi için yeterli olabilir. Örneğin Allah'a şirk koşmak, günahların en büyüğüdür. Bununla birlikte Allah Teâlâ, kendisine tövbe edip iman edeni bağışlayacağını bildirir.[63] Kur'ân'a göre şirk kötüdür, tövbe ve tevhid iyidir. İşte şirkten kurtulmak isteyen, tövbe ve tevhidle bu kötülüğü ortadan kaldırabilir.

53 Hûd 11/114: İbn Kesîr, VII, 478; Müslim, "Ṭahâret", 16.
54 Ra'd 13/22; Kasas 28/54.
55 Hûd 11/114: İbn Kesîr, VII, 478; Nisâ 4/31: Kurtubî, VI, 261.
56 Ra'd 13/22: Râzî, XIX, 45; Kurtubî, XII, 58-59.
57 Furkān 25/70.
58 Furkān 25/63; Kasas 28/54-55; Fussılet 41/34.
59 Furkān 25/63: Taberî, XVII, 494.
60 İnsân 76/8; Beled 90/14-16; Mâûn 107/3.
61 Bakara 2/177.
62 Hûd 11/116: İbn Kesîr, VII, 486; Tirmizî, "Birr", 55.
63 A'râf 7/153.

Kur'ân, toplumda yaşanan maddî ve manevî sıkıntıları giderecek iyiliklere de işaret eder. Örneğin açlık, sefalet gibi maddî sıkıntıların çözümü, yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma olarak gösterilir.[64] Böylece ümmet olma şuuruyla zorluklar birlikte aşılır, birlik ve beraberlik bağları güçlenir ve toplumsal huzur sağlanır.[65] Aynı şekilde adaletsizlik, yalan yere şahitlik gibi ahlâkî sorunlar, *"Kendinizin, anne babanızın ve yakınlarınızın aleyhine dahi olsa adaletten ayrılmayın."*[66] veya *"Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsizliğe sevk etmesin."*[67] ilkeleriyle hayata taşınarak ortadan kaldırılır. Bir Mümin, düşmanının lehine bile olsa adaletten asla ayrılmamalıdır.[68] Zira hukukun üstünlüğü ve adalet bir toplumu ayakta tutan en önemli unsurdur. Adalet ilkesi zedelenmiş bir toplumda birlik, beraberlik ve kardeşliğin yerini ayrışma, çatışma ve düşmanlık alır. Adaletin olmadığı bir toplumda gerçek anlamda bir iyilikten söz edilemez.

Kur'ân'da kadın, çocuk ve yaşlıların zulme mâruz kalması, yine insanların inancından dolayı baskı görmesi gibi haksızlıklarla Müslümanların mücadele etmesi istenmiştir. Nitekim merhameti sonsuz Allah Teâlâ, Müslümanlara hitaben şöyle buyurur: *"Size ne oluyor da Allah yolunda olan ve 'Rabbimiz, halkı zalim olan bu şehirden bizi çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"*[69] Aynı şekilde Rabbimiz, baskı altında olduğu için hicret eden, onları bağrına basan, yardım eden ve onun yolunda savaşan kimseleri gerçek Müminler olarak nitelemiştir.[70]

Kur'ân'da anlatıldığına göre, Hz. Nûh,[71] Hz. Hûd,[72] Hz. Sâlih,[73] Hz. Lût,[74] Hz. Şuayb,[75] Hz. Muhammed[76] ve diğer peygamberler, toplumlarını iyiye yani tevhide, ibadete, ahlâka çağırmışlardır. Ancak toplumun bir kesimi bu çağrıya olumlu cevap vermeyerek onları yalanlamıştır. Söz konusu kimselerin bu iyiliklere rağbet etmemelerinin sebebi, onların nimeti takdir edememelerinde aranmalıdır.[77]

64 Bakara 2/177; Mâide 5/2.
65 Mâide 5/2: İbn Âşûr, VI, 88.
66 Nisâ 4/135; En'âm 6/152.
67 Mâide 5/8.
68 Mâide 5/8: Elmalılı, III, 1593.
69 Nisâ 4/75: Taberî, VII, 224.
70 Enfâl 8/74.
71 A'râf 7/59-64.
72 A'râf 7/65-72.
73 A'râf 7/73-79.
74 A'râf 7/80-84.
75 A'râf 7/85-93.
76 Âl-i İmrân 3/184; En'âm 6/157; Hac 22/42-44; Fâtır 35/4.
77 Âl-i İmrân 3/184: Taberî, VI, 286.

Anne babaya iyilik, Kur'ân'da, Yüce Allah'a imandan hemen sonra gelir.[78] Ancak anne babanın Allah'a şirk koşma yönündeki taleplerine boyun eğmek,[79] iyilikte Yüce Allah'ı birlemenin önüne geçemez. Şirkin olduğu yerde zaten iyilikten, güzellikten söz edilemez. Aksine şirk, Rabbimize karşı isyan ve en büyük haksızlık demektir. Nitekim âyette, *"Muhakkak ki Allah'a şirk koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."*[80] ifadesiyle bu gerçeğe işaret edilmektedir. Dolayısıyla Mümin, Allah anne babaya iyi davranmayı emretse de, kendini şirk koşmaya ya da kötü olan bir şeyi yapmaya zorlamaları durumunda dahi onları kırmadan kendilerine hakkı anlatmalıdır. Bu konuda da örnek yine güzel insanlar zümresi sahâbedendir. Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkas anne babasına böyle davranmıştı.[81] Yine Kur'ân'da ihtiyaç sahiplerine maddî yardımda bulunmak, sadaka ve zekât vermek, iyilikler arasında sayılmıştır. Ancak yardımda bulunduktan sonra yapılan iyiliği başa kakmak, onu iyilik olmaktan çıkararak, değersiz bir davranışa dönüştürür.[82] Diğer bir ifadeyle o iyilik, Allah (cc) katında bir anlam ifade etmez hâle gelir.[83]

İyiliği yaymadaki çabalar yetersizse, kötülük karşısında iyilik zayıf ve eksik kalır. Meselâ Münafıklar iyiliği Cenâb-ı Hakk'a ve Hz. Peygamber'e (sas) içten, samimiyetle inanmada değil, aksine inkârcıları dost edinmede aradılar.[84] Onlar imanı seçmiş gözükseler de gerçekte inançlarıyla ve yaptıklarıyla küfrün yanında yer aldılar. Onları bu duruma iten şey ne idi? Belki de, Kur'ân'da iyilik olarak belirtilen samimiyet ve takvâ ile bezenmiş imanın gücüne inanmamaları, diğer bir ifadeyle onun galip gelemeyeceğine dair yanlış düşünceleriydi. Onlar iyiye inanmadıkları için kötü olanı desteklediler.[85] Bununla birlikte iyiye can-ı gönülden inanan bir avuç Müslüman, karşılarındaki kötülük ordusuna karşı Cenâb-ı Allah'ın izniyle galip gelmeyi başarabildiler.[86]

---

78 En'âm 6/151; İsrâ 17/23.
79 Ankebût 29/8; Lokmân 31/5.
80 Lokmân 31/13.
81 Ankebût 29/8: Mukātil b. Süleyman, III, 374.
82 Bakara 2/264; Müddessir 74/6.
83 Bakara 2/264: İbn Atıyye, II, 60.
84 Nisâ 4/138-139; Mücâdele 58/14; Haşr 59/11-12.
85 Bakara 2/14: Râzî, II, 76.
86 Bakara 2/249; Enfâl 8/6-10.

İYİLİĞİN KARŞILIĞI İYİLİKTİR

لِلَّذٖينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ
اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

"İyi ve güzel işler yapanlara en güzeli (cennet), hatta daha fazlası ile karşılık verilecektir. (Hesap gününde) onların yüzlerine ne bir mahcubiyet ve kararma ne de bir aşağılanmışlık bulaşır. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdır."

(Yûnus 10/26)

İnsan imtihan yeri olan bu dünya hayatını, hem kendisini hem de dünya ve âhiretini güzelleştirecek şekilde yaşamalıdır. Çünkü insan ne yaparsa karşılık olarak onu görür. Bu iyilik için de böyledir,[87] kötülük için de.[88] Yani insanın âhiretteki yaşamını bu dünyada yaptığı iyilikler ya da kötülükler belirleyecektir.[89] Konumuz iyilik olduğu için iyilerin göreceği karşılığın gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve akılların hayal etmediği eşsiz bir iyilik olduğunu belirtmekle yetinelim. Yani insan hayır namına ne yaparsa Yüce Allah katında onu kat kat bulur.[90] İyilik, sadece iyi sayılan düşünce, söz ve fiiller veya onların hayata geçirilmesi değil, aynı zamanda bundan doğacak sonuç ve onu yapana kazandıracağı ödüldür. Allah iyilikleri asla karşılıksız bırakmaz. O, amellerin ödülünü katlar ve yapılan her iyiliğe bire ondan başlayarak dilediğince, hesap edilmeyecek kadar sevap verir.[91] Allah Teâlâ, yapılan her iyiliğin karşılığını bu dünyada da âhirette de verecektir. Yani yapılan her iyilik, o kimselerin hem cennete girmelerine vesile olacaktır hem de onların cennette en büyük nimet olan Yüce Allah'ı görmelerini sağlayacaktır.[92] Bu konuda Hz. Peygamber şöyle bir tavsiyede bulunmaktadır: *"Ey insanlar! Aranızda selâmı yayın. İnsanlara yemek yedirin. İnsanlar uyurken siz namaz kılın. Böylece selâmetle cennete girin."*[93]

---

87 Bakara 2/110; Müzzemmil 73/20; Zilzâl 99/7.
88 Enfâl 8/51; Hac 22/10; Zilzâl 99/8.
89 Zilzâl 99/7: Mâverdî, VI, 321.
90 Bakara 2/110.
91 Şûrâ 42/23: Taberî, XX, 502.
92 Yûnus 10/26: Taberî, XII, 156.
93 Yûnus 10/17: İbn Kesîr, VII, 343; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 42.

İyi insan Kur'ân'a göre hiçbir zaman zararda değildir. O, aslında yaptığı iyiliği başkaları için değil kendisi için yapmaktadır.[94] Çünkü insan yaptığı iyilikle kendini inşa eder. Zira Kur'ân'da namaz kılmak, iyiliği emretmek, kötülüklerden sakındırmak ve başa gelen sıkıntılara sabretmek gibi bazı iyiliklerin azim ve kararlılık gerektirdiği bildirilir. Bunlar Yüce Allah'ın kesinlikle yerine getirilmesini istediği davranışlardır. Bu işleri de Allah'ın arzu ettiği şekilde yerli yerinde yapmak gerekir. Bunu ise ancak ahlâklı ve faziletli kimseler hakkıyla gerçekleştirebilirler. [95]

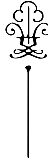
İyilik yapan insan hem dünyada hem de âhirette kazançlıdır. Zira bu kişi iman etmekle şirkten kurtulur; başkalarına değil, yalnız Allah'a kulluk eder, kendini arındırır, Mevlâ'sına yaklaşır, O'nun merhametini kazanır. Zekât vererek ve ihtiyaç sahiplerine infakta bulunarak Allah'ın kendisine emanet olarak verdiği nimetleri onlarla paylaşır. Yaptığı bu iyilik toplumdaki maddî sıkıntılara derman olur. Sabrederek ve insanlara sabrı tavsiye ederek, keyfi ve fevri hareketlerde bulunmaktan kaçınır. Allah'ın dini yolunda bıkmadan usanmadan haksızlıkla, adaletsizlikle, zulümle, her türlü kötülükle mücadelesini sürdürür. İnancı uğrunda mücadele eden kişi ya zafer kazanır ya da şehitlik mertebesine ulaşır. Yani iyilik yapan her hâlükârda kârlıdır. Bu durum Kur'ân'da, Müminlerin zafer kazanmasına üzülen, musibete uğramalarına sevinen Münafıklar özelinde anlatılır.[96] Müslümanlar kendilerine bu duyguları besleyen Münafıklara şöyle demişlerdir: *"Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun iki güzellikten biridir."*[97] Biri düşmana karşı zafer, onunla gelen barış ve ganimet, diğeri ise şehitlik ve cennettir.[98] Âyette bize verilen mesaj, Allah'a dayanmış ve kalbini iyiliklerle doldurmuş olan müminin her zaman kazanacağıdır.

Kur'ân'da iyilik yapanlara yaptıkları iyiliklerin âhirette daha fazlasının verileceği, ödüllerinin hesapsız olacağı bildirilmektedir.[99] Çünkü onlar Allah'a iman etmiş, O'na olan saygılarını her an yüreklerinde tutmuşlardır. O kimseler dünyada hep iyilik peşinde koşmuş ve sıkıntılara sabretmişlerdir. Elbette ki bu kişiler âhirette sınırsız iyilik göreceklerdir.[100] Bu kimseler iyi olmanın karşılığında eşi benzeri olmayan rızıklarla dolu cennette sonsuz bir hayat süreceklerdir.[101]

---

94 Bakara 2/286; En'âm 6/160.
95 Lokmân 31/17: Mâtürîdî, XI, 235; Fussılet 41/35.
96 Tevbe 9/50-51.
97 Tevbe 9/52.
98 Tevbe 9/52: Taberî, XI, 496.
99 Nisâ 4/40; En'âm 6/160; Yûnus 10/26.
100 Zümer 39/10.
101 Mâide 5/85; Mü'min 40/40.

İyilik; inancın, ibadetin, ahlâkın Allah Teâlâ katında değer görmesini sağlayan; sahibinin karakterini ve hayatını olduğu kadar, bütün dünyayı ve hatta âhireti güzelleştiren bir meziyettir. Allah (cc), insanın iyi olmasını ister. İyi bir mümin de dünya ve âhireti için Allah'tan iyilik talep eder. Çünkü iyilik, kötülükleri yok eder. İnsan ile Allah, insan ile insan arasında köprüler kurar. İnsan bulduğu her fırsatta küçük ya da büyük, gizli ya da açık iyilik yapar; ancak bunun karşılığını iyilik yaptığı kimseden beklemez. Zira iyilik yapmakla öncelikle kendisine iyilik ettiğini bilir. İyiliğin karşılığını sadece Allah'tan bekler. Çünkü yaptığı iyilikle Allah'ın emrini yerine getirdiğinin bilincindedir. Mümin, Allah'ın er ya da geç yaptığı iyiliğin karşılığını kendisine vereceğinden şüphe etmez. Bu yüzden, yaptığı iyilik karşısında kötülük görse de iyilik etmekten ve iyiliğin yanında yer almaktan vazgeçmez. İyilerden olmaya, kötülerden uzak durmaya özen gösterir. İyilikleri en güzel üslûpla emretmeyi, kötülüklerden de ısrarla sakındırmayı, vazgeçilmez bir ilke olarak benimser. Yaptığı iyiliklerle dünyanın huzur, güven ve barışın egemen olduğu iyi bir yer olmasına katkıda bulunur. İyi niyetlerinin ve iyiliği besleyen amellerinin karşılığında sadece iyilerin girebildiği cennette sonsuz ve eşsiz bir iyilik görür. Bu kişi böylelikle hem dünyasını hem de âhiretini güzelleştirmiş olur. Bu güzel sonuca erişebilmek için şu duayı dilinden düşürmez: *"Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru."*[102]

102 Bakara 2/201.

HAYÂ
VE
ÖRTUNME

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ وَر۪يشاًۜ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى
ذٰلِكَ خَيْرٌۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."

(A'râf 7/26)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا
لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَاۜ اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَب۪يلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْۜ اِنَّا
جَعَلْنَا الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

"Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık."

(A'râf 7/27)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ خُذُوا ز۪ينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُواۚ
اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٣١﴾

"Ey âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."

(A'râf 7/31)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَش۪يعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌۙ
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾

"İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve âhirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

(Nûr 24/19)

قُلْ لِلْمُؤْمِن۪ينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْد۪ينَ ز۪ينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّۖ ﴿٣١﴾

"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar..."

(Nûr 24/30-31)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ يُدْن۪ينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَاب۪يبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٥٩﴾

"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok merhamet etmektedir."

(Ahzâb 33/59)

قُلْ لِلْمُؤْمِن۪ينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ
وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْد۪ينَ ز۪ينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ
عَلٰى جُيُوبِهِنَّ ﴿٣١﴾

“Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar...”

(Nûr 24/30-31)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ يُدْن۪ينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ
جَلَاب۪يبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٥٩﴾

“Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok merhamet etmektedir.”

(Ahzâb 33/59)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm, hayâ ve tesettürün, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ve eşiyle başladığını bildirir.[1] İnsanlık tarihiyle yaşıt olan bu erdemin, peygamberlerin tamamının tebliğinde yer aldığından şüphe yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılışında bulunan utanma ve örtünme duygusu korunup geliştirilmiş, bu duyguya uygun hareket etmenin hukukî ve ahlâkî sınırları belirlenmiştir.

Hayâ, sözlükte "utanma, çekinme, ürperme, çirkin bir şeyi görmekten ya da yapmaktan geri durma" anlamına gelir.[2] Kelimenin kök harfleri olan *ha-yi-ye* ve türevleri Kur'ân'da, yaşamak, hayatta kalmak, diri olmak gibi farklı mânalarda çok defa geçmektedir. *Hayâ* anlamı ise üç âyette *istihyâ* kalıbında yer almaktadır. Bu üç âyette dört kez geçen kelime, iki yerde, Allah Teâlâ'nın hakikati ifade etmede utanıp çekinmemesini anlatmak için kullanılır.[3] Bir yerde de Hz. Peygamber'in hayâ ve iffetinden dolayı davetlileri ikaz edip eleştirememesi anlatılır.[4] Üçüncü âyette ise Hz. Şuayb'ın kızının Hz. Mûsâ'ya babasının davetini iletmesi sırasında utanıp sıkılmasından bahsedilir.[5] Konuyla ilgili bir diğer kelime *iffet*tir. *İffet*, sınırsız arzu ve istekleri, hırs ve şehveti dizginlemek, az ile yetinmek anlamına gelmektedir.[6] Bu kelime Kur'ân'da bazı türevleriyle kullanılmıştır. Evlenme imkânı bulamayanların, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korumaları (*fe'l-yesta'fif*)[7] gerektiği, bu kelimeyle ifade edilmiştir. Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların da iffetlerini korumaya özen göstermelerinin (*en yeste'fifne*) kendileri için daha hayırlı olduğu[8] yine aynı kelimeyle bildirilmiştir.

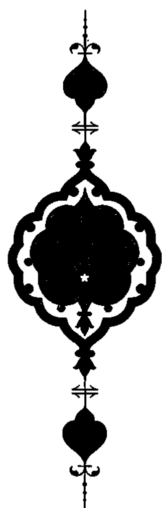
1 A'râf 7/19-23.
2 Bakara 2/26: Taberî, I, 427; Cevherî, IV, 2324.
3 Bakara 2/26; Ahzâb 33/53.
4 Ahzâb 33/53.
5 Kasas 28/25.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 339.
7 Nûr 24/33.
8 Nûr 24/59.

Kur'ân-ı Kerîm, örtünmeyle ilgili olarak *libâs,*[9] *siyâb,*[10] *hicâb,*[11] *zînet,*[12] *hımâr,*[13] *cilbâb,*[14] *rîş*[15] gibi kelime ve kavramları kullanmaktadır. *Libâs,* bedeni örten giysidir.[16] *Siyâb* da elbise anlamına gelen *sevb* kelimesinin çoğuludur. Araplar *siyâb* kelimesini zaman zaman erdem, iffet ve kişilik anlamlarını mecazen ifade etmek için kullanırlar.[17] *Hicâb,* birinin görülmesini engelleyen ve korunmasını sağlayan perde, örtü ve engel demektir. Süs anlamına gelen *zînet,* Kur'ân'da kimi zaman elbise anlamında da kullanılmıştır.[18] Çoğulu *humur* olan *hımâr* ise kadının başına örttüğü örtü anlamındadır. *Cilbâb* başı da içine alacak şekilde normal elbisenin dışına giyilen ve vücut hatlarını belli etmeyecek genişlikte olan dış giysisidir.[19] *Rîş,* kuşun kanadı için kullanılan bir kelime ise de mecaz olarak elbise anlamında kullanılmıştır.[20]

"Örtmek, gizlemek, perde çekmek, korumak" anlamına gelen *se-te-ra* kökü ve bazı türevleri, Kur'ân'da az kullanılmış[21] ise de bedenin belli yerlerini kapatmaya işaret eden *tesettür* kelimesi âyetlerde yer almamaktadır. Perde mânasında kullanılan *sitr* kelimesinin mecazen hayâ anlamında kullanıldığı olmuştur. Yine *setîr* ve *mestûr* kelimelerinin mecazen iffetli mânasında kullanıldığı da bilinmektedir.[22]

---

9 Bakara 2/187; A'râf 7/26, 27; Hac 22/23.
10 Hûd 11/5; Kehf 18/31; Nûr 24/58.
11 Meryem 19/17; Ahzâb 33/53.
12 A'râf 7/31.
13 Nûr 24/31.
14 Ahzâb 33/59.
15 A'râf 7/26.
16 Halîl b. Ahmed, IV, 67; Cevherî, III, 973.
17 Halîl b. Ahmed, I, 209; Râgıb el-İsfahânî, s. 83.
18 A'râf 7/31: Taberî, X, 150; İbn Kesîr, VI, 286.
19 Halîl b. Ahmed, I, 250; Cevherî, I, 101; Fîrûzâbâdî, s. 68; Râgıb el-Isfahânî, s. 95.
20 Râgıb el-İsfahânî, s. 207.
21 Kehf 18/90; Fussılet 41/22.
22 Halîl b. Ahmed, II, 215; Halîl b. Ahmed, IV, 289-290.

Yaratılan ilk insan olan Hz. Âdem ve eşi, huzurlu bir şekilde yaşamaları maksadıyla cennete yerleştirilmişlerdi. Orada istedikleri gibi yiyip içmelerinin yanı sıra aç ve çıplak kalmayacaklarına dair kendilerine teminat da verilmişti. Yapmamaları istenen bir tek yasak vardı; o da kendilerine işaret edilen belirli bir ağaca yaklaşmamalarıydı. Fakat insanoğluna düşmanlığını açıkça ilân eden İblîs, onları Allah adına yeminler ederek aldatmayı başardı. Hırslarını ve sonsuza dek yaşama tutkularını harekete geçirdi. Hz. Âdem ve eşi, ilâhî emri unutup kendilerine yasaklanan ağaçtan yediler. Yasağı çiğnemenin ilk cezası, edep yerlerinin farkına varmaları oldu. Utandılar, sıkıldılar ve hemen telâşla cennet ağaçlarının yapraklarıyla edep yerlerini örtmeye çalıştılar. Sonra da cennetten çıkarılma ile cezalandırıldılar.[1] Kur'ân'da anlatılan bu kıssanın gösterdiği en önemli gerçeklerden biri, hayâ ve örtünmenin ilk insandan itibaren var olduğudur. Bir diğeri ise, çıplaklığın ve hayâsızlığın insan fıtratındaki bozulmanın bir göstergesi oluşudur.

HAYÂ ve ÖRTÜNME İNSANA ÖZGÜ BİR DEĞERDİR

يَا بَنٖٓي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارٖي سَوْاٰتِكُمْ وَرٖيشًاۜ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌۜ
ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

1 Bakara 2/30-35; A'râf 7/19-25; Hicr 15/30-40; Tâhâ 20/116-123.

"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."

(A'râf 7/26)

Rabbimizin *"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık"*[2] ifadesi, hem bir ihtiyacı ve nimeti hem de elbisenin insanı güzelleştirdiğini gösterir. Bu âyette "yarattık" diye tercüme edilen *enzelnâ* kelimesi, "elbise olarak giyebileceğiniz şeyleri nasıl elde edeceğinizin yollarını gösterdik, sebeplerini yarattık" demektir.[3] Bu ifade, aynı zamanda elbisenin bir nimet olarak insana ikram edildiğini de anlatır. Erkek olsun kadın olsun her bir insanın örtünme şekli ve ölçüsü farklı olsa da örtünme gerekliliği vardır. Bu gereklilik, yaratılışa uzanan fıtrî kodlara ve onlara uygun olarak Allah tarafından gönderilen yönlendirmelere dayanmaktadır.

Cenâb-ı Hak, insanoğluna soğuk ve sıcağa karşı bedeni koruyucu elbiseler ve hatta düşmanlardan gelecek tehlikelere karşı zırh ve benzeri giyecekler verdiğini hatırlatır. Elbiselerin, hayvanların yünlerinden, tüylerinden ve derilerinden yapıldığına dikkat çeker. Böylesi nimetlerin şükrü gerektirdiğine işaret eder.[4] "Süsleneceğiniz elbise" olarak tercüme edilen *rîş* kelimesi ise kullanılan eşya ya da elbisenin dış yüzeyindeki süs gibi anlamlara gelir.[5] Öyleyse elbise, insan tabiatının ihtiyaç duyduğu tamamlayıcı bir unsur olmanın yanı sıra güzelliğin ve estetiğin de bir parçasıdır.

Rivayetlerde, Hz. Âdem'e niçin yapraklarla örtünmeye çalıştığı sorulunca, O'nun "Senden utanıyorum Rabbim!" diye cevap verdiği belirtilir.[6] Yaşanan bu ilk olaydan da anlıyoruz ki utanma duygusu, örtünmenin temel nedenlerinden biridir. Mahremiyet duygusu zedelenmemiş her insan, hem kendisinden ve hem de başkalarından tabii olarak utanır. *"İman yetmiş küsur bölümdür. Hayâ da imandan bir bölümdür."*[7] buyuran Peygamberimizin de belirttiği üzere, örtünmenin imanla, Allah'a karşı saygıyla, benlik algısıyla ve özdeğer gelişimiyle doğrudan ilgisi vardır.

---

2 A'râf 7/26.
3 A'râf 7/26: Taberî, X, 119; İbn Âşûr, VIII, 289.
4 Nahl 16/5, 80, 81.
5 A'râf 7/26: Taberî, X, 124-125.
6 A'râf 7/22: Taberî, X, 111.
7 Müslim, "Îmân", 57.

İslâm öncesi Câhiliye döneminde kimi Araplar, günah işledikleri elbiseleriyle tavaf etmeyi doğru bulmazlar,[8] Kâbe'yi çıplak hâlde tavaf ederlerdi.[9] Kur'ân'da böyle bir bakış açısının elbiselerin çıkarılma gerekçesi olamayacağına, aksine Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna giyinip çıkmanın gerektiğine işaretle, *"Ey âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin"*[10] buyrulmuştur. Esasen Rabbimiz bu emriyle, elbisenin insan için ibadet esnasında da onu kuşatan ve güzelleştiren bir araç olduğuna işaret etmiştir.

Bedeni örtmesi sebebiyle elbiseler elbette bir ihtiyaçtır. Ancak bundan çok daha önemli bir elbise (*libâs*) vardır ki o da âyette açıkça belirtilen takvâ elbisesidir (*libâsü't-takvâ*).[11] Takvâ elbisesi, müfessirler tarafından genellikle iman, Allah korkusu, hayâ ve iffet duygusu olarak açıklanmıştır.[12] Allah (cc), bu manevî örtünün diğer maddî giyim kuşama oranla çok daha hayırlı ve önemli olduğuna dikkat çekmiştir. O hâlde takvâ ve hayâ örtüsü çok daha özel ve değerlidir. Buradan anlaşılması gereken bir diğer nokta da Allah'ın emrine uygun iffetli ve hayâlı bir yaşamın, sadece bir beden örtüsüyle tamamlanamayacağı gerçeğidir.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (sas) hitaben *"Elbiseni de temiz tut"*[13] buyurulmuştur. Bu ifade, giyilen kıyafetlerin temizliğini emrettiği kadar, Arapçada "İffetini muhafaza et ve kişiliğini lekeleme"[14] anlamında da kullanılan bir deyimdir.

ÖRTÜNME, İNSANI ve TOPLUMU KORUR

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا
يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ
زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ ﴿٣١﴾

8 A'râf 7/26: Mâverdî, II, 213.
9 A'râf 7/26: Taberî, X, 130-131.
10 A'râf 7/31.
11 A'râf 7/26.
12 A'râf 7/26: Taberî, X, 130; Zemahşerî, II, 435.
13 Müddessir 74/4.
14 Müddessir 74/4: Zemahşerî, VI, 252.

“Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar...”

(Nûr 24/30-31)

Bir insanın mutlu olup huzur bulmasının en temel şartlarından biri, içinde güvenle yaşayabileceği bir ortamın sağlanmasıdır. Kişisel dokunulmazlık alanları tehdit altında bulunduğu sürece ferdin ve toplumun huzuru sağlanamaz. İslâm'ın kadın ve erkek her birey için doğuştan tanıdığı temel haklardan biri olan “canın korunması” bir yönüyle bedenin korunmasını gerekli kılar. Bu koruma her türlü art niyetli müdahaleden, kem gözden, kötü sözden, taciz ve şiddetten bedenin muhafaza edilmesi anlamına gelir. İffet ve namusun korunması ise “ırzın korunması” olarak adlandırılan temel insan hakkı olup, insan onuruna yönelik çok yönlü bir muhafazaya işaret eder. Kur'ân, iffet ve namusun korunmasında güzel bir örnek olarak Hz. Meryem'in titiz davranışına ve tedbirine dikkat çeker.[15] Yine aynı şekilde, Aziz'in karısının tahrik edici ve zorlayıcı davetine rağmen, Hz. Yûsuf'un hayâsından, vefasından, Allah korkusundan ve tüm benliği ile Allah'a sığınmasından övgüyle bahseder.[16] Kur'ân, mümin erkek ve kadınlara bu örnekler üzerinden mesajlar verir. Her fırsatta ırz ve namuslarını koruyanları metheder.[17] Yalan ve iftiralarla, suçsuz günahsız insanları lekelemek isteyenleri uyarır. Böylelerinin lânet ve azaba uğrayacaklarını haber verir.[18] Hatta bu insanların belli cezalarla cezalandırılmasını emreder.[19]

Kur'ân'ın kadınların giyim kuşamıyla ilgili nihai emrinin henüz gelmediği günlerdi. Hz. Peygamber'in (sas) eşleri ve diğer mümin hanımlar, tuvalet ihtiyaçları için geceleyin dışarı çıkıyorlardı. Sokaklarda oturan ve dolaşan kimi zayıf iradeli kimseler ise gelip geçen hanımları rahatsız ediyordu. O dönemde böylesi davranışlara daha çok câriyeler muhatap olurdu. Bir bakıma câriyeler daha savunmasız ve aslında insan olmakla sahip oldukları özdeğerin bilinmesi yönünden daha korumasızdı.

---

15 Meryem 19/16-21; Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12.

16 Yûsuf 12/23-34.

17 Nûr 24/31; Meâric 70/29.

18 Nûr 24/23-25.

19 Nûr 24/4.

Kadınların yaşadığı huzursuzluk artınca şu âyetler nâzil oldu:[20] *"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir."*[21] Bu âyetle, mümin kadınlara günlük elbise üzerine giyilen geniş dış elbise (*cilbâb*) yükümlülüğü getirilmiştir. Böyle giyinmekle eziyet edilmekten korunabileceklerine işaret edilmiştir.[22] Hz. Âişe'nin anlattığına göre, bu âyetin inmesinden sonra, Müslüman hanımlar derhâl dışarıda giydikleri uzun elbiselerinin kenarından kesip elde ettikleri parça ile başlarını örtmüştür.[23] Anlaşıldığı üzere, dış elbisenin en önemli işlevi, ev dışında kadınların kendilerine bir dokunulmazlık alanı çizmesi ve tanınmasıdır. Câhiliye kadınlarının yaptıkları gibi dış elbiselerini (*cilbâb*) çıkarıp da açılıp saçılarak evden dışarı çıkılmaması hususu da vurgulanmıştır.[24]

Örtünmenin bazı detayları ve kadınların ziynet yani süs sayılan, çekici yerlerini kimlere gösterebilecekleri âyette şöyle açıklanmıştır: *"Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, Müslüman kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey Müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!"*[25] Yaşlı kadınlara hem toplumun hürmetinden dolayı daha fazla korunmuş olmaları hem de yaşları gereği daha rahat hareket etme ihtiyaçları sebebiyle bir ayrıcalık tanınmış ve şöyle buyrulmuştur: *"Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[26]

Giysinin nitelikleri, giyinmenin ölçüsü, şekli ve sınırları hakkında âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür.[27] Bunun belirlenmesinde Kur'ân'ın ilgili

20 Ahzâb 33/59: Taberî, XIX, 182-183; İbn Kesîr, XI, 243.
21 Ahzâb 33/59.
22 Ahzâb 33/59: Taberî, XIX, 181; İbn Kesîr, XI, 242-43; İbn Âşûr, XXII, 106.
23 Buhârî, "Tefsîr" (Nûr), 12.
24 Ahzâb 33/32-33.
25 Nûr 24/31.
26 Nûr 24/60.
27 Ahzâb 33/59: Taberî, XIX, 181-83; *Kur'an Yolu*, IV, 399-400.

âyetleriyle birlikte Peygamberimizin sünneti, toplumların örfü ve kültürel değerleri de göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre, âyette geçen "örtünme dışında kalan kısımlar", kadınlarda yüz ve ellerdir.[28] "Başörtüsü" diye tercüme edilen *hımâr*; başı, boynu, gerdanlıkları ve göğsü kapatır.[29] Âyette geçen mahrem olmayanlara "ziynetlerini göstermesinler" ifadesinin anlamı da ziynetlerin kendisi değil, ziynet takılan yerler ve karşı cinse çekici gelen vücudun cezbedici kısımlarıdır.[30]

Meşrû olmayan ikili ilişkilere davet anlamı taşıyan ya da bu izlenimi veren her türlü söz, davranış, tavır, ima ve iş uygun görülmemiştir. Bu durum âyette "yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar" şeklinde ifade edilmiştir.[31] Aynı şekilde namahrem karşısında sesini inceltip sözü yumuşatarak eda ve işve ile kendisini beğendirmeyi hedefleyen tavırlar, muhatap tarafından yanlış anlaşılmaya neden olacağından yasaklanmıştır.[32]

Kur'ân'a göre, iffet kavramı cinsiyet ayrımı olmaksızın her mümini ilgilendiren temel bir kavramdır. Erkek olsun kadın olsun her mümin iffet bilinciyle hem kendisini hem de başkalarını maddî ve manevî anlamda korumakla yükümlüdür. Her şeyden önce cinsel uzuvlarını helâl olmayan ilişkilerden korumak (*lifürûcihim hâfizûn*) her iki cinsin de öncelikli görevidir: *"(Müminler) iffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."*[33] Sözlü ve fiilî olarak iffete yönelen her türlü saldırıdan kendisini korumak kadar, muhataplarını da bakışlarla bile rahatsız etmemek ve herkesin beden mahremiyetine saygı göstermek müminin görevidir: *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar…"*[34] şeklinde peş peşe gelen âyetlerde her iki cinsin de aynı ifadelerle uyarılması dikkat çekicidir. Müminler, geçerli bir zaruret ya da ihtiyaç söz konusu değilse, kendilerine bakmanın helâl olmadığı karşı cinse tekrar tekrar veya uzunca bakışlardan sakınmalıdır. Nitekim Peygamberimiz, Hz. Ali'ye olan nasihatlerinden birinde şöyle buyurmuştur: *"Ey Ali! Birinci bakışına*

---

28 Nûr 24/31: *Kur'an Yolu* IV, 71.
29 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 262.
30 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 256-60; İbn Âşûr, XVIII, 206.
31 Nûr 24/31: Kurtubî, XV, 226-227.
32 Ahzâb 33/32-33: Kurtubî, XVII, 138.
33 Mü'minûn 23/5-7.
34 Nûr 24/30-31.

ikincisini ekleme (bilinçli olarak harama bakma). Çünkü farkında olmadan gerçekleşen birinci bakış senin için hoşgörülürse de ikinci bakışa hakkın yoktur."[35]

Yabancı erkeklerin, Hz. Peygamber'in (sas) hanımlarından herhangi bir şey istemeleri durumunda bunu perde arkasından iletmelerini emreden şöyle bir âyet vardır: *"... Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur..."*[36] Anlaşılacağı üzere bu âyet, tesettürde ileri ve bir o kadar da derin bir boyuta işâret etmektedir. Özenli davranmanın ve mahremiyet ölçülerine dikkat etmenin hem bakanın hem de bakılanın gönüllerinin arı duru kalması bakımından daha etkili olacağına dikkat çekilmektedir.[37] Bu âyette söz konusu edilen kişilerin bir tarafta Kur'ân'ın "Müminlerin anneleri" olarak ilân ettiği[38] Hz. Peygamber'in (sas) eşleri, diğer tarafta ise yine bilfiil Peygamberimizin terbiyesinde yetişmiş ashâb-ı kirâm olduğu düşünüldüğünde bu konuda Allah'ın muradı daha da bir netlik kazanmış olmaktadır. Böylesi bir hassasiyet kadın-erkek bütün Müminler için örneklik oluşturmaktadır.[39]

Kur'ân'a göre, erkek ve kadının hayâ duygularını korumaları bakımından evlilik de bir elbise ve belki de en önemli elbiselerden biridir. Eşler hakkında nâzil olan, *"Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz."*[40] âyeti evliliğin koruyucu, bütünleyici, huzur ve güven verici yönüne işarettir. Çok sayıda âyette evliliğin özendirilmesinin bir nedeni de manevî hayatın yozlaşmaması adına hayâ ve iffetin korunmasıdır.[41]

Netice olarak hayâ ve örtünme, Allah tarafından insanın mayasına işlenen özel bir nimettir. Kişinin utanıp sıkılacağı, eleştiri ve rahatsızlık yaşayacağı her hâli örten bir olgudur. Giyinme, bedeni soğuktan ve sıcaktan koruduğu gibi, iyi niyetli olmayan bakışlardan ve rencide edici tavırlardan da muhafaza eden ilâhî bir lütuftur. Hem Yüce Yaratıcı'nın huzurunda hem de insanlar nazarında kişiliği süsleyen bir ziynettir. Örtünme, ilk insandan itibaren insanlık tarihinin başlangıcında var olduğu gibi, hayatın sonunda her insanın toprağa verilirken kefenlenmesine varıncaya kadar hayatla iç içedir. Giyinmenin dış görünümünü bedeni örten elbiseler

---

35 Nûr 24/30-31; Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 43; İbn Kesîr, X, 213.
36 Ahzâb 33/53.
37 Ahzâb 33/53: Kurtubî, XVII, 208.
38 Ahzâb 33/6.
39 Ahzâb 33/53: İbn Âşûr, XXII, 92.
40 Bakara 2/187.
41 Nûr 24/32-33; Mü'minûn 23/5-7; Meâric 70/29-31.

oluştururken, özünü ve ruhunu ise Kur'ân'ın "takvâ elbisesi" olarak nitelediği ve kalbi bürüyen hayâ ve iffet elbisesi oluşturur. Rabbimizin, *"Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın!"*[42] uyarısı, tüm insanlık ailesi için hayatî bir uyarıdır. Peygamberimizin (sas) son derece dikkat çekici bir hadisi burada hatırlanmalıdır: *"İlk peygamberlikten beri insanların duyup da anladığı bir söz vardır: Utanmıyorsan dilediğini yap!"*[43] Zira hayâ duygusu kötülüklere karşı insanın onurunu ve dokunulmazlığını koruyan en güçlü zırhtır.

42 A'râf 7/27.
43 Buhârî, "Edeb", 78; İbn Âşûr, XXX, 292.

TÖVBE,
İSTİĞFAR
VE AF

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى
وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ى فَضْلٍ فَضْلَهُۜ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ﴿٣﴾

"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, her fazilet sahibine iyiliğinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım."

(Hûd 11/3)

اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَر۪يبٍ
فَاُو۬لٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًا ﴿١٧﴾

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/17)

اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلاً صَالِحًا فَاُو۬لٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍۜ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهُ يَتُوبُ
اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

"Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."

(Furkān 25/70-71)

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوٓا
اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٩﴾

"Sonuç olarak senin Rabbin cahillikle kötülük işleyen, ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır; onların bu dönüşünden sonra, bilesin ki, artık Rabbinin bağışlaması ve rahmeti de çok geniştir."

(Nahl 16/119)

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ
بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾

"Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın verdiği söz mutlaka gerçekleşir; günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam Rabbini överek tesbih et, yücelt."

(Mü'min 40/55)

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذٖينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ
يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمٖيعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿٥٣﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine günahta aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Şüphesiz ki Allah bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"

(Zümer 39/53)

وَالَّذٖينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا
لِذُنُوبِهِمْۖ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُۖ۠ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾

"Onlar (takvâ sahipleri) çirkin bir şey yaptıkları veya (günah işleyerek) kendilerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıkları (günahlarda) bile bile ısrar etmezler."

(Âl-i İmrân 3/135)

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ
جَٓاؤُ۫كَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ
تَوَّاباً رَحٖيماً ﴿٦٤﴾

"Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar (günah işleyerek) kendilerine zulmettiklerinde sana gelip Allah'tan bağışlama dileselerdi, Peygamber de onlar için bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı çok affedici ve çok merhametli bulurlardı."

(Nisâ 4/64)

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

"(Âdem ve eşi) dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!'"

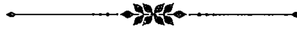
(A'râf 7/23)

اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَۜ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

"Ancak tövbe edip hâllerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı bağlananlar, bütün samimiyetleriyle sadece O'na kulluk edenler başkadır. İşte bunlar Müminlerle beraberdir ve Allah Müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir."

(Nisâ 4/146)

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

"Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve hâlini düzeltirse, bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

(Mâide 5/39)

فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِۜ
وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

"(Müşrikler) eğer tövbe ederler, namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilecek bir topluluk için âyetlerimizi ayrıntılarıyla açıklıyoruz."

(Tevbe 9/11)

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَهُمْۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

"Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve Resûlü'nü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez."

(Tevbe 9/80)

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّـَٔاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَۙ
﴿٢٥﴾ وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖۜ
وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾

"Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O'dur. İman edip rızasına uygun işler yapanların dualarını kabul buyuran ve kendi lütfundan onlara fazlasını veren de O'dur. İnkârcılar için ise çetin bir azap vardır."

(Şûrâ 42/25-26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ
وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّۚ وَلَا تَلْمِزُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا
تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِۜ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْا۪يمَانِۚ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler! Erkekler başka erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fasıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır."

(Hucurât 49/11)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا تُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًاۜ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ يَوْمَ لَا يُخْزِي
اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُۚ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ
رَبَّنَٓا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَاۚ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٨﴾

"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılıkla Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, Peygamber'i ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: 'Rabbimiz! Nurumuzu arttır, eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.'"

(Tahrîm 66/8)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Her insan dünya hayatında yanlışa düşebilir ve günah işleyebilir. Bunu telâfi etmenin yolu O'ndan af dilemektir. Bu sebeple tövbe, istiğfar ve Allah'ın affediciliği Kur'ân-ı Kerîm'de yoğun bir şekilde yer alır. Nitekim "çok bağışlayıcı" anlamındaki *gafûr* kelimesi Allah'ın bir sıfatı olarak Kur'ân'da 91 âyette geçmektedir. Bu isim altı âyette *halîm* (acele ve kızgınlıkla hareket etmeyen),[1] dört âyette *'afüv* (günahları kolaylıkla affeden),[2] üç âyette *şekûr* (kulun ameline fazlasıyla karşılık veren),[3] iki âyette *'azîz* (karşı konulamayacak derecede güçlü olan),[4] iki âyette tek başına,[5] bir âyette ise *vedûd* (iyi kullarını seven ve onlar tarafından sevilen)[6] sıfatıyla birlikte kullanılmaktadır. Bunların dışında *rahîm* sıfatıyla birlikte de zikredilmekte, böylece Yüce Allah'ın merhametinin bağışlayıcılığıyla beraber tecelli ettiği belirtilmektedir. Ayrıca *gaffâr* (bağışlaması çok olan),[7] *gâfir, ehlü'l-mağfiret* (bağışlayan)[8] ve *hayrü'l-gâfirîn* (bağışlayanların en hayırlısı)[9] ifadeleri Kur'ân'da geçmektedir. Yine *mağfiret* kalıbında 28,[10] *gufrân* ve *istiğfar* şeklinde birer âyette[11] yer almaktadır. Bunların dışında *el-müstağfirîn* (bağışlanmayı dileyenler) kalıbında bir âyette[12] zikredilmektedir. *Te-ve-be* kökünden gelen kelimeler ise Kur'ân'da değişik şekillerde 87 yerde geçmektedir. *'A-fe-ve* kökünden gelen *'afv* ve türevleri Kur'ân'da 35 defa tekrar etmekte olup bunların 22'si Allah'ın affediciliğiyle diğerleri insan ilişkileriyle ilgilidir.

---

1 Bakara 2/225, 235; Âl-i İmrân 3/155; Mâide 5/101; İsrâ 17/44; Fâtır 35/41.

2 Nisâ 4/43, 99; Hac 22/60; Mücâdele 58/2.

3 Fâtır 35/30, 34; Şûrâ 42/23.

4 Fâtır 35/28; Mülk 67/2.

5 İsrâ 17/25; Sebe' 34/15.

6 Burûc 85/14.

7 Tâhâ 20/82; Sâd 38/66; Zümer 39/5; Mü'min 40/42; Nûh 71/10.

8 Mü'min 40/3; Müddessir 74/56.

9 A'râf 7/155.

10 Bakara 2/175, 221, 263, 268; Âl-i İmrân 3/133, 136, 157; Nisâ 4/96; Mâide 5/9; Enfâl 8/4, 74; Hûd 11/11; Ra'd 13/6; Hac 22/52; Nûr 24/26; Ahzâb 33/35; Sebe' 34/4; Fâtır 35/7; Yâsîn 36/11; Fussılet 41/43; Muhammed 47/15; Feth 48/29; Hucurât 49/3; Necm 53/32; Hadîd 57/20, 21; Mülk 67/12.

11 Tevbe 9/114; Bakara 2/285.

12 Âl-i İmrân 3/17.

"Bağışlanma dilemek" anlamına gelen *istiğfâr* kelimesi, "bir şeyi kötülüklerden koruyacak şekilde örtmek, giydirmek" mânasındaki *ga-fera* kökünden türetilmiştir. *Gufrân* ve *mağfiret* de "Allah'ın, kulunu azaptan koruması" demektir.[13] *İstiğfar*, "önceden yapılan hatalardan dolayı özür dilemek, bağışlanma dileğinde bulunmak"tır. Bu istekte bulunan kişinin samimiyeti *tevbe* (tövbe) ile test edilir. Çünkü *tevbe*, "önceki hataları bir daha yapmamak" demektir.[14] Kur'ân'da, Firavun'un boğulma esnasında küfürden vazgeçip iman etmesinin,[15] ölüm anında yapılan tövbenin[16] kabul edilmediği açıkça belirtilmiştir. Tekil olan *tevvâb/et-tevvâb*[17] kelimeleri "daima tövbeleri kabul eden" anlamında Allah'ın sıfatı olarak kullanılmaktadır. *'Afv* kelimesine gelince, "silmek, süpürmek, fazlalık" mânalarına gelir. Kavram olarak *af*, "Günah işleyeni, kötülük veya haksızlık yapanı cezalandırmaktan vazgeçme" şeklinde tanımlanır.[18] Benzer şekilde *'afüv* (affeden) kelimesi Allah'ın sıfatı,[19] fiil olarak da Allah'ın bağışlama eylemi[20] için kullanılmıştır.

Tövbe, istiğfar ve af öncelikle Allah'ın yarattıklarına şefkati ve onları affetmesi ile ilgilidir. Bu sebeple Allah'ın *hilm* (acele ve kızgınlıkla hareket etmemek), *rahmet, rahmân, rahîm, 'afüv* (günahları kolaylıkla affeden), *gafûr* (çok affeden) sıfatlarıyla birlikte çok tekrar eder. Ayrıca *mümin, müslim, abd* gibi Allah'ı birleyenlerin *ibadet, dua, inâbe* (tövbe etmek), *takvâ, i'tirâf* (günahı kabullenme) gibi Rabbe yönelme hâlleriyle de ilgilidir. Aynı şekilde *ism* (günah), *cünâh* (günah), *'isyân* gibi günah sayılan davranışlarla, *kâfir-küfr, müşrik-şirk, münafık-nifâk* gibi inkârcılar ve tutumları ile ilgili âyetlerde de yer alır. Birçok önemli konuda olduğu gibi bu konu da kıssalarda ve peygamberlerin anlatımlarında sık sık karşımıza çıkar.

---

13 Râgıb el-İsfahânî, s. 362.

14 Tehânevî, I, 584.

15 Yûnus 10/90-91.

16 Nisâ 4/18; Âl-i İmrân 3/90.

17 Bakara 2/37, 54, 128, 160; Nisâ 4/16, 64; Tevbe 9/104, 118; Nûr 24/10; Hucurât 49/12; Nasr 110/3.

18 Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, s. 241.

19 Nisâ 4/43, 99, 149; Hac 22/60; Mücâdele 58/2.

20 Bakara 2/, 52, 187, 286; Âl-i İmrân 3/152, 155, 159; Nisâ 4/99; Mâide 5/13, 95, 101; Tevbe 9/43, 66; Şûrâ 42/25, 30, 34.

Mekke'de Müşrikler arasında çok adam öldürmüş, zina etmiş, zulüm ve şiddetle insanları ezmiş, günahları kalbini karartmış kişiler vardı. Fakat bir taraftan da inen âyetler ve gelen çağrılarla birlikte iman ışığı, bunların gönüllerini yavaş yavaş kaplamaya başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e şöyle haber gönderdiler: "Senin davet ettiğin din, kuşkusuz güzel bir din. Tövbe edersek, tövbemiz kabul olur mu acaba? Biz hem Allah ile birlikte başka ilâhlara kulluk ettik hem de Allah'ın haram kıldığı cana kıydık." Bunun üzerine Allah Teâlâ tövbe eden kullarına af ve mağfiretinin sınırsızlığını belirten şu âyetleri indirdi: *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Azap size gelip çatmadan önce Rabbinize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz. Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.'"*[1] Âyetler; tövbe, istiğfar, af ve mağfiretin geniş kapsamını müjdelemektedir. Ancak dikkat edilirse Cenâb-ı Hak, tövbe edip kendine yönelmeyi şart koşmaktadır. Tövbe edip Allah'a yönelmeyen ve O'nun emirlerine teslim olmayanlara ise yardım edilmeyecektir. Yine bağışlanmanın mümkün olabilmesi için, Allah'ın indirdiği Kur'ân'a en güzel şekilde tâbi olma şartı bulunmaktadır.

1 Zümer 39/53-55: Taberî, XX, 224-225; İbn Kesîr, XII, 139-140; Kurtubî, XV, 268; Müslim, "Îmân", 193.

GÜNAHLA KİRLENEN İNSAN TÖVBE ve İSTİĞFARLA TEMİZLENİR

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ
فَأُولٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/17)

İnsan doğruyu ya da yanlışı tercih etme ve tercihi doğrultusunda iyilik ya da kötülük yapma imkânına sahiptir. Ancak mümin olanın yaptığı hatanın affı için yalvaracağı varlık yalnızca Allah'tır.[2] Tövbe ve istiğfar, mümin olmanın gereklerinden biridir. Onu bağışlayacak ve temizleyecek olan da bir başkası değil Yüce Allah'tır. Çünkü onu yaratan Allah (cc), insanın her anlamda temiz olmasını istemektedir. Âyetlerde meleklerin,[3] göklerde ve yerdekilerin,[4] nihayet bütün yaratılmışların[5] yalnız kendilerini yaratan Cenâb-ı Hakk'a yalvardıkları ve O'nu yücelttikleri belirtilir. Hz. Muhammed'in (sas) ümmetinin de bütün varlıkta yankılanan bu yüceltmeye katılması istenmektedir. İşte bu karşılıklı ilişkinin çok yalın bir dille anlatıldığı âyetlerden birisi şöyledir: *"Kim bir kötülük yapar veya (günah işleyerek) nefsine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayan ve çok merhametli bulacaktır."*[6] Bu âyette Allah'ın dinine karşı hainlik yapanlar veya onları kayıranlardan bahsettiği söylenmektedir.[7] Allah (cc) kulundan kendisine yönelmesini istemekte ve kendisine yönelen kulunun tövbe ve istiğfarını engin merhametiyle kabul edip onu temizlemektedir.[8] O'nun *tevvâb, gafûr* ve *'afüv* isimleri vardır, en merhametli olan

2 Mâide 5/39, 74; Enfâl 8/33, 38; Tevbe 9/74, 102; Meryem 19/60.
3 Bakara 2/30.
4 Nûr 24/41.
5 İsrâ 17/44.
6 Nisâ 4/110: Taberî, VII, 475.
7 Nisâ 4/110: Taberî, VII, 475.
8 Âl-i İmrân 3/ 89; Enfâl 8/29; Tevbe 9/14-15; Nûr 24/5; Kasas 28/67; Ahzâb 33/73.

O'dur. *"Şüphesiz Rabbinin bağışlaması çok geniştir (vâsi'u'l-mağfire)."*[9] müjdesini bildiren de O'dur.

Tövbe ve istiğfar, fiilî ve sözlü olarak Allah'a yönelişi, af dileğiyle yalvarmayı, pişmanlığı gösterir. O'na karşı yapılan hataları ve günahları terk etmeyi, bütün samimiyetiyle yalnız Allah'a dönmeyi ifade eder: *"Rabbinizin bağışlamasına erişmek ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya (günah işleyerek) kendilerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar, hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıkları (günahlarda) bile bile ısrar etmezler."*[10] Bu âyetler, Allah Teâlâ'nın çok bağışlayıcı ve affedici olduğunu göstermektedir. Nitekim bu âyet indiğinde, İblîs'in bu engin bağışlayıcılığı görerek ağladığı nakledilir. Kullar, yanlışlarında ısrar etmedikleri müddetçe Allah'ı çok bağışlayıcı bulacaklardır. Ayrıca Allah (cc), eski ümmetlerde söz konusu olan ağır yükümlülükleri kaldırmak suretiyle de bu engin merhametini ve cömertliğini göstermiştir.[11]

Kur'ân'daki kimi âyetlerde peygamberlerden ve tabii ki Peygamberimizden de Allah'tan bağışlanma dilemesi istenmiştir.[12] Peygamberden tövbe etmesinin istenmesi, Yüce Allah karşısında ancak bir kul olduğunu ifade etmesi ve yalnız O'na yönelerek bu konuda örnek olması içindir. Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğinin başından itibaren kendisinin ve ona inananların hep birlikte Allah'tan bağışlanma dilemeleri istenmiş,[13] bu dileklerin kabul edileceği ilân edilmiştir.[14] Nitekim Müminler de günahları bağışlayacak tek varlık olan Yüce Allah'tan af dilemişlerdir.[15] Âyetlerden şu sonucu çıkarmak mümkündür: Mümin, tıpkı peygamberi gibi, her durumda geçmişteki hatalarını bağışlamasını O'ndan istemelidir.[16] Hz. Peygamber'in hayatının sonlarına doğru şu duayı sıklıkla yaptığını görmekteyiz: *"Allah'a hiçbir eksiklik yakıştıramam, O'na hamdederim; Allah'tan bağışlanma diler ve O'na yönelirim (Sübhânallâhi ve bihamdihî estağfirullâhe ve etûbü ileyh)."*[17]

9 Necm 53/32.
10 Âl-i İmrân 3/133-135.
11 Âl-i İmrân 3/133-135: Taberî, VI, 62-63.
12 Mü'min 40/55; Muhammed 47/19; Feth 48/2; A'lâ 87/1; Nasr 110/3.
13 Bakara 2/199, 279; Âl-i İmrân 3/31, 106, 159; Enfâl 8/70; Mü'minûn 23/118; Nûr 24/62; Mümtehine 60/12; Tahrîm 66/4; Müzzemmil 73/20.
14 Tevbe 9/117, 118; Hadîd 57/28; Mücâdele 58/13; Tegâbün 64/17.
15 Bakara 2/285-286; Âl-i İmrân 3/16-17, 147, 193; Zâriyât 51/18; Haşr 59/10; Mümtehine 60/4-5.
16 Nasr 110/3; Mü'min 40/55; Muhammed 47/19: *Kur'an Yolu*, V, 53.
17 Nasr 110/3: Taberî, XIV, 711; Müslim, "Ṣalât", 220.

Allah (cc), kullarının yaptıkları hatalar nedeniyle kendisine "istiğfar etmeleri"-ni yani bağışlanma dileğinde bulunmalarını istemektedir. Hatta kulların tövbe edip istiğfarda bulunmalarından çok hoşnut olmaktadır. O'nun bu hoşnutluğunu anlamamıza yardımcı olan şu hadis oldukça dikkat çekicidir: *"Herhangi birinizin tövbe etmesinden dolayı Allah Teâlâ'nın duyduğu hoşnutluk, ıssız çölde giderken üzerindeki yiyecek ve içeceğiyle birlikte devesini elinden kaçıran, arayıp taramaları fayda vermeyince ümidini büsbütün kaybederek bir ağacın gölgesine yatıp beklemeye başlayan, derken yanına devesinin geldiğini görüp hemen yularına yapışan ve fazlasıyla sevindiğinden de ne dediğini bilmeyerek: 'Allah'ım! Sen benim kulumsun, ben de senin Rabbinim!' diyen kimsenin sevincinden çok daha fazladır."*[18] Bu sebepledir ki âyette günahlarından tövbe ve istiğfar edenlerin ödüllendirileceği belirtilmekte; bundan yüz çevirenlerin ise dehşetli günün azabıyla cezalandırılacakları bildirilmektedir: *"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım."*[19] Bağışlanma dileği her şeyden önce şirk konusunda olmalıdır. Çünkü şirkin olduğu yerde hiçbir sâlih amel kabul edilmez. Bu sebeple bağışlanma dileğinden sonra Allah'a yönelme (*tövbe*) emredilmiştir. Zira Müşrikler, şirk içerisinde bulundukları hâlde yaptıkları birçok davranışla Allah'a itaat ettiklerini sanırlardı.[20] Bu âyet, onların bu sanılarının yanlışlığını ifade etmektedir.

Tövbe, kötülüklerin iyiliğe dönüşmesini de sağlar: *"Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet! Kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."*[21] Âyette belirtilen iyiye çevirme, tefsirlerde iki şekilde açıklanır. Biri, Allah, onların tövbe etmezden önce işledikleri kötülüklerden doğan günahlarını sevaba çevirir ve kıyamet gününde bu kötülüklere iyilikmiş gibi karşılık verir. Diğer açıklamaya göre ise Allah (cc), onların tövbe etmeden önceki kötü hâllerini tövbe ettiklerinde iyi hâllere çevirir. Bundan böyle onlar, inkâr yerine iman ederler, isyan ve günah yerine itaat ve takvâya yönelirler. Tövbe etmeden önce kötü insan iken tövbe sayesinde Allah'ın da yardımıyla

18 Şûrâ 42/25: İbn Kesîr, XII, 276; Müslim, "Tevbe", 7; Tirmizî, "Kıyâmet", 49.
19 Hûd 11/3.
20 Hûd 11/3: Taberî, XII, 312-313.
21 Furkān 25/70-71.

iyi insan, iyi mümin olurlar. Bu ikinci izah, tövbenin etkisini daha isabetli anlatması bakımından tercih edilmektedir.[22]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[23] buyrulmaktadır. Bu âyetin öncesinde zina suçu işleyenlerin tövbesinden bahsedilmektedir. Bu ve devamındaki âyette de gerçek, samimi ve kabule şayan tövbenin ne olduğu ve ne olmadığı açıklanmıştır.[24] Buna göre insanlar, cahilce davranıp bir günah işlerler de daha sonra hemen bundan vazgeçip tövbe ederlerse, Allah Teâlâ bunu kabul edecektir.[25] Bu kişiler davranışlarıyla da sevap işlerlerse tövbeleri, yani Hakk'a yönelişleri daha makbul olacaktır. Fakat böyle yapmayıp hata ve günahtan dönmeyenler, kendilerine yazık eden kimseler olarak nitelenmiştir. Çünkü tövbe etmedikleri müddetçe hata ve günahlarının cezasına razı olmuşlar demektir ki bu da kişinin kendine kıyması anlamına gelir.[26] Âyette Yüce Allah'ın kabul edeceği tövbeyle ilgili iki şart konulmuştur: İlk şart, "yapılan hatanın cehalet eseri olması"dır. Cehalet, kulun bilmeden ya da günah olduğunu bildiği hâlde bir anlık gaflete ve zaaflarına yenik düşerek hata yapmasıdır. Kur'ân'da başka âyetlerde de bilmeden işlenen hatalar meselesine değinilmektedir.[27] Tövbenin ikinci şartı ise, günahtan sonra olan ancak ölüm emareleri ortaya çıkmadan yapılmasıdır.[28] Nitekim yukarıdaki âyetin hemen ardından da şöyle buyrulmaktadır: *"Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır."*[29] Bu âyet gösteriyor ki, kişi bilerek yanlış yapsa bile, neticede vakit geçmeden pişman olup tövbe ederse Allah Teâlâ kabul edecektir. Fakat kişi hatada ısrar edip ancak öleceğini anladığı anda tövbe etmeye çabalarsa, bu onun samimi olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla onun tövbesi kabul edilmeyecektir.

Kur'ân, takvâ sahiplerinin hatasını fark edip hemen Yüce Allah'tan af dileyen, bile bile hatada ısrar etmeyen kimseler olduğunu belirtir.[30] Çünkü hatasız insan

---

22 Furkān 25/70: Taberî, XIX, 519-520.
23 Nisâ 4/17.
24 Nisâ 4/17-18.
25 Nisâ 4/17: Taberî, VI, 510-511.
26 Hucurât 49/11: İbn Âşûr, XXVI, 250.
27 Bakara 2/67; En'âm 6/54; Hûd 11/47; Yûsuf 12/33, 89.
28 Nisâ 4/17: Taberî, VI, 515.
29 Nisâ 4/18.
30 Âl-i İmrân 3/134-135.

yoktur. Mümine yakışan, hatasında ısrar etmeyip zaman geçirmeden Allah'a yönelmek, yani tövbe etmektir.[31] Mümin her zaman, günün her saatinde tövbe ve istiğfar ederek Rabbiyle yakınlaşır. Ancak Kur'ân'da bir kısım âyetlerde seher vakitlerinde yapılan tövbe ve istiğfarların daha içten ve kabule şayan olacağına işaret edilmektedir: *"Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde Rablerinden bağışlanmalarını dilerlerdi."*[32] *"Bu nimetler 'Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru.' diyenler, sabredenler, doğruluktan şaşmayanlar, huzurda boyun bükenler, hayır yolunda harcama yapanlar ve seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler (içindir)."*[33]

Bazı âyetlerde müşrik olarak ölen kimse hariç, işlenen bütün günahları Allah Teâlâ'nın bağışlayabileceği belirtilir.[34] Günahların affı, onları bağışlayacak olan Yüce Allah'ın dilemesine ve elbette öncelikle kulun pişmanlığına bağlıdır. Bu sebeple, *"Azap size gelip çatmadan önce Rabbinize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz."*[35] buyrulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, Müminleri topluca tövbeye davet eder: *"Ey Müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin ki kurtuluşa eresiniz."*[36] Bu âyet mümin erkek ve kadınların tesettüründen bahsedildiği bir bağlamda yer almaktadır. Rabbimiz, her durumda iffeti muhafaza etmeyi emretmektedir. Aksi takdirde Müminler özellikle Allah'ın emir ve yasakları konusunda dikkatsiz davrandıklarında, bunu tövbe ile tamir etmesini bilmelidirler. Tövbe, pişmanlıkla hatadan dönüp Allah'a yönelmek demektir. Dünya ve âhiret hayatında kurtuluşa ermenin yolu da budur.[37]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hıristiyanlar da şirkten dönüp tövbe etmeye çağrılırlar. Teslis inancının küfür olduğu belirtildikten sonra onlarla ilgili şöyle denilir: *"Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? (Bilsinler ki) Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."*[38] Böylece onlardan Hz. Îsâ'yı tanrılaştıran yanlış inançlarından vazgeçip tek olan Allah'a yönelmeleri ve yalnız O'ndan bağışlanma dileğinde bulunmaları istenmektedir. Çünkü günahları Allah'ın dışında kimsenin bağışlayamayacağını kabul etmek, şirkten kurtulmanın şartlarındandır. Hiç şüphe

31 Âl-i İmrân 3/135.
32 Zâriyât 51/17-18.
33 Âl-i İmrân 3/16-17.
34 Nisâ 4/48, 116; Bakara 2/284; Âl-i İmrân 3/129; Mâide 5/18, 40, 118; Tevbe 9/27; Ahzâb 33/24; Feth 48/14.
35 Zümer 39/54.
36 Nûr 24/31.
37 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 273.
38 Mâide 5/74.

yok ki, O'na yönelip tövbe ettikleri takdirde, çok bağışlayan ve çok merhamet eden Yüce Allah onları affedecektir.

Kur'ân'da tövbeyle ilgili en özel ifadelerden birisi de "nasûh tövbesi"dir. Bu ifadenin bulunduğu âyette mealen şöyle buyrulmaktadır: *"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin."*[39] Âyet, Hz. Peygamber'in (sas) eşleriyle yaşadığı bazı sıkıntıların anlatıldığı bir bağlamda yer almaktadır. Her ailede olabilecek bazı sorunlar üzerinden Müminlere kendilerini ve çevrelerini cehennem ateşinden korumaları öğütlenmektedir. Bunun gereği de hata ve günahları içtenlikle ve kararlılıkla terk etme isteğidir.[40] Âyette geçen *tevbeten nasûhan* tamlamasına "sahibine, daha önce yaptığı kötülüğü tekrar yaptırmamayı alabildiğine öğütleyen tövbe", "son derece doğru ve samimi tövbe", "çok ıslah eden, eksik gedik bırakmayan, tamir edici tövbe" anlamları verilmiştir.[41] Bu açıklamalara göre "nasûh tövbesi", çok samimi bir dönüş olup işlenen günahlara bir daha dönmemeyi sağlayan tövbedir.

Nisâ sûresinin 18. âyetinde de geçtiği üzere, bazı tövbeler kabul edilmeyecektir. Bahsi geçen âyette bunun sebebi ve tövbesi kabul edilmeyenlerin ne ile karşılaşacakları belirtilmektedir. Buna göre hayatı boyunca sorumsuzca günah işleyen veya iman etmeyen kişiler, ölüm anında "şimdi tövbe ettim" derler. Allah Teâlâ böylelerinin davranışlarını gerçek mânada tövbe kabul etmez. Diğer yandan bazı âlimler, bağışlanma talebinin hem söz hem de fiille olması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü aksi durumda istiğfar kişiyi yalancı duruma düşürecektir.[42] Hatasından dönen kişinin gerçekten samimi olup olmadığı sonraki davranışlarında gözlemlenir. Ölüm anındaki tövbenin kabul edilmeyeceği Firavun'un şahsında âyetlerde şöyle anlatılır: *"Derken İsrâiloğullarını denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Gerçekten inandım ki, İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka ilâh yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.' Şimdi mi (uyandın)? Hâlbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın."*[43] Ölüm anında iman etmek istemekle mahşer günü azabı görünce itiraf edilen iman arasında fark yoktur. Yüce Allah böyle kimselerin iman iddialarını kabul etmeyeceğini bildirmektedir.[44]

---

39 Tahrîm 66/8.
40 Tahrîm 66/8: İbn Âşûr, XXVIII, 367.
41 Tahrîm 66/8: Taberî, XXVIII, 167-168; Ebü'l-Leys Semerkandî, I, 45; Zemahşerî, I, 132.
42 Râgıb el-İsfahânî, s. 362.
43 Yûnus 10/90-91.
44 En'âm 6/158; Ahzâb 33/66-67; Mü'min 40/85.

TÖVBE ve İSTİĞFAR BÜTÜN PEYGAMBERLERİN ÇAĞRISI OLMUŞTUR

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٢٣﴾

"(Âdem ve eşi) dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!'"

(A'râf 7/23)

Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya (sas) kadar bütün peygamberler hem kendileri devamlı Yüce Allah'a tövbe ve istiğfar etmişler hem de toplumlarını bağışlanma niyazına çağırmışlardır. Nitekim insanoğlunun ilk hatası ve ilk tövbesi Hz. Âdem ve eşinin cennette yasak meyveyi yemeleri ve yeryüzüne indirilmeleri hadisesinde gerçekleşmiştir.[45] Hz. Âdem'in yaptığı hata sonrasında pişman olduğu, Rabbinden gelen birtakım kelimelerle özrünü dile getirdiği, samimiyetle yapılan bu tövbeyi de Allah'ın kabul ettiği açıklanmaktadır: *"Bunun üzerine Âdem'e Rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır."*[46] Hz. Âdem ve eşinin hatalarından döndüğünü ifade eden yakarışları âyette şöyle ifade edilmektedir: *"Dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize haksızlık ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden olacağız.'"*[47] Yüce Allah bu âyette, Hz. Âdem'in ve eşinin işledikleri suçu anladıklarını, bu nedenle pişman olup özür dilediklerini haber vermektedir. Âyette Hz. Âdem'in Rabbinden aldığı ifade edilen "kelimeler" (*kelimât*) bazı müfessirlere göre, onun bağışlanma dileğini içeren itiraf ve yakarışlarıdır.[48]

45 Bakara 2/36-37.
46 Bakara 2/37.
47 A'râf 7/23; ayrıca bk. Tâhâ 20/121-122.
48 Bakara 2/37: Ebü'l-Leys Semerkandî, I, 45; Zemahşerî, I, 132.

Peygamberler içerisinde Hz. Nûh,[49] Hz. İbrâhim,[50] Hz. Yûsuf,[51] Hz. Mûsâ,[52] Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman'ın[53] yaptıkları hatalardan sonra Allah Teâlâ'dan bağışlanma diledikleri ifade edilmiştir. Hz. Nûh, kendisi, ana-babası ve inananların bağışlanması için dua etmiş, halkını tövbeye davet ederken zalimlerin helâkini dilemiştir.[54] Yine o, gözleri önünde oğlunun boğulmasına dayanamayarak bunun hikmetini öğrenmek isteyip *"Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."* ikazını alınca *"Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"* diyerek tövbe istiğfar etmiştir.[55] Hz. Hûd da kavmini tövbe istiğfara davet ederken şöyle demiştir: *"Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!"*[56] Hz. İbrâhim'in istiğfar talebi çok daha kapsamlıdır: *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"*[57] Hz. Mûsâ istemeden ve öldürme kastı olmadan işlediği cinayet üzerine Allah'a istiğfar etmiş, Allah da onu bağışlamıştır: *"'Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!' dedi. Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."*[58] Yine o, Tûr dağında Allah'ı görmek isteyip "Hayır beni görmezsin." cevabını aldıktan sonra Allah'ın tecellîsi ile dağ parçalanmış, kendisi de yere düşerek bayılmış ve sonrasında *"Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim, ben inananların ilkiyim."* demiştir.[59] Hz. Dâvûd, iki davalının davasını görürken acele etmesi, taraflardan birini dinleyip diğerini dinlemeden hüküm vermesi sebebiyle;[60] Hz. Süleyman da atlarla olan imtihanı sebebiyle[61] istiğfar etmişlerdir.

Babalarından Allah'ın bağışlaması için yardım isteyen oğullarının dileğini Hz. Ya'kūb yerine getirmiştir. Hz. Yûsuf da kardeşleri için benzer dilekte bulunmuştur.

---

49 Nûh 71/3-4, 7, 28.
50 Şuarâ 26/82.
51 Yûsuf 12/29, 92, 97, 98.
52 A'râf 7/143, 151; Kasas 28/16.
53 Sâd 38/24, 25, 35.
54 Nûh 71/3-4, 7, 28.
55 Hûd 11/45-47.
56 Hûd 11/52.
57 İbrâhîm 14/41.
58 Kasas 28/16.
59 A'râf 7/143.
60 Sâd 38/20-26.
61 Sâd 38/30-35.

Yine Hz. Yûsuf'un kıssasında devlet yetkilisi, karısına, Hz. Yûsuf'a attığı iftiradan dolayı tövbe etmesi gerektiğini söylemiştir.[62] Hz. Mûsâ'nın mûcizesini gören sihirbazlar imana gelmiş ve önceki günahlarının bağışlanmasını istemişlerdir.[63] İsrâiloğulları da birçok kez isyanları sebebiyle uyarılmış, neticede tövbeleri sebebiyle bağışlanmışlardır.[64] Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb, peygamber olarak gönderildikleri toplulukları istiğfara davet etseler de, onlar buna yanaşmamışlardır.[65] Daha pek çok peygamber istiğfar çağrısına olumsuz yanıt almıştır.[66]

Nihayet son peygamber Hz. Muhammed'e (sas) geldiğimizde ondan da kendi hata ve kusurları için Rabbine istiğfar etmesinin istendiğini görürüz: *"Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın Müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir."*[67] Peygamberimiz de gece gündüz Rabbine istiğfar etmiş, O'nu razı edecek sâlih ameller işlemiş ve geçmiş gelecek bütün günahlarının bağışlandığı müjdesini almıştır.[68] Eski ve yeni bütün günahları, hata ve kusurları bağışlandığı hâlde tövbe ve istiğfara devam etmesi, *"Ey insanlar! Allah'a tövbe edin. Zira ben O'na günde yüz defa tövbe ediyorum."* buyurması,[69] üstün örnekliği bakımından önemlidir. Hz. Peygamber (sas) inatçı halkından da şirkten vazgeçtiklerini gösterecek bir işaret olarak tövbe edip iman ile istiğfarda bulunmalarını istemiştir. Onlar ise tövbe etmek şöyle dursun, Müminlerin tövbesini alaya almışlardır.[70] İnkârcılar, kuru bir inat ve acı bir cehaletin esiri oldukları için tövbe ve istiğfar etmemekte direnmişlerdir.[71] Münafıklar ise ümitsiz hâllerinde Hz. Peygamber'den (sas) kendileri için bağışlanma dilemesini istemişlerdir.[72] Fakat o, bunu yapsa bile onların asla bağışlanmayacağı ifade edilmiştir.[73]

Tövbeyi kişi sadece kendisi için, istiğfarı ise hem kendisi hem de başkaları için yapabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin ve peygamberlerin Müminler için bağışlanma dilemesi söz konusu edilir.[74] Hz. İbrâhim kıssası anlatılırken, onun babasına

---

62 Yûsuf 12/ 29, 92, 97, 98.
63 Tâhâ 20/73; Şuarâ 26/50-51; Ahkāf 46/31.
64 Bakara 2/52, 58; A'râf 7/149, 152-153, 161, 169.
65 Hûd 11/61, 90; Neml 27/46.
66 İbrâhîm 14/10.
67 Muhammed 47/19; Nasr 110/3.
68 Feth 48/1-2.
69 Muhammed 47/19: İbn Kesîr, XIII, 72; Müslim, "Ẕikir", 42; Ebû Dâvûd, "Vitir", 26; İbn Mâce, "Edeb", 57.
70 Mü'minûn 23/109.
71 Kehf 18/55.
72 Feth 48/11.
73 Münâfikūn 63/5-6.
74 Mü'min 40/7; Şûrâ 42/5; Muhammed 47/19.

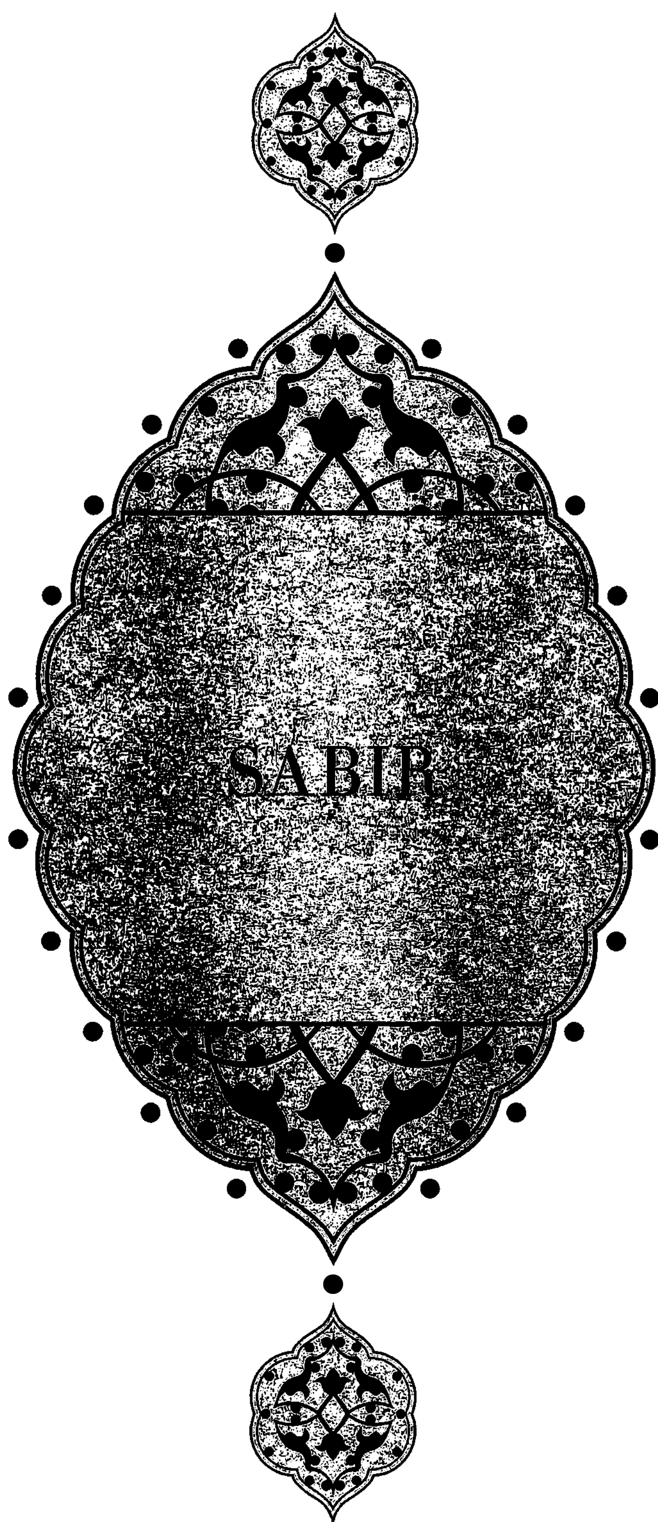
"Senin için Rabbimden bağışlanma dileğinde bulunacağım."[75] demesi ve söz verdiği duayı yapması,[76] babasının inkârcı olarak öldüğünün ortaya çıkmasından önceki bir durumdur. O, babası sağken bu duayı yapmıştır. Onun duasının amacı babasının şirkten tövbe etmesi ve bağışlanacak bir duruma gelmesine yönelikti: *"İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Onun bir Allah düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştı. İbrâhim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi."*[77] Buna göre, Hz. İbrâhim'in babasına duası bir süreçte gerçekleşmiş, babasının Allah düşmanı olduğu kendisine bildirilince ondan yüz çevirmiştir. Dolayısıyla Hz. İbrâhim'in duasından hareket ederek inkâr ve şirk üzere ölenlerin bağışlanması için dua edilemeyeceği hükme bağlanmaktadır. Eğer bu iki durum yoksa onlar için iyi niyetle dua edilebilir.[78] Nitekim bir önceki âyette bu husus şöyle netleştirilmiştir: *"Müşriklerin cehennemlik oldukları Müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar Peygamber de Müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."*[79] Buna göre Allah (cc), İslâm'a düşmanlık edenlerle dayanışma içinde olmayı yasakladığı[80] gibi ölümlerinden sonra da böylelerine bağışlanma dileğinde bulunulmasını yasaklamıştır. En yakınları bile olsa, şirk içinde ölüp cehennemlik olduğu anlaşılmış Müşrikler için Peygamber ve Müminler istiğfarda bulunamaz. Zira şirk bağışlanmayacak tek günahtır.[81]

İstiğfar ve tövbe günahların bağışlanmasına ve Rabbimizin kullarına merhametini daha çok göstermesine sebep olacaktır. Nitekim Hz. Nûh kavmini istiğfara davet ederken bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: *"Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın."*[82] Hz. Ömer de bir defasında yağmur duasına çıkmıştı. Geri dönünceye kadar sadece günahlarının affını diledi. Yağmur yağınca, yanında bulunanlar: "Biz senin yağmur için dua ettiğini görmedik." dediler. O da: "Ben göğün yağmur gelen kapılarına vurdum." diye cevap vermiş sonra da yukarıdaki âyetleri okumuştu.[83]

75 Meryem 19/47; Mümtehine 60/4.
76 İbrâhîm 14/41; Şuarâ 26/86.
77 Tevbe 9/114.
78 Tevbe 9/114: *Kur'an Yolu*, III, 66.
79 Tevbe 9/113.
80 Tevbe 9/23-24; Mücâdele 58/22; Mümtehine 60/1.
81 Nisâ 4/48, 116.
82 Nûh 71/10-12.
83 Nûh 71/10-12: Zemahşerî, VI, 215.

İstiğfar ve tövbe, Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği din anlayışının çok önemli bir parçasıdır. İnsan dine girdiğinde artık onun kurallarını kabul etmiş demektir. Dinin yapılmamasını istediği şeyleri yaptığında günahkâr sayılır. Günah insanın Allah'ın rahmetinden ve sevgisinden uzak kalmasına sebep olup âhirette azaba götürür. Öte yandan yine beşer olması nedeniyle insan yanlış yapabilir, günah işleyebilir. Fakat Kur'ân kapıyı ilelebet kapatmayarak yanlıştan dönme ve onu affettirme yolunu göstermiştir. İşte o yol istiğfar ve tövbedir. Hatta tövbe edenleri ve günahtan arınanları sevdiğini ifade etmiştir. Bunların da ötesinde Kur'ân'ın anlattığı istiğfar ve tövbe, insanın kendisini yaratan Rabbi ile bağını sürekli tutmasını, günah işlese bile O'ndan başka bir makama gidemeyeceğini gösterir. İnsan Rabbine sevgiyle ve samimiyetle yönelip bağışlanma dilerse, O kuluna daha güçlü bir bağ kuracak rahmeti gösterir, onu affeder. Böyle bir istiğfar ve tövbe, mümine her zaman insanın âcizliğini hatırlatır ve aynı zamanda Yüce Allah'a kul olmanın erdemini öğretir.

SABIR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٥٣﴾

"Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin.
Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."

(Bakara 2/153)

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ
وَالثَّمَرَاتِۜ وَبَشِّرِ الصَّابِر۪ينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا
لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ ﴿١٥٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz.' derler. İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır."

(Bakara 2/155-157)

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فٖي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَالَّذٖينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

"Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. (Ey Peygamber!) Sen sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme. Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir."

(Nahl 16/126-128)

وَالَّذٖينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِۙ ﴿٢٢﴾

"Onlar, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli olarak ve açıktan Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır."

(Ra'd 13/22)

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمٖيلًا ﴿٥﴾

"Sen güzel bir şekilde sabret."

(Meâric 70/5)

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُوراًۚ ﴿٢٤﴾

"O hâlde, sen Rabbinin hükmüne sabret.
Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme."
(İnsân 76/24)

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖۜ
هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّاۚ ﴿٦٥﴾

"O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir.
Şu hâlde sen O'na sabır ve sebatla kulluk et.
O'nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?"
(Meryem 19/65)

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا اَصَابَكَۜ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِۚ ﴿١٧﴾

"(Lokmân şöyle dedi): 'Yavrucuğum, namazını özenle kıl,
iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret.
İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir.'"
(Lokmân 31/17)

...وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَأْسِۜ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواۜ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

"... Darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte özü sözü doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır."
(Bakara 2/177)

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْۜ لِلَّذٖينَ اَحْسَنُوا فٖي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ
وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌۜ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"

(Zümer 39/10)

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّنٖي مِنَ الْمُسْلِمٖينَ
﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُۜ اِدْفَعْ بِالَّتٖي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذٖي
بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمٖيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذٖينَ صَبَرُواۚ وَمَا
يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظٖيمٍ ﴿٣٥﴾

"Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım.' diyenden daha güzel sözlü kim vardır? İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğe) en güzel olan davranışla karşılık ver; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."

(Fussılet 41/33-35)

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذٖينَ
جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرٖينَ ﴿١٤٢﴾

"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi zannediyordunuz?"

(Âl-i İmrân 3/142)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *sa-be-ra* kökünün farklı kiplerdeki kelimeleri 103 yerde geçer. Bütün Kur'ân boyunca sabır, Yüce Allah tarafından istenilen bir davranıştır. Buna öncelikle peygamberler örneklik eder. Mekke döneminde sıklıkla anlatılan Kur'ân kıssalarında sabır, peygamberlerin ayrılmaz özelliği olarak dile getirilir. Peygamberler ve Müminler sabırla sınanmışlardır. Onlar, dünya hayatının zorlukları, sınamaları ve meydan okumaları karşısında Allah'ın kendilerine sabır vermesi için niyazda bulunmuşlardır. Âyetlerde dünya ve âhirette kurtuluşa erecek olanların sabredenler olduğu belirtilmiştir.

Sabr kelimesi, sözlükte "bir şeyi engellemek, tutmak" mânasına gelir.[1] Meselâ Hucurât sûresinde kelime sözlük anlamıyla "kendini tutmak" anlamında kullanılmıştır. Medine'de Peygamber'i (sas) görmek için gelen Temîmoğullarından bir grup acele etmiş, kendini tutup doğru davranışlar sergileyememiş, taşkınlık yaparak Hz. Peygamber'e saygı ölçülerini aşan bir şekilde seslenmişlerdi. Bu olayın ardından gelen vahiyle şöyle eleştirildiler: *"Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi, elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Yine de Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*[2] Bu doğrultuda sabır için şu tanım yapılır: "Sabır, kişinin kendisini aklın ve dinin gerekli gördüğü yerde kontrol etmesidir."[3] Başka bir tanım da, "Sabır, kişinin kendisini arzu ve isteklerine karşı dizginlemesidir." şeklindedir.[4] Kur'ân'da sabır, ilk Müslümanların baskı ve zorluklar karşısında, Allah'ın dinini yaşamak için kararlılık ve direnç göstermeleri, güçlüklere göğüs germeleri anlamında kullanılır. İslâm âlimleri tarafından Kur'ân'ın emrettiği sabrın içeriği ile ilgili çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bunların en meşhuru; "başa gelen zorluklara sabır, Allah'a itaatte sabır ve O'na isyan etmemekte sabır" şeklinde olanıdır.[5]

---

1 Fîrûzâbâdî, s. 421, 537.

2 Hucurât 49/5.

3 Râgıb el-İsfahânî, s. 273.

4 Ra'd 13/22: Mâtürîdî, VII, 418.

5 Bakara 2/45: Süyûtî, I, 95.

Kur'ân-ı Kerîm'de Müşriklerin şirkte kalma konusundaki inatları da *sabe-ra* fiili ile ifade edilmiştir. Onlar da birbirlerine şunu öğütlüyorlardı: *"Tanrılarınıza bağlılıkta direnin!"*[6] Müşriklerin güya cehennem ateşine meydan okuyarak inkârda inat edebilme cesaretleri de Kur'ân'da şöyle ifade edilir. *"Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış (mâ asbara)!"*[7]

İman etmek, iyi bir mümin olmak, Allah'a verilen sözü yerine getirmek; cihad etmek, Allah yolunda harcamak (*infak*), namaz kılmak, zekât vermek ve takvâlı olmak Kur'ân'da sabır ile birlikte ve yakın olarak işlenen konulardır.[8] Yine Allah'ın dininde kararlı olmak anlamında sabır, Asr sûresinde hüsrandan iman, sâlih amel ve hakkı tavsiye ile kurtuluşun şartlarından biri olarak anılır.[9] Sabrın zıddı tahammülsüz davranmak (*hel'*) ve sızlanmak, feryat ve figan etmektir (*cez'*).[10] Sabır, Kur'ân'da iman ve sâlih amel, kavramıyla bütünleşir. Sabrın kavramsal çerçevesinde şu kelimelerin de yer aldığı görülür: *Hevâ* (arzu, istek), *tevekkül* (Allah'a dayanmak ve güvenmek), *şükür*, *itminân* ve *sekînet* (huzur hâli), *fitne* (baskı), *ibtila* (imtihan). Bazı âyetlerde sabır, *'azm* kelimesi ile birlikte kullanılır. Bu kelime, "bir işin doğruluğu ortaya çıkınca yapmakta tereddüt etmemek" anlamına gelir.[11] Kelime ayrıca bir âyette peygamberlerin kararlı kimseler olduğunu belirten *ülü'l-'azm* tamlaması içinde yer alır.[12]

6 Sâd 38/6: Taberî, XXIII, 20; Râzî, XXVI, 178; Beyzâvî, III, 66; benzer bir âyet için bk. Furkān, 25/42: Beyzâvî, II, 524.

7 Bakara 2/175: Zemahşerî, I, 361; Beyzâvî, I, 159.

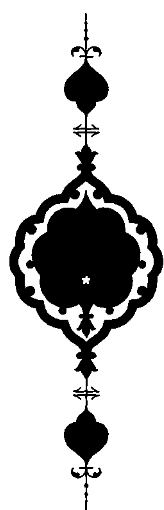
8 Bakara 2/177: Taberî, V, 48-49.

9 Asr 103/1-3.

10 Râgıb el-İsfahânî, s. 273; Râzî, IV, 167; Gazzâlî, *İḥyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, IV, 67.

11 Âl-i İmrân 3/186: İbn Âşûr, IV, 189.

12 Ahkāf 46/35: Taberî, XXI, 176-177; Zemahşerî, V, 513; Râzî, XXVIII, 35; Kurtubî, XIX, 234-235.

SABIR, HAK YOLUNDA KARARLI OLMAKTIR

لَتُبْلَوُنَّ ف۪ٓي اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُٓوا اَذًى كَث۪يرًاۜ وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٨٦﴾

"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirileceksiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, bilin ki bu size gerekli olan davranışlardandır."

(Âl-i İmrân 3/186)

Mekke'de İslâm'ı tebliğ sırasında Sevgili Peygamberimiz, Müşriklerden zaman zaman şiddet ve aşağılamaya varan bir karşılık görüyordu. Bir gün, Peygamberimiz Kâbe'nin yanında namaz kılarken secdeye eğildiğinde Ebû Cehil ve arkadaşları, bir devenin döl eşini onun iki omuzu arasına atmışlardı.[1] Bir başka üzücü hadise de Tâif'te gerçekleşmişti. Hz. Peygamber (sas) Tâif halkına İslâm'ı tebliğ etmek üzere gittiği vakit, halk önce onunla alay etmiş sonra da oradan ayrılıncaya kadar onu taşlamışlardı. Hz. Âişe yıllar sonra bir gün "Ey Allah'ın Elçisi! Uhud gününden daha

1 En'âm 6/122: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 227; Buhârî, "Cihâd", 98.

zor bir günle karşılaştın mı?" diye sormuştu. O da Tâif'te karşılaştığı eziyetin Kureyş'ten gördüklerinden de şiddetli olduğunu söylemişti.[2]

İlk Müslümanlar da böylesi zorluklar ve sınamalarla karşılaştılar. Mekkeli Müşrikler onlara ağır işkenceler yaptılar. Bu Müslümanlardan biri de Habbâb b. Eret idi. Müşrikler, onu bir ateşin üstüne sırt üstü yatırmış, içlerinden biri de onun göğsüne basmıştı. Habbâb bir gün, "Yâ Resûlallah! Bizim için Yüce Allah'a dua etmez misin? O'ndan yardım dilemez misin?" demişti. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) şöyle demişti: "Sizden önceki(ümmetler)lerden öyle kimseler vardı ki etinin altındaki kemiği ve sinirleri demir tarakla taranır da bu (işkence) onu dininden döndüremezdi. Boğazına testere konulur ve vücudu ikiye ayrılırdı da bu onu dininden döndüremezdi…"[3]

Mekke döneminde Kur'ân, Hz. Peygamber'e önceki peygamberlerin mücadelelerini birçok kez örnek göstermiştir. Allah'ın elçileri, O'nun yolunda kararlılıkla yürümüşlerdi. Hatta kimi bu uğurda hayatını feda etmişti.[4] Hz. Muhammed (sas) de önceki elçiler gibi Allah'ın emirlerini sabırla yerine getirmeliydi. Tıpkı Hz. Nûh'un yaptığı gibi Müşriklerin karşı koymasına, hatta onların tehdit ve baskılarına rağmen vahyi çekinmeden bildirmeliydi.[5] Hz. Nûh'un halkından sonra, Âd ve Semûd halkı da inkârda inat etmişti. Onlara gönderilen peygamberlere de putlara inanmaktan vazgeçmeyen halkları tarafından şiddet uygulanmıştı. Buna karşın peygamberlerin cevabı şöyle olmuştu: *"… 'Bize yollarımızı göstermiş olduğu hâlde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gerip sabredeceğiz.' Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."*[6] Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar da şimdi, benzeri baskılar ve aşağılamalarla karşılaşıyordu: *"Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler..."*[7] Bu yüzden de Hz. Peygamber'in, *ülü'l-'azm* övgüsünü almış peygamberleri izlemesi istendi: *"Azim ve kararlılık sahibi (ülü'l-'azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme…"*[8] Yüce Allah, ondan sabırla görevini yerine getirmesini istedi.[9] Ayrıca ona,

---

2 Buhârî, "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 7.
3 Bakara 2/214: İbn Kesîr, II, 281; Buhârî, "Menâḳıb", 25.
4 Bakara 2/61, 87; Âl-i İmrân 3/21.
5 Hûd 11/49.
6 İbrâhîm 14/12: Taberî, XIII, 611; Beyzâvî, XIII, 217.
7 En'âm 6/34.
8 Ahkāf 46/35.
9 Hûd 11/49; Rûm 30/60; Mü'min 40/55, 77; Kāf 50/39; Kalem 68/48; Meâric 70/5; İnsân 76/24.

Cenâb-ı Allah'ın himayesinde bulunduğu,[10] O'nun zafer vaadinin gerçek bir söz olduğu bildirilmişti.[11] Bu, Hz. Peygamber'in zorluklara göğüs germesi için güçlü bir destekti.

Müslümanlar, hicretten sonra da hak yolda olmanın getirdiği zorluklarla karşılaştılar. Medine'de de Mekkeli Müşrikler onları rahat bırakmıyordu. Müminler, Medine'de ayrıca Ehl-i kitap'ın ve Münafıkların sözlü saldırıları ve ihanetleriyle karşılaştılar. Ama onlar hak yolda sabredip dayanmanın Allah'ın kesin emri olduğunu çok iyi öğrendiler.[12] Bu dönemde, hakkın ve adaletin yerleşmesi, zulmün ve baskının engellenmesi yolundaki mücadelede savaşa izin verilmişti. Cihad, maldan ve candan geçmeyi gerektiren samimiyet ve kararlılığın sınandığı zor bir görevdi: *"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"*[13] Nitekim Bedir zaferinden sonra Uhud Savaşı Müslümanlar için büyük sınavlardan birisi olmuştu. Müslümanlar Bedir gibi bir zafer beklerken bu savaşta büyük kayıplar verdiler.[14] Müminlerin, bu savaşta sabredip sonuna kadar Hz. Peygamber'in emrine uymaları gerekiyordu. Bazıları, onun açık ve kesin emrine karşın ganimetin peşine düşerek yerlerini terk ettiler. Bu yüzden savaşın sonunda Müslümanlar bir bozgunla karşılaştılar.[15] Bunun ardından Allah onları hem teselli etmiş hem de hak yoldaki azimlerini terk etmemeleri için uyarmıştı.[16] Müminlerin sabırlı olmaları, yani zorluklara göğüs gererek kararlılık göstermeleri gerekiyordu. Nitekim Uhud Savaşı'na ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı Âl-i İmrân sûresi şu âyetle biter: *"Ey iman edenler! Sabredin (isbirû), kararlılıkta yarışın (sâbirû), düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."*[17] Âyetteki *sabredin (isbirû)* emriyle, Müminlerden İslâm'da ve onun yükümlülüklerini yerine getirmede kararlı olmaları istenmiştir. Zor durumlarda da kolay durumlarda da bu kararlılık sürmelidir. "Sabırda yarışın (*sâbirû*)" kelimesiyle de onlara sabır konusunda hep birlikte düşmandan daha kararlı olmaları emredilmiştir. Allah'ın dinini yüceltene kadar birlikte ve kararlılıkla gayretin sürdürülmesi gerekmektedir.[18] Mücadelede iki taraf da zafer için sabır gösterir. Zafer, daha sabırlı olan ve kararlılığını sürdüren tarafındır. Sonuna

10 Tûr 52/48.
11 Rûm 30/60; Mü'min 40/55, 77.
12 Âl-i İmrân 3/186: Zemahşerî, I, 671; Beyzâvî, I, 189.
13 Âl-i İmrân 3/142; Muhammed 47/31; Hucurât 49/15.
14 Âl-i İmrân 3/140.
15 Âl-i İmrân 3/140: Kurtubî, V, 297-300; Beyzâvî, I, 292-293.
16 Âl-i İmrân 3/139-140: Zemahşerî, I, 631; Kurtubî, I, 631; Beyzâvî, I, 299.
17 Âl-i İmrân 3/200.
18 Âl-i İmrân 3/200: Taberî, VI, 232-237; Zemahşerî, I, 682; Râzî, IX, 160; Beyzâvî, I, 137.

kadar direnilmedikçe de sabır gösterilmiş olmaz.[19] Bu âyetteki *sâbirû* emrini sadece savaşla ilgili değil, hayatın her alanında kapsamlı bir mesaj olarak almak gerekir. İslâm toplumlarının her alandaki başarıları da kesintisiz kararlılığın ve gayretin bir ürünü olacaktır.

SABIR, DÜNYA ve ÂHİRETTE BAŞARININ ANAHTARIDIR

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِؕ وَبَشِّرِ
الصَّابِرِينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذِينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَؕ ﴿١٥٦﴾
اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz.' derler. İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır."

(Bakara 2/155-157)

Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin hayatlarının her döneminde, çok çeşitli sınavlar karşısında gösterdikleri güzel sabır örnekleriyle doludur. Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil'in Allah'ın buyruklarına gösterdikleri teslimiyet, bir müminin gösterdiği *teslimiyet* ve sabra dair güzel bir örnektir. Hz. İbrâhim, oğluna, Allah'ın onu kurban etmesini emrettiğini söyleyince, *"Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın."*[20] diyerek sabrının Allah'ın emrine gösterdiği teslimiyetinden doğduğunu belirtmişti. Hz. Ya'kūb'un sabrı ise kelimenin tam anlamıyla "güzel bir sabır" örneğidir. O, oğlu Hz. Yûsuf'u kaybettikten[21] yıllar sonra

19 İbn Âşûr, IV, 208.
20 Saffât 37/102: Taberî, XIX, 583.
21 Yûsuf 12/17.

Mısır'a gönderdiği iki oğlu da geri dönmeyince[22] şöyle demişti: *"Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum..."*[23] Hz. Ya'kūb'un hâlini sadece Allah'a şikâyet etmesi, aslında O'na olan yakarışıydı. Hz. Ya'kūb, hem Hz. Yûsuf ve hem de iki oğlunun başlarına gelenler üzerine, *"Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir."*[24] demişti. Bu sözler de sabırla birlikte bir teslimiyet ifadesi idi. Hz. Ya'kūb'un gösterdiği "güzel sabır", umutsuzluğa düşmeden, yakınıp şikâyet etmeden (*cez'*) Allah'ın yardımını ve desteğini beklemek olarak açıklanmıştır.[25] Nitekim onun devam eden sözleri bunu ifade eder: *"... yardım edecek olan ise ancak Allah'tır."*[26] Hz. Eyyûb da bu örneklerden biriydi. Malını ve çocuğunu kaybetmiş, ayrıca ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Bunlarla Hz. Eyyûb büyük bir sınamadan geçiyordu. Hastalığının ağırlaştığı anda hâlini Allah'a arz etti: *"Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün."*[27] Bu sözleri üzerine Yüce Allah onun duasını kabul etmiş, ona ve ailesine büyük merhamet göstermişti.[28] Hz. Eyyûb bütün bu zorlu sınama karşısında sabrıyla örnek olacak bir kulluk sergiledi. Çünkü o, yaşadıkları karşısında Allah'ın emirlerine uymaktan vazgeçmemiş ve isyana düşmemişti. Sonunda Hz. Eyyûb, Allah'ın şu övgüsüne mazhar oldu. *"Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk, o ne güzel bir kuldu!"*[29]

Allah dünya hayatını, insanın önüne her an birçok meşakkat ve sınanma durumu çıkaracak şekilde yaratmıştır.[30] Savaş korkusu, açlık, fakirlik ve kendi canını veya sevdiklerinin canını yitirme gibi durumlar karşısında müminden beklenen doğru davranışı göstermek ve doğru duruşu korumaktır. Daha önceki Müminler de böyle sınavlarla karşılaşmışlardı.[31] Hz. Yûsuf'un Kur'ân'da anlatılan hayatı, sabır göstererek doğru duruşu koruma örnekleri bakımından özellikle hatırlanmalıdır. Hz. Yûsuf, çocukluk döneminden itibaren başına gelen zorluklara karşı sabretmişti. Kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, sonra da Mısır'da köle olarak satılmıştı.[32] Onun hayatının ileri safhaları ise dünya hayatının ve insan benliğinin sınamalarına karşı gösterilen sabra dair örnekler sunar. O, kendisini satın alan efendisinin eşi tarafından yapılan uygunsuz teklifi reddederek sabretmişti. Kendini tutmuş, Cenâb-ı Allah'ın emrettiği

---

22 Yûsuf 12/70-79.
23 Yûsuf 12/86.
24 Yûsuf 12/18, 83.
25 Yûsuf 12/18, 83: Taberî, XIII, 40-42, 292.
26 Yûsuf 12/18.
27 Enbiyâ 21/83: Taberî, XVI, 333-365.
28 Enbiyâ 21/84: Taberî, XVI, 365-368.
29 Sâd 38/44: Zemahşerî, V, 274; Taberî, XX, 113.
30 Beled 90/4.
31 Bakara 2/155: Taberî, II, 703-706.
Yûsuf 12/15-21.

doğruyu yapmak için nefsinin istek ve ayartmalarına karşı direnmişti.[33] Efendisinin eşi, daha sonra Hz. Yûsuf'un önüne başka bir meydan okuma koymuştu. Uygunsuz teklifini daha da ileri götürmüş ve kendisini kabul etmemesi hâlinde onu hapisle tehdit etmişti. Hz. Yûsuf bu sınavda da yıllarca hapis yatma pahasına Allah Teâlâ'nın emrini çiğnemeyerek sabırla direnmenin başka güzel bir örneğini vermişti.[34] Hz. Yûsuf, Yüce Allah'ın yolunda kalmak için gösterdiği direnç ve kararlılıkla, yani sabırla sınavı kazanmıştı. Cenâb-ı Allah da dünya hayatında bir ödül olarak, Hz. Yûsuf'u hapisten çıkarıp, ona Mısır'da hazinenin sorumluluğunu yüklenen bir makam ve itibar vermişti.

Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed'i (sas) ve onun yanında saf tutan Müminleri öğütleriyle eğitmesi vahiy boyunca devam etmişti. Muhtemelen Bedir Savaşı'ndan hemen önce inmiş olan âyetlerde anlatılan Tâlût ile Câlût'un kıssası, sabır eğitimine başka bir örnek olarak verilebilir. Kıssa, sayıları az da olsa sabırlı, dayanıklı ve arzularına hâkim olabilen, disiplinli bir ordunun yapabileceklerini anlatır. Tâlût komutasındaki İsrâiloğulları, Câlût'un ordusuyla savaşmak üzere karşı karşıya gelmişti. Ordu karşılarına çıkan bir nehir ile sınanmıştı. Askerlerin nehrin suyundan içmemeleri gerekiyordu, ancak çoğu sudan içti. Nehri geçmişlerdi, ama bu defa su içen askerlerin bütün savaşma azmi kırılmıştı. Tâlût'un sözünü dinleyen ve Allah'a hesap vereceğini aklından çıkarmayan, imanı güçlü olanlar ise şöyle diyordu: *"Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir."* Allah kendine ve arzularına hâkim olarak emirlerine uyanlar ile birliktedir. O, kendi yolundan çıkanlara karşı kararlılıkla cihad eden Müminlerin yardımcısıdır. Rablerinin yardım ve desteğiyle zafere ulaşacak olanlar da onlardır. Hz. Peygamber de Bedir'e geldiklerinde Müşriklerle savaşa hazır ve kararlı Müslümanları Tâlût'un sabırlı askerlerine benzetmişti. *"Bugün sizler de peygamberlerin ve Tâlût'un askerlerinin sayısı kadarsınız."* diyordu.[35] Tâlût'un askerleri o gün, yüzyıllar sonra belki de Bedir ordusunun da tekrarladığı şu duayı ediyordu: *"Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"*[36]

Kur'ân-ı Kerîm bütün bir dünya hayatını zarardan kurtarabilen kulların Cenâb-ı Allah'a iman eden, O'nun emirlerini yerine getiren ve sâlih amel işleyen kullar olduğunu söyler.[37] Bunun da ötesinde, zarardan kurtulabilmek için bu iman

33 Yûsuf 12/23.
34 Yûsuf 12/32-42.
35 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, s. 2874.
36 Bakara 2/249-251: Taberî, IV, 481-518.
37 Meselâ bk. Bakara 2/25; Nisâ 4/57, 122; Ra'd 13/29; Meryem 19/96.

gerçeğini (*hak*) ve bunda kararlı olabilmeyi (*sabr*) özendirmek, tavsiye etmek gereklidir.[38] Nitekim başka bir âyette önce Allah'a kulluk, sonra da kullukta sabır emredilmiştir. Buna göre, mümin kişi Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirmede, O'na uymada ve O'nun hoşnutluğunu kazanmada kararlılık gösteren kişidir.[39] Ayrıca Kur'ân'da Müminler, Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanmak için sabreden, bunun için gayret gösteren kişiler olarak anlatılmıştır. Taberî (ö. 310/923), bu sabrın içeriğini Allah'a verilen sözün yerine getirilmesindeki kararlılık olarak açıklar. Meselâ mümin kişi, Allah'ın emri olan akrabalık bağlarını korumada kararlı olmalıdır.[40] Müminler birbirlerini sabretmeye özendirdikleri gibi, insanlara merhametli olmayı da tavsiye ederler.[41] Müminlere kendilerine yapılan kötülüklere dengi ile karşılık verme hakkı verilmiştir. Ancak onlardan asıl beklenen sabretmeleri ve bağışlamalarıdır.[42] Bir başka âyet, sabretmeyi tabii olarak Müminlerin ayırıcı özellikleri arasında sayar. Onlar Allah Teâlâ'nın emirlerine uymaları nedeniyle karşılaştıkları zorluklara göğüs gererler: *"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri ürperir, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar."*[43] Müminler, bir zorlukla karşılaştıklarında kararlılıklarını bozmadan *"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir."* (*hasbünallâhü ve ni'me'l-vekîl*) derler. Böylece sabırlarını ve O'na olan güven ve teslimiyetlerini dile getirirler.[44] Çünkü Yüce Allah, her zaman sabredenlerle beraberdir.[45]

Müminin sahip olması gereken sabır, başka bir bağlamda "verilen söze kararlılıkla bağlı kalmak" anlamına gelir. Cenâb-ı Hak bir âyette, *"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin."*[46] buyurmuştur. Bu âyet ile temelde Hz. Peygamber'in muhatabı olan Yahudilere seslenilmiştir. Yahudiler, vefa gösterip daha önce verdikleri sözü tutmak için sabırlı ve kararlı davranmaya davet edilmiştir. Yahudiler kitaplarında yazılanlara uyacaklarına dair Allah'a ahit vermişlerdir. Dolayısıyla onlar bu ahde vefa gösterip Hz. Peygamber'e tâbi olmalıydılar. Çünkü Hz. Peygamber'in geleceği onların kitabı Tevrat'ta bildirilmiştir.[47]

38 Asr 103/1-3: Taberî, XIV, 612-615.
39 Meryem 19/65: Taberî, XV, 585-586.
40 Ra'd 13/22: Taberî, XIII, 509.
41 Beled 90/17.
42 Şûrâ 42/42, 43.
43 Hac 22/35.
44 Âl-i İmrân 3/173: Taberî, VI, 248-249.
45 Bakara 2/153; Enfâl 8/46, 66.
46 Bakara 2/45, 153.
47 Bakara 2/45: Taberî, I, 260.

Kur'ân'da şükretme ve sabır göstermenin bir arada bulunması, Müminlere has başka bir özellik olarak işlenmiştir. Hz. Mûsâ'nın halkını karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve Allah Teâlâ'nın onlara iyilik ettiği günleri hatırlatması için Allah mûcizelerini göndermişti. Bu iyilikler karşısında mümin kişiden beklenen, Yüce Allah'a itaatte sabır göstermek ve verdiği nimetlere şükürdür.[48] Yine Kur'ân, Rabbimizin kudreti ve merhameti ile gemileri denizde yüzdürmesinde, sabreden ve şükreden kullar için dersler olduğunu şöyle belirtir: *"Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır."* Böylece Cenâb-ı Hak, kanıtlarını insanlara göstermiştir. Bu nimet ve güzellikleri verebilme kudretine de yalnız Allah Teâlâ'nın sahip olduğunu sabır ve şükür özelliğini taşıyanlar anlayabilirler. Âyete açıklama getiren bir rivayet, imanın yarısının sabır diğer yarısının da şükür olduğunu belirtir. Ayrıca bu kişiler aklını kullanabilen ve olayları dinî açıdan çözümleyebilenlerdir.[49] Yüce Allah, verdiği nimetlere karşı nankörlük eden Sebe halkının kıssası üzerinden de sabreden ve şükreden Müminlere ders vermiştir. Kul nimetlere şükretmesini bilmeli, sınandığında ise sabretmelidir.[50] Allah'ın sabırlı ve şükreden kulları rüzgârı kesildiğinde denizin üzerinde kalıveren gemilerden de ders çıkarırlar.[51] Müminlerin bütün bu olumlu özelliklerine karşı, âyetlerde Kâfirler şöyle nitelendirilir: *"Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz."*[52] Yine peş peşe gelen şu âyetler bir mümin ile kâfirin zorluklar karşısında gösterdiği birbirine zıt davranışları açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, 'Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti.' der. Artık onun bütün yaptığı şımarmak ve böbürlenmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır."*[53]

Hz. Peygamber döneminde, Müminlerle Müşrikler arasında başlayıp süregiden mücadele, Müminlerin önüne kazanılması gereken zorlu bir sınav süreci koymuştu. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar sadece fiziksel şiddetten ibaret değildi. Müminler, dinlerinden dolayı sözlü saldırılarla da karşılaştılar. Müşrikler, Hz. Peygamber'in bir beşer olarak yaşadığı normal hayatı bile gerekçe göstererek onunla

48 İbrâhîm 14/5: Taberî, XIII, 598.
49 Lokmân 31/31: Taberî, XVIII, 578.
50 Sebe' 34/19: Taberî, XIX, 268.
51 Şûrâ 42/32-33: Taberî, XIII, 598; XVIII, 578; Mâtürîdî, XIII, 198-200; Zemahşerî, V, 23; Râzî, XIX, 86; Beyzâvî, II, 429.
52 Meâric 70/19-21.
53 Hûd 11/9-11.

alay etmeye giriştiler. Bu durumdaki bir insanın peygamberliğe lâyık olmadığını iddia ettiler. Müşrikler, bir peygamberin diğer insanlar gibi yemek yemesini ve çarşıda dolaşmasını dillerine dolayarak saldırdılar.[54] Âyette onlara şöyle cevap verildi: *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı."*[55] Bu süreçte Müminler Allah'ın dini uğrunda her zaman Müşriklerden ağır sözler işittiler. Müşrikler, Müslümanları fakirliklerinden ve güçsüzlüklerinden dolayı küçümsediler. Bu aslında âyetin ifade ettiği gibi, her iki taraf için de bir sınavdı: *"Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz!"*[56] Yüce Allah, gönderdiği Elçisi'ne iman edenlerle, onları inkâr edenleri birbirinden böyle bir ortamda ayırdı. İşte dünyanın çekiciliğine kapılarak, ebedî dünyayı ve hesabı inkâr edenler bu sınavı kaybettiler. Bir gün Allah'ın huzuruna çıkacağını ve hesap vereceğini aklından çıkarmayanlar ise sınavı kazandılar. Bunların önemli özelliği ise dünyanın çekiciliğine kapılmadan inançlarında kararlı ve sabırlı olmalarıdır. Müslümanlar aşağılamalara göğüs gerdiler. Gevşemediler, sızlanıp çözülmediler. Kâfirlerin dünyalıklarına kanmadılar. Yüzyıllar önce yaşamış Müminlerin örnekliği ve onların dirençleri de tabii ki Müminlere yol göstermişti. Hz. Mûsâ'ya inanan insanlar da Firavun karşısında benzer zorluklarla karşılaşmışlardı. Onlar da Allah'tan kendilerine direnme gücü vermesi ve bu dünyadaki sınavı kazanmak için dua etmiş, Firavun'un zulmü karşısında sabır istemişlerdi: *"... Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve sana teslim olmuş Müslüman olarak canımızı al!"*[57]

Süreç ilerleyip Müslümanlar, azim ve kararlılıklarıyla güç kazandıklarında da yine Cenâb-ı Allah'ın uyarısı ile karşılaştılar: *"Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır."*[58] Müşriklerin yaptığı zulüm ve haksızlığa aynıyla karşılık verilemezdi. Mümin kendini tutarak, doğru olanı yapmak durumundaydı. Bu âyetin iniş sebebi olarak Uhud Savaşı sonrasında olanlar rivayet edilir: Uhud Savaşı sonrasında Müslümanlar, şehitlerin karınlarının yarıldığını; kulak, göz ve burun gibi organlarının Müşrikler tarafından vahşice kesildiğini gördüler. Böyle bir manzara karşısında derin bir üzüntüye ve hatta intikam duygusuna kapılmışlardı. Ensardan altmış dört, muhacirlerden aralarında Hz. Hamza'nın da olduğu altı şehit içler acısı durumdaydı. Bu duygular onları, bir gün bu düşmanlardan fazlasıyla intikam alacaklarına dair yemin etmeye yöneltmişti. Hz. Peygamber (sas) de intikam için yemin

54 Furkān 25/7.
55 Furkān 25/20: Taberî, XVII, 423-426.
56 Furkān 25/20: Taberî, XVII, 423-425; Mâtürîdî, X, 238.
57 A'râf 7/126: Taberî, X, 364-365.
Nahl 16/126.

etmişti. Ancak, bir rivayete göre, Peygamberimiz bu âyet inince yemininin kefaretini vermek durumunda kalmıştı. Başka bir rivayete göre de söz konusu âyetin, Mekke'nin fetih günü inmesi Hz. Peygamber'e şu kararı verdirtmişti: *"Sabredeceğiz, intikam almayacağız. Dört kişi dışında halkı rahat bırakın!"*[59] Nitekim Peygamberimiz, zaferle ve ezici bir güçle girdiği Mekke'de genel af ilân etmişti.[60] Peygamber Efendimiz ve onun emrini uygulayan Müslümanlar sabır göstermişler, Allah'ın buyruklarını izlemişler ve o gün sınavı geçmişlerdi.

SABRIN SONU KURTULUŞTUR

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْۜ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌۜ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"

(Zümer 39/10)

Allah yolunda azim ve kararlılıkla direnmek her zaman başarı ile sonuçlanmıştır. Hz. Mûsâ, Firavun'dan ağır haksızlıklar ve zulüm görüp de bundan yakınan İsrâiloğullarına şunları öğütlemişti: *"Allah'tan yardım isteyin ve sabredin."* Firavun'un onlara ve çocuklarına yaptığı zulme karşı Yüce Allah'tan yardım isteyip bunlara göğüs germelerinin elbette karşılığı vardı. O da, her şeyin sahibi olan Allah Teâlâ'dan gelecek eşsiz ödüldü. Nitekim âyetin devamında Rabbimiz şöyle buyurur: *"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir... Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar."*[61] Cenâb-ı Hakk'ın verdiği

---

59 Nahl 16/126: Taberî, XIV, 402; Şevkânî, III, 244.

60 Yûsuf 12/92: Taberî XIII, 330-331; Beyhakī, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 200.

61 A'râf 7/128-129: Taberî, X, 371-374.

bu sözlerin gerçekleştiğini sonraki âyetlerde görüyoruz. Çünkü Hz. Mûsâ'yı izleyenler, hem Firavun'un zulmüne göğüs germişler hem de peygamberlerine bağlılıkta sağlam durarak sabır göstermişlerdi: *"Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi, içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrâiloğullarına verdiği güzel söz böylece yerine geldi."*[62] Yüce Allah benzer bir sabır çağrısını, Hz. Peygamber'e de yapmıştı: *"Şimdi sen sabret. Bil ki Allah'ın vaadi gerçektir. İman etmeye yanaşmayanlar sakın seni telâşlandırıp yanlış yapmaya sevk etmesin!"*[63] Burada bahsedilen vaat de Müşriklerin yaptıklarından bunaldığında onu rahatlatan, yerine gelmesi kesin olan ilâhî sözdür. Allah Teâlâ ona ve Müminlere zafer verecek ve ülkeye onları hâkim kılacaktır. Böylelikle Hz. Peygamber Müşriklere üstün gelip zafere ulaşacak ve Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi, Kâfirler ceza görecektir.[64] Allah'a itaat uğrunda gösterilecek sabır, Müminlerin dünyada saygınlık kazanmalarını ve güçlü olmalarını sağlayacaktır. Çünkü Müşrikler karşısında zorluklara göğüs gerip sabredenlere, düşmanın tuzakları zarar vermeyecektir: *"... Eğer sabreder ve sakınırsanız onların tuzağı hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."*[65] Onlar, Hz. Mûsâ'nın kavminde olduğu gibi, yeryüzünde Hakk'a davet eden önderler kılınacaklardır: *"Sabredip âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların (İsrâiloğullarının) içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık."*[66] Kur'ân-ı Kerîm'de sabredenlerin, Allah Teâlâ tarafından kesin başarılı ve üstün kılındığı,[67] yönetimin onlara teslim edildiği,[68] küçük bir topluluğun çok büyük güçlere galip geldiği[69] bildirilir.

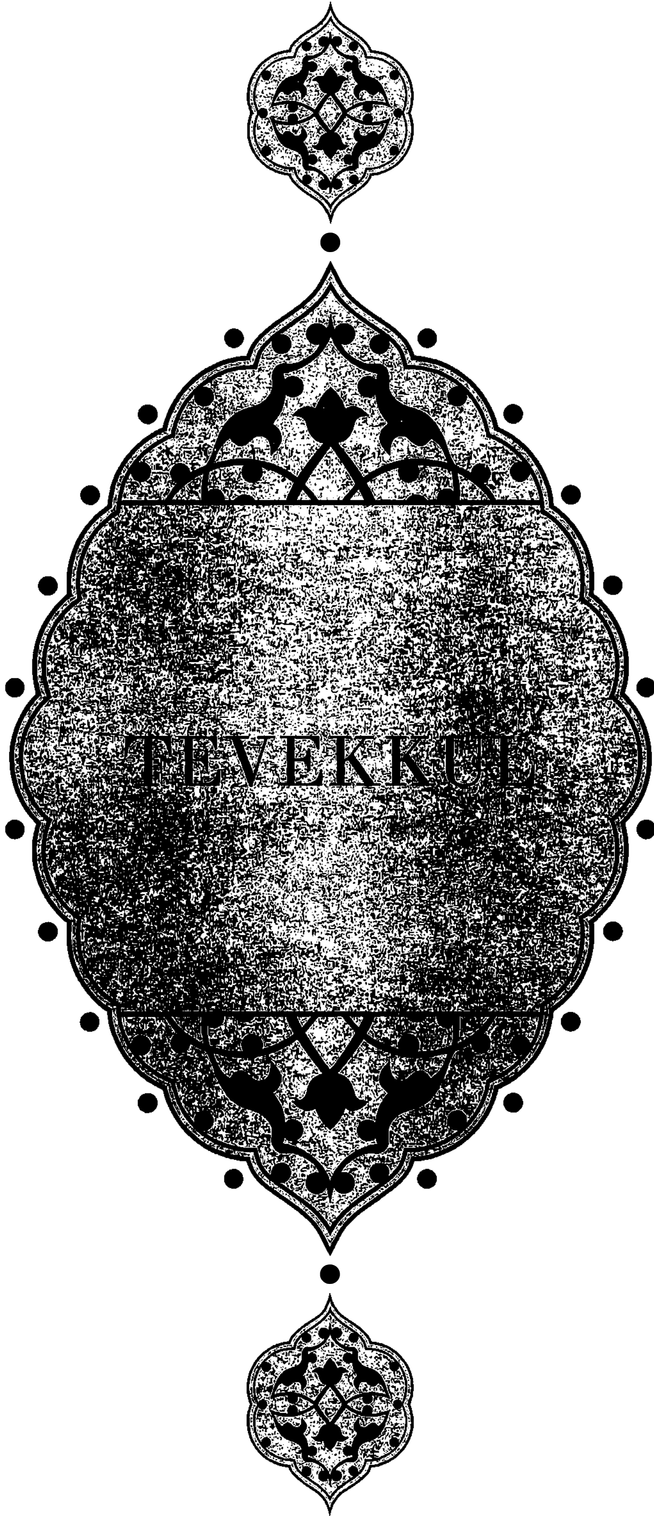
Sabredenleri sadece dünyada değil, âhirette de güzel bir son beklemektedir. Hz. Nûh gibi Allah'ın emirlerini yerine getirenlerin sonu dünyada zafer, sevinç, ferahlık ve kurtuluştur. Allah Teâlâ, Hz. Nûh'u ve inananları yok olmaktan kurtarmış, ona karşı çıkanları ise denizde boğmuştu. Âhirette de güzel ödüller onları beklemektedir.[70] Dünyada iken hayırlı işlerde sabredenlerin alacakları karşılık hakkında şöyle buyurulur: *"Sabret! Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez."*[71] Dünyada da âhirette de Allah sabredenleri ödüllendirecektir. Üstelik âhiretteki kurtuluş ve ödül

62 A'râf 7/137: Kurtubî, IX, 316.
63 Rûm 30/60: Taberî, XVIII, 529-530.
64 Mü'min 40/77: Taberî, XX, 367.
65 Âl-i İmrân 3/120: Râzî, VIII, 221; Beyzâvî, I, 291.
66 Secde 32/24.
67 En'âm 6/34.
68 A'râf 7/128, 137.
69 Bakara 2/249-251.
70 Hûd 11/49: Taberî, XII, 441-442; Râzî, XVIII, 9; Beyzâvî, II, 135.
71 Hûd 11/115.

ebedî olacaktır. Allah yolunda sabredenlerin mükâfatının ölçüler üstü olacağı âyette şöyle belirtilir: *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"*[72] Meselâ Ehl-i kitap'tan olup da Hz. Muhammed (sas) gelince ona da iman edenler, eski dindaşları ve Mekke Müşrikleri tarafından kınanmışlardı. Ancak onlar, imanda kararlılık göstermişlerdi. Sonunda onlar hakkında şu kurtuluş müjdesi verilmişti: *"İşte (baskılara karşı) sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir..."*[73] Nitekim hicretin zorluklarına sabredenlerin yardımcısı Allah'tır. Onlar da dünyada güzel bir yere geleceklerdir. Âhirette ise onlar daha büyük ödül alacaklardır.[74] Müminler, nimetler yurdu olan cennete selâm ve iltifatlarla girecekler, bu esnada onlara bunun sabırlarına karşılık verildiği hatırlatılacaktır.[75] Dünyada iken Müminlerle alay edenler ise cehenneme atılırlarken, Yüce Allah'ın şu sözünü hak etmiş olacaklardır: *"Bugün de ben onlara (Müminlere) sabretmelerinin karşılığını veriyorum. Onlar hakikaten amaç ve arzularına ermişlerdir."*[76] Cennetin bütün güzelliklerinin ötesinde, en güzel ödül ise Yüce Allah'ın hoşnutluğu olacaktır.[77]

Kur'ân-ı Kerîm, sabrı musibetlere karşı bilinçsiz bir katlanma olarak görmez. Aksine sabır, zorluklar karşısında, Hak Teâlâ'ya itaatkâr kalabilmek için bilinçli bir seçim ve davranıştır. Diğer taraftan sabır, namaz gibi Allah Teâlâ'nın yardım ve desteğini isteme yollarından biridir. Dolayısıyla bilinçli bir sabır, bir çeşit duadır. Bu özellikleriyle sabır ahlâkı, müminin ayrılmaz bir parçasıdır. Sabır, Yüce Allah'ın emirlerini kararlılıkla yerine getirmekle ve O'nun yasaklarından aynı şekilde kaçınmakla olur. Yine sabır, başa gelen musibetlerin sonuçta Cenâb-ı Hakk'ın bir takdiri olduğuna bilerek ve bu inançla zorluklara göğüs gererek Allah'a isyan etmemekle gerçekleşir. Sabırlı bir Mümin, hayatının her anında karşılaşabileceği sınavları kazanarak her iki dünyada kurtuluşa ermiş olur. Bu bilinçli kararlılığı gösterebilen mümin elbette kazanan olacaktır. Kur'ân, Müminlere sadece sabrı emretmekle kalmaz, zorluklara katlanmada irademizi güçlendiren müjdeler ve örnekler verir. Böylece sabırlı Müminler, her zorluktan sonra mutlaka bir kolaylık olduğuna inanırlar ve geleceğe Yüce Allah'ın rahmetine erişme umuduyla yürürler. Allah işte böyle sabırlı Müminleri bu dünyada destekler, âhirette onlara en güzel hayatı yaşatır.

72 Zümer 39/10; Nahl 16/96.
73 Kasas 28/54: Râzî, XXIV, 260.
74 Nahl 16/41, 42, 110; Hac 22/58.
75 Furkân 25/75; Kasas 28/54; İnsân 76/12.
76 Mü'minûn 23/111.
77 Âl-i İmrân 3/15-17.

TEVEKKUL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذٖى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهٖۜ
وَكَفٰى بِهٖ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبٖيرًاۚ ﴿٥٨﴾

"Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) dayanıp güven ve O'na hamdederek yüceliğini dile getir. Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir."

(Furkān 25/58)

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ
مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/160)

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿٦٢﴾

"Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur."

(Zümer 39/62)

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْۚ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَل۪يظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ
حَوْلِكَۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِۚ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ
عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّل۪ينَ ﴿١٥٩﴾

"Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile. İş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a dayanıp güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

(Âl-i İmrân 3/159)

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

"De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. O, bizim koruyup gözetenimizdir. Öyle ise Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar.'"

(Tevbe 9/51)

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُۘ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

"Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: 'Allah bana yeter, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.'"

(Tevbe 9/129)

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ
﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۚ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَۙ ﴿٨٥﴾

"Mûsâ 'Ey kavmim!' dedi, 'Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın.' Onlar da şöyle karşılık verdiler: 'Yalnız Allah'a dayanıp güvendik. Rabbimiz! Bizi o zalimler topluluğunun baskı ve şiddetiyle imtihan etme!'"

(Yûnus 10/84-85)

إِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَاۙ وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَاۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

"O zaman (Uhud Savaşı'nda) sizden iki bölük, Allah onların koruyup gözeteni olduğu hâlde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; Müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/122)

اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِه۪ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

"Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve sadece Rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti, ancak onu kendilerine dost edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir."

(Nahl 16/99-100)

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍۜ وَمَٓا اُغْن۪ي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۚ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

"(Ya'kūb) sonra şunu söyledi: 'Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin (ki sizi kıskanıp zarar vermesinler). Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Kendini güvene almak isteyenler de yalnız O'na güvenip dayansınlar.'"

(Yûsuf 12/67)

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقاً حَسَناًۜ
وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُۜ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا
اسْتَطَعْتُۜ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾

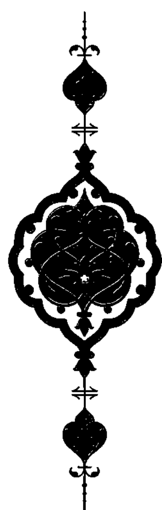
"Şuayb şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sizi gücüm nisbetinde ıslah etmekten başka bir gaye gütmüyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum.'"

(Hûd 11/88)

... وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاًۙ ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُۜ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖۜ
قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً ﴿٣﴾

"... Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur."

(Talâk 65/2-3)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Tevekkül kelimesi, Arapça *ve-ke-le* kökünün bir türevidir. Kur'ân'da *ve-ke-le* kökünün türevleri 70 âyette geçmektedir. Allah-kul ilişkisinde *tevekküle*, insanın Allah'ın karşısındaki konumu ve O'nunla ilişkileri bakımından Kur'ân-ı Kerîm'de özel bir yer verilir. Bu anlatımlara göre kul, insanlığını, âcizliğini ve kendisini yaratan bir Yaratıcı'nın varlığını, O'nun sınırsız güç ve kudretini hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır. Bununla birlikte gücü oranında çalışmalı, sâlih ameller için elinden gelen her türlü gayreti gösterirken, yardımı ve başarıyı sadece Yüce Allah'tan beklemelidir.

Kulun üzerine düşen her şeyi yaptıktan sonra, Allah'a dayanıp, güvenmesine ve sonucu O'na bırakmasına *tevekkül* denir. *Tevekkül* kelimesinin kökünde; "kişinin bir işi, başkasına sipariş etmesi, ona güvenmesi ve gücünün yetmemesi nedeniyle bir başkasını vekil olarak belirlemesi"[1] gibi anlamlar bulunmaktadır. Buna göre *tevekkül*, kulun üzerine düşen bütün görevleri; gücü oranında yaparken Allah'a dayanıp güvenmesi, O'nu kendisine *vekîl* yapmasıdır. "İşini birine bıraktı." (*vekkele emrehû ilâ fülânin*) deyişi bunu ifade eder.[2] Bilindiği gibi Cenâb-ı Allah'ın en güzel isimlerinden birisi de *el-Vekîl*dir. Çünkü Allah Teâlâ, yarattığı her varlığın geçimini, yaşamasına yetecek kadar ihtiyaçlarını karşılamayı tek başına üzerine almaktadır.[3] *el-Vekîl* kelimesi Kur'ân'da dört ayrı anlamda geçmektedir: Birincisi *el-Hafîz*, "koruyan"[4] anlamındadır. İkincisi ise *er-Rab*, "terbiye eden, besleyip büyüten"[5] mânasındadır. Bu aynı zamanda koruyan anlamıyla da örtüşmektedir. Üçüncüsü, *el-Müseytir*, "yönetimi altına alan, egemen olan"[6] anlamındadır. Dördüncüsü ise, *eş-Şâhid*, "her şeyden haberdar olan şâhid"[7] mânasına gelmektedir.[8]

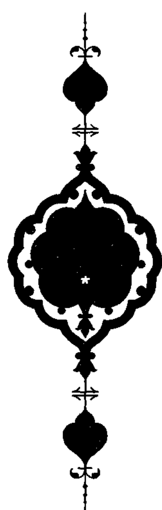
1 Halîl b. Ahmed, IV, 397; Ezherî, X, 371, 372.
2 Âl-i İmrân 3/122: Râzî, VIII, 227.
3 Mecduddin İbnü'l-Esîr, V, 221.
4 Nisâ 4/109; İsrâ 17/65.
5 İsrâ 17/2; Müzzemmil 73/9.
6 En'âm 6/107.
7 Hûd 11/12; Ahzâb 33/3.
8 Askerî, s. 489, 490; ayrıca bk. Dâmegānî, s. 495; İbnü'l-Cevzî, s. 607, 608.

Tevekkül, müminin kuvvet, sayısal çokluk vb. nedenlere değil, yalnızca Yüce Allah'a güvenmesi ve başarıyı O'ndan beklemesidir. Meselâ, Hz. Peygamber yaptığı savaşlarda öncelikle gerekli bütün hazırlıkları yapmış, önlemleri almış, ama sonucun zaferle bitmesi için yalnız Cenâb-ı Allah'a dayanmış ve güvenmiştir.[9]

Kur'ân-ı Kerîm'de *tevekkül* kelimesinin anlam alanıyla ilişkili çok sayıda kelime vardır. Bu bağlamda şu kelimeleri sıralamak mümkündür: *Mevlâ* (efendi, sahip), *velî* (yardımcı, dost), *azîz* (güçlü, yenilmez olan), *hakîm* (hüküm ve hikmet sahibi), *iman, mümin, isti'âne* (yardım istemek), *vekîl, islâm* (boyun eğmek), *kâfi* (yeterli), *sabır, tefvîz* (işi havale etmek), *tedbir, takvâ* (Allah'a karşı gelmekten sakınmak), *azim* (kararlılık göstermek). Yine, *hasb* (yeterli olmak), *hayy* (diri), *inâbe* (yönelmek), *ibtiğâ* (şiddetle arzulamak) gibi kelimeler, kulun rızık arama, gayret gösterme, Cenâb-ı Allah'a dayanıp güvenme ve sığınma bağlamı içinde yer almaktadır. Ayrıca Yüce Allah'a gönülden sığınma *tadarru',* O'na alçak gönüllü bir şekilde bağlanma *huşû'* kelimelerini de bu bağlamda zikredebiliriz.

9 Âl-i İmrân 3/160: Mâtürîdî, II, 460.

Peygamberimizin toplumunu imana ve doğru yola getirmek için gösterdiği büyük çabaya karşın, müşrik Kureyş'in zulmü dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Hatta Hz. Peygamber'i öldürmeye bile karar vermişlerdi. Yüce Allah daha sonra Medine'de bu durumu Elçisi'ne şöyle hatırlatacaktı: *"Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hâle getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyor, Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır."*[1] Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'e Hz. Ebû Bekir ile Mekke'den ayrılmasını emretmişti. Gece çökünce Mekke'den gizlice çıktılar. Peygamberimiz, Hz. Ebû Bekir ile birlikte Sevr mağarasına ulaştı. Mağaraya önce Hz. Ebû Bekir girmişti. Mağarada bir kovuk vardı. Hz. Ebû Bekir, oradan Peygamberimize zarar verecek herhangi bir hayvan ve haşereye karşı topuğuyla kovuğu kapattı. Daha sonra Hz. Peygamber de mağaraya girdi. Bu sırada bir örümcek de hızla mağaranın girişine ağını örüyordu. Onlar sığındıkları bu mağarada üç gün kaldılar. Hz. Ebû Bekir'in yaptığı plan doğrultusunda oğlu Abdullah gündüz halkın arasına karışıyor, gece de mağaraya gelip olan biteni haber veriyordu. Çobanlık yapan Âmir b. Fuheyre de koyunlarını Sevr mağarası yakınlarında otlatıyor, geceleri onlara süt ikram ediyordu. Müşriklerin onları bulmaması için yapabilecekleri bütün önlemleri almışlardı. Bu sırada Mekke yönetimi de boş durmuyordu. Son Peygamber'i (sas) ve arkadaşı Hz. Ebû Bekir'i ölü veya diri yakalayıp getirene yüz deve ödül verileceği duyrulmuştu. Müşriklerden bir grup mağaranın yakınına kadar geldi. Onların bütün konuşmaları içeriden duyuluyordu. Tehlikenin iyice yaklaştığını gören Hz. Ebû Bekir, Resûl-i Ekrem için endişelenmiş, ağlamaya başlamıştı. Müşrikler mağaranın önüne gelince, Hz. Ebû Bekir, Allah'ın Resûlü için titreyerek; "Eğer bugün senin başına bir şey gelirse, Allah'ın dini yok olur!" diyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ey Ebû Bekir!

---

1 Enfâl 8/30.

Düşünsene, iki yoldaş ki Allah onların üçüncüsüdür, artık endişe edilir mi?" buyurdu ve şu âyet-i kerîmeyi okudu: *"Siz Peygamber'e yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti. Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin görmediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hâle getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."*[2] Hicret yolculuğunda yaşanan bu olaylar, Allah Resûlü'nün şahsında Cenâb-ı Allah'a tevekkülün nasıl olması gerektiğinin güzel bir örneğini bizlere anlatır.

TEVEKKÜL; KESİN İMAN, SÜREKLİ AMEL, TAM ANLAMIYLA GÜVENDİR

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِه۪ۜ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/160)

Tevekkül, Cenâb-ı Allah'a inanan bir müminin, iman ve amelinin sonucudur. Tevekkülü konu alan âyetlerde, Müminlere sadece Yüce Allah'a dayanıp güvenmeleri emredilir.[3] Tevekkül ile iman birbiriyle yakından ilişkili, hatta iç içedir. Çünkü Allah Teâlâ, Müminlerin koruyup gözeteni, işlerinin gereğini yapıp havale ettikleri vekili, velisi ve yardımcısıdır.[4] Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'a tevekkül edene hiç kuşkusuz O'nun yettiği[5] ve kendisine tevekkül edenleri O'nun sevdiği müjdelenir.[6] Cenâb-ı

2 Tevbe 9/40.
3 Âl-i İmrân 3/160; Yûnus 10/84; İbrâhîm 14/12.
4 En'âm 6/14; A'râf 7/196; Hûd 11/12; İsrâ 17/86; Zümer 39/62; Şûrâ 42/28; Câsiye 45/19; Müzzemmil 73/9.
5 Talâk 65/3.
6 Âl-i İmrân 3/159.

Allah'tan başka hiçbir şeyin dayanmaya ve güvenmeye değmediği, çünkü O'ndan başka her şeyin zaten Allah'ın yarattığı birer kul olduğu[7] belirtilir. Aslında tevhid konusundaki bütün âyet-i kerîmeler, aynı zamanda sadece Rabbimize tevekkülü anlatır.[8]

Tevekkül, insanın, giriştiği işin başarısı için Yüce Allah'a güvenmesidir.[9] Hz. Ya'kūb'un oğullarını Hz. Yûsuf'a gönderirken aldığı önlemler sonrasında tevekkülü de bu hususta güzel bir örnektir. Hz. Ya'kūb oğullarından hem söz almakta hem de dikkat çekmemek için şehre ayrı ayrı kapılardan girmelerini öğütlemektedir. Dolayısıyla bir kul olarak üzerine düşen sorumlulukları yerine getirip, gerekli önlemleri aldıktan sonra Allah Teâlâ'ya güvenip dayanmakta, tevekkül etmektedir. Hz. Ya'kūb'un, *"Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin."* sözü, muhtemel bir zarardan korunmak için sebepleri dikkate almaya bir işarettir. Yine onun *"Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir."* cümlesi de sonucu Cenâb-ı Allah'a bırakmayı ve O'nun kararını kabullenmeyi ifade eder. Gerçek şudur ki; kulun başarmak istediği işte bütün güç ve gayretiyle çalışması gerekir. Sonra da "Yüce Allah en iyisini bilir. Çünkü her şey mutlaka O'nun onayı ve dilemesiyle gerçekleşir." demelidir.[10] Hz. Ya'kūb, oğullarına Mısır'a girecekleri zaman farklı kapılardan girmelerini söyleyerek önlem almalarını tavsiye eder. Bununla birlikte Cenâb-ı Allah'ın hüküm ve takdirinin önüne geçilemeyeceğini de belirtir. Yani ben bu önlemle, sizi Yüce Allah tarafından istenen bir şeyden kurtarmış olmuyorum. Eğer Yüce Allah hakkınızda bir şey istemiş ise o mutlaka meydana gelir. Ona karşı hiçbir önlem fayda vermez. Her ihtimale karşı önlem almak gereklidir. Ancak önlemler, Allah Teâlâ'nın takdirinin önüne geçemez. Söz konusu önlem sadece âlemlerin Rabbinden bir yardım istemedir. Takdire uygun ise faydalı olur, yoksa korunma, Yüce Allah'ın takdirine engel olamaz.[11]

Tevekkül, Yüce Allah'ın buyruklarına, Hz. Peygamber'in yoluna uymak ve bu yolu yürürken Allah'a güvenip dayanmaktır. Cenâb-ı Allah'ı bırakıp da yaptığı iş konusunda gerekli sebepleri yerine getirmeyi yeterli gören ve kalbini onlara bağlayan kimse tevekkül etmemiştir.[12] Nitekim Allah Teâlâ, hak ve hakikate, gönderdiği İslâm'a engel olmaya çalışan düşmana karşı savaşmayı emretmiştir. Müminlere de

7 A'râf 7/194.
8 Gazzâlî, *İḥyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, VIII, 248.
9 Gazzâlî, *İḥyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, VIII, 330, 331.
10 Yûsuf 12/66, 67: Râzî, XVIII, 178, 179.
11 Yûsuf 12/66, 67: Elmalılı, IV, 2890.
12 Âl-i İmrân 3/122: Kurtubî, V, 291.

bu emri yerine getirirken, başarılı olmak için gerekli hazırlık ve önlemleri almalarını öğütlemiştir. Örneğin Yüce Allah, savaş dolayısıyla Müminlere şöyle hitap etmiştir: *"Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da ya ayrı bölükler hâlinde veya hep birden savaşın!"*[13] Yine genellikle Bedir Savaşı'nın farklı safhalarını ele alan Enfâl sûresinde, düşmana korku vermesi için alınması gereken bazı tedbirlerden şöyle bahsedilmektedir: *"Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkut(up caydır)mak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın..."*[14] Allah'a tevekkülle birlikte gerekli tüm tedbirleri almanın ve ihtiyatlı olmanın önemine şu âyette çok açık bir şekilde yer verilmektedir: *"Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette Kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."*[15] Bu âyetler, düşmana karşı ihtiyatlı ve hazırlıklı olmayı, at, silâh ve diğer savaş araçları hazırlamayı, savaş esnasında da her türlü tedbiri almayı emreder. İnsanlar tedbir almakla yükümlüdürler. Tevekkül çalışmayı bırakıp işin olmasını, rızkın gelmesini Yüce Allah'tan beklemek anlamına gelmez. Eğer böyle olsaydı Hz. Peygamber (sas) ve sahâbîleri İslâm'ın yayılması için o kadar uğraş vermez, eziyetlere ve sıkıntılara katlanmazlardı.[16]

Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Müminler, güç ve kuvveti yalnız Cenâb-ı Allah'tan bilip başarıyı yalnız O'ndan beklemişlerdir. Bütün Müminler de elbette böyle yapmalıdırlar. Örneğin Tebük Seferi'ne çıkmak istemeyen Münafıkların çeşitli bahaneleri karşısında Yüce Allah, Hz. Peygamber'e şöyle demesini öğütlemiştir: *"De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim koruyup gözetenimizdir.' Öyle ise Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar!"*[17] Müminler, gerektiği şekilde kulluk görevlerini yerine getirmeye çalışmış ve kararlılıkla yollarına devam etmişlerdir. Allah Teâlâ'dan başka tevekkül edilecek, dayanılıp güvenilecek hiçbir kaynak bilmemişlerdir. Çünkü onlar bu sayede Allah'ın sevgisine ereceklerine inanmışlardır.[18]

13 Nisâ 4/71.
14 Enfâl 8/60: Taberî, XI, 244-250; Râzî, XV, 117120, 191-192.
15 Nisâ 4/102.
16 Yûsuf 12/66-68: Ateş, II, 130.
17 Tevbe 9/51: Taberî, XI, 495.
18 Âl-i İmrân 3/159.

Kâfirler ise, bir insan için en güvene yaraşır kuvvetin kendi güçleri ve yaptıkları işler olduğunu sanmışlardır. Nitekim Müslümanların başına bir yenilgi, bir musibet geldiğinde, "Biz daha önce tedbirimizi almıştık." diye böbürlenmişlerdir.[19] Oysa bir mümine göre, Hakk'a dayanmayan gücü sınırlı ve ölümlü bir insan, kendi başına güvenin kaynağı olamaz. Aksine gerçek mânada güvenilecek olan, bütün varlığa egemen, sınırsız kudret, merhamet ve hikmetiyle yarattıklarına muamele eden Yüce Allah'tır. Dolayısıyla bir Mümin, başarıya erişmek için her türlü çalışmayı yapar ve sonuçta kaderini belirleme gücünü sadece O'na bırakır. Nitekim Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'e inanmayanlara karşı elinden geleni yapmasını emreder. Ancak yine de kavmi kendisine inanmazsa, ne yapması gerektiğini ona şöyle bildirir: *"Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir."*[20]

Konuyla ilgili âyetler üzerinde düşünüldüğünde, yine Hz. Peygamber ve sahâbîlerin hayatlarına bakıldığında, tevekkülün mânası kolayca anlaşılır.[21] Meselâ Mekke'den Medine'ye hicret ederken, Allah'ın himayesinde olduğunu bilen Resûlullah'ın, bir insan olarak elinden gelen tedbirleri eksiksiz aldığını görüyoruz. Çünkü âyette, *"İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder."*[22] buyrulur. Müminler için bu durum, oldukça önemli ve ibret verici bir misaldir. Diğer taraftan, müminin elde ettiği başarılarda Yüce Allah'a olan sarsılmaz güveninin önemine âyette açık biçimde yer verilir.[23] Dolayısıyla iman eden bir insan için, hak ve hakikat uğrunda verdiği hayat mücadelesinde Allah Teâlâ'nın yardımından ümit kesmesi söz konusu olamaz. Çünkü sonuçta her şey O'nun takdirine göre ve dilediği şekilde gerçekleşmektedir.[24] Hz. Peygamber (sas) *"Siz eğer gerektiği şekilde Allah'a tevekkül ederseniz, Allah kuşları beslediği gibi sizi de besler. Nitekim kuşlar kursağı boş olarak (yuvalarından) çıkarlar, ama tok olarak geriye dönerler."*[25] buyurur. Bu hadiste Allah Resûlü, aynı zamanda Yüce Allah'a gerçek anlamda tevekkül etmenin sebeplere sarılmayı da gerektirdiğini bildirir. Dikkat edilirse hadiste; "Kuşlar, yuvalarında kalıp rızıklarını beklerler." buyrulmuyor. Kuşlar rızıklarını aramak üzere yuvalarından çıkarlar. Dolayısıyla Yüce Allah rızkı arayanlara yani bu uğurda çaba gösterenlere rızkını verir.

---

19 Tevbe 9/50.
20 Tevbe 9/129: Taberî, XII, 100.
21 Âl-i İmrân 3/159: *Kur'an Yolu*, I, 705.
22 Necm 53/39.
23 Talâk 65/3.
24 Tevbe 9/40: *Kur'an Yolu*, III, 13, 14.
25 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 30, 52.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssalarda da tevekkül örnekleri bulunmaktadır. Meselâ Hz. Nûh, Hz. Hûd ve Hz. Sâlih gönderildikleri toplumlardaki insanlara, Cenâb-ı Allah'a tevekkül etmelerini emrederler.[26] Hz. Nûh, bütün gücüyle verdiği tevhid mücadelesinden rahatsız olan kavmine şu karşılığı verir: *"Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah'ın âyetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, biliniz ki ben sadece Allah'a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki, işiniz size dert olmasın."*[27] Bu meydan okumasıyla o, bir anlamda kavmine Allah'a bağlanmanın ve O'na dayanmanın insanı ne denli güçlü hâle getirdiğini göstermiş oluyordu. Hz. Eyyûb, tedavi olmak amacıyla topuğunu yere vurur. Oradan vücuduna iyi gelecek suyun çıkması için uğraş verir.[28] Keza Hz. Meryem'in açlığını gidermek için hurma ağacını silkelemesi misal olarak verilebilir.[29] Yine Hz. İbrâhim ve Müminlerin tevekkül ederek putperest toplumdan ve taptıklarından uzaklaşmaları,[30] kurban konusunda oğluyla beraber gösterdikleri teslimiyetleri,[31] Hz. Mûsâ'nın toplumunu terk ederek doğru yola sevk etmesi için Allah'a niyazda bulunması[32] doğru tevekkül anlayışının örneklerindendir. Hz. Mûsâ'ya, bir önlem olarak, geceleyin yolculuğa çıkma emrinin verilmesi,[33] zulüm altındaki İsrâiloğullarına tevekkül önerilmesi ve onların tevekkül duaları,[34] Hz. Mûsâ'nın onlara Allah'tan yardım dilemesi ve sabrı tavsiyesi[35] de bu bağlamda zikredilebilir. Aynı şekilde Hz. Hûd'un kavmiyle mücadele ederken tevekküle sarılması,[36] Hz. Şuayb'ın davette başarının Allah'ın yardımıyla olduğunu vurgulaması ve tevekkül etmesi[37] gibi daha pek çok misal tevekkül ile doğrudan ya da dolaylı biçimde ilgilidir. Kıssalarda da görüldüğü gibi, peygamberler birer elçi olarak üzerlerine düşen ağır görevi yaparken, her daim Allah'a dayanıp güvenmişlerdir.

Peygamberimizin ve sahâbîlerin hayatı da sürekli çalışmayla geçmiştir. Çünkü insanın yediği rızıkların en hayırlısı, kendi elinin emeği ve alnının teriyle kazandığıdır. *"Çalışıp çabalayanların mükâfatı ne güzeldir!"*[38] âyeti, çalışarak ihtiyacını

26 Mülk 67/15: İbn Kesîr, XIV, 75; İbrâhîm 14/11, 12.
27 Yûnus 10/71.
28 Sâd 38/41-42.
29 Meryem 19/25, 26.
30 Mümtehine 60/4, 5.
31 Sâffât 37/102, 103.
32 Kasas 28/22.
33 Duhân 44/23, 24.
34 Mâide 5/23; A'râf 7/126; Yûnus 10/84-86.
35 A'râf 7/128, 129.
36 Hûd 11/56.
37 A'râf 7/88, 89; Hûd 11/87, 88.
38 Zümer 39/74.

karşılayanların helâl ve temiz rızık elde ettiklerini bildirir.[39] Hz. Ömer, karşılaştığı bir topluluğa "Sizler kimlersiniz ve ne iş yaparsınız?" diye sorunca; onlar; "Bizler Allah'a tevekkül eden (*mütevekkil*) insanlarız, çalışmayız, çünkü Yüce Allah her canlının rızkını yaratmıştır. Bizler vaktimizi ibadetle geçiririz!" derler. Hz. Ömer, haklı olarak bu sözlere tepki göstererek şöyle der: "Sizler tevekkül eden kimseler değil, başkasının sırtından geçinen, hazır yiyicilersiniz (*müteekkil*)! Gerçek mütevekkil, tohumunu tarlaya atan ve ondan sonra Allah'a güvenip dayanan kimsedir."[40] der. Yine bu konuda Hz. Ömer'in "Biriniz oturup da 'Allah'ım! Beni rızıklandır.' diyerek, rızkı aramaktan geri durmasın. Bildiğiniz üzere gökten ne altın ne de gümüş yağar!" sözleri nakledilir.[41] Benzer şekilde Hz. Peygamber (sas) de devesini bağladıktan sonra mı yoksa onu salarak mı tevekkül edeceğini soran bedevîye şöyle der: *"Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et."*[42] Bu hadîs-i şerif, İslâm'ın tevekkül anlayışının en açık ve somut anlatımıdır.

TEVEKKÜL, ÖNCE TEDBİR ALIP SONRA İŞİ ALLAH'A BIRAKMAKTIR

...فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّل۪ينَ ﴿١٥٩﴾

"... Bir işi yapmaya karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

(Âl-i İmrân 3/159)

Tam bir imana sahip olan Müminlerin, sadece Allah'a dayanıp güvenmeleri onların ruhlarında bir huzur ve dinginliğin oluşmasını sağlar. Olumsuz şartlar karşısında sabırlı ve dirençli olma gücünü onlara verir. Sıkıntı ve zorlukları metanetle aşabilmelerine yardımcı olur. Çünkü ilk bakışta olumsuz gözükse de Allah Teâlâ'nın kendileriyle ilgili takdirlerinin ardında bir hayır olabileceğini düşünürler. Başka bir

39 Zümer 39/74: Ateş, II, 131.
40 Münâvî, *Feyżü'l-Ḳadîr*, II, 290.
41 Âl-i İmrân 3/159: Abduh – Rızâ, IV, 213.
42 Nisâ 4/71: Kurtubî, VI, 451; Tirmizî, "Ḳıyâmet", 60.

ifadeyle her zaman bunu fark etmek mümkün olmasa da Cenâb-ı Hakk'ın kendileriyle ilgili takdirinde bir hikmetin bulunabileceğine inanırlar. Dolayısıyla Yüce Allah'ın dilemesi olmadan hiçbir şeyin olamayacağını düşünerek, O'na olan saygılarını her daim devam ettirirler.

Kavminin olumsuz tavırlarına karşı sabır ve metanetle göğüs gerebilmesi için, Allah Teâlâ Elçisi'ni şöyle teselli etmişti: *"Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: 'Allah bana yeter, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.'"*[43] Görüldüğü gibi âyette, Hz. Peygamber'e kendisini dinlemeyen halkı karşısında kâinatın tek hâkimi Yüce Allah'a dayanıp güvenmesi emredilir.[44]

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran, onlara doğru yolu gösteren Yüce Allah'ın yardımı ve desteği Müminlere büyük güç verir. Nitekim peygamberler, O'nun yardımı sayesinde, kavimlerinin yüz çevirmelerine ve zulümlerine karşı hak ve hakikat yolunda kararlılıkla mücadele etmişlerdir. Onlar, "Biz, sizin korkutmalarınızdan çekinmeyiz, tehditlerinize aldırmayız. Zira biz, Allah'a dayanıp güvenmişiz ve O'nun lütfuna bel bağlamışız." demişlerdir. Onlar kendilerine muhalefet edenlerin davranışlarına karşı her durumda sadece Yüce Allah'a tevekkül etmişlerdir. Cenâb-ı Allah'ın korumasına sığınmış, arzu ve isteklerini sadece O'na arz etmişlerdir. Çünkü bütün evrende var olan her şey O'na aittir. O, ilim, akıl, itibar, servet kısaca maddî manevî her türlü mülkü dilediğine verir, dilediğinin elinden alır. Dilediğini yüceltir, dilediğini ise alçaltır. Çünkü bütün iyilik, güzellik ve hayırların kaynağı yalnız O'dur.[45] Allah Teâlâ, kendisine kulluk etmede samimi olan dostlarını, düşmanlarının hile ve tuzaklarından korur. Hiç kuşkusuz ki, peygamberlere ve Müminlere dünya ve âhirette yardım eder, onları korur.[46] Bu sebeple bütün içtenlikleriyle Yüce Allah'a dayanan ve güvenen peygamberler şöyle derler: *"Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz."*[47]

Tevekkül, mümine huzur, cesaret ve metanet verir. Bilhassa tabii felâketlerde ve savaş gibi zor zamanlarda tevekkül Müminlerin dayanıklılığını arttırır. Meselâ Müminlerin, Uhud Savaşı sonrasında karşılaştıkları korkutma ve tehditlere karşı şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: *"Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun.' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize*

43 Tevbe 9/129.
44 Tevbe 9/128: Ateş, IV, 161.
45 Âl-i İmrân 3/26.
46 Mü'min 40/51.
47 İbrâhîm 14/12: Râzî, XIX, 98, 99.

yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."[48] Rivayete göre, Kureyş ordusu kumandanı Ebû Süfyân, Revhâ'da bulunduğu sırada ashâbın üzerine tekrar saldırıp onları imha etmek ister. Ancak Müslümanların kalabalık bir kuvvet hâlinde Hamrâülesed'e geldiklerini haber alınca, bu planından vazgeçer. Müslümanlara olan düşmanlığından vazgeçmemiş, bu esnada oradan geçmekte olan kervanın adamlarına, "Muhammed'e rastlarsanız ona, kendilerini toptan yok edeceğimizi söyleyin" diyerek Müslümanları korkutmak istemiştir. Bu söz, Hz. Peygamber'in ashâbına ulaştığında onlar, *"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"* derler. İşte bu olay üzerine inen bahse konu âyet, her türlü olumsuzluğa rağmen Müminlerin Allah ve Resûlü'ne olan imanlarını, güvenlerini ve kararlılıklarını göstermiştir. Bu sözü, ateşe atıldığı gün Hz. İbrâhim'in de söylemiş olduğu rivayet edilmiştir.[49] Kâfirlerle olan mücadelelerinde Cenâb-ı Allah daima Müminlerin yanında olmuş, onları korumuştur.[50]

Yüce Allah'a güvenip dayananlar, dünya ve âhiret hayatlarında çeşitli ilâhî destek ve lütuflarla erişirler. Bu kimseler, Allah ve Resûlü'nün verdiği vaat ve sözlere tam inanır ve güvenirler, bu durum da onların iman ve teslimiyetlerini arttırır.[51] Zulme mâruz kalıp hicret ettiklerinde dünyada güzel bir yere yerleştirilirler.[52] Yüce Yaratıcı'ya olan derin bağlılıkları sebebiyle tehditlere karşı korkmazlar, aksine böyle durumlarda büyük bir cesaret ortaya koyarlar.[53] Dünyanın fâni ve geçici nimetlerine aldanmazlar, çünkü Allah katındaki kalıcı ve eşsiz nimetlere yönelmişlerdir.[54] Ayrıca şeytan, Allah'a bağlanıp tevekkül edenlere dokunamaz.[55] İman edip güzel ameller yapan bu kimseler, âhirette de ebedî kalmak üzere cennetin yüksek köşklerine konulurlar.[56] Zorluklar karşısında Allah, takvâ sahibi bu kimselere kurtuluş ve çıkış yolları nasip eder, hatta ummadıkları yerlerden rızıklandırılırlar.[57]

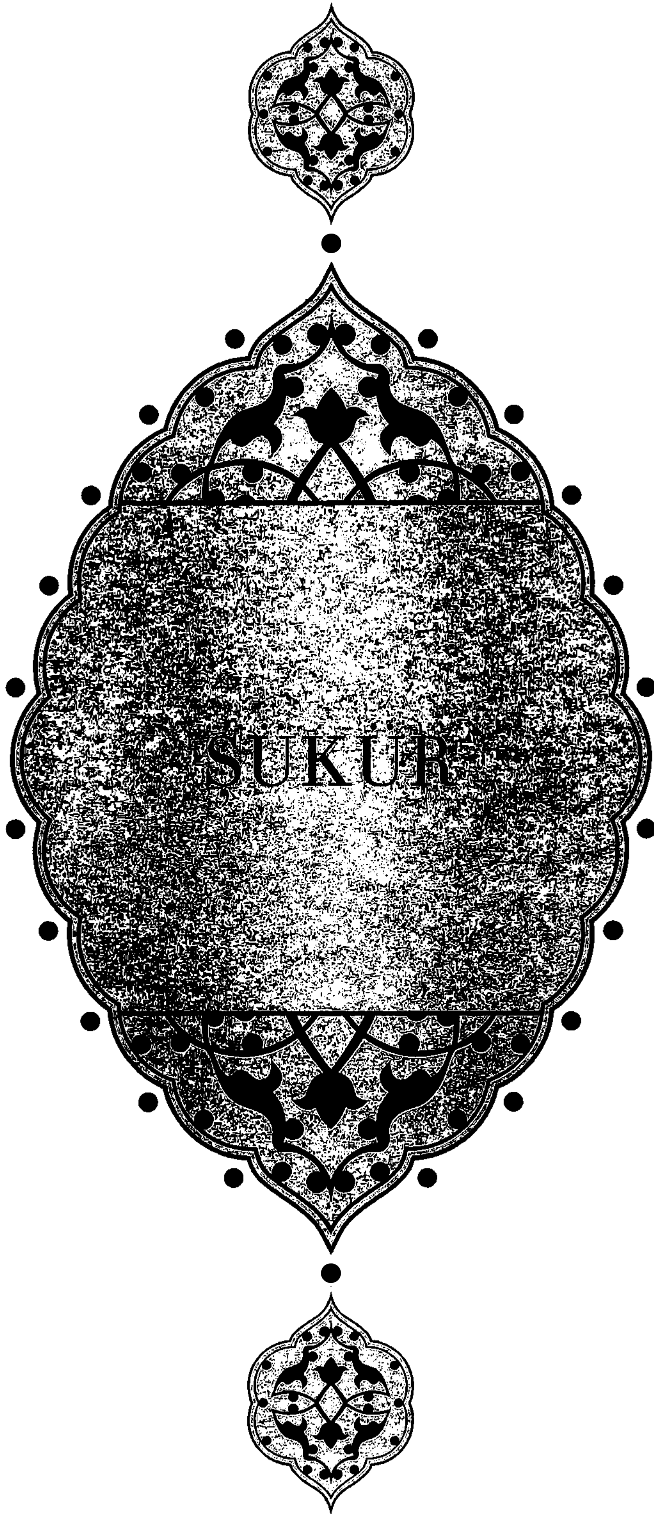
Tevekkül; kulun bir taraftan sorumluluklarını yerine getirirken, diğer taraftan güvenilecek yegâne güç olan Allah'ın yardımını ümit etmesidir. Müminler için doğru olan yaklaşım budur. Yoksa başka etkenlerin nihai belirleyici olduğunu kabul etmek, Yüce Allah'a ve O'nun üstün gelinmez gücüne eş koşmak anlamına gelecektir. Bu anlamda tevekkül, imanın ölçütü ve müminin güç kaynağıdır. Çünkü Allah'ın

48 Âl-i İmrân 3/173.
49 Âl-i İmrân 3/173: Taberî, VI, 244-245; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 135; İbn Kesîr, III, 271, 272.
50 Enfâl 8/40; Tevbe 9/129; Hûd 11/123; Ra'd 13/30; Furkān 25/58; Şuarâ 26/217-219; Neml 27/79.
51 Ahzâb 33/22.
52 Nahl 16/41, 42.
53 Tevbe 9/50-52.
54 Şûrâ 42/36.
55 Nahl 16/99, 100; İsrâ 17/65.
56 Ankebût 29/58, 59.
57 Talâk 65/2, 3.

rahmetini ümitle bekleyen Mümin, ümitsiz insandan elbette ki daha dayanıklı ve mutludur.

Allah Teâlâ'ya tevekkül, hayat boyu karşılaşılan çeşitli zorluk ve sıkıntılar esnasında kendini gösterir. Tevekkül, yalnızca işleri Allah'a havale etmek ve bu sayede huzurlu olmak demek değildir. Tevekkülün engin anlam dünyasında insanın gayreti ile Allah'ın yardımı buluşur. İnsan, iman etmek ve doğru işler yapmakla yükümlüdür. Bu yükümlülükleri yerine getirirken, zorluklar karşısında yardım isteyeceği varlık yine her şeye gücü yeten Yüce Allah'tır. İnsan, öncelikle Cenâb-ı Allah'tan başarı için yardım ister ve O'na güvenir. Dolayısıyla esas tevekkül, kişinin sorumluluklarını yerine getirmesi, elden gelen bütün gayretini sarf etmesi, çözüm için çabalaması ve sabretmesidir. Dünyada ondan beklenen budur. Çalışmadan, yorulmadan Allah'ın doğru ve düzgün işler yapma emri yerine getirilmemiş olur. Ancak, Cenâb-ı Allah'ın yardımına başvurmadan sadece çalışmayla başarı kazanılacağını sanmak da bir o kadar yanlıştır. Çünkü herhangi bir meselede Rabbimizin izni ve yardımı yoksa başarılı olmak kesinlikle mümkün değildir. Dolayısıyla güvenilecek ve dayanılacak hakiki kudret sahibi O'dur. O, doğru yolda gayret gösterenlere, iyi niyetle emek verenlere, sabırla sebat edenlere daima yardımcı olur. Bilinmelidir ki Yüce Allah *"Güvenilecek ne güzel vekîl, dost edinilecek ne güzel Mevlâ ve destekleyecek ne güzel yardımcıdır."*

ŞÜKÜR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَاذْكُرُونٖٓي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لٖي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"

(Bakara 2/152)

إِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾
إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

"Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör."

(İnsân 76/2-3)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin."

(Bakara 2/172)

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."

(Nisâ 4/147)

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاءِىٓ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ مَا كَانَ لَنَٓا
اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."

(Yûsuf 12/38)

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨﴾

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah çok bağışlayıcıdır ve çok merhametlidir."

(Nahl 16/18)

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْن۪ٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْن۪ي بِرَحْمَتِكَ ف۪ي عِبَادِكَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩﴾

"Onun (karıncanın) bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"

(Neml 27/19)

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَز۪يدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَاب۪ي لَشَد۪يدٌ ﴿٧﴾

"Hani Rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."

(İbrâhîm 14/7)

... وَقَل۪يلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

"... Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."

(Sebe' 34/13)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِۜ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾

“Andolsun ki vaktiyle Lokmân’a hikmeti vermiş, şöyle demiştik: ‘Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir (ihtiyacı yoktur), O her türlü övgüye lâyıktır.’”

(Lokmân 31/12)

اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

“Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah’ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz Rabbinize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. O, kalplerin derinliklerini bilmektedir.”

(Zümer 39/7)

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًاۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٥﴾

“Hiçbir kimse Allah’ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz ve şükredenleri ödüllendireceğiz.”

(Âl-i İmrân 3/145)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Şükür kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yetmiş kadar âyette geçer. Bu âyetlerin pek çoğunda şükrün bir kulluk görevi olduğu hatırlatılır. Buna göre Allah'a yapılan şükür, nimet verenin Allah olduğunu bilmek ve o nimetleri Allah'ın rızasına uygun kullanmaktır. Bunun zıddı olan nankörlük (*küfür, inkâr*) ise Allah'ın verdiği bu nimetleri görmezlikten gelmek, hatta o nimetlerle Allah'a isyan etmektir. Şükür konusu, ağırlıklı olarak Mekkî sûrelerde vurgulanmıştır. Bu âyetlerin çoğunda, insanın Allah'a karşı en önde gelen görevlerinden birisinin O'nun sınırsız nimetlerine şükür olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna bağlı olarak birçok âyette şükredenlere ödül vaat edilirken, nankörlüğün cezasız kalmayacağı hatırlatılmıştır.

Şe-ke-ra kökü, "yapılan bir iyiliğin değerini bilmek, onu takdir etmek ve iyilik sahibini minnetle anmak" mânalarına gelir.[1] Şükür, kişinin bir nimeti kimi zaman sözlü kimi zaman da davranışlarıyla verene ifade etmesidir.[2] Kişinin cömertliğini ifade etmek için de *şekera* fiili kullanılır.[3] Kelimenin kullanıldığı kökte "çokluk, bolluk, çoğalmak[4], açığa çıkarmak[5]" mânaları vardır.

Şükür, çoğunlukla nimet kavramı ile birlikte kullanılır. Nimet, Allah'ın insanlara verdiği imkân, mal ve rızıktır.[6] Şükretmek, nimeti veren varlığı, nimetin gerçek verenini görebilmek demektir. Nimete şükretmemekse nankörlüktür. Bu sebeple, Allah'ın bir iyilik olarak gönderdiği peygamberi ve onların gösterdiği doğru yolu kabul etmemek *küfr* ve *inkâr* olarak isimlendirilir.[7]

Şükür, Kur'ân-ı Kerîm'de, "sabır", "nimet" ve "iyilik" (*ihsan*) kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Mâna bakımından birbirine yakın olan *hamd* ile

1 Halîl b. Ahmed, II, 347; Ezherî, X, 12.
2 Cürcânî, s. 133; Tehânevî, I, 1098.
3 Sâhib b. Abbâd, VI, 162; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 517.
4 İbn Fâris, III, 208.
5 Râğıb el-İsfahânî, s. 265.
6 İbn Düreyd, II, 953.
7 İbrâhîm 14/7: İbn Atıyye, V, 226.

şükr bazı anlam farkları taşır. Buna göre *hamd, şükr* kavramına göre daha genel bir mânaya sahiptir ve iyilik yapana övgüyü de içerir. *Şükr* ise *nimet* ile bağlantılı olarak kullanılır.[8] *Hamd* bazen *şükr* yerine kullanılsa da *şükr, hamd* yerine kullanılmaz.[9]

8 Tehânevî, I, 1098; Kurtubî, I, 206; En'âm 6/1: Râzî, XII, 150-151.

9 İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 20; Herevî, II, 491; Râgıb el-İsfahânî, s. 131; Kurtubî, I, 206.

ŞÜKÜR, NİMETİ VEREN ALLAH'I BİLİP O'NA KULLUK ETMEKTİR

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"

(Bakara 2/152)

Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dönemde, Mekke ve çevresinde *şirk* yaygındı. *Bâtıl* inanç sahipleri, her şeyin ve bütün nimetlerin yegâne yaratıcısının Allah olduğunu göremez hâle gelmişlerdi. Böyle bir bilinci kaybetmiş, ancak sorulduğunda hatırlıyorlardı.[1] Bu açık bir gaflet ve nankörlüktü. Yüce Allah, *"İnsan Rabbine karşı pek nankördür."*[2] ve *"Ey insan! Seni yaratıp seni düzgün ve dengeli kılan, seni istediği bir şekilde birleştiren, ihsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?"*[3] mealindeki âyetlerde Müşriklerin bu durumuna dikkat çekmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şükür, şüphesiz ki Allah'ın tek ilâh olduğuna iman etmeyi de içine alır.[4] Çünkü şükretmeyi emreden birçok âyetin bağlamında şükür, şirkten kaçınmak ve Allah'ın ilâhlıkta birliğine inanmak anlamına gelir: *"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her*

---

1 Ankebût 29/61, 63.
2 Âdiyât 100/6.
3 İnfitâr 82/6-8.
4 En'âm 6/63: İbn Atıyye, III, 381.

şeyi bilendir."[5] Allah'ı yegâne ilâh olarak kabul etmek, O'nu yegâne nimet veren, iyilik yapan olarak kabul etmek demektir. Bu sebeple şükür imandan önce zikredilmiştir.[6] Bunu kabul etmemek ise O'nu inkâr ile eştir. Allah'tan başkalarını da şükre lâyık görmek ise şirktir. Öyleyse sahip olunan nimet ve imkânlar için yalnız O'na şükredilir, O'nun önünde saygı ve minnettarlıkla secde edilir. Yüce Allah, özellikle insanlara karşı çok ikramda bulunduğunu, buna karşılık sadece kendisine kulluk yapılmasını beklediğini şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin"*;[7] *"Şüphesiz Rabbin insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler"*;[8] *"Peki, kendi yalan ve uydurmalarını Allah'a yakıştıranlar, kıyamet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Gerçek şu ki Allah insanlara karşı lütufkârdır; ama onların çoğu şükretmezler."*[9]

Kur'ân-ı Kerîm Cenâb-ı Allah'ın, insanı en uygun bir kıvamda yarattığını ve ona başka hiçbir yaratılmışta olmayan akıl ve öğrenme yeteneğini verdiğini hatırlatır.[10] İnsanı üstün bir donanım ile yaratan Yüce Allah, onun yaşaması için gerekli hayat şartlarını da ona hazırlamıştır: *"Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik..."*[11] Burada insanların yeryüzünde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli yeme, içme ve barınma gibi her türlü hayat şartlarının özel olarak hazırlandığı ifade edilmiştir.[12] İnsana sayılması imkânsız nimetler verilmiştir.[13] İnsan, kendisine karşı yapılmış en küçük bir iyiliğe dahi teşekkür etmeyi vicdani bir görev olarak kabul eder. Peki, maddî ve manevî varlığıyla en güzel şekilde onu yaratan ve bilgi yeteneği ile onu donatan Yüce Allah'a karşı şükrün gereklerini en iyi şekilde yapması gerekmez mi?[14] O hâlde şükür, Cenâb-ı Allah'a karşı olan kulluk görevini yerine getirmek çabası içerisinde olmak demektir. Şükür, kulun Allah'a karşı gelmekten sakınması (*takvâ*) ve davranışlarıyla da O'nun emirlerini yerine getirmesidir.[15] Bu nedenle namaz kılmak ve oruç tutmak birer şükür olduğu gibi, insanın yaptığı her türlü sâlih amel de şükürdür.[16]

5 Nisâ 4/147.
6 Nisâ 4/147: Zemahşerî, II, 169; Râzî, XI, 90.
7 Nahl 16/114.
8 Neml 27/73; ayrıca bk. Bakara 2/243; Mü'min 40/61.
9 Yûnus 10/60.
10 Nahl 16/78.
11 A'râf 7/10.
12 A'râf 7/10: Taberî, X, 73.
13 A'râf 7/10: İbn Kesîr, VI, 262.
14 Secde 32/9.
15 İbn Ebî Hâtim, VIII, 3163.
16 Sebe' 34/13: Taberî, XIX, 236.

Yüce Allah kullarından nimetleri verenin yalnız kendisi olduğunu kabul etmelerini ister. Bu da varlığında ve sıfatlarında tek olan Cenâb-ı Allah'a iman demektir: *"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur."*[17] Bu âyet-i kerîmede sözü edilen şükür, kulların Cenâb-ı Hakk'a iman edip O'nun buyruklarına itaat etmeleridir. Allah Teâlâ âyette imanı beraberinde getiren şükür fiilini zikretmiştir.[18] Nitekim Mukātil b. Süleyman (ö. 150/767), âyette geçen "eğer şükrederseniz" ifadesini, "eğer Allah'ın ilâhlığında birliğini kabul ederseniz" diye açıklamıştır.[19] Yine, Yüce Allah'a karşı kulluk görevinin şükürle edâ edilmesi gerektiği şöyle hatırlatılır. *"Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."*[20] Bu konu ayrıca, *"Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin."*[21] âyetinde açıkça ifade buyrulmuştur.

İnsanın Allah'a şükretmesini engellemek, şeytanın en büyük amaçlarından biridir. Nitekim şeytan bu konuda şu iddiada bulunmuştur: *"Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın."*[22] Tefsirlerde şeytanın ayartmasına kapılan bu kişilerin Allah'ın birliğini kabul etmeyenler olduğu belirtilmiştir.[23] Çünkü insanın kendisine verilen nimetlerin şükrünü yerine getirebilmesi, öncelikle Allah'a imanla mümkündür.[24]

İnsan dünya hayatında, şükür veya nankörlük tercihlerinden birisiyle sınanmaktadır: *"Hakikatte biz insanı karışım hâlindeki bir sudan (döllenmiş yumurtadan) yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör."*[25] İnsana Allah tarafından bahşedilen görme ve işitme yetileri ile sağlam bir yaratılış ve doğruyla yanlışı birbirinden ayırt edebilecek akıl nimetinin verilmesi,[26] şükrü gerektirir. Ancak insan, yine doğru ile yanlış arasında hür olması nedeniyle bütün bu nimetlere nankörlük edebilir. Elbette bu durumda sınavı kaybeder. Kur'ân'da, Yemen'de hüküm süren

17 Zümer 39/7.
18 Zümer 39/7: Taberî, XX, 169.
19 Zümer 39/7: Mukātil b. Süleyman, III, 671.
20 Sebe' 34/13: Zemahşerî, V, 112.
21 Nahl 16/114.
22 A'râf 7/17.
23 A'râf 7/17: Taberî, X, 101; İbn Ebî Hâtim, V, 1446.
24 A'râf 7/17: İbn Atıyye, III, 527.
25 İnsân 76/2-3.
26 İnsân 76/2-3: Taberî, XXIII, 536.

Sebe Devleti'nin kraliçesi Belkıs'ın tahtının Hz. Süleyman'a getirilmesi anlatılırken, şükür konusuna şöyle yer verilir: *"Kitaptan bilgisi olan biri, 'Ben onu (tahtı) sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm.' diye cevap verdi. Süleyman, o anda tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: 'Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.'"*[27] Hz. Süleyman bu ifadelerinde söz konusu nimete karşılık kendisinin şükür veya nankörlük tercihlerinden birisiyle imtihan edildiğinin, şükredenin Allah'tan karşılığını alacağının, nankörlük etmemenin ise cezayı gerektiren bir tutum olduğunun bilincindedir.[28]

Kur'ân-ı Kerîm'de şükür ile birlikte anılan bir başka davranış da *takvâ*dır. Yüce Allah'a, O'nun buyruklarına karşı gelmekten sakınmak demek olan *takvâ* ile nimeti vereni kabul edip yüceltmek demek olan şükür, eş anlamda da kullanılmıştır. *"Andolsun ki Allah, size zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız."*[29] Takvâ ile şükür arasındaki ilişki ilgili âyet bağlamında şöyle açıklanmıştır: Şükür, insanın sahip olduğu her nimetin Allah'tan geldiğini kabul ederek O'na itaat etmesidir. Bu açıdan *takvâ,* şükrün genel mânası içinde yer alır.[30] Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre gerçek anlamda şükür, Allah'ın emirlerine boyun eğmek ve yasaklarından kaçınmak ile gerçekleşir.[31] Onun için Cenâb-ı Allah, Müminlere kendisine karşı gelmekten sakınmalarını (*takvâ*) emrederek bunun Bedir'de kendilerine yapılan yardımın bir şükrü olacağını belirtmiştir.[32]

Şükrün karşıtı olan nankörlük Kur'ân'da inkâr anlamına gelen *küfür* kelimesiyle ifade edilir. Nankörlük Müşriklerin davranışıdır. Nitekim, Mekkî sûre ve âyetlerde sık sık geçmekte olan *"Kullarımdan şükreden pek azdır."* ifadesi çoğunlukla Müşriklerden söz etmektedir. *"De ki: 'Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!'"*[33] şeklinde uyarı ifade eden ve benzer lâfızlarla birden fazla defa Kur'ân'da geçen âyetler, genellikle inkârcı kimselere seslenmektedir. Yüce Allah'ın, *"Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."*[34] buyruğu, müfessirlere göre, "Bir olduğumu samimiyetle kabul edip yalnızca bana

27 Neml 27/40.
28 Neml 27/40: Taberî, XVIII, 74.
29 Âl-i İmrân 3/123.
30 Âl-i İmrân 3/123: Bikāî, V, 54.
31 Âl-i İmrân 3/123: Mâtürîdî, II, 404.
32 Âl-i İmrân 3/123: İbn Atıyye, II, 343.
33 Mülk 67/23; Mü'minûn 23/78; Secde 32/9.
34 Sebe' 34/13

kulluk eden ve nimetime şükreden kulum azdır." anlamına gelir.[35] Nimetlerin gerçek sahibini kabul etmemek ve O'na şükretmemek, âyetlerde doğrudan nankörlük yapmak olarak nitelendirilmiştir. *"Allah'ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Oraya girecekler; orası ne kötü karargâh!"*[36] Âyette Mekkeli Müşriklerin nimete nankörlükle karşılık verdiklerinden, yani şükretmek yerine iyilikbilmez bir tavır sergilediklerinden söz edilmektedir.[37] *"İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah'tır. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır, ama insanların çoğu şükretmez. İşte Rabbiniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O'dur. O'ndan başka ilâh yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?"*[38] Âyette ifade edilen "şükretmez kimseler", Allah'a ortak koşan Müşriklerdir. En'âm sûresinde aynı konu, daha açık bir şekilde şöyle ifade ediliyor: *"'Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?' demeleri için onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri bilmez mi?"*[39] Kur'ân'da İsrâiloğullarına da aynı uyarı yapılmıştır: *"Hani Rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."*[40] Âyette, İsrâiloğullarının kendilerine yapılan iyiliklere nankörlük ettikleri ve bunun da cezasız kalmayacağı açıkça ifade edilmiştir.[41]

Sebe halkı, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine lütfettiği bayındır kentlerin, maddî ve manevî onca nimetin kıymetini bilememişti. Onlar, nankörlükleri sebebiyle arim seli (*seylü'l-arîm*) ile cezalandırılmış ve verilen nimetler bütünüyle ellerinden alınmıştır.[42] Yine Kur'ân, güven ve huzur içerisinde yaşayan, bolca nimet ve imkâna erişen bir bölge halkından bahseder. Fakat bu insanlar, Yüce Allah'ın kendilerine lütfettiği onca nimetin değerini idrak edememiş ve nankörce davranmıştı. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını yaşatmıştır.[43]

Kur'ân-ı Kerîm, Müşriklerin bir başka özelliğini şöyle anlatır: Onlar, rahatlık dönemlerinde Cenâb-ı Allah'a yönelip O'na dua etmezler. Ancak, başlarına bir zorluk, bir musibet geldiğinde, yalnız Allah'tan isterler ve O'na yalvarırlar.[44] Zorluktan

35 Sebe' 34/13: Taberî, XIX, 236; VIII, 363.
36 İbrâhîm 14/28-29.
37 İbrâhîm 14/28: Râzî, XIX, 125.
38 Mü'min 40/61-62.
39 En'âm 6/53.
40 İbrâhîm 14/7.
41 İbrâhîm 14/7: Mukātil b. Süleyman, II, 398-399; Taberî, XIII, 602.
42 Sebe' 34/15-17: Mukātil b. Süleyman, III, 529.
43 Nahl 16/112.
44 Ankebût 29/65.

kurtulduklarında şükredeceklerine dair yeminler ederler, ancak normal hayatlarına döndüklerinde şükretmeyi ve yeminlerini unuturlar. Bu durum âyette şöyle anlatılır: *"Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız.' diye - din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler."*[45] Âyette geçen *"şükredenlerden olacağız"* ifadesi, sana hiçbir şeyi ortak koşmayacağız. Yani burada yalnız senden imdat dilediğimiz gibi, bundan sonra da yalnız sana kulluk edeceğiz demektir.[46] Ancak ardından gelen âyette onların sıkıntıdan kurtulduktan sonra tekrar Cenâb-ı Allah'a ortak koştukları şöyle anlatılır: *"(Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Böyle sadece dünya hayatının geçici menfaatini elde edersiniz. Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde yaptıklarınızın hepsinin ne olduğunu size bildireceğiz"*;[47] *"De ki: 'Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız.'"*[48] Âyetlerde sözü edilenler, nankörlükleri sebebiyle şirke sapmış Müşriklerdir. Zaten Allah'ın iyiliklerini unutmak yani O'na nankörlük etmek, şirkin bir özelliğidir.[49] Nitekim Müşrikler, Allah Teâlâ onları kurtardıktan sonra, dönüp yine putlarına tapmaya devam etmişlerdir.[50]

Yüce Allah, kullarının kendisine şükretmelerine hiçbir şekilde ihtiyaç duymaz. Kulların Cenâb-ı Hakk'a karşı bir nankörlük yapmaları durumunda, bu O'nun büyüklüğünde asla bir eksiklik meydana getirmez.[51] Ancak Allah'a karşı nankörlük, kişiyi gerçeği görmekten ve bütün nimetleri veren âlemlerin Rabbine imandan mahrum eder. *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"*[52] Tefsirlerde bu âyetin muhatabının doğrudan Müminler olduğu belirtilir.[53] *"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının*

45 Yûnus 10/22; ayrıca bk. En'âm 6/63; A'râf 7/189, 190; İsrâ 17/67; Ankebût 29/65.
46 Yûnus 10/22: Taberî, XII, 147; İbn Kesîr, VII, 350.
47 Yûnus 10/23.
48 En'âm 6/64.
49 Ankebût 29/65-66: Taberî, XVIII, 441.
50 İsrâ 17/67: Taberî, XIV, 668.
51 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 549.
52 Bakara 2/152.
53 Bakara 2/15: Taberî, II, 696.

nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur…"[54] âyetinin ise Müşriklerle birlikte, bütün insanlara hitap ettiği ifade edilir.[55]

PEYGAMBERLER ALLAH'A ŞÜKRETMENİN EN GÜZEL ÖRNEKLERİDİR

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاء۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ
مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."

(Yûsuf 12/38)

Kur'ân-ı Kerîm, özellikle Mekkî sûrelerde, Müşriklere Allah'ı yegâne nimet veren olarak kabul etmeleri ve O'na gerektiği gibi inanmalarını kıssalar yoluyla anlatmıştır. Hz. Yûsuf'un diliyle bu şöyle anlatılır: *"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."*[56] Burada Hz. Yûsuf, kendisinin ve atalarının dini olan İslâm'a uymasının yine insanları tevhide çağıran peygamberler göndermesinin Allah'ın bir nimeti olduğunu belirtir.[57] Peygamberler, Allah'a şükreden böylece şükrün en güzel örneğini sergileyen insanlardır. İnsanlığın ikinci atası kabul edilen Hz. Nûh'un bu özelliği Kur'ân'da şöyle ifade edilir: *"Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi."*[58] Nakledildiğine göre onun her anı şükürle geçerdi, her bir

54 Zümer 39/7; Lokmân 31/12.
55 Zümer 39/7: Mukātil b. Süleyman, III, 671; Taberî, XX, 168-169.
56 Yûsuf 12/38.
57 Yûsuf 12/38: Taberî, XIII, 162; İbn Kesîr, VIII, 42; ayrıca bk. Bakara 2/55, 56, 243; A'râf 7/144; Sebe' 34/13; Zümer 39/66.
58 İsrâ 17/3.

nimete ulaştığında mutlaka şükrederdi.[59] Diğer bir şükür örneği de Hz. İbrâhim'dir. O, kendisine verilen nimetlere karşılık şükrünü sadece ve sadece Yüce Allah'a eder, bu konuda O'na hiçbir şeyi ortak koşmazdı.[60] Eşini ve oğlu İsmâil'i Mekke'ye bıraktıktan sonra dönerken Rabbine şöyle dua etmişti: *"Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"*[61] Hz. Süleyman da Rabbine şöyle niyazda bulunmuştur: *"Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"*[62] Hz. Peygamber de *"Rabbinin lütuflarını şükranla an."*[63] buyruğu gereği Allah'a şükrün en güzel örneklerini kendi hayatında göstermiştir. Resûlullah (sas) bunun böyle olduğunu bizzat yaşantısıyla ortaya koymuştur. Hz. Âişe şöyle anlatır: "Resûlullah'ın geceleyin kalkıp ayakları şişinceye kadar namaz kıldığı olurdu. Bunun üzerine ona, 'Ey Allah'ın Elçisi! Senin geçmiş ve gelecek bütün hataların bağışlandığı hâlde, niye böyle kendini yoruyorsun?' dedim. Bana, 'Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?' diye cevap verdi."[64]

Hz. Peygamber'i ve önceki bütün peygamberleri örnek alan müminin tutumu nankörlerin tam tersi yönündedir. Çünkü Müminler, bütün nimetleri verenin, sıkıntılardan kurtaranın bir Allah olduğunu bilip inanmış insanlardır. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de inanan kişi sabır ve şükür ile nitelenir.[65] İbn Atıyye (ö. 541/1147) bu iki niteliğin müminin sahip olduğu pek çok özelliği içerdiğini belirtir.[66] Cenâb-ı Allah da bu sıfatların arasını ayırmaksızın, onları Kur'ân'da birleşik şekilde (*sabbâr-şekûr*) zikretmiştir. Müminler, nimetin eksikliği hâlinde sabreder, nimetin varlığı durumunda da şükreder. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Müminin durumu ne kadar güzeldir! Onun her hâli hayır üzeredir; bu özellik sadece müminde bulunur. Bir iyiliğe kavuşunca şükreder, bu kendisi için bir hayır olur; bir sıkıntıya düşerse de sabreder bu durumda onun için bir hayır olur."*[67] Bu incelik, başka bir rivayette *"Ne*

---

59 İsrâ 17/3: Mukātil b. Süleyman, II, 520; Taberî, XVII, 454; İbn Ebî Hâtim, VII, 2317.
60 Nahl 16/121: Taberî, XIV, 393.
61 İbrâhîm 14/37.
62 Neml 27/19.
63 Duhâ 93/11.
64 Feth 48/2: Taberî, XXI, 237; İbn Kesîr, XIII, 87.
65 İbrâhîm 14/5: Mâtürîdî, VII, 460; Zemahşerî, III, 363.
66 İbrâhîm 14/5: İbn Atıyye, V, 224.
67 Yûnus 10/12: İbn Kesîr, VII, 340; Müslim, "ez-Zühd ve'r-Rikāk", 13.

mutlu o kula ki, yoklukla imtihan edildiğinde sabreder, varlığa kavuşunca da şükreder." şeklinde ifade edilmiştir.[68]

İNSAN, ALLAH'A NE KADAR ŞÜKRETSE AZDIR

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨﴾

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah çok bağışlayıcıdır ve çok merhametlidir."

(Nahl 16/18)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, sayısız lütuf ve bereketin içinde insanın şükretmesini gerekli kılan en büyük nimet, onun akıl ve üstün bir anlayış kabiliyeti ile donatılmış olmasıdır. Şu âyette belirtildiği gibi: *"Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."*[69] Bu âyette *"Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken"* ifadesiyle insana sunulan anlayış nimetine dikkat çekiliyor. Yine göz, kulak ve kalp, bu idrak nimetinin en önemli araçları olarak insana hatırlatılıyor.[70] Bunun da ötesinde Cenâb-ı Allah, insanın kendi çevresinde gördüğü küçükten büyüğe bütün nimet ve imkânları onun hizmetine vermiştir. Şu âyetler bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"(Biz bütün bu bitki ve meyveleri insanlar) ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye (yaratıyoruz). Hâlâ şükretmeyecekler mi? Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır."*[71] Âyette insanın çevresindeki deliller gösterildikten sonra, bütün bunlara şükretmesi gerektiği belirtilir. Bu ise, Yüce Yaratıcı'nın zâtında ve sıfatlarında birliğini kabul etmek ve O'na kullukla olur.[72]

---

68 İbrâhîm 14/5: Taberî, XIII, 598; İbn Kesîr, VIII, 178.
69 Nahl 16/78; ayrıca bk. Mü'minûn 23/78; Secde 32/9.
70 Mü'minûn 23/78: İbn Kesîr, X, 139.
71 Yâsîn 36/35, 36.
72 Bk. Nahl 16/14; Hac 22/36; Rûm 30/46; Lokmân 31/31; Fâtır 35/12; Yâsîn 36/71-73; Câsiye 45/12; Vâkıa 56/68-70.

Allah Teâlâ, yaşamın devam etmesi için kâinatın yönetimini bizzat elinde tutmaktadır: *"Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, hemen cezalandırmaz ve çok bağışlayıcıdır."*[73] Başka bir âyette de evrendeki bu idarenin insan yararına devam ettiği şöyle ifade edilir: *"De ki: 'Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyamet gününe kadar devamlı kılsa, Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir ilâh var mı? Hâlâ (gerçeği) görmeyecek misiniz? Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz.'"*[74] İnsanlara olağan ve sıradan gelen gece ve gündüz, şükretmeyi ve hamdetmeyi gerektiren büyük nimetlerdendir.[75]

İnsana emredilen şükür, ona bahşedilen bütün bu iyiliklerin Allah'tan geldiği bilincinde olmak ve bu bilinçle, bu imanla hareket etmektir: *"Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan (Allah) mübarektir, cömerttir. Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur."*[76] Âyette kâinattaki bu yenilenmeye şahit olan kişilerin de zikrinin ve şükrünün yenilenmesi gerekliliği vurgulanmış oluyor. Yapılacak iş bellidir: O da, verilen onca nimete şükür olarak amellerin tekrarlanmasıdır.[77] Allah'ın bağışlayıcı olması,[78] Müminlere zafer nasip etmesi,[79] onları hidayete eriştirmesi ve dinî yükümlülüklerinde kolaylık sağlaması[80] gibi nimetler de hep şükrü gerektiren konulardır.

İnsan, Allah'a karşı şükür görevini, iman ederek ve sâlih ameller yaparak gösterir. Öncelikle, kulun kendisine verilen nimetleri diliyle de ifade etmesi, onların Allah'tan geldiğini belirtmesi Allah'a şükretmenin bir yoludur. Allah'ın nimetlerini saymak da o nimetlerin şükrünün gereğini yerine getirmek olarak yorumlanmıştır.[81] Bu konuda Yüce Allah, Hz. Peygamber'e hitaben[82] *"Rabbinin lütuflarını şükranla an."* buyurmuştur. Resûlullah'a (sas) en güzel nimetlerden olan peygamberlik

73 Fâtır 35/41.
74 Kasas 28/72-73.
75 Kasas 28/73: Mukātil b. Süleyman, III, 354; Taberî, XVIII, 306.
76 Furkān 25/61, 62.
77 Furkān 25/62: Taberî, XVII, 485-489; İbn Kesîr, X, 319.
78 Bakara 2/52.
79 Âl-i İmrân 3/123; Enfâl 8/26.
80 Bakara 2/185; Mâide 5/6, 89.
81 Nahl 16/17: Taberî, XIV, 195; İbrâhîm 14/34: Taberî, VIII, 225.
82 Duhâ 93/11.

verilmiştir.[83] Ancak Müslümanlar da Allah'tan gelen ve onlara doğru yolu gösteren bu risalet nimetine şükretmelidir.[84] Müslüman'ın bu nimeti anlatması, onu yayması onun şükrü olarak kabul edilir.[85] Nitekim Peygamberimiz *"Bir kimseye bir nimet verilir de onu hayırla yâd ederek dile getirirse, şükrünü eda etmiş olur. Eğer onu kimseye söylemeyerek gizlerse ona nankörlük etmiş olur."* buyurmuştur.[86]

Anne babaya iyilik yapmak, Allah'ın bir başka emrini yerine getirmektir, sâlih ameldir ve şükrün başka bir yoludur. Bu konu, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a kulluk emrinin hemen devamında yer almıştır.[87] Kâinatta insana en büyük iyiliği Yüce Allah yapmıştır. Ardından insan üzerindeki en büyük iyilik sahibi, kişinin anne ve babasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Allah'tan sonra insan, anne babasına karşı da iyilik yapmakla sorumludur.[88] Allah Teâlâ'nın nimetlerini hakkıyla takdir etmiş olan bir kişinin, anne babasına da şükran duygusunu ihmal etmeyeceği şüphesizdir.[89] Yine şükür erdemine ulaşmış bir kişi, iyilikte bulunan başka insanlara karşı da minnettarlık duygusuyla hareket etmeye başlar. Bu anlamda Yüce Allah'a karşı duyulan minnettarlık duygusu ile diğer insanlara duyulan şükran duygusu birbiriyle irtibatlıdır. Başka bir ifadeyle insanlara karşı nankör olanlar, Allah'a da nankör kesilir. Bu husus bir hadis-i şerifte şöyle ifade edilir: *"İnsanlara teşekkür etmeyen bir kimse Allah'a da şükretmez."*[90] Bu rivayette, iyilik gören birisinin buna muhakkak teşekkürle karşılık vermesi gerektiği açıklanmıştır.

Müminler, gerçek mânada şükre lâyık yegâne varlığın, bütün yaratılmışların sahibi ve idarecisi Allah Teâlâ olduğuna inanırlar. Tevhid inancı bunu gerektirir. Çünkü varlık âleminde doğal veya insanla ilgili olup biten her şey O'nun verdiği imkânlarla ve dilemesi ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden Müminler, muhtaçlara yardım ettiklerinde, bunu bir teşekkür beklentisiyle değil, yalnız Allah'ın rızasını gözeterek yaparlar: *"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.'"*[91] Bu âyetin ensardan Ebü'd-Dahdâh ya da Hz. Ali hakkında indiği söylenmiştir. Oruç tuttukları bir günün akşamında peş peşe önce

---

83 Duhâ 93/11.
84 Duhâ 93/11: Taberî, XXIV, 49; Zemahşerî, VI, 396-395; Kurtubî, XXII, 351; Râzî, XXXI, 221; İbn Âşûr, XXX, 403-404.
85 Duhâ 93/11.
86 Duhâ 93/11: İbn Atıyye, VIII, 642; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11.
87 Lokmân 31/14.
88 Bakara 2/83: Râzî, III, 176.
89 Ahkāf 46/15: Taberî, XXI, 140.
90 Bakara 2/52: Kurtubî, II, 105; Tirmizî, "Birr ve Şıla", 35.
91 İnsân 76/8-9.

bir dilenci, sonra yetim bir kız, son olarak da bir esir kapılarına gelmiştir. Onlar da yiyeceklerinin büyük bir bölümünü aç olarak kendilerine gelen bu kimselere ikram etmişlerdir. Cenâb-ı Allah onların yaptıklarını bu âyetle övmüştür.[92] İyilik yapan bu Müminler, yardım yaptıkları kimselerden teşekkür beklentisi içinde olmadılar. Aksine Allah'ın rızasını kazanmak onların yegâne arzu ve istekleri idi.[93]

Yüce Allah, kendi yolunda cihad ederek şükür borcunu ödeyenleri mükâfatlandıracağını şöyle vaat etmiştir: *"Allah şükredenleri ödüllendirecektir."*[94] Şükredenler için Kur'ân-ı Kerîm'deki bir diğer vaat ise azaptan kurtuluştur.[95] Şükretmenin dünya hayatındaki cezadan da kulları koruduğuna Kur'ân'da şöyle dikkat çekilmiştir:[96] *"Lût kavmi de uyarıları ciddiye almadı. Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi hariç tutuldu; onları katımızdan bir lütuf olarak seher vakti kurtardık. Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz."*[97] Allah Teâlâ burada iman ve itaatleri sebebiyle şükredenleri cezalandırmadığını beyan etmiştir.

eş-Şekûr ve *eş-Şâkir*, Yüce Allah'ın "kulların amellerine kat kat karşılık vermesi" anlamına gelen isimleridir.[98] *"Allah'a güzel bir borç verirseniz O da bunu size fazlasıyla öder ve sizi bağışlar. Allah şükrün karşılığını bol bol verir, cezada ise acele etmez."*[99] âyetinde ve diğerlerinde geçen *eş-Şekûr* sıfatı, "kulların bir iyiliğine karşılık on katı veya daha fazla mükâfat veren" demektir.[100] Bunun gibi *eş-Şâkir* sıfatı da insanların yaptıkları ibadet ve itaatlerinin karşılığını fazlasıyla, bol bol veren mânasındadır.[101] Yine âyetlerde Yüce Allah'ın kullarına nimetler vermesi, iyilik etmesi *zû fazl* kelimesiyle ifade edilmiştir. Allah'ın bu şekilde fazla fazla vermesi, O'nun cömertliğinden, engin ikramından ve merhametinden kaynaklanmaktadır.[102] Yoksa insan, Cenâb-ı Allah'ın bu verdiklerini tam olarak hak ettiği için değildir. Kullar, Cenâb-ı Allah'ın bahşettiği nimetlerin şükrünü tam olarak yerine getiremeseler de, O, onları bağışlar ve rahmetiyle muamelede bulunur.[103] Allah, kendisinden isteyene vermeyi, verdiği nimetlere şükredene ise lütuf ve ikramlarını arttırmayı kesin bir dille vaat

---

92 İnsân 76/8: Mukātil b. Süleyman, IV, 525.
93 İnsân 76/9: Taberî, XXIII, 546.
94 Âl-i İmrân 3/144.
95 Nisâ 4/147.
96 Kamer 54/33-35: Taberî, XXII, 149.
97 Kamer 54/33-35.
98 Herevî, III, 1023; Fâtır 35/34: Mukātil b. Süleyman, III, 558; Nisâ 4/147: Taberî, VII, 624.
99 Tegābün 64/17; benzer âyetler: Bakara 2/158; Nisâ 4/147; Fâtır 35/29-30.
100 Şûrâ 42/23: Mukātil b. Süleyman, III, 769; Tegābün 64/17: Taberî, XXIII, 21; Mukātil b. Süleyman, IV, 354.
101 Nisâ 4/147: Taberî, VII, 624; Bakara 2/158: İbn Kesîr, II, 136; Râzî, IV, 179.
102 Halîl b. Ahmed, III, 326; Ezherî, III, 326-327.
103 Nahl 16/18: Râzî, XX, 15.

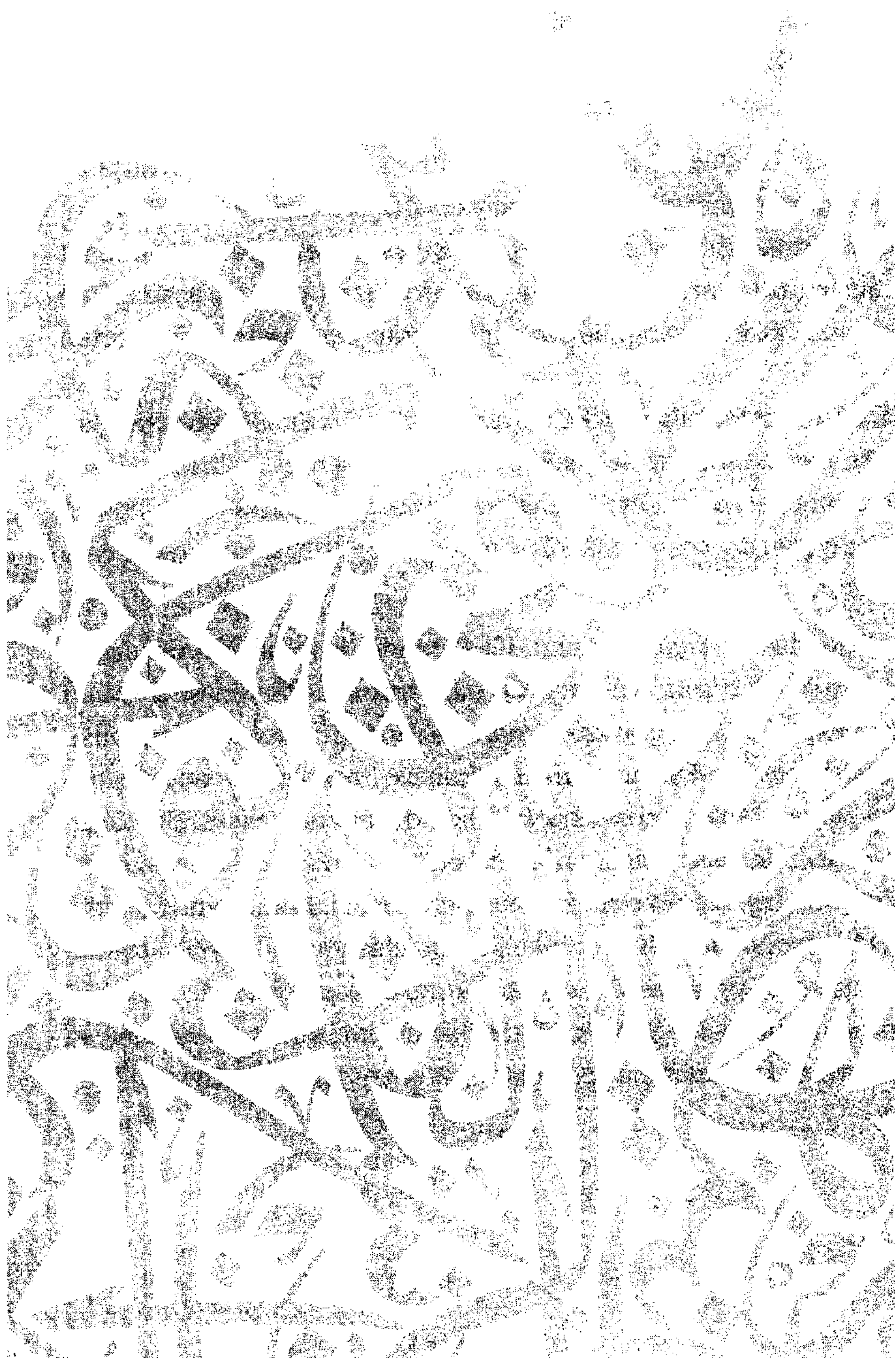
etmiştir.[104] Buna göre şükür, hem bir kulluk görevi hem de nimetin bereketine vesiledir.[105] Böylece Allah Teâlâ, şükredenlere âhirette sonsuz nimetler vererek ödülleri ni mutlaka arttıracağı sözünü verir. Kısaca şükrün ödülü, hem nimetlerin arttırılması hem de âhirette kalıcı hâle getirilmesidir.[106]

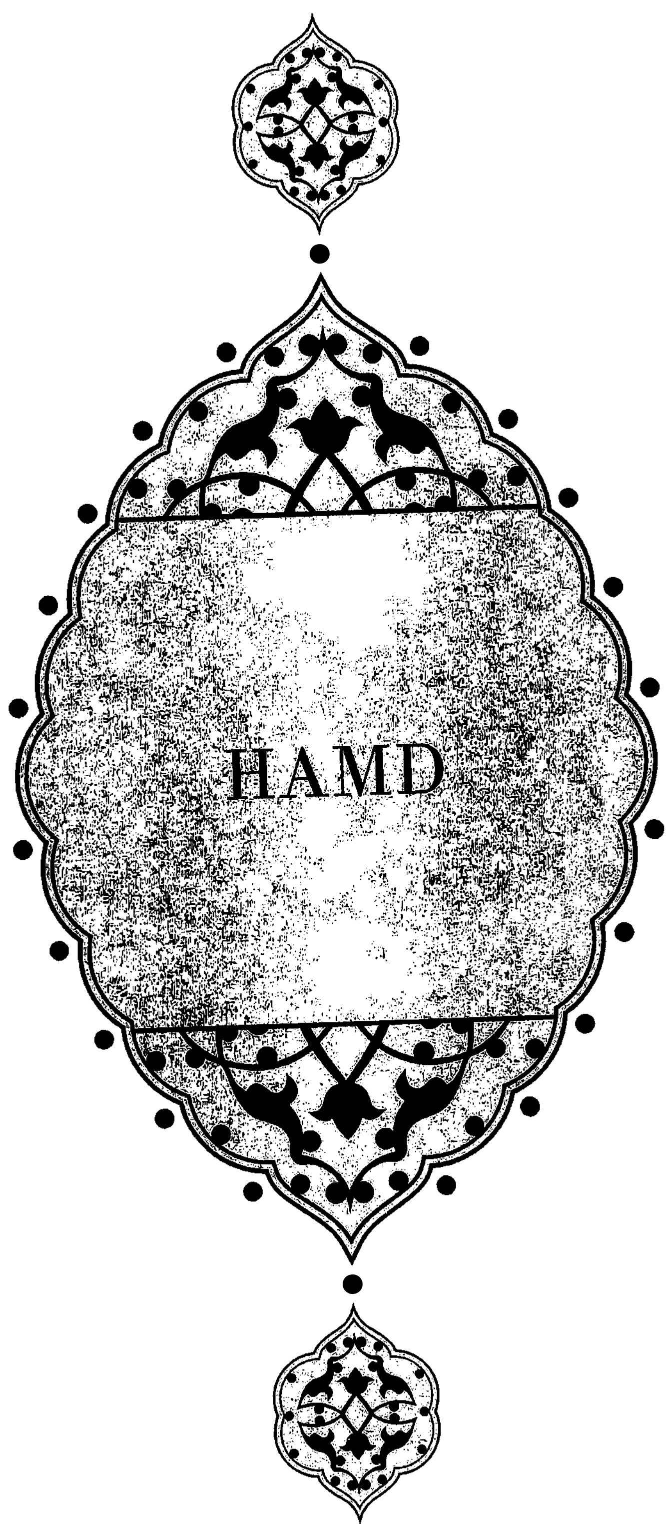
İnsanın, bu hayat yolculuğunda en önemli zaaflarından biri, kendini kuşatan nimet ve güzellikleri görememesidir. Onu dünyaya bağlayan maddî ve ruhî bağlar, aşırı hırs ve arzular insanın manevî bir körlüğe düşmesine sebep olabilmektedir. Öyle ki insan, bu aldanış durumunda gördüğü, işittiği ve bizzat yaşadığı eşsiz imkân ve lütufların, ne yazık ki farkına varamamaktadır. İşte Kur'ân, tekrar tekrar yaptığı şükür çağrılarıyla insanın bu ezberini bozmak ve onu iyilikbilmez bu hayat tarzından kurtarmak ister. Eğer insan bu çağrılara kulak verirse, bir iç aydınlanmayla bu kısır döngüden uzaklaşır. Başka bir ifadeyle gözüne inen gaflet perdesi kalkar, neticede içerisinde yüzdüğü nimetleri bahşedenin ve O'na karşı sorumluluğun farkına varır. Hiç şüphesiz ki bunun yolu da insanın maddî ve manevî çevresini saran sayısız âyetleri anlama ve düşünme çabasından geçmektedir.

Şükür, öncelikle insanın kendi konumunu, Rabbinin karşısındaki duruşunu belirler. İnsanın Yüce Yaratıcı'sına minnettarlığına, sahip olduğu her şeyi O'nun verdiğini kabul etmesini ve O'na gönülden inanmasını ifade eder. Bu bakımdan Cenâb-ı Allah'a iman ve O'na şükür birbirinden ayrılmaz. İman ile olan bu irtibatından dolayı Kur'ân-ı Kerîm, şükrü tevhid bağlamında değerlendirmiştir. Bu görüldüğünde de insanın tevhide ulaşmasının önündeki en büyük engelin şükretmemek, yani nankörlük olduğu anlaşılır. Şükreden kişi bu şükrünü, diliyle ifade etmenin ötesinde sâlih amelleriyle de gerçekleştirir. Çünkü şükrün insan hayatındaki yansıması ancak Allah'ın emirlerine uyulmasıyla ve yasaklarından kaçınılmasıyla mümkün olur. İnsanın inanç ve samimiyetle yaptığı şükrün karşılığını ise Yüce Allah, dünya ve âhirette her zaman kat kat fazlasıyla verecektir.

104 İbrâhîm 14/7: İbn Ebî Hâtim, VII, 2236.
105 Neml 27/40: Mâverdî, IV, 214.
106 İbrâhîm 14/7: Mâtürîdî, VII, 461; Mâverdî, III, 123; İbn Atıyye, V, 225-226.

HAMD

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾

"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

(Fâtiha 1/2)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَۜ ثُمَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler yine de başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar."

(En'âm 6/1)

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْب۪يرًا ﴿١١١﴾

"'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim.' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

(İsrâ 17/111)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًاۜ ﴿١﴾ قَيِّمًا ...

"Hamd, kuluna dosdoğru Kitap'ı (Kur'ân'ı) indiren ve onda hiçbir eğriliğe yer vermeyen Allah'a mahsustur..."

(Kehf 18/1-2)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾

"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur."

(Fâtır 35/15)

وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُو۫لٰى وَالْاٰخِرَةِۘ
وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

"İşte O, Allah'tır; O'ndan başka ilâh yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur, hüküm de O'nundur; sadece O'na döndürüleceksiniz."

(Kasas 28/70)

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِد۪ينَۙ ﴿٩٨﴾

"O hâlde Rabbini hamd ile tesbih et, yücelt ve secde edenlerden ol!"

(Hicr 15/98)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِۜ
وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١﴾

"Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur; âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur."

(Sebe' 34/1)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۫لٓي اَجْنِحَةٍ
مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۜ يَز۪يدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾

"Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye tam olarak yeter."

(Fâtır 35/1)

هُوَ الْحَىُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَۜ
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٥﴾

"O daima diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde yalnızca Allah'a itaat ederek samimi bir şekilde O'na kulluk edin. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

(Mü'min 40/65)

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ
وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٢﴾

"O tövbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla gözetenler (var ya!)
İşte bu (özellikteki) Müminleri müjdele."

(Tevbe 9/112)

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّـذ۪ٓى اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَۜ اِنَّ رَبَّـنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌۙ ﴿٣٤﴾
اَلَّـذ۪ٓى اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِه۪ۚ لَا يَمَسُّـنَا ف۪يهَا
نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّـنَا ف۪يهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

"(Cennettekiler) şöyle derler: 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir. O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.'"

(Fâtır 35/34-35)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hamd kelimesi ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 63 yerde geçmektedir. Bunların 50'si Mekkî, 13'ü de Medenî âyetlerdedir. *Hamd* kelimesi yalın olarak ve çeşitli tamlamalarla 43 kez kullanılır. 17 âyette Allah'ın en güzel isimlerinden (*esmâ-i hüsnâ*) *hamîd* (övgüye lâyık olan) ismi kullanılır. Yine aynı kökten gelen ve "tekrar tekrar övülen" anlamında *Muhammed* kelimesi dört yerde, "övülen" anlamında *mahmûd* ve "çok çok hamdeden" anlamında *Ahmed* birer yerde, "hamdedenler" anlamında *hâmidûn* ise bir yerde geçmektedir. *Hamd* kelimesi, Kur'ân'da sadece bir kez Allah'tan başkası için ve olumsuz anlamda kullanılmıştır.[1] "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." (*el-Hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn*) cümlesi Kur'ân'da altı yerde geçmektedir.[2] *el-Hamdü lillâh* cümlesiyle başlayan beş sûre vardır. Bunlar Fâtiha, En'âm, Kehf, Sebe' ve Fâtır sûreleridir.

Hamd kelimesinin türediği *ha-mi-de* fiili sözlükte "iyilik, güzellik, üstünlük, hüküm, itaat, marifet, emir ve övme" gibi anlamlara gelir.[3] Hamd, isteğe bağlı yapılan bir iyiliğe karşı, o iyiliği yapana saygı ifade eden bir övgü sözüdür.[4] Bu anlamda Allah'a olduğu gibi kullara da hamdetmek mümkündür. Terim olarak ise *hamd*, severek ve yücelterek nimet vereni en güzel niteliklerle övmektir.[5] Bu açıdan *hamd*, "Rabbin övülmesi" anlamında kulların samimi şükürlerini başkasına değil, sadece Allah'a bildirmeleridir.[6] Her türüyle sevgi ve yüceltmeyle nimetleri veren Allah'ı övmektir.[7] Allah'ın en güzel isimlerinden olan *el-Hamîd*, "mutlak olarak; her övgü ve teşekküre lâyık olan yegâne varlık" demektir.[8] Meselâ *"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin*

---

1 Âl-i İmrân 3/188.
2 Fâtiha 1/2; En'âm 3/45; Yûnus 10/10; Sâffât 37/182; Zümer 39/75; Mü'min 40/65.
3 İsrâ 17/52: Taberî, XIV, 621-622; Cevherî, II, 467.
4 Fâtiha 1/2: Beyzâvî, I, 27.
5 Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Tehânevî, I, 541.
6 Fâtiha 1/2: Taberî, I, 136-137.
7 Fâtiha 1/2: Râzî, I, 190; Ezherî, IV, 435; Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Zebîdî, VIII, 38.
8

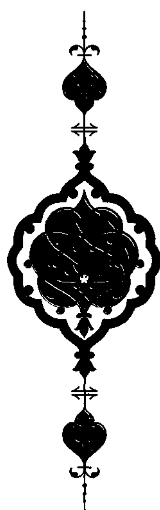
olandır (el-Ganiyy), övülmeye hakkıyla lâyık olandır (el-Hamîd)"[9] âyetinde bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

Hamd ve *şükür* kelimelerinin birbirleriyle yakın anlamları olmakla birlikte *hamd, şükür*den daha genel bir anlam ifade eder. Çünkü *şükür,* nimet karşılığı olur; *hamd* ise nimet karşılığı olabileceği gibi Allah sınırsız yüce, eşsiz güçlü ve sonsuz kudretli olduğu için de yapılır.[10] Bu sebeple denilebilir ki; her *şükür hamd*dir, ancak her hamd şükür değildir.[11] Nitekim Kur'ân'da *hamd* kelimesinin *şükür* yerine kullanıldığını görmekteyiz.[12] Bir diğer fark ise Kur'ân'a göre, şükretmek sadece insanların yaptığı bir şeydir. Hamdetmek ise hem insanların hem de meleklerin ve gök gürültüsünün yaptığı bir eylem olarak ifade edilir. Ayrıca *şükür* yalnızca dünya için söz konusu iken; *hamd* hem dünya hem de âhiret için kullanılır. Nitekim cennettekilerin şükrettiğine dair Kur'ân'da herhangi bir âyet bulunmazken, hamdettiklerine dair dört âyet vardır.[13]

Kur'ân'da *hamd* kelimesi 14 kez *tesbih* ile birlikte kullanılmıştır.[14] Ayrıca *hamd*in *sabır, istiğfar, secde,* kulluk ve *tevhid* gibi konu ve kavramlarla da sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır.[15] Kur'ân'da *hamd* kelimesinin zıddı olarak *kefûr* (çokça inkâr eden, oldukça nankör),[16] *kenûd* (son derece nankör)[17] ve *cuhûd* (bile bile inkâr etmek)[18] kelimeleri geçmektedir.

9 Fâtır 35/15.
10 Fâtiha 1/2: Râzî, I, 190; Ezherî, IV, 435; Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Zebîdî, VIII, 38.
11 Fâtiha 1/2: Kurtubî, I, 133; İbn Kesîr, I, 129; Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Râgıb el-İsfahânî, s. 131.
12 Mü'minûn 23/28: Ebü'l-Leys Semerkandî, III, 64; İbrâhîm 14/39; Neml 27/15; İsrâ 17/111; Fâtır 35/34.
13 A'râf 7/43; Zümer 39/74-75; İsrâ 17/52.
14 Bakara 2/30; Ra'd 13/13; Hicr 15/98; İsrâ 17/44; Tâhâ 20/130; Furkān 25/58.
15 Secde 32/15-17; Mü'min 40/55.
16 Hûd 11/9.
17 Âdiyât 100/6.
18 Nahl 16/71.

HAMD, ALLAH'IN BENZERSİZ İYİLİĞİNE YAPILAN ÖVGÜDÜR

هُوَ الْحَيُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾

"O daima diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde yalnızca Allah'a itaat ederek samimi bir şekilde O'na kulluk edin. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

(Mü'min 40/65)

Her türlü övgüye ve teşekküre lâyık olan sadece Yüce Allah'tır. Çünkü dünyadaki ve âhiretteki bütün nimetlerin gerçek sahibi sadece O'dur. Hiç kimse O'nun mülkünde ortağı değildir. Bu yüzden O'ndan başka kimse övgüye ve teşekküre lâyık olamaz.[1] Âyette belirtildiği üzere dünyada da âhirette de hamd sadece Allah'a aittir: *"İşte O, Allah'tır; O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dünyada da âhirette de hamd O'na mahsustur, hüküm de onundur. Kesinlikle O'na döndürüleceksiniz."*[2] Cennettekilerin dualarının sonu da *"Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun."*[3] şeklinde olacaktır. Böylece Rabbimiz, kendisiyle birlikte başkalarına da şükredilebileceğini emretmişken,[4] kendisinden başka birine hamdedilmesini ise yasaklamıştır. Bu noktada, *"Hamd, yalnızca Allah'a mahsustur."* ifadesini, nüzûl bağlamını dikkate alarak

---

1 Sebe' 34/1: Taberî, XIX, 207; Zemahşerî, III, 566.
2 Kasas 28/70.
3 Yûnus 10/10.
4 Lokmân 31/14.

"Bâtıl tanrılar, övülmeye lâyık olacak bir lütuf ve ihsana sahip değildirler." şeklinde anlamak da mümkündür.

Hem dünyada hem âhirette övgü ve teşekkürü, hamd ve şükrü hak edenin yalnızca Allah olduğunu şu âyet bizlere bildirir: *"Hamd, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur. Hamd, âhirette de yalnızca O'na özgüdür. O, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden de haberdardır."*[5] Göklerde ve yerde olan her şeyi yarattığı ve yaşattığı için dünyada sadece Cenâb-ı Allah'a hamdetmek gerekmektedir. Diğer taraftan âhirette cennetlikler de sadece O'na hamdedeceklerdir: *"Onlar şöyle derler: 'Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda vâris kılan Allah'a mahsustur. Sâlih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmiş!"*[6] Yüce Allah, dünyanın tek hâkimi olduğu gibi âhiretin de tek hâkimidir. Kâinatı yaratması[7] ve Kur'ân'ı Hz. Muhammed'e (sas) indirmesi sebebiyle Yüce Allah'a hamdedilir.[8] İnsanlar mahşer için kabirlerinden kalkarlarken de[9] ve Müminler cennete girerlerken[10] de Allah'a hamdedeceklerdir. Cennet ehli hesap meydanında Kâfirlerle yolları ayrıldığında,[11] sırat köprüsünü geçtiklerinde[12] ve cennet kapısına yaklaşıp ona baktıklarında Allah Teâlâ'ya hamdedeceklerdir.[13] Yine onlar cennete girip melekler kendilerini esenlikle karşıladıklarında[14] ve cennete yerleştiklerinde[15] Allah'a hamdederek O'nu öveceklerdir.[16]

Yüce Allah'ın kullarına verdiği nimetler sayılmayacak kadar çoktur. O, dünya hayatını, insanları ve bütün canlıları yaratmış ve bu yaratmayı devam ettirmiştir. Âhiretin, cennetin ve cehennemin yaratıcısı ve onları sürekli kılacak olan da Cenâb-ı Hak'tır. *el-Hamdü lillâh* cümlesiyle başlayan beş sûrede bütün bu nimetlere işaret edilmektedir.[17] Fâtiha sûresinde bütün varlıkların Rabbi ve eşsiz merhamet sahibi olduğu için Yüce Allah'a övgü ve teşekkürde (*hamd*) bulunmanın gereği bildirilir. Yine En'âm sûresinde ilk yaratılışa, Kehf sûresinde ise ilk yaratılışın devamına dikkat çekilir. Sebe' sûresinde ikinci yani âhiretteki yaratmaya ve Fâtır sûresinde de

5 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 549; Zebîdî, VIII, 39.
6 Zümer 39/74.
7 En'âm 6/1.
8 Kehf 18/1.
9 İsrâ 17/52.
10 Fâtır 35/33-35.
11 Yâsîn 36/59; Mü'minûn 23/28.
12 Fâtır 35/34: Mâtürîdî, VIII, 491.
13 A'râf 7/43.
14 Zümer 39/73-74.
15 Fâtır 35/35.
16 Sebe' 34/1: Ebü'l-Leys Semerkandî, III, 64.
17 Fâtiha 1/2; En'âm 6/1; Kehf 18/1; Sebe' 34/1; Fâtır 35/1.

âhiret hayatının devamına işaret edilir. Böylelikle hamdedilecek yegâne varlığın Allah Teâlâ olduğu bildirilmektedir. Bu beş sûreyi incelediğimizde, âyetlerde özellikle Allah'ın birliği üzerinde durulduğu ve O'na şirkin reddedildiği görülür.

İslâm inancında Yüce Allah'a hamd ve O'nu birlemek (*tevhid*) iç içedir. Çünkü bütün hamd ve övgülerin sadece Allah'a yapılması tevhid inancının bir gereğidir. Örneğin *"Bir (köle) adam var ki, onun birbiriyle kavgalı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir (köle) adam da var ki, bir tek kişiye bağlıdır. Bu iki adamın durumu hiç birbirine eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur."*[18] âyeti bu gerçeği bildirir. *Vâhid* ve *Ehad* olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse hamd başkasına değil ancak O'na aittir. Ayrıca *el-hamdü lillâh* cümlesinde "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." mânasına gelen *lâ ilâhe illallah* anlamı vardır. Hatta bir yoruma göre *el-hamdü lillâh* ifadesi, *lâ ilâhe illallah* cümlesinden daha güçlü bir ifadedir. Çünkü, *el-hamdü lillâh* cümlesi hem tevhidi hem de hamdi içerir; *lâ ilâhe illallah* cümlesi ise sadece tevhidi içerir.[19] Hz. Peygamber de *"Zikrin en faziletlisi, lâ ilâhe illallah; duanın en faziletlisi de el-hamdü lillâhtır."*[20] buyurarak, tevhid ile hamdin önemine dikkat çekmiştir.

"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."[21] âyetindeki *el-hamd* kelimesi bütün övgü ve teşekkür (*hamd*) çeşitlerini içine alır. Nitekim hadiste şöyle buyurulur: *"Allah'ım! Bütün hamdler sana mahsustur, bütün mülk senindir, bütün hayırlar senindir ve bütün işler sonunda sana döndürülür."*[22] Namaz kılan bir kimse her rekâtta Fâtiha sûresini okuduğu için Allah'a hamdeder. Esas itibarıyla müminin yaptığı bütün ameller, aynı zamanda Allah'a bir hamdi ve övgüyü içerir. Ayrıca, *el-hamdü lillâhi* ifadesi, gramer açısından bir isim cümlesi olduğu için, onda herhangi bir zaman dilimi ya da hamdedenin kim olduğu belirtilmemektedir. Bu da Allah Teâlâ'ya olan hamd ve övgünün sınırsız oluşuna işaret eder. Müfessir Râzî'nin (ö. 606/1210) dediği gibi bu söz, Yüce Allah'ı hamdedecek birileri henüz yokken de O'nun hamdedilen yegâne zât olduğunu ifade eder. Bu nedenle insanlar, âlemlerin Rabbine isterse hamdetsin isterse etmesinler; O, ezelden ebede zaten hamdedilendir (*hamîd, mahmûd*). Çünkü Allah, kullarına olan sonsuz nimeti ve lütfu sebebiyle her zaman hamdi hak eden yegâne varlıktır:[23] *"Mülk, egemenlik yalnız O'nundur, bütün hamd ve övgüler de O'na mahsustur."*[24] *"Bütün hamd ve övgüler; göklerin Rabbi, yerin Rabbi*

---

18 Zümer 39/29.
19 Fâtiha 1/2: Kurtubî, I, 132.
20 Fâtiha 1/2: İbn Kesîr, I, 204; İbn Mâce, "Edeb", 55.
21 Fâtiha 1/2.
22 Fâtiha 1/2: İbn Kesîr, I, 207.
23 Fâtiha 1/2: Râzî, I, 191.
24 Tegâbün 64/1.

ve bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur!"[25] Bunun yanı sıra insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran Kur'ân'ı inzâl buyurması,[26] yağmuru yağdırıp rahmetini yayması, gerçek dost ve koruyucu olması[27] gibi sebeplerle de hamde ve şükre lâyık olan yine yalnız Allah'tır. Göklerden su indirilmesi ve onunla ölü toprağa hayat verilmesi[28] gibi kâinatta olan her şey, Allah'ın birliğine ve bu sebeple O'na hamdetmenin gereğine işaret etmektedir: *"Allah diridir, ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde gönülden (bir bağlılıkla) sadece O'na ibadet edin. Bütün hamd ve övgüler, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."*[29] Yapılacak her iyi işe Allah'a hamdederek başlanılması gerekir. Nitekim Peygamberimizin bir hadisinde de *"Allah'a hamdederek başlanmayan her önemli iş bereketsiz olur."*[30] buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber'in bir hadisinde, cennete ilk davet edileceklerin bollukta ve darlıkta Yüce Allah'ı öven ve O'na teşekkür (*hamd*) edenler olduğu belirtilmektedir.[31] Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre Allah Resûlü (sas), kendisini mutlu edecek bir şeyle karşılaştığında *"Nimetleri sayesinde iyi şeyleri tamamlayan Allah'a hamdolsun."*; hoşlanmadığı bir şeyle karşılaştığında ise, *"Her durumda Allah'a hamdolsun."* derdi.[32] Onun için, ister zor ve sıkıntılı anlarda isterse rahat ve huzurlu durumlarda olsun, her zaman Allah Teâlâ'ya hamdetmek gerekir.

Bazı âyetlerde Yüce Allah güç ve kuvvetinden, kullarına bağışladığı nimet ve lütuflarından bahseder. Bundan sonra da O, kendini *ganî* (zengin olan, ihtiyacı bulunmayan) ve *hamîd* (çokça övülen)[33] şeklinde nitelendirir ki bu durum şu şekilde açıklanabilir. Her şey Cenâb-ı Allah'a aittir. Bundan dolayı O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Ama başkasının ihtiyaçlarını giderdiği için O'na hamdedilmesi gerekir. Allah'ın varlığını kabul eden mümin O'na hamdeder; fakat kâfir O'na hamdetmez. Ayrıca Allah kimsenin hamdine muhtaç değildir. Dolayısıyla kâfirin Allah'a hamdetmemesi O'na herhangi bir noksanlık getirmez. Çünkü O, zaten övgüye lâyıktır (*hamîd, mahmûd*).

Allah'ı hamd ile tesbih etmeyen, şanını yüceltmeyen hiçbir varlık yoktur: *"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar O'nu tesbih eder, yüceltir. Aslında her şey,*

25 Câsiye 45/36.
26 İbrâhîm 14/1; Kehf 18/1-3; Fussılet 41/42.
27 Şûrâ 42/28.
28 Ankebût 29/63.
29 Mü'min 40/65.
30 Kāf 50/34: Mâtürîdî, IX, 364; İbn Mâce, "Nikâḥ", 19.
31 Tevbe 9/112: Âlûsî, XI, 31; Hâkim en-Nisâbûrî, I, 502.
32 Tevbe 9/112: Süyûtî, IV, 297; Âlûsî, XI, 31; İbn Mâce, "Edeb", 55/3803.
33 Örnek olarak bk. Bakara 2/267; Nisâ 4/131; İbrâhîm 14/8; Hac 22/64.

O'nu hamd ile tesbih eder; ancak siz onların tesbihlerini anlayamazsınız. O günahkârları hemen cezalandırmaz, tövbe edenleri bağışlayıcıdır."[34] Bu âyette olduğu gibi, Kur'ân'da birçok yerde *hamd* ile *tesbih* bir arada geçmektedir.[35] Çünkü Allah'ı tesbih etmek, O'nu tüm eksikliklerden uzak tutmak, kusursuz ve mükemmel olduğunu dile getirmektir. O'na hamdetmek de aynı anlamları içermektedir.[36] Bazı âlimlere göre, bu kusursuzluk iki şekilde gerçekleşir: Birincisi, Allah'ın her türlü olumsuzluktan, eksiklikten, yakışıksız nitelikten uzak olmasıdır. İşte bu, *tesbih*in anlamıdır. İkincisi ise Allah'ın en üstün özelliklerle bezenmesi, eşsiz, benzersiz ve kusursuz olmasıdır ki; bu da *hamd*in anlamıdır.[37] Peygamberimiz bu iki kavramın önemini şöyle belirtmiştir: *"İki kelime vardır ki, Rahmân olan Allah'ın sevdiği, dile hafif gelen, ama tartıda ağır olan kelimelerdir. Bunlar, Sübhânallahi ve bihamdihî (Allah her türlü eksiklikten uzaktır ve her türlü övgüye lâyıktır) ile sübhânallahi'l-'azîm (Yüce Allah her türlü eksiklikten uzaktır) zikirleridir."*[38] Bu sebepledir ki Yüce Allah, *"Mutlak güç ve kudret sahibi olan Rabbin, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır, yücedir. (Bütün) peygamberlere selâm olsun! Bütün hamd ve övgü, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."*[39] buyurmuştur.[40]

DÜNYADA DA ÂHİRETTE DE BÜTÜN ÖVGÜLER ALLAH'A HASTIR

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

"O hâlde Rabbini hamd ile tesbih et, yücelt ve secde edenlerden ol!"

(Hicr 15/98)

---

34 İsrâ 17/44.
35 Hicr 15/98; Tâhâ 20/130; Mü'min 40/55; Kāf 50/39; Tûr 52/48; Nasr 110/3; Furkān 25/58; Bakara 2/30; Ra'd 14/13; İsrâ 17/44; Secde 32/15; Zümer 39/75; Mü'min 40/7; Şûrâ 42/5; Yûnus 10/10; Tegābün 64/1.
36 Sâffât 37/180-182: İbn Kesîr, VII, 46.
37 Hicr 15/98: Tantâvî, VIII, 84.
38 Vâkıa 56/96: Kurtubî, I, 67; Buhârî, "Da'avât", 65; Müslim, "Ẕikir", 31.
39 Sâffât 37/180-182.
40 Ḥasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştiḳāḳiyyu'l-Mu'aṣṣal*, I, 497.

Allah Teâlâ'nın, kendisine övgü ve teşekkürde bulunmalarını peygamberlerine emrettiği birçok âyette bildirilir. Meselâ; Yüce Allah, Hz. Nûh'a, Müminlerle birlikte gemiye yerleştiklerinde inkârcılardan kurtardığı için, kendisine hamdetmelerini istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Sen ve beraberindeki kimseler gemiye bindiğiniz zaman: 'Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun!' de(yin)."*[41] Rivayete göre, Hz. Nûh'un *şekûr* (çok şükreden) sıfatını almış olması,[42] yeni bir elbise giydiğinde ya da yemek yediğinde mutlaka Allah'a hamdetmesinden dolayıdır.[43] Görüldüğü üzere her konuda örnek olan peygamberler, Cenâb-ı Allah'ın onlara bahşettiği nimetlere hamdetmede de örnek olmuşlardır: Meselâ; Hz. İbrâhim, yaşlılığına rağmen kendisine İsmâil ve İshak adında iki çocuk bahşeden Allah'a hamdetmiş ve şöyle demiştir: *"Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmâil'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir."*[44] Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman da Allah'ın verdiği özel ilimden dolayı O'na şu ifadelerle hamdetmişlerdir: *"Andolsun ki biz, Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, 'Hamd, bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur.' dediler."*[45] Bazı âyetlerde de Yüce Allah *"De ki, 'Hamd, Allah'a mahsustur.'"*[46] veya *"Rabbine hamd ile tesbih et!"*[47] gibi ifadelerle Elçisi'ne hamdetmeyi buyurmuştur.

Yüce Allah, Peygamberimize kendisiyle alay eden Müşriklerin haklarından geleceğini ve kıyamette onları cehenneme sürükleyeceğini bildirerek ona destek olmuştur. Ayrıca Müşriklerin ileri geri konuşmalarından ötürü onun göğsünün daraldığını bildiğini ve buna asla aldırış etmemesi gerektiğini kendisine haber vermiştir. Allah Teâlâ, tüm bu olumsuz durumlar karşısında dahi hamd ile Rabbini tesbih etmesini, secdeye varmasını ona şöyle emretmektedir: *"O hâlde Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol! Sana ölüm gelinceye kadar da Rabbine kulluk et!"*[48] Yüce Allah bu âyette Hz. Peygamber'e tesbihi, hamdi, secdeyi ve kulluğu emretmektedir. Zira söz konusu ibadetleri yerine getirmek, bütün evrenin yaratıcısını ve her şeyin O'ndan geldiğini hatırlamaktır. Bu da insana dünyada sıkıntıların geçiciliği bilincini verir. Bu âyetin tefsirinde Râzî şöyle der: "Kişi bu çeşit ibadetlerle meşgul olduğu zaman, dünya tamamıyla onun için önemsiz hâle gelir. Böylece dünyayı elde

41 Mü'minûn 23/28.
42 İsrâ 17/3.
43 İsrâ 17/3: Taberî, XIV, 452; İbn Ebî Hâtim, VII, 2317.
44 İbrâhîm 14/39.
45 Neml 27/15.
46 Lokmân 31/25; Ankebût 29/63; Neml 27/59, 93; Mü'minûn 23/28; İsrâ 17/111.
47 Nasr 110/3.
48 Hicr 15/98-99.

etmekle onu elden kaçırma arasında bir farkı kalmaz. Artık o, ne dünyalık olarak elde ettiğine şımarır ne de elinden kaçırdığına üzülür. Bu sayede hüzün ve keder ortadan kalkar. Zira Allah'ın âdil olduğuna inanan insan, başına sıkıntılar geldiğinde feryat edip isyan etmez. Bilakis başına ister iyilikler isterse kötülükler gelsin; o kişi Allah'a hamdederek ibadet etmeye devam eder."[49] Bir hadîs-i şerifte de *"Kıyamet gününde cennete ilk çağrılacak olanlar, bolluk ve nimet zamanında da darlık ve belâ zamanında da Allah'a hamdedenlerdir."*[50] buyurulmaktadır.

Yüce Allah, Resûlünün şahsında bütün Müminlere niçin hamdetmeleri gerektiğini şöyle emreder: *"(Ey Peygamber!) 'Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve âcizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur.' de ve O'nu tekbir ile yücelt."*[51] Görüleceği üzere âyette şu üç noktadan ötürü Allah'a hamdedilmesi emredilmektedir: Allah'ın çocuk edinmemesi, varlığın tek sahibi olması ve hiç kimseyi yardımcı edinmemesi. Böylece âyetten, hamde lâyık olan varlığın hiçbir şeye muhtaç olmaması ve her yönüyle kusursuz olması gerektiği anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ, değişik âyetlerde Peygamber-i Zişan Efendimize tüm hayatını kuşatacak şekilde hamdetmesini emretmiştir: *"Sen onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da Rabbini tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."*[52] Tefsirlerde Hz. Peygamber'e yönelik bu emirlerin beş vakit namaz olduğu belirtilmektedir.[53]

Bir diğer âyette Hz. Peygamber'e Allah'ın yardımı gelip zafere eriştiğinde hamdetmesi gerektiği şöyle bildirilmektedir: *"Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamdederek tesbihte bulun ve O'ndan bağışlanma dile. Çünkü O, tövbeleri çokça kabul edendir."*[54] Bu âyetlerde Hz. Peygamber'e, Mekke'nin fethi ile elde edilen zafer ve insanların Allah'ın dinine girmeleri sebebiyle hamd ile Rabbini tesbih edip yüceltmesi emredilmektedir. Yine burada Allah Resûlü'nden kullukta olgunluğun bir gereği olarak tevazu sergilemesi ve ibadetlerini yeterli görmeyip Allah'tan af ve ihsan dilemesi istenmektedir. Nitekim Nasr sûresi indikten sonra Sevgili Peygamberimizin, *"Allah'ım! Sana hamdeder ve seni noksan sıfatlardan uzak tutarım. Beni bağışla;*

---

49 Hicr 15/98: Râzî, XIX, 166.
50 Tevbe 9/112: Süyûtî, IV, 297; Hâkim en-Nisâbûrî, II, 706.
51 İsrâ 17/111.
52 Tâhâ 20/130; Kâf 50/39-40.
53 Tâhâ 20/130: Râzî XXII, 133; Kâf 50/39-40: Beyzâvî, III, 318-319.
54 Nasr 110/1-3.

şüphesiz ki sen tövbeleri çok kabul edensin!" şeklindeki duayı sık sık tekrarladığı rivayet edilmektedir.[55]

Mümin insan Allah'a hamdeder; zira hamd, imanın bir gereği olup önemli bir ibadettir. Bu bağlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Bizim âyetlerimize ancak, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin Rablerine hamdederek tesbih edenler inanırlar."*[56] Rivayete göre bu âyet, bazı Münafıkların namaza durulacağı sırada mescidden çıkmaları üzerine nâzil olmuştur.[57] Allah Teâlâ bu âyette, kimlerin gerçek anlamda iman etmiş sayılacaklarını, imanın alâmetlerini ve Müminlerin özelliklerini açıklamaktadır. Buna göre gerçek Müminler, Allah'ın âyetleri kendilerine hatırlatıldığında saygıyla secdeye varanlar ve Kâfirlerin aksine Rablerini hamd ile tesbih edenlerdir.[58]

Hamdin sabır, tesbih, secde ve istiğfarla sıkı bir bağı vardır. Şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"Sen şimdi sabret; zira Allah'ın vaadi kesinlikle gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam Rabbini hamd ile tesbih et."*[59] Müşrikler, Hz. Peygamber'i yalanlıyorlardı. Onun söylediklerine inanmıyor, onu alaya alıyorlardı. Diğer peygamberlere yapıldığı gibi, *"Eğer doğru söylüyorsan, bizi kendisiyle tehdit ettiğin azap nerede?"*[60] diyerek onu incitiyorlardı. Cenâb-ı Allah, bu âyetle Peygamberimize bu sıkıntılara karşı direnmesini, sabretmesini, günahının bağışlanmasını istemesini, sabah akşam Rabbini hamd ile tesbih etmesini emretmiştir. Ondan Müşriklerin söylemlerine aldırış etmemesini istemiş; zira verdiği vaadin mutlaka gerçekleşeceğini bildirmiştir.[61] Yüce Allah'ın vaat ettiği bu yardım sadece Resûl-i Ekrem'e (sas) ve ashâbına ait değildir. Bu durum Allah yolunda mücadele verirken sıkıntılarla karşılaşan diğer Müminler için de söz konusudur. Cenâb-ı Hak, onları sabrettikleri, yaptıkları hatalardan tövbe ettikleri, hamdedip ibadet ettikleri takdirde düşmanlarına karşı üstün hâle getirecektir.[62]

Kıyamet gününde Yüce Allah kullarını hesap vermek üzere mahşer yerine çağıracaktır. Ölümden sonra dirilişe inanmayanlar da şu âyette belirtildiği gibi O'nun bu çağrısına hamd ile cevap vererek emre itaat edeceklerdir: *"O gün Allah sizi (kabirlerinizden) çağıracak ve siz de (kabirlerinizde) çok az kaldığınız zannı içinde O'na*

55 Nasr 110/2: Taberî, XXIV, 709-710.
56 Secde 32/15.
57 Secde 32/15: İbn Atıyye, IV, 361.
58 Secde 32/15.
59 Mü'min 40/55.
60 A'râf 7/70; Hûd 11/32; Ahkāf 46/22.
61 Mü'min 40/55.
62 Kāf 50/39-40.

hamdederek çağrısına hemen uyacaksınız."[63] Oysa onlar dünya hayatında iken âhireti inkâr ediyor ve şöyle diyorlardı: *"Biz bir yığın kemik, bir yığın ufalanmış toprak olduktan sonra mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmişiz, biz mi?"*[64] Ancak şimdi gerçeği bütün açıklığıyla görmüşler ve Allah'ın gücü ve büyüklüğü karşısında hamdetmektedirler.[65] Başka bir ifadeyle inanmayanlar da tıpkı inananlar gibi Allah'a övgüyle hamdederek, O'nun emrine boyun eğerek kabirlerinden kalkacaklardır.[66] Bir rivayete göre, kıyamet günü hamdederek dirilmekten bahseden âyetteki hitap, hem Kâfirlere hem de Müminlere yöneliktir.[67] Bazı âlimlere göre ise bu âyet, sadece Müminlere yöneliktir. Nitekim şu hadis bu görüşü desteklemektedir: *"Kıyamet koptuğunda, Müminler kabirlerden çıkarak başlarından toprağı silkeleyecekler ve 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun.' diyeceklerdir."*[68] O gün arşın etrafını kuşatan melekler de Rablerini hamd ile tesbih edip yücelteceklerdir. İnsanların hesabı adaletle görülecek ve neticede hamd ve övgünün sadece Cenâb-ı Allah'a özgü olduğu bir defa daha tekrarlanacaktır. Cennete giren Müminlerin dualarının sonu Allah'a hamdetmek olduğu gibi meleklerin sözleri de Allah'a hamdetmek olacaktır: *"Melekleri de Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün."*[69]

Allah'a karşı gelmekten sakınan sorumlu Müminler, gruplar hâlinde cennete girdiklerinde melekler onlara, *"Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin."*[70] diyeceklerdir. *"Onlar da (şöyle cevap vereceklerdir): Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda vâris kılan Allah'a mahsustur. Sâlih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmiş!"*[71] Müminler girdikleri adn cennetlerinde değerli elbiseler ve takılar kuşanacaklardır. Kavuştukları bu nimetlere ve güvene karşılık ise Allah'a hamdedeceklerdir.[72] Yine onların cennetteki hâli âyette şöyle anlatılmaktadır: *"(Onlar): 'Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Eğer Allah'ın bizi hidayete eriştirmesi olmasaydı, biz (kendiliğimizden) hidayete ermiş olamazdık. Gerçekten de Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler.' derler. Onlara, 'İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde*

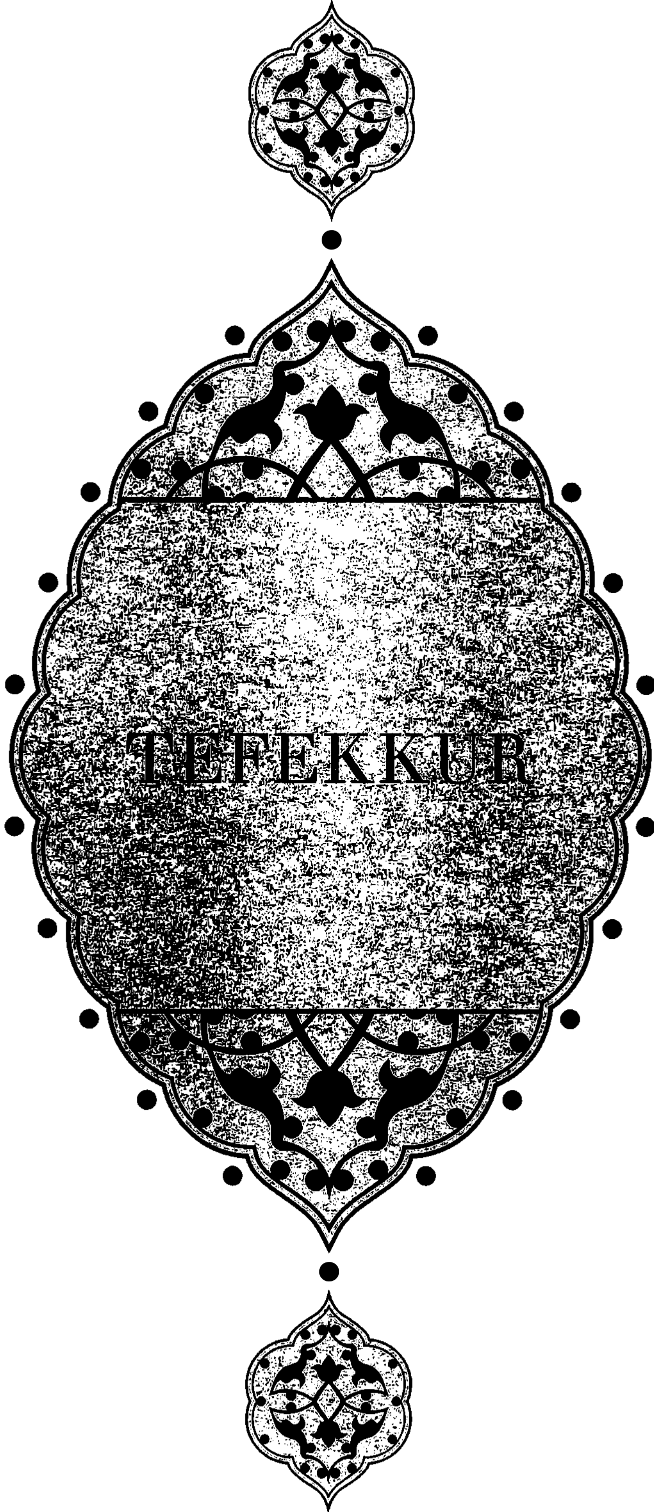
63 İsrâ 17/52.
64 İsrâ 17/49.
65 İsrâ 17/52: Mâtürîdî, VII, 60; İbn Atıyye, III, 463.
66 İsrâ 17/52: İbn Kesîr, V, 86.
67 İsrâ 17/52: İbn Ebî Hâtim, VII, 2334; Râzî, XX, 354.
68 İsrâ 17/52: Zemahşerî, II, 672; Fâtır 35/34: İbn Kesîr, III, 614.
69 Zümer 39/75.
70 Zümer 39/73.
71 Zümer 39/74.
72 Fâtır 35/33-34.

kendisine vâris kılındığınız cennet!' diye seslenilir."[73] Böylece cennet halkı, dünyada kendilerine peygamber gönderip onlara doğru yolu gösterdiği ve cennette de bol ve ebedî nimetlere kavuşturduğu için Allah'a hamdederler. Yine cennet ehli oraya vardıklarında *"Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir. O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir."*[74] diye Yüce Allah'a sonsuz hamdlerini arz edeceklerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hamd; Allah'ı içten gelen bir duyguyla övmeyi, O'na şükretmeyi, O'nu yüceltmeyi ve kusurlardan uzak görmeyi ifade etmektedir. Âyetlerde *hamd* kavramı, Allah'ın yegâne Rab ve ilâh oluşunu güçlü delillerle ispat etmektedir. Allah'ın yüce sıfatları, muhteşem dünya ve âhiret nimetleri, ilâhî adalet, zalimlerin cezalandırılması, evrenin insanın hizmetine verilmesi gibi hususlar da bu bağlamda ele alınır. Rabbimiz her türlü övgüye layıktır: *"De ki: Hamd, Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek ve siz de onları tanıyacaksınız."*[75] Övünç ve teşekkür (*hamd*) tümüyle ve daima Allah'a aittir; çünkü O, tüm evreni yoktan var etmiş, yalnızca yaratmakla kalmayıp hepsine merhamet etmiş ve sayısız güzellikler bağışlamıştır. Dolayısıyla bütün isim ve nitelikleriyle O bunu hak etmektedir. Bizler, *"Hamd, Allah'a mahsustur."* (*el-hamdü lillâh*)[76] ifadesiyle; Allah'ın sonsuz büyüklüğünü, her şeyin O'nun emri ve izniyle meydana geldiğini ve bu yüzden kendisinin övgü ve teşekkürü (*hamd*) hak eden yegâne varlık olduğunu ikrar etmiş oluruz. Yüce Allah, yegâne hamde lâyık zât olduğu gibi "Âlemlerin Rabbi", "Rahmân", "Rahîm", "Ödül ve ceza gününün tek hâkimi"[77] olmasıyla da hamdedilmeyi hak edendir. Nitekim hesap gününde melekler hamdedip O'nu yücelteceklerdir.[78] Dünyada da âhirette de hamde lâyık tek varlık Allah'tır. Zira göklerde ve yerde olan bütün varlıkları, âhiret hayatını ve cennet nimetlerini yaratan O'dur.

73 A'râf 7/43.
74 Fâtır 35/34-35.
75 Neml 27/93.
76 Fâtiha 1/2.
77 Fâtiha 1/2-4.
78 Zümer 39/75.

TEFEKKUR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۚ
﴿١٩٠﴾ اَلَّذ۪ينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ
ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاًۚ سُبْحَانَكَ
فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler ve şöyle derler: 'Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, sana hiçbir eksikliği yakıştıramayız, yüceler yücesisin. Bizi cehennem azabından koru!'"

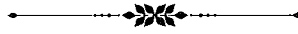
(Âl-i İmrân 3/190-191)

إِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ
مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ
اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

"Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) -ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır."

(Câsiye 45/3-5)

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفٓي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ
اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ ﴿٥٣﴾

"Onlara (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde bulunan varlığımızın delillerini hep göstereceğiz. Böylece Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara apaçık belli olsun. Rabbinin her şeye şahitlik etmesi (onlar için) yeterli değil midir?"

(Fussılet 41/53)

اَوَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوٓا
اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِۜ
اِنَّهُ كَانَ عَل۪يماً قَد۪يراً ﴿٤٤﴾

"Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler. Göklerde ve yerde Allah'ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kâdirdir."

(Fâtır 35/44)

اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّت۪ي
تَجْر۪ي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا
بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍۖ وَتَصْر۪يفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ
الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

"Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü hâldeki toprağa can verdiği yağmurda ve orada her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır."

(Bakara 2/164)

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ
مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ
وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓاۙ اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلاً اَوْ نَهَاراً فَجَعَلْنَاهَا حَصِيداً
كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

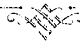
"Dünya hayatının hâli ancak gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine karışır. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri de onun üzerine (her türlü işleme) güçlerinin yettiğini sandıkları bir sırada oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hâle getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."

(Yûnus 10/24)

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فٖٓي اَنْفُسِهِمْۜ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَاِنَّ كَثٖيراً مِنَ النَّاسِ
بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

"Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde, belli bir süreye kadar kalmak üzere yaratmıştır. Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rablerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir."

(Rûm 30/8)

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فٖٓي اَصْحَابِ السَّعٖيرِ ﴿١٠﴾

"'Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!' derler."

(Mülk 67/10)

اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَٓا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَاۚ فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتٖي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

"(Seni yalanlayanlar) hiç yeryüzünde dolaşmazlar mı? Hiç olmazsa bu sayede düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."

(Hac 22/46)

قُلْ سٖيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿١١﴾

"De ki: 'Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!'"

(En'âm 6/11)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *tefekkür* kelimesi yer almaz. Ancak *fe-ke-ra* kökünden türeyen fiiller 17 yerde geçer.[1] Bu kelimelerin geçtiği âyetler, yaratılış ve evrenden hareketle Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, eşsiz ilim, irade ve kudretinin yansımaları üzerinde düşünmeye davet eder. Âyetlerde insana, dış âlem, kendisi üzerindeki deliller, dinî hükümlerin hikmetleri ve Yüce Allah'ın verdiği sayısız nimetler hakkında düşünmesi emredilir. Ayrıca ebedî saadete göre dünya hayatının geçici oluşu, insanın bu dünyadaki hayat hikâyesi, âkıbeti ve Kur'ân âyetleri üzerinde düşünmesi de bu bağlamda sayılabilir. Böylece insanın doğru yolu bulması ve kendini terbiye etmesi amaçlanır. Tefekkür, kimi zaman geçmiş peygamberlerin mücadelelerini anlatan kıssalarla ve dinî hayatla ilgili misallerle gerçekleştirilir. Kimi zaman da bu, sorular sorarak düşünceye teşvik eden ve varlık üzerinde düşünen erdemli kulları öven ifadelerle sağlanır.

Tefekkür, sözlükte "düşünmek" anlamına gelir.[2] Kur'ân'da bu kelime, Allah'ın yüce kudretini gösteren delillerle işaretleri ve O'nun yarattığı varlıkların hikmetini kavrama anlamındadır.[3] Bu, kulluk bilincinin gelişmesini ve zenginleşmesini sağlayan bir ibadettir.[4] Âyetlerde kelimenin fiil formunda gelmesi, Kur'ân'ın sürekli hareket hâlinde olan, yenilenen ve olgunlaşan bir düşünmeyi hedeflediğini gösterir. *Tefekkür*le ilgili diğer önemli kelimeler şunlardır: *Tedebbür, 'ibret, i'tibâr, tezekkür, 'akl, fıkh* ve *nazar*.

Tedebbür, "bir şeyin sonucunu düşünmek" demektir. Bununla âyetlerin maksatlarını anlama çabası kastedilmektedir.[5] *'İbret* kelimesi, "görülen bir şeyden hareketle görülmeyen bir şeyin bilgisine varmak" anlamındadır.[6]

---

1 Bakara 2/219, 266; Âl-i İmrân 3/191; En'âm 6/50; A'râf 7/176, 184; Yûnus 10/24; Ra'd 13/3; Nahl 16/11, 44, 69; Rûm 30/8, 21; Sebe' 34/46; Zümer 39/42; Câsiye 45/13; Haşr 59/21.

2 Cevherî, II, 783.

3 Âl-i İmrân 3/191: Kurtubî, V, 470.

4 Âl-i İmrân 3/191: İbn Âşûr, IV, 196-197.

5 Nisâ 4/82: İbn Âşûr, V, 137. Kavramın geçtiği âyetler için bk. Mü'minûn 23/68; Sâd 38/29; Muhammed 47/24.

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 320.

Aynı kökten gelen *i'tibâr*, eşyanın hakikat ve işaretleri üzerinde düşünerek birtakım sonuçlara varmaktır.[7] İlgili âyette kelime, inkârcıların başına gelen felâket ve musibetleri düşünüp bunlardan ders almaları mânasında kullanılır.[8] *Tezekkür*, âyetlerden öğüt alma anlamına gelmektedir.[9] *'Akl* kelimesi ise âyetlerde fiil kipinde geçmekte[10] olup insanda bilgiyi kabul etmeye hazır yetenek demektir.[11] Kur'ân'da inkârcıların dinî gerçekleri kavrayamadıkları, âyetlerden, tabiattaki oluşumlardan ve tarihteki olaylardan gerekli dersi çıkaramadıkları ifade edilir. Kur'ân'da *kalb* kelimesi ilim ve anlayış mânasında kullanılır.[12] *Lübb* (ç. *elbâb*) bâtıl ve yanlış düşüncelerden arınmış[13] olgun[14] zihindir.[15] *Nuhye* (ç. *nuhâ*), Allah Teâlâ'nın birliğinin, eşsiz kudret ve kâinattaki hükümranlığının delillerini düşünüp öğüt alan akıl demektir.[16] *Fu'âd*, anlayış mânasını ifade eder.[17] *Fıkh*, anlayış, kavrayış, görünenden görünmeyenin bilgisine varmaktır.[18] Aynı kökten gelen *tefakkuh*, dinin inceliklerini öğrenmek için gösterilen yoğun gayreti ifade eder.[19] Asıl anlamı gözle bakmak olan *nazar*, "kalp gözüyle bakmak, bir şey hakkında düşünceye dalmak, bir konuda fikir oluşturmak, teorik araştırmalarda bulunmak" mânalarına gelir.[20] Kalp, kulak ve göz düşünmenin vasıtalarıdır. Kur'ân mecazî anlamda bu organların mühürlenmesi (*tab', hateme*),[21] kilitlenmesi ve

---

7 Haşr 59/2: Râzî, XXIX, 283.

8 Haşr 59/2: Nesefî, III, 456.

9 Bakara 2/221: Nesefî, I, 184.

10 Bakara 2/44, 73, 76, 164, 170, 242; Âl-i İmrân 3/65, 118; Mâide 5/58, 103; Yûnus 10/42, 100; Ankebût 29/43, Mülk 67/10.

11 Râgıb el-İsfahânî, s. 341.

12 Râgıb el-İsfahânî, s. 411.

13 Râgıb el-İsfahânî, s. 446.

14 Bakara 2/179: Beyzâvî, I, 164.

15 Âyetler için bk. Bakara 2/269; Ra'd 13/19; Sâd 38/29; Zümer 39/9.

16 Tâhâ 20/54: Taberî, XVI, 86.

17 Hûd 11/120: İbn Âşûr, XII, 192.

18 Râgıb el-İsfahânî, s. 384.

19 Tevbe 9/122: Âlûsî, XI, 48.

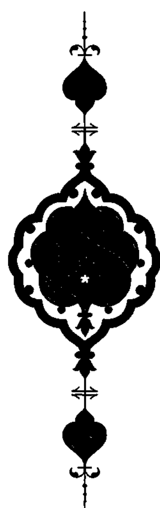
20 İbn Manzûr, V, 215.

21 Bakara 2/7; En'âm 6/46; Tevbe 9/93; Nahl 16/108; Câsiye 43/23.

perdelenmesinden (*gıtâ ve gışâve*)[22] bahseder. Âyetlerde unutma (*gaflet*)[23] ve aldatma (*gurûr*)[24] kelimeleri *zikir* ve *tefekkür*ün zıddı olarak geçer. Pek çok yerde Kâfirlerin ve Münafıkların gafil kimseler (*gâfilûn*)[25] olduklarına dikkat çekilir.

22 Bakara 2/7; Kehf 18/101.
23 Enbiyâ 21/1.
24 Hadîd 57/20; Mülk 67/20.
25 Yûnus 10/7, 92; Nahl 16/108, 46/5.

Gecenin karanlığının her yanı bürüdüğü bir seher vakti idi. Allah Resûlü (sas) kalkmış, abdestini almış, uzun uzun kıyam, kıraat, rükû ve secdelerle gecesini ihyâ etmişti. Allah'a olan derin saygısı, sevgisi, huşuu ve haşyeti sebebiyle iki gözü iki çeşme ağlamıştı. O kadar ki elbisesi, mübarek sakalları, hatta secde ettiği yer gözyaşlarıyla sırılsıklam ıslanmıştı. Öylece şafak atmış, tan yeri ağarmış, sabah namazı vakti girmişti. Bir zaman sonra namaza çağırmak üzere Hz. Bilâl geldi. Allah Resûlü'nü gözü yaşlı bir durumda ağlarken görünce ona şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, sen ağlıyor musun? Oysa Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *"Ey Bilâl, ben Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı? Allah bu gece bana öyle âyetler indirdi ki, kim bu âyetleri okuyup da üzerinde tefekkür etmezse, ona yazıklar olsun."*[1] dedi ve sonra şu âyetleri okudu: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: 'Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!' (derler)."*[2]

1 Âl-i İmrân 3/190: Kurtubî, V, 465; Buhârî, "Teheccüd", 6.

2 Âl-i İmrân 3/190-191; Taberî, VI, 310-311; Buhârî, "Tefsîr", 3/17, 19; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 242; İbn Hibbân, II, 386.

TEFEKKÜR, İNSANIN ANLAM ARAYIŞIDIR

...إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ
لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ
الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

"... Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) -ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır."

(Câsiye 45/3-5)

İnsan bu dünyaya geldiğinde hiçbir bilgisi yoktur. Yüce Allah ona akıl ve duyu organları vermiştir. O, bunlarla kendini ve varlığı tanımaya, iyi ve kötüyü ayırt etmeye, evrenin yaratılış ve işleyişindeki mükemmel düzen ve sayısız hikmeti kavramaya çalışır. İnsan duyu organlarıyla elde ettiği bilgiyi akıl süzgecinden geçirir. Bu bilgiden dersler çıkarır, öğütler alır.[3] Kur'ân'da yaratılış üzerinde tefekkür etmemizi isteyen âyetler, varlık âlemi üzerinden Yüce Yaratıcı'yı, O'nun birliğini ve kudretini düşünmenin bir kulluk görevi olduğuna işaret eder.

Varlıktaki delil ve işaretleri (*âyet*) ibretle izlemek ve onları düşünerek (*tefekkür*) dersler çıkarmak ve bu derslerle Allah Teâlâ'ya yaklaşmak ve O'na kulluk etmek insana özgüdür. O, bu özelliğini kullanıp geliştirdiği sürece Yüce Allah'ın katında yükselir. Diğer taraftan aklını kullanmayan kimseler, yeryüzündeki canlıların en kötüsü kabul edilir.[4] Bunlar, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve tevhidi bildiren deliller üzerinde düşünmediklerinden Allah'ın azabı ve öfkesiyle karşılaşacaklardır.[5]

İnkârcılar, kendilerini kuşatan ve Cenâb-ı Hakk'ın birliğine ve mutlak kudretine götüren sayısız yaratılış gerçeğini göremezler. Şu âyet onların bu konudaki umursamazlıklarını bizlere anlatır: *"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu*

3 Nahl 16/78: Taberî, XIV, 315.
4 Enfâl 8/22.
5 Yûnus 10/100: Taberî, XII, 300.

delillerden yüz çevirerek geçip giderler."[6] Ancak Kur'ân, bu kimseleri düşünmeye zorlar. Bizzat yaşayıp tecrübe ettiklerinden hareketle peş peşe onlara sorular sorar ve onları uyandırmaya çalışır: *"Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez. Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza! Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren? Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız: 'Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık.' (derdiniz). İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren? Dileseydik onu tuzlu yapardık. O hâlde şükretmeli değil misiniz? Tutuşturmakta olduğunuz ateşi düşündünüz mü? Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratan biz miyiz? Biz onu bir ibret ve ıssız yerlerde yaşayanlara bir yarar kaynağı kıldık."*[7]

Kur'ân-ı Kerîm, onu inkâr eden muhataplarını Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliği hakkında sağlıklı düşünmeye[8] ve onun peygamberlikten önceki ve sonraki hayatlarını karşılaştırmaya çağırır. Çünkü peygamberlikten önce kendisine bir kitap verileceği konusu Resûlullah'ın aklından bile geçmemişti.[9] Hatta o, vahiy ve iman nedir bilmeyen, yine Kur'ân'ın içerdiği dinî ilkeler konusunda hiçbir bilgisi olmayan birisi idi.[10] Kısaca ondaki bu olağanüstü durumu, sadece kendi geçmişi, ilişkileri ve içerisinde yetiştiği toplumun sosyal ve kültürel seviyesi açısından açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla bütün bunlar, olsa olsa Allah Teâlâ'nın ona bildirmesi ve yönlendirmesi ile mümkün olabilir. Bir keresinde Müşrikler Resûlullah'tan başka bir Kur'ân getirmesini veya onu değiştirmesini istemişlerdir. Ancak Allah onlara Peygamberimizin Kur'ân'da en ufak bir değişiklik yapmasının mümkün olmadığını hemen ilân etmiştir.[11] Ayrıca Müşrikler peygamberlik öncesi ve sonrasıyla Allah Resûlü'nde yaşanan bu sıra dışı değişimi düşünmeye çağrılmıştır: *"De ki: Allah dileseydi ne ben onu (Kur'ân'ı) size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?"*[12]

İnsanı gerçeği görmeye çağırırken Kur'ân'ın bütün amacı, onun sağlıklı düşünme yetisini harekete geçirmektir. Böylece insan, varlığını kuşatan eşsiz nimet ve güzelliklerin asıl sahibini görecektir. Çünkü aksi takdirde insan bir aldanışa, kendini

6 Yûsuf 12/105: Taberî, XIII, 371-372.
7 Vâkıa 56/60-73.
8 Sebe' 34/46.
9 Kasas 28/86: Taberî, XVIII, 352.
10 Şûrâ 42/52: Nesefî, III, 262.
11 Yûnus 10/15-16: Taberî, XII, 136-138.
12 Yûnus 10/16: Râzî, XVII, 60-61; İbn Âşûr, XI, 119-123; ayrıca bk. Sebe' 34/46.

bilmezliğe, körlük ve sağırlığa kapılıp gidecektir. Bu sebeple Kur'ân, insanı, önce tekrar tekrar bizzat yaşadığı, hissettiği dolayısıyla kolay kavrayabileceği kendi varlığındaki deliller üzerinde düşünmeye çağırır. Bu çerçevede Yüce Yaratıcı insanlara seslenerek *"Kendi üzerinizde (açık kanıtlar) vardır. Hiç görmüyor musunuz?"*[13] buyurur. Dikkatler, ilk gelen vahiyle insanın başlangıcına, anne rahmindeki durumuna çekilir.[14] Başka âyetlerde de şu can alıcı sorular ona yöneltilir: *"Artık insan hangi şeyden yaratıldığına bir baksın."*[15]*"Sizi önemsenmeyen bir sudan (meniden) yaratmadık mı?"*[16] *"Akıttığınız meniyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaratan?"*[17]

İnsan, üreme hücrelerinden başlayarak, aşama aşama olgunlaşmaktadır. Anne rahmindeki hâli, bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve hayatın en zor devri olan ihtiyarlık evrelerinin her birinde öncekinden farklı olarak yeniden şekillenmektedir.[18] Böylece başlangıçta hiçbir şey değilken sonuçta insanı hayrete düşüren harika bir varlık meydana gelmektedir.[19] Belirtmek gerekir ki, Kur'ân'da insanın yaratılışına sık sık yer verilmesinin sebebi sadece bu değildir. Bununla, aynı zamanda öldükten sonra yeniden dirilişe inanmayan muhataplar düşünmeye davet edilmiştir. Çünkü Araplar, kendilerini yaratanın Allah olduğuna inanıyorlardı.[20] Öyle ise ilk bakışta önemsiz görülen bir sıvıdan böylesine mükemmel bir varlığı yaratanın, ölümden sonra onu tekrar diriltmesi neden mümkün olmasın ki?[21] Âyetlerde insan, başlangıçtaki durumuyla geldiği nokta arasında düşünmeye davet edilir. İşte şu âyetler kıyamet, âhiret ve Allah'a hesap vermeyi inkâr eden Mekkeli Müşriklere kabaca işaret ettiğimiz bu gerçekleri neden görmediklerini ve nankörlük ettiklerini sorar: *"Ey insan! Yüce Rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu? O Rabbin ki seni yarattı, varlığını şekillendirdi ve ölçülü yaptı. Dilediği şekilde seni oluşturdu."*[22]

Muhataplar, içinde yaşadıkları aile hayatını da düşünmeye çağrılmıştır. Aile hayatı, yardımlaşma, diğerkâmlık ve sabrın en samimi ve gösterişsiz şekilde yaşandığı yerdir. Eğer Allah'ın insanda yarattığı bedensel ve psikolojik özellikler olmasaydı, ne hayatın zorluklarına karşı sıkı sıkıya birbirine bağlanan ve mücadele eden

13 Zâriyât 51/21: Âlûsî, XXVII, 9.
14 Alak 96/2.
15 Târık 86/5.
16 Mürselât 77/20.
17 Vâkıa 56/58-59.
18 Yâsîn 36/68; Nahl 16/70; Hac 22/5; Zâriyât 51/21: İbn Âşûr, XXVI, 353-354.
19 Meryem 19/67.
20 Zuhruf 43/87.
21 Yâsîn 36/77-79.
22 İnfitâr 82/6-8: Mâverdî, VI, 221; *Kur'an Yolu*, V, 569.

eşler olurdu ne de sevgi ve şefkatle büyütülen, korunup kayrılan çocuklar yetişirdi. Kısaca toplumların yapıtaşı olan aileden bahsetmek mümkün olmazdı. İşte şu âyet bu ve benzeri konularda bizleri düşünmeye çağırmaktadır: *"Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmesi de Allah'ın (size hatırlattığı) delillerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."*[23]

Dünyanın sakini olan insanoğlu başka yönleriyle de düşünülmeye değer bir varlıktır. Şöyle ki yeryüzündeki bütün insanlar aynı özden yaratıldıkları hâlde büyük bir çeşitlilik ortaya koyarlar. Dil ve renk çeşitliliği ilk dikkati çeken özelliklerdir.[24] Ancak aynı ırktan oldukları hâlde hiçbirinin siması öbürüne benzemez. Belki geçmişlerini hayal ettiğimizde aynı ırktan ve renkten oldukları hâlde yüz ve çehre bakımından insanı hayrete düşüren eşsiz bir farklılık ortaya koyarlar.[25] İşte insandaki bu müthiş yaratılış çeşitliliği, Allah Teâlâ'nın eşsiz ilim, irade ve kudreti noktasında herkesin görüp ibret alabileceği bir kanıt olarak önümüzde durmaktadır.

Kur'ân'da insan, bizzat bu dünyada yaşadığı hayat serüveni üzerinde düşünmeye çağrılır. Anne rahminden başlayan ve sonsuzluğa uzanan bu yolculukta insanı esas kurtuluşa ve saadete ulaştıran nedir? Her bir insan bu dünyaya geliyor, süresi dolunca da buradan ayrılıyor. Ölüm, Yüce Allah'ın koyduğu bir kanundur. O dilediğini yaratıyor ve dilediğini öldürüyor.[26] Uyku da bir çeşit ölümdür. İnsan uykuda âdeta ölümü yaşıyor, sonra da tekrar diriliyor.[27] Bu da Yüce Yaratıcı'nın sınırsız kudretine işaret eden konulardan bir başkasıdır. Gelip geçici dünya nimetleri ile Allah Teâlâ'nın katında kalıcı olan arasında insanın seçimi nasıl olmalıdır? Yoksa cazibesine ve şatafatına kapılarak yaşanan bu hayat, sonunda sadece bir aldanma ve hüsrandan mı ibarettir? İşte şu âyette yapılan benzetme bizleri bu konular üzerinde düşünmeye davet etmektedir: *"Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine karışır. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri de onun üzerine (her türlü işleme) güçlerinin yettiğini sandıkları bir sırada oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hâle getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."*[28]

---

23 Rûm 30/21.
24 Rûm 30/22.
25 Fâtır 35/28; İnfitâr 82/8: Nesefî, III, 611; Âlûsî, XXX, 64-65.
26 Zümer 39/42: Taberî, XX, 216.
27 En'âm 6/60.
28 Yûnus 10/24: Taberî, XII, 150; İbn Âşûr, XI, 141-145.

Âyet, dünya hayatının zevk ve sefasına kapılanların, sonunda büyük bir yıkım ve hayal kırıklığına uğradıklarını bizlere anlatır. Çünkü onlar, geçici nimetler uğruna, bu hayatla asla mukayese edilemez bir fırsatı, yani ebedî mutluluğu kaçırmışlardır. İşte Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı bu gerçekler üzerinde düşünmeye ve uyanmaya çağırır.

İNSANLIK TARİHİ İBRET SAHNELERİYLE DOLUDUR

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۚ
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ ۚ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾

"Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler. Göklerde ve yerde Allah'ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kâdirdir."

(Fâtır 35/44)

Kur'ân-ı Kerîm'de, tarihte yaşayan milletlerin peygamberlere karşı gelmeleri, inkâra sapmaları ve uğradıkları feci sonuçtan ibret alınması öğütlenir. Üstelik burada muhataplardan, sadece Kur'ân'ın bu konularda verdiği bilgilerle yetinmemeleri istenir. Aksine onlara bizzat gidip olayların meydana geldiği yerleri görmeleri, gözlem yapmaları ve yaşanan bu olaylardan ibret almaları gerektiği hatırlatılır. Böylece tarihte ve toplumların gidişatında geçerli olan kanunlar (*sünnetullah*), birer ibret tablosu olarak insanların dikkatine sunulur. Bu çağrının Kur'ân'da değişik vesilelerle tekrarlandığını görüyoruz.[29] Meselâ şu âyet bunlardan biridir: *"(Seni yalanlayanlar) hiç yeryüzünde dolaşmazlar mı? Hiç olmazsa bu sayede düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."*[30] Mekke'de inen bu ve benzeri âyetlerde hedeflenen, Allah'ın

29 Yûsuf 12/109; Hac 22/46; Mü'min 40/82; Muhammed 47/10.

30 Hac 22/46.

âyetlerini yalanlayan Âd, Semûd, Lût ve Medyen toplumlarının yok edilişlerinden[31] ibret alınmasıdır.[32] Nitekim Allah'ı inkâr edenlerin Nûh tufanında helâk edilmesi, bir ibret vesikası olarak Kur'ân'ın muhataplarına anlatılır ve onlara şöyle seslenilir: *"Andolsun, biz onu bir ibret tablosu olarak bıraktık, ibret alacak yok mu?"*[33] Böylece inkârcıların bu büyük cezadan öğüt almaları ve ders çıkarmaları istenir.[34] Yine Lût kavminin helâk edilmesinden bahsedilirken de onlara ait harabe ve kalıntıların Mekkelilerin ticaret için geçtikleri yol üzerinde bulunduğu, ibret alacak olanlar için bunda dersler olduğu hatırlatılır.[35]

Kur'ân, insanlara kendi âyetleri üzerinde olduğu kadar, tarih ve tabiat üzerinde düşünmeyi de emreder. Zira her biri Allah'ın birliğine, yol göstermesi ve insana olan iyiliğine götüren âyetlerle doludur. Ancak Yüce Yaratıcı'nın insanı doğru yola sevk etmesi ve eğitmesi sadece bunlarla sınırlı değildir. Yaşadığı bütün musibet ve belâlardan ibret alması, insanın gerçeği görmesinde bir fırsat oluşturur. Malının telef olması, şiddetli fakirlik, sağlığını kaybetmesi, hayati tehlikeye veya açlığa mâruz kalması bunlardan ilk akla gelenlerdir.[36] Bazen bunlar, fertle sınırlı kalmayıp daha geniş ölçekte toplumsal bir boyut hatta küresel bir felâkete dönüşebilir. Şu âyet, bu tarihî gerçekliği ortaya koymaktadır: *"Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları çetin yoksulluk, hastalık ve sıkıntılara uğrattık. Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi."*[37] Âyette görüldüğü gibi, insanın başına gelen zorluklar, içine düştüğü nankörlükten kurtulması için önemli uyarılar olarak anlatılır. Acaba yaşanan bu musibet ve felâketlerin sebebi ne idi? Nerede hata yapmıştı? İşte bu ve benzeri soruları insanın kendisine sorması ve hakikate dönmesi istenir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, evrendeki muhteşem düzen ve binbir çeşit varlık, bütünüyle üzerinde düşünülmesi ve ders çıkarılması gereken sayısız âyetle doludur. Meselâ evrende insanı hayran bırakan bir denge ve akış vardır. Şu âyet bu gerçeği ortaya koyar: *"Yedi göğü birbiriyle tam bir uyum içinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (sonuçta kusur arayan)*

31 Hac 22/42-45.
32 Hac 22/46: Taberî, XVI, 595.
33 Kamer 54/15.
34 Kamer 54/15: Taberî, XXII, 128.
35 Hicr 15/74-76.
36 En'âm 6/42: İbn Âşûr, VII/227; Kurtubî, VIII/377.
37 En'âm 6/42-43.

göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir."[38] Bu âyet, Yüce Allah'ın eşsiz ilim, irade ve kudretini, evrendeki mutlak egemenliğini ve tek ilâh oluşunu ortaya koyar. Aynı zamanda insanı, dikkatli bir gözle kendisini kuşatan evreni araştırmaya ve oradaki işleyişi, akılalmaz kanunları keşfetmeye teşvik eder. Yaratılış ve tabiat olayları insanı hayrete düşürecek sayısız incelik ve orijinal özellikle doludur: Rüzgârdan bulutların akışına, yağmurdan tohumun filizlenmesine, arının bal yapmasından yıldızların kaymasına, nehirlerin çağlamasından gece ve gündüzün oluşumuna kadar nice tabiat olayı Kur'ân'da zikredilerek insanoğlu bu ihtişamı anlamaya ve kavramaya davet edilir.

İbret alınması gereken sadece doğa olayları da değildir. Gemi gibi insanın yaptığı aletler de birer ibret vesilesidir. Çünkü Allah Teâlâ'nın insana olan iyiliğinin ve lütfunun sonucu olarak bunlar da O'nun koyduğu tabiat kanunlarına göre çalışmaktadır. Şu âyet, bizi evrendeki işleyişin insanlar için ne büyük faydalar sağladığını düşünmeye davet eder: *"Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü hâldeki toprağa can verdiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır."*[39] Meselâ bu âyette anlatılan yağmur olmadığı zaman su olmayacak, dolayısıyla susuz bir dünyada hiçbir canlının yaşama şansı kalmayacaktır. Kısaca Cenâb-ı Allah insan için yeryüzünü yaşamaya elverişli yapmış, üzerinde dağları, nehirleri ve her türlü ekin ve meyveyi yaratmıştır. Geceyi insanların dinlenmeleri, gündüzü de geçimlerini temin etmeleri için var etmiştir.[40] Bunlarda insan hayatı açısından ders çıkarılması gereken çeşit çeşit ibretler vardır.

Kur'ân, insanı çevresindeki hayvanların kendisine nasıl hizmet ettiklerini düşünmeye davet eder.[41] Bunlar üzerinde düşünmenin, Yüce Yaratıcı'yı eşsiz sıfatlarıyla tanımaya ve O'na karşı derin bir saygı duymaya vesile olacağı ifade edilir.[42] Meselâ Nahl sûresinin girişinde çeşitli hayvan türlerinin insan hayatındaki çok yönlü faydalarından bahsedilir.[43] Sûrenin devamında ise sağmal hayvanlarda ibret alınacak dersler olduğuna dikkat çekilir.[44] Öyle ya, bağırsaklarda besinlerin posasından

38 Mülk 67/3-4.
39 Bakara 2/164; ayrıca bk. Câsiye 45/3-5.
40 Ra'd 13/3-4; Nebe' 78/9-11.
41 Yâsîn 36/71-72.
42 Fâtır 35/28: Râzî, XXVI, 20-21; Nesefî, III, 86.
43 Nahl 16/5-8.
44 Nahl 16/66.

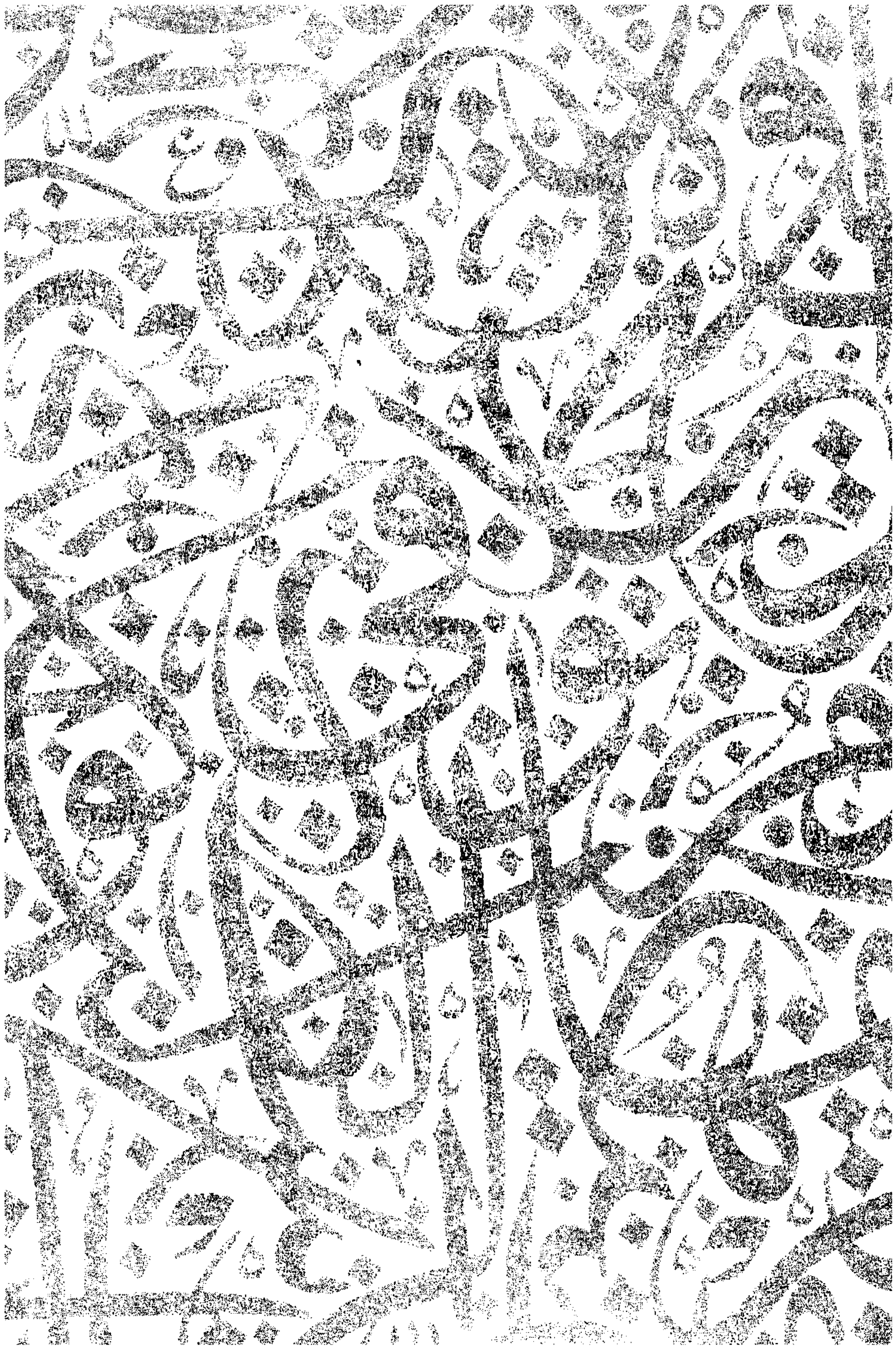
süzülen ve kana karışan maddelerden daha sonra insana şifa olarak dönen bembeyaz süt nasıl oluşmaktadır? Yine şifa kaynağı olan balı üreten arı bizlere anlatılmakta, böylece onu ve yaptığı işi düşünmeye davet edilmekteyiz.[45] Elbette ki arı bu işi kendiliğinden yapmamaktadır. Aksine mutlak kudret, ilim ve hikmet sahibi Cenâb-ı Hakk'ın ilhamıyla (*vahiy*) bunları gerçekleştirmektedir. İşte Kur'ân tabiatta gerçekleşen bu ve benzeri harika olaylar üzerinde bizleri düşünmeye davet etmektedir.

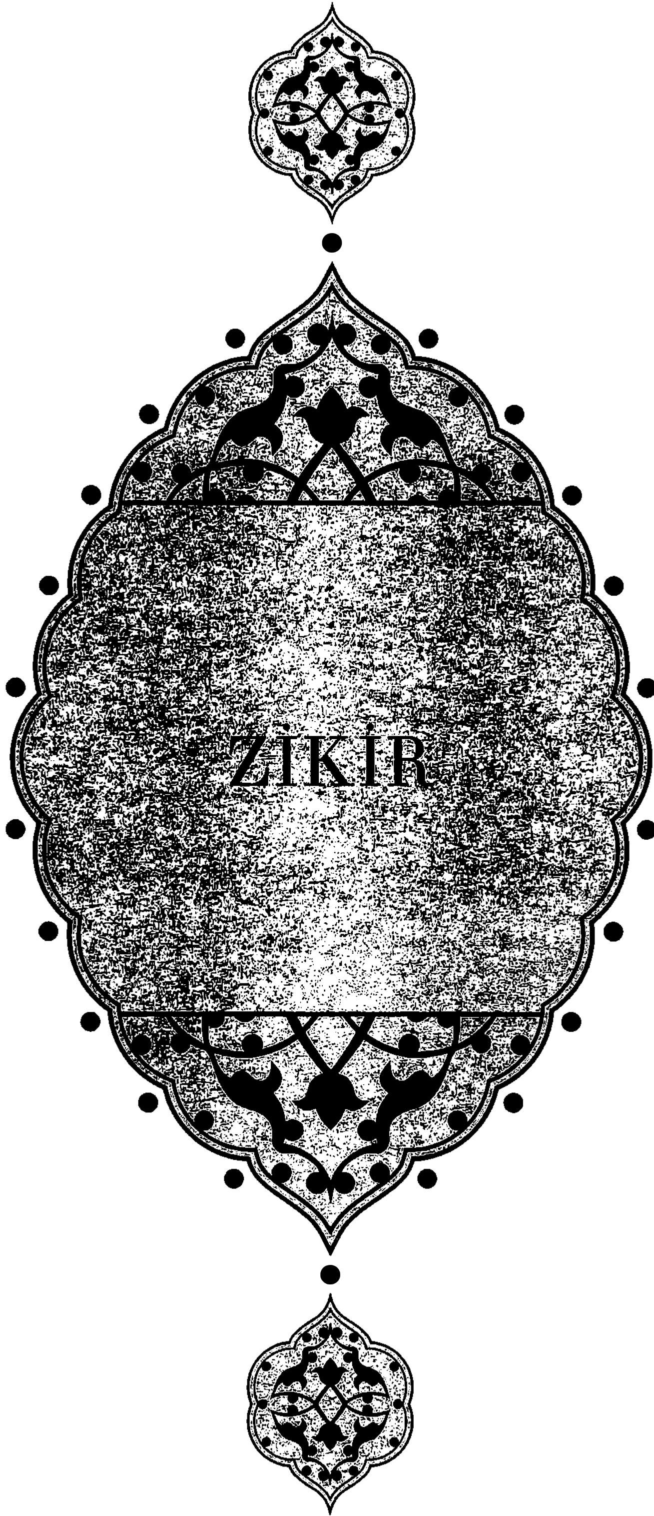
Kur'ân üzerinde tefekkür etmemiz gereken daha birçok konuya dikkat çeker. Şöyle ki, insanların hayatlarını sürdürmeleri için ihtiyaç duydukları su, bununla yetişen ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve meyveler bunlardan bazılarıdır. Yine gece, gündüz, güneş, ay ve yıldızların insanın hizmetine verildiği ifade edilir. Ayrıca denizden çıkarılan balık ve süs eşyalarına dikkat çekilir. İşte bütün bunlarda ibretler bulunduğu belirtilir ve bu konularda muhataplar düşünmeye davet edilir.[46] Başka bir âyette de *"İnsan yediği yemeğe bir baksın."* denilerek, her an muhtaç olduğu ve aksi takdirde hayatını sürdüremeyeceği benzer gıdalara dikkat çekilir. [47] Buradan hareketle varlıktaki âyetler, sır ve incelikler üzerinde tefekkür eden Müminler, Allah Teâlâ'nın varlığına, eşsiz kudret ve hikmetine işaret eden apaçık delillere ulaşırlar.[48]

Kulluk bilincini geliştiren bir eylem olarak tefekkür, yaratılıştan hareketle Yüce Yaratıcı'nın varlığının ve kudretinin delilleri üzerinde düşünmektir. Tefekkür, akıl ve kalp birlikteliği içinde devam eden zihinsel bir çaba olup gökleri, yeri ve içindeki varlıkları yaratan, yaşatan ve yöneten Allah'ın, kulluk edilmeye, yüceltilmeye, itaat gösterilmeye lâyık yegâne ilâh olduğunu kavramaktır.

45 Nahl 16/68-69.
46 Nahl 16/10-14.
47 Abese 80/24-32.
48 Nahl 16/11: Zemahşerî, V, 484.

ZİKİR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْراً كَث۪يراًۙ ﴿٤١﴾
وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَص۪يلاً ﴿٤٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın.
Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin."
(Ahzâb 33/41-42)

فَاذْكُرُون۪ٓي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا ل۪ي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"

(Bakara 2/152)

اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِۜ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُۜ ﴿٢٨﴾

"Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."

(Ra'd 13/28)

اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّۙ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْۜ وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

"İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır."

(Hadîd 57/16)

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ ا۪يمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٢﴾

"Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rablerine dayanır ve güvenirler."

(Enfâl 8/2)

رِجَالٌۙ لَا تُلْه۪يهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَا۪يتَٓاءِ الزَّكٰوةِۙ
يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ ف۪يهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُۙ ﴿٣٧﴾

"Onlar öyle kimselerdir ki, ticaret de alım-satım da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamaz. Onlar gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar."

(Nûr 24/37)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِۚ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka zarara ve hüsrana uğramışlardır."

(Münâfikūn 63/9)

وَاذْكُرْ رَبَّكَ ف۪ي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخ۪يفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٢٠٥﴾

"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma!"

(A'râf 7/205)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Zikir, Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. "Anmak, hatırlamak" anlamlarına gelen *zikir* kelimesi, Kur'ân'da fiil olarak 101,[1] isim olarak da 76 âyette yer alır.[2] Ayrıca bu kelimeden türetilen dokuz yerde *tezkire*[3] ve yirmi üç yerde de *zikrâ*[4] kelimeleri geçer. Bunlar, "hatırlatma, öğüt, hatırlatan şey" anlamlarında kullanılır. Ayrıca "düşünme, öğüt ve ibret alma" anlamına gelen *tezekkür* kavramı elli bir yerde geçer.[5] Kur'ân, değişik vesilelerle hemen her sayfasında insana, yaratan ve yaşatan Rabbini hatırlatır.

Zikir, "bir şeyi hatırlama veya hatırda olan bir şeyi koruma" anlamına gelir.[6] Kelime, ilgili âyetlerde Yüce Yaratıcı'nın buyruklarına itaat etmeyi de içermektedir. Dolayısıyla O'na itaat etmeyen kişi, diliyle Allah'ı yücelten sözleri tekrar etse ve Kur'ân okusa da Cenâb-ı Hakk'ı zikretmemiştir.[7] Diğer bir ifadeyle zikir, her işi Yüce Allah'ı hatırda tutarak yapmak, sadece O'nun ismini değil, buyruklarını da akıldan çıkarmadan hayatı yaşamaktır. Yine konuyla ilgili âyette Cenâb-ı Allah'ı zikretmenin Müminlere huzur ve gönül rahatlığı vereceği ifade edilir.[8]

Zikir kavramı ayrıca "Kur'ân, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, uyarı, nasihat ve şeref" anlamlarına da gelir.[9] Yüce Allah'ın evrende yarattığı âyetler üzerinde düşünmek (*tefekkür*) de bir açıdan bu kavram kapsamındadır.[10] Çünkü varlık ve Kur'ân âyetleri üzerinde

1 Örneğin bk. Bakara 2/40, 114; Mâide 5/110; Enfâl 8/2; Yûsuf 12/85; Meryem 19/67; Hac 22/28; Şuarâ 26/227; Ahzâb 33/21; Zuhruf 43/13; Müddessir 74/55.

2 Örneğin bk. Mâide 5/91; Ankebût 29/45; Yâsîn 36/69; Zuhruf 43/36.

3 Tâhâ 20/3; Vâkıa 56/73; Hâkka 69/12, 48; Müzzemmil 73/19; Müddessir 74/49, 54; İnsân 76/29; Abese 80/11.

4 Örneğin bk. En'âm 6/69, 90; A'râf 7/2; Enbiyâ 21/84; Zümer 39/21; Kāf 50/8; Müddessir 74/31.

5 Örneğin bk. Bakara 2/221; En'âm 6/80, 152; A'râf 7/201; Tevbe 9/16; Ra'd 13/19; Furkān 25/62; Fâtır 35/37.

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 179.

7 Bakara 2/152: Taberî, II, 696; Kurtubî, II, 460-461.

8 Ra'd 13/28: Taberî, XIII, 518; Kurtubî, XII, 65.

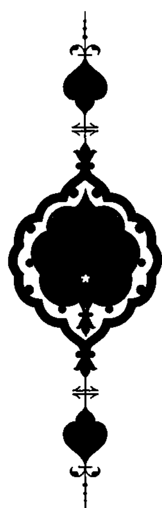
9 Halîl b. Ahmed, II, 73-74; Cevherî, II, 664. Zikrin Kur'ân'da kullanılan anlamları için bk. Mukātil b. Süleyman, s. 51-55; Ebû Hilâl Askerî, s. 221-225; Dâmegānî, I, 342-347.

10 Bakara 2/152: Râzî, IV, 158-159.

düşünmek (*tefekkür*), insanı Cenâb-ı Allah'ı akıldan çıkarmamaya (*zikir*) ve buyruklarına uymaya götürür. Bu açıdan tefekkür, zikri besleyen, onu güçlendiren ve anlamlı hâle getiren önemli bir ibadettir. Zikrin çeşitlerinden biri, kulun ihtiyaç duyduğu şeyi Rabbinden istemesi, O'na dua etmesidir (*du'â*).[11] *Tadarru'* kelimesi de Yüce Mevlâ'ya yalvarıp yakarma anlamındadır.[12] *İstiğfar,* söz ve davranışlarıyla azaptan korunmayı O'ndan talep etmektir.[13] Diğer taraftan ikram ve nimetleri sebebiyle Yüce Yaratıcı'yı en güzel şekilde övmek ve yüceltmek de (*hamd*) zikirdir.[14] Kur'ân'da zikirle bağlantılı *tesbih* kavramı birçok âyette geçer.[15] Allah Teâlâ'yı tesbih etmek, O'nu bütün eksikliklerden uzak görmek ve adını yüceltmektir.[16] *İhlâs,* ilgili kavramlardan bir diğeridir. Cenâb-ı Hak dışında bütün gayelerden uzaklaşıp sadece O'nun rızasını istemek demektir.[17] *Şükür* de zikirle ilgili bir başka kavramdır. Bu, kendisine nimet verene karşı minnettarlık duygusu beslemek demektir. İnsan nimeti hatırda tutarak kalbiyle; bu nimetleri veren Allah'ı övgüyle anarak (*zikr*) diliyle şükreder.[18]

11 Bakara 2/186.
12 Râgıb el-İsfahânî, s. 295.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 362.
14 Fâtiha 1/2: Beyzâvî, I, 12.
15 Bakara 2/30; Ra'd 13/13; Hicr 15/98; İsrâ 17/44; Meryem 19/11; Furkān 25/58; Kāf 50/39; Vâkıa 56/74; Hadîd 57/1; Haşr 59/1, 24; Tegābün 64/1; Kalem 68/28.
16 Râgıb el-İsfahânî, s. 221.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 155.
18 Râgıb el-İsfahânî, s. 265; Bakara 2/158; Nisâ 4/147; A'râf 7/17, 144; Yûnus 10/22; İbrâhîm 14/5; Nahl 16/121; Enbiyâ 21/80; Lokmân 31/31; Sebe' 34/13, 19.

Kur'ân-ı Kerîm tarafından "apaçık bir fetih" olarak nitelendirilen Hudeybiye Antlaşması Müslümanlar için bir dönüm noktası olmuştu. Ardından hicretin sekizinci yılında gelen Mekke'nin fethi, Hicaz bölgesinde İslâm'ın üstünlüğünün kabul edilmesini, dolayısıyla insanların akın akın Müslüman olmasını sağlamıştı. Üst üste gelen zorluk ve ağır sınavlardan sonra Müslümanlar artık daha rahat bir döneme girmişlerdi. Ancak bu defa da rahatlamanın getirdiği gevşeklikler baş göstermiş, dünya hayatına yönelik arzular ağır basmaya başlamıştı. Mekke fethi sonrası ashâb-ı kirâmdan bazıları zaman zaman gelip bu hâllerini Peygamberimize anlatıyor, dertlerine çare arıyorlardı.[1] Vaktiyle vahiyle şereflenen, imanla coşan ve Allah'a bağlılıkta kusur etmeyen birçok topluluk da sonraları doğru yoldan sapmıştı.[2] Onlar arzularının peşinden sürüklenmiş, dinin emir ve yasaklarını hatırlamaz olmuşlardı. Allah Teâlâ'yı anmayı ihmal etmişlerdi. Gaflete dalmışlar, dünyaya ve nefsin arzuları peşine düşmüşlerdi.[3] İşte onların bu durumuna düşmemeleri ve Allah'ı daha bilinçli bir şekilde anmaları için Müminlere şu uyarı yapılmıştır: *"İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır. Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır."*[4]

---

1 Hadîd 57/16: İbn Kesîr, XIII, 423-424.
2 Bakara 2/74.
3 Bakara 2/44; Âl-i İmrân 3/112; Mâide 5/13; Meryem 19/59.
4 Hadîd 57/16-17.

ALLAH'I ZİKİR, HAYATI KULLUK BİLİNCİYLE YAŞAMAKTIR

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

"Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."

(Ra'd 13/28)

İnsanın, Allah Teâlâ'yı anmasının ve O'nun adını yüceltmesinin çok çeşitli yolları ve vasıtaları vardır. Bunlardan birisi tesbihtir. Aslında tesbih sadece Müminlere özel bir ibadet değildir. Bu, Allah'ın melekleri de dâhil olmak üzere kâinattaki bütün varlıklar tarafından farklı ekilllerde her an yerine getirilen bir ibadettir. En küçük parçasından en büyüğüne evrenin tümü, tek bir ağızdan Yaratıcı'nın yüceliğunu ve O'na olan teslimiyeti dile getirir. İfade yerinde ise kâinatın kalbi Allah için atar. Göklerde ve yerde canlı cansız her varlık Allah'ın yüceler yücesi oluşunu dile getirirler. Konu âyetlerde şöyle anlatılır: *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder, yüceltir; O'nu hamd ile tesbih edip yüceltmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız."*[5] Kur'ân'ın ifadesiyle kuşlar,[6] dağlar,[7] gök gürültüsü[8] ve melekler[9] Yüce Allah'ı hamd ile tesbih eder, yüceltirler. Göklerin ve yerin Allah'ı yüceltmesi, bizim gibi dil ve amelle değil, kendi yaratılışlarına uygun var olmalarıyla gerçekleşir.[10]

İnsanın *lâ ilâhe illallah* demesi en büyük zikirdir. *Elhamdülillah* demesi şükürdür. *Allahü ekber* nidası yeri ve gökleri doldurur. *Sübhânallah* demesi en önemli dua ve tesbihtir.[11] Allah'ın âyetlerini derinden düşünmeleri ve Rablerini hamd ile tesbih etmeleri Müminlerin en önemli özelliğidir. Öğüt için bunlar hatırlatıldığında

5 İsrâ 17/44.
6 Nûr 24/41.
7 Enbiyâ 21/79.
8 Ra'd 13/13.
9 Zümer 39/75.
10 İsrâ 17/44: Âlûsî, XV, 83.
11 İsrâ 17/44: Taberî, XIV, 607.

secdeye kapanmak ve O'nu tesbih etmek imanın en üst basamağıdır.[12] İnsanın kalbi Allah Teâlâ zikredildiğinde yüce duygularla ürperir.[13]

İnsan, yalnızca Rabbine boyun eğerek ve içtenlikle dua edip yakarmalıdır.[14] Kur'ân-ı Kerîm'de zikir, bir sınırlama yapılmadan her durumda emredilir.[15] Ancak bazı âyetlerde özellikle belli zamanların belirlendiği de görülür. Meselâ sabah ve akşam namazları,[16] güneş batmadan önce (ikindi namazı)[17] ve yatsı namazı[18] bunlardandır. Diğer taraftan namaz, hem secde ve rükû gibi fiilî bütün unsurlarıyla hem de okunan âyet ve tesbihlerle tam bir zikirdir. Üstelik burada dille okunan âyet, tesbih ve dualara beden de saygı ve tazim hareketleriyle eşlik eder. Zaten Hz. Mûsâ'ya namazın zikir için emredildiği ifade edilir.[19] Bu anlamda namaz, günlük hayatın akışı içerisinde zikir şuurunu sürekli olarak canlı tutar. Nitekim Kur'ân'da cuma namazı bizzat "zikir" kelimesi ile ifade edilmiştir.[20] Bununla birlikte zikrin sadece namaza mahsus olmadığı ve bütün hayata yayılması gerektiğine işaret edilir.[21] Bir âyette zikrin hayatı kuşatacak şekilde devamlı olması gerektiği şöyle emredilir: *"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma!"*[22] Bu âyette Allah'ı zikretmenin biçimlerinden biri ifade edilmektedir. Çünkü Allah kullarına son derece yakın olup onların dualarını ve O'nu anmalarını bağırmalarına gerek kalmadan da muhakkak işitir.[23] Hz. Peygamber (sas) de kimselerin görmediği tenhalarda bile Allah'ı zikreden ve Allah korkusu sebebiyle gözlerinden yaş akıtan samimi Müminlerin, kıyamet gününde hiçbir gölgenin bulunmadığı bir zamanda Allah'ın özel bir gölgesi altında gölgelendirileceğini bildirmiştir.[24]

Âyetlerde hac ibadeti bağlamında Meş'ar-i Haram ve şeytan taşlama yerleri (*cemerât*) gibi bazı mekânlarda zikrin sık sık vurgulandığını görüyoruz.[25] Bu, toplu hâlde ve sürekli hareket hâlinde gerçekleştirilen hac ibadetinde Yüce Allah'la beraber olma şuurunun daima canlı tutulması içindir. Hatta Beytullah'ın etrafında *tavaf,*

---

12 Secde 32/15: İbn Âşûr, XXI, 227-228.
13 Enfâl 8/2.
14 A'râf 7/55.
15 Âl-i İmrân 3/191.
16 Âl-i İmrân 3/41: Kurtubî, V, 125.
17 Tâhâ 20/130: Begavî, V, 302.
18 Kāf 50/40: Begavî, VII, 364-365.
19 Tâhâ 20/14.
20 Cum'a 62/9.
21 Bakara 2/200; Nisâ 4/103: Taberî, VII, 446; Cum'a 62/10.
22 A'râf 7/205.
23 A'râf 7/205: İbn Kesîr, VI, 505; Bakara 2/186.
24 Yûsuf 12/34: İbn Kesîr, VIII, 39; Buhârî, "Ezân", 36; Tirmizî, "Zühd", 13.
25 Bakara 2/198-200, 203: Begavî, I, 225-234.

yine Safâ ve Merve tepeleri arasındaki *sa'y* da bunun önemli bir parçasını oluşturur. Rivayetlere göre, İslâm öncesinde Araplar haccı tamamladıklarında şeytanın taşlandığı yerde durur, birbirine karşı babalarıyla övünüp onların kahramanlık, cömertlik ve diğer özelliklerini abartıyla anlatırlardı. İlgili âyete dikkat edilirse, Müminlere haccı tamamladıklarında, onların babalarını zikretmelerinden çok daha fazla Allah Teâlâ'yı övüp O'nun nimetlerini anmaları emredilir.[26]

Zikrin amacı, kulun Yüce Mevlâ'dan uzak düşmemesi ve O'nu unutmamasıdır. Yine O'nun buyruklarına ters düşecek davranışlardan sakınıp rızasını ve lütfunu kazanacak ameller için çalışmasıdır. Bunun için Cenâb-ı Hakk'ı zikretmek, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünmek kulun hayatını kuşatmalıdır.[27] Bu bağlamda zikir; hamd, tesbih ve Kur'ân'ı okuyarak dille yapılabileceği gibi ilâhî buyruklar ve ilâhî sıfatların hikmetleri ve varlıklar üzerinde düşünmek suretiyle de olur. Böyle bir duyarlığa sahip olan Müslüman'a içerisinde yaşadığı bütün nimetler Yüce Allah'ı hatırlatır. O bilir ki, Allah Teâlâ kendisine hesabını yapamayacağı iyiliklerde bulunmuştur. Eğer Yüce Yaratıcı, onun gözlerini kör, kulaklarını sağır etse yahut da hiçbir şeyi anlayamaz, aklını kullanamaz bir hâle getirse, kim bu yetileri ona geri verebilir ki?[28] Yine O, bütün canlıların hayat kaynağı olan suları çekiverse, yerden fışkıran suları kim geri getirebilir ki?[29] İnsanın maddî ve manevî varlığında saklı, ama onun belki hiçbir zaman haberdar olamayacağı daha böyle nice yaratılış sırlarından bahsedilebilir. İşte insan bunları düşündükçe Rabbinin kendisine olan eşsiz iyilik ve merhametini hatırlar. O'nu hatırladıkça da Rabbi kendisini hatırlar.[30] Bu da, ona verilebilecek en büyük müjde, dünya ve âhirette onun en önemli kazanımıdır. Çünkü Yüce Allah'ın mümini hatırlamasının mânası, bu dünyada ona verdiği nimetlerini arttırması, âhirette ise günahlarını bağışlamasıdır.[31] Yine kendine itaat edene rahmet etmesi, dua edene icabet etmesi, kendini öveni övmesi, gizlice zikredeni gizlice zikretmesi, kendini bollukta ve rahat zamanlarda zikredeni belâ ve musibet zamanında unutmaması, ibadet edene yardım etmesidir.[32] Kısaca kulun ebedî kurtuluşa ermesidir. Nitekim hadîs-i kudsîde bu gerçek şöyle dile getirilir: *"Ben, kulumun bana zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Kulum beni kendi nefsinde anarsa ben de onu kendi nefsimde anarım. Topluluk içinde anarsa ben de onun*

26 Bakara 2/200: Kurtubî, III, 355-356; Râzî, V, 199-201.
27 Âl-i İmrân 3/191; Nisâ 4/103; A'râf 7/205; Kehf 18/23-24; Tâhâ 20/42.
28 En'âm 6/46: Taberî, IX, 251.
29 Mülk 67/30.
30 Bakara 2/152.
31 Bakara 2/152: Taberî, II, 295.
32 Bakara 2/152: Râzî, IV, 159.

topluluğundan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Benim yoluma girerse ben ona süratle icabet ederim."[33]

Müminin temel özelliklerinden biri, Allah Teâlâ âdeta yanında ve O'nun gözetimi altındaymış gibi yaşamasıdır. Bununla kalpler canlanır ve kulluk bilinci yenilenir. Bu sebeple Kur'ân'ın pek çok âyetinde zikir Müminlere vurgulu bir şekilde emredilmiştir: Meselâ şu âyet bunlardan biridir: *"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın. Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin."*[34] Yine Allah'ın örnek kullarından Hz. Zekeriyyâ'ya benzer ifadelerle şöyle buyurulmuştur: *"Rabbini çok an, sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getir."*[35] Neticede her çeşit ibadet ve zikir, insanı Yüce Allah'a yaklaştırır, O'nun gözetimi ve koruması altında olduğu hissini ona yaşatır. Böylece kalpler ferahlar, gönüller huzura erer.[36]

Âyetlerde *hamd* ve *şükür* kavramları zikrin farklı biçimleri olarak anlatılır. Nitekim Kur'ân'ın ilk sûresi Fâtiha her türlü övgünün (*hamd*) âlemlerin Rabbine ait olduğunu ifade ederek başlar. Yine Kur'ân'ın birçok yerinde Rabbimizi övmemiz (*hamd*) bizden istenir. *Hamd*, bütünüyle kâinattaki varlıkların yegâne yaratanı, yaşatanı ve sahibi olan Cenâb-ı Allah'a mahsustur. Çünkü insanın elde ettiği her türlü başarı, sonuçta O'nun yardım ve lütfu sayesinde mümkün olmaktadır.[37] *Şükür* ise, Allah'ın bize verdiği sayısız nimetler karşılığında O'nu anmaktır. Diğer bir anlatımla insanın, elde ettiği başarıları ve sahip olduğu imkânları kendinden değil, sadece Yüce Allah'tan bilmesidir. Şükrün zıt anlamı, nimetlere karşı nankörlük etmek yani bunların asıl sahibini görmemektir. Nitekim Cenâb-ı Hak bizlere *"Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin."*[38] uyarısında bulunur.

Müminler Rablerine yaklaşmak ve O'nun rızasını elde etmek amacıyla Kur'ân'ı manevî bir coşku içerisinde tilâvet ederler. Âyette bu durum kalplerin Allah'ın zikri (*zikrullah*) ile huzur bulacağı şeklinde ifade edilir.[39] Diğer taraftan Kur'ân'ı anlayarak okumayı ve üzerinde düşünmeyi emreden birçok âyet onun bir zikir olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.[40] Böylece insan, aklını ve kalbini tatmin eden bir hakikat bilgisine ulaşmaktadır. Dolayısıyla kulun Yüce Allah'a olan bağlılığı ve O'nun

33 Bakara 2/152: İbn Kesîr, II, 126; Buhârî, "Tevḥîd", 15, 43; Müslim, "Zikir", 6.
34 Ahzâb 33/41-42.
35 Âl-i İmrân 3/41.
36 Ra'd 13/28.
37 Fâtır 35/2, 3; İnsân 76/30.
38 Bakara 2/152.
39 Ra'd 13/28: *Kur'an Yolu*, III, 289.
40 Nisâ 4/82; Kamer 54/17, 23, 32, 40.

buyruklarını yerine getirme konusundaki azim ve kararlılığı artmaktadır. Âyette geçen *zikrullah* kavramının, Allah'a mutlak itaat,[41] Kur'ân,[42] Allah'tan sakınmak (*haşyet*), O'nun rahmetini ve mağfiretini ummak,[43] O'na ibadet etmek[44] mânaları yanında O'nun âyetlerini düşünmek[45] anlamı da vardır.

ALLAH'I ANMAYA HİÇBİR ŞEY ENGEL OLMAMALIDIR

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاۤءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْماً
تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾

"Onlar öyle kimselerdir ki, ticaret de alım-satım da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamaz. Onlar gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar."

(Nûr 24/37)

Hiçbir şey Allah Teâlâ'yı zikretmeye engel olmamalıdır. En zorlu zamanlarda bile insan Allah'ı anma ve gönlünü O'na bağlama konusunda gaflete düşmemelidir. Nitekim Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn tebliğ için Firavun'a gönderildiklerinde, onlara zikirden geri durmamaları emredilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Sen ve kardeşin mûcizelerimle gidin; beni anmakta gevşeklik göstermeyin. İkiniz beraber Firavun'a gidin; çünkü o sınırı çok aştı."*[46] Bu ifadelerle onlara şunlar hatırlatılmıştır: Beni zikretmekte, emir ve yasaklarıma uymakta kararlı olun. İbadete ve buyruklarımı yerine getirmeye devam edin. Çünkü beni anmak mücadele azminizi arttırır. Şu hâlde

---

41 Ra'd 13/28: Kurtubî, XII, 65.
42 Ra'd 13/28: Zemahşerî, III, 351.
43 Ra'd 13/28: Zemahşerî, III, 351; İbn Âşûr, XIII, 137.
44 Ra'd 13/28: Râgıb el-İsfahânî, s. 328.
45 Ra'd 13/28: Beyzâvî, II, 206.
46 Tâhâ 20/42.

azgınları ilâhî buyruklara uymaya davet ederken, Yüce Allah'ı hatırdan çıkarmayın.[47] Çünkü bu dua ve zikirler, Firavun'un zulüm ve haksızlıklarına karşı size yardım ve destek olacaktır.[48]

İnsan, Cenâb-ı Allah'ı zikretmede, nimetlerine şükretmede ve Kur'ân âyetlerinden öğüt almada gayret gösterir. Çünkü şeytan, vesveseyle insanı etkisi altına alarak Yüce Allah'ı hatırlamayı ve emirlerine itaat etmeyi ona unutturmak ister.[49] İnsan, bazen dinî sorumluluklardan alıkoyacak şekilde aşırı bir biçimde kendini mal biriktirme sevdasına kaptırabilir. Yine çocuklarına ve onların geçimini temin etmeye gereğinden fazla düşkünlük gösterebilir. İşte ibadet ve kulluktan alıkoyan zarar ve hüsranla sonuçlanacak bu durumlara karşı Rabbimiz bizleri uyarır: *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır."*[50] İnsan helâl çizgisini aşmadan dünya malını kazanmalı ve ondan yararlanmalıdır. Ancak mal, mülk, para pul, evlât, karşı cins insana çok etkileyici ve süslü gösterilmiştir.[51] Dolayısıyla insan, bu türden aldatıcı, hoş ve cazip olan şeylerin etkisine kapılıp yasaklara yönelebilir. Allah'ı anmaktan, âyetleri hakkında düşünmekten ve O'nun yoluna tâbi olmaktan uzaklaşabilir. Bu konuda Rabbimiz şu uyarıyı yapmaktadır: *"Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır."*[52] Yine ticaret ve alışverişte doyumsuzluk, aşırı hırs ve dünyaperestlik kişinin Allah'ı unutmasına sebep olabilir. Ancak Kur'ân, Yüce Allah'a gönülden bağlı kulların bu tuzağa düşmeyeceklerini şöyle haber verir: *"Onlar öyle kimselerdir ki, ticaret de alım-satım da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamaz. Onlar gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar."*[53]

Allah'ı zikre engel olan hastalıklardan biri de nifaktır. Nitekim âyette Münafıkların Allah'ı pek az hatırladıkları ifade edilmiştir.[54] Onlar namazı üşenerek kılarlar, Allah Teâlâ'yı samimi olarak zikretmezler. Çünkü O'nu anmaktan habersizdirler. Davranışlarında menfaat beklentisi hâkimdir.[55] Onlar ne öldükten sonra dirilmeye ne de sevap ve cezaya inanırlar. Bu nedenle onlar, ibadetleri Allah'a yaklaşmak için

47 Tâhâ 20/42: Taberî, XVI, 73.
48 Tâhâ 20/42: İbn Kesîr, IX, 339.
49 Mücâdele 58/19: Kurtubî, XX, 327-328.
50 Münâfikūn 63/9: Zemahşerî, VI, 128.
51 Âl-i İmrân 3/14.
52 Haşr 59/19.
53 Nûr 24/37.
54 Nisâ 4/142.
55 Nisâ 4/142: İbn Kesîr, IV, 317.

yapmazlar. Sadece çıkarları için, canlarını ve mallarını emniyet altına almak amacıyla Allah'ı anarlar.[56] Küfür ve şirk gibi daha büyük hastalıklar ise Allah'ı anmaya tam anlamıyla engeldir, hatta Allah'ın anılmasından da son derece rahatsız olmaya nedendir. Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm şu uyarıları yapmıştır: *"Kur'ân okuduğun zaman, seninle âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Sen Rabbinin Kur'ân'daki ismini tek başına andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler."*[57] *"Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün."*[58]

İnkârcıların aksine Müminler Rablerini zikrederler, onu akıllarından çıkarmazlar ve yaratılış hakkında düşünürler: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler ve şöyle derler: 'Rabbimiz! Sen bu(nları) boş yere yaratmadın, sana hiçbir eksikliği yakıştıramayız, yüceler yücesisin. Bizi cehennem azabından koru!'"*[59] Rivayete göre bu âyetlerden ilki inince Hz. Peygamber (sas) ibadet etmek üzere gece kalktı. Bir zaman sonra namaza çağırmak üzere Hz. Bilâl geldi. Allah Resûlü'nü gözü yaşlı bir durumda ağlarken görünce ona şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, sen ağlıyor musun? Oysa Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sas), *"Ey Bilâl, ben Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı? Allah bu gece bana bu âyeti indirdi. Sonra da onu okuyarak şöyle dedi: 'Kim bu âyeti okuyup da üzerinde düşünmezse, ona yazıklar olsun.'"*[60] Bahsedilen âyetler, zikir, tefekkür ve cehennem azabından korunma konularını beraber ele alır. Yaratılışın anlamını keşfetmeye çalışan insan buradan hareketle bir sonuca varmaktadır. O da bu evrenin, iş olsun diye değil, yüce bir amaç için yaratılmış olmasıdır. Bu ise insanın bu hayatta yüklendiği dinî sorumluluktur. Başka bir ifadeyle yaptıklarının karşılığını âhirette mutlaka göreceği ilkesidir. Nitekim bundan dolayı sözü geçen âyet, Müminlerin *"Bizi cehennem azabından koru!"* yakarışlarıyla sona ermektedir.[61]

56 Nisâ 4/142: Taberî, VII, 611-613.
57 İsrâ 17/45-46.
58 Zümer 39/45.
59 Âl-i İmrân 3/190-191.
60 Âl-i İmrân 3/190: Kurtubî, V, 465; Buhârî, "Teheccüd", 6.
61 Âl-i İmrân 3/191: Taberî, VI, 310-311.

Allah Teâlâ'yı her zaman zikredip hatırdan çıkarmamanın ödülü, ilâhî sevgiyi yaşama ve kalbin huzurla dolmasıdır.[62] Zikirsizliğin sonucu ise kalbinin katılaşması ve merhametten uzaklaşmadır. Bu, bir kulun uğrayacağı en büyük cezadır.[63] Allah'ın zikrinden uzak kalan ve O'nun eşsiz mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan musallat edilir; artık bu şeytan onun en yakın arkadaşı olur ve onu doğru yoldan saptırır.[64] Yüce Allah'ı zikirden uzaklaşan kimse dünya ve âhiret sıkıntılarından kurtulamaz, kıyamet günü de kör olarak haşredilir: *"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Hâlbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!'"*[65] Bunun sebebi, âyetlerde de ifade edildiği üzere O'nun öğütlerine kulak asmamak, gösterdiği yola uymamaktır. Müfessirler bu sıkıntı ve darlığın kabir ve âhirette olacağını söylemişlerse de dünya hayatında olacağına dair rivayetler de vardır. Nitekim Kâfirler, her ne kadar bolluk ve zenginlik içerisinde yaşasalar da inançsızlığın verdiği huzursuzluk sebebiyle ruhsal bir rahatsızlık içinde olurlar:[66] *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inamayanları işte böyle cezalandırır."*[67]

Yüce Allah, Müminlere kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. O peygamber onları kötülüklerden arındırmış, Kur'ân'ı ve hikmeti onlara öğretmiştir. Şu hâlde Müminler Allah'ı anıp bunun için O'na şükrederler.[68] Zikrin ödülü, eşsiz ilâhî iltifata erme ve Allah'ın bağışlamasıdır. Yine barışta zorlukları aşma ve savaşta düşmana karşı zafer kazanma da zikrin kazanımlarından olmuştur. Hayatı zikir bilinciyle yaşayanlar, ilâhî ilgi ve iltifatların en güzeline erişirler. Çünkü Allah Teâlâ, *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım."* [69] buyurur. Hiç şüphe yok ki bu, bir mümine verilebilecek en büyük müjdedir. Yine bu, iltifatların en değerlisi ve şereflerin en yücesidir. Zikrin insan hayatında doğurduğu sonuçlardan biri de, şu âyette belirtildiği gibi müminin kalbinin darlık ve sıkıntılardan rahata ermesidir: *"Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı*

---

62 Ra'd 13/28.
63 Zümer 39/22-23: Begavî, VII, 114-116.
64 Zuhruf 43/36-37.
65 Tâhâ 20/124-126.
66 Tâhâ 20/124-27: Taberî, XVI, 192-195.
67 En'âm 6/125: *Kur'an Yolu*, II, 467-468.
68 Bakara 2/151-152: İbn Kesîr, II, 124-125.
69 Bakara 2/152.

zikrederek huzura kavuşur."[70] Çünkü burada Mümin, yaratılışın sırrını çözmekte, başlangıcının ne olduğunu ve sonucunun nereye varacağını bilmektedir. Yine çıktığı bu hayat yolculuğunda o, buyruklarına bağlı kaldığı sürece, Yüce Yaratıcı'nın hem dünya hem de âhirette onunla beraber olduğu ve daima onu desteklediğine inanmaktadır.[71] İşte âyette gerçek mânada kalp huzurunun ancak bu şekilde gerçekleşeceğine işaret edilir. Elbetteki burada Cenâb-ı Allah'a karşı duyulan yakınlık ve sevgi önemlidir. Rablerini çokça anan bu kimseler, bağışlanmış olarak cennette sonsuz ve benzersiz nimetlere ererler.[72] Yine savaşta kararlılık ve zikirde yoğunlaşmak, düşmana karşı başarı ve zafere götürür. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun."*[73] Bağlamı itibarıyla bu âyet Bedir Savaşı'yla ilgilidir.[74] Burada Müminlere, Mekkeli Müşriklere karşı Allah'ın yardımını elde etmek için dua etmeleri öğütlenmiştir.[75] Böylece Hz. Peygamber ve ashâbı kendilerinden katbekat fazla olan Müşriklere karşı büyük bir zafer elde etmişlerdir.[76] Şu hâlde bu dünyada belâ ve musibetleri aşmada Allah'ı anmak ve O'nu yüceltmek çok önemlidir. Nitekim Allah'ın seçkin kulu Hz. Yûnus'un hayatı, bizlere bu mesajı vermektedir. Çünkü onun balığın karnından kurtuluşunun sebebi; çokça zikreden, şükreden ve ibadet eden bir kul olmasıdır.[77]

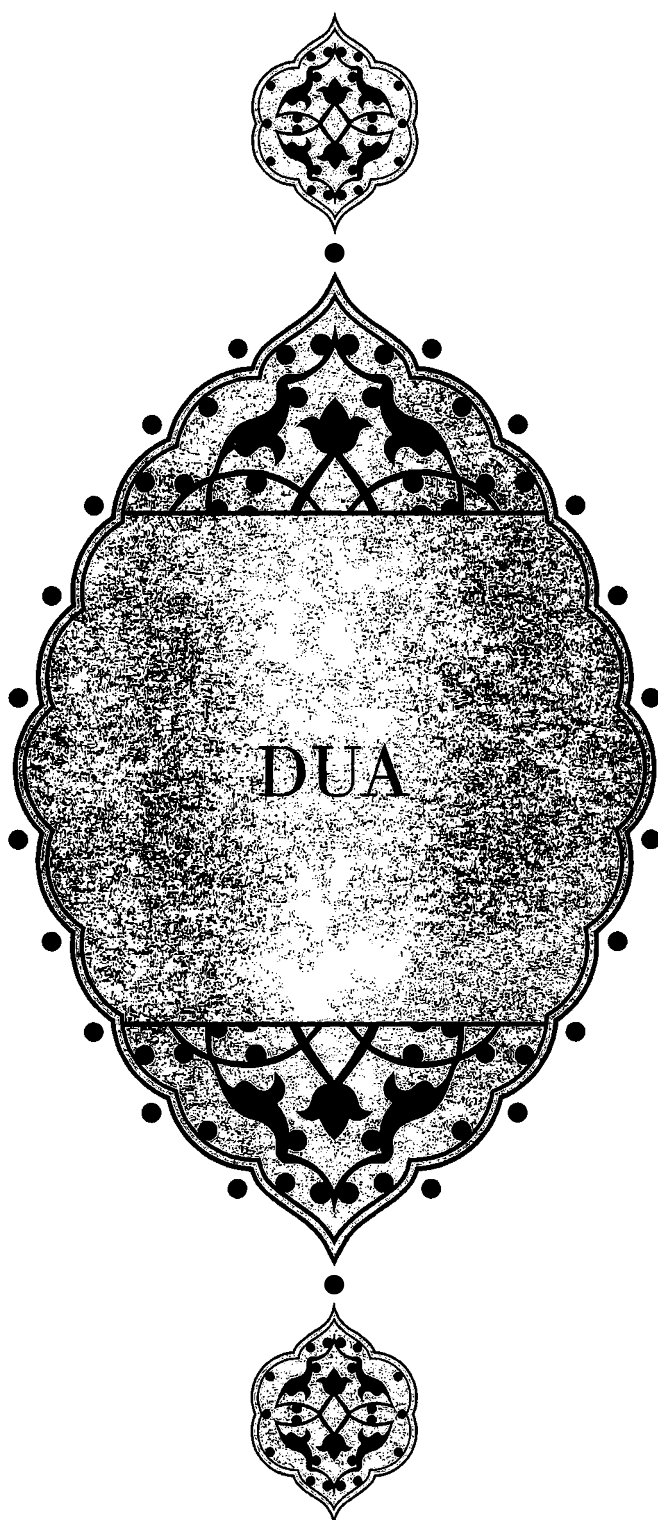
İnanan insan, her şeyden daha fazla Allah'ı sever. Bu, dinî hayatın dayandığı ve ulaşılması hedeflenen bir idealdir. Çünkü buna yaklaştığı ölçüde insanın Rabbine bağlanması ve ilâhî emirlere teslimiyeti daha fazla olur. Yüce Allah'a sığınma, dayanma ve O'nun korumasına girme arzusu gelişir. Allah Teâlâ'nın sevgisine erişmek için de gizli açık bütün hâllerimizde, kalbimizle, dilimizle ve yaptıklarımızla Yüce Allah'ı kesintisiz anmak, O'nu akıldan çıkarmamak gerekir. Zira zikir Allah'ın ilmiyle, kudretiyle, işitmesiyle, görmesiyle her yerde bulunduğu bilinciyle bütün hayatı kulluk şuuru içinde yaşamaktır. Hiç şüphe yok ki insanın Cenâb-ı Hakk'ı aklından çıkarmaması, onun iman ve amel hayatını daima taze ve zinde tutacak; kalp katılığından ve gafletten onu koruyacaktır. Bu sayede o, saptırıcı ve yanlış düşüncelerden kurtulup Allah'a bağlanma konusunda bir bilinç derinliği kazanacaktır. Gördüğü,

70 Ra'd 13/28.
71 Yûnus 10/62; Hac 22/38; Mü'min 40/51; Fussılet 41/30-32; Muhammed 47/11.
72 Ahzâb 33/35: İbn Kesîr, XI, 166-167.
73 Enfâl 8/45: Taberî, XI, 213-214; Nisâ 4/103: Taberî, VII, 446.
74 Enfâl 8/41: Taberî, XI, 202.
75 Enfâl 8/45: Taberî, XI, 213.
76 Enfâl 8/44: Taberî, XI, 211-212.
77 Sâffât 37/143: Begavî, VII, 60.

duyduğu, dokunduğu, yaşadığı, tattığı her şey kendisinde derin bir anlam meydana getirecektir. Yine şuurlu bir zikir hâli, insanı kendinden uzak bir ilâh anlayışından kurtaracak, dolayısıyla Allah ile olan ilişkisinde aracılara ihtiyaç duymasına fırsat vermeyecektir. Aksine insan her zaman yaratan, yaşatan, doğruya, iyiye ve güzele teşvik eden, zorluklarda yanında olan, istek ve yakarışlarına cevap veren bir Allah bilincine sahip olacaktır.

DUA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾
اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِۜ ﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ﴿٥﴾
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ
غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧﴾

"Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Rahmân ve rahîm. Ödül ve ceza gününün tek hâkimi. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet; (peygamberler ve sâlihler gibi) nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil."

(Fâtiha 1/1-7)

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler."

(Bakara 2/186)

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾

"Rabbiniz şöyle buyurdu: 'Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!'"

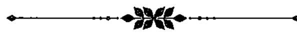
(Mü'min 40/60)

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

"De ki: 'Duanız olmasa Rabbim size niye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz dini yalanladığınız için günah yakanızı bırakmayacak!'"

(Furkān 25/77)

...اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ
وَكَانُوا لَنَا خَاشِع۪ينَ ﴿٩٠﴾

"... Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."

(Enbiyâ 21/90)

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةًۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَۚ ﴿٥٥﴾
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًاۜ
اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَر۪يبٌ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٦﴾

"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

(A'râf 7/55-56)

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru.' derler."

(Bakara 2/201)

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَاۜ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْۜ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ نَسِينَٓا اَوْ اَخْطَأْنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَٓا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖۚ وَاعْفُ عَنَّاۗ وَاغْفِرْ لَنَاۗ وَارْحَمْنَاۗ اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٨٦﴾

"Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"

(Bakara 2/286)

...رَبِّ اَوْزِعْنٖٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖي بِرَحْمَتِكَ فٖي عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٩﴾

"Ey Rabbim! Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!"

(Neml 27/19)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Dua kelimesi farklı fiil ve isim kalıplarıyla Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık 230 âyette yer almaktadır. Bunların yirmisinde *du'â'*, altısında *da'vet* ve dördünde *da'vâ* şeklinde isim, diğer yerlerde ise fiil olarak geçmektedir. Bu kelimeler genellikle Allah'a yalvarmak, ihtiyaçlarını sunmak, Allah'ın lütfunu dilemek, çağırmak, seslenmek, davet etmek, ibadet etmek, yardıma çağırmak, bir durumu arz etmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dua, Kur'ân'da kulun, sonsuz kudret sahibi Yüce Allah'a muhtaç olduğunu gösteren, tevhidi simgeleyip kulun değerini belirleyen önemli bir ibadet olarak takdim edilmektedir.

Dua kelimesi "çağırmak, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek" anlamına gelir.[1] *Dua* kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de *kavl* (söz),[2] *ibadet*[3] ve *nidâ* (seslenmek)[4] *istigāse* (yardıma çağırmak[5] ve istekte bulunmak)[6] gibi anlamları vardır.[7] Allah'ın Müminleri ebedî güven ve huzur yurdu olan cennete davet etmesi bu kelimeyle ifade edilir.[8] Dua "küçükten büyüğe, âciz olandan güçlü olana bir yakarıştır." Yine dua davranışlarımızla, sözlerimizle, jest ve mimiklerimizle yalvarmak, samimiyet ve ciddiyetle arzumuzu sunmaktır.[9] Esasen dua, huzurunda boyun eğerek kulun Rabbinden yardım istemesidir.[10] Duada daima bir yüceltme ve bu yüceltme ile birlikte bir istekte bulunma vardır.[11]

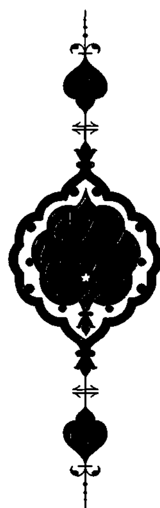
Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldıkları bağlam dikkate alındığında dua ile yakın anlam ilişkisi olan pek çok kelime olduğu görülür. Genellikle namaz

1 Cevherî, VI, 2336-2337; İbn Manzûr, XIV, 357-358.
2 A'râf 7/5; Yûnus 10/10; Enbiyâ 21/14-15.
3 En'âm 6/52; ayrıca bk. A'râf 7/194, 197; Furkān 25/77, 68; Şuarâ 26/213; Kasas 28/88; Ankebût 29/42.
4 Kamer 54/10; ayrıca bk. İsrâ 17/52; Enbiyâ 21/45; Fâtır 35/15.
5 Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Mü'min 40/26.
6 A'râf 7/134; Mü'min 40/49, 60; Zuhruf 43/49.
7 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 115-116.
8 Yûnus 10/25.
9 Bakara 2/186: Elmalılı, III, 2194.
10 Bakara 2/186: Râzî, V, 104.
11 Ragıb el-İsfahânî, s. 315.

anlamında kullanılan *salât,* Kur'ân'da yer yer dua anlamını taşır.[12] Dua Allah'a yönelmek (*inâbe*), O'nun vereceği nimeti ummak (*tama', rağbet*), O'na güvenip bağlanmaktır (*tevekkül*). Dua Allah'tan korkmak (*havf, ferak*), O'na gizli gizli, için için (*hufye*) yalvarmaktır. Dua Allah'ı anmak (*zikir*), O'nu her türlü noksanlıktan uzak tutmak (*tesbih*), O'nu yüceltmek (*ta'zîm*) ve her şeyden büyük olduğunu ilân etmektir (*tekbir*). Dua Allah'ı övmek (*hamd*), O'nun verdiği nimetlere teşekkür etmektir (*şükür*). Dua musibetler karşısında Allah'a yönelmek (*istircâ'*), sadece O'ndan yardım istemek (*isti'âne/istigāse*), âcizlik ve çaresizlik içinde O'nun huzurunda diz çöküp yalvarmaktır (*istikâne, tazarru'*). Dua yapılan günahları terk etmek (*tevbe*), geçmiş günahların affını da Allah'tan istemek (*istiğfar*) ve her türlü kötülükten Allah'a sığınmaktır (*isti'âze*). Dua kulu Allah'a yaklaştıran en güzel yollardan (*vesîle, tevessül*) biridir. Kul "Allah'ım! Rabbim! Ey Rabbimiz! ..." diye dua eder, Allah da ona *mücîb* ismiyle *icâbet* eder ve kulun duasını *kabul* buyurur.

12 Tevbe 9/103: Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ḳur'ân,* I, 268; Taberî, XI, 659; ayrıca bk. Tevbe 9/99; İsrâ 17/110; Nûr 24/41; Ahzâb 33/56.

DUA, KULLUĞUN ÖZÜDÜR

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَآؤُكُمْۚ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

"De ki: 'Duanız olmasa Rabbim size niye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz dini yalanladığınız için günah yakanızı bırakmayacak!'"

(Furkān 25/77)

Dua, gönülden Allah'a yönelmek ve O'na yakınlaşmaya çalışmaktır. Her bakımdan muhtaç durumda olan insanın buna ihtiyacı vardır. Başına gelen sıkıntıların giderilip arzularının yerine getirilmesi için her şeye gücü yeten Allah'a dua etmekten başka çare yoktur, çünkü O'ndan başka bir kapı yoktur.[1] Müminler "Ey Rabbimiz!" diyerek o kapıya sığınır ve içten yakarışlarla yardımı oradan bekler.[2] Kulların bu ihtiyaçlarını en iyi bilen Allah, *"Bana dua edin duanıza karşılık vereyim."*[3] buyurarak yol göstermektedir. Bir kişi Resûlullah'a (sas); "Eğer Rabbimiz bize yakın ise O'na içten sessizce yalvaralım. Eğer uzak ise O'nu yüksek sesle çağıralım." demişti. Bunun üzerine, *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm."* âyeti indi.[4] Bu müjde, yapılan bütün samimi dualar için geçerlidir. Bunun için dua ettikten sonra sabırlı olmak gerekir.[5]

---

1 Kalem 68/32; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâir*, s. 115-116.
2 Âl-i İmrân 3/53; Mâide 5/83-84; A'râf 7/143, 151; Mümtehine 60/4.
3 Mü'min 40/60.
4 Bakara 2/186: Taberî, III, 223.
5 Bakara 2/186: İbn Kesîr, II, 190; Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Kur'ân", 29, 36.

Dua kulun âcizliğini dile getirip Rabbini yüceltmesi ve güzel isimlerini anarak O'ndan ihtiyaçlarını istemesidir.[6] Bunun güzel bir örneği Fâtiha sûresinde sergilenir. Burada kul öncelikle Allah'ı Rahmân, Rahîm ve Mâlik isimleriyle över ve yüceltir. Sonra kulluğunu arz edip O'ndan yardım dileyerek kendisini doğru yola iletmesini ister. Allah da kuluna istediğinin verileceğini müjdeler.[7] Kur'ân'da dualar genellikle Allah'ı yüceltme ve övgüyle başlar. *"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın.'"*[8] Hz. Yûsuf'un duasındaki şu başlangıç da buna örnektir: *"... Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin..."*[9] Yûnus (as) balığın karnına girince karanlıklar içinde, *"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Sana hiçbir eksikliği yakıştıramam..."* diye yakarır.[10] Cennetlikler de dualarına Allah'ın eşsizliğini ifade ederek başlayıp O'nu hamd ile tamamlarlar.[11] Diğer dualar da çoğunlukla "Rabbim, Rabbimiz, Sahibimiz..." gibi güzel hitaplarla başlar.[12]

Allah Teâlâ kullarının kendisine çokça dua etmesini istemektedir. Bu sebeple Rabbimiz, rızasını isteyerek kendisine yakaranları över.[13] Zira kişinin Yüce Allah katındaki değeri kulluğu, duası ve niyazı ölçüsündedir.[14] Çünkü Allah varlıkları kendisine kulluk etmeleri, birliğine inanıp sürekli tesbih edip ismini yüceltmeleri için yaratmıştır.[15] Bu sebeple insanlar içtenlikle, gizli ve açık, korku ve ümit arasında, Allah'ın bağışlama ve rahmetini isteyerek dua hâlinde olmalıdır.[16] Bütün bu hâller duayı ibadetin en derin, en özlü şekli yapmıştır. Resûlullah duayı bu açıdan çok güzel özetlemiştir: *"Dua, ibadetin özüdür."*[17]

Aslında bütün varlıklar Allah'a dua hâlindedir. Yedi gök, yer ve bunlar arasında bulunan her şey; melekler, cinler, insanlar, hayvanlar, bitkiler ve taşlar Allah'ı tesbih eder. Onların her biri yaratılışına uygun tarzda kendi duasını ve tesbihini bilir. Allah onlara bunu öğretmiş, yol göstermiştir. O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir

---

6 A'râf 7/180.
7 Fâtiha 1/1-7: Mukātil b. Süleyman, I, 36-37; Müslim, "Ṣalât", 38.
8 Âl-i İmrân 3/26.
9 Yûsuf 12/101.
10 Enbiyâ 21/87-88.
11 Yûnus 10/10.
12 Âl-i İmrân 3/147, 192-194; A'râf 7/23, 89, 149; İbrâhîm 14/35-39; Kasas 28/16-17; Sâd 38/35, 41; Zümer 39/46; Mü'min 40/7; Kamer 54/10; Kalem 68/29; Felâk 113/1-5; Nâs 114/1-6.
13 En'âm 6/52; Kehf 18/28.
14 Furkān 25/77.
15 Furkān 25/77: Taberî, IX, 427; İbn Kesîr, VI, 143.
16 A'râf 7/55-56; Mü'minûn 23/118; Mü'min 40/60.
17 Tirmizî, "Da'avât", 1.

yaratılmış yoktur.[18] Cenâb-ı Allah'ı aralıksız tesbih eden melekler,[19] O'nun birliğine inanan Müminler için dua edip, onların bağışlanmasını isterler.[20]

Allah Teâlâ, Müminlerin samimi dualarını kabul eder.[21] Buna dair peygamber kıssalarında güzel örnekler vardır. Yüce Allah, Hz. Nûh'un yakarışına cevap vermiş, onu ve inananları büyük felâketten kurtarmıştı.[22] Hz. Eyyûb hastalığından şifa bulmak istemiş, Allah da onun duasını kabul edip bütün sıkıntılarını gidermişti.[23] Hz. Yûnus balığın karnına girince karanlıklar içinde, *"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Sana hiçbir eksikliği yakıştıramam. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!"* diye yakarmıştı. Allah da onun duasını kabul buyurmuş, kendisini içine düştüğü zor durumdan kurtarmıştı.[24] Hz. Zekeriyyâ *"Sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma!"* diye Rabbine niyazda bulunmuş, O da duasını kabul etmiş ve yaşlı olmasına rağmen dünyaya gelecek olan Yahyâ'yı kendisine müjdelemişti.[25]

Gerçek şu ki felâket anında herkes Allah'a dua eder.[26] Yok olmakla yüz yüze gelen toplumların, *"Biz gerçekten zalim kişilermişiz!"* diye yakınmaktan başka söyleyecekleri söz kalmamıştı.[27] Ölüm felâketiyle karşılaşan insanların durumu da öyledir. Onlardan birine ölüm geldiğinde; *"Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım."* diye yalvaracaktır.[28] Görüldüğü üzere darlık ve sıkıntı insanı duaya sevk eder. Hastalık, zorluk, açlık gibi bir imtihana uğrayan kimse hemen duaya başlar. Sıkıntısının derecesine göre Allah'a yalvarır. Ama kimi zaman Allah Teâlâ ona yardım ettiğinde ve müşkülünü giderdiğinde sanki Allah'a hiç yalvarmamış gibi eski hâline döner.[29] Aslında zorluklar insanların inkârdan vazgeçip Allah'a yönelmeleri, tevhidin huzur ve güven iklimine girip dua etmeleri için önemli vesilelerdir.[30] Nitekim bindikleri gemiyi dalgalar her yandan sarınca, insanlar tam bir

18 İsrâ 17/44; Nûr 24/41: Mukātil b. Süleyman, II, 532; Taberî, XIII, 607; İbn Kesîr, IX, 16; ayrıca bk. Hadîd 57/1; Haşr 59/1; Saf 61/1; Cum'a 62/1; Tegābün 64/1.

19 A'râf 7/206; Enbiyâ 21/19-20; Zümer 39/75; Mü'min 40/7; Fussılet 41/38; Şûrâ 42/3.

20 Mü'min 40/7-9: Mukātil b. Süleyman, III, 706; Taberî, XX, 283; Râzî, XXVII, 33; İbn Kesîr, XII, 173; ayrıca bk. Ahzâb 33/43; Şûrâ 42/3.

21 Mü'min 40/60; Bakara 2/186.

22 Enbiyâ 21/70; Mü'minûn 23/27; Sâffât 37/75-76.

23 Enbiyâ 21/83-84.

24 Enbiyâ 21/87-88.

25 Enbiyâ 21/89-90; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/35-41, 147-148; Yûnus 10/88-89; Yûsuf 12/33-34; Kasas 28/15-16.

26 En'âm 6/40-41.

27 Enbiyâ 21/14.

28 Mü'minûn 23/99-100: Taberî, XVII, 106-107; İbn Kesîr, X, 146; ayrıca bk. A'râf 7/123-126; İbrâhîm 14/44-45; Münâfikūn 63/10.

29 Yûnus 10/12: Taberî, XII, 132; Zemahşerî, III, 119; İbn Kesîr, VII, 339; ayrıca bk. Zümer 39/8; Fussılet 41/51.

30 En'âm 6/42; A'râf 7/94; Nahl 16/53-54; Mü'minûn 23/76.

samimiyetle Allah'a yönelir, *"Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız."* derler. Fakat kurtulur kurtulmaz yine haksız yere taşkınlık yapmaya başlarlar.[31]

İslâm gelmeden önce Mekkeli Müşrikler putlara ve şeytana dua ediyorlardı. Onlar, taptıkları putları genellikle kadın şeklinde tasvir ediyor,[32] melekleri de "Allah'ın kızları"[33] diye isimlendiriyor, kendileri için Allah katında şefaat edeceklerine inanıyorlardı. Onlar, bu şekilde davranarak başkasına değil ancak şeytana dua ediyor, ondan yardım umuyorlardı. Çünkü buna onları teşvik eden ve yaptıran isyancı, azgın ve inatçı şeytandan başkası değildi.[34]

Kâfirler daima mal mülk ister, âhirete imanları olmadığı için sadece dünyalık talep ederlerdi.[35] Hastalık, geçim sıkıntısı gibi bir zorlukla karşılaştıklarında ise ümitlerini kaybederlerdi.[36] Müşrikler, Allah'tan başlarına bir azabın gelmesini de istemişlerdir.[37] Hatta âhirete inanmadıkları için bir bakıma O'nunla alay edercesine "Bizim cennetten veya cehennemden payımızı hesap gününden önce acele ver." deme cüretinde dahi bulunmuşlardır.[38]

Sadece Allah'a dua edilir ve duada yalnız O'na yönelmek gerekir.[39] Nitekim Hz. Peygamber'e *"Allah ile birlikte başka ilâha kulluk edip yalvarma, sonra cezaya çarptırılanlardan olursun!"* [40] uyarısı yapılmıştır. Zira Allah'tan başkasına dua etmek şirktir, küfürdür ve zulümdür.[41] Bir fayda vermeyen ve bir zararı gideremeyen bu âciz varlıklardan el açıp bir şey istemek açık bir sapkınlıktır.[42] Kendi hâllerinden bile haberi olmayan bu putların, kendilerine yalvaran kimselerin hâlinden haberdar olmaları nasıl mümkün olabilir?[43] Allah'tan başkası dualara icabet edemez.[44] Kur'ân, Allah'ın dışındaki varlıklara dua edip onlardan bir fayda umanları şöyle tasvir eder. Bu insanlar, susuzluk içinde kıvranırken ağzına su gelsin diye suya doğru ellerini

---

31 Yûnus 10/22-23; ayrıca bk. İsrâ 17/67; Kasas 28/33-35; Ankebût 29/65; Lokmân 31/32; Duhân 44/12-15.
32 Nisâ 4/117.
33 Necm 53/27.
34 Nisâ 4/117: Mukātil b. Süleyman, I, 408; Taberî, VII, 491; Râzî, XI, 46-47; Elmalılı, III, 1471.
35 Bakara 2/200.
36 Fussılet 41/49: Taberî, XX, 456-457; ayrıca bk. Hûd 11/9.
37 Enfâl 8/32; ayrıca bk. Me'âric 70/1-2.
38 Sâd 38/16: Taberî, XX, 37-38; İbn Kesîr, XII, 78.
39 Ra'd 13/14; Cin 72/20.
40 Şuarâ 26/213; ayrıca bk. Kasas 28/88.
41 A'râf 7/194-195; Yûnus 10/106.
42 Hac 22/12-13; Ahkāf 46/5.
43 Ahkāf 46/5: Mukātil b. Süleyman, IV, 16; Taberî, XXI, 116.
44 En'âm 6/40-41; ayrıca bk. En'âm 6/63-64; A'râf 7/194; İsrâ 17/56-57; Hac 22/12-13; Neml 27/62; Sebe' 34/22; Fâtır 35/13-14.

açık bir şekilde uzatıp öylece bekleyen kimseye benzer. Oysa bu şekilde davrandığı sürece onun ağzına hiçbir zaman su gelmez ve o, suyun yanında susuzluktan helâk olur gider. İşte Müşriklerin duaları da hep böyle boşa gitmiştir. Çünkü onların istekleri bâtıldır ve Allah'a şirk koştukları için kabul görmemiştir.[45]

DUA YÜREKTEN YAPILIR

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفاً وَطَمَعاً إِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

(A'râf 7/55-56)

Duanın bir âdâbı vardır. Her şeyden önce şirk unsurlarından arınmış olarak saf ve samimi bir niyetle sadece Allah'a dua edilmelidir. Şu âyet buna işaret etmektedir: *"Şu hâlde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Bütün hamd ve övgüler, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."*[46] Görmeyen, işitmeyen, hiçbir fayda ve zarar veremeyen varlıklara dua etmek zulümdür, şirktir, şaşkınlıktır, sapkınlıktır, azaba uğramaya sebeptir.[47]

Duanın özü Allah'tan yardım istemek ve kötülüklerden O'na sığınmaktır. Bunun da en önemli iki yolu sabır ve namazdır.[48] Kur'ân-ı Kerîm'de anılan bütün güzel isimleriyle Allah'a dua edilebilir.[49] *Allah* veya *Rahmân* diyerek yalvarmak, *bismillah*

45 Ra'd 13/14: Taberî, XIII, 488-489; İbn Kesîr, VII, 129; ayrıca bk. Mü'minûn 23/108; Mü'min 40/50.

46 Mü'min 40/65: Taberî, XI, 75; ayrıca bk. A'râf 7/29; Mü'min 40/14; Cin 72/20.

47 En'âm 6/71; Yûnus 10/106; Furkān 25/68; Şuarâ 26/213; Ankebût 29/42.

48 Bakara 2/45, 153: Taberî, I, 617-618; İbn Kesîr, I, 387-388.

49 A'râf 7/180.

veya *bismirrahmân* deyip dua etmek arasında fark yoktur. Hangisiyle olursa olsun ancak tek ilâha dua edilmiş olur.[50]

Allah'a haddi aşmadan yürekten ve sessizce dua edilmelidir. Nitekim âyetlerde bu konu şöyle dile getirilmektedir: *"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin." "Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma!"*[51] Bir defasında Allah Resûlü (sas) ashâbıyla beraber bir gazada bulunuyordu. İnsanlar yüksek sesle tekbir getirmeye başladılar. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Kendinize acıyın; siz sağıra veya burada olmayan birine dua etmiyorsunuz. Bilakis sizi işiten, bilen ve sizinle beraber olan Allah'a dua ediyorsunuz."* buyurdu.[52] Yüce Allah *"O, Rabbine gizlice dua etmişti."*[53] sözüyle Hz. Zekeriyyâ'yı övmüştür. Ateşe atıldığında Hz. İbrâhim'in Allah'a olan güveni çok güçlü bir dua sayılmış, *"Ey ateş! İbrâhim'e serin ve selâmet ol!"*[54] emriyle Allah onu korumuş ve ona yardım etmişti. Hz. Eyyûb ise sadece hâlini arz etmiş, fakat isteğini açıkça söylememişti.[55] Allah Teâlâ her hususta olduğu gibi duada da aşırı gidenleri sevmez. Şunlar duada aşırılığa örnek olabilir: Yüksek sesle ve bağırarak dua etmek, peygamberlerin derecesine erişmeyi istemek, haram ve olmayacak şeyleri istemek, Müminlere lânet etmek.[56] Bir defasında Resûlullah (sas), *"Bir topluluk çıkacak, duada haddi aşacak."* demiştir. Daha sonra da *"Allah'ım! Senden cenneti ve ona yaklaştıran sözü ve işi dilerim. Ateşten ve ona yaklaştıran söz ve işten de sana sığınırım, demesi kişiye yeter."* buyurmuştur. Ardından da *"Şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez."* âyetini okumuştur. [57]

Dua ederken kaygı ve ümit arasında olunmalıdır.[58] Dua hâlinde insanın taşıdığı kaygı ve ümit, kuşun uçabilmesini sağlayan iki kanadı gibidir. Kuş tek kanatla uçamadığı gibi, birbirini dengeleyen bu iki duygudan biri olmadığında insan da dengesini kaybeder. Nitekim Allah merhametli olduğunu söyleyerek kullarını ümitlendirirken diğer taraftan azabını hatırlatarak da korkutmaktadır.[59] Bu sebeple insan

---

50 İsrâ 17/110: Taberî, XV, 123-124; İbn Kesîr, IX, 92.

51 A'râf 7/55, 205.

52 A'râf 7/55: Taberî, X, 247; İbn Kesîr, VI, 321; Kurtubî, IX, 244; Buhârî, "Tevḥîd", 9; Müslim, "Ẕikir", 44-45.

53 Meryem 19/3.

54 Enbiyâ 21/69.

55 Enbiyâ 21/83.

56 A'râf 7/55: Taberî, X, 247; Kurtubî, IX, 244; İbn Kesîr, VI, 321.

57 A'râf 7/55: Kurtubî, IX, 244; İbn Kesîr, VI, 321; Elmalılı, III, 2194; Ebû Dâvûd, "Ṭahâret", 45; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 55; Münâvî, *Feyżü'l-Ḳadîr*, II, 1497.

58 A'râf 7/56.

59 Hicr 15/49-50.

Yüce Allah'ın rahmetini umarak ama azabından da korkarak dua etmelidir.[60] Tıpkı Hz. Zekeriyyâ ve ailesi gibi: *"Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."*[61]

Kulluk bilincine sahip bir kul bollukta da darlıkta da Allah'a şükreder, dua eder. Bu bilinçte olmayan insanlarsa sıkıntıdayken dua eder, ancak sıkıntıdan kurtulunca, Allah'ı unutuverir. Mümin ise lütfu sebebiyle Allah'a çok yönelmeli; şükrünü, zikrini ve duasını arttırmalıdır. Nitekim Mûsâ (as) kardeşi Hârûn (as) ile birlikte Firavun'un helâki için dua etmiş, Allah da onlara *"İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın."*[62] buyurmuştu. Bu bakımdan Kur'ân'da, duası kabul edilip sıkıntısı giderildikten sonra "Kurtuldum, başımdaki dertler silinip gitti." deyip şımaran, kibirlenen, duadan uzaklaşan kimseler ayıplanır. Buna karşın sabredip iyi işler yapanların böyle davranmayacağı ve sonunda bağışlanma ve büyük bir ödül elde edecekleri belirtilir.[63]

Duaların daha çok kabul göreceği özel vakitler vardır. Örneğin uykusundan fedakârlık ederek seher vakti kaygı ve ümit arasında dua edenleri Allah övmektedir.[64] O, darda kalanın yalvarmasına karşılık vereceğini ve onun sıkıntısını gidereceğini vaat etmektedir.[65] Yine duaların kabulünde ramazan günlerinin ayrı bir yeri vardır. Ramazan orucundan bahseden âyetler arasında Yüce Allah'ın duadan söz etmesi ve *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm."*[66] buyurması buna işaret etmektedir. Nitekim Allah Resûlü (sas) *"Oruçlunun iftar ederken yaptığı dua kabul edilir."* buyurmuştur.[67] Ayrıca cuma gününün de ayrı bir önemi vardır. Hz. Peygamber (sas), *"Cuma gününde bir zaman vardır ki, şayet bir Müslüman o vakte rastlar da Allah'tan bir şey isterse, Allah ona dilediğini mutlaka verir."* buyurmaktadır.[68]

60 Secde 32/16.
61 Enbiyâ 21/90: Kurtubî, XI, 222-223; ayrıca bk. Meryem 19/4, 48.
62 Yûnus 10/88-89.
63 Hûd 11/10-11.
64 Âl-i İmrân 3/16-17; Secde 31/15-17; Zâriyât 51/17-18.
65 Neml 27/62.
66 Bakara 2/186.
67 Bakara 2/186: İbn Kesîr, II, 193; Tirmizî, "Da'avât", 147; İbn Mâce, "Şıyâm", 48.
68 Cum'a 62/9: Süyûtî, XIV, 467-469; Buhârî, "Cum'a", 37; Müslim, "Müsâfirîn", 166-167.

DUADA DÜNYA ve ÂHİRET GÜZELLİKLERİ İSTENİR

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki,
'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru.' derler."
(Bakara 2/201)

Bütün iyiliklerin ve güzelliklerin sahibi Allah olduğu için dua ederken hem dünyanın hem de âhiretin iyilikleri O'ndan istenmelidir. Müminler; *"Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhirati haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr"* (Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru)[69] diye dua ederler. Âyette geçen *hasene* kelimesi "iyilik ve güzellik" anlamına gelir. Elde edilince insanı sevindiren, huzur, sağlık, afiyet, başarı, mutluluk veren bütün nimetleri ifade eder.[70] Bunun içindir ki Allah Resûlü (sas) bu duayı çok okur ve okunmasını tavsiye ederdi.[71]

Müminler Yüce Allah'tan hem dünyanın hem âhiretin iyiliklerini istemişlerdir. Hz. İbrâhim ve Hz. Zekeriyyâ Allah'tan sâlih bir evlât istediler.[72] Rahmân'ın kulları da soylarından Allah'a itaat edecek, böylece dünya ve âhirette göz aydınlığı olacak iyi kimseler çıkarmasını temenni ettiler. Kendileri de insanların iyilik ve takvâda rehber edineceği önderlerden olmayı talep ettiler.[73] Mûsâ (as) Mısır'dan çıkıp Medyen tarafına yönelince; *"Umarım Rabbim bana doğru yolu buldurur."*[74] demişti. Orada iki kız çocuğunun davarlarını sulayınca kenara çekilmiş ve *"Ey Rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!"*[75] demişti. Firavun'a gitmekle görevlendirilen Hz. Mûsâ, bu zor iş karşısında, *"Rabbim! Göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır. Dilimin*

---

69 Bakara 2/201; ayrıca bk. A'râf 7/156.

70 Bakara 2/201: Taberî, III, 544-545; Zemahşerî, I, 413; Kurtubî, III, 357; İbn Kesîr, II, 262.

71 Bakara 2/201: Taberî, III, 544-545; İbn Kesîr, II, 262; Buhârî, "Da'avât", 55; Müslim, "Zikir", 23; Tirmizî, "Da'avât", 71.

72 Sâffât 37/100; Âl-i İmrân 3/38; Meryem 19/6; ayrıca bk. A'râf 7/189.

73 Furkān 25/74: Mukātil b. Süleyman, III, 242; Taberî, XVII, 533; İbn Kesîr, X, 334.

74 Kasas 28/22.

75 Kasas 28/24.

düğümünü çöz ki (insanlar) sözümü iyi anlasınlar."[76] diye dua etmişti. Karıncaların konuşmasını dinleyen Hz. Süleyman'ın masum bir mutluluk içinde tebessüm ederek yaptığı şu dua ne güzeldir: *"'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"*[77] Hz. İbrâhim putperest babası ve kavmiyle mücadele etmiş, onları tevhide çağırmış ve bu süreçte nice zorluklar yaşamıştı. Bu zorluklar karşısında her zaman Allah'a sığınmış ve şu şekilde niyazda bulunmuştu: *"Rabbim! Bana hüküm ve hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!"* [78]

Müminler, dünyadaki sıkıntılardan korunmak ve kurtulmak için de Allah'a dua ederler. Nitekim fetih öncesi Mekke'de zayıflık ve yaşlılık gibi sebeplerle Medine'ye hicret edememiş Müslümanlar vardı. Bunlar Müşriklerin baskısı altında yaşıyor, bir kurtarıcı göndermesi için Allah'a yalvarıyorlardı.[79] Hz. Mûsâ, yanlışlıkla bir Mısırlıyı öldürdükten sonra kaçmış, oradan çıkarken, *"Rabbim! Beni zalimler topluluğundan kurtar."*[80] diye yalvarmıştı. Firavun'u tevhide davet için gönderildiği zaman da korku ve endişesini şöyle dile getirmişti: *"Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârûn'a da yükle."*[81] Hz. Mûsâ'nın daveti üzerine Firavun öfkeden çılgına dönmüş, ölüm tehditleri savurmuştu. Mûsâ (as) ise onların bu zorbalığından Allah'a sığınmıştı.[82] Hz. Nûh, kavminin kendisini yalanlaması karşısında; *"Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki Müminleri kurtar!"*[83] demişti. Hz. İbrâhim ve yanındaki Müminler inanmayanlara karşı amansız bir mücadele vermiş, var güçleriyle tevhidi korumaya çalışmış ve Kâfirlerin şerrinden Allah'a sığınmışlardı.[84] Hz. Lût, kavminin yaptığı günahlardan nefret etmiş ve *"Rabbim! Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarının vebalinden kurtar."*[85] diye dua etmişti. Hz. Eyyûb yakalandığı hastalıktan kurtulmayı dilemiş,[86] Ashâb-ı Kehf, Cenâb-ı Allah'tan bir rahmet ve işlerinde hep doğru

76 Tâhâ 20/25-35.
77 Neml 27/19.
78 Şuarâ 26/83-89.
79 Nisâ 4/75: Taberî, VII, 225; İbn Kesîr, IV, 159.
80 Kasas 28/21.
81 Şuarâ 26/12-14; ayrıca bk. Tâhâ 20/45.
82 Mü'min 40/26-27; ayrıca bk. Yûnus 10/85-86.
83 Şuarâ 26/117-118; ayrıca bk. Mâide 5/25; A'râf 7/89; Enbiyâ 21/76.
84 Mümtehine 60/4-5.
85 Şuarâ 26/168-169.
86 Enbiyâ 21/83-84.

yol üzere olabilmeyi istemişti.[87] Hz. Yûsuf da iffetsiz olma, harama düşme tehlikesine karşı Allah'ın korumasına sığınmıştı.[88] Firavun'un zulmü altında son nefesini vermek üzere olan hanımı Âsiye, *"Rabbim! Yüce katında, cennette benim için bir ev yap; beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zalimler topluluğundan da selâmete çıkar!"*[89] demişti. Müşriklerin ezaları ve cefaları karşısında bunalan Sevgili Peygamberimiz de *"Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hâli bana göstereceksen; bu durumda beni zalimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!"*[90] diyerek Yüceler Yücesi'ne sığınmıştı.

Müminler âhiret sıkıntılarından ve azaptan korunmak için her zaman Allah'a dua ederler. *"'Ey Rabbimiz!' derler; 'Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!'"*[91] derler. Yine *"Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru."*[92] diye dua ederler. Dua, Yüce Allah'ın seçkin kulları tarafından âhirette de devam ettirilecektir. Nitekim Peygamber ve onunla beraber iman edenler, kıyamet günü nurları önlerinde ve sağlarında olduğu hâlde şöyle dua edeceklerdir: *"Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter."*[93]

Müminler birbirlerine dua ederler. Bunların başında Resûlullah (sas) gelir. Onun hakkında *"Allah ve melekler Peygamber'e salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de O'na salât ve selâm okuyun."*[94] buyurulmaktadır. *Salât* kelimesine salât edene göre farklı mânalar verilmiştir. Allah'ın bir kula salâtı; ona rahmet etmesi, şerefini yüceltip tezkiye etmesi, onu melekleri yanında övmesi, başarıya ulaştırıp koruması ve sevap vermesidir. Meleklerin salâtı; kul için bağışlanma istemeleri Allah'a dua etmeleridir. Müminlerin salâtı ise Hz. Peygamber'e hayır dua etmeleridir.[95] Âyette geçen *selâm* kelimesi; selâmet, esenlik, huzur, emniyet anlamlarına gelir. Selâmın ayrıca teslim olma, itaat etme ve barış içerisinde bulunma anlamları da vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e selâm da yoluna teslim olmakla birlikte, selâm verip, Allah'ın esenlik, rahmet ve bereketini dilemektir.[96]

87 Kehf 18/10.
88 Yûsuf 12/33-34.
89 Tahrîm 66/11.
90 Mü'minûn 23/93-94.
91 Furkān 25/65-66; Taberî, XVII, 495; Zemahşerî, IV, 370; İbn Kesîr, X, 319-320; ayrıca bk. A'râf 7/47.
92 Âl-i İmrân 3/16; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/191; Şuarâ 26/85-89.
93 Tahrîm 66/8.
94 Ahzâb 33/56.
95 Ahzâb 33/56: Mukātil b. Süleyman, III, 506; Taberî, XIX, 175; İbn Kesîr, XI, 209-210.
96 Ahzâb 33/5: Taberî, XIX, 12-13; İbn Kesîr, XI, 113-114; Bursevî, VII, 219-220.

Ümmeti Resûlullah'a (sas) dua ettikleri gibi Resûlullah (sas) da ümmeti için dua etmiştir. Nitekim Ebû Lübâbe ve iki arkadaşı, Tebük Seferi'nden geri kalmış, sonra tövbe etmişler ve haklarında bağışlandıklarına dair âyet inmişti.[97] Hz. Peygamber'e de *"... bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir."*[98] emri verilmiştir. Hz. Peygamber'in duası, onların günahlarının bağışlanması için istiğfar etmesidir. Bu, o kişiler için büyük bir iyilik olmuş, gönüllerinin yatışmasını ve huzura ermesini sağlamıştır. Resûlullah (sas) bir kişiye dua ettiği zaman bu duanın etkisi o kişide, onun çocuklarında ve torunlarında görülürdü.[99] Yine Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Müslümanların bağışlanması için de dua etmesini istemiştir.[100] Bu sebeple Resûl-i Ekrem (sas) kendisi için olduğu gibi, Müminler için de istiğfar eder ve Müminlere Allah'tan af dilemelerini öğütlerdi.[101] Yüce Allah, Hz. Peygamber'in insanların günahlarıyla ilgili dualarını, bağışlama dileklerini kabul edeceğini de müjdelemiştir.[102]

Ellerimiz her daim dua için açık olmalı; kendimize, yakınlarımıza ve bütün Müminlere dua etmeliyiz. Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerden ve sâlih kimselerden çok güzel dua örnekleri sunar: Allah Hz. İbrâhim'e *"Ben seni insanlara önder yapacağım."* buyurunca o, neslini de düşünerek, "Soyumdan da." diye dua eder.[103] Mekke'nin güvenli bir belde kılınmasını ve âhiret gününe iman eden halkının her çeşit üründen rızıklandırılmasını ister.[104] Beytullah'ın duvarlarını oğlu Hz. İsmâil ile birlikte yaparken hem kendilerinin hem de kıyamete kadar gelecek nesillerinin iyi birer Müslüman olmaları için dua eder.[105] İmrân'ın hanımı, Meryem'i dünyaya getirince; *"... İşte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum."* der.[106] Zekeriyyâ (as) yaşlı hâlde olmasına rağmen Allah'tan temiz bir evlât isterken,[107] Hz. İbrâhim de sâlihlerden olacak bir oğul niyaz eder.[108] Yine Hz. İbrâhim, kendisinin ve neslinin yanı sıra bütün Müminlerin iyiliğini isteyecek şekilde şöyle yalvarır: *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan*

---

97 Tevbe 9/102.

98 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 659; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 143; İbn Kesîr, VII, 275-276.

99 Tevbe 9/103: İbn Kesîr; VII, 275-276; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 385-400.

100 Âl-i İmrân 3/159; Muhammed 47/19.

101 Muhammed 47/19: İbn Kesîr, XII, 73; Buhârî, "Daʿavât", 2, 16; Ebû Dâvûd, "Edeb", 100-101; Müslim, "Ẕikir", 41.

102 Nisâ 4/64; Münâfikūn 63/5.

103 Bakara 2/124.

104 Bakara 2/126; ayrıca bk. İbrâhîm 14/35, 37.

105 Bakara 2/128-129.

106 Âl-i İmrân 3/36.

107 Âl-i İmrân 3/38; ayrıca bk. Meryem 19/5-6; Enbiyâ 21/89-90.

108 Sâffât 37/99-100.

uzak tut! Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et! Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"[109] Sâlih evlâtlar, anne babalarını düşünerek dua ettikleri gibi[110] sâlih anne babalar da evlâtlarının göz aydınlığı nesillerden olmasını Allah'tan isterler. [111]

Bir Müslüman sadece kendine, akrabalarına ve yaşayanlara dua ile yetinmemeli, ölmüşleri için de dua etmelidir. Rabbimiz, sonradan gelen Müminlerin öncekiler için şöyle dua ettiklerini haber vermektedir: Onlar *"'Ey Rabbimiz!' derler, 'Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.'"*[112]

Doğru yoldan sapmamak için dua edilmelidir.[113] Hidayete erdikten sonra doğru yol üzere devamlı olmak gerekir. Bunu da Allah'tan istemelidir. Nitekim Allah Resûlü (sas); *"Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Bizim kalplerimizi sana itaat üzere sabit kıl."* duasını çokça yapardı.[114] Mümin, inanç ve amel bakımından daha yüksek derecelerin olduğunu unutmamalı, dolayısıyla daha iyi bir kul olabilmek için dua etmelidir. Nitekim Hz. İbrâhim ve İsmâil eriştikleri kulluk derecesi ile yetinmemiş, iyi birer Müslüman olmak için daima dua etmişlerdir.[115] Hele Hz. İbrâhim'in, Yüce Allah'ın dostu bir peygamber olmasına rağmen sahip olduğu imanını yetersiz görmesi, onu daha da kuvvetlendirme yoluna gitmesi ve bu hususta Rabbinden rica ve niyazda bulunması ne kadar dikkat çekici bir durumdur.[116]

Allah'tan düşmanlara karşı zafer istenmelidir. Nitekim önceki peygamberlerin yanlarında savaşan Müminler ve Tâlût'un ordusu *"üzerlerine sabır yağdırması, ayaklarını sabit kılması ve Kâfirler topluluğuna karşı kendilerine yardım etmesi için"* dua etmişlerdir.[117] Hz. Nûh kavminin yalanlamalarına karşı Allah'tan yardım ve zafer istemiş,[118] Hz. Lût da yine bütün kuralları çiğneyen toplumunun elinden kurtulmak

109 İbrâhîm 14/35, 40-41; ayrıca bk. Nûh 71/28.
110 İsrâ 17/24; Ahkāf 46/15.
111 Furkān 25/74.
112 Haşr 59/10: Mukātil b. Süleyman, IV, 280; Taberî, XXII, 532-533.
113 Âl-i İmrân 3/8.
114 Âl-i İmrân 3/8: Taberî, V, 229; İbn Kesîr; III, 18; Müslim, "Ḳader", 17; İbn Mâce, "Mukaddime", 10, 13.
115 Bakara 2/128; İbrâhîm 14/40.
116 Bakara 2/260: Taberî, IV, 266-267.
117 Bakara 2/251-252; Âl-i İmrân 3/146-148.
118 Mü'minûn 23/26, 39; Kamer 54/10.

için Allah'a yalvarmıştır.[119] Bedir Savaşı'nda da yine Müslümanlar Allah'ın yardımına sığınmışlar, O'ndan yardım ve zafer istemişlerdir.[120]

Müminler, inanmayanlara karşı Cenâb-ı Hak'tan yardım ve zafer isterken, onların yenilip kahrolması için de dua etmişlerdi.[121] Resûlullah (sas), kendisiyle din hususunda bilgisizce ve inatçı bir tavırla mücadele edenler için *"Allah'ın lâneti üzerlerine olsun."* demişti.[122] Yine Hz. Nûh, uzun yıllar tebliğ etmiş, ama fazla inanan olmamıştı. Sonunda; *"Nûh 'Rabbim!' dedi, 'Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!'"*[123] diyerek kavminin helâki için beddua etti. Hz. Mûsâ da Firavun'un zulümleri ve baskıları karşısında onların helâki için dua etmişti.[124]

Mümin, şeytanın şerrinden, insanların hile ve aldatmalarından korunmak için Allah'a dua etmelidir. Bu hususta yapılması gereken duaları Allah Teâlâ Peygamberimize öğretmiş ve şöyle demesini emretmiştir: *"Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!"*[125] Bu sebeple Hz. Peygamber, onların şerrinden, etki ve yönlendirmelerinden Allah'a sığınmıştır.[126] Yine Cenâb-ı Hak, bütün yaratıkların, bunlar içinde özellikle de büyücüler ve hasetçiler gibi kötülükleri daha âşikâr olanların şerrinden kendisine sığınmamızı emretmiştir.[127]

Her durumda Allah'a dua etmeli, O'ndan hep daha hayırlısı ve iyisi istenmelidir. Nitekim Hz. Nûh, gemiyi yapıp inananları ona bindirince geminin hayırlısıyla gitmesi ve vakti gelince durması için yalvarmış[128] ve şöyle dua etmiştir: *"Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin."*[129] Hz. İbrâhim kurak ve çorak bir yer olan[130] Mekke'nin bereketlenmesi için dua etmiştir.[131] Eşi Hacer ve çocuğu İsmâil'i Mekke'ye yerleştirdiği zaman da onların iyilikleri için niyazda bulunmuştur.[132] Hz. Îsâ, havârilerin gökten bir sofra indirilmesi talebi üzerine

---

119 Ankebût 29/30.
120 Enfâl 8/9-10.
121 Bakara 2/159; A'râf 7/44; Abese 80/17; Burûc 85/4.
122 Âl-i İmrân 3/61.
123 Nûh 71/26-27; ayrıca bk. Nûh 71/5, 21, 24.
124 Yûnus 10/88; ayrıca bk. Duhân 44/22.
125 Mü'minûn 23/97-98; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/36; Nahl 16/98; Fussılet 41/36; Nâs 114/1-6.
126 Mü'minûn 23/97-98: İbn Kesîr, X, 145; Ebû Dâvûd, "Ţıb", 3893; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 181.
127 Felak 113/1-5.
128 Hûd 11/41.
129 Mü'minûn 23/29.
130 İbrâhîm 14/37.
131 Bakara 2/126.
132 İbrâhîm 14/37.

Yüce Allah'tan en hayırlısını istemiştir.[133] Ashâb-ı Kehf'in kıssası anlatılıp, onların tevhid mücadelesinde başarılı oldukları haber verildikten sonra Hz. Peygamber'e; *"Umarım Rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir."*[134] demesi tavsiye edilmiştir. Yine Mekke'de şartlar ağırlaşıp Müşriklerin baskıları arttığında Medine'ye hicretin yolu gözükünce, Sevgili Peygamberimizden *"Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!"*[135] diye dua etmesi istenmiştir.

İstenilmesi uygun ve güzel olan şeyler için Allah'a dua edilmelidir. Dine, ahlâka, âdâba uygun olmayan şeyler istenmemelidir. Hz. Nûh, inanmayıp gemiye binmeyen ve boğulmakta olan oğlunu kurtarmak için dua etmişti.[136] Yüce Allah *"… Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme!"*[137] diyerek onun bu duasını reddetti. Nûh (as) bunun üzerine tövbe edip Allah'ın rahmet ve mağfiretine sığındı.[138] İsrâiloğulları da Hz. Mûsâ'dan Rabbine iletmesi ve kendi adlarına O'ndan istemesi için böyle uygunsuz taleplerde bulunmuşlardı ve bu dualar çoğunlukla kabul görmemişti.[139] Yine Müminlerin, şirk içinde ölüp de cehennemlik oldukları açığa çıkan akrabaları için bile bağışlanma dilemeleri doğru karşılanmamıştır.[140] Bu bakımdan Mümin, nerede ve nasıl dua edeceğini bilip uygun olan duayı yapmalıdır. Bu sebeple Resûlullah (sas) kendimiz ve mallarımız aleyhinde dua etmekten sakındırmıştır.[141]

Duaların ve yapılanların kabul edilmesi için de dua edilmelidir. Nitekim Hz. İbrâhim, hem kendinin hem de soyundan gelenlerin namaz kılanlardan olmasını istemiş, peşinden de, *"Rabbimiz, duamı kabul et!"* [142] demiştir. İmrân'ın hanımı da hamile olduğu çocuğu hakkında *"Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen."*[143] demiştir.

İnsanoğlunun ilk günahını işleyen ve pişman olarak Allah'a yalvaran Hz. Âdem ve eşi, *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize yazık ettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize*

---

133 Mâide 5/114.
134 Kehf 18/24; ayrıca bk. Kehf 18/40.
135 İsrâ 17/80.
136 Hûd 11/45.
137 Hûd 11/46.
138 Hûd 11/47.
139 Bakara 2/61, 68-70.
140 Tevbe 9/113: Taberî, XII, 19; Buhârî, "Tefsîr", 9, 16; Müslim, "Îmân", 19; ayrıca bk. Tevbe 9/114; Kasas 28/56; Mümtehine 60/4.
141 Yûnus 10/11: İbn Kesîr, VII, 339; Müslim, "Zühd", 74; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 1532.
142 İbrâhîm 14/40; ayrıca bk. Bakara 2/127.
143 Âl-i İmrân 3/35.

acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"[144] diye dua etmişlerdi. İnsanlık tarihi boyunca Rabbine samimiyetle niyazda bulunan, boyun eğip el açan, gözyaşı döküp secdeye kapanan nice kulun Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan dualarından örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

"Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"[145]

"Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, kararlılığımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!"[146]

"Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!"[147]

"Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve Müslüman olarak canımızı al!"[148]

"Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize kararlılık ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"[149]

"Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"[150]

"Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et. Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vaat ettiklerini ver bize; kıyamet gününde bizi rezil etme."[151]

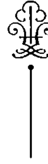
"… Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter."[152]

"Rabbimiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla."[153]

---

144 A'râf 7/23.
145 Yûsuf 12/101.
146 Âl-i İmrân 3/147.
147 Kehf 18/10.
148 A'râf 7/126.
149 Bakara 2/250.
150 Bakara 2/286.
151 Âl-i İmrân 3/193-194.
152 Tahrîm 66/8.
153 Âl-i İmrân 3/8.

Dua, bütün kulluğun ve ibadetlerin özüdür. Kullarını seven ve onlar tarafından sevilen (*el-vedûd*) Yüce Yaratıcı'nın, onlara olan merhametinin en güzel yansımalarından biridir. Her bakımdan muhtaç olan insanın, bütün hazinelerin sahibi olan Allah'tan istekte bulunmasıdır. Bir başka ifadeyle dua, Allah Teâlâ'nın eşsiz kudretine, varlık ve kulları üzerindeki mutlak egemenliğine gönülden inanmanın bir sonucudur. Böylece doğası itibarıyla sınırlı imkân ve yeteneklerle donatılmış olan insan, çaresizlikler karşısında Rabbinin engin merhamet ve şefkatine sığınır. Bu, müminin dünya ve âhireti ile ilgili karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelebilmek için her türlü tedbiri aldıktan sonra durumunu Cenâb-ı Hakk'a arz etmesidir. Dolayısıyla burada tedbir, tevekkül ve dua birbirinden ayrılmaz. Diğer bir ifadeyle mümin bir taraftan yaptığı işin gereklerini yerine getirirken, diğer taraftan da her şeyin sonuçta Yüce Allah'ın takdirine bağlı olduğuna inanır. Böylece Rabbine dayanan insan, O'ndan gelecek yardım ve desteğe ümitle bağlanır, gönlü huzur ve sükûna erer. Âyet bu kimseleri şöyle tasvir eder: *"Bunlar iman edenler ve Allah'*ı *hatırlayarak gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı hatırlamakla huzura kavuşur."*[154]

154 Ra'd 13/28.

TEMİZLİK
ABDEST
VE
GUSÜL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى
الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا
فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ
لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ
وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta olur veya yolculuk hâlinde bulunursanız veya içinizden biri abdest bozmaktan gelirse yahut siz kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."

(Mâide 5/6)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ
اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا
صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Ancak yolcu olup (boy abdesti alma imkânınız olmazsa) o başka. Eğer hasta olur veya yolculuk hâlinde bulunursanız yahut sizden biriniz abdest bozmaktan gelirse yahut siz kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."

(Nisâ 4/43)

لَا تَقُمْ ف۪يهِ اَبَدًاۜ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ ف۪يهِۜ
ف۪يهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّر۪ينَ ﴿١٠٨﴾

"(Ey Peygamber!) Orada (Münafıkların yaptığı o mescidde) asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever."

(Tevbe 9/108)

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾

"Elbiseni tertemiz tut."

(Müddessir 74/4)

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِۜ قُلْ هُوَ اَذًىۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِي الْمَحِيضِۙ وَلَا
تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ
يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

"Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: 'O sıkıntılı bir hâldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.'"

(Bakara 2/222)

اِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِه۪
وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَۜ ﴿١١﴾

"(Savaşta korku sizi sardığı) O sırada, katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla (maddî ve manevî kirlerden) temizlemek, şeytanın (vesvese) pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu."

(Enfâl 8/11)

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ
الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۚ ﴿١٢﴾

"O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının (kendileriyle beraber) önlerinde ve sağ yanlarında yürümekte olduğunu görürsün. 'Bugün size müjde var; altından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız.' (denir). İşte en büyük murada ermek budur."

(Hadîd 57/12)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *gusl* ve *iğtisâl* kelimeleriyle ifade edilen abdest ve gusül, iki âyette anlatılmıştır. Birinde hem abdest hem gusül,[1] diğerinde ise sadece gusül işlenir.[2] Abdest ve gusül, bazı âyetlerde temizlik anlamına gelen *tuhr* kelimesiyle ilişkilendirilir.[3] Abdest ve boy abdesti, namaz ibadetinin ön hazırlığı ve şartı olarak kabul edilir. Namaz için gerekli temizliklerden biri de tuvalet ihtiyacı giderildikten sonra yapılan temizliktir.[4] Doğrusu böyle bir temizlik, abdest ve guslün de ön şartıdır. Boy abdesti, cinsel ilişki, kadınların özel durumlarının sona ermesi ve loğusalığın bitmesiyle gerekli hâle gelir.[5] Kişinin temizlenmesi, ona Allah'ın sevgisini kazandıracaktır.[6]

Temizlik kavramı Kur'ân'da *tuhr* lafzından türemiş sözcüklerle ifade edilir. *Tuhr* ve *taharet*, sözlükte "kirin yok olması ve temizliğin meydana çıkması" mânasına gelen *ta-he-re* kökünden türemiştir.[7] Temizlik (*tuhr*), abdest ve gusülle ilişkili olarak dört âyette farklı formlarda toplam sekiz defa geçer.[8] Abdest, Arapçada "güzellik ve temizlik" mânasına gelen *vudû'* kelimesiyle ifade edilir. Hadîs-i şeriflerde çokça yer alan *vudû'* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Kur'ân'da abdesti ve boy abdestini anlatan kelimeler *ga-se-le* ve *ta-he-ra* köklerinden türemiştir. *Ga-se-le* kökü sözlükte "bir şeyi temizlemek" anlamına gelir.[9] "Üzerine su akıtarak bir şeyin kirini gidermek" anlamına gelen[10] bu kök, türevleriyle dört âyette geçer.[11] Abdestin, Kur'ân'da *ga-se-le* köküyle ifade edildiği yer, Mâide sûresinin 6. âyetidir. Ayrıca abdest ve gusülden, özellikle fıkıhta namazın dış şartlarından biri olarak "hadesten taharet" (manevî pisliklerden temizlenme) ifadesiyle de bahsedilir. Abdest ve gusül suyla

1 Mâide 5/6.
2 Nisâ 4/43.
3 Bakara 2/222; Tevbe 9/108; Enfâl 8/11.
4 Tevbe 9/108: Taberî, XI, 688-694.
5 Nisâ 4/43; Mâide 5/6; Bakara 2/222: İbnü'l-Arabî, I, 229-230.
6 Tevbe 9/108: Taberî, XI, 688-694.
7 İbn Fâris, III, 428.
8 Bakara 2/222; Mâide 5/6; Enfâl 8/11; Tevbe 9/108; Ahzâb 33/33.
9 İbn Fâris, IV, 424.
10 Fîrûzâbâdî, IV, 133.
11 Mâide 5/6; Nisâ 4/43; Sâd 38/42; Hâkka 69/36.

yapılan temizliktir. Su bulunmadığında, hastalık ya da yolculuk gibi zaruri durumlarda Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği kolaylık *teyemmüm*dür. Teyemmümün, uygulanış biçimi temizlikle ilgili âyetlerde[12] anlatılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de abdest ve gusül konusuyla bağlantılı olarak *hayız* (*mahîz*), *necâset* (*neces*), *rics*, *gâ'it* ve *cünüp* kelimeleri vardır. Kadınların özel hâlleri anlamına gelen ve halk arasında "âdet" kelimesiyle ifade edilen *hayız* (*mahîz*), iki âyette geçer.[13] *Neces* (*necâset*) ise âyette cünüplükten kaynaklanan manevî pislik anlamında kullanılır.[14] Kur'ân-ı Kerîm'de on defa[15] tekrar eden *rics*, hem maddî hem de manevî pislik mânasına gelir. *Gâ'it* kelimesi[16] ise hem "insan dışkısı" hem de "dışkının bırakıldığı çukur" anlamına gelir.[17] Kişinin cinsel ilişkide bulunması, kadının hayız veya lohusa (*nifâs*) olması durumlarında cünüplük hâli oluşur. Gusül alması gereken kimseye *cünüp* denir. Cünüp kimsenin bu hâli manevî kir (*neces*) kabul edildiğinden ibadetlere engel sayılmıştır. İnsan vücudundan çıkan meni ve kan gibi bazı sıvıların, kirliliğe (*rics*) yol açtığı kabul edilmiştir. *Hayız* (*mahîz*) ve cinsel ilişki Kur'ân'da zikredilirken (*lâmestüm*),[18] meni ve kan hadis kaynaklarında yer alır.[19] *Lâmestüm*, sözlükte "elle dokunmak" anlamına gelen *lems* masdarından türetilmiştir.[20] Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), bu ifadenin "cinsel ilişki" anlamına geldiğini, onun sonucunda kirlilik hâlinin oluşacağını söylemiştir.[21]

12 Mâide 5/6; Nisâ 4/43.
13 Bakara 2/222; Talâk 65/4.
14 Tevbe 9/28: Taberî, XI, 397.
15 Mâide 5/90; En'âm 6/125, 145; A'râf 7/71; Tevbe 9/95, 125; Yûnus 10/100; Hac 22/30; Ahzâb 33/33.
16 Ezherî, VIII, 165.
17 Nisâ 4/43, Mâide 5/6.
18 Mâide 5/6.
19 Kurtubî, VI, 337, III, 480; Müslim, "Ḥayıż", 80, 81, 87, 89.
20 Ezherî, XII, 456.
21 Nisâ 4/43; Mâide 5/6: Cessâs, IV, 3-4.

ABDEST ve GUSÜL BEDENİ TEMİZLER, NEFSİ ARINDIRIR

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾

"Elbiseni tertemiz tut."

(Müddessir 74/4)

Kur'ân-ı Kerîm'de daha ilk inen âyetlerden itibaren temizlikten söz edilmiştir. Yüce Allah, Son Resûlüne (sas) elbisesini temiz tutmasını emretmiştir. "Elbiseyi temiz tutmak" aynı zamanda nefsin ayıplardan temizlenmesi, amellerin güzel yapılması anlamına da gelmektedir.[1] Kur'ân'ın temizliğin önemine vurgusu başka âyetlerle de tekrarlanmıştır. Örneğin Medine döneminde inen âyetlerde, içini ve dışını temiz tutanları Cenâb-ı Allah'ın sevdiği dile getirilmiştir.[2] Benzer ifadeler hadislerde de yer almıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sas), *"Temizlik imanın yarısıdır."*[3] buyurarak ashâbına iman ile temizlik arasındaki vazgeçilmez bağı hatırlatmıştır. Mümin, giyim kuşamı, özü sözü, taat ve ibadeti ile tertemiz olmalıdır. Bir hadis-i şerifinde Allah Resûlü (sas), abdesti Allah'ın emrettiği şekilde alan müminin işlediği günahların başına meshetmesiyle saçlarının ucundan, yüzünden, ellerinden, kollarından ve ayaklarından su ile birlikte dökülüp gittiğini belirtmiştir. Daha sonra mümin kalkıp namaz kılar ve Allah'ı yüceltir ve yalnız Allah'a sevgi besler yalnız O'ndan korkar.

---

1 Müddessir 74/5: Taberî, XXIII, 405-410.

2 Bakara 2/222; Tevbe 9/108.

3 Mâide 5/6: Kurtubî, VII, 367; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XXXVII, 536.

Böylece mümin annesinden doğduğu günkü gibi bütün günahlarından arınır.[4] Başka bir hadisinde ise Hz. Peygamber (sas), *"Kıyamet gününde müminin nûru, abdestte suyun ulaştığı yere kadar varır."*[5] demiştir.

Kur'ân'da, su ile abdest alınarak dış temizliğin sağlanması yüzün ve dirseklere kadar ellerin yıkanması, başın mesh edilmesi ve topuk kemiklerine kadar ayakların yıkanması şeklinde tarif edilmiştir.[6] Bunun uygulamayla tarifi ise Peygamberimiz tarafından gösterilmiştir. Sahâbenin anlattığına göre, Sevgili Peygamberimiz, yıkanması emredilen organlarını kimi zaman birer defa, kimi zaman ikişer defa, kimi zaman da üçer defa yıkamıştır. İlk önce ellerini, sonra yüzünü, sonra dirseklerine kadar kollarını yıkamış, ardından başının ön kısmını ensesinin başladığı yere kadar meshetmiştir. Ayaklarını da topuk kemiklerine kadar yıkamıştır.[7] Ondan öğrenen sahâbe de sonrakilere abdesti öğretmiştir. Meselâ bir defasında Hz. Osman (ra) su ile dolu bir kap getirilmesini istemiş, bu kaptan iki eline su döküp ellerini üç defa yıkamıştır. Sonra ağzına ve burnuna su vermiş, sonra yüzünü üç defa yıkamış, sonra kollarını dirseklere kadar üç defa yıkamış, sonra başını meshetmiş, nihayet her bir ayağını üçer defa yıkamıştır. Sonra da "Resûlullah'ın bu şekilde abdest aldığını gördüm." demiştir.[8]

Abdestte ayakların yıkanması veya mesh edilmesi hususunda müfessirler farklı görüşler nakletmiştir. Bu farklı anlama nedenlerinden birisi, ilgili âyette "ayaklarınızı" (*ercüleküm*) kelimesinin "başınızı meshedin" (*vemsehû biruûsiküm*) ifadesinden sonra gelmesidir. Bu cümle yapısından, başın meshedildiği gibi ayakların da meshedilebileceği şeklinde anlam çıkaranlar olmuştur. Ancak İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hamza gibi bazı yaygın ve kabul edilmiş (mütevâtir) kıraatlere göre, âyette geçen *ercüleküm* kelimesi, öncesindeki *vücûheküm ve eydiyeküm ile'l-merâfıkı* (yüz ve dirseklere kadar eller) ifadesine gönderilir. Bu okuyuştan ayakların da abdestte yüz ve eller gibi yıkanması gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Âyette geçen "topuklara kadar" ifadesi ayakların yıkanmasının öncelendiğini gösterir. Zira mesh yeterli olsaydı ayakları topuklarla sınırlamanın bir anlamı olmazdı. Nitekim Hz. Peygamber (sas), ayaklarını güzelce yıkamayarak ökçelerinin birazı kuru kalmış kimseler hakkında, sert bir uyarıda buyurmuştur.[9] Tâbiûn ve Ehl-i sünnet âlimleri de ayakların

4 Mâide 5/6: İbn Kesîr, V, 116; Müslim, "Müsâfirîn", 294.
5 Hadîd 57/12: İbn Kesîr, XIII, 417-419; Müslim, "Ṭahâret", 40.
6 Mâide 5/6.
7 Mâide 5/6: Tahâvî, I, 74-79.
8 Mâide 5/6: Hâzin, II, 18; Buhârî, "Vuḍû'", 28; Müslim, "Ṭahâret", 3.
9 Buhârî, "Vuḍû'", 29; Müslim, "Ṭahâret", 25.

yıkanması gerektiğini söylemiş ve abdest âzâlarının yıkanma tertibinin âyetteki sıraya göre olmasını uygun bulmuşlardır.[10]

Abdestin anlatıldığı âyet her ne kadar Medine'de inmiş olsa da abdest Mekke döneminde namazla birlikte farz kılınmıştır. Hz. Peygamber (sas) hiçbir zaman abdestsiz namaz kılmamıştır. Nitekim kaynaklarda yer alan bilgiye göre, Mekke'de namaz farz kılınınca Cebrâil (as) onun yanına gelmiş, abdestin alınışı ve namazın kılınışını öğretmiştir. Daha sonra Peygamber Efendimiz bunu eşi Hz. Hatice'ye öğretmiştir.[11] Öyleyse Medine'de inen abdest âyetinin[12] abdestin farz olduğunu kesinleştirmek üzere nâzil olduğu söylenebilir.[13]

Abdest âyetinde, "namaz kılınmaya niyet edildiği vakit abdest alınması"nı emreden mutlak bir ifade kullanılmıştır. Ancak bu ifade Hz. Peygamber'in sünneti ile kayıtlanmıştır. O, Mekke'nin fethinden itibaren uygulamalarında bir abdestle birkaç namazı kılmak suretiyle söz konusu emrin her namaz için gerekli olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte her namaz için imkân dâhilinde abdest alınmasını teşvik eden sözleri de vardır.[14] Bu yüzden denilebilir ki, her namaz için sadece abdestsiz olanların abdest alması gerekir. İslâm âlimleri bu konuda görüş birliği (*icmâ'*) içindedirler.

Guslün uygulamasına gelince, Kur'ân'da gusül tarif edilmeden sadece temizlenme ve yıkanma şeklinde ifade edilmiş, yapılış şekli ise yine Peygamberimiz tarafından öğretilmiştir. Kaynakların naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sas) boy abdesti alacağı zaman, önce ellerini, ardından tenâsül uzvunu yıkamış, sonra normal abdest almıştır. Bundan sonra başından üç defa su dökmüş, suyu elleriyle bütün bedenine ulaştırmıştır. En sonunda yıkandığı yerden çıkmış ve ayaklarını yıkamıştır.[15]

Gusül de abdestte olduğu gibi ilgili âyetlerin inmesinden önce Mekke döneminde sünnetle tespit edilmişti.[16] Zaten gusül ya Hanîflerden kalmış ya da Yahudilerden öğrenilmiş bir uygulama olarak Câhiliye döneminde de biliniyordu.[17] Ancak Medine döneminde inen ve "teyemmüm" iznini de getiren âyet, guslü vahiyle kesinleştirmiştir.[18]

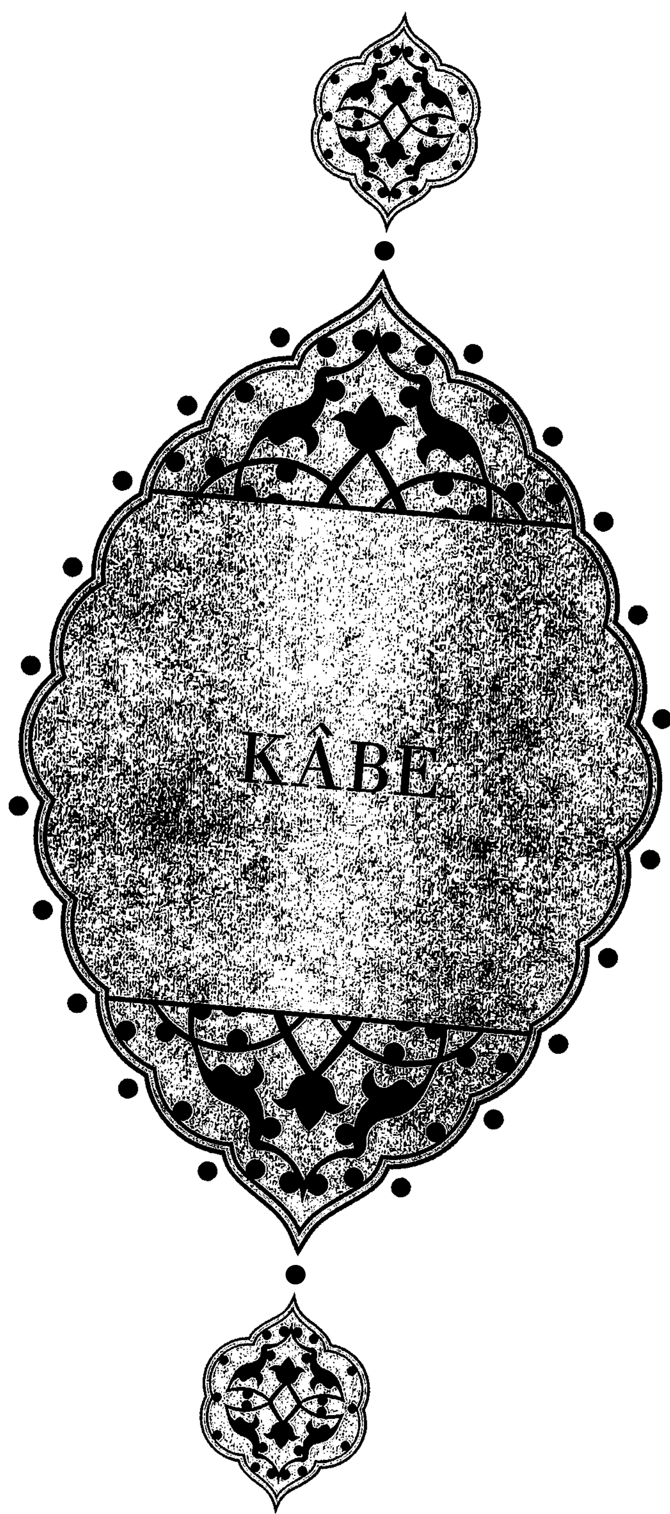
10 Mâide 5/6: Ebüssuûd Efendi, II, 16.
11 İbn Hişâm, I, 244.
12 Mâide 5/6.
13 Mâide 5/6: İbn Âşûr, VI, 127.
14 Mâide 5/6: Tahâvî, I, 70-73.
15 Nisâ 4/43: Derveze, VIII, 127; Buhârî, "Ġusl", 5.
16 Nisâ 4/43: Derveze, VIII, 125; Ebû Dâvûd, "Ṭahâret", 83.
17 Nisâ 4/43: İbn Âşûr, V, 62.
18 Nisâ 4/43.

Bir taraftan abdestin alınışından ve şartlarından, diğer taraftan guslü gerektiren hâllerden ve gusülden bahseden âyetin sonunda, Yüce Allah'ın bütün bunları kullarına emretmesinin arkasındaki sebep şöyle açıklanmaktadır: *"… Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."*[19] Buradan anlaşıldığına göre Müminlerin temizlik ve ibadet hayatıyla ilgili emirlerin amacı, kulları sıkıntı ve zahmete sokmak değil; onları tertemiz kılmak, maddî-manevî her türlü pislikten ve günahtan temizlemek ve onlara iyiliğini ve merhametini tamamlamaktır. Bunun da hedefi, kulların kendilerine bunca nimeti veren, onları sahipsiz olarak kendi hâllerine bırakmayan Allah'ı tanımaları ve O'na gereği gibi şükretmeleridir.

Kur'ân-ı Kerîm, namazı İslâm'ın en temel ibadeti olarak çok sık vurgular ve namaz gibi nadide bir ibadetin şartlarıyla birlikte uygulanmasını ister. Namaz için bir temizlenme ve hazırlık aşaması olarak ise abdesti ve şayet ihtiyaç varsa guslü gerekli görür. Abdest ve gusül, bedenen temizlenerek fıtrata uygun şekilde pak ve nezih yaşamaya yardımcı olur. Yine bu iki temizlik sadece dış pisliklerin giderilmesini sağlamaz, aynı zamanda insanın manevî kirlilik duygusundan, hataların ağırlığından arınmasını, ibadete hazırlanmasını ve toplum içine rahat bir şekilde çıkmasını sağlar. İnsan abdest ve gusül sayesinde kendisini temizlediği gibi iman, ibadet, zikir ve tövbe gibi ibadetlerle de manevî dünyasını temizler ve güçlendirir. Allah'ın sevdiği kimseler, kirden ve kötülükten uzak kalmaya itina gösteren, maddî ve manevî anlamda arınmış kimselerdir.

19 Mâide 5/6.

KÂBE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذ۪ي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى لِلْعَالَم۪ينَۚ ﴿٩٦﴾ ف۪يهِ
اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰه۪يمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِناًۜ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ
مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَب۪يلاًۜ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَم۪ينَ ﴿٩٧﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."

(Âl-i İmrân 3/96-97)

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًاۜ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّىۜ وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

"O zaman biz o evi (Beytullah'ı) insanların gidip gelip ziyaret edecekleri sevap kazanılacak ve güvenli bir yer yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi (Beytullah'ı) temiz tutun.' diye talimat verdik."

(Bakara 2/125)

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾

"Her nereden (yola) çıkarsan (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu emir, elbette Rabbinden gelen bir hakikattir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."

(Bakara 2/149)

وَاِذْ بَوَّأْنَا لِاِبْرٰهٖيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ اَنْ لَا تُشْرِكْ بٖي شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْقَٓائِمٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

"İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.'"

(Hac 22/26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنٖيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٨﴾

"Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayın ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah her şeyi bilmekte, hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/28)

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٩٧﴾

"Allah Kâbe'yi, çevresi güvenli olan o kutsal evi, haram ayları, kurbanlıkları ve onların boyunlarındaki gerdanlıkları insanlar için faydalı kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

(Mâide 5/97)

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتٖيقِ ﴿٢٩﴾

"Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler."

(Hac 22/29)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kâbe, Müslümanların namazlarında yöneldikleri, hac ve umre ibadetini gerçekleştirirken tavaf ettikleri Mekke'deki mübarek mâbedin adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa "Kâbe" adıyla,[1] 15 defa *mescid* kelimesiyle, 16 defa da "ev" anlamındaki *beyt* kelimesiyle geçmektedir.[2] Ayrıca kelime, "eski" veya "hür" anlamındaki *atîk*[3] ve "imar edilmiş" anlamındaki *ma'mûr* sıfatıyla nitelenmiştir.[4] *Mescid* kelimesiyle geçtiği yerlerin tamamında "dokunulmazlığı olan, değerli" anlamındaki[5] "haram" ve "muharrem"[6] kelimeleriyle nitelenmiştir.

Kâbe kelimesi Arapçada *küp* anlamına gelir.[7] Kâbe'nin bu ismi alışı da onun küp şeklinde oluşuna bağlanmıştır.[8] Kâbe'ye *beyt* denilmesinin sebebi ise Yüce Allah'ın Kâbe'yi kendi evi olarak nitelemesidir.[9] Nitekim Cenâb-ı Hak, onun kendisine ibadet için inşa edilmiş ilk mâbed olduğunu bildirmektedir.[10] *el-Beytü'l-'atîk* şeklinde anılması, oldukça eski bir ibadet mekânı oluşundan ileri gelmektedir.[11] Yine onun için kullanılan *haram* ve *muharrem*[12] sıfatları da dokunulmazlığına, değerine ve yüceliğine işaret eder. *el-Beytü'l-ma'mûr* olarak adlandırılması her zaman bakımlı olması ve ziyaretçilerinin çokluğundan dolayı canlılığını koruması sebebiyledir.[13] *el-Beytü'l-ma'mûr*'un gökyüzünde Kâbe'yle aynı hizada yer alan ve meleklerce tavaf edilen bir mâbed olduğu da söylenmiştir.[14]

---

1 Mâide 5/95, 97.
2 Bakara 2/144, 125,149, 150, 191, 196, 217; Âl-i İmrân 3/96; Mâide 5/2; İbrâhîm 14/37; Hac 22/26, 29, 33; Kureyş 106/3.
3 Hac 22/29, 33: Taberî, XVI, 530; İbn Kesîr, X, 50.
4 Tûr 52/4.
5 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 697.
6 Mâide 5/2, 97; İbrâhîm 14/37.
7 Râgıb el-İsfahânî, s. 432.
8 Râgıb el-İsfahânî, s. 432; Cevherî, I, 213.
9 Bakara 2/125; Hac 22/26.
10 Âl-i İmrân 3/96.
11 Hac 22/29, 33: Taberî, XVI, 530; İbn Kesîr, X, 50.
12 Mâide 5/2; İbrâhîm 14/37.
13 Tûr 52/4.
14 Tûr 52/4: Taberî, XXI, 562; İbn Kesîr, XIII, 226; Buhârî, "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 6.

İLK MÂBED KÂBE'DİR

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذ۪ي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى لِلْعَالَم۪ينَۚ ﴿٩٦﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki Beytullah'tır."

(Âl-i İmrân 3/96)

Kâbe, doğru yolu göstermesi, birçok hayrın kaynağı olması ve yalnızca Allah'a kulluk edilmesi amacıyla kurulan ilk ve en şerefli mâbeddir.[1] Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların ataları olarak sahiplendiği Hz. İbrâhim tarafından Mescid-i Aksâ'dan çok önce inşa edilmiştir.[2] Kâbe'nin ilk inşasını Hz. Âdem devrine kadar götüren rivayetler[3] bulunsa da Kur'ân'da onun yapılışı şöyle anlatılmaktadır: Kâbe'nin bulunduğu yer, vaktiyle kimsenin bulunmadığı ıssız ve çorak bir vadidir… Bir gün tevhid dininin büyük peygamberi Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil ve eşi Hacer'i Allah'ın emriyle buraya getirip yerleştirir. Bugünkü Mekke şehrinin kuruluşu böyle başlar.[4] Hz. İbrâhim, tevhid uğrunda yurdunu terk eden ve kendini Hanif inancını yaymaya adayan bir peygamberdir.[5] Gösterdiği bu fedakârlıklar sebebiyle bizzat Allah Teâlâ tarafından "Halîlullah" (Allah'ın dostu) sıfatına lâyık görülmüştür.[6] Asıl yerleştiği yer

---

1 Âl-i İmrân 3/96: İbn Âşûr, IV, 14-15.
2 Âl-i İmrân 3/96: Zemahşerî, I, 585-586; İbn Âşûr, IV, 14-15; ayrıca bk. Müslim, "Mesâcid", 1.
3 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 592; Râzî, VIII, 157.
4 İbrâhîm 14/37; Buhârî, "Enbiyâ'", 9.
5 Enbiyâ 21/71: Taberî, XVI, 310-311.
6 Nisâ 4/125.

Filistin olsa da zaman zaman İsmâil'ini ve eşi Hacer'i ziyaret etmek için Mekke civarına gelmektedir.[7] İşte bu ziyaretlerinden birinde Yüce Allah ona Kâbe'yi yapmasını ve insanları hacca çağırmasını emreder.[8] Bunun üzerine Hz. İbrâhim, henüz bir delikanlı olan oğlunun da yardımıyla Kâbe'yi Allah'ın gösterdiği yere inşa eder.[9] Baba-oğul Kâbe'nin temellerini yükseltirken Allah Teâlâ'ya şöyle yakarırlar: *"Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet nasip eyle. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuzun içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, Kitap'ı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar Rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi."*[10]

Bu dua, geleceğe yönelik büyük etkileri olan makbul bir dua olmalı ki Allah Teâlâ onların neslinden Hz. Muhammed'i (sas) peygamber olarak çıkarmıştır.[11] Allah'ın Son Resûlüne kısa zamanda Hz. İbrâhim'in neslinden gelen Arapların yanı sıra diğer Araplar ve değişik kavimlere mensup başka birçok insan da inanmıştır. Müminler uzak ülkelerden Kâbe'ye gelip Hz. İbrâhim'e öğretilen ibadet usullerini uygulayarak hacı olmuş, hâlen de olmaktadırlar. Yani Hz. İbrâhim'in duasının bereketi günümüzde de görülmeye devam etmektedir. Nitekim Allah Resûlü, *"Ben atam İbrâhim'in duasının eseriyim."* diyerek bu duanın bereketine işaret etmiştir.[12]

İlk mâbed oluşu ve bizzat Hz. İbrâhim tarafından inşa edilmesi, Kâbe'ye diğer mâbedlerde olmayan bir üstünlük verir.[13] Kur'ân-ı Kerîm'e göre, öncelikle o, Allah'a kulluk edilen ve ilâhî ödüle erişilen bir yerdir.[14] Kâbe, doğru yolu bulmanın bir aracıdır.[15] Çünkü Kâbe'yi tanımak isteyenler, onun yapılış sebebini araştırma gereği duyarlar. Bu araştırma da onları, Kâbe'nin, kötülüklerden arınmak ve yalnızca Yüce Allah'a kulluk etmek, yani tevhid için yapıldığı sonucuna götürür.[16] Keza o, Câhiliye devrinde bile sığınanlar için bir güvenlik mekânı idi.[17] Çevresinde yaşayanlar, bolluk ve refah içerisinde hayatlarını sürdürür. Tarıma elverişli olmamasına rağmen orada

---

7 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 691; Buhârî, "Enbiyâ'", 9.
8 Bakara 2/125; Hac 22/26-27: Taberî, XVI, 514.
9 Hac 22/26.
10 Bakara 2/127-129.
11 Bakara 2/129: Taberî, II, 574-575; İbn Kesîr, II, 96.
12 Bakara 2/129: Taberî, II, 572; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 127.
13 Âl-i İmrân 3/96: İbn Âşûr, IV, 14-15.
14 Bakara 2/125.
15 Âl-i İmrân 3/96.
16 Âl-i İmrân 3/96: İbn Âşûr, IV, 16.
17 Âl-i İmrân 3/97; Kasas 28/57; Ankebût 29/67; Kureyş 106/4.

her çeşit ürün bulunur.[18] O *mübarek* bir mâbeddir.[19] *Mübarek* kelimesi, "ilâhî bereket ve hayırlarla dolu" anlamına gelir.[20] Gerçekten de Kâbe birçok iyilikleri ve güzellikleri bünyesinde toplar. Peygamberimiz orada yapılan ibadetin başka yerlerde yapılan ibadetten daha değerli olduğunu belirtmiştir.[21] Yeryüzünün küre oluşuna bağlı olarak namaz vakitleri coğrafî mekânlara göre farklılık arz ettiği için, günün her anında mutlaka yeryüzünün bir köşesinden Kâbe'ye yönelip namaz kılanlar vardır.[22]

Tevhid mücadelesinin tarihi bakımından Kâbe'nin çok önemli bir işlevi olmuştur. Bu yüzden o, Allah Teâlâ katında da büyük bir değere sahiptir.[23] Bunların bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

Öncelikle Kâbe bugün bile onu inşa eden Allah elçilerinin izlerini taşımaktadır. Kâbe'nin avlusunda Makâm-ı İbrâhim yer almaktadır. Yaygın görüşe göre, Makâm-ı İbrâhim, Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi yaparken duvar taşlarını üst üste yerleştirmek için üzerine çıktığı taştır.[24] Hâlen Kâbe'nin 15 metre kuzeydoğusunda mahfaza altında bulunmaktadır.[25] Bu taşın üzerinde Hz. İbrâhim'e ait ayak izlerinin olduğu ve bu izleri ilk Müslüman nesillerin gördüğü aktarılır.[26] Müslümanlar, taşta ayak izinin çıkmasını ve bu izin asırlarca silinmeden kalışını, Hz. İbrâhim'in bir mûcizesi ve Allah'ın kudretinin bir delili olarak görürler. Bu sebeple Makâm-ı İbrâhim, Saadet Asrı Müslümanları için Kâbe'nin yapılış amacına ilişkin başlı başına bir işaretti.[27] Makâm-ı İbrâhim'i Hz. İbrâhim'in namaz için durduğu yer, bu taşı da onun durduğu yeri gösteren bir işaret olarak anlamak da mümkündür.[28] Onun bu örnekliğini izleyerek Müslümanlara orada namaz kılacak yer edinmeleri emredilmiştir.[29] Makâm-ı İbrâhim'in, bizzat Kâbe,[30] Kâbe'nin kuzeybatısındaki duvarla çevrili alan (*hicr*), hatta hac ibadetinin yapıldığı Harem bölgesinin tamamı olduğuna yönelik görüşler de vardır.[31]

---

18 Kasas 28/57.
19 Âl-i İmrân 3/96.
20 Râgıb el-İsfahânî, s. 44.
21 İbn Mâce, "İḳāmetü'ṣ-Ṣalât", 195.
22 Âl-i İmrân 3/96: Râzî, VIII, 163.
23 Âl-i İmrân 3/97: İbn Kesîr, III, 116.
24 Âl-i İmrân 3/97: Taberî, V, 601; Râzî, VIII, 165.
25 Bakara 2/125: *Kur'an Yolu*, I, 209.
26 Âl-i İmrân 3/97: Taberî, V, 601; Râzî, VIII, 165.
27 Âl-i İmrân 3/97: Zemahşerî, I, 587; Râzî, VIII, 159, 164; İbn Âşûr, IV, 18.
28 Bakara 2/125: Abduh – Rızâ, I, 462.
29 Bakara 2/125.
30 Âl-i İmrân 3/97: İbn Âşûr, I, 710; IV, 17.
31 Bakara 2/125: Taberî, II, 528; Râzî, IV, 53.

Yüce Allah'ın evi Kâbe'nin Harem'ine giren güvende olur.[32] Burası kurulduğu ilk günden itibaren dokunulmazlıkların korunduğu bir yer olmuştur. Emniyet, daha Hz. İbrâhim'in Kâbe'nin duvarlarını yükseltirken istediği bir özelliktir. Onun *"Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap…"* şeklindeki duasından bunu anlıyoruz.[33] İslâm öncesinde Araplar, Hz. İbrâhim'in mirasına sahip çıkmışlar ve bu mâbede duydukları saygıdan dolayı oraya sığınan babalarının katili bile olsa ilişmemişlerdi.[34] O dönemde Arap Yarımadası kargaşa içinde yüzüyordu. Kan davası, yağmacılık, otlak ve su kaynaklarıyla ilgili anlaşmazlıklar yüzünden çıkan çatışmalar, kabile savaşları bitmek bilmiyordu. Kâbe'nin bulunduğu Harem bölgesi ise bu fırtınalı denizin ortasında güvenli bir adaydı.[35]

Hz. İbrâhim'in sözünü ettiğimiz duası ve bu duanın Yüce Allah tarafından kabul edilmesi bize, Fil Olayı'nı da hatırlatır. Mekke'de inen Fil sûresi bu olaya atıfta bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in doğumundan hemen önce, Habeşlilerin Yemen Valisi Ebrehe, San'â'da büyük bir kilise yaptırmış ve oranın Kâbe gibi dinî ve ticarî bir merkez olmasını istemişti. Bu isteği rağbet görmeyince Kâbe'yi yıkmak ve ticarî açıdan önem arz eden Mekke'yi kontrol etmek için büyük bir orduyla harekete geçti.[36] Ancak Mekke'ye geldiğinde Yüce Allah tarafından gönderilen kuşların attığı taşlarla ordusu darmadağın edildi.[37] Kur'ân'ın nüzûlü döneminde Arapların hatıralarında henüz taptaze duran bu mûcizevî olay da şüphesiz Kâbe'nin güvenli kılınışının açık bir kanıtıydı.[38]

Âl-i İmrân sûresindeki *"… Oraya giren güvende olur…"*[39] âyeti, nüzul çağı ve öncesindeki Arapların yukarıda işaret edilen uygulamalarını gösteren bir bildirimdir. Müslümanlar da Kâbe'ye sığınanlara dokunulmazlık tanımış ve bunu şöyle uygulamışlardır: Harem dışında bir suç işleyip de oraya sığınan bir kişi orada cezalandırılmaz. İhtiyaçları karşılanmayarak oradan çıkması sağlanır ve dışarıda cezalandırılır.[40] Yine Harem'de silahlı bir mücadeleye kalkışmamış kimselerle savaşılmaz.[41] Harem bölgesi Kâbe'yi de kapsayan geniş bir alandır. Saygınlığından dolayı Harem bölgesindeki bitkilerin koparılması ve zararlı olanlar dışında canlıların

32 Bakara 2/125-126; Âl-i İmrân 3/97; İbrâhîm 14/35.
33 Bakara 2/126.
34 Âl-i İmrân 3/97: Taberî, V, 602; İbn Âşûr, IV, 17.
35 Kasas 28/57; Ankebût 29/67; Kureyş 106/4.
36 Fîl 105/1: İbn Kesîr, XIV, 455-464.
37 Fîl 105/1-5.
38 Bakara 2/126: Râzî, IV, 59; Âl-i İmrân 3/97: İbn Âşûr, IV, 17.
39 Âl-i İmrân 3/97.
40 Bakara 2/125: Taberî, V, 602.
41 Bakara 2/191-192.

öldürülmesi bile yasaktır. Nitekim Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: *"Mekke'yi insanlar haram kılmadı. Allah haram kıldı. Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimse için orada kan dökmek ve ağaç kesmek helâl olmaz."*[42]

Kâbe'nin bir başka özelliği, çorak bir bölgede yer almasına rağmen çevresinde ürün yokluğu çekilmemesidir.[43] Kâbe'nin bu hususiyeti de onun yapılışı kadar eskiye gider. Hz. İbrâhim'in Kâbe'nin yapılış amacını da içeren duasından bunu anlıyoruz: *"Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"*[44] Bu duanın kabul edildiğini de Yüce Allah'ın Mekke'de oturanlara yaptığı ikram ve iyiliği anlatan âyette görüyoruz. Hz. Muhammed'in (sas) mesajını yerinden yurdundan olma endişesiyle kabul etmeyen Mekkelilere Kur'ân şöyle hitap etmişti: *"'Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız.' diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her türlü ürünün toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir."*[45] Mekke, Kâbe'nin güvenliğini sağlayan önemli bir ticaret yolu üzerine kurulmuştur. Âyetlerde buna şöyle işaret edilmiştir: *"Kureyş'e kolaylaştırıldığı, evet, kış ve yaz seyahatleri onlara kolaylaştırıldığı için onlar, kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."*[46] Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil bebek iken onun için çıkarıldığı anlatılan[47] ve oldukça farklı bir lezzeti olan zemzem suyu da bu çerçevede hatırlanması gereken bir nimettir.[48]

Güvenli, bereketli ve maneviyat yüklü bir mekân olarak Kâbe, Hz. İbrâhim'den beri insanların topluluklar hâlinde ziyaret ettiği bir mâbed olmuştur. Yüce Allah *"Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[49] buyurmaktadır. Günümüzde de yıl boyunca umre niyetiyle, ama özellikle hac mevsiminde insanlar Kâbe'ye koşarlar. Bir sonraki yıl öncekilerin yerini aynı yoğunlukta başkaları alır. Gidenler tekrar gider. Gidemezlerse gitmek için can atar, gidenleri özlem ve dua ile uğurlar, heyecanla karşılar veya fırsat bulunca umreye giderler.

42 Mâide 5/95; Buhârî, "İlim", 37, 39; Tirmizî, "Ḥac", 21.
43 Bakara 2/126; Kasas 28/57.
44 İbrâhîm 14/37
45 Kasas 28/57.
46 Kureyş 106/1-4.
47 Buhârî, "Enbiyâ'", 9.
48 Âl-i İmrân 3/97: İbn Âşûr, IV, 17.
49 Âl-i İmrân 3/97.

Çünkü Yüce Allah, onu tekrar tekrar ziyaret edilen bir yer (*mesâbe*) kılmıştır.[50] Kâbe, dilleri ve kültürleri farklı, tenleri ve giysileri rengârenk ama imanları ve sevgileri ortak insan gruplarını dünyanın dört bir yanından toplar ve sonra onları tekrar geldikleri yerlere dağıtır. Bu yönüyle Kâbe, yarattıklarının çok ve farklı oluşuna karşın Yaratıcı'nın birliğinin apaçık bir delilidir.

Bütün bu özellikler Kâbe'nin Allah nezdinde ne denli değerli olduğunu gösteren açık işaretlerdir. Bu sebeple onun bulunduğu şehir saygın ve dokunulmazdır.[51] Bu değer sebebiyle de Kur'ân'da iki yerde ona yemin edilmiştir.[52] Yüce Allah'ın bu şehre ve onun halkına, Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa etmesinden bu yana büyük ikramları olduğu açıktır. Cenâb-ı Hak Peygamber'inden bu iyilik ve ikramları orada yaşayan müşrik halka yeniden hatırlatmasını istemişti: *"De ki: 'Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabbine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir de bana Müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi.' Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: 'Ben sadece uyarıcılardanım.'"*[53]

KÂBE, TEVHİDİN ve BİRLİĞİN SEMBOLÜDÜR

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَۜ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾

"Her nereden (yola) çıkarsan (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu emir, elbette Rabbinden gelen bir hakikattir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."

(Bakara 2/149)

---

50 Bakara 2/125: İbn Kesîr, II, 57-58; İbn Âşûr, I, 708-709.

51 Kasas 28/57; Ankebût 29/67.

52 Beled 90/1; Tîn 95/3.

53 Neml 27/91-92.

Medine'nin hemen dışında Kubâ Mescidi'nde bir sabah namazı vakti… Allah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'de övgüye lâyık bulduğu bu mübarek mescid[54] inananlarla doluydu. Müminler sabah namazına durmuşlardı. İlk rekât bitmiş, ikinci rekâtta tam rükûa varmışlardı ki, birden kendilerine seslenen birini duydular: "Haberiniz olsun, kıble değiştirildi. Allah Resûlü'ne geceleyin vahiy indi ve ona Kâbe'ye yönelmesi emredildi!"[55]

Müslümanlar o zaman namazlarını Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kılıyorlardı. Çünkü Allah Resûlü öyle yapıyor, onlara da bunu emrediyordu. Medineli Müslümanlar, Hz. Peygamber (sas) hicret etmeden önce de 2-3 yıl kadar ibadetlerinde Kudüs'e doğru yönelmişlerdi.[56] Mescid-i Aksâ, Hz. Mûsâ ve sonraki peygamberlerin kıblesi idi. Peygamberimiz, kendisine vahiy gelmeyen konularda genellikle önceki peygamberlerin uygulamalarını devam ettiriyordu. Bu sebeple Medine'yi şereflendirdikten sonra da 16-17 ay boyunca namazlarında Mescid-i Aksâ'ya yönelmişti.[57] Mekke'de iken Kâbe'yi arkasına almadan Mescid-i Aksâ'ya yönelebiliyordu. Kâbe'nin güneyinde namaza duruyor, böylece hem Mescid-i Aksâ'yı hem de Kâbe'yi önüne almış oluyordu.[58] Ancak hicretten sonra her iki kıbleye yönelme imkânı kalmamıştı. Çünkü Medine, Mekke ve Kudüs'ün ortasında idi. Kâbe'ye yönelmesi durumunda Mescid-i Aksâ arkasında kalacaktı. Bu sebeple o, kendinden önceki peygamberlerin kıblesi olan Mescid-i Aksâ'ya yöneldi.[59] Mescid-i Aksâ, Medine ve çevresinde yoğun bir nüfusa sahip olan Yahudilerin de kıblesiydi. Peygamber Efendimiz Mescid-i Aksâ'ya yönelmekle onların İslâm'a ısınmasını da ümit etmişti.[60] Gerçi Kudüs'e yönelmek ona ve Kâbe'ye büyük değer veren Müslümanlara ağır gelebilirdi.[61] Ancak ilk Müslümanlar bu konuda hiç zorlanmadılar. Çünkü İslâm'ın, "Allah Teâlâ'ya boyun eğmek" mânasına geldiğini çok iyi anlamışlardı.[62] Allah Resûlü'ne uymanın Yüce Allah'ın emrine uymak anlamına geldiğini biliyorlardı.[63] Dolayısıyla Allah Resûlü'ne uydular ve namazlarını Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kıldılar. Böylece kıbleyle ilgili ilâhî imtihanı kazandılar. Çünkü Rabbimiz, kıble vesilesiyle

54 Tevbe 9/108-109.
55 Müslim, "Mesâcid", 13-15.
56 Bakara 2/142: Taberî, II, 622.
57 Bakara 2/142: Taberî, II, 620; İbn Kesîr, II, 107; Buhârî, "Ṣalât", 31.
58 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 325.
59 Bakara 2/142: İbn Kesîr, II, 107-108.
60 Bakara 2/142: Taberî, II, 622-623.
61 Bakara 2/144.
62 Bakara 2/143: İbn Kesîr, II, 110.
63 Nisâ 4/80.

aynı zamanda onların iman ve teslimiyetlerini sınamıştı.[64] İşte şimdi de Kâbe'ye yönelmelerini emrediyordu.[65] Anlaşılan ilâhî emre uyma konusunda yine bir imtihan içindeydiler.

O gün Kubâ'da sabah namazını kılmakta olan Müslümanlar iletilen emri duyar duymaz hiç duraksamadan hep birlikte geriye dönüp Kâbe'ye yöneldiler.[66] Şimdiye kadar Allah Resûlü yöneldiği için Mescid-i Aksâ'ya yönelmişlerdi. Şimdi de yine Yüce Allah emrettiği için Kâbe'ye yöneliyorlardı. Ancak bu değişikliği sorgulayan zayıf imanlı bazı kişiler şüpheye düştüler ve sınavı kaybettiler.[67] İslâm düşmanları ise bu olayı Müslümanlara zarar verecekleri bir fırsata çevirmek için dört koldan saldırıya geçtiler. Müşrikler birbirlerine şöyle diyorlardı: "Muhammed dinini şaşırmıştı. Sonunda Kâbe'ye yöneldi. Sizin doğru yolda olduğunuzu bildi. Artık tekrar sizin dininize gireceği zaman da yakındır." Münafık ve Yahudiler ise bambaşka açıdan dedikodu üretiyordu: "Muhammed dün emrettiğini bugün yasaklıyor."[68] *"… Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren sebep nedir…"*[69] Bu değişiklik, özellikle Yahudilerin hoşuna gitmemişti. Çünkü o zamana kadar Hz. Peygamber'in kendi kıblelerine yönelmesinden ötürü böbürleniyorlardı. Oysa bu olay, onlar için de Hak Teâlâ'nın bir sınavıydı. Daha dün "Muhammed kıblesini bizden öğrendi." diye kendilerine pay çıkarıyorlardı.[70] Bu defa "Muhammed Mescid-i Aksâ'ya yönelmeye devam etseydi onun beklenen peygamber olacağını kabul ederdik." demeye başladılar.[71] Çünkü Müslümanlar gibi Hakk'a teslimiyet kaygısıyla hareket etmiyorlardı. Aksine kendi yanlış görüşlerine uyan uygulamayı kabul ediyor, uymayanı ise reddediyorlardı.[72] Anlamıyorlardı ki, *"Doğu da batı da Allah'ındır."*[73] Önemli olan Mescid-i Aksâ'ya ya da Kâbe'ye yönelmek değil, Allah'ın dönülmesini emrettiği yöne dönerek kulluğunu sunmak, O'na boyun eğmektir.[74] Bu yüzden sınavı kaybettiler.

Hz. Peygamber (sas), Yahudilerle hicretten sonra iyi başlayan ama bir süredir kötüye giden ilişkilerden ümidini kesmişti.[75] İslâm'a ısınmaları şöyle dursun gitgi-

64 Bakara 2/143: Taberî, II, 638-639.
65 Bakara 2/144, 149-150.
66 Müslim, "Mesâcid", 13-15.
67 Bakara 2/143: Taberî, II, 639.
68 Bakara 2/143: Taberî, II, 639.
69 Bakara 2/142.
70 Bakara 2/144: Taberî, II, 658.
71 Bakara 2/143: Taberî, II, 640.
72 Bakara 2/87.
73 Bakara 2/115, 142.
74 Bakara 2/177.
75 Bakara 2/142: Kurtubî, II, 429.

de Peygamberimize daha fazla düşmanlık etmeye başlamışlardı. "Hem kıblemize yöneliyor hem de dinimizde bize muhalefet ediyor."[76] diye onunla alay ediyorlardı. Bu sebeple Resûl-i Ekrem (sas), hem kendisinin hem de Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın atası olan Hz. İbrâhim'in kurduğu ilk mâbede, Kâbe'ye yönelmesini emreden bir vahiy gelmesini bekledi.[77] Onun bu beklentisi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle karşılık buldu: *"Biz senin (kıble konusunda vahyin gelmesini umarak) yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi, kesin olarak seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir…"*[78] Bundan sonra Hz. Muhammed'in[79] ümmetinin artık kendine özgü bir kimliği olacaktır. Bu kimliğin en belirgin unsurlarından biri de kıbledir. *"Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır…"*[80] Müslümanların da bir kıblesi vardır. O da Kâbe'dir. Müslümanlar ona derin bir saygı gösterirler.[81]

Vaktiyle şirkin ve putperestliğin merkezi olan Kâbe, Mekke'nin fethiyle Allah'ın birliğinin tamamen kabul edildiği, tevhidin parladığı bir yer hâline gelmişti. Artık bu mekân, Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği, Hz. Muhammed'in (sas) yeniden ilân ettiği tevhid dininin kıyamete kadar simgesi ve ilham kaynağı olmalıydı. Dolayısıyla önce Mekke ve çevresi, şirk dininin alâmetleri olan putlardan temizlendi. Ancak o bölgede Müşrikler hâlâ varlıklarını, inanç ve âdetlerini devam ettiriyorlardı. Onların Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etme gibi çirkin alışkanlıkları vardı. Müşriklerin putperestlikten kalma bu âdetleriyle Kâbe'nin etrafında tavaf etmelerine bir son verilmeliydi. İşte bu bağlamda şu yasaklama gelmiştir: *"Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar…"*[82]

Müminler kıblenin Kâbe olarak belirlenmesinden bu yana namaz kılarken Kâbe'ye yönelirler.[83] Can vermek üzere olanın yüzünü Kâbe'ye çevirmeyi makbul tutar, cenazelerini kıbleye dönük hâlde defnederler. Kâbe'ye yönelmeleri, onların aynı yönde, aynı ilkede, aynı idealde buluşmalarını sağlar. Kardeşliklerini, birlik ve beraberliklerini temsil eder. Nerede olurlarsa olsunlar hem bedenen hem de ruhen Kâbe'de birbirlerine kavuşurlar.

76 Bakara 2/144: Taberî, II, 657.
77 Bakara 2/144: Taberî, II, 658.
78 Bakara 2/144.
79 A'râf 7/157-158.
80 Bakara 2/148.
81 Buhârî, "Vuḍū'", 11.
82 Tevbe 9/28.
83 Bakara 2/144, 150.

KÂBE, BULUŞMA ve ARINMA MEKÂNIDIR

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٩٧﴾

"Allah Kâbe'yi, çevresi güvenli olan o kutsal evi, haram ayları, kurbanlıkları ve onların boyunlarındaki gerdanlıkları insanlar için faydalı kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

(Mâide 5/97)

"Kim artık Allah'a boyun eğmek olan İslâm'dan başka bir din arama çabasına girerse, bilsin ki bu yaptığı asla kabul edilmeyecektir…"[84] âyeti inmişti. O sıralarda Medine ve civarındaki Yahudi toplulukları da "Biz de Allah'a boyun eğmiş kişileriz, biz de Müslümanız." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) onları çağırdı ve "Allah, kendisine boyun eğen kimselerden güç yetirebilenlere Kâbe'yi haccetmeyi farz kıldı." buyurdu. Çünkü şu âyet nâzil olmuştu: *"… Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiç kimseye muhtaç değildir."*[85] Hz. Peygamber'in onlara haccın farz oluşunu hatırlatması şu anlama geliyordu: Yahudiler gerçekten Yüce Allah'a teslim olmuşlarsa O'nun bu emrini de yerine getirmeleri gerekirdi. Ancak onlar, "Allah bize böyle bir yükümlülük yüklemedi." dediler. Böylece ataları Hz. İbrâhim'in sünneti ve Cenâb-ı Hakk'ın emri olan hacdan geri durdular. Oysa Allah'ın bütün emir ve yasakları benimsenmeden O'na boyun eğilmiş olunmazdı. Onlar ise Yüce Allah'ın peygamberleri, kitapları, emir ve yasakları arasında ayrım yapıyor; bir kısmına inanıyor, bir kısmını inkâr ediyorlardı.[86] Allah'tan gelen Kâbe'yi ziyaret emri, onların bu bencil, tutarsız ve sahte tutumlarını bir kez daha bütün açıklığı ile ortaya koymuştu.

Kâbe'yi ziyaret etmenin farz oluşu yine o dönemde inen şu âyette belirtilmektedir: *"Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin…"*[87] Kâbe'yi ziyaret ile yapılan hac ve umre ibadetleri, ihrama girme, kurban kesme, şeytan taşlama, tavaf ve sa'y

---

84 Âl-i İmrân 3/85.
85 Âl-i İmrân 3/97: İbn Kesîr, III, 120; Taberî, V, 609; Beyzâvî, I, 280-281.
86 Bakara 2/85, 91, 101; Nisâ 4/150-151.
87 Bakara 2/196.

gibi uygulamaları da içine alır. Mekke'ye seyahat ve orada belli bir süre yaşayarak bu ibadetleri yerine getirmek aynı zamanda ticarî işlemleri de içerecektir. Bu ise Hz. Peygamber (sas) döneminde ve sonrasında Müslümanların zihninde bir soru işareti oluşturmuştu. Abdullah b. Ömer'in başından geçen şu olay, bu sorunun Allah Teâlâ tarafından nasıl cevaplandığını göstermektedir: Hac mevsimi yeni bitmişti. Teymoğullarından bir adam Abdullah b. Ömer'e geldi ve şöyle dedi: "Ey Abdurrahman'ın babası! Hac mevsiminde ticaretle meşgul olduğumuz için insanlar bizi yadırgıyor ve bizim haccımızın kabul olmayacağını söylüyorlar!" İbn Ömer (ra) şaşkınlıkla sordu: "Herkes gibi siz de ihrama girip tavaf etmediniz mi, şeytan taşlamadınız mı?" Adam: "Elbette, bütün bunları biz de yaptık!" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer şu cevabı verdi: "Öyleyse siz de hacı oldunuz! Hz. Peygamber'e bir adam gelip senin sorduğun soruyu sormuştu da şu âyet onun sorusu üzerine inmişti: *"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur…"*[88]

Abdullah b. Ömer'in iniş ortamını aktardığı bu âyet, Kâbe'nin ibadet merkezi olduğu gibi ticarete de vesile olduğunu gösterir. İnsanların hac için kalabalıklar hâlinde toplanması ve farklı bölgelerden gelmesi alışverişi zorunlu kılmakta ve ticaretin gelişmesini sağlamaktadır. Bu ticaretin Müslüman toplulukların kendi aralarında olması onları güçlendirecektir. Mekke, İslâm öncesi dönemde de bu özelliğe sahipti. Her hac mevsiminde Kâbe ve çevresinde değişik malların alınıp satıldığı pazarlar kurulurdu. Kureyş'in zenginliği büyük ölçüde bu ticarî canlılığa dayanıyordu. Aslında Yemen'den filleriyle gelerek Kâbe'yi yıkmayı ve Mekke'yi ele geçirmeyi hedefleyen Ebrehe de bu ticarete göz koymuştu.

Kâbe ve çevresindeki ticarete canlılık getiren unsurlardan biri de hac esnasında kesilen kurbanlardır. Kurban etlerinin dağıtılması, Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirir, fakirler gözetilir, yoksullar sevinir, şehre bereket iner. Dolayısıyla Kâbe'nin maddî kalkınmayla ilgili bölgeye ciddi faydaları vardır.

Kâbe'nin asıl faydası ise manevî bakımdan arınmayı ve bilinçlenmeyi sağlamasıdır.[89] Bu arınma ve vahdet şuurunun canlanması sembolik anlam içeren birtakım uygulamalarla gerçekleştirilir. Hacı adayları Harem bölgesine girerken dikişsiz beyaz bezden elbiselere bürünerek ihrama girer. İhramlı iken avlanmak ve zararsız bir canlıyı öldürmek yasaktır.[90] Bedenden bir kıl ve yerden bir ot koparılmasına bile izin yoktur.[91] Hacıların beyaz ihramlarla Arafat'ta topluca dua etmeleri

88 Bakara 2/198. İbn Kesîr, II, 252-253.

89 Hac 22/29.

90 Mâide 5/1, 95; Buhârî, "İlim", 37; Tirmizî, "Hac", 21.

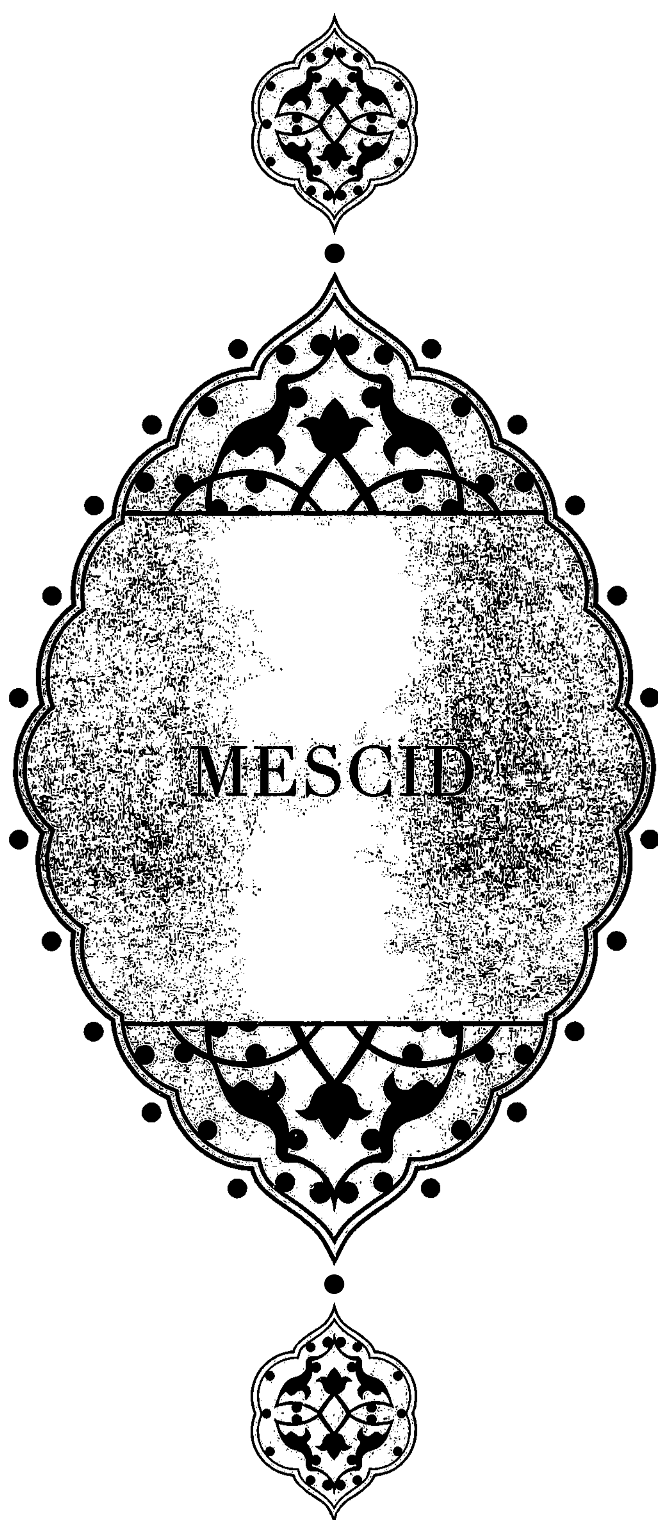
91 Buhârî, "İlim", 39.

yeniden dirilen insanların kefenleriyle mahşerde toplanmasını andırır. Her türlü makam, mevki, meslek ya da dünyevî vasıftan uzaklaşarak tek tip beyaz ihram ile eşitlenen Müminler, Allah katındaki değerlerini ancak takvâlarından alacaklarını bir kere daha derinden fark ederler. Sonra Meş'ar-i Harâm'da (Müzdelife) dua edilir[92] ve Mina'da şeytan taşlanır. Bu, kötü ve çirkin davranışların, harama götüren her türlü vesvesenin reddine yönelik sembolik bir ifadedir. Daha sonra kurban kesilir ve tıraş olmak suretiyle ihramdan çıkılır. Kurban ile canıyla malıyla bütün varlığını Allah yoluna adamaya hazır olduğunu ilân eden Müminler, tıraş olarak geçmiş hatalarını döküp taze ve temiz bir başlangıca hazır olduklarını sembolize ederler. Kâbe tavaf edilir, Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi kez gidip gelinir (*sa'y*).[93] Hz. Hacer misali, Müminler de yavrularının her türlü kötülükten, tehlikeden, fitne ve fesattan kurtuluşu için koşturur.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili âyetlerinden anlaşıldığı üzere, Kâbe etrafında gerçekleştirilen bütün ibadetler daha güzel ahlâka sahip, arınmış, bilinçlenmiş, umutla geleceğe bakan bir insan olmak içindir. Kâbe'nin bakımını üstlenmek ve hacılara hizmet etmek bile ancak iyi bir kul, erdemli bir insan olmak ve Allah yolunda çaba sarf etmekle bağlantılıdır.[94] Bu ikisi arasındaki bağı çok iyi kavramış olan büyük sahâbî Abdullah b. Ömer, bir gün Kâbe'ye bakmış ve şöyle demiştir: "Ey Kâbe! Ne kadar azametlisin! Ne kadar saygınsın! Ancak Yüce Allah katında Mümin, senden daha saygın ve daha değerlidir."[95]

92 Bakara 2/198: Taberî, III, 515.
93 Bakara 2/158: Taberî, III, 152.
94 Tevbe 9/19-20.
95 Tirmizî, "Birr", 85.

MESCID

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَۚ ﴿٩٦﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ibadet evi, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki Kâbe'dir."

(Âl-i İmrân 3/96)

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَداًۙ ﴿١٨﴾

"Mescidler yalnız Allah'ındır.
O hâlde Allah'la birlikte hiç kimseye yalvarmayın."

(Cin 72/18)

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتاً وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾

"Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: 'Kendi milletiniz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı dosdoğru kılın. Ey Mûsâ! İnananları müjdele!'"

(Yûnus 10/87)

...كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقاًۚ قَالَ يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَاۜ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ ... ﴿٣٧﴾

"... Zekeriyyâ Meryem'in mâbedde bulunduğu odaya her girdiğinde onun yanında yiyecek görür ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden geldi?' diye sorardı. O da bu yiyecek bana 'Allah tarafından gönderildi.' şeklinde cevap verirdi..."

(Âl-i İmrân 3/37)

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ ... ﴿١٨﴾

"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar edebilirler..."

(Tevbe 9/18)

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۙ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌۗ اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ ... ﴿١٥٠﴾

"(Ey Muhammed!) Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey Müminler!) Siz de nerede bulunursanız yüzünüzü o tarafa döndürün ki, –haksızlığa saplanmış olanları dışında– insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın..."

(Bakara 2/150)

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden uzaktır. O, gerçekten işitendir, görendir."

(İsrâ 17/1)

فِي بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُۙ
يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِۙ ﴿٣٦﴾

"Müminler, Allah'ın, inşa edilmesine ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah O'nu bütün eksikliklerden uzak tutarak anarlar."

(Nûr 24/36)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَاۜ
اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفِينَۜ ... ﴿١١٤﴾

"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir..."

(Bakara 2/114)

...وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ
وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَث۪يراًۜ ... ﴿٤٠﴾

"... Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı bol bol anılır- yıkılır giderdi..."

(Hac 22/40)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Mescid inananların Yüce Allah'a ibadet ettikleri yerin adıdır. *Mescid* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de hem tekil (*mescid*) hem de çoğul (*mesâcid*) şeklinde 28 âyette yer alır.[1] Özel isim olarak Mescid-i Harâm on beş kez,[2] Mescid-i Aksâ bir kez[3] geçer. Ayrıca ibadet edilen yer anlamında *el-Beyt*,[4] *el-Beytü'l-atîk*,[5] *el-Beytü'l-harâm*,[6] *el-Beytü'l-muharrem*,[7] *el-Beytü'l-ma'mûr*[8] ve *Kâbe*[9] isimleri de kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de *mescid* ile çoğunlukla Kâbe, bir âyette de Mescid-i Aksâ kastedilir.[10] Belirsiz isim olarak geçen *mescid* kelimesi sadece "Dırâr Mescid"i için kullanılır.[11] İbadet edilen binalar anlamında Kur'ân'da ayrıca *savâmi'* (manastırlar), *biye'* (kiliseler), *salavât* (havralar)[12] ve *mihrâb* (mâbed)[13] kelimeleri de geçer.

Kur'ân'da mescidlerin Allah'a ait olduğu dolayısıyla onların sadece Allah rızasına ulaşmak için inşa edilmesi ve oralarda yalnız Allah'a ibadet edilmesi vurgulanır. Allah'a kul olmanın ve O'na yüz akı ile ulaşmanın yolu mescidlerden geçer.[14] Bu gayenin dışında inşa edilen mescidlerde namaz kılınmaz.[15] İşte bu sebeple Hz. Peygamber (sas), mescidlerin Allah'a en sevimli mekânlar olduğunu bildirmiştir.[16]

Se-ce-de kökü "alçak gönüllülükle eğilmek, baş eğmek, aşağıya bükülmek, alnı yere koymak, kendini küçük görmek, kibir ve gururdan uzak durmak"[17]

1 Bazı âyetler: Bakara 2/114, 144; A'râf 7/31; Tevbe 9/18, 19; İsrâ 17/7.
2 Bazı âyetler: Bakara 2/144, 149; İsrâ 17/1.
3 İsrâ 17/1.
4 Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; Enfâl 8/35; Hac 22/26; Kureyş 106/3.
5 Hac 22/29, 33.
6 Mâide 5/2, 97.
7 İbrâhîm 14/37.
8 Tûr 52/4.
9 Mâide 5/95, 97.
10 İsrâ 17/7.
11 Tevbe 9/107.
12 Hac 22/40.
13 Meryem 19/11.
14 Tevbe 9/109; Cin 72/18.
15 Tevbe 9/107.
16 Furkān 25/20: Kurtubî, XV, 387; Müslim, "Mesâcid", 288.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 223; İbn Manzûr, III, 204-206.

gibi anlamlara gelir. Bu kökten gelen *sâcid, sücced* ve *sücûd* gibi isimler ile fiil formları âyetlerde çokça geçer. *Mescid* ise secde edilen yer demektir. Namazda en belirgin hareket secde olduğundan namaz kılınan yere de *mescid* denilir.[18] Hadîs-i şerifte de aynı kelime kullanılır: *"Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı."*[19] Arapçada *mescid* anlamında kullanılan bir başka kelime *beyt*tir. Bu kelime *Beytullâh* ifadesinde olduğu gibi özelde *Kâbe* anlamına gelir.[20] Mescid isminin yerine kullanılan *cami* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçmez. Ancak mescid ve cami isimleri tarihî süreç içerisinde birbirinin yerine kullanılmıştır. Ayrıca Arapça *ibadet* mastarından türetilen ve "ibadet edilen yer" anlamına gelen *ma'bed* kelimesi de Kur'ân'da geçmez.

Mescid ile ilgili kelimeler âyetlerde Allah'a iman, yalnızca O'na dua, O'nun adını anma, yalnız Allah'tan korkma, secde, namaz, itikâf, zekât, hidayet, şirkten uzak durmak ve kıble gibi kulluğun önemli hususları ile birlikte yer alır.

18 Râgıb el-İsfahânî, s. 224.
19 Buhârî, "Ṣalât", 56.
20 İbn Fâris, V, 186.

Hz. İbrâhim'in sadece Allah'a ibadet için oğlu İsmâil ile birlikte yaptığı Allah'ın Evi Kâbe, Müşriklerce putlarla doldurulmuştu. Müşrikler onun aslî kimliğine geri döndürülmesine, orada kulluğun sadece Allah'a yapılmasına da izin vermiyorlardı. Uzun süre Mekke'nin dar bir sokağındaki Dârü'l-Erkâm'da[1] sıkışan Müslümanların çıkış yeri, Yesrib oldu. Mekke'ye, Kâbe şirkten ve Müşriklerden kurtarılıncaya dek veda edildi. Allah Resûlü'nün hicret[2] yolunda yaptığı ilk iş, birlikte ibadet edebilecekleri bir mescid inşa etmek olmuştu. Yesrib'e altı mil mesafede Kubâ Mescidi inşa edildi. Kısa bir süre sonra bu kutlu diyar, ikinci bir mescide, Mescid-i Nebevî'ye[3] de kucak açtı. Bundan sonra Yesrib artık Medine idi. Müminler hep birlikte bu Peygamber mescidinde ibadet ettiler, ramazan ayında itikâfa girdiler.[4] İslâm, bu mescidde öğretildi, öğrenildi, yaşandı ve uygulandı. İslâm'ın öğretileri dünyaya yine bu mescidden yayıldı. Hz. Peygamber, Kur'ân vahyinin evrensel çağrısını dünya liderlerine bu mescidde yazdı.

MESCİDLERDE YALNIZ ALLAH'A KULLUK EDİLİR

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًاۙ ﴿١٨﴾

1 İbn Sa'd, III, 223-224.
2 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 8; İbn Kesîr, IV, 420.
3 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 9; İbn Kesîr, IV, 534.
4 Bakara 2/187.

"Mescidler yalnız Allah'ındır.
O hâlde Allah'la birlikte hiç kimseye yalvarmayın."
(Cin 72/18)

Yeryüzünde yapılan ilk mescid hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle denilmektedir: *"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ibadet evi, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki Kâbe'dir."*[5] Âyette geçen "mübarek" ibaresi bu evin inşa amacına yani kulluğa işaret etmektedir.[6] Yine Allah Teâlâ Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve güvenlik içinde sığınacakları bir yer yapmış, insanlara Hz. İbrâhim'in makamından kendilerine namaz kılacak bir yer edinmelerini emretmiş, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e de, *"Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun."* diye emir buyurmuştur.[7] İbn Kesîr (ö. 774/1373), Kâbe dışındaki bütün mescidlerin de, onun gibi temiz tutulması gerektiği hükmünün bu ve bir de *"Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evler"*[8] âyetinden çıkarıldığını söylemektedir.[9] Hz. Peygamber de yeryüzünde inşa edilen ilk mescidin içinde Kâbe'nin yer aldığı Mescid-i Harâm, ikincisinin de Mescid-i Aksâ olduğunu beyan etmiştir.[10]

Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'den (sas) önce yaşayan peygamberlerden ve milletlerden bahseden âyetlerde ibadet mekânlarıyla ilgili bilgilere rastlamaktayız. Meselâ Yüce Allah, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'a Mısır'da evler inşa etmelerini ve bu evleri Allah'a dua ve niyaz mahalline çevirmelerini emretmektedir.[11] Bir başka âyette ise Hz. Meryem'in, annesi tarafından mâbede hizmet etmesi için adandığı belirtilmektedir.[12] Yine Ashâb-ı Kehf'in verdikleri tevhid mücadelesini takdir eden bazı Müminlerin, onların kabirlerinin bulunduğu yere bir ibadet mekânı inşa ettiklerinden şöyle bahsedilmektedir: *"… Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki, 'Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir.' Onların yöneticileri ise 'Biz, kesinlikle onların yanı başına bir mescid yapacağız.' dediler."*[13]

5 Âl-i İmrân 3/96.
6 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 594; İbn Kesîr, III, 114-115.
7 Bakara 2/125.
8 Nûr 24/36.
9 Bakara 2/125: İbn Kesîr, II, 69.
10 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 593; Buhârî, "Enbiyâ'", 40; Müslim, "Mesâcid", 1.
11 Yûnus 10/87: Kurtubî, XI, 34.
12 Âl-i İmrân 3/35, 37: İbn Âşûr, III, 236.
13 Kehf 18/21: Taberî, XV, 216-217.

Başta namaz olmak üzere dinî görevlerin yerine getirilmesi için inşa edilen mescid, aynı zamanda inananları bir araya getirir. Şu âyetten Hz. İbrâhim'in Kâbe'ye böyle bir anlam yüklediği anlaşılmaktadır: *"Rabbim! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim."*[14] Burası Allah'ın kötülüklerden temizlediği evdir, kıbledir, kutsaldır, Hz. İbrâhim'in neslini yerleştirdiği yerdir.[15] Ayrıca güvenli, saldırı olmadıkça savaşılmayacak ve orada yapılan anlaşmalara sadık kalınacak bir yerdir.[16] Öte yandan mescidlerin aidiyeti ve işlevi Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir: *"Mescidler yalnız Allah'ındır. O hâlde Allah'la birlikte hiç kimseye yalvarmayın."*[17] Bu âyetteki yasaklamanın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik olduğu yorumu yapılmaktadır. Onların yaptığı bu yanlış asla kabul edilemez.[18] Mekke'de inen başka bir âyette Allah Teâlâ, Kâbe'nin Rabbi olarak adlandırılır,[19] bundan da maksat kulluğun sadece Allah'a yapılmasıdır.[20]

Nitekim ibadette tevhidi vurgulamak üzere Cin sûresindeki mescidlerin yalnız Allah'ın olduğunu bildiren âyetin peşinden Hz. Peygamber'den şunları söylemesi istenir: *"De ki: 'Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabbime yakarıp kulluk ederim.' De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim.' Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmedikçe beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz; O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam.'"*[21]

Kur'ân-ı Kerîm, samimi olarak Allah'a ibadet için yapılan bütün mekânların kutsal ve dokunulmaz olduğunu söylemektedir. Bu sebeple Yüce Allah, kendi adının çokça anıldığı bu mâbedlerin her türlü saldırıdan ve zarardan korunmasını istemiş, bizzat kendisi de insanları birbirleriyle engelleyerek bunları korumaya çalıştığını bildirmiştir: *"... Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı bol bol anılır- yıkılır giderdi..."*[22] O hâlde gerek mescidleri gerekse diğer din mensuplarına

14 İbrâhîm 14/37.
15 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 694.
16 Bakara 2/191; Tevbe 9/7.
17 Cin 72/18.
18 Cin 72/18: Taberî, XXIII, 341; İbn Kesîr, XIV, 154.
19 Kureyş 106/3: Taberî, XXIV, 653.
20 Kureyş 106/3: İbn Kesîr, XIV, 466.
21 Cin 72/20-23.
22 Hac 22/40.

ait mâbedlerin dokunulmazlığını korumak ve onlara karşı kötü emelleri olan insanları bertaraf etmek Müslümanların bir görevidir.[23]

İlk Müslümanlar, Mekke'de on üç yıl devam eden zulüm ve acımasızlık karşısında kararlılıkla direndiler. İlk sûrelerden olan Alak sûresinin büyük kısmı, Kâbe'de Allah'a secde eden Resûlullah (sas) ile ona engel olmaya çalışan Müşriklerin mücadelesini hikâye eder. Peygamberimiz ve Müslümanlar, türlü baskılara rağmen evlerinin yanı sıra Kâbe'de namaz kılmaya çaba gösterdiler. Bazı Müslümanlar, daha Mekke döneminde iken kendi imkânları doğrultusunda mescidler inşa ettiler. Meselâ Hz. Ebû Bekir[24] ve Ammâr b. Yâsir,[25] kendileri için evlerinde namaz için özel bir yer ayırmışlardı.

Mekke döneminin en sıkıntılı günlerinde gerçekleşen İsrâ olayı Mescid-i Aksâ'yı Müslümanların gündemine getirmişti: *"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden uzaktır. O, gerçekten işitendir, görendir."*[26] Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yolculuk Sevgili Peygamberimize ve Müminlere ilâhî bir destek olmuştu. Hz. Ebû Bekir'in isrâ ile alay eden ve inanmayan Müşriklere duraksamadan verdiği karşılık ise, şüphelerden uzak sağlam imana sahip bir Müslüman'ın açık cevabıydı: "Eğer bu söylediklerinizi Allah Resûlü söylemişse doğrudur."[27]

On üç yıllık sıkıntılı Mekke döneminden sonra, hicretle birlikte kalıcı bir yurt hâline gelen Medine'de önce Kubâ Mescidi'nin onun akabinde de Mescid-i Nebevî'nin inşa edildiğini görüyoruz. Kubâ Mescidi, Hz. Peygamber'in hicret esnasında inşa ettiği ve yapımında bizzat çalıştığı ilk mesciddir.[28] Bu mescidlerin ismi Kur'ân'da doğrudan geçmemektedir. Fakat âyette yer alan *"İlk günden takvâ üzere kurulan mescid"*[29] ifadesiyle bu mescidlerden özellikle Mescid-i Nebevî'nin kastedildiği ağırlıklı bir görüştür.[30] Medine mescidinin inşasında da Peygamberimiz emek vermiş, yük taşımıştır. Kendi kaldığı odaları, Kur'ân'ı ve sünneti öğrenmeye talip olan öğrencilerin odalarını da mescide bitişik yapmıştır.

---

23 Hac 22/40: Taberî, XVI, 578-580.
24 İbn İshak, s. 218.
25 İbn Sa'd, III, 231.
26 İsrâ 17/1.
27 İbn İshak, s. 309.
28 İbn Hişâm, I, 494.
29 Tevbe 9/108.
30 Tevbe 9/108: Taberî, XI, 685-688.

Hz. Peygamber (sas), Medine'de ayrıca mescid yapmayı da özendirmiştir. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre, Allah Resûlü, mahallelerde mescidler inşa edilmesini, buraların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını emretmiştir.[31] Bazı araştırmacılar, hicretten önce de Medine'de Müslümanların bir camiye sahip olduklarını söylerler.[32] Ayrıca Hz. Peygamber'in döneminde cuma namazı kılınan Cuvâsâ isimli bir mescidden bahsedilmektedir.[33] Onun zamanında Medine'de inşa edilen Mescid-i Nebî'nin dışında başka mescidlerin de varlığını bilmekteyiz.[34]

MESCİDLERİ YALNIZ ALLAH'A İMAN EDENLER İMAR EDER

اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ
وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ ... ﴿١٨﴾

"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar edebilirler..."

(Tevbe 9/18)

Kur'ân-ı Hakîm'de mescidlerde Allah'ın adının anılmasını engelleyen ve ibadet mekânlarını tahrip edenler çok ağır bir şekilde suçlanır ve şöyle buyrulur: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik var, âhirette de onlar için büyük azap vardır."*[35] Âyette mescidlerin "harap olması" ifadesi daha çok maddî yıkım olarak anlaşılmıştır. Kudüs'te bulunan Beytülmakdis'in yıkılması için çalışanların Bâbil Kralı Buhtunnasr ya da Romalılar ve Hıristiyanlar ve hatta Kureyş Müşrikleri olduğu

31 Nûr 24/36: İbn Kesîr, X, 242; Ebû Dâvûd, "Salât", 13.

32 Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 193.

33 Cum'a 62/9: Begavî, VIII, 120; Buhârî, "Cum'a", 11; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 435.

34 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 165, 193, 435.

35 Bakara 2/114.

şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.[36] Âyet, kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye değiştirilmesi sürecinde Yahudi ve Hıristiyanların yaptıkları taşkınlıklar bağlamında yorumlanabilir. Yine bu âyetin, Kâbe'de şirk koşmadan Allah'ın adının anılmasına engel olan Kureyş'i muhatap aldığı söylenebilir. Çünkü Müminlerden Müşrikler razı değildi. Aynı şekilde Yahudiler ve Hıristiyanlar da kendi dinlerine girmedikçe Hz. Peygamber'den kesinlikle razı olmayacaklardı.[37]

Müslümanlar Medine'de namazlarını önce iki yıl kadar Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kıldılar. Fakat artık Hz. İbrâhim'in Allah'a niyaz için inşa ettiği ilk mescide dönülmesi gerekiyordu. İşte şu âyetle Allah Resûlü'ne (sas) ve Müminlere Kâbe'ye dönerek ibadet etme emri verildi: *"(Ey Peygamber!) Her nereden yola çıkarsan, (namaz kılmak üzere) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey Müminler!) Nerede bulunursanız yüzünüzü yine o tarafa döndürün ki, -haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir delili olmasın…"*[38]

İlk zamanlar Yahudiler, Hz. Peygamber'in namazda Mescid-i Aksâ'ya yönelmesi hakkında konuşuyorlardı.[39] Yahudilerin çıkardıkları tartışmalar ve bu çerçevede kendi inançlarının doğru olduğu yolundaki iddiaları, bu âyetlerle etkisiz hâle getirilmiştir.[40] Namazda Mescid-i Harâm yönüne doğru kıblelerinin bir olması,[41] Müminlerin niyetlerinin, bağlılıklarının ve faaliyetlerinin de aynı doğrultuda olmasını simgelemektedir: Nitekim şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"… Yüzlerinizi her mescidde (O'na) çevirin, içtenlikle ibadet ederek O'na yalvarın…"*[42] Buna göre namaz kılan kişi, dünyanın neresinde olursa olsun, hatta mecbur kalıp kilisede dahi olsa namazını Kâbe'ye doğru yönelerek[43] kılmalıdır.

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber (sas) ve arkadaşları umre yapmak maksadıyla Mekke'ye gitmek istediler. Ancak Müşrikler hem onun hem de yanındaki arkadaşlarının Mekke'ye girerek Mescid-i Harâm'da tavaf yapmasına izin vermediler. Bunun üzerine inen âyetlerden birisi şudur: *"Onlar, inkâra sapan ve sizi Mescid-i Harâm'ı ziyaretten ve (ibadet amacıyla yolda) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır. Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekleri ve mümin kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek*

36 Bakara 2/114: Taberî, II, 441-446.
37 Bakara 2/120.
38 Bakara 2/149-150.
39 Bakara 2/149-150: İbn Kesîr, II, 123.
40 Bakara 2/150: Taberî, II, 683.
41 Bakara 2/149: Taberî, II, 681.
42 A'râf 7/29.
43 A'râf 7/29: Taberî, X, 140.

olmasaydı, (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi). Dilediklerini rahmetine erdirmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer (Mekke'de) inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâra sapmış olanlara acı bir şekilde azap edecektik."[44] Müminlerin mescide girmesine izin vermemenin mutlaka bir karşılığı vardır.[45] O da bu haksız eylemi gerçekleştiren azgınların cezalandırılıp bertaraf edilmeleridir.[46] Bu husus âyette şöyle ifade edilir: *"Onlar, Mescid-i Harâm'dan (Müminleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin? Mescidin hizmet ve yönetimine ehil olanlar ancak gönüllerinde Allah korkusu taşıyanlardır, fakat onların çoğu bunu bilmezler."*[47] Müşrikler Mescid-i Harâm'ın yönetimini yapamazlardı. Çünkü onlar Müminler gibi Allah'ın emirlerini yerine getirmez, O'nun yasaklarından kaçınmazlardı.[48] Allah'a gerektiği şekilde kulluk etmek bir yana, uygunsuz bir şekilde Beytullah'ta çıplak tavaf ediyor, ıslık çalıp el çırpıyorlardı.[49] Ancak bunları yapan ve vaktiyle Müminleri oraya almayan fakat şimdi Kâbe'yi tavafa gelenlere haksızlık da yapılmamalıdır. Çünkü Müminler iyilikte ve Allah'ın buyruklarını yerine getirmede yardımlaşırlar. Yoksa günahkârlık ve saldırganlık konusunda kesinlikle birbirine destekçi olmazlar.[50]

Mekke'nin fethinden sonra inen Tevbe sûresinin ilgili âyetleri, Müşriklerin Mescid-i Harâm ile ilişkisini kesin olarak koparmıştır. Buna göre Müşriklerin Allah'ın mescidlerinin bakımını yapıp onu şenlendirme hakları yoktur.[51] Bunu yalnız Allah'a, âhiret gününe inanan, namazını kılan ve zekâtını veren, Allah'ın emirlerini çiğnemekten çekinen Müminler yapabilirler.[52] Zaten Mescid-i Harâm'ın bakımını yapan kişiyle, Allah'a ve âhirete iman eden yine Allah yolunda cihad eden Allah katında bir tutulamaz.[53] Müşrikler artık Mescid-i Harâm'a da yaklaşamayacaklardır. Çünkü onlar şirkten ve diğer günahlarından ısrarla temizlenmeyen kirli insanlardır.[54] Ayrıca bazı müşrik kabileler, Kâbe'yi çıplak tavaf ediyorlardı. Bu ise yanlıştır. Nitekim şu âyette Müminlere mescidlere elbiselerini kuşanarak gelmeleri emredilmiştir:

---

44 Feth 48/25: Taberî, XXI, 292-293, 303; İbn Kesîr, XIII, 111-114.
45 Hac 22/25.
46 Feth 48/25: İbn Kesîr, XIII, 111.
47 Enfâl 8/34.
48 Enfâl 8/34: Taberî, XI, 159-160.
49 Enfâl 8/35: Taberî, XI, 164.
50 Mâide 5/2.
51 Tevbe 9/17.
52 Tevbe 9/18.
53 Tevbe 9/19.
54 Tevbe 9/28.

"Ey Âdem'in çocukları! Mescide gittiğinizde zînetlerinizi takının..."[55] "Zînetlerinizi takının." ifadesi sahâbî İbn Abbas (ö. 68/687-88) tarafından "Elbiselerinizi giyinin." şeklinde açıklanmıştır. Âyetle böyle çirkin bir âdet de ortadan kaldırılmıştır.[56]

Tevbe sûresi mescid konusunda başka bir emri daha getirmiştir. Müminler Kubâ Mescidi'nin[57] yakınına zararlı işler yapmak, inkârı güçlendirmek ve Müslümanların arasına fitne sokmak için dikilen Mescid-i Dırâr'a[58] gitmemeliydiler. Çünkü bu sözde mescid, Allah için değil başka amaçlara hizmet için Münafıklardan bir topluluk tarafından inşa edilmişti. Onlar Ebû Âmir er-Râhibî denilen kişiyi de oraya imam tayin etmek istiyorlardı. Bu kişi ise, Allah ve Resûlü ile savaşmak üzere Medine'yi terk eden ve kendisi gibi düşünen arkadaşlarına şöyle demişti: "Kendi mescidinizi inşa edin ve gücünüz yettiği kadar kuvvet ve silah toplayın. Muhammed'i ve arkadaşlarını Medine'den çıkarmak için Rum Kayseri'nden yardım isteyeceğim!" Üstelik Münafıklar, söz konusu mescidin yapımını tamamladıktan sonra Allah Resûlü'ne gelerek şöyle dediler: "Biz hastalıklı, ihtiyaç sahibi kimselere, yağmurlu kış geceleri namaz kılmaları için bir mescid inşa ettik. Buraya gelip namaz kıldırmanı arzu ediyoruz." Hz. Peygamber cevaben *"Tebük Seferi'ne çıkmak üzereyim, inşallah dönersem gelip orada namaz kıldırırım."* dedi. Ancak o, Tebük Gazvesi'nden dönerken şu âyetler nâzil olacak ve mescidin yapılışının gerçek amacı ortaya dökülecekti: *"Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, Müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. Bunlar, 'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı.' diye de yemin edeceklerdir. Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescid içinde namaz kılman elbette daha doğrudur..."*[59] Âyetlerin inmesinden sonra Resûl-i Ekrem (sas), söz konusu mescidi yıktırdı.[60] Böylece Müminlerin arasına fitne sokmanın önüne geçilmiş oldu.

Allah'ın yapılmasına, yapılanlarına değer verilip korunmasına, oraya lâyık olmayan her türlü kirden ve boş sözden temizlenmesine ve içinde adının anılmasına izin verdiği mescidlerde bir aydınlık, gökleri ve yeri aydınlatan Allah'ın nuru bulunur. Orada ne bir ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı zikirden, namaz

55 A'râf 7/31: Taberî, X, 154; İbn Kesîr, VI, 286; Elmalılı, III, 2152.
56 A'râf 7/31: Taberî, X, 151; İbn Kesîr, VI, 286.
57 İbn Kesîr, IV, 485.
58 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 152.
59 Tevbe 9/107, 108.
60 Tevbe 9/107, 108: Taberî, XI, 673; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 264-265; Kâdî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 217-218.

kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamayacağı kişiler (*ricâl*) gerek namaz kılarak gerek Kur'ân-ı Kerîm okuyarak Allah'ı tesbih ederler.[61] Yine Allah Teâlâ mescidlerde namaza devam edenleri *"(Takvâ temelleri üzere yapılan) o mescidde gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever."* buyurarak övmektedir.[62] Aynı zamanda hem mescidlerin temiz tutulmasına hem de mescide devam edenlerin temizliğe son derece özen göstermelerine dikkat çekmektedir. Çünkü mescidlerin yapılmasının asıl hikmeti oralarda sadece Allah'a kulluk etmek ve O'nun razı olacağı işleri yapmaktır. Bu mânada mescidleri imar etmek Müminlerin hem hakkı hem de önemli bir sorumluluğudur: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."*[63] Âyette geçen "Allah'ın mescidlerini imar" ifadesi maddî ve manevî imar olmak üzere iki yönlü ele alınmıştır. Maddî imar; mescidlerin fizikî olarak binalarını inşa etmek sonra da onların bakım, onarım ve temizliğini sağlamaktır. Döşemek, aydınlatmak ve buna bağlı diğer işleri yapmaktır. Harap olup kullanılmayacak hâle gelmelerini engelleyecek tüm faaliyetleri devam ettirmektir. Nitekim işin bu yönüyle ilgili olarak Resûl-i Ekrem (sas) *"Kim Allah için bir mescid bina ederse, Allah da onun için cennette bir köşk bina eder."*[64] buyurmuş ve kendisi de Mescid-i Nebevî'nin inşasında ashâbıyla birlikte kerpiç taşımıştır.[65] Bir diğer rivayete göre mescidin inşası esnasında, toprak taşıyan bir adam, Hz. Peygamber'e rastlayınca ona: "Ey Allah'ın Resûlü! Müsaade buyurun, kerpicinizi ben taşıyayım!" demişti. Peygamber Efendimiz ise *"Sen git, başka bir tane al! Zira sen Allah'a benden daha çok muhtaç değilsin!"* buyurmuştu.[66] Manevî imar ise mescidlerin içinde Allah rızası için ibadet edilmesi; namaz kılmak, zikretmek, Kur'ân okumak, ilim öğrenmek gibi hayırlı ve faziletli amellerin yapılması; orada bu hizmetleri yürütecek liyakatli din görevlilerinin yetiştirilmesi ve mescidlerin, yapılış gayelerine uygun olmayan her türlü faaliyetten uzak tutulmasıdır. Nitekim Beytullâh'ı ziyaret etmeye *imâr*la aynı kökten gelen *umre* adı verilmiş; gönlü mescidlere bağlı olan, oraya çokça gidip gelenlere de *ummârü'l-mesâcid* denilmiştir. Allah Resûlü (sas), sürekli mescidleri manen imâra teşvik etmiştir: *"Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun*

61 Nûr 24/36: Taberî, XVII, 315; İbn Kesîr, X, 242.
62 Tevbe 9/108.
63 Tevbe 9/18.
64 Nûr 24/36: İbn Kesîr, X, 242; Buhârî, "Ṣalât", 65; Müslim, "Mesâcid", 24.
65 Buhârî, "Menâḳıbü'l-Enṣâr", 45.
66 Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ*, I, 333.

imanına şâhit olun."[67] *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir."*[68]

Yeryüzünde ilk evin mescid olarak yapılması çok anlamlıdır. Bu, yaratılışın amacının özellikle Allah'a ibadet ve secde etmek olduğunu da simgeler. Ayrıca ibadetlerin de cemaatle yerine getirilmesinin faziletine işaret eder. Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bir kısım haberlerden hareketle, farklı isimlerle anılsa da her peygamber ve ümmetinin Allah'a ibadet ettikleri bir mescidlerinin olduğu söylenebilir. İslâm dininde ise Allah'a kulluğun edâsında mescid çok daha fazla bir anlam kazanmış ve hayatın merkezine oturmuştur. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'in mescidlerin yapılması, korunması, temiz tutulması, içinde gece gündüz beş vakit Allah'a ibadet edilmesi yönündeki telkinleri gerekse Hz. Peygamber'in aynı doğrultudaki yönlendirmeleri Müslümanları mescidler hususunda son derece duyarlı kılmıştır. Bu sebeple İslâm tarihi boyunca Müslüman toplumlar ve devletler mescidlerin, camilerin yapılmasına hatta bunların İslâm inancını, medeniyetini, kültür ve sanatını temsil edecek devasa sanat eserleri olmasına önem vermişlerdir. Mescidler, Allah Teâlâ'ya ibadet edilecek mekânlar olmanın yanında aynı zamanda Allah'ın rızasına uygun pek çok faaliyet için Müminlerin buluşma yeri olagelmiştir.

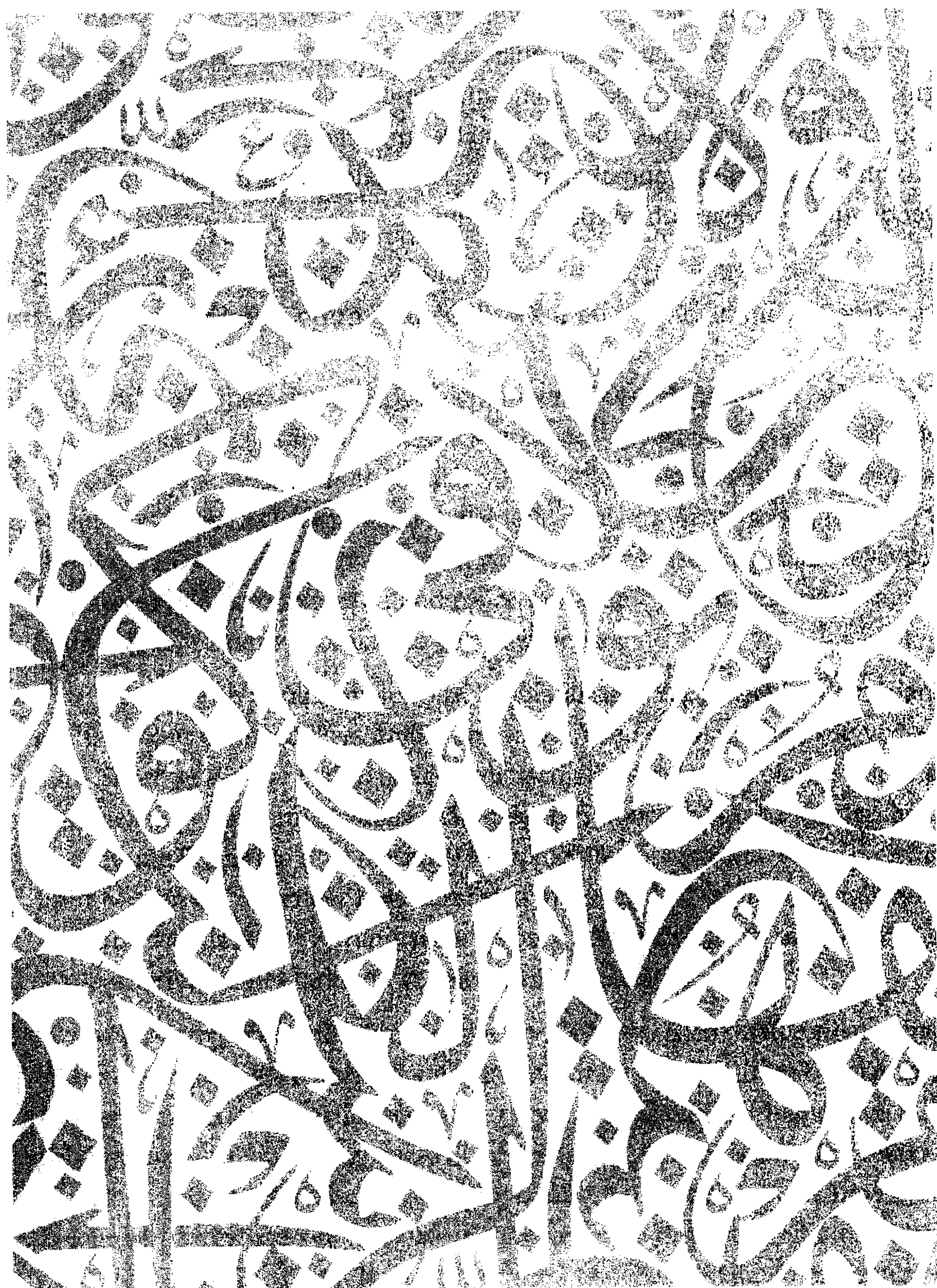
Mescidlerin yapılış amacı, şirk koşulmaksızın Yüce Allah'ın adının anılmasıdır. Bu anlamda mescidler özellikle minareleriyle ve bu minarelerde yükselen *Allahü Ekber* ve *lâ ilâhe illallah* sadâlarıyla İslâm'ın temel ilkesi olan tevhid inancının taşa mermere bürünmüş ölümsüz simgeleridir. Dolayısıyla bulundukları her zaman ve zeminde Rablerine olan her türlü kulluk vazifesini hakkıyla yerine getirmeye çalışan Müminler, mescidlerin ve camilerin inşası, maddî ve manevî anlamda imarı, bakımı, yüceltilmesi ve korunmasına da özen gösterecekler ve bu konudaki sorumluluklarının her daim farkında ve bilincinde olacaklardır.

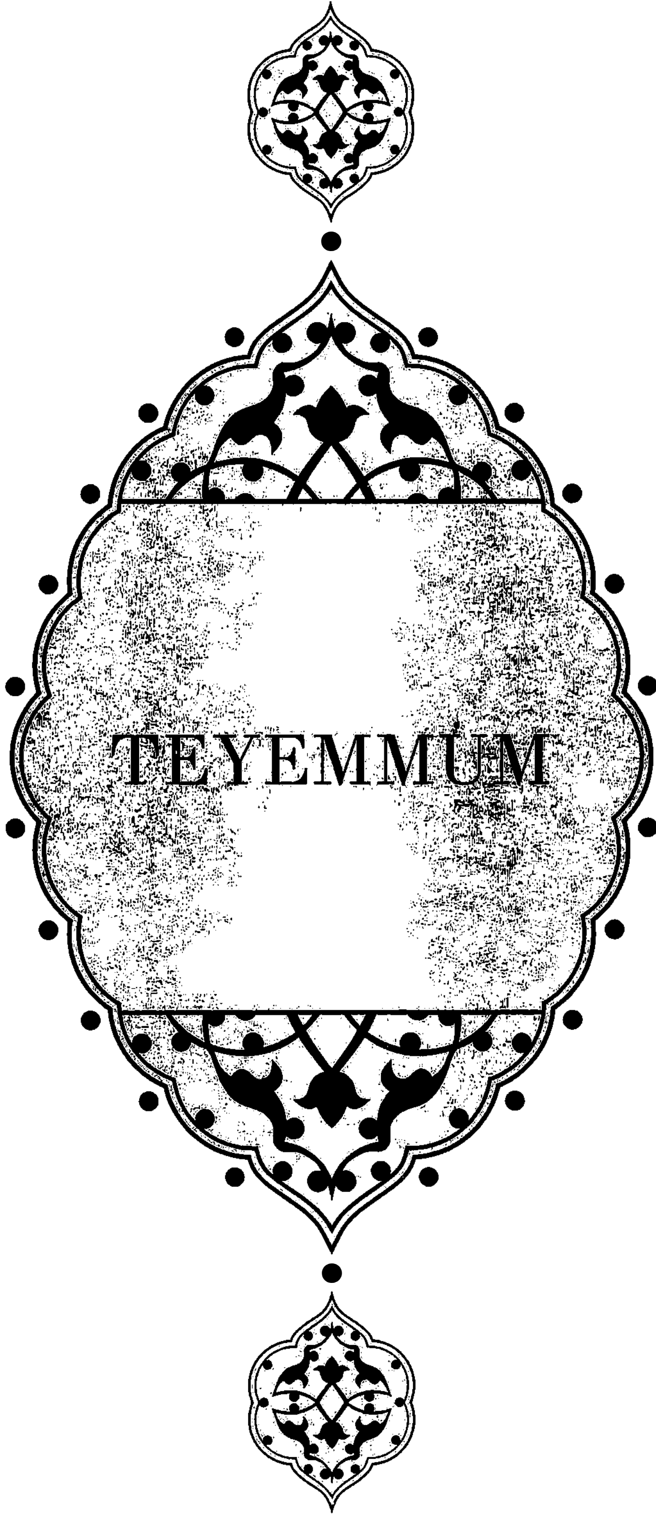
Camiler ve mescidler, ilk dönemlerden itibaren İslâm kültür ve medeniyetinin temellerinin atıldığı ve zamanla geliştiği mekânlardır. Müminler buralarda yapılan vaazlar, okunan hutbeler ile her zaman tevhide, adalete, merhamete ve insanlığın iyiliğine olan erdemli davranışlara çağrılmışlardır. Allah Resûlü'nün özellikle hicret sürecinde ilk yaptığı yerlerin mescidler olması, bu mekânların kadınıyla erkeğiyle Müslüman topluluğun dinî ve sosyal hayatında ne denli önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Bu anlamda mescidler, ilâhî hedefler istikametinde omuzların kenetlenmesi, duygu ve düşüncelerin yakınlaşması, güçlerin birleşmesi ve hedeflerin

67 Tevbe 9/18: İbn Kesîr, VII, 158; Tirmizî, "Tefsîr", 9/8; İbn Mâce, "Mesâcid", 19.
68 Tevbe 9/18: Bursevî, III, 398; Buhârî, "Ezân", 30; Müslim, "Mesâcid", 249.

netleşmesi açısından çok önemli roller üstlenmiştir. Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de mümin topluluklar, gittikleri yerlerde ilk iş olarak camiler inşa etmekte, ezan okumaktadırlar. Buralarda edâ ettikleri toplu ibadetlerle kardeşlik, birlik ve beraberlik ruhunu yaşatmaktadırlar. Tabii bütün bunlara ilâve olarak büyük küçük sayısız mescid, ilim ve irfan meclislerine beşiklik etmektedir. Bu sayede ilâhî emir ve yasakların hikmetleri kavranmakta, nefisler kötülüklerden arınmakta, takvâ ve teslimiyet duyguları gelişip ruhlar yücelmektedir.

TEYEMMUM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ
اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا
صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk hâlinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprakla teyemmüm edin; yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."

(Nisâ 4/43)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى
الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُباً
فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ
لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ
وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüpseniz temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk hâlindeyseniz veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."

(Mâide 5/6)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Teyemmüm; hastalık, yolculuk ve suyun bulunamaması gibi durumlarda abdest ya da boy abdestinin (*gusül*) yerine geçerli sayılan bir temizlik biçimidir. Müminlere tanınan bir kolaylık (*ruhsat*) olan teyemmüm, Kur'ân-ı Kerîm'de "teyemmüm âyeti"[1] ve "abdest âyeti"[2] olarak bilinen âyetlerde geçmektedir. Âyetlerin ikisi de Medine'de inmiştir. Gerekli durumlarda teyemmüm izni her iki âyette de benzer ifadelerle, *"temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin"* şeklinde dile getirilmiştir. Her iki âyette de abdest alması ya da gusletmesi gereken kişilerin hasta veya yolcu olmaları ya da su bulamamaları hâlinde teyemmüm edebilecekleri belirtilir.

Teyemmüm kelimesi "bir işi yapmaya niyet etmek ve yönelmek, bir şeyi amaçlamak, kastetmek ve bir şeyi yapmaya kalkmak" gibi anlamlara gelir. Bu kelime, sözlük anlamıyla bir âyette *"değersiz şeyleri hayır olarak vermeye kalkışmayın"* ifadesinde kullanılmış,[3] başka bir âyette ise *"Kâbe'ye yönelenler..."* şeklinde geçmiştir.[4] Birçok dil âlimi, insanların sıkça kullanımına bağlı olarak zaman içerisinde teyemmüm kelimesinin "temiz toprakla yüze ve ellere meshetmek" anlamında terim hâline geldiğine dikkat çekmiştir.[5] Buna göre teyemmümün terim anlamı, belli şartlar dâhilinde abdestsizlik ya da cünüplük hâlini gidermek amacıyla elleri ve yüzü temiz toprakla meshetmektir.[6]

---

1 Nisâ 4/43.

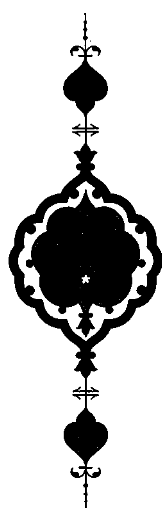
2 Mâide 5/6.

3 Bakara 2/267: İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 98; Taberî, IV, 698; İbn Ebî Hâtim, s. 527; Râzî, VII, 67; Herevî, s. 2056.

4 Mâide 5/2: Ebû Ubeyde, I, 146; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 139; Sicistânî, s. 8; İbn Fâris, I, 30; Herevî, I, 109; Râgıb el-İsfahânî, s. 24.

5 Halîl b. Ahmed, I, 89; İbn Fâris, I, 30; Cevherî, s. 2064.

6 Cürcânî, s. 75; Tehânevî, III, 535.

TEYEMMÜM, SU YOKLUĞUNDA TEMİZLİK İÇİN BİR ÇÖZÜMDÜR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ
وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ
مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً
فَتَيَمَّمُوا صَع۪يداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ ... ﴿٦﴾

"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüpseniz temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk hâlindeyseniz veya içinizden biri abdest bozmaktan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin."

(Mâide 5/6)

Abdestsizlik ve cünüplük hâli, namaz kılmak başta olmak üzere bazı ibadetlere engel teşkil eder. Abdestsizlik abdest almakla, cünüplük ise boy abdesti (*gusül*) ile giderilir. Hem abdest hem de gusül su ile yapılır. Ancak suyun bulunamayacağı ya da bulunsa bile bazı ciddi engeller nedeniyle kullanılamayacağı durumlar söz

konusudur. Yüce Allah bu durumlarda teyemmüm ile Müslümanlara kolaylık tanımıştır. Hz. Âişe, teyemmüm âyetinin kendisinin de katıldığı bir sefer olan Benî Mustalik (Müreysî) Gazvesi[1] dönüşünde sahâbenin su bulamaması üzerine indirildiğini söylemiştir.[2] Olayın gelişimi kısaca şöyledir: Yolculuk sırasında Hz. Âişe'nin gerdanlığı kaybolur. Peygamberimiz onu aramaya koyulunca sahâbîler de yardım ederler. Ancak bazıları Hz. Ebû Bekir'in yanına gelerek "Âişe'nin yaptığını görüyor musun? Allah'ın Resûlü'nü ve insanları yollarından alıkoydu. Üstelik yanımızda su bulunmadığı gibi, konakladığımız yerde de su yok!" derler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Allah Resûlü'ne (sas) bu şikâyetleri iletir ve kızı Hz. Âişe'yi de azarlar. Kolyeyi arama işi uzar, tan yerinin ağarması yaklaşır, hatta bir süre sonra uyuyan Peygamberimiz, uyanıp namaz kılmak istediğinde abdest alacak su bulamaz. Bunun üzerine Yüce Allah teyemmüm âyetini indirir. İnsanlar ferahlar ve teyemmüm alarak namazlarını kılarlar.[3]

Teyemmüm hakkındaki âyetlerin nüzûl sebebi olarak neredeyse bütün kaynaklarda bu rivayet ve benzerleri geçmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde ise sahâbeden Esla' b. Şerîk'in[4] ya da Abdurrahman b. Avf'ın[5] hastalık nedeniyle gusletmekten korkması üzerine bu âyetin indiği anlatılmaktadır.[6] Hastalığı nedeniyle yerinden kalkıp abdest almaya gücü yetmeyen sahâbîler hakkında teyemmüm ruhsatının nâzil olduğunu aktaran rivayetler de vardır.[7] Nüzûl sebebi ne olursa olsun, teyemmümün hükmü ve uygulaması değişmemektedir. Sonuçta her iki âyetin ortak konusunu oluşturan noktalarda, emir, yasak ve izinlerde bir farklılık ya da birbiriyle çelişen bir durum gözükmemektedir. Dolayısıyla hüküm ve uygulama bakımından bir farklılık yoktur.

Teyemmüm ile ilgili âyetler, tefsirlerimizde ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bu âyetlerde temas edilen konuların ilki, abdest almaya ya da gusletmeye engel olan bir hastalığın bulunmasıdır. Örneğin, suyun temas etmesi sebebiyle abdest ya da guslün zarar vereceği bir yara, bu kapsamda değerlendirilebilir. Yine çeşitli organlardaki kırıkların yıkama sırasında hareket etmeye bağlı olarak artması ya da iyileşmesinin gecikmesi ihtimali de böyledir.[8] Bir sahâbînin hayatını kaybetmesine sebep

1 Vâkıdî, II, 426-427.
2 Nisâ 4/43: Mukātil b. Süleyman, I, 375; Taberî, VII, 75-79; İbn Ebî Hâtim, III, 962; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 158-159; İbn Kesîr, IV, 91-93; Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Tefsîr (Nisâ)", 10.
3 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 75-78; İbn Ebî Hâtim, III, 962; İbn Kesîr, IV, 91-92; Buhârî, "Teyemmüm", 1.
4 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 76-77; İbn Kesîr, IV, 94; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 77.
5 Nisâ 4/43: Mukātil b. Süleyman, I, 374.
6 Mâide 5/6: Mukātil b. Süleyman, I, 455.
7 Nisâ 4/43: Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 77.
8 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 59-62.

olan aşağıdaki olay, Hz. Peygamber'in bu konudaki tepkisi ve açıklamaları bakımından dikkat çekicidir:

Bir yolculuk sırasında sahâbeden birisinin başına taş isabet eder ve kafası yarılır. Yaralanan sahâbî uykusu esnasında ihtilam olunca arkadaşlarına sorar: "Teyemmüm konusunda ruhsatım olduğunu düşünüyor musunuz?" Onlar, "Su bulunduğuna ve suyu kullanma imkânın olduğuna göre sana teyemmüm ruhsatı bulunmadığını düşünüyoruz." derler. Bunun üzerine yaralı sahâbî gusleder, fakat yarası ıslanınca ağırlaşır ve vefat eder. Sahâbîler Peygamberimize olayı anlatırlar. Peygamberimiz, "Onun ölmesine sebep olmuşlar. Allah da onların cezasını versin!" diyerek kızgınlığını dile getirdikten sonra şöyle buyurur: "Bilmediklerini sormaları gerekmez miydi? Bilgisizliğin ilacı sormaktır. Arkadaşınızın teyemmüm etmesi ya da yarasının üzerini bağlayarak o kısmı meshedip geri kalan yerleri yıkaması yeterliydi."[9]

Yolculuk hâli de abdest ya da gusül yerine teyemmüm gibi bir kolaylığa başvurmaya imkân tanır. Müfessirlerin ve âlimlerin büyük çoğunluğu, teyemmüm ruhsatının kullanılması için yolculuğun uzun ya da kısalığının belirleyici olmadığı görüşündedir. [10] Fakat her türlü yolculuk teyemmüm yapmayı gerektirmez. Yolculukta teyemmümün ruhsat olarak verilişi, bir kişinin "yolcu" sıfatını taşıması nedeniyle değildir. Yolculukta suyun bulunmaması, yani abdest almaya ya da gusletmeye engel bir özelliğin varlığı nedeniyledir.[11] Burada belirleyici olan, suyun yokluğu veya kullanma imkânının bulunmamasıdır.[12]

İnsanlara namazı emreden, bu emrin yerine getirilmesi için de abdestli olmayı şart koşan Yüce Rabbimiz, zorunluluk hâllerinde temiz toprak ile teyemmüm edilmesine izin vermiştir. Bu durum, toprağın hem temiz hem de temizleyici olduğunu, maddî olduğu kadar manevî yönden de arındırdığını göstermektedir. Bu sebepledir ki teyemmüm manevî bir temizlik imkânı sunmaktadır.[13]

Toprağın temiz ve temizleyici olduğuna dair, Peygamber Efendimizin çeşitli hadisleri vardır. Allah Resûlü, kendisinden önce hiçbir peygambere verilmeyip sadece kendisine nasip edilmiş beş özellik arasında *"kendisi için yeryüzünün tamamının mescid kılındığını ve toprağın temizleyici (tahûr) kabul edildiğini"*[14] de saymıştır.

9 Nisâ 4/43: İbnü'l-Arabî, I, 561; Râzî, X, 115; Kurtubî, VI, 360-361; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 125.
10 Nisâ 4/43: Şâfiî, I, 48; İbn Atıyye, II, 563-564; Kurtubî, VI, 362.
11 Nisâ 4/43: Mâtürîdî, III, 244.
12 Nisâ 4/43: Kurtubî, VI, 377; Beyzâvî, I, 359.
13 Mâide 5/6: Râzî, XI, 181-182.
14 Nisâ 4/43: İbn Kesîr, IV, 82-83; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 4.

Zira yeryüzünün mescid olması, eğer sonradan gelişen bir kirlenme söz konusu değilse Müminlerin her yerde namaz kılabileceği anlamına gelmektedir. Namaz kılmak için bir mescid ya da cami bulmak zorunlu değildir. Yeryüzünün temiz olması, onu namaz kılmaya elverişli kılar. Toprağın temizleyici oluşu ise su bulunmadığı ya da kullanılamadığı durumlarda teyemmüm etmeyi mümkün kılar. Bu yüzden yine Hz. Peygamber (sas) *"Temiz toprak, Müslüman'ın abdest suyu gibidir."*[15] buyurmuştur.

Teyemmüm yapılacak toprağın niteliği konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Âyette geçen *sa'îd* kelimesinin anlamından hareketle toprak, kum ve taş teyemmüm edilebilecek nesneler kapsamında değerlendirilmiştir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de teyemmüm malzemesinin yer kabuğunu oluşturan nesneler türünden (toprak, kum, taş vb.) olmasını yeterli görmüştür.[16]

Teyemmüm iznini veren âyetlerde temiz toprakla yüz ve ellerin meshedilmesi gerektiği ifade edilmiş, herhangi bir detaya girilmemiştir. Hz. Peygamber'in uygulamaları bu konuda yol gösterici olmuştur. Buna göre, niyet etmek tıpkı abdest gibi teyemmümde de yerine getirilmesi gereken bir şarttır.[17] Yukarıda belirtildiği üzere, bu kelimenin yönelmek, hedeflemek ve kastetmek anlamı, niyet etmeyi de içeren bir anlama sahiptir.[18] Niyetin ardından ellerin toprağa vurulup önce yüzün ve sonra ellerin toprakla meshedilmesi gerekmektedir.

TEYEMMÜM, MÜSLÜMANLARA BİR KOLAYLIKTIR

...مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

15 Nisâ 4/43: Kurtubî, VI, 385; Buhârî, "Teyemmüm", 6.
16 Nisâ 4/43: Zemahşerî, II, 84; Râzî, X, 117; Kurtubî, VI, 390-394; İbn Kesîr, IV, 82-83.
17 Nisâ 4/43: Mâtürîdî, III, 247; Kurtubî, VI, 352.
18 Mâide 5/6: Cessâs, IV, 37.

"... Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."

(Mâide 5/6)

Allah Teâlâ, teyemmümle temizlenip ibadet edebilmesine izin vererek insanın sorumluluğunu hafifletmiştir.[19] Zira Allah, kulları için zoru değil, kolay olanı diler.[20] Müfessirlerimiz, yukarıda verilen âyeti, "Allah, farz kıldığı abdest ve gusül ile ve suyun yokluğunda teyemmüm ile kullarını zorluktan kurtarmıştır." şeklinde yorumlamışlardır.[21] Teyemmümle ilgili diğer âyetin sonunda da Allah'ın özellikle *Afüvv* (çok affeden) ve *Ğafûr* (bağışlayan)[22] isimlerinin zikredilmesi de yine teyemmüm ruhsatıyla ilişkilendirilmiş ve bunun Allah'ın kullarına sağladığı bir kolaylık olduğu söylenmiştir.[23]

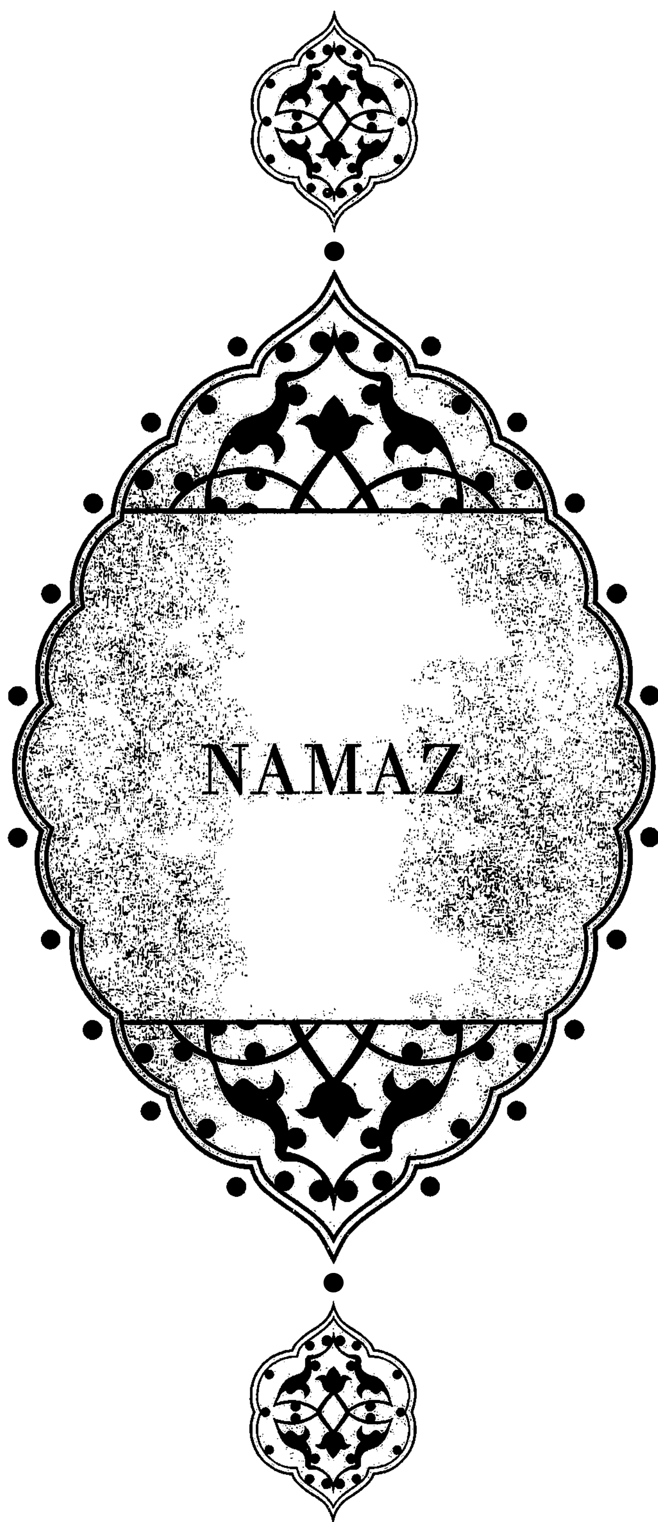
Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin uygulamaları, teyemmüme dair detayları ortaya koymuştur. Buna göre, su bulunsa bile suyun kullanımındaki zorluk da teyemmümü geçerli kılar. Ayrıca su kullanımı belli tehlikelere sebep olacaksa yine teyemmüm geçerli olur. Örneğin yanında su bulunmayan bir kişi, fahiş bir fiyatla su satın almak yerine teyemmüm yapabilir. Yine kişinin kendisinin ya da beraberindeki hayvanının susamış olması hâlinde suyun hem abdeste hem de kendisinin ve hayvanının susuzluğunu gidermeye yetmemesi durumunda teyemmüm yapması uygun görülmüştür.[24] Yolculukta eldeki suyun kullanılması toplu seyahatte diğer yolcuları sıkıntıya sokuyorsa ve yolculuk aracını kaçırmak gibi bir tehlike oluşturuyorsa teyemmüm uygulanabilir. Çünkü bu durum başka büyük sorunlara neden olabilecektir.[25] Yerinden kalkarak suya ulaşmaya ve onu kullanmaya gücü olmayan hastalar gibi kendisine yardım edecek birini bulamayan bilhassa yaşlı kimseler[26] de teyemmüm edebilir. Ayrıca hasta olmayan bir kişinin aşırı soğuk sebebiyle hasta olmaktan korkması durumunda teyemmüm alabileceği söylenmiştir.[27] Öyleyse teyemmüm

19 Nisâ 4/43: Mukātil b. Süleyman, I, 375.
20 Bakara 2/185.
21 Mâide 5/6: Taberî, VIII, 215; Tabersî, III, 239.
22 Nisâ 4/43.
23 Nisâ 4/43: Bikāî, V, 288.
24 Mâide 5/6: Cessâs, IV, 10, 36, 38; Mâide 5/6: İbn Atıyye, II, 565-566; Râzî, XI, 171.
25 Nisâ 4/43: İbn Atıyye, II, 564; Kurtubî, VI, 377.
26 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 62; İbn Ebî Hâtim, III, 961; İbn Arabî, I, 560-561; İbn Atıyye, II, 563; Kurtubî, VI, 378.
27 Mâide 5/6: Cessâs, IV, 36.

kolaylığı sadece suyun bulunamaması ya da hastalık ve benzeri nedenlerle kullanılamaması durumlarıyla sınırlandırılmamıştır. Ruhsat, eldeki suyun kullanımının insan sağlığı ve can güvenliği açısından tehlike oluşturabileceği durumları kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Kur'ân'da hem maddî hem de manevî temizlik vurgulanır. Namaz kılabilmek için bedenin, giysilerin ve namaz yerinin temiz olmasının yanı sıra, manen de temiz ve pak olmanın gerekliliği üzerinde durulur. Bu çerçevede Kur'ân abdestsizliğin giderilmesi için abdesti, cünüplüğün giderilmesi için de guslü zorunlu kılmıştır. Bunların yapılması ise ancak temiz su ile mümkündür. İslâm aynı zamanda bir kolaylık dinidir. Suyu ya da suyu kullanma imkânını bulamayanlara teyemmüm izni verilmiş olması bu kolaylıklardan biridir. Abdest ya da boy abdesti aldığı takdirde hasta olma ya da var olan bir hastalığının artma ihtimali bulunanlar teyemmüm edebilirler. Ayrıca suyun yaya veya araçla kolaylıkla istifade edilecek bir yakınlıkta olmaması, suya ulaşmayı engelleyecek bir tehlikenin varlığı, yine su satın alacak paranın olmaması veya suyun çok pahalı olması durumları da teyemmümden yararlanma imkânı sağlar.

NAMAZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْۚ
فَاِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَۚ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ
كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

"Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, Müminlere vakitleri belirli olarak farz kılınmıştır."

(Nisâ 4/103)

رَبِّ اجْعَلْن۪ي مُق۪يمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪يۗ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَٓاءِ ﴿٤٠﴾

"(İbrâhim şöyle dua etmişti:) Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et!"

(İbrâhîm 14/40)

اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْن۪يۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾

"Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. O hâlde (Ey Mûsâ!) bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."

(Tâhâ 20/14)

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا
اَصَابَكَۜ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِۚ ﴿١٧﴾

"Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana engel ol, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."

(Lokmân 31/17)

وَاسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ وَاِنَّهَا لَكَب۪يرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِع۪ينَۙ ﴿٤٥﴾
اَلَّذ۪ينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir. Onlar kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir."

(Bakara 2/45-46)

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَۙ ﴿٧٣﴾

"Biz onları (peygamberleri), emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler."

(Enbiyâ 21/73)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٧٧﴾

"Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize kulluk edin, faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz."

(Hac 22/77)

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

"Namazı kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görür."

(Bakara 2/110)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."

(Cum'a 62/9)

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَاۚ
وَمِنْ اٰنَٓائِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

"Sen onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgüyle tesbih et, şanını yücelt; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."

(Tâhâ 20/130)

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ
الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

"Kitap'tan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah bütün yaptıklarınızı bilir."

(Ankebût 29/45)

اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاًۙ ﴿١٩﴾ اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاًۙ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ
مَنُوعاًۙ ﴿٢١﴾ اِلَّا الْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٢٢﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَٓائِمُونَۙ ﴿٢٣﴾

"Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Ancak namaz kılanlar başka; ki onlar namazlarını devamlı kılanlardır."

(Meâric 70/19-23)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz, *salât* kelimesiyle ifade edilir. *Salât* (ç. *salavât*) kelimesinin türediği *s-l-v* kökü, Kur'ân'da 99 kez ve dört farklı formda geçmektedir. Bu kök, 83 kez isim (*salât*), 12 kez fiil (*sallâ*) olarak; bir kez "ibadet edilen yer/namazgâh" (*musallâ*) ve üç kez "namaz kılanlar" (*musallîn*) anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'da *salât* kelimesi, namaz kılmak, dua, ibadet etmek, tövbe etmek, bağışlanma dilemek (*istiğfar*), Allah'ın ve meleklerin yardımı gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân'da namaz kılın emri, *ekîmü's-salât* cümlesiyle ifade edilmiştir ki, namaz emrini kabul etmek ve namazı düzenli kılmak anlamına gelir. İslâm'ın en önemli ibadeti olan namaz, insanın Allah ile kesintisiz bir bağ kurmasını sağlar. İlgili âyetler bir araya getirildiğinde, namazın düzenli ve sürekli kılınmasının önemi ve bütün peygamberlerin bu konudaki örnekliği karşımıza çıkar.

Salât, "dua ve ibadet etmek, yalvarmak" mânalarını içerir.[1] Kur'ân'da *salât*, sabırlı kulları için Allah'ın şefkati, merhameti ve bağışlamasıdır.[2] *Salât*, Hz. Peygamber'e Allah'ın ve meleklerin yardım ve desteğidir.[3] *Salavât*, zekât verip manen arınmış olanlara Hz. Peygamber'in hayır duasıdır.[4] Onun duası ise Müminlere huzur verir.[5] *Salât* göklerde ve yerde bulunan varlıkların Allah' n adını yüceltmesidir (*tesbih*).[6] Melekler de kibirlenmeden Allah'ı yüceltir ve O'na secde ederler.[7] Namaz, Allah'a karşı saygısından dolayı kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.[8] Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e -aslında onların şahsında sorumlu olan herkese- tavaf edecekler, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için Kâbe'yi temiz tutmaları emredilir.[9]

1 Halîl b. Ahmed, II, 410; Râgıb el-İsfahânî, s. 285.
2 Bakara 2/156-157.
3 Ahzâb 33/56.
4 Tevbe 9/99.
5 Tevbe 9/103.
6 A'râf 7/206; Tâhâ 20/130; Nûr 24/36-37, 41; Rûm 30/17-18; Kâf 50/39-40; Tûr 52/48-49; İnsân 76/26.
7 A'râf 7/206.
8 Bakara 2/45, 238.
9 Bakara 2/125.

Namaz ve sabır, Allah'tan yardım istemenin iki kanadıdır.[10] Sabır ile namaz, Yüce Allah'ın rızasına eriştirir.[11] *"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin."*[12] emrinin yer aldığı âyetlerde geçen *sabır* kelimesi, oruç (*savm*) olarak da açıklanır. O zaman âyet, "Oruç tutarak, namaz kılarak Allah'tan yardım isteyin." anlamına gelir.[13] Kur'ân'da namazın kılınması sıklıkla *zekât*ın verilmesi ile birlikte zikredilir.[14] Bu birlikte kullanım, manevî ve maddî temizliğe vurgu olarak yorumlanır. Namaz ile ruhunu arındıran Mümin, zekât ile de malını temizleyecektir. Bütün bu kullanımların aynı zamanda ibadetlerdeki bütünlüğü vurguladığı söylenebilir. Namaz kılanlar diğerlerinden ayrı tutulur; övgüyle anılır; sabırlı ve cömert kimseler olarak tanıtılır.[15]

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, namazın hukukî ve toplumsal bağlamda belirleyici bir rolü vardır. Nitekim içkinin haram kılınması sürecinde sahâbenin namazı âyete konu olmuştur.[16] Yine yolculukta ölen kişinin vasiyetine şahit olanlardan şüphe edilirse, âyette yeminin, "namazın kılınmasından sonra" söz konusu olacağı belirtilir.[17] Bir diğer âyette aile fertlerine namazın emredilmesi ve bu konuda hep birlikte kararlı olunması istenir.[18]

10 Hac 22/35; Bakara 2/45.

11 Bakara 2/153, 45; Lokmân 31/17; Tâhâ 20/130; Hac 22/35.

12 Bakara 2/45, 153.

13 Bakara 2/45: Taberî, I, 617.

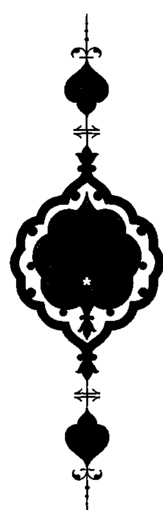
14 Bakara 2/83, 110, 177, 277; Nisâ 4/77, 162; Tevbe 9/5, 11, 18, 71; Meryem 19/31, 55; Hac 22, 41, 78; Nûr 24/37, 56; Lokmân 31/4; Ahzâb 33/33; Müzzemmil 73/20; Beyyine 98/5.

15 Meâric 70/19-22.

16 Nisâ 4/43.

17 Mâide 5/106.

18 Tâhâ 20/132.

NAMAZ, BÜTÜN PEYGAMBERLERE EMREDİLMİŞTİR

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ
الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَۙ ﴿٧٣﴾

"Biz onları (peygamberleri), emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler."

(Enbiyâ 21/73)

Hz. İbrâhim, eşi Hacer ve oğlu İsmâil'in yaşadığı Mekke'nin emniyet ve huzur dolu bir yer olması için Allah'a yalvarmış, *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"*[1] diye dua etmişti. Sonra ailesinin namazı hakkıyla kılmaları ve Kâbe'yle bereketlenmeleri için niyazda bulunmuştu: *"Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"*[2] Hz. İbrâhim, kendisinin ve soyundan gelenlerin namaza devam konusunda hassasiyetini, namaz sevgisine sahip bir nesli de Rabbinden dilemişti: *"Rabbim! Beni ve soyumdan*

---

1 İbrâhîm 14/35.

2 İbrâhîm 14/37.

gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et!"[3] Biz de *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, annemi, babamı ve Müminleri bağışla!"*[4] âyetini her gün namazlarımızda okur, Hz. İbrâhim'in duasına iştirak ederiz.

Namaz bütün peygamberlere emredilmiş ortak ibadetlerden biridir.[5] Yüce Allah, Hz. İbrâhim'e ve oğlu Hz. İsmâil'e Kâbe'yi temiz tutmalarını emreder: *"Tavaf edecekler, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun."*[6] Âyette *"evimi temiz tutun"* emriyle birlikte secde ve rükû gibi namaz şartlarının zikredilmesi, namazın kadim tarihine işaret etmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ, *"İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin."* buyurur ki, bu Müminlere orada namaz kılmaları için bir emirdir.[7]

Hz. İsmâil, Allah'a ve insanlara karşı sözünü tutan ve her konuda ilâhî buyrukları yerine getiren bir peygamberdir. O, ailesini ve halkını sık sık namaz kılmaya özendirmiş ve böylelikle Allah'ın rızasını kazanmıştır.[8] Hz. İbrâhim'in diğer oğlu Hz. İshak ve onun oğlu Hz. Ya'kūb da Allah'ın sâlih kullarındandır. Onlar, daima doğruya ve iyiliğe çağırarak insanlığa örnek ve önder olmuşlardır. Onlara da hayırlı işler yapmakla birlikte namaz ve zekâtın emredildiği Kur'ân'da belirtilir: *"Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler."*[9]

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Şuayb'ı örnek göstererek namazın ahlâkî yönde kişinin davranışlarına katkı sağladığının altını çizer. Hz. Şuayb, Medyen halkına ölçü ve tartıda adaletli olmalarını, haksızlık ederek insanların mallarından çalmamalarını ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermemelerini öğütler.[10] Bu öğütler karşısında Medyen halkı ona şu soruyu sorar: *"Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?"*[11] Âyette geçen *salât* kelimesi namazın yanı sıra "ibadet olarak okunan şeyler" şeklinde tefsir edilmiştir.[12] Hz. Şuayb örnekliğinde, bu âyet namazın ahlâkî bakımdan kişiyi kötülük ve haksızlıklardan alıkoyan yönünü anlatır.

---

3 İbrâhîm 14/40.
4 İbrâhîm 14/41.
5 Enbiyâ 21/73.
6 Bakara 2/125.
7 Bakara 2/125: Mukātil b. Süleyman, I, 138.
8 Meryem 19/54-55.
9 Enbiyâ 21/72-73.
10 Hûd 11/85.
11 Hûd 11/87.
12 Hûd 11/87: Taberî, XII, 547.

Zira bir insan namaz kılıyorsa, Allah'ı anıyor ve O'na ibadet ediyorsa, ahlâkî anlamda da O'na lâyık bir kul olması gerektiğini, nihayetinde gün gelip Rabbine hesap vermek zorunda olduğunu sık sık hatırlıyor demektir.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya verdiği ilk emirlerinden birinde şöyle buyurur: *"Bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namaz kıl."*[13] Bu âyet, Yüce Allah'ın varlığını, kudretini ve O'na karşı kul olarak sorumluluğumuzu unutmamak için namazların vakitlerinde eksiksiz kılınmasını bildirir.[14] Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'a yine şöyle buyurur: *"Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli (kıble) yapın ve namazı kılın."*[15] Çünkü İsrâiloğulları Firavun'un korkusundan ibadetlerini evlerinde yapmaya mecbur olmuşlardı.[16] Bu nedenle âyette evlerin namaz kılınacak mescidler olarak hazırlanması emredilmiştir.[17] Bu evlerin kıblesinin Kâbe yönünde olduğu konusu tefsirlerde nakledilir.[18]

Namaz, Hz. Lokmân'ın oğluna tavsiyeleri arasında da karşımıza çıkar. Lokmân (as) namazın azmetmeye, kararlılık göstermeye değer bir iş olduğunu hatırlatır.[19] Hz. Zekeriyyâ'ya ise Yahyâ adında oğlu olacağı müjdesi namazda verilmiştir. O, mihrapta namaz kılarken melekler ona şöyle seslenir: *"Allah'ın bir kelimesini (Îsâ'yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor."*[20]

Bir gün melekler, Cenâb-ı Hak tarafından seçkin kılınan ve günahlardan uzak tutulan Hz. Meryem'e şöyle seslenirler: *"Rabbine ibadet et, secdeye kapan ve (O'nun huzurunda) rükû edenlerle birlikte rükû et."*[21] Bu âyet Mescid-i Aksâ'da o dönemde namaz kılındığını,[22] dolayısıyla secde ve rükû gibi namaz şartlarının İslâm'dan önceki toplumlarda da olduğunu gösterir. Namaz, Hz. Meryem'de zorluklar karşısında Allah'a sığınmanın bir göstergesidir. Hz. Îsâ ise beşikte iken mûcizevî bir şekilde namazın kendisine emredildiğini belirtir: *"Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."*[23]

---

13 Tâhâ 20/14.
14 Tâhâ 20/14: Mukātil b. Süleyman, III, 23.
15 Yûnus 10/87.
16 Yûnus 10/87: Taberî, XII, 256.
17 Yûnus 10/87: Mukātil b. Süleyman, II, 246; Taberî, XII, 254.
18 Yûnus 10/87: Mukātil b. Süleyman, II, 246; Taberî, XII, 257.
19 Lokmân 31/17.
20 Âl-i İmrân 3/39.
21 Âl-i İmrân 3/43.
22 Âl-i İmrân 3/43: Mukātil b. Süleyman, I, 276.
23 Meryem 19/30-31.

Kur'ân'da zikredilen peygamber örneklerinden namazın, Kur'ân öncesi dönemde bilinen ve yapılması emredilen bir ibadet olduğu anlaşılır. Ancak Kur'ân'da önceki peygamberlerin namazlarına ilişkin vakit ve rekât gibi hususlarda ayrıntı verilmez. Zamanla namaza dair uygulamaların bozulduğuna ve tevhid inancından uzaklaşıldığına Kur'ân şöyle işaret eder: *"Onların Kâbe'deki namazları ıslık çalıp el çırpmaktan ibarettir."*[24] Bu âyet, Araplar arasındaki şirk karışmış ibadet biçimine ve bozulmuş şekliyle namaza değinir. Müşrikler yanaklarını yere koyuyor, *muka'* kuşunun çıkardığı ses gibi ıslık çalıyor (*mukâen*) ve elleriyle alkış tutuyorlardı.[25] Rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sas) Kâbe'ye namaz kılmak üzere geldiğinde, Müşriklerin kendilerini namaz kılıyor veya dua ediyor gibi gösterdikleri nakledilir. Onlar gürültü yapar ve bunu da ibadet olarak sayarlardı; böylece Hz. Peygamber'in ve Müminlerin Kâbe'de ibadet etmelerini engellemek isterlerdi.[26]

Hz. Nûh, Hz. İbrâhim ve Hz. Ya'kūb peygamberlerin peşinden gelen bir nesil, namazı terk etmişlerdi. Kur'ân'da kötülüklere dalmaları ve namazı ihmal etmeleri sebebiyle bu topluluğun, büyük bir azaba çarptırılacağı belirtilir.[27] Aradan asırlar geçtikten sonra, Mekkeli Müşrikler de Kâbe'de sonradan icat edilmiş birtakım sözde ibadetler yapıyorlardı. Onlara inkârı bırakmaları, Allah'a dönmeleri ve hakkıyla ibadet etmeleri şöyle emredilir: *"Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerini parçalayıp -her bir grubun kendindekini beğendiği- fırkalara ayrılanlardan olmayın."*[28] Kur'ân diğer bir sapkın grup olan ve gösteriş için namaz kılan Münafıkları da ağır bir şekilde eleştirir ve şöyle der: *"Vay hâline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar."*[29]

Kur'ân'ın nüzûlünde Medine dönemi, Yahudilere çokça hatırlatma ve ilâhî uyarının yapıldığı bir süreçtir. Onlara yapılan en temel uyarı, Allah'a verdikleri sözleri yerine getirmeleridir.[30] Yahudilere namaz kılmaları emredilmiş,[31] bu konuda şöyle ikaz edilmişlerdir: *"Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan*

24 Enfâl 8/35.
25 Enfâl 8/35: İbn Kesîr, VII, 72.
26 Enfâl 8/35: Mukātil b. Süleyman, II, 114; İbn Kesîr, VII, 72.
27 Meryem 19/59.
28 Rûm 30/31-32: Mukātil b. Süleyman, III, 414.
29 Mâûn 107/4-5: Taberî, XXIV, 659.
30 Bakara 2/83.
31 Beyyine 98/5.

cennetlere koyarım."[32] Bir başka ikaz ise, *"Namazı kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin."*[33] şeklindedir. Yahudiler namazları hem vaktinde hem de Hz. Peygamber (sas) ve ashâbıyla birlikte kılmaları konusunda uyarılmışlardır. Bu aslında İsrâiloğullarından Yüce Allah'a boyun eğmelerini ve Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini kabul etmelerini istemektir.[34] Yine âyette onlara *"sabır ve namazla Allah'tan yardım istemeleri"* söylenmekte, namazın *"Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır geleceği"* bildirilmekte, bu huşû sahibi olanların ise *"kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimseler"* olduğu haber verilmektedir.[35] Konuşmalarına dikkat etmeleri ve namaz kılıp zekât vermeleri emredilen[36] Yahudilerin namazı eksiksiz kılmaları buyrulur.[37] Çünkü onların çoğu Allah'ın dininden uzaklaşmışlardır.[38]

Bir gün Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olan meşhur sahâbî Abdullah b. Selâm ve arkadaşları Peygamberimize gelerek şöyle dediler: "Yahudiler senin getirdiğinin hak olduğunu ve senin özelliklerinin ellerinde bulunan Tevrat'ta yazılı bulunduğunu çok iyi biliyorlar." Bunun üzerine Medineli Yahudiler "Durum hiç de öyle değildir." diyerek itiraz ettiler ve Hz. Peygamber'e şöyle dediler: "Asıl bunlar hiçbir şey bilmiyorlar, seni aldatıyor ve sana doğru olmayan şeyleri söylüyorlar." Bunun üzerine Allah Teâlâ, Elçisi'ne şöyle buyurdu: *"Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla Müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."*[39]

Kur'ân'da namazını titizlikle kılan Yahudilerden de bahsedilir: *"Kitap'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz."*[40] Âyet, Tevrat'ı tahrif etmeyen, haramı helâl saymayan, namazı vaktinde eksiksiz kılan ve Hz. Muhammed'in (sas) getirdiği dine iman eden mümin Yahudilere sevaplarının verileceğini belirtir.[41]

32 Mâide 5/12.
33 Bakara 2/43.
34 Bakara 2/43: Taberî, I, 613.
35 Bakara 2/45-46.
36 Bakara 2/83.
37 Bakara 2/83: Mukātil b. Süleyman, I, 120.
38 Bakara 2/83: İbn Kesîr, I, 475.
39 Nisâ 4/162: Mukātil b. Süleyman, I, 422.
40 A'râf 7/170; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/113-115.
41 A'râf 7/170: Mukātil b. Süleyman, II, 72.

NAMAZ FARZDIR ve BEŞ VAKİTTİR

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَاۚ وَمِنْ اٰنَٓائِ
الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

"Sen onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgüyle tesbih et, şanını yücelt; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."

(Tâhâ 20/130)

"Yüzünü yere koyuyor mu?" diye soruyordu Ebû Cehil. O, bu sorusuyla, Resûlullah'ın secde etmesini kastediyordu. "Evet." dedi Müşrikler, "Yüzünü yere koyuyor." Bunu duyan Ebû Cehil bağırmaya başladı: "Lât ve Uzzâ'ya yemin ederim ki, eğer Muhammed'i bunu yaparken bir daha görürsem boynuna basacağım, yüzünü toprağa bulayacağım." Müminler ise bu sırada Kâbe'nin civarında namaz kılmaya, secde etmeye yeni başlamışlardı. Bu durum Ebû Cehil'i ve Müşrikleri günden güne öfkelendiriyordu. Çünkü secde etmek demek, Allah'ın varlığına ve birliğine iman ve O'nun emirlerine itaat etmek demekti. Üstelik herhangi bir yerde değil, Kâbe'de, Müşriklerin putlarını yerleştirdiği yerde!

Bir gün Sevgili Peygamberimiz namaz kılıyordu. Secdeye varmıştı. Ebû Cehil ona doğru yaklaştı, boynuna basabileceğini, yüzünü toprağa bulayabileceğini düşündü. Ancak birden elleriyle yüzünü kapatarak geri geri kaçmaya başladı. Ebû Cehil ne olduğunu anlamamış ve çok korkmuştu. Müşrikler sordular: "Ne oldu sana?" Onlara şöyle cevap verdi: "Benimle Muhammed arasında ateşten bir hendek ve kanatlar oluştu." Hz. Peygamber (sas) olanları şöyle açıkladı: "Eğer bana yaklaşsaydı melekler onu parçalayacaklardı."[42] Daha Ebû Cehil ve Müşrikler oradan ayrılmadan, Allah Teâlâ şu âyetlerle Resûl-i Ekrem'i destekledi: *"Baksana, namaz kılan bir kulu engelleyen şu adama? Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise? Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa!"*[43] Sonra o ve onun gibilerin âhiretteki durumu açıklandı: *"Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp*

---

42 Alak 96/4: Mukātil b. Süleyman, IV, 761-762; Alak 96/9-10: Begavî, VIII, 480; Buhârî, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", Alak 96/4.

43 Alak 96/9-12.

sürükleriz! O yalancı, günahkâr perçeminden! O hemen taraftarlarını çağırsın. Biz de zebânileri çağıracağız!"[44] Ardından da Allah şöyle buyurdu Elçisi'ne: *"Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş."*[45]

Kur'ân'da "namazı kılın" (*ekîmü's-salât*) emriyle, inananların namazı vaktinde, eksiksiz ve bırakmadan kılmaları istenir.[46] *"... Namaz Müminlere vakitleri belirli olarak farz kılınmıştır."*[47] âyetiyle namazın inananlar için belli vakitlerde yerine getirilmesi gereken zorunlu (*farz*) bir ibadet olduğu ifade edilir. Kur'ân'ın iniş sırasına göre, emredilen ilk namaz gece namazıdır (*kıyâmü'l-leyl*). Mekke döneminde inen Müzzemmil sûresi, Hz. Peygamber'e hitap ile başlar. Ona geceleri ibadetle geçirmesi ve namazda Kur'ân'ı ağır ağır okuması emredilir.[48] Sûre son âyetine kadar Müşriklere doğunun ve batının Rabbi olan Allah'ı, kıyamet gününü, inkârın ve şirkin hazin sonunu hatırlatır. Sûrede peygamberliğinin henüz başlangıç döneminde olan Hz. Muhammed'e (sas) destek vurgusu yer alır. Sûrenin son âyeti, gece namazına tekrar değinerek, bu namazın inananlara kolay gelecek şekilde yerine getirilmesini ancak farz olan namazın aksatılmadan kılınmasını emreder. Gece namazıyla ilgili Kur'ân'ın başka âyetlerinde de hatırlatmalar yapılmıştır. Özellikle *"Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nafile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin."*[49] âyeti, Allah katında övgüye lâyık olabilme açısından yalnızca Peygamberimizin hiç aksatmadan kıldığı gece namazını vurgular. Bununla birlikte Taberî (ö. 310/923) *"Korku ve ümit içinde Rablerine ibadet ve dua etmek üzere onların vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar."* âyetinin, gece ibadeti ve özellikle teheccüd namazı için uykusunu bölüp kalkanlardan bahsettiği görüşünü tercih etmiştir.[50]

Namaz, Mekke'de farz olmuş, Medine'de son şeklini almıştır. Namaz önceleri sabah ve akşam vakitlerinde olmak üzere ikişer rekât kılınıyordu. Peygamber Efendimize Mi'rac'da beş vakit namaz, akşam namazı dışında ikişer rekât olarak farz kılındı. Medine'ye hicretle birlikte öğle, ikindi ve yatsı namazları dört rekât olarak emredildi.[51] Kur'ân'da namazın vakitlerine dolaylı olarak işaret edilir. *"Akşama*

44 Alak 96/15-18.
45 Alak 96/19.
46 En'âm 6/72: Mukātil b. Süleyman, I, 569; Taberî, IX, 334; Hac 22/78; Bakara 2/110; İbrâhîm 14/31; Nûr 24/56.
47 Nisâ 4/103.
48 Müzzemmil 71/2-4.
49 İsrâ 17/79.
50 Secde 32/16: Taberî, XVIII, 614. Ayrıca bk. Zâriyât 51/15-18.
51 Tâhâ 20/130: Mukātil b. Süleyman, III, 46.

ulaştığınızda" akşam ve yatsı namazlarını, *"sabaha kavuştuğunuzda"* sabah namazını, *"gündüzün sonunda"* ikindi namazını *ve "öğle vaktine eriştiğinizde"* öğle namazını kılın buyurulur.[52] *"Gündüzün iki ucunda"* kılınan namazlar sabah, öğle ve ikindi, *"gecenin ilk saatlerinde"* kılınan namazlar ise akşam ve yatsı olarak açıklanır.[53] *"Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir."*[54] âyeti, İsrâ ve Mi'rac olayının ardından nâzil olmuştur ve müfessirlerimize göre beş vakit namazı zikreder: Güneşin semanın ortasından kaymasından sonra öğle ve ardından da ikindi namazı, güneşin batış yerindeki kırmızılık kaybolduktan sonra gece karanlığında akşam ve ardından da yatsı namazı. Âyette geçen "fecrin Kur'ân'ı" (*Kur'âne'l-fecri*) ifadesinde *Kur'ân* kelimesi "namaz" anlamındadır.[55] *"Güneşin doğuşundan ve batışından önce"* sabah, öğle ve ikindi namazlarını kılarak, *"gece vakitlerinde"* akşam ve yatsı namazlarını kılarak Allah'ın yüceltilmesi emredilir.[56] *Salâtü'l-'işâ* yatsı namazı, *salâtü'l-fecr* sabah namazıdır.[57] Sabah namazı şahitlidir; çünkü gece ve gündüz melekleri nöbet değiştirirken bu sırada hazır bulunurlar.[58] *"Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun."* âyetinde geçen *es-salâtü'l-vustâ* (orta namaz) tabiri ise ikindi namazı şeklinde yorumlanmıştır.[59]

Secde (alnı yere koyma), *rükû* (öne eğilme), *kıraat* (okuma), *kıyâm* (ayakta durma) ve *ka'de* (oturma) namazın (*salât*) şartlarına dâhildir.[60] Ancak bu kavramlar Kur'ân'da bir bütünlük içerisinde namazın kılınışını tarif eden fiiller olarak zikredilmez. Bunlar Allah'a itaatin, O'nun karşısında boyun eğmenin somut göstergeleridir. Namazda *kıraatin* (okumanın) yüksek sesle yapılıp yapılmaması da âyetlere konu olur. Rivayete göre, bir gün Hz. Peygamber (sas) Safâ'da sabah namazını kılıyor ve namazda Kur'ân'ı yüksek sesle okuyordu. Ebû Cehil "Neden Allah'a iftira ediyorsun; hem Allah hem Rahmân diyorsun?" diye sormuştu. Resûlullah (sas) bu sözü duymuş ve sesini kısmıştı. Bu sefer de ashâbı namazda ne okuduğunu duyamamıştı. Buna sevinen Ebû Cehil, "Ne yaptığımı gördünüz mü? Nihayet o sesini kıstı." demişti. Bunun üzerine Allah (cc) şöyle buyurdu: *"De ki: 'İster Allah diyerek,*

52 Rûm 30/17-18.
53 Hûd 11/114: Mukātil b. Süleyman, II, 300.
54 İsrâ 17/78.
55 İsrâ 11/78: Mukātil b. Süleyman, II, 546; *Kur'an Yolu*, III, 511.
56 Tâhâ 20/130: Mukātil b. Süleyman, III, 46; Kāf 50/39-40; Tûr 52/48-49; İnsân 76/25-26.
57 Nûr 24/58.
58 İsrâ 11/78: Mukātil b. Süleyman, II, 546.
59 Bakara 2/238: Mukātil b. Süleyman, I, 201.
60 Bakara 2/43, 125; Âl-i İmrân 3/43, 191; Nisâ 4/103; A'râf 7/29; Tevbe 9/112; Hicr 15/98; Hac 22/26, 77; Feth 48/29; Furkān 25/64; Zümer 39/9; Necm 53/62; İnsân 76/26; Mürselât 77/48.

ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur.' Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut."[61] Âyette Hz. Peygamber'e Müşriklerin duyup namaz esnasında kendisine eziyet edecekleri şekilde sesini yükseltmemesi, ashâbının duyamayacağı kadar da sessiz okumaması bildirilir.[62]

Kur'ân, namazın kılınışıyla ilgili detaylara yer vermemekle birlikte yolculukta ve can güvenliğinin olmadığı tehlikeli durumlarda nasıl namaz kılınacağını açıklar: *"Bir şeyden korkarsanız yaya veya binek üzerinde (namazlarınızı) kılabilirsiniz. Korkunuz geçince Allah'ı, daha önce bilmediğinizi size öğrettiği gibi anın."*[63] Âyette zikredilen korku, düşman, yırtıcı hayvan saldırısı, sel baskını gibi bütün tehlikeli durumları içerir.[64] Bir gazve esnasında Peygamberimize ve ashâbına düşmanın kendilerine zarar vermelerinden korkarlarsa namazı kısaltmaları söylenir: *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman Kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."*[65] Âyet hem yolculukta namaza (*seferî namaz*) hem de korku namazına (*salâtü'l-havf*) işaret eder.[66] *"Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın..."*[67] Dolayısıyla her durumda namazın kılınması, bu önemli ibadetin kesinlikle aksatılmaması gerekir.

Kur'ân'da açıkça belirtilen ve farz kılınan bir namaz da cuma namazıdır. Cuma günü cemaatle yerine getirilmesi gereken bu ibadet, *Cum'a* isimli sûrede zikredilir: *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."*[68] Bu âyet, Müminlere cuma namazının farz oluşunu ve topluca kılınması gerektiğini hatırlatır. Müminler Kur'ân'da yer alan *"rükû edenlerle birlikte rükû edin"* ifadesiyle de cemaatle namaz kılmaları konusunda teşvik edilir.[69] Diğer taraftan Münafıkların namaza üşenerek gelmelerini konu edinen âyetler,[70] Müminlerin birlikte ibadet ettiğine işaret etmektedir. Şu âyet ise Hz. Peygamber'i bir münafığın cenaze namazını

---

61 İsrâ 17/110.
62 İsrâ 17/110: Mukātil b. Süleyman, II, 556.
63 Bakara 2/239.
64 Bakara 2/239: Taberî, IV, 392.
65 Nisâ 4/101.
66 Nisâ 4/101: İbn Kesîr, IV, 236-237.
67 Nisâ 4/103.
68 Cum'a 62/9.
69 Bakara 2/43.
70 Nisâ 4/142; Tevbe 9/54.

kıldırmaması konusunda uyarmaktadır: *"Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma; mezarı başında da durma!"*[71] Kur'ân-ı Kerîm, *"Şimdi sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"*[72] emriyle bayram namazlarına işaret buyurmuş, müfessirler ilgili hadislerden de hareketle bu âyeti bayram namazlarının kılınması gerektiği yönünde yorumlamışlardır.[73]

Namaz öncesi hazırlık aşamasında abdest konusuyla ilgili bilgiler de Kur'ân-ı Hakîm'de yer alır: *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)..."*[74] Bu âyet inmeden önce de abdestin Cebrâil'in öğretmesiyle Mekke'de bilindiği ve namazların abdestle kılındığı nakledilir.[75] Ancak abdest âyetinin inmesiyle bu ibadetin dayanağı açık bir şekilde ortaya konmuş; böylece abdestin ihmal edilmesinin önüne geçilmiştir.[76] Ayrıca su bulunmadığı durumlarda bir kolaylık olarak teyemmüm yapılabilir.[77]

Peygamberimiz ve Müminler Mekke'deyken Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namazlarını kılarlardı. Medine'ye hicretten yaklaşık on sekiz ay sonra Yüce Allah, Hz. Peygamber'in namazda Kâbe'ye yönelme isteğine şöyle cevap verdi: *"Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü (namazda) Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin."*[78] Bu âyet ile Müslümanların kıblesi Kâbe oldu. Kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a çevrilmesini Yahudiler kınamışlardı.[79] Çünkü onlar kendi kıblelerinin daha üstün olduğunu düşünüyorlardı. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ asıl üstünlüğün ve erdemin imanda, muhtaçlara destek olmakta ve sâlih amelin özü olan namazı kılıp zekâtı vermekte olduğunu şöyle buyurmuştur: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir."*[80]

---

71 Tevbe 9/84.
72 Kevser 108/2.
73 Kevser 108/2: Cessâs, V, 375-376; Kurtubî, XXII, 523-526.
74 Mâide 5/6.
75 İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 162.
76 Mâide 5/6: Elmalılı, V, 1583.
77 Mâide 5/6; Nisâ 4/43.
78 Bakara 2/144.
79 Bakara 2/153: Mukātil b. Süleymân, I, 150.
80 Bakara 2/177.

Müslümanlar namaza *ezan* ile davet edilir. Ezan "duyurmak, ilân etmek" demektir. Namaz Mekke'de farz olmuş; ancak namaz vakitlerini ilân etme uygulaması Medine'de gerçekleşmişti. Belki de önceleri namaz için alenî bir ilânda bulunulmaması, Mekkeli Müşriklere karşı bir önlemdi. Medine'de Ehl-i kitap'ın da ibadet vakitleri için farklı ilân şekilleri vardı. Yahudiler bir boruya üfler, Hıristiyanlar bir tahta parçasına vururlardı. Müslümanların insan sesi ile namaza davet edilmesi Yahudiler arasında alay konusu olmuştu. Onlar ezanı işitip Müslümanların namaza kalktıklarını gördüklerinde 'Kalktılar, kalkamaz olsunlar.', Müslümanları rükûda gördüklerinde 'Rükû edemez olsunlar.', secdede gördüklerinde 'Secde edemez olsunlar.' diye beddua ederlerdi.[81] Münafıklar da ezanın kelimelerini çarpıtarak onunla cahilce eğlenirlerdi. Onların bu davranışları üzerine Allah Teâlâ Müslümanlara hitaben şöyle buyurmuştur: *"Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır."*[82]

Müminlerin birlikte namaz kıldıkları yer olarak Kur'ân'da *mescid* kelimesi kullanılır. Mescidler Yüce Allah'a aittir[83] ve O'nun isminin çokça anıldığı yerlerdir.[84] Kur'ân'da Müslümanların aynı safta secdeye baş koyduğu mescidler için şöyle buyrulur: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."*[85] Diğer taraftan mescide ihanet ve orada namaz kılanlara eziyet edenler Kur'ân'da *zalimler* olarak nitelenmiştir: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir?"*[86] Bu âyet, Hz. Peygamber (sas) ve Müminlerin Mekke'ye girişlerinin Müşrikler tarafından engellenmesi üzerine inmiştir. Müşrikler, Müminlerin Kâbe'de ibadet etmelerini engellemekle mescidlerin *tahrib*ine sebep olmuşlardır.[87]

81 Mâide 5/58: Mukātil b. Süleyman, I, 487.
82 Mâide 5/58.
83 Cin 72/18.
84 Hac 22/40; Nûr 24/36-37.
85 Tevbe 9/18: Mukātil b. Süleyman, II, 163.
86 Bakara 2/114.
87 Bakara 2/114: Taberî, II, 444; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 22.

MÜMİNLER NAMAZLARINI, NAMAZ DA MÜMİNLERİ KORUR

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ
وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

"Kitap'tan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah bütün yaptıklarınızı bilir."

(Ankebût 29/45)

Yüce Kitabımızda Müminlerin övgüyle bahsedilen özellikleri sıralanırken, namazlarında huşû içinde, Allah'a karşı gönülleri saygı ile dolu oldukları vurgulanır.[88] Onlara Allah'a içten bir hürmet ve bağlılıkla namaz kılmaları emredilir.[89] Huşû içinde olmak, Allah'a karşı derin bir saygı ve bağlılıkla namaz kılmak nasıl olur? Rivayete göre, ashâb-ı kirâm ilk zamanlar Hz. Peygamber'in (sas) arkasında namaz kılarken konuşur, biri diğerine selâm verir, rekât sayısını sorarlardı. Bunun üzerine onlara namazda susmaları emredildi.[90] Saygı ile namaz kılmak demek namazda konuşmamak, başka bir şeyle uğraşmadan Allah'ın huzurunda olduğunun bilinciyle kendini ibadete vermek demektir. Kur'ân'da Müminlerin namazlarını muhafaza ettikleri beyan edilir.[91] Namazı muhafaza etmek ise, vaktinde eksiksiz ve devamlı kılmak,[92] onu ihmal[93] ve terk etmemektir.[94] Rükûsu, secdesi ve diğer erkânıyla namazı eksiksiz edâ etmektir.[95] Namaz iştiyakla beklenir; Peygamberimizin ifadesiyle kişi namazını beklerken de namazdaki gibidir.[96] Yani her an temiz, ahlâkî olgunluk içerisinde, Allah'a karşı sorumlu, kendine ve insanlara karşı özenlidir.

---

88 Mü'minûn 23/2; Enfâl 8/3; Hac 22/35.
89 Bakara 2/238.
90 Bakara 2/238: Râzî, VI, 165.
91 Mü'minûn 23/9; Meâric 70/34.
92 Bakara 2/238: Mukātil b. Süleyman, I, 201.
93 Meâric 70/23.
94 En'âm 6/92: Mukātil b. Süleyman, I, 575.
95 Enfâl 8/3: Mukātil b. Süleyman, II, 100.
96 Cum'a 62/9: Begavî, V, 91; Cum'a 62/9: Bikāî, XX, 64; Tirmizî, "Cum'a", 2.

Namaz kişiyi korku ve üzüntüden uzaklaştırır.[97] İnsan namaz kıldığı zaman Rabbini hatırlar, O'nun huzurunda olmanın huzurunu yaşar, iman bağını tazeler ve bu sayede kötülükten uzak kalır. Kişi kötülüklerden uzaklaşmıyorsa, Allah'tan uzaklaşıyordur.[98] Kur'ân'da Allah'ı anmanın ibadetlerin en büyüğü olduğu belirtilir. Çünkü kişi Allah'ı anarsa, Allah da onu hayırla anar.[99] Bir gün Peygamberimizin amcasının oğlu İbn Abbas (ö. 68/687-88), ashâbdan birine sorar: "'Allah'ı anmak her şeyden önemlidir.' ifadesini anlıyor musun?" Sahâbî ona şöyle cevap verir: "Evet, anlıyorum." Sorar İbn Abbas, "O hâlde ne demektir?" Sahâbî der ki, "Kişinin namazda Allah'ı yüceltmesi (*tesbih*), O'nun azametini dile getirmesi (*tekbir*) ve Kur'ân okuması güzeldir. Yine kulun haramlar karşısında Allah'ı hatırlayıp onlardan kaçınması önemlidir." İbn Abbas bu cevabı yeterli görmez. Çünkü ona göre bu ifadenin anlamı şudur: "Allah'ın sizi anması, sizin O'nu anmanızdan daha büyük, daha önemlidir!"[100] Bu gerçek Kur'ân'da şöyle açıklanır: *"Bu, Allah'ın kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir."*[101]

Kur'ân'da namaz kılanların kurtuluşa erenlerden oldukları anlatılır.[102] Cennettekiler (*ashâbü'l-yemîn*) günahkârlara uzaktan uzağa sorarlar: *"Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?"*[103] Onlar büyük bir pişmanlık içerisinde şöyle cevap verirler: *"Biz namaz kılanlardan değildik."*[104] Onlar hesabın görüleceği o günü de yalan saymışlardır. Ancak sonunda ölüm gelip çatmıştır.[105] Bilmiyorlardır, Allah'ın adını anıp, O'na ibadet edenin kurtuluşa ereceğini.[106] Dinlememişlerdir, Allah Resûlü'nün kıyamet gününde ilk önce namazdan hesaba çekilecekleri uyarısını.[107] Namaz Müminleri korur; onları hayâsızlıklardan ve kötülüklerden uzak tutar.[108] Çünkü namazda Kur'ân okunur, dünyevî işlerden uzaklaşılır, Yüce Allah'ın nimetleri ve hesap günü hatırlanır.[109] Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e ibadetlerin ve hayatın anlamının sadece kendi rızasını kazanmak olduğunu şöyle emreder: *"De ki: Benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm sadece âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*[110]

---

97 Bakara 2/277.
98 Ankebût 29/45: Taberî, XVIII, 408; İbn Kesîr, X, 514-515.
99 Ankebût 29/45: Mukātil b. Süleyman, III, 385.
100 Ankebût 29/45: Taberî, XVIII, 411.
101 Necm 53/31: İbn Kesîr, XIII, 272.
102 Lokmân 31/4-5; Fâtır 35/29-30.
103 Müddessir 74/40-42.
104 Müddessir 74/43: Mukātil b. Süleyman, IV, 499.
105 Müddessir 74/46-47.
106 A'lâ 87/14-15.
107 Nisâ 4/93; Meryem 19/59-63: Kurtubî, XIII, 475; Mâide 5/5-6; Nesâî, "Muhârebe", 2.
108 Ankebût 29/45.
109 Bakara 2/45: Taberî, I, 618.
110 En'âm 6/162.

Bir gün Peygamberimiz Mescid-i Nebevî'de öğle namazını kıldırıyordu. Bir yoksul geldi ve sadaka istedi. Fakat herkes namazda olduğu için bu isteğine karşılık veren olmadı. Yoksul, çaresizlik içinde Allah'a yalvarmaya başladı. O anda rükûda olan Hz. Ali, sağ elindeki yüzüğüne işaret etti. Adam Hz. Ali'nin parmağındaki yüzüğü alıp oradan ayrıldı. Bunun üzerine şu âyetin indiği rivayet edilir: *"Sizin velîniz (dostunuz) ancak Allah'tır, Peygamberi'dir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren Müminlerdir."*[111] Âyetten ve yaşanan olaydan da anlaşılacağı üzere, zekât ile namaz birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan, birlikte mümini güçlendiren ve olgunlaştıran iki ibadettir.

Namaz kılmak, Yüce Allah'ın huzurunda olmak ve O'na yaklaşmaktır.[112] Namaz, Allah'ın rahmetini çağırma yollarından biridir.[113] Destektir, umuttur, Allah'tan yardım istemektir.[114] Bu yüzden namazlarımızın her rekâtında *"iyyâke na'büdü ve iyyâke neste'în (Rabbimiz! Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.)"* diyerek yardım talebimizi dilimizle de tekrar ederiz.[115] Namaz insanı iyileştirir. Nitekim Hz. Peygamber (sas) bir şeye canı sıkıldığı zaman namaz kılardı. Namaz, Allah Teâlâ'ya yönelmek ve O'nun adını anmaktır.[116] Allah'ı anmak ise ibadetlerin en büyüğüdür. O'nun davetini kabul etmektir namaz.[117] Allah'a sığınmaktır namaz. Kötülüğün her türlüsünden âlemlerin Rabbine sığınırız. Nitekim namazda okuruz: *"Kul e'ûzü bi-rabbi'l-felâk (sabahın Rabbine sığınırım)... Kul e'ûzü bi-rabbi'n-nâs (insanların Rabbine sığınırım)..."*[118] Namaz Allah'a şükretmek ve O'ndan af dilemektir. Hz. İbrâhim'in duasıdır namaz.[119] İyiliğe çalışmaktır;[120] insanın kendisi için yapabileceği en güzel iyiliktir. Her namaz, hayata yeni bir sayfa açmaktır.

111 Mâide 5/55: Mukātil b. Süleyman, I, 495; İbn Kesîr, V, 265-267.
112 Alak 96/19.
113 Tevbe 9/71.
114 Bakara 2/153.
115 Fâtiha 1/5.
116 Nûr 24/37; Bakara 2/239; Cum'a 62/9; Tâhâ 20/14; Ahzâb 33/41; A'lâ 87/14-15.
117 Şûrâ 42/38.
118 Felak 113/1; Nâs 114/1.
119 İbrâhîm 14/40.
120 A'râf 7/170.

HAC VE UMRE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيلُ
رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿١٢٧﴾

"İbrâhim İsmâil ile birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor (ve şöyle dua ediyorlardı): 'Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen her şeyi işiten ve her şeyi bilensin.'"

(Bakara 2/127)

وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْت۪ينَ
مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَم۪يقٍۙ ﴿٢٧﴾

"İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana ulaşsınlar."

(Hac 22/27)

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْناًۜ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰه۪يمَ مُصَلًّۜى
وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِف۪ينَ وَالْعَاكِف۪ينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

"O zaman biz o evi (Kâbe'yi) insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun.' diye talimat verdik."

(Bakara 2/125)

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ ف۪ٓي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ تَعَجَّلَ ف۪ي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ وَمَنْ
تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

"Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah'a saygılı olun. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!"

(Bakara 2/203)

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذ۪ي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى لِلْعَالَم۪ينَۚ ﴿٩٦﴾ ف۪يهِ
اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰه۪يمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِناًۜ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ
مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَب۪يلاًۜ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَم۪ينَ ﴿٩٧﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."

(Âl-i İmrân 3/96-97)

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراًۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَل۪يمٌ ﴿١٥٨﴾

"Safâ ile Merve, Allah'ın nişan ve alâmetlerindendir; dolayısıyla her kim hac veya umre niyetiyle o evi (Kâbe'yi) ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir."

(Bakara 2/158)

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ فٖيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا
جِدَالَ فِي الْحَجِّۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ
التَّقْوٰىۘ وَاتَّقُونِ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

“Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca başlarsa, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. (Âhiret için) azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse, ey akıl sahipleri, bana saygısızlık etmekten kaçının!”

(Bakara 2/197)

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْۜ فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْۚ وَاِنْ كُنْتُمْ
مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّٓالّٖينَ ﴿١٩٨﴾

“Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat’tan dalga dalga indiğinizde Meş‘ar-i Harâm’da Allah’ı zikredin; O’nu, size gösterdiği şekilde zikredin; kuşkusuz siz bundan önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.”

(Bakara 2/198)

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فٖٓي اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ
مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِۚ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَقٖيرَۘ ﴿٢٨﴾

"Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun."

(Hac 22/28)

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتٖيقِ ﴿٢٩﴾

"Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler."

(Hac 22/29)

ذٰلِكَۗ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾

"Evet, bu böyledir. Kim Allah'a ait alâmetlere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâsındandır."

(Hac 22/32)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hac, imkânı olan her Müslüman'ın Zilhicce ayının ilk 10 günü içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadetin adıdır. Hac kelimesi *ha-ce-ce* kökünden gelmektedir. Bu kökten türeyen kelimeler farklı kiplerde Kur'ân'da 27 yerde geçse de sadece bir âyette "hac için Kâbe'yi ziyaret etmek" anlamında *hacce*[1] formuyla kullanılmıştır. Beş yerde *hac ibadeti* anlamında *el-haccu;*[2] bir yerde "Kâbe'yi haccetmek" mânasında *hiccü'l-beyt;*[3] bir yerde "hac ibadeti yapan" anlamında *el-hâccu*[4] kalıbıyla geçmektedir.

Hac ibadetinin gerektirdiği bir kısım ameller vardır. Bunlara genel bir isimlendirme ile *menâsikü'l-hac* denilir. Kur'ân-ı Kerîm sadece haccın bu görünen yönlerini değil, anlamını ve hikmetlerini de vurgular. Hacdaki her eylem ve davranışın manevî kazanımlarından, onların Müminleri eğiten ve bilinçlendiren yönlerinden söz eder.[5] Zira hac, belirli bir zaman diliminde Allah'ı anmaya, tevhide, takvâya ve sonunda tüm günahlardan arınmaya bir çağrıdır.[6] Kur'ân'da hac ibadeti ile ilgili âyetler bir araya getirildiğinde, haccın malî ve bedenî bir ibadet olduğu, kişiye farz olmasının da ekonomi, güvenlik ve sağlık şartlarına bağlandığı görülür.[7] Kur'ân'da bir sûreye de "Hac" ismi verilmiştir. Bu sûrede haccın tarihî ve ahlâkî yönüne;[8] Bakara, Âl-i İmrân ve Mâide sûrelerinde ise daha çok ibadet boyutuna yer verilir.[9]

1 Bakara 2/158.
2 Bakara 2/189, 196, 197; Tevbe 9/3; Hac 22/27.
3 Âl-i İmrân 3/97.
4 Tevbe 9/19.
5 Bakara 2/197; Hac 22/32.
6 Bakara 2/197, 200, 201; Hac 22/32, 37.
7 Bakara 2/196.
8 Hac 22/27-37.
9 Bakara 2/158, 189, 196-198; Âl-i İmrân 3/97; Mâide 5/1-2, 95-96.

Hac kelimesi sözlükte, "kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek" anlamlarına gelir.[10] Bu kelime, "ibadet maksadıyla Kâbe'ye yönelmek, orayı ziyaret etmek" şeklinde özel bir anlam kazanmıştır.[11]

Hac, Hz. İbrâhim'in tüm şirk unsurlarından uzak bir şekilde Kâbe'ye yönelmeleri ve kulluk etmeleri için insanlara yaptığı ilâhî çağrının adıdır.[12] Bu davet insanlara dinî, dünyevî, bireysel ve toplumsal birçok fayda (*menâfi'*) sağlar.[13] Dolayısıyla ilâhî davete icabet eden ve haccın hükümlerine (*şe'âir*) saygı göstererek[14] dünyanın dört bir yanından gelip yolculuk çilesine sabredenler,[15] azıkların en hayırlısı olan *takvâya* ulaşırlar.[16] Haccın sembol ve hükümlerine hürmet ve hassasiyetle uyarlar.[17] Bu ibadeti yerine getirenler, Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınmayı (*takvâ*) öğrenirler.[18] Hac çağrısının muhatabı, gücü ve imkânı olan (*istitâ'at*) her mümindir.[19]

Hac ibadetinin merkezinde kutsal ev *Kâbe* vardır. Nitekim *"Kim hac niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse"*[20] ve *"... Hac niyetiyle Kâbe'yi ziyaret etmek Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[21] âyetleri bunu gösterir. Allah Teâlâ, *"evim"* (*Beytî*) demek suretiyle Beytullah'ı şereflendirmiş[22] ve çevresini de güvenli (*harem*) bölge ilân etmiştir.[23] Hac ve umre ibadetinin esaslarından olan *tavaf* da yine bu kutsal mekânın (*Beyt-i Atîk*) etrafında yapılır.[24] Hac ibadetinde mekân kadar zaman mefhumu da önemlidir.

---

10 Halîl b. Ahmed, I, 286.
11 İbn Fâris, II, 29; Râgıb el-İsfahânî, s. 107.
12 Hac 22/27.
13 Hac 22/28.
14 Hac 22/32.
15 Hac 22/27.
16 Bakara 2/197; Hac 22/27.
17 Hac 22/32.
18 Bakara 2/197.
19 Âl-i İmrân 3/97.
20 Bakara 2/158, 197.
21 Âl-i İmrân 3/97.
22 Bakara 2/125; Hac 22/26.
23 Bakara 2/126; İbrâhîm 14/37.
24 Hac 22/29.

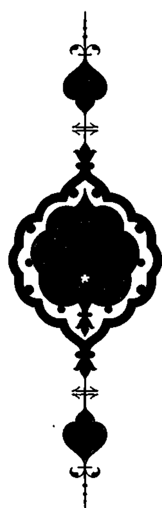
Çünkü yılda bir defa gerçekleştirilen hac, kutsal bir zaman diliminde (*mevâkît*) yapılan özel bir ibadettir.[25]

Kur'ân'da hac ibadeti birkaç âyette *umre* ile birlikte anılır.[26] Bu yakın benzerliğe bağlı olarak hacca *büyük hac* (*hacc-ı ekber*)[27] umreye de *küçük hac* (*hacc-ı asgar*) denilir.[28]

Hacda cinsel arzu ve eylemler (*rafes*); haccın nezaketine ve anlamına uymayan her türlü çirkin davranış ve günah (*fusûk*); kavga ve etrafa sataşma gibi kabalıklar (*cidâl*) yasaklanmıştır.[29] Çünkü haccın yapıldığı mekânlar, sadece Allah'ın zikredildiği, O'ndan affın ve bağışlamanın istendiği mukaddes yerlerdir.

25 Bakara 2/189.
26 Bakara 2/158, 196.
27 Tevbe 9/3.
28 Tevbe 9/3: Râzî, XV, 229.
29 Bakara 2/197.

HAC, TEVHİD TARİHİ KADAR ESKİ BİR İBADETTİR

وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْت۪ينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَم۪يقٍ ﴿٢٧﴾

"İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana ulaşsınlar."

(Hac 22/27)

Tefsir kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Hz. Âdem yeryüzüne indirilince Yüce Allah ona Kâbe'yi inşa edip sonra da tavaf etmesini istemiştir.[1] Bir melek vasıtasıyla hac ibadetinin usullerini öğrenen Hz. Âdem de bu emri yerine getirmiştir.[2] Hz. Nûh'a kadar bütün peygamberler bu kadim ibadeti sürdürmüş, Kâbe'yi tavaf etmişlerdir.[3] Nûh tufanıyla birlikte yıkılıp uzunca bir süre kumlar altında kalmış olan Kâbe'yi yeniden inşa etme görevi Hz. İbrâhim'e verilmiş[4] o da bu ilâhî görev gereği, işaret edilen yerde oğlu İsmâil ile birlikte Kâbe'yi bina etmiştir.[5] Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim'e Kâbe ile ilgili görevini şu esaslar çerçevesinde yapmasını emretmiştir: *"… Bana hiçbir şeyi ortak koşma…"*[6] *"… Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû*

---

1 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 592.
2 İbn İshâk, s. 72.
3 Hac 22/26: İbn Ebî Hâtim, VIII, 2485; İbn Kesîr, X, 41.
4 Hac 22/26: Mukātil b. Süleyman, III, 122.
5 Hac 22/26: Taberî, XVI, 511.
6 Hac 22/26.

ve secdeye varanlar için evimi temiz tut."[7] Hz. İbrâhim, Rabbine şöyle yakarmıştır: *"Bize ibadet usullerimizi göster."*[8] Allah Teâlâ da Cebrâil (as) vasıtasıyla hac ibadetinin tüm kurallarını ona öğretmiştir. Bu ilâhî öğretiler doğrultusunda Hz. İbrâhim hacda yapılacak fiil ve davranışları belirlemiştir. Bunların başında ihrama girmek, Arafat'ta vakfeye durmak, Müzdelife'de bulunmak, şeytan taşlamak, Kâbe'yi tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa'y etmek ve tıraş olmak gelmektedir. İbrâhim (as), yaptığı ilâhî çağrı ile Kâbe'nin her yıl ziyaret edilmesini de sağlamıştır.[9]

Yüce Allah, Kâbe'nin yapımı tamamlandıktan sonra Hz. İbrâhim'e dünyanın değişik bölgelerinden insanların yaya veya binekli olarak gelip Kâbe'yi tavaf etmelerini ve bu nadide ibadeti insanlara duyurmasını emreder. Yine Allah'ın kendilerine lütfettiği maddî ve manevî nimetleri görmelerini, O'nun adını anarak kurbanlarını kesmelerini, bunlardan yiyip yoksula fakire yedirmelerini, şeytan taşlamak, tıraş olmak, ihramdan çıkmak gibi görevleri (*nefes*) insanlara tebliğ etmesini buyurur.[10] Tefsirlerimize göre, bu emir karşısında Hz. İbrâhim "Ey Rabbim! Haccı duyurmak için sesim nereye kadar ulaşır ki?" deyince Cenâb-ı Hak "İlân etmek sana, onu ulaştırmak da bana aittir." buyurmuştu. Bunun üzerine Hz. İbrâhim yüksek bir yere çıkmış ve "Ne diyeyim, nasıl sesleneyim?" diye sormuştu. Cebrâil ona *"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk!"* demesini söylemişti.[11] Bu sesleniş, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya, şirkten ve küfürden uzaklaşmaya, bütün varlığıyla Allah'a yönelmeye bir davetti. Yine bu, yalancı şahitlikten kaçınmaya, takvâ duygusuyla Allah'ın buyruklarını ve kurban gibi alâmetleri (*şe'âir*) yüceltmeye bir çağrıydı.[12] Bu davet sadece o güne değil, tüm zamanlara ve tüm insanlığa yapılmıştı. Nitekim tarihin her döneminde insanlar, bu mübarek mekâna ulaşmak ve orayı ziyaret etmek için birçok zorluğu göze almışlardı.[13]

Hz. İbrâhim'in Hanif geleneğine ve tevhid esasına bağlı olarak yapılmakta olan hac ibadetine bir dönem sonra şirk karışmış ve putperest toplumlar hac görevlerini (*menâsik*) bozmuştu. Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinde Kâbe'yi tavaf etme, umre, Safâ ve Merve arasında sa'y, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi âdetler aslından uzaklaşmış biçimde devam etmekteydi.[14] Müşrikler, haccı her yıl bahar

7 Bakara 2/125.
8 Bakara 2/128.
9 Bakara 2/128: Mukātil b. Süleyman, I, 139; İbn Ebî Hâtim, I, 235.
10 Hac 22/27-29; Taberî, XVI, 528.
11 Hac 22/27: Taberî, XVI, 515; İbn Kesîr, X, 42; İbn İshak, s. 72.
12 Hac 22/30-32.
13 Hac 22/27-28.
14 Abdülkerim Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 387.

dönemine denk düşürmek için erteleme (*nesî'*) ile ayların yerlerini değiştirirlerdi. Böylece hac ibadeti ile ilgili âdetler Zilhicce yerine başka aylarda yapılırdı.[15] Kur'ân-ı Kerîm, hicretin onuncu yılına kadar devam eden ve Vedâ haccı ile son bulan bu Câhiliye âdetini şiddetle eleştirmektedir.[16] Yine Kur'ân, Arafat ve Mina günlerinde Câhiliye geleneği olan alışveriş yasağını kaldırmıştı.[17] İslâm öncesinde Araplar hac görevlerini bitirdiklerinde Mina'da, atalarının başarılarını ve geçmiş günlerini birbirlerine karşı gururlanarak abartılı bir şekilde anlatırlardı. Kur'ân, onların bu eski âdetlerinden hareketle onlara tevhid yüklü şu mesajı verir: *"Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de atalarınızı andığınız gibi hatta daha canlı bir şekilde Allah'ı anın."*[18] Hacla ilgili bu ve benzeri âyetlerde, Yüce Allah'a olan sevgi ve saygı bağlarının iyice güçlendirilmesi için diğer ibadetler yanında O'nu hatırlamanın (*zikir*) sık sık vurgulandığı görülür. Bu da hac ibadetini âdeta bir tevhid eğitimine dönüştürür.[19]

Câhiliye döneminde hac uygulamalarındaki sapkın âdetlerden biri de kadın ve erkeklerin Kâbe'nin etrafında elbisesiz tavaf etmesi ve ıslık çalıp alkış tutmalarıydı.[20] Benî Âmir gibi kimi Arap kabileler bunu, atalarından böyle gördükleri ve Allah'ın da böyle emrettiğine inandıkları için yaptıklarını söylerlerdi. Oysa Kur'ân, Yüce Allah'ın bu kötülüğü emretmeyeceğini bildirir:[21] *"Ey âdemoğulları! Her mescide (Kâbe) gidişinizde elbiselerinizi giyin. Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Zira Allah israf edenleri sevmez. De ki; Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti (elbiseleri) ve temiz rızıkları kim haram kıldı. De ki; onlar dünya hayatında Müminlere yaraşır. Kıyamet gününde ise yalnız onlara has olacaktır."*[22]

Câhiliye toplumunun önem verdiği konulardan biri de hacılara su ve yemek ikramıdır. Sıcak Mekke ikliminde yolcu ve misafir olan hacılar için su öncelikli ihtiyaçtır. Bu sebeple zengin Câhiliye Arapları, hacılara ikramda bulunmayı bir görev sayar, bu sayede şeref ve ayrıcalık sahibi olmak isterlerdi.[23] Kur'ân'da bu konuda şöyle buyrulmuştur: *"Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zalimler topluluğunu*

15 Tevbe 9/37: Zemahşerî, IX, 43.
16 Tevbe 9/37.
17 Bakara 2/198.
18 Bakara 2/200.
19 Bakara 2/198-200, 203; Hac 22/28.
20 Enfâl 8/35; A'râf 7/26-32: İbn Kesîr, VI, 276-281, 285-286-291.
21 A'râf 7/28.
22 A'râf 7/31-32.
23 Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 387.

hidayete erdirmez."[24] Dolayısıyla imanın ve Allah yoluna adanmanın her türlü iyilikten üstün olduğu hatırlatılmıştır. Üstelik onlar Allah'a ibadet yeri olması gereken Kâbe'yi putlarla doldurdukları için kendilerine zulmetmişlerdir.[25] Mekke'nin fethinden sonra Kâbe içinde bulunan tüm putlar Peygamber Efendimiz tarafından temizlenmiş ve Hz. İbrâhim'in ilân ettiği hac ibadetinde bulunmayan şirk unsurları ortadan kaldırılmıştır.

HAC, ALLAH'I HATIRLATAN İŞARETLERLE DOLUDUR

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَۚ ﴿٩٦﴾ فٖيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ
مَقَامُ اِبْرٰهٖيمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًاۜ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبٖيلًاۜ
وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٩٧﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."

(Âl-i İmrân 3/96-97)

Mekke'de, Kâbe'nin doğu tarafında bulunan mütevazı iki küçük tepeciğin adı Safâ ile Merve'dir. İki tepeciğin arasındaki vadi, güneşin sıcağında kavrulan İsmâil'ine hayat verecek suyu arayan Hz. Hacer'in şefkatini ve merhametini bizlere hatırlatır. Bu vadi, ne yazık ki sonraları şirkin yaşatıldığı bir alan olmuş, iki tepeye İsâf ve Nâile adında iki put yerleştirilmişti. Kureyşliler bu iki puta ellerini yüzlerini sürerek saygı gösterirlerdi. Bu yüzden Müslümanlar Safâ ile Merve arasındaki sa'y uygulamasına önceleri kuşkuyla baktılar. Müşriklere benzeme korkusuyla sa'y vazifesini

24 Tevbe 9/19.
25 Tevbe 9/19: Râzî, XVI, 14.

yerine getirmekten çekindiler.[26] Ancak Allah Teâlâ, *"Şüphesiz Safâ ve Merve, Allah'ın nişan ve alâmetlerindendir."*[27] âyetini indirdi. Böylece bu iki mekâna sahip çıktı ve onları *Şe'âirullah* yani *"Allah'ın (dininin) sembolleri"* olarak andı. Bu âyet, aynı zamanda Müslüman olmadan önce Mekke-Medine arasındaki Müşellel'de Menât putuna telbiye eden ve Safâ ile Merve arasını tavaf etmekten kaçınan ensarın da sıkıntısını gidermişti. Onlar da Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü! Safâ ile Merve arasını tavaf etmek bize Câhiliye'de meşakkatli gelirdi." demişlerdi. Nâzil olan âyetle Müminlerin yüreğine su serpildi ve Hz. Hacer'in anısını yaşatmaya devam ettiler.[28] Böylece iki tepe arasındaki gidiş gelişin sıradan bir yürüyüş olmadığını, aksine haccın unsurlarından biri olarak bu yolda çekilen zorlukların aslında rahmete dönüştüğüne işaret ettiğini anladılar.

Hac; Kâbe, Hacerülesved, Makâm-ı İbrâhim, Safâ, Merve, Arafat, Müzdelife, Mina, tavaf, sa'y, vakfe, şeytan taşlama, kurban kesme, tıraş olma gibi baştan sona kutsal mekân, sembol ve fiillerden oluşan bir ibadettir. *"Hac menâsikinizi benden alın!"* buyuran Hz. Peygamber (sas), pek çok derin anlamlar içeren bu mekânların işlevini ve bu fiillerin yapılışını bizzat kendisinden öğrenmelerini ashâbından istemiştir.[29] Nitekim bu fiillerin tamamını, Vedâ haccında bizzat uygulamalı olarak Müminlere göstermiştir.

Hac ibadeti, hicrî takvime göre yapılır. Bu konuda Peygamberimize yönelik olarak Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sana yeni doğan hilâl şeklindeki aylardan sorarlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir.'"*[30] Böylece ayların, dinî ve dünyevî eylemlerin zamanını belirlemedeki, özellikle de hac ibadetinin takvimini tayin etmedeki fonksiyonunu vurgulamıştır. Bir diğer âyette ise *"Hac bilinen aylardadır."*[31] buyurarak, bu vaktin belirli aylar olduğunu ve hac ibadetinin bu aylarla sınırlılığını ifade etmiştir. Kur'ân, Câhiliye toplumunun birtakım menfaatler uğruna yerini değiştirdikleri hac aylarının,[32] asla değiştirilemeyeceğine, haccın mutlaka bu aylarda yapılması gerektiğine işaret eder.[33] Hac, haram aylar içinde yer alır. Cenâb-ı Hak, yerin ve göğün yaratıldığı günden beri ayların on iki olduğunu

26 Müslim, "Ḥac", 260; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 48-49.
27 Bakara 2/158.
28 Bakara 2/158: İbn Kesîr, II, 133.
29 Bakara 2/158: İbn Kesîr, II, 133-134; Nesâî, "Menâsik", 220.
30 Bakara 2/189.
31 Bakara 2/197.
32 Tevbe 9/37.
33 Bakara 2/197: Mukātil b. Süleyman, I, 173; Buhârî, "Ḥac", 33.

ve bunlardan dördünü de haram aylar kabul ettiğini beyan buyurur.[34] Müfessirler bu ayların Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb olduğunu aktarırlar.[35] Haram aylar, sürekli birbirleriyle savaşan kabileleri belli bir dönem rahatlattığı gibi, insanların hac ibadetini güven içinde yerine getirmelerini de sağlıyordu.[36] Bu yüzden Yüce Allah haram aylarda, insanları Mescid-i Harâm'dan alıkoymanın öldürmekten daha büyük günah olduğunu belirtir.[37] Bu bir zulümdür ve âhirette acı azaba yol açacak bir suçtur.[38] Nihayetinde Allah Teâlâ bu engellemelere ve antlaşmalara aykırı davranan Müşriklere karşı uyarı mahiyetindeki âyetlerini indirir ve şöyle buyurur: *"Yine Allah ve Resûlü'nden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve Resûlü'nün Müşriklerle hiçbir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur; eğer sırt çevirirseniz biliniz ki, siz Allah'ı âcizliğe düşüremezsiniz. (Resûlüm!) İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!"*[39] Hicretin dokuzuncu yılında Hz. Peygamber (sas) hacca gidemediği için hac emiri olarak Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmişti. Fakat Hz. Ebû Bekir yola çıktıktan sonra yukarıdaki âyetler nâzil oldu. Peygamberimiz bu uyarı âyetlerini de tebliğ etmek üzere ayrıca Hz. Ali'yi görevlendirmiştir. O da Müslümanlarla birlikte hac yapan Müşriklere Kurban Bayramı'nın birinci günü bu âyetleri ilân etmiştir.[40] Cenâb-ı Hak bu hacca *Hacc-ı Ekber* sıfatını lâyık görmüştür. Daha sonra *Hacc-ı Ekber*'in arefe günü, Kurban Bayramı günü, Mina günlerinin tamamı[41] ya da Vedâ haccı[42] olduğu şeklinde farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür.

Haccın en önemli gereklerinden biri *ihram*dır. İhram, hac veya umre yapan kimsenin özel bir kıyafete bürünmesi ve diğer zamanlarda izin verilen bazı davranışların kendisine yasaklanmasıdır. Kadınların günlük normal giysileri içinde gerçekleştirdikleri ihram hâli, erkeklerin izâr ve ridâ denilen dikişsiz iki parça peştamala bürünmeleriyle sembolize edilir. Kur'ân ihramın şekil ve biçimiyle alâkalı detay bilgiler vermek yerine ihramlıyken yapılması yasak olan ve kaçınılması gereken hususları açıklar: *"İhramlı iken avlanmayı helâl saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı."*[43] Bu âyet, avlanmanın helâl sayılmasına engel olan şeyin ihram olduğunu ifade ederken; *"İhramdan çıkınca*

34 Tevbe 9/36.
35 Tevbe 9/36: Râzî, XVI, 53.
36 Mâide 5/97: Zemahşerî, II, 298; Vâhidî, *el-Basîṭ*, VII, 534.
37 Bakara 2/217.
38 Hac 22/25.
39 Tevbe 9/3.
40 Tevbe 9/3: Taberî, V, 9; XI, 321-322; İbn Kesîr, VII, 143.
41 Tevbe 9/3: Mukātil b. Süleyman, II, 156; Taberî, XI, 321-324.
42 Tevbe 9/3: Taberî, XI, 337-338; Hâzin, II, 336.
43 Mâide 5/1.

avlanabilirsiniz."[44] âyeti ihram hâlinin ortadan kalkmasıyla bu yasağın da kalktığını beyan eder. Yukarıda geçen Mâide sûresinin 1. âyeti, ihramlı iken avlanmanın yasak; buna mukabil et yemenin serbest olduğunu ve ihramda olmayanların kestikleri hayvanların etinin yenilebileceğini ifade eder.[45] *"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin."*[46] âyetinde yer alan av kelimesi, eti yenen-yenmeyen her çeşit kara avını içerir.[47] Hatta avcıya avın yerini göstermenin ve yardımcı olmanın, av hayvanlarına zarar vermenin bile yasak oluşunun bu âyetin kapsamına girdiği belirtilir.[48] Yasağın ihlâli hâlinde ise malî ve bedenî birtakım hukukî cezalar öngörülür. Bu husus âyette şöyle anlatılır: *"Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim (ihramlı iken) böyle bir hayvanı kasten öldürürse, öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. -Bunu Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefaret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini üstlenmiş olsun."*[49] İhramda av yasağının kasıtlı ya da hata ile çiğnenmesi sonucu değiştirmez ve her iki durum da cezayı gerektirir. Çünkü Yüce Allah *"İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı."*[50] buyurur. Kara avı ihram sebebiyle yasak olunca, avlanma eylemi de ihram sebebiyle haram kılınmış olur. Böylece bu yasağın hükmü hata, unutkanlık veya dalgınlık sebebiyle düşmez.[51] Âyetin *"Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı."*[52] kısmı ihramlı iken haram olan avın deniz avı değil, kara avı olduğunu da açıkça ortaya koyar. İhramda avlanma yasağı, Harem bölgesinin insanıyla, bitkisiyle, hayvanıyla dokunulmaz olduğuna ve hacca ya da umreye niyetlenerek ihrama giren kişinin, Cenâb-ı Hak tarafından belirlenen bu dokunulmazlığa saygı göstermesi gerektiğine işarettir.

Hacda Yüce Allah'ın çokça zikredildiği en önemli ibadetlerden biri de *tavaf*tır. Tavaf, teslimiyeti ve ilâhî takdire boyun eğişi ifade eder. Bu nedenle tavaf, sadece Kâbe'nin etrafında Hz. Peygamber'in belirlemiş olduğu usule uygun biçimde dönmek değil, aynı zamanda kulun bütün varlığıyla Yüce Yaratan'a yönelmesinin, yalnızca O'nun huzurunda eğilmesinin fiilî bir ifadesidir. Mümin, Kâbe'nin etrafında

44 Mâide 5/2.
45 Mâide 5/1: Elmalılı, II, 1548-1549.
46 Mâide 5/95.
47 Mâide 5/95: Kurtûbî, VIII, 180.
48 Salim Öğüt, "İhram", *DİA*, XXI, 54.
49 Mâide 5/95.
50 Mâide 5/96.
51 Mâide 5/95: Cessâs, IV, 124.
52 Mâide 5/96.

ibadet coşkusuyla dönerken Allah'a olan sevgi ve saygı duygularını tazeler, O'na verdiği kulluk sözünü yeniler, O'na yalvarır yakarır, O'ndan af ve mağfiret diler. Kur'ân, tavafın Hz. İbrâhim'e kadar uzanan bir ibadet şekli olduğuna işaret eder.[53] Rabbimiz, *"O kadim evi tavaf etsinler."*[54] âyetiyle de Kâbe'nin tavaf edilmesini ister. Âyette geçen tavafın, haccın rükünlerinden olan "ziyaret tavafı" olduğu belirtilir. Nitekim hac ile ilgili yasakların kalkması bu tavafın yerine getirilmesine bağlıdır. Tavaf, Kâbe'nin etrafını yedi defa dolaşmakla (*şavt*) gerçekleştirilir.[55]

Haccın bir diğer sembolü olan *Arafat,* hacıların vakfeye durdukları dağın adıdır. *Arefe* ise vakfeye durulan Zilhicce'nin dokuzuncu günüdür. Peygamberimiz *"Duaların en faziletlisi Arefe günü yapılan duadır."*[56] buyurarak bu müstesna günün değerine işaret etmiştir. Arafat'ta vakfeye duruş, hacı adaylarının Allah'ın huzurunda verecekleri hesabın bir temsili gibidir. Bu mekânda geçirilen saatler, Müminlerin hayatlarını, geleceklerini ve ölüm sonrasını muhasebe ettikleri ve Rablerinden bağışlanma diledikleri anlardır. Arafat, Hz. İbrâhim'den başlamak üzere birçok özel duruma tanıklık etmiş kutsal bir mekândır. Hac ibadetinin şiarı olması da Hz. İbrâhim'den bize kalan bir miras oluşundandır. *"Hac nasıl olmalıdır?"* diye sorduklarında Allah Resûlü *"Hac Arafat'tır. Arefe'ye yetişen hacca yetişmiş olur."* buyurur.[57] Bu yönüyle Arafat, haccın tamam olmasının temel şartlarından biridir. *"Arafat'taki vakfeden ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde…"*[58] âyeti de Arafat'ta vakfe yapmanın hacda farz olduğuna işaret eder. Çünkü Arafat'tan ayrılmak Arafat'ta bulunmaya bağlıdır.[59] Allah Teâlâ, Arafat'tan ayrıldıktan sonra Müzdelife'de kendisinin zikredilmesini emretmiştir.[60] Müzdelife, Harem bölgesinde Arafat ile Mina arasındaki bir alanın adıdır. Hacılar geceleyin burada bir araya geldikleri ve ikinci bir vakfe ile Allah'a yakınlaştıkları için bu isimle anılmıştır.[61] *"Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin; O'nu size gösterdiği şekilde zikredin."*[62] âyetinde geçen ve "dalga dalga inmek" şeklinde tercüme edilen *ifâza* kelimesi, sel sularının coşkulu bir şekilde akmasını ve çok hızlı yürümeyi ifade eder.[63] Dolayısıyla

53 Hac 22/26.
54 Hac 22/29.
55 Hac 22/29: *Kur'an Yolu*, III, 731.
56 Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Ḥac", 81.
57 Bakara 2/196: İbn Ebî Hâtim, I, 334: Tirmizî, "Tefsîr", 3.
58 Bakara 2/198.
59 Bakara 2/198: Râzî, V, 193.
60 Bakara 2/198.
61 Bakara 2/198: Zemahşerî, I, 411.
62 Bakara 2/198-199.
63 Bakara 2/198-199: Zeccâc, I, 272; ayrıca bk. Nehhâs, I, 136.

hacıların Arafat'ta vakfe görevini yerine getirmenin coşkusuyla Müzdelife'ye hareket etmeleri, âyette sel gibi akma ve hızlıca yayılıp dağılma ile anlatılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin."* âyetinde geçen *zikir* kelimesi, akşam ve yatsı namazından önce Lebbeyk duasına (*telbiye*), kelime-i tevhide (*tehlîl*), Yüce Allah'ı yücelemeye (*tekbir*) ve her türlü niyaza işaret eder.[64] Aynı zamanda namaz kılmak anlamına da geldiği belirtilir.[65] Nitekim Meş'ar-i Harâm'da o gece, akşam namazı ile yatsı namazı bir arada kılınarak bu emir yerine getirilir. *"Allah'ı size gösterdiği şekilde zikredin."* şeklinde ikinci defa zikrin emredilmesi ise bu bölgede hacıların dilinden yükselen dualarla Allah'ın çokça anıldığını gösterir.[66]

Sa'y, Allah'ın emriyle eşi Hz. İbrâhim tarafından oğluyla birlikte Mekke'ye yerleştirilen Hz. Hacer annemizin susuz kalınca biricik yavrusu İsmâil'e su aramak için tepeden tepeye koşuşunu temsil eder. Allah'ın, dünyada sıkıntıya düşen kullarından kendisine dua edip sığınanlara ve sabredip kararlılık gösterenlere yardımını esirgemediğinin temsilidir sa'y.[67] Çünkü bu iman ve gayretin sonucu Hz. Hacer zemzem ile mükâfatlandırılmıştır. İşte buna işaret etmek üzere Yüce Allah Safâ ile Merve'yi kıyamete kadar dinin sembolleri olarak niteler.[68] Safâ ve Merve tepelerinin arasında gerçekleştirilen yürüyüş (*sa'y*) dinî bir özellik kazanarak hac vazifeleri arasında yer alır. Safâ tepesinden başlayıp Merve'ye dört gidiş, Merve tepesinden Safâ'ya üç dönüş olmak üzere iki tepe arasında ibadete niyetle toplam yedi yürüyüş yapılır.[69]

Kurban, hac görevlerini yerine getirebilmenin şükrü, Allah yoluna adanmanın simgesidir. Bu ibadet, Hz. İbrâhim'den itibaren geçmiş ümmetlerin yerine getirdikleri dinî bir görevdir. Allah Teâlâ, *"Biz, her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar."*[70] âyetiyle bunu açıklar. Yüce Allah, insanlar için dinî ve dünyevî hayırlar içeren kurbanlıkları da hacdaki diğer görevler gibi kendisini hatırlatan nişaneler kıldığını belirtir.[71] Kur'ân-ı Kerîm, hac ibadetleri tamamlandıktan sonra kesilen kurbana *hedy*

64 Bakara 2/198: Zemahşerî, I, 411.
65 Bakara 2/198: Taberî, III, 515.
66 Bakara 2/198: Râzî, V, 193.
67 Bakara 2/158: Râzî, IV, 174.
68 Bakara 2/158.
69 Bakara 2/158: Begavî, I, 174.
70 Hac 22/34.
71 Hac 22/36.

ismini verir[72] ve ona saygısızlık edilmemesini ister.[73] Bu kurbanlıklar, insanların her yönden gelişmeleri, bilinçlenmeleri ve berekete nail olmaları için birer vesiledir: *"Allah Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."*[74] Çünkü kurbanda esas olan Kâbe'ye hediye gönderilip orada kesilmesi ve etinin fakirlere dağıtılmasıdır.[75] Kurban aynı zamanda ihram yasaklarının ihlâli hâlinde hukukî bir zorunluluk olarak da doğar.[76]

Müminler Kâbe'yi ziyaret bağlamında umre ibadeti de yaparlar. Hac ile beraber olabileceği gibi, dileyen mümin hac mevsimi dışında da umre yapabilir. Umre, ihramlı olarak Kâbe'yi tavaf edip Safâ ve Merve arasında sa'y yapmak suretiyle gerçekleştirilir. Haccın aksine umrenin belirli bir zamanı yoktur. Âyette *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın…"*[77] buyurulur. Âyetin Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra indiği aktarılır. Bilindiği gibi, bu antlaşma öncesinde Müşrikler Peygamberimizin ve yanındaki Müslümanların Kâbe'yi ziyaret etmelerine izin vermemişlerdir. Âyetin yarım kalan bu ziyareti tamamlamayı emrettiği anlaşılmaktadır. Âyette *"Engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin."* buyurulmaktadır. Yaygın görüşe göre buradaki engelin anlamı, hac yapma imkânını ortadan kaldıran veya tehlikeye düşüren bir hastalığın görülmesi, yol emniyetinin olmayışı, düşman tehlikesi gibi durumlardır.[78] Bu durumda olanlara, *eğer kesecek kurban bulamazlarsa hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutmaları emredilir.*[79] Böylece bir ruhsat tanınmış ve sorumluluk oruç ile telâfi edilmiş olur. Cenâb-ı Hak, kurbana karşılık olan orucun derece ve mükâfat bakımından kurban gibi olduğunu açıklamıştır.[80] Hac günlerinde tutulması gereken orucun Zilhicce'nin yedi, sekiz ve dokuzuncu günleri tutulduğu takdirde daha faziletli olacağı belirtilmiştir.[81] Âyette yer alan *"Memleketine döndüğü zaman yedi gün, toplam on gün oruç tutar."*

---

72 Mâide 5/2, 95, 97; Feth 48/25.
73 Mâide 5/2.
74 Mâide 5/97.
75 Râgıb el-İsfahânî, s. 541.
76 Mâide 5/95.
77 Bakara 2/196.
78 Bakara 2/196: *Kur'an Yolu*, I, 306-307.
79 Bakara 2/196.
80 Bakara 2/196: Râzî, V, 164.
81 Bakara 2/196: Zemahşerî, I, 404.

ifadesi, hem hac vazifelerinin tamamlanması hem de aileye kavuşulması şeklinde anlaşılmıştır.[82]

Hac ibadetinin aslî vazifelerinden biri de bayramın 2, 3 ve 4. günlerinde şeytanı taşlamaktır. Buna işaret eden âyette şöyle buyurulmaktadır: *"Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah'a saygılı olun. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!"*[83] Âyetteki "sayılı günler"in anlamı, Zilhicce ayının 11, 12 ve 13. günleri olan Mina günleri veya "teşrik tekbirleri"nin getirildiği günlerdir. Bayramın ikinci ve üçüncü günleri olan "iki gün" süresince de farz olan namazların sonrasında şeytanların taşlanması ve kurbanların kesildiği sırada getirilen tekbir ve tehlillerle "Allah'ı zikretme" emri yerine getirilir.[84] Buna göre acele işi olan hacılar isterlerse, kalan cemreleri bu iki güne sığdırarak üçüncü günün sonunda Mina'dan Mekke'ye dönebilirler. İşi acil olmayanlar kalıp dördüncü gün de şeytan taşlayabilirler. Peygamber Efendimiz, *"Kâbe'yi tavaf, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'y ve şeytan taşlama işi ancak Allah'ın anılmasını sağlamak içindir."* buyurur.[85] Şeytan taşlama, müminin bütün dünyevî hırslarından, kötü huylarından ve şeytanın vesvesesi ile yeltendiği günahlarından uzaklaşma isteğini temsil eder.

Hac ibadetiyle ilgili bir diğer vazife de şeytanı taşlayıp kurban kestikten sonra saçları tıraş etmek veya kısaltmaktır.[86] Kur'ân'da saçları tıraş etmenin hac ve umrenin gereklerinden olduğu şu âyetle açıklanmıştır: *"Allah, Elçisi'nin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz, güven içinde saçlarınızı kazıtarak veya kısmen azaltarak korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz."*[87] Âyetteki *"Mescid-i Harâm'a gireceksiniz."* ifadesi haccın başlangıcına; *"saçlarınızı kazıtarak veya kısmen azaltarak"* ifadesi de haccın bitişine işaret eder.[88] Diğer hac menâsikinde olduğu gibi saçların tıraş edilmesinde de sembolik bir anlam vardır. Bu hareketiyle Mümin, kendinden bir parçayı feda ederek, gerektiğinde canını ve malını Allah yolunda feda etmeye hazır olduğunu ilan eder.

82 Bakara 2/196: Râzî, V, 168.
83 Bakara 2/203.
84 Bakara 2/203: Taberî, III, 553.
85 Tirmizî, "Ḥac", 64.
86 Bakara 2/203: Taberî, III, 549.
87 Feth 48/27; Bakara 2/196.
88 Feth 48/27: Vâhidî, *el-Basîṭ*, XX, 322-324.

HAC, İMANI ve AHLÂKI OLGUNLAŞTIRIR

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ فٖيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّۜ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰىۘ وَاتَّقُونِ
يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

"Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca başlarsa, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. (Âhiret için) azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse, ey akıl sahipleri, bana saygısızlık etmekten kaçının!"

(Bakara 2/197)

Hac ibadeti, müminin sorumluluk bilincinin gelişmesi için önemli bir eğitim sürecidir. Yapılması gereken amellerinden kaçınılması gereken yasaklarına kadar her aşaması, insanın dinî, ahlâkî ve sosyal gelişimine katkı sağlar. Bu bağlamda hac, helâl olan bazı davranışların kısıtlandığı ve dünyevî arzuların geri plana atıldığı manevî bir ortamdır. Dolayısıyla hacca niyet edip ihram giyen kişi, artık mübah olan bazı eylemleri kendisi için yasaklı hâle getirir. Yüce Allah *"Kim o aylarda hacca başlarsa, hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur."*[89] buyurur. Âyet üç türlü yasaktan bahseder. Birincisi *rafes*; konuşmak dâhil cinsel arzularla ilgili her türlü eylem ve davranışlardır. İkincisi *füsûk*; çirkin sözler, davranışlar ve günahlardır.[90] Üçüncüsü *cidâl*; kavga etmeye, kötü söz söylemeye ve başkalarını incitmeye sebep olan her türlü tartışmadır.[91] Görüldüğü gibi hayat boyunca aslında devam etmesi gereken şehvet kontrolü, günahtan korunma kontrolü ve öfke kontrolü hac ibadetinde özel bir terbiye yöntemi hâline gelir. Bu sayede kişi, hac sonrası hayatta nefsin telkin ettiği kötülüklerle mücadele konusunda yeni bir duyarlılık kazanır. Hac ibadeti boyunca sorumluluklarını yerine getirip kendini bu yasaklardan korumayı öğrendiğinde Peygamberimizin şu müjdesine nail olur: *"Her kim hac*

89 Bakara 2/197.
90 Bakara 2/197: Mukātil b. Süleyman, I, 173.
91 Bakara 2/197: Zemahşerî, I, 406-407.

yaparken, (söz ya da eylemle) cinsel ilişkiye yeltenmez ve kötülük işlemezse, annesinin onu doğurduğu günkü günahsız hâle dönmüş olur."[92]

Hac yolculuğu, aynı zamanda Yüce Allah'ın buyruklarına sıkı sıkıya bağlanma konusunda bir takvâ eğitimidir. Hacca gidenler maddî ve manevî gerekli tüm hazırlıkları yapmalıdır: *"Kendinize azık edinin. Gerçekten en hayırlı azık takvâdır."*[93] Âyet, topluma yük olmamak ve kimseyi sıkıntıya sokmamak için yolcuların hacca yanlarında azıkla gitmesini emreder. *"Kendinize azık edinin."*[94] cümlesi, hem hac yolculuğu için gerekli olan ihtiyaçlara dair hazırlığı hem de dünyadan âhirete yapılacak kulluk yolculuğu için gerekli olan hazırlığı ifade eder.[95]

Hac ibadetinde tevhid ve vahdet şuuru, takvâ ve ahlâk bilinci ön plandadır. Bu bilinci oluşturma çabası da yolculukla birlikte başlar. Oldukça stresli ve çileli olan, hiç beklenmedik sıkıntılarla imtihana dönüşebilen bu yolculuk, takvânın göstergesi olan sabır sınavının ilk aşamasıdır. Hacca Allah'a yapılan bir yolculuk bilinci ile hazırlanma, en hayırlı hazırlık olan takvâ duyarlılığı ile gerçekleşir. Takvâ da yolculuktan başlayarak hac boyunca hem tevekkül hem de ahlâkî bilincin gelişmesini sağlar. Böylece *"Ey akıl sahipleri! Yalnız benden korkun!"* ifadesiyle Yüce Allah, her iki yolculuk için de hazırlığın iyi yapılmasını ve kurallarına aykırı davranmaktan sakınılmasını emreder.[96]

Hac ibadeti, sadece Allah'ın emirlerine karşı değil, aynı zamanda bireye, topluma ve doğaya karşı da kişinin sorumluluk bilincini geliştirir. Özellikle ihram yasakları, kişinin daha dikkatli ve sorumlu davranmasını, günlük hayatta yapılabilen birtakım davranışlardan kaçınmasını zorunlu kılar.[97] İhramlı kişiye, bütün hayvanlar, bitkiler ve Yüce Allah'ın insanlığın hizmetine sunduğu doğa ve çevre dokunulmaz bir hâle gelir. Kişi, hiç kimseye, hiçbir şeye zarar vermemelidir.[98] Dolayısıyla bu yasaklar mümine, hiçbir canlıya zarar vermeme, bütün yaratılanlara şefkat ve merhametli davranma ve nihayetinde düzenli ve disiplinli yaşama melekesi kazandırır.

Hac ibadeti sırasında ve sonrasında Allah'ı çokça zikretmek gerekir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de*

92 Bakara 2/197: Taberî, III, 489; Buhârî, "Ḥac", 4.
93 Bakara 2/197.
94 Bakara 2/197.
95 Bakara 2/197: Elmalılı, II, 721.
96 Bakara 2/197: Elmalılı, II, 721.
97 Mâide 5/1, 96.
98 Mâide 5/95: Kurtubî, VIII, 180.

atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha canlı bir şekilde Allah'ı anın."[99] Çünkü kişiyi nefsin kötü yönlendirmelerinden uzak tutacak, ilâhî sevgi ve saygıyı, insanî ve İslâmî erdemleri kazandıracak, ebedî kurtuluşa ulaştıracak olan şey Allah'ı çokça zikretmektir.[100]

Hac mevsiminde rızık peşinde koşmak, ticaret yapmak helâldir. Kur'ân, Câhiliye âdeti gereği hac mevsiminde ticareti hoş karşılamayan ve takvâya aykırı olacağı endişesine kapılan Müslümanların bu algısına son verir. İnsanların mağduriyetine sebep olan bâtıl anlayışları ortadan kaldırır.[101] Ancak bu mevsimde esas olanın da ticaret değil, Allah'a ibadete odaklanmak ve takvâya erişmek olduğunu hatırlatır.[102] Yapılacak ticarette de Allah'ın rızasının gözetilmesi emredilir.[103] *"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur."*[104] buyurulur. Böylece ticaretle birlikte hac esnasında Allah'ın lütfuna ve merhametine erişmek için düşkünlere, çaresizlere yardım edilmesi ve açların doyurulması gibi ameller de gerekli görülür.[105] Diğer yandan hac döneminde Müslümanların fakirlik korkusuyla ekonomik endişeye kapılmamaları istenir. Eğer böyle bir korku yaşarlarsa onlara, *"Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir."*[106] denilir.

Konuyla ilgili âyetlerden vardığımız sonuca göre, hac ibadeti, Hz. İbrâhim'e kadar uzanan kadim bir geçmişe sahiptir.[107] Bu ibadetin ana mekânı, Allah'ın *evim* dediği Kâbe'dir. Hac ibadeti, Kâbe ile birlikte Yüce Allah'ı hatırlatan birçok sembolle örülüdür. Bunların temel hedefi, kulluğun esası olan tevhid bilincini, her an Allah Teâlâ'nın gözetimi altında bulunma hissini insana yaşatmak ve hayat boyu O'nun buyruklarına teslim olma kararlılığını aşılamaktır.[108] Takvâ mertebesine ulaşmak için Hak Teâlâ'yı hatırlatan bu işaretlere saygı duyulmalıdır.[109] İhram; ekonomik, sosyal ve siyasî statülerin bir kenara bırakıldığını ve Yüce Allah'ın huzurunda herkesin eşit olduğunu sembolize eder. İhramla birlikte başlayan yasaklar, tüm dünyevî meşgalelerden soyutlanıp sırf Allah Teâlâ ile beraber olma duygusunu yaşamaya ve O'nu anmaya işaret eder. Arafat, muhasebenin, farkındalığın, kendini bilmenin

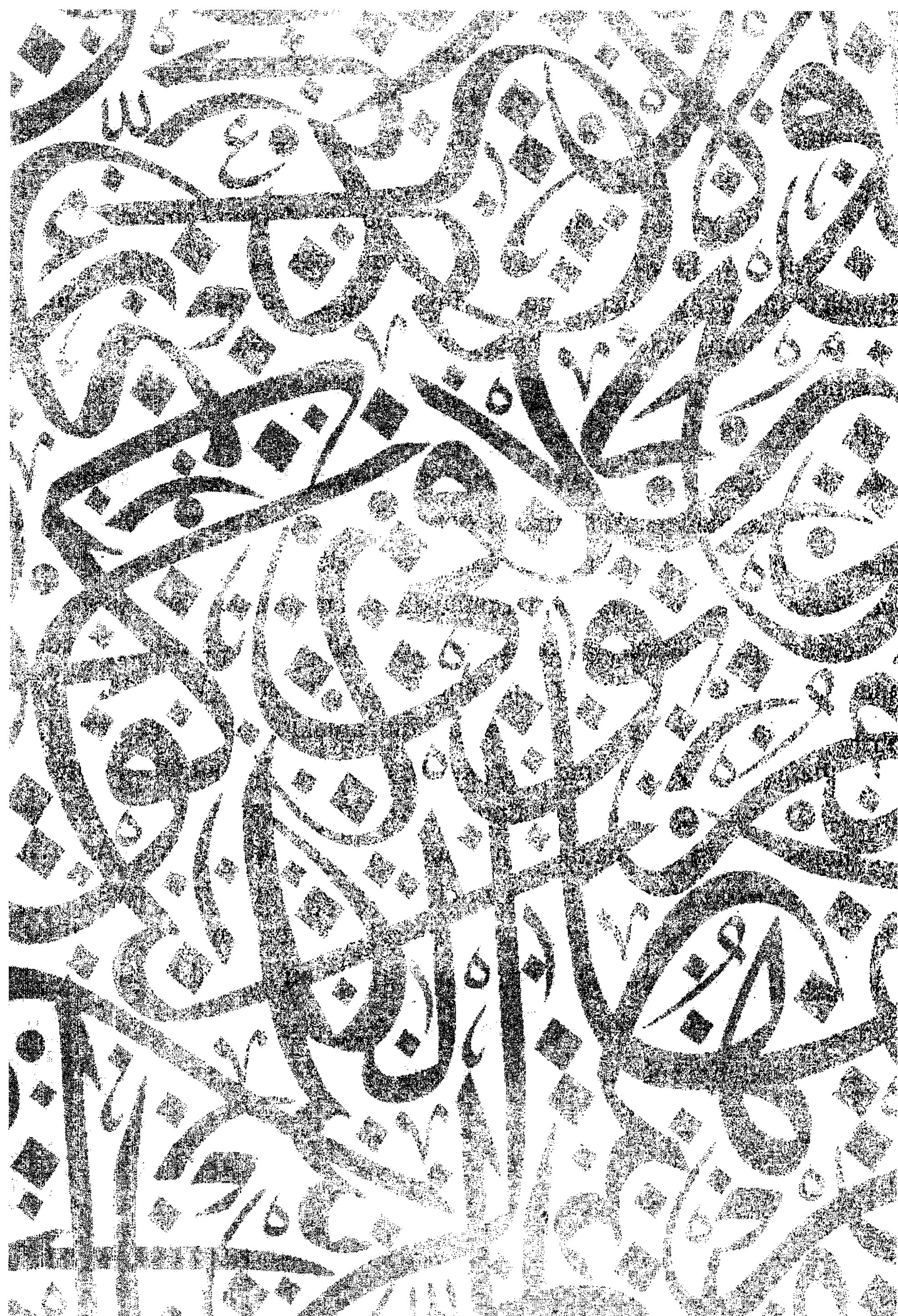
99 Bakara 2/200.
100 A'râf 7/206; Âl-i İmrân 3/191; Enfâl 8/45; Ahzâb 33/21; Cum'a 62/10.
101 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 64.
102 Bakara 2/196, 198; Hac 22/37.
103 Fâtır 35/29.
104 Bakara 2/198.
105 Bakara 2/198: Râzî, V, 185.
106 Tevbe 9/28.
107 Âl-i İmrân 3/96: İbn Atıyye, II, 289.
108 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 50.
109 Hac 22/32.

ve Rabbine yönelmenin mekânıdır. Allah'ın huzurunda toplanmanın ve hesaba çekilmenin (*haşr*) temsilî anlatımıdır. Bu önemli merhaleden geçen kişi, Müzdelife'de sürekli Allah'ı anarak hedeflenen bilinç düzeyine ulaşır.[110] Şeytanı taşlayarak kendisini kötülüğe, günaha ve hatalara götüren tüm yolları reddetmeye, engellemeye çalışır. Teslimiyetin, adanmanın ve dayanışmanın sembolü olan kurbanını keser ve tevazu ifade eden saç tıraşını olur. Allah'ın evinin etrafında tavaf, aslında bir hasret gidermeyi (*sıla-i rahim*), yürekten bağlılığı ve dua selinde akmayı sembolize eder. Her dönüş kalplerin takvâ ile dirilmesini ve olgunlaşmasını sağlar. Renkleri, ırkları, dilleri farklı ama inançları aynı olan binlerce Müslüman, aynı anda tavafla bütünleşir ve kardeşlik bağlarının güçlendiğini hisseder. Yüce Allah'ın sembolleri olan Safâ ile Merve arasında sa'y ise, Cenâb-ı Allah yolunda gayretin, şefkatin ve merhametin değerini anlamaya vesile olur.[111]

Hac, Kur'ân'da açıkça emredilen farz ibadetlerdendir. Hac, Kur'ân'ın tanışma ve kaynaşma olarak nitelediği *te'âruf*un bir gereği olarak çeşitli uluslara mensup Müslümanların bu manevî ortamda birlik olmalarını ve dayanışmalarını sağlar. Bilginlerin, aydınların bir araya gelip İslâm topluluklarının maddî ve manevî sorunlarını konuşup çözüm aramalarına zemin hazırlar. Yüce Allah, hac esnasında olduğu gibi, kazanılan tecrübe ile hacdan sonra da kendisinin çokça anılmasını ister.[112] Dolayısıyla bu kazanımların özel ve sosyal hayatta dinin, ahlâkın, toplumsal barışın ve kardeşliğin muhafazasına yansıtılması gerekir. Her ibadetin temel amaçlarından olan dinî ve ahlâkî olgunluğun hac ibadetinde elde edilmesi, içselleştirilmesi ve hayata tatbik edilmesi haccın ruhuna da uygun düşecektir. Çünkü hac, Müslüman'ın Kâbe ile özdeşleşen uzun bir tarihî hatıra zincirini, Hz. Âdem'i, Hz. Havvâ'yı, Hz. İbrâhim'i, Hz. Hacer'i, Hz. İsmâil'i ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (sas) dindarlık şuurunda ve gönül dünyasında hissetmesidir. Tarihin en önemli kesitlerini, bir ibadet atmosferinde yeniden yaşamasıdır.

110 Bakara 2/199.
111 Öğüt, "Sa'y", *DİA*, XXXVI, 206.
112 Bakara 2/200: İbn Atıyye, I, 491-492.

INFAK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَؕ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."

(Âl-i İmrân 3/92)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا
خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌۜ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

"Ey iman edenler! Hiçbir alım satım, dostluk ve şefaatin olmadığı kıyamet günü gelip çatmadan size verdiklerimizden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.

(Bakara 2/254)

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ ﴿٣﴾

"Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."

(Bakara 2/3)

اِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَۙ ﴿٢٩﴾

"Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli ve açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler."

(Fâtır 35/29)

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

"De ki: 'Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla kıstıkça kısardınız. Zaten insanoğlu pek eli sıkıdır!'"

(İsrâ 17/100)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪ينًا وَيَت۪يمًا وَاَس۪يرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾

"Onlar, kendileri (yemek) istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.'"

(İnsân 76/8-9)

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَطٖيعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَنْ
يُوقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

"O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının. Dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecek olanlar onlardır."

(Tegābün 64/16)

مَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ
فٖي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍۜ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٦١﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir. Allah (zât ve sıfatında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir."

(Bakara 2/261)

اَلَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًىۙ
لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayıp gönül incitmeyenler için Rablerinin katında özel mükâfatları vardır. Artık onlar için korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."

(Bakara 2/262)

وَمَثَلُ الَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْب۪يتاً مِنْ اَنْفُسِهِمْ
كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِۚ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا
وَابِلٌ فَطَلٌّۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢٦٥﴾

"Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali, tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki kat veren bir bahçedir; ona sağanak yağmasa bile incecik bir çiseleme de yeter. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

(Bakara 2/265)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ
مِنَ الْاَرْضِۖ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَب۪يثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذ۪يهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا
ف۪يهِۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٢٦٧﴾

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, her türlü övgüye lâyıktır."

(Bakara 2/267)

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا
اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾

"Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam.' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."

(Münâfikūn 63/10)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İnfak kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 26 sûrede, 58 âyette, 74 kez geçer. En'âm sûresinin 35. âyetinde "yerde açılan tünel" anlamında *nefak* formunda gelmektedir. Bir âyette de "yoksul düşme" anlamında kullanılır.[1] Bunların dışındaki tüm yerlerde "mal vermek, bağışlamak" anlamında, fiil ve isim formunda yer alır. Âyetlerde infak, iyi amaçlara yönelik olarak yapılan harcamalar için söz konusu edilir. Âyetler hem Allah'ın hem de kulların infakından söz eder. Nitekim Allah'ın lütuf ve ihsanının bolluğuna işaret edilmek üzere *"Allah dilediği şekilde infak eder."*[2] buyurulur. Kur'ân'da infak, gerçek Müminlerin ve hidayete ermiş kimselerin temel özellikleri arasında yer alır.[3]

İnfak kelimesi, *ne-fe-ka* fiilinden türemiştir. Bu fiil "eksilme, azalma, bitme, yok olma; ölme; (mal, eşya) revaç bulma, pahalı olma" gibi anlamlara gelmektedir. *Münafık ve nifak* kelimeleri de aynı fiil kökünden türemiştir. Müslüman olmadığı hâlde mümin gibi görünen kişi için bu terimler kullanılır.[4] Türkçemizde kullanılan *nafaka* kelimesi de aynı kökten gelir.[5] Kur'ân'da olumlu anlamda *infak* ise, "kişinin Allah tarafından kendisine verilen servetinden sırf O'nun hoşnutluğunu elde etmek amacıyla harcaması, muhtaçlara maddî ve manevî yardımda bulunması"dır.[6] Kur'ân'da Kâfirlerin,[7] Ehl-i kitap'ın,[8] Münafıkların ve Müminlerin mallarını harcamalarından bahsedilir. Ancak Müşriklerin yaptıkları harcamaların (*infak*) boşa gideceği, âhiret gününde de bundan derin bir pişmanlık duyacakları hatırlatılır.[9] Yine Ehl-i kitap din adamlarının insanların mallarını haksız yollarla yedikleri, altını-gümüşü biriktirdikleri ve bunları

1 İsrâ 17/100.
2 Mâide 5/67.
3 Bakara 2/3; Enfâl 9/3; Hac 15/35.
4 Halîl b. Ahmed, IV, 178.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 502; Ayhan Kaya, *Kur'an'a Göre İnfâk*, s. 53.
6 Cürcânî, s. 40; Kaya, *Kur'an'a Göre İnfâk*, s. 65.
7 Âl-i İmrân 3/117; Enfâl 8/36; Kehf 18/42.
8 Tevbe 9/34.
9 Âl-i İmrân 3/117; Enfâl 8/36; Kehf 18/42.

Allah yolunda infak etmedikleri vurgulanır.[10] Münafıklar ise yaptıkları tüm amellerde olduğu gibi, infaklarında da bir gösteriş ve zorlama olduğu için eleştirilir.[11] Onlar bağışlarını gösteriş için yapmışlar ve verdiklerini başa kakarak insanları incitmişlerdir.[12] Ölüm gelip çattığında derin bir pişmanlıkla infak temennisinde bulunsalar da bunun için çok geç kalmışlardır. Artık Allah katında bu isteğin hiçbir değeri yoktur.[13]

"İnfak" ile benzer ve ona yakın anlamda kullanılan kavramların başında "zekât" gelir.[14] Diğer bir kavram *sadaka*dır. *İnfak, zekât* ve *sadaka*nın her üçünde de "Allah'a yakın olma, imanımızdaki sadakati gösterme ve hem malımızı hem de kalbimizi temizleme amacıyla harcama" anlamı bulunmaktadır. *İnfak*ın ilişkili olduğu kavramlardan biri de "iyilik" anlamındaki *birr* kelimesidir.[15] Bazı âyetlerde infak ile beraber kullanılan *ihsan* da işini güzel ve sağlam yapmak, başkasına karşılıksız olarak iyilikte bulunmak demektir.[16] Belirtmek gerekir ki, *infak* kavramı başta olmak üzere, ortak yönleri bulunan *zekât, ihsan, tasadduk* (maddî yardım), *sadaka, karz-ı hasen* (güzel ödünç), *hayır* ve *te'âvün* (yardımlaşma) gibi kavramların ortak bir özelliği vardır. O da gösterişten uzak bir şekilde sadece Allah için bu eylemlerin gerçekleştirilmesidir.

10 Tevbe 9/34.

11 Tevbe 9/53.

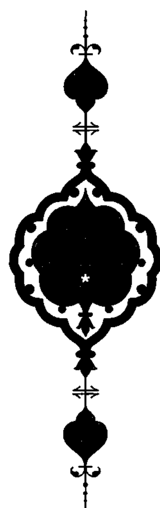
12 Nisâ 4/38; Bakara 2/263, 264.

13 Münâfikûn 63/10.

14 Dâmegānî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 463-464; bk. Bakara 2/43, 83, 110, 277; Nisâ 4/77; Tevbe 9/5, 11; Hac 15/41, 78; Nûr 24/56; Mücâdele 58/13; Müzzemmil 73/12.

15 Âl-i İmrân 3/92.

16 Bakara 2/195.

İNFAK, ALLAH'IN VERDİĞİNDEN VERMEKTİR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا
شَفَاعَةٌۜ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

"Ey iman edenler! Hiçbir alım satım, dostluk ve şefaatin olmadığı kıyamet günü gelip çatmadan size verdiklerimizden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.

(Bakara 2/254)

Kur'ân-ı Kerîm, daha ilk inen sûrelerinde, muhataplarına güçsüzlere ve muhtaçlara karşı görevlerini hatırlatmıştır. Kalem sûresinde anlatılan "Bahçe Sahipleri" kıssası bu hatırlatmalardan birisidir. Verimli bahçelere sahip olan bu insanlar, ellerindeki her şeyin Allah'tan geldiğini unutup kibirlenmiş ve servetlerinde muhtaçların payı olmadığını düşünmüşlerdi. Ancak Yüce Allah onlara verdiklerini geri alınca yaptıkları yanlışı anlamışlar, pişman olmuşlar ve birbirlerini suçlamaya başlamışlardı; ama artık iş işten geçmişti.[1] Mekke toplumu işte bu ibretlik misalle uyarılmıştır. Onların fakiri doyurmayan, yetimin hakkını gözetmeyen, vicdan yoksunu ve kendini beğenmiş hâlleri eleştirilmiştir. Bu tutumlarına devam etmeleri hâlinde benzer âkıbetin onları da beklediği ikazı yapılmıştır. Nitekim Mâûn sûresinde de Müşriklerin malları ile ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye, hatta en ufak bir bağış yapmaya

1 Kalem 68/30-31.

(*mâ'ûn*) bile engel oldukları ifade edilmiştir.[2] Âhiret bilinci olmayan, Allah'ın merhametiyle verdiği malı mülkü kendilerine ait sanan bu Müşrikler fakir ve muhtaç kimselere infaka çağrıldıkları zaman *"Allah'ın istediği zaman yedirip doyurabileceği kimseyi biz mi doyuracakmışız?"* diye kaba ve kibir dolu bir cevap verebilmişlerdir.[3]

Dünyada insana emaneten verilmiş olanlar, aslında mülkün gerçek sahibi olan Allah'a aittir. Dolayısıyla insanın, elinde olduğunu düşündüğü ne varsa tüm bunları verenin Yüce Allah olduğunu unutmaması gerekir. Rabbimiz bu hususta şöyle buyurmaktadır: *"Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a kalacak olduğu hâlde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?"*[4] Bu bilinçle Hz. Peygamber'den (sas) Allah Teâlâ'ya şöyle yakarması istenmiştir: *"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye gücü yetensin.'"*[5]

Allah'ın verdiklerinden harcamak müminin bir özelliğidir.[6] Bu anlamda, âyetlerde infakın, namazla birlikte yer alması dikkat çekicidir: *"Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."*[7] O Müminler ki, görmeden Yüce Allah'a inanır ve O'nun verdiklerini hayır yolunda harcarlar.[8] Yardım ettiklerini başa kakıp fakirlerin onurlarını incitmezler.[9] Onlar, Allah yolunda bollukta da darlıkta da harcar, öfkelerini yener, insanları affederler.[10] Böylece açgözlülük, cimrilik ve bencillikten korunarak, kurtuluşa ermeyi hak etmişlerdir.[11] Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir.[12] Allah yolunda harcadıklarının karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan onlara tastamam ödenecektir.[13] Onlar cennete girecek olanlardır.[14]

Kur'ân-ı Hakîm, infak ederken yakın akrabaya öncelik vermeyi önerir. İlgili âyette *"… De ki: 'Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır…'"*[15] buyurulur. Peygamberimiz de bu konuda *"Veren el, alan elden*

2 Mâûn 107/6-7: Taberî, XXIV, 666.
3 Yâsîn 36/47.
4 Hadîd 57/10; En'âm 6/12.
5 Âl-i İmrân 3/26.
6 Secde 32/16; Enfâl 8/3; Ra'd 13/22; Hac 22/35.
7 Bakara 2/3; Enfâl 9/3; Hac 22/35; Nahl 16/76; Kasas 27/54; Fâtır 35/29.
8 Bakara 2/3.
9 Bakara 2/262.
10 Âl-i İmrân 3/134.
11 Tegâbün 64/16.
12 Bakara 2/274.
13 Enfâl 8/60.
14 Bakara 2/3; Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/134; Enfâl 8/3; Zâriyât 51/15-19.
15 Bakara 2/215.

hayırlıdır. (İnfak ederken) bakmakla yükümlü olduklarından başla." buyurmuştur.[16] Kime iyilik edeceğini soran bir başka sahâbîye *"Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine ve bir de bunları takip eden akrabana (iyilik etmen) üzerinde vazgeçilmez bir sorumluluktur."*[17] diyerek karşılık vermiştir.

Hicret sonrasında ekonomik zorlukların yaşandığı bir süreçte Müminler, Hz. Peygamber'e "ne kadar vermeleri gerektiğini" sormuşlardır. Vahiy ile gelen ilâhî cevapta "ihtiyaçtan fazlasına" işaretle şöyle buyrulmuştur: "... *Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz."*[18] Müfessirler, âyetin metninde yer alan "fazla" (*afv*) ifadesine, "ailesine yeter miktarın fazlası; farz olan zekât veya nafile infak" gibi anlamlar vermişlerdir.[19] Başka bir rivayette, âyetin indiği süreçte kişinin eğer altın, gümüş ve davar gibi kendisine ve ailesine bir yıl yetecek malı varsa onu ayırıp gerisini verdiği belirtilir.[20] Aslında hayır yapmada ilkenin ne olacağı daha Mekke'deyken şöyle belirlenmiştir: *"Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur."*[21] Kur'ân, israf edip harcamada aşırı gitmeyi yasakladığı gibi,[22] infak konusunda da dengeli olmak gerektiğini öğretir.[23] Kısaca bollukta da darlıkta da olsa kendi durumumuza uygun ama ölçüyü aşmadan infak etmek gerekir.[24]

Seferberlik durumunun özel şartlar taşığıdı açıktır. Allah, bu konuda inananlara şu uyarıyı yapmıştır: *"Allah yolunda harcama yapın; (malınızı düşünerek) kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever."*[25] Zor şartlarda infakta bulunmak, Allah katında daha değerli bir ameldir. Nitekim Mekke'nin fethinden önce imkânsızlıklar içinde verebilen sahâbîler ile daha sonra İslâm ile buluşanların infakının aynı olmadığı şöyle belirtilmiştir: *"İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaat etmiştir..."*[26]

---

16 Buhârî, "Zekât", 18.
17 Bakara 2/219; İbn Kesîr, VIII, 473; Ebû Dâvûd, "Edeb", 119.
18 Bakara 2/219.
19 Bakara 2/219: Taberî, III, 690; Kurtubî, III, 447-448.
20 Bakara 2/219: Kurtubî, III, 448.
21 Furkān 25/67.
22 A'râf 7/31.
23 İsrâ 17/29, 26-27.
24 İbrâhîm 14/31; Bakara 2/5; Âl-i İmrân 2/134.
25 Bakara 2/195.
26 Hadîd 57/10.

Allah için infak etmenin, Peygamberimizin etrafında kenetlenen Müminlerin bir özelliği olduğunu belirtmiştik. Ancak Müşrikler de kendi bâtıl davaları uğrunda bir harcama çabası içinde olmuşlardır.[27] Küfür ve şirk içinde olan bir kimsenin yaptığı harcamanın Allah katında değeri yoktur, amelleri bütünüyle boşa gitmiştir. Tıpkı bağ ve bahçesinin verdiği sahte gurur ve güvenle çevresinde olup bitenden ders çıkarmayan inkârcı çiftçinin her şeyinin bir anda yok olması gibi. Onların âhireti de bundan farklı olmayacaktır.[28] Yine başka bir âyet konuyu şöyle anlatır: *"Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar."*[29]

Kişinin yaptığı sâlih amellerde içtenlik ve ihlâs yani bunların yalnız Allah için yapılması esastır.[30] Söz gelimi Münafıklar, infak ediyormuş gibi görünseler de aslında Allah yolunda verileni boşa giden bir harcama olarak değerlendirmişlerdir.[31] Bu yüzden, Münafıkların başka hesaplar uğruna yaptıkları infakın Allah katında hiçbir değeri olmamıştır.[32] Çünkü yapılan hayır ve yardımların Yüce Yaratıcı'ya bağlılık hissiyle ve O'na hesap verme şuuruyla yapılması esastır. Aksi bir tutum içinde olanlar âyette şöyle kınanır: *"Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir."*[33]

İnsanın kaçınılmaz ölüm gerçeği ile karşılaştığında telaş içinde infakta bulunmaya kalkışmasının bir yararı olmayacaktır.[34] Son nefesinde aklı başına gelenlerin infakı kendilerine bir fayda sağlamayacak ve onları azaptan kurtaramayacaktır.[35] Kur'ân, bunu özellikle vurgular ve şu uyarıda bulunur: *"İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar."*[36] *"Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce*

27 Enfâl 8/36.
28 Kehf 18/40-44.
29 Âl-i İmrân 3/117.
30 Tevbe 9/53-54.
31 Tevbe 9/98.
32 Tevbe 9/54.
33 Nisâ 4/39.
34 Münâfikūn 63/10; Zümer 39/47.
35 Bakara 2/254.
36 İbrâhîm 14/31.

size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."[37] Hz. Peygamber (sas) hadislerinde beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetinin bilinmesi gerektiğini hatırlatır. Bu değer ve nimetlerden birisi de zenginliktir.[38] Öyleyse kul vakit ve imkânlar elinde iken fırsatları değerlendirip kendi iradesiyle infakta bulunmalıdır.[39] Âyetlerdeki bu mesajı Sevgili Peygamberimiz bir başka hadisinde şöyle örneklendirir: *"Ölüm esnasında köle âzâd eden kişi, kendisi iyice doyduktan sonra kalanları hediye etmeye çalışan kimse gibidir."*[40]

CİMRİLİĞİNİ AŞABİLEN KURTULMUŞTUR

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي اِذاً لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ
وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُوراً ﴿١٠٠﴾

"De ki: 'Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla kıstıkça kısardınız. Zaten insanoğlu pek eli sıkıdır!'"

(İsrâ 17/100)

İnsanın sahip olduğu tüm malın, servetin ve diğer dünyalıkların ona cazip geldiğinde kuşku yoktur. Nitekim Kur'ân'da *"Siz malı da çok seviyorsunuz."*[41] buyurulmaktadır. Yine Yüce Rabbimiz, *"Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir."*[42] buyurarak insandaki bu özelliğe işaret eder. Kur'ân, insanın benliğinde kıskançlık ve cimrilik gibi duygular taşıdığını belirtir.[43] İşte insanın bunları aşabilmesi, malından vermesi ve hayır yapmasıyla olur. Mal-mülk edinme hırsına kendini kaptıran, yardım etmekten uzak duran (*şuh*), iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınan (*buhl*) kişiye, bu bencillikten ve cimrilikten kurtulması öğütlenir: *"Allah cimrilik yapanları,*

37 Münâfikūn 63/10.
38 Buhârî, "Riḳāḳ", 3; Tirmizî, "Zühd", 25.
39 Şûrâ 42/20.
40 Ebû Dâvûd, "Itk", 15; Tirmizî, "Veṣâyâ", 7.
41 Fecr 89/20.
42 Nisâ 4/37.
43 Nisâ 4/137; İsrâ 4/100.

başka insanların da cimri olmasını isteyenleri ve Allah'ın kendi kereminden verdiğini saklayanları sevmez."[44] Cimrilik, insanın sandığı gibi kendi yararına değildir. Aksine ona zarar verir.[45] İnsan sakladıkça pintileşir, oysa paylaştıkça zenginleşir. Mümin kişi, sevdiği mallardan Allah'ın rızasına uygun şekilde harcayarak, şeytanın benliğine işlediği fakir olma korkusunu yenmeye çabalar. Şu âyet, mümini içinde yaşadığı bu çatışmayı aşmaya ve Allah'ın vaat ettiği eşsiz ödülü kazanmaya çağırmaktadır: *"Şeytan içinize yoksulluk korkusu düşürür ve çirkin şeyler yapmanızı emreder. Allah ise kendinden bir bağışlama ve lütuf sözü vermektedir. Allah her şeyi kuşatmakta ve her şeyi bilmektedir."*[46]

Kur'ân Müminlere bu konuda açık uyarılarda bulunmuştur: *"İşte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, fakat içinizden bir kısmı cimrilik ediyor. Hâlbuki cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur; zira Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise yoksulsunuz. Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize sizin gibi davranmayacak başka bir topluluk getirir."*[47]

Şeytan, insanın benliğinde taşıdığı fakir düşme korkusunu infak gibi değerli bir amele engel olmak için kullanır.[48] Bu korkuya kapılan kişiler, yoklukta şikâyet eder, sızlanır; kendilerine zenginlik verildiğinde ise eli sıkı davranır.[49] Bu insanlar, mal biriktirmeye de pek düşkündürler.[50] İyilik yapmamak için türlü bahaneler ileri sürerek sorumluluklarını üzerlerinden atmaya yeltenirler.[51] Ancak bu, onlar için hiç de hayır getirmeyecektir. Çünkü kıyamet gününde bu mal onların boyunlarına azap olarak dolanacaktır.[52] Onlar harcadıklarında da iyilik için değil, kötülük için harcamışlar ve sonunda da hak ettiklerini bulmuşlardır: *"Hak dine inanmayanlar, servetlerini insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevk edilecekler."*[53]

İnananlar infakta bulunarak, karşılık beklemeden sadaka vererek ve hayırlar yaparak cimrilik hastalığından kurtulmaya çalışırlar. Elbette ki bu, kararlı ve

---

44 Nisâ 4/36-37.
45 Nisâ 4/180.
46 Bakara 2/268.
47 Muhammed 47/38.
48 Bakara 2/268.
49 Meâric 70/21.
50 Fecr 89/15-20; Âdiyât 100/6-8.
51 Yâsîn 36/47.
52 Âl-i İmrân 3/180.
53 Enfâl 8/36.

gayretli olmayı gerektirmektedir. Kur'ân bunun sonucunun eşsiz bir başarı ve esenlik olduğunu şöyle ifade eder: *"Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[54] Geçici dünyada sınav için verilen mal ve diğer imkânları sonsuz âhirette ödüle çevirebilmek ne güzeldir! Kurtuluşa erenlerin niteliklerinden olan infak, Beled sûresinde bir "sarp yokuş" misaliyle bizlere anlatılır. Sûrede, "zor yokuşu aşmak" tabiriyle, tutsak bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak veya kıtlığın, açlığın yaygınlaştığı bir dönemde bir yakını veya bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurabilmek kastedilmektedir. İşte bu kimseler, cenneti hak ederek ebedî âhiret mutluluğunu ve esenliğini kazananlardır.[55]

Sahip olduğu imkânları kardeşlerinin istifadesine sunmak ve onlarla paylaşmak anlamına gelen diğerkâmlık, infak şuurunun temel özelliğidir. Bencillik etmemek, ihtiyaç sahibi kardeşlerini görüp gözetmek, elindeki nimeti paylaşmaktan mutluluk duymak mümin ahlâkının esaslarındandır. Nitekim şu âyet tam da bunu bizlere anlatmaktadır: *"(Allah yolunda) sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."*[56] Bu âyet indiğinde Resûl-i Ekrem'in (sas) arkadaşları arasında öyle bir etki uyandırmıştı ki, ensardan Ebû Talha, Mescid-i Nebevî'nin karşısında bulunan ve çok değer verdiği bahçesini bir solukta bağışlamıştı.[57] Hz. Ömer ve oğlu Abdullah da çok kıymetli cariyelerini yine bu âyet nedeniyle hürriyetlerine kavuşturmuşlardı. Hatta Abdullah bununla da kalmamış, cariyesini evlendirmişti.[58] Zeyd b. Hârise ise çok değer verdiği "Sebel" adındaki atını bağışlayarak bu yarışa katılmıştı.[59] Bunlar âyet indiği sırada Müminlerin sergiledikleri güzel davranışlardı. Bu davranışlar sahâbedeki imanî ve vicdanî duyarlılığın çarpıcı örnekleridir. Sonraki zamanlardan bir örnek ise şöyledir: Şekeri çok seven halife Ömer b. Abdülaziz sırf bu âyette bahsedilen güzelliğe ulaşabilmek maksadıyla heybelerle şeker satın alıp çarşı pazarda dağıttırmıştı.[60]

---

54 Tegâbün 64/16.
55 Beled 90/11-16.
56 Âl-i İmrân 3/92.
57 Âl-i İmrân 3/92: İbn Kesîr, III, 108; Kurtubî, V, 199-200.
58 Âl-i İmrân 3/92: Ebû Nu'aym, *Ḥilyetü'l-Evliyâ'*, I, 295.
59 Âl-i İmrân 3/92: Mâverdî, I, 409.
60 Âl-i İmrân 3/92: Kurtubî, V, 201.

İNFAK, ÖDÜLÜ KAT KAT VERİLEN BİR İBADETTİR

مَثَلُ الَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ ف۪ي كُلِّ سُنْبُلَةٍ
مِائَةُ حَبَّةٍۜ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٦١﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir. Allah (zât ve sıfatında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir."

(Bakara 2/261)

Müslümanlar için Mekke'de yaşayabilmek artık çok zorlaşmıştı. Hz. Peygamber (sas), hicretin şartlarını oluşturuyor, Medinelilerle görüşmeler yapıyordu. Rivayetler, İkinci Akabe Biatı sırasındaki bir sahneyi şöyle anlatırlar: Medineli Müslümanlardan yetmiş kişi hicretten önce Hz. Peygamber'e iman edip kendisine biat etmek üzere Mekke yakınlarındaki Akabe'de buluşmuşlardı. Onların sözcüsü olan Abdullah b. Revâha, Peygamberimize "Kendin için ve Rabbin için bizden ne istiyorsun?" diye sormuştu. Hz. Peygamber (sas) de cevaben şöyle demişti: *"Allah'a kulluk etmenizi ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanızı, kendinizi ve malınızı nasıl koruyorsanız beni de öyle korumanızı istiyorum."* Abdullah (ra), "Bunu yaparsak karşılığında ne vardır?" diye sorduğunda Peygamberimiz tek bir kelimeyle *"Cennet."* demişti. Ensâr, "O zaman bu ne güzel bir alışveriş! Biz bu sözleşmeyi ne bozarız ne de bozulmasına müsaade ederiz." diye karşılık vermişlerdi.[61] Bunun üzerine şu âyet inmişti: *"Şüphesiz Allah, Müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."*[62] Malın ve canın Allah'a satılması, onları O'nun emri doğrultusunda kullanmayı ifade eder. Âyette açıkça görüldüğü üzere, kulunun canına ve malına karşılık olarak Kerîm ve Rahîm olan Yüce Rabbimiz cenneti vermektedir. Böylece Mümin, fâni olan bedenini, malını ve mülkünü feda ederek ebedî saadet ve esenliği kazanmaktadır. Müminlerin küçük büyük her harcamasının karşılığı daha güzeliyle verilecektir: *"Yine onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda*

61 Tevbe 9/111: İbn Kesîr, VII, 291.
62 Tevbe 9/111.

bir harcama yaptıklarında, (dinleri uğruna) bir yol kat ettiklerinde, bu -Allah'ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için- muhakkak onların lehine yazılır."[63]

Rabbimiz, *"Hayır için yaptığınız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verirsiniz. Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız."*[64] buyurur. Lütfu engin, cömertliği sınırsız olan Rabbimiz, yüce rızası için verilecek her sadakayı ve yapılacak her infakı kendisine verilmiş güzel bir borç (*karz-ı hasen*) olarak kabul eder ve bunun karşılığını kat kat ödeyeceğini vaat eder. Yukarıdaki âyette ifade edildiği gibi, başka âyetlerde de cennetlik Müminler anlatılırken onların dünyada iken "infak eden"[65] ve "iyilikte bulunan" kimseler oldukları,[66] yetimi ve düşkünü doyurdukları[67] anlatılır. Benzer bir âyette ise *"Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a güzel bir borç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara çok değerli bir ödül de vardır."*[68] ifadeleri geçer. Âyetteki Allah'a verilen borçtan kasıt, O'nun muhtaç kullarına sırf O'nun hoşnutluğunu gözeterek infak etmek ve sadaka vermektir.[69]

Kişinin Allah için güzel bir borç verebilmesinin ve infakını bu şekilde yapabilmesinin güzel bir örneğini sahâbeden Ebü'd-Dahdâh el-Ensârî'de görüyoruz. O, karz-ı hasen âyeti indiğinde, Hz. Peygamber'e gelmiş ve "Ey Allah'ın Elçisi! Allah bizden borç mu istiyor?" diye sormuştur. Hz. Peygamber (sas), "Evet, ey Ebü'd-Dahdâh, Allah borç istiyor." deyince, Ebü'd-Dahdâh, Hz. Peygamber'e elini uzatmasını istemiş ve Resûlullah'ın elinden tutarak, "Ben bahçemi Allah'a borç (*karz-ı hasen*) olarak veriyorum!" demiştir. İbn Mes'ûd (ra), bu sahâbînin infak ettiği geniş bahçesinde 600 hurma ağacının olduğunu söyler.[70] Yine şu âyette de infakı Cenâb-ı Hak, bizzat borç olarak kullarından istemektedir: "... *Namazı dosdoğru kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlanmayı dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."*[71]

---

63 Tevbe 9/121.
64 Bakara 2/272.
65 Âl-i İmrân 3/17.
66 Zâriyât 51/16.
67 Beled 90/14-15.
68 Hadîd 57/18.
69 Bakara 2/245; Hadîd 57/18: Kurtubî, XX, 257.
70 Bakara 2/245: İbn Âşûr, II, 483.
71 Müzzemmil 73/20.

Yüce Kitabımız Kur'ân'da Allah yolunda infakta bulunanların şu güzel benzetmeyle anlatıldığını görüyoruz: *"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."* Peygamberimiz de benzer bir müjdeyi vermektedir: *"Allah yolunda malını harcayan kimseye, harcadığının yedi yüz misli mükâfat verilir."*[72] Hz. Âişe ise şunu anlatır: Resûlullah ailesi için bir koyun kestirmişti. Bir ara "Ondan geriye ne kaldı diye?" sormuştu. Hz. Âişe "Sadece bir kürek kemiği kaldı." demişti. Bunun üzerine Resûlullah (sas), "Demek bir kürek kemiği hariç gerisi bize kaldı." buyurmuştu.[73] Çünkü verilen şeyin verene geri döneceğini Rabbimiz vaat etmiştir: *"De ki: 'Şüphesiz, Rabbim rızkı kullarından dilediğine bol bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır.'"*[74]

İNFAK, DUYARLI BİR GÖNÜL İSTER

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayıp gönül incitmeyenler için Rablerinin katında özel mükâfatları vardır. Artık onlar için korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."

(Bakara 2/262)

İmanda ve sâlih amelde esas olan "ihlâs" ve "içtenlik"tir. Bu, sâlih bir amel olarak infakın da en başta gelen ilkesidir. Kul, Rabbine karşı samimi olmalıdır. Verdiğini gönülden vermeli, başa kakmadan, karşısındakini incitmeden, muhtaç olana saygı ile riyâdan uzak bir şekilde Allah için infakta bulunmalıdır. Bu da kişinin infakında

72 Bakara 2/261: İbn Kesîr, II, 459; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Cihâd", 4; Nesâî, "Cihâd", 45.
73 Tirmizî, "Ṣıfatü'l-Ḳıyâme", 35.
74 Sebe' 34/39.

Allah rızasını gözetmesiyle sağlanabilecektir. Yüce Allah böyle kullarını bereketli bir bahçeye benzetir: *"Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; ona sağanak yağmasa bile incecik bir çiseleme de yeter. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."*[75]

Mümin kişi, önce yakınlarından başlamak üzere fakir ve muhtaç olanlara sevgi ve özenle yardıma koşar. Bu, severek ve istenerek yapılan sâlih amelin özelliğidir. Sadece vermiş olmak için bir şeyleri vermek, hatta beğenilmeyeni elden çıkarmak için vermek infak değildir. Âyette bu konuda Müminler şöyle uyarılır: *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, her türlü övgüye lâyıktır."*[76]

Samimiyetin ve muhtaç olana saygının bir gereği de sadece mal ya da para vermek değil, aynı zamanda tatlı bir dil, güler bir yüz göstermektir. Müminin infak için malı bulunmadığında hiç olmazsa muhtaçların gönüllerini alacak bir dil kullanması gerekir. Güzel sözlerle onları teselli edebilen bir incelik göstermelidir. Nitekim Allah Resûlü'nün şahsında bu nezaket kuralı bizlere şöyle hatırlatılmaktadır: *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara rahatlatıcı bir söz söyle!"*[77] Tebük Savaşı'na katılmak isteyen, ancak imkânları olmayan bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'den binek istemeleri üzerine, verenin ve alanın birbirine saygı ve sevgiyle yaklaştığı bir olayı Kur'ân bizlere şöyle anlatıyor: *"Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de, 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum.' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur."*[78]

Kendilerini Allah yolunda hizmet etmeye ve cihada adayan dolayısıyla fakir düşen insanlar vardır. Yüce Allah'a gönülden imanı olan bu kimseler, ihtiyaç sahibi olduklarını belli etmekten çekinebilirler. Açıktan bu durumlarını belirtip, yardım istemeyebilirler. İşte böyle kimselerin aranıp bulunması ve onurları incitilmeden kendilerine yardım edilmesi de infak ahlâkının gereklerinden biridir. Kur'ân, bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"Kendilerini Allah yoluna adayan (bu yüzden) seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için*

75 Bakara 2/265.
76 Bakara 2/267.
77 İsrâ 17/28-29.
78 Tevbe 9/92: Taberî, X, 212-213.

bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."[79]

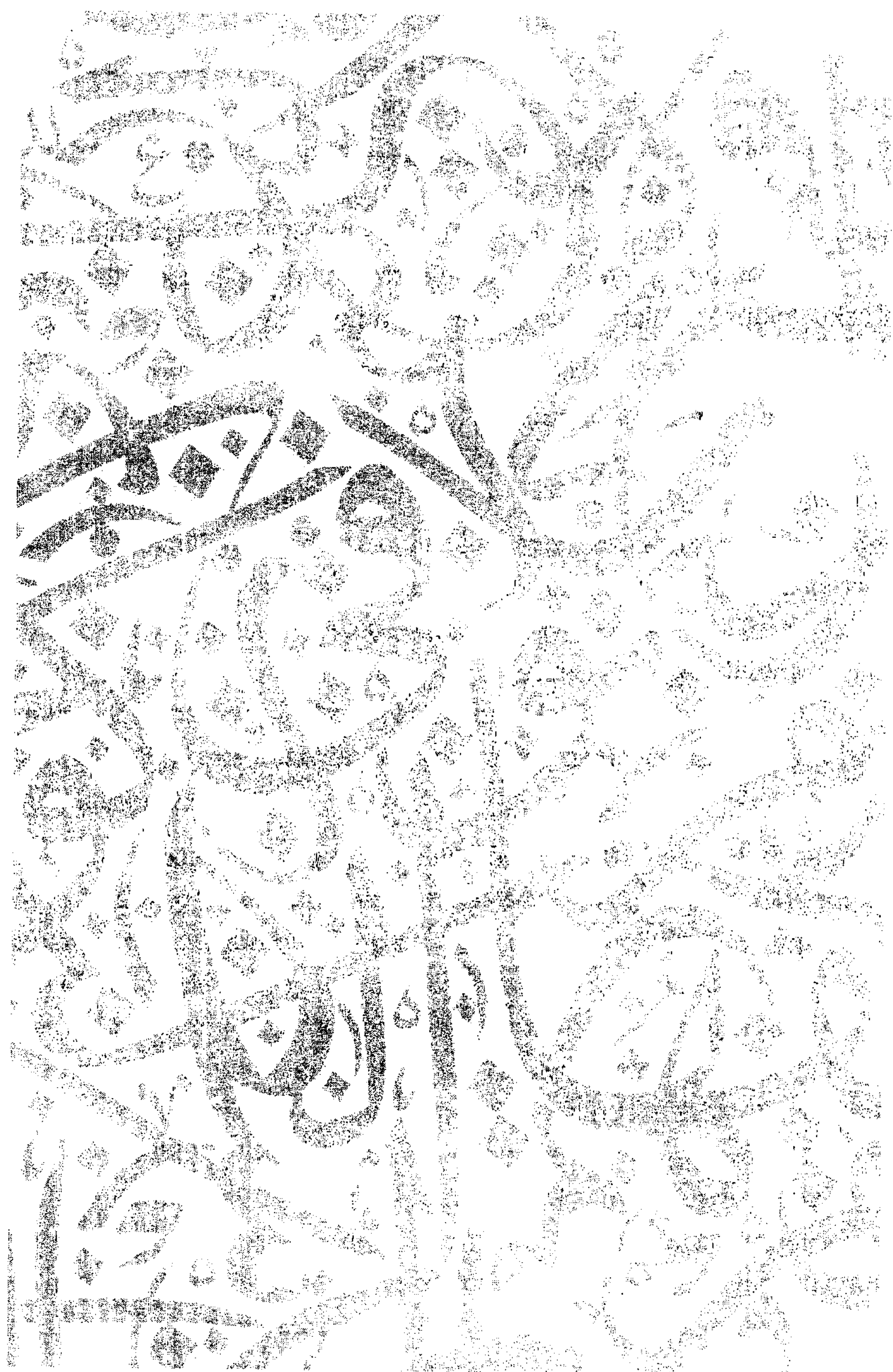
Allah Elçisi (sas) ve onun güzide ashâbı, infakın ve ikramın az bulunur örneklerini sunmuşlardı. Onlardan birisi şöyledir: Resûlullah'ın huzuruna günün bitmesine yakın bir zamanda bir adam çıkagelmiş ve açlıktan takatinin kesildiğini söylemişti. Hz. Peygamber (sas) hemen hanımlarına haber göndererek yiyecek bir şeyler göndermelerini isteyince onlar evlerinde yiyecek adına sudan başka bir şey bulunmadığını söylemişlerdi. Belli ki misafir, Medine dışından gelmişti. Doğrusu gidecek bir yeri de yoktu. Rahmet Peygamberi, "Bu gece bu adamı kim misafir edecek?" diye sahâbîlerine sorunca, her zaman yardımseverlikleriyle öne çıkan ensardan bir adam "Ey Allah'ın Resûlü! Onu, ben misafir ederim." demişti. Ev sahibi, misafiri evine götürdüğünde eşine, ona hissettirmeden evde yiyecek bir şey bulunup bulunmadığını sormuş, karısı da sadece çocuklara yetecek kadar bir şeylerin olduğunu söylemişti. Ev sahibi de "Öyleyse onları bir şeyle avut, sofraya gelmek isterlerse uyut. Sofra kurulduğunda lambayı söndür, kendimiz de yiyormuş gibi davranalım." diyerek bir çözüm sunmuştu. Böylece planlarını uygulamışlar ve Resûlullah'ın misafirini ağırlayarak karnını doyurmuşlar, kendileri de karanlıkta yiyormuş gibi davranarak o geceyi aç geçirmişlerdi. Sabah olunca Hz. Peygamber'e varan o sahâbîye Resûlullah (sas), *"Bu gece misafirinize karşı yaptığınız davranıştan Allah razı oldu."* müjdesini bildirmişti.[80]

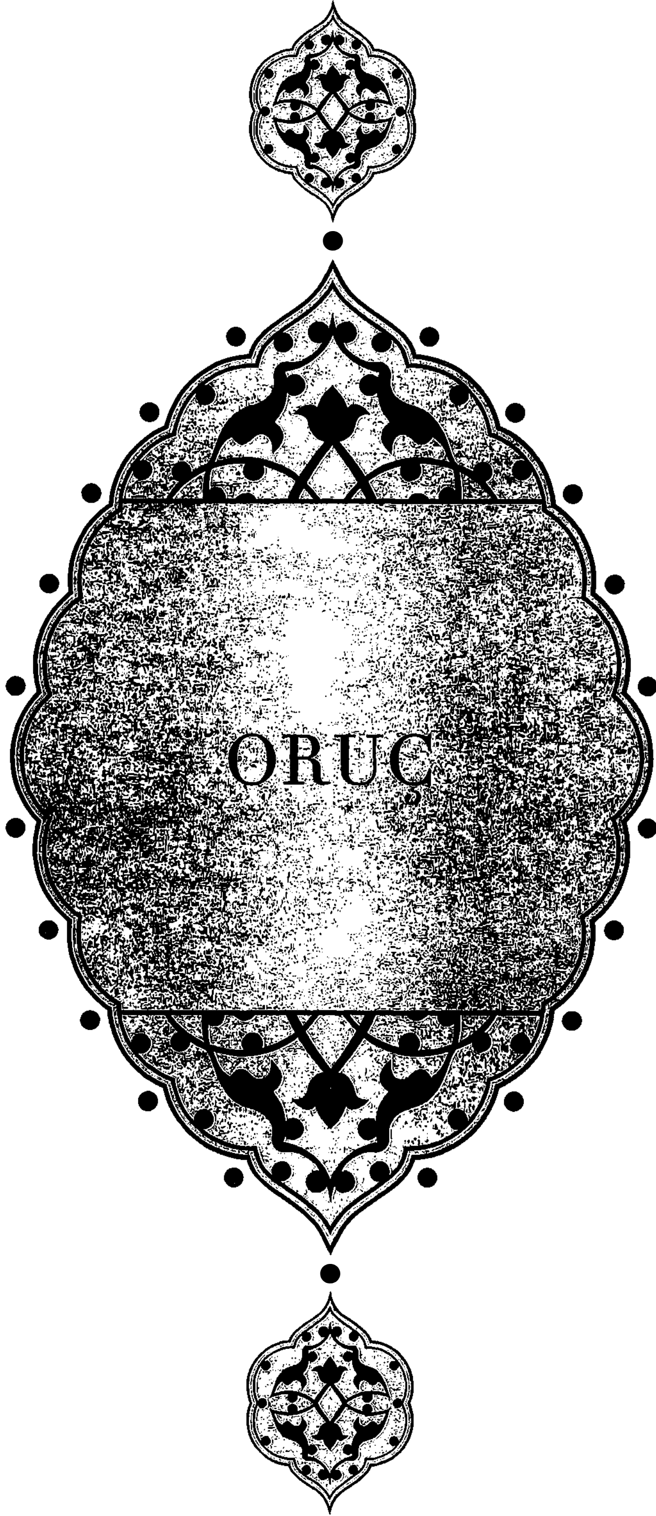
Müminin infakta bulunması, öncelikle onun Allah'ı bilmesi, O'na inanması, elindeki imkânların gerçek sahibinin kendisi değil, Yüce Yaratan olduğunu kabul etmesi anlamını taşır. Onun bu bilinçle yaptığı bağış, benliğinde bulunan ve şeytanın sürekli olarak beslemeye çalıştığı "daha fazlasına sahip olma" duygusunu, malını elinden çıkardığında "fakir kalma" korkusunu aşmasını sağlar. Mümin kişinin muhtaç olana bağışta bulunması, muhtaçlığı paylaşmasını sağlar, bu da benliğinin sınırlanması, kibrinin kırılması demektir. Kişinin bu dünyada sahip olduğu imkân ve nimetlerin asıl sahibi kendisi değil, bunların hepsini ona bağışlayan Yüce Allah'tır. Çünkü insan bu dünyada geçicidir; sahip olduğu mal, mülk, para pul da bir süreliğine kullanması için kendisine emanet edilmiştir. Hepsini bir gün kendisi gibi emaneten kullanmak üzere vârislerine terk edecektir. Dolayısıyla duyarlı bir müminin düşüncesinde mal ve mülk, körü körüne bağlanılan, asla terk etmeyecek gibi hırs ve tamahla biriktirilen bir "gaye değer" değildir. Aksine insanın sahip olduğu diğer

79 Bakara 2/273.
80 Haşr 59/9: İbn Kesîr, XIII, 491.

bütün nimetler gibi, malı da onu Rabbine yaklaştıran, O'nun rızasına vesile olan bir "araç değer"dir. Dolayısıyla müminin en önemli ahlâkî özelliklerinden biri, elindekini başkalarıyla paylaşması, paylaştıkça huzur bulmasıdır. Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği gibi, onun da ihtiyaç sahiplerine vermesidir. Bu, aynı zamanda yardım yapan kimsenin fakirlerle arasında dostluk köprülerinin kurulmasına zemin hazırlar. Toplum içinde haset, fesat, kıskançlık ve düşmanlık gibi kötü duyguların yayılmasına engel olur. Allah Teâlâ yapılan bu güzel iş sebebiyle, bağışta bulunan kimseye dünyada daha çok vereceğini, âhirette ise eşsiz nimetlerle onu karşılayacağını vaat eder. Kuşku yoktur ki, Allah asla sözünden dönmez.

ORUÇ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾ اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضاً اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ وَعَلَى الَّذ۪ينَ يُط۪يقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْك۪ينٍۜ فَمَنْ
تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُۜ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı. Sizden kim hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."

(Bakara 2/183-184)

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذٖٓي اُنْزِلَ فٖيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى
وَالْفُرْقَانِۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُۜ وَمَنْ كَانَ مَرٖيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ
فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ يُرٖيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرٖيدُ بِكُمُ الْعُسْرَۘ وَلِتُكْمِلُوا
الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

"Ramazan ayı, insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır. Artık sizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor. (Bu, kaza borcunuz olan) sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola iletmesine karşılık Allah'ın yüceliğini dile getirmeniz ve şükretmeniz içindir."

(Bakara 2/185)

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ
الْاَيْمَانَۚ فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ
اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ
كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."

(Mâide 5/89)

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَٓائِكُمْۜ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ
لِبَاسٌ لَهُنَّۜ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْۚ
فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْۜ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ
لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِۖ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ
اِلَى الَّيْلِۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَۙ فِي الْمَسَاجِدِۜ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا
تَقْرَبُوهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

"Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için (meşrû olmayan işlerden koruyan) bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah, sizin kendinizi sıkıntıya soktuğunuzu bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için, sonra da akşama kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde (itikâf sebebiyle) ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki O'na karşı gelmekten sakınırlar."

(Bakara 2/187)

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ
وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٢﴾

"O tövbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoymaya çalışanlar ve Allah'ın sınırlarını gözetenler (yok mu?) Sen müjdele o Müminleri!"

(Tevbe 9/112)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُـؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُواۜ فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ
لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۜ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ
مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/92)

فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًاۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُولِٓي اِنِّي نَذَرْتُ
لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ ﴿٢٦﴾

"(Ey Meryem!) Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: 'Ben, Rahmân'a sükût orucu adağında bulundum. Dolayısıyla bugün hiçbir insanla asla konuşmayacağım.'"

(Meryem 19/26)

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ
وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ
وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ
اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."

(Ahzâb 33/35)

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ
يَتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا
ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤﴾

"Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna (köle âzat etmeye) imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir."

(Mücâdele 58/3-4)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de oruç, *savm* ve *sıyâm* kelimeleriyle ifade edilir. *Savm* ve *sıyâm* kelimelerinin türediği *s-v-m* kökü, Kur'ân'da 13 kez geçmektedir. Bunlardan bir tanesi *savm*, ikisi *sâim* (*sâimîn*, *sâimât*), sekizi *sıyâm* şeklinde isim kalıbında, ikisi de fiil kipinde (*en tesûmû*, *fe'l-yesumhu*) yer almaktadır. Doğrudan oruç anlamında olmasa da *s-y-h* (seyahat) kökünden türeyen *sâih* (*sâihûn*, *sâihât*)[1] kelimesine "oruç tutanlar" anlamının verildiği de görülmektedir.[2]

Arapçada oruç için kullanılan *savm* kelimesi; aslında "yemek yemekten, herhangi bir söz söylemekten ve herhangi bir yere gitmekten uzak durmak" demektir.[3] Kur'ân'da bir yerde *savm* kelimesi "konuşmamak yani susma orucu tutmak" anlamına gelmektedir.[4] Dolayısıyla *savm* kelimesi Kur'ân'da iki şekilde kullanılmaktadır: Birincisi, bilinen şekliyle Ramazan orucu tutmaktır.[5] İkincisi de dili kötü şeylerden ve işlerden korumaktır.[6] *Savm* ve sıyâm kelimelerinin her ikisi de oruç anlamına gelir. Ancak Kur'ân, oruç için daha çok *sıyâm* kelimesini kullanmaktadır[7] ve anlamı, niyet edilerek sabahleyin imsak vaktinden akşam namazı vakti girinceye kadar yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır.[8]

Sâihûn kelimesine, *"Bu ümmetin seyahati oruçtur."*[9] hadisinden hareketle de "oruç tutanlar" anlamı verildiği belirtilmiştir.[10] Yine Kur'ân'ın bazı yerlerde zikretmiş olduğu *sabır* kelimesi oruçla karşılanmıştır.[11]

---

1 Tevbe 9/112; Tahrîm 66/5.

2 Tevbe 9/112: Zemahşerî, III, 97; Râzî, XVI, 209.

3 Râgıb el-İsfahânî, s. 291; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 274; Ebu Hilâl Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 291; İbn Âşûr, II, 154-155.

4 Meryem 19/2; Halîl b. Ahmed, II, 423; Sicistânî, s. 126.

5 Bakara 2/183, 184: Mâverdî, I, 235.

6 Ebu Hilâl Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 291; Cessâs, I, 235.

7 Bakara 2/183, 187, 196; Nisâ 4/92; Mâide 5/89, 95; Mücâdele 58/4.

8 Cürcânî, s. 131.

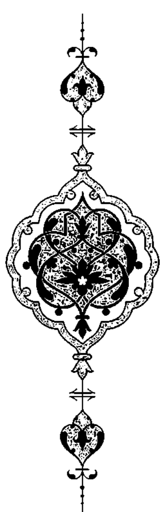
9 Tevbe 9/112: Taberî, XII, 15; İbn Kesîr, VII, 293.

10 Tevbe 9/12: Mâverdî, II, 406; İbn Ebî Hâtim, VI, 1890; Halîl b. Ahmed, II, 292; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâġa*, s. 488; Fîrûzâbâdî, s. 225.

11 Bakara 2/45: Zemahşerî, I, 262; Mâverdî, I, 114; Dâmegānî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 15-16.

Oruçla ilişkili âyetlerde geçen temel kavramları şu şekilde sıralayabiliriz: Farz olan oruç *Ramazan* ayında tutulur. Amacı, Allah'a karşı saygısızlıktan kaçınma ve sorumluluğunun bilincinde olma duygusunu insana kazandırmaktır (*takvâ*). Ramazan ayında ibadet niyetiyle bir süre camide kalmak, Allah Resûlü'nün uygulamasıydı (*i'tikâf*). Allah Teâlâ, bazı günahların bağışlanması için Ramazan dışında da oruç tutmayı emretmiştir (*kefâret*). *Fidye*, orucun edâ edilememesi durumunda yerine getirilmesi gereken malî yükümlülüktür. Ramazan gecelerinin en bereketli ve şerefli olanı Kur'ân'ın indirildiği Kadir gecesidir (*leyletü'l-Kadr*).

Hicrî ikinci yılın başlarında farz kılınana kadar, Müslümanlar daha önceki şeriatlarda olduğu şekliyle oruç tutuyorlardı. Oruçlu olduklarında akşam iftar yapıyor, bazı rivayetlere göre yatsı namazına kadar, bazılarına göre de uyuyuncaya kadar yiyip içiyor ve normal yaşamlarına devam ediyorlardı. Ancak uykuya daldıktan sonra uyansalar bile yiyip içemiyorlar, eşleriyle beraber olamıyorlardı. Ashâbdan Sırme b. Ebî Enes, oruçlu olduğu bir gün iftar etmeden uyumuş ve oruçlu olarak ertesi günün sabahına ulaşmıştı. Oruca devam eden Sırme çok bitkin düşmüştü.[1] Yine bazı kimselere bir ay boyunca eşlerinden ayrı kalmak ağır gelmiş, bu konuda da bazı sıkıntılar yaşanmış ve Hz. Peygamber'e gelen şikâyetler artmıştı.[2] Tam bu zorlukların yaşandığı sırada *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için, sonra da akşama kadar orucu tamamlayın."*[3] meâlindeki âyet indirildi.[4] Bu âyet ile orucun gün içerisindeki vakit ve saatleri belli olmuş oldu. Kur'ân, *"Şüphesiz ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır; evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır."*[5] diyordu. Bunu *"... Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor..."*[6] ifadesiyle oruç için de tekrarlıyordu.

---

1 Bakara 12/83, 184: İbn Kesîr, II, 176; Buhârî, "Ṣavm", 15.
2 Bakara 2/187: Taberî, III, 233-236; İbn Kesîr, II, 195.
3 Bakara 2/187.
4 Bakara 2/187; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 52-53; Taberî, III, 229-241.
5 İnşirâh 94/5-6.
6 Bakara 2/185.

RAMAZAN, KUR'ÂN'IN İNSANLA BULUŞTUĞU AYDIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ
وَعَلَى الَّذ۪ينَ يُط۪يقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْك۪ينٍۜ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُۜ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı. Sizden kim hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."

(Bakara 2/183-184)

Farz olan oruç, Ramazan ayında tutulur. Bu ayın en değerli gecesi ise ilâhî rahmet ve bağışlamanın bol bol indirildiği Kadir gecesidir. Ramazan, oruç, Kur'ân ve Kadir, Müslümanların zihin dünyasında birbiriyle çok yakından ilgili ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Her biri Müminlerin dinî duygularını pekiştirerek zenginleştirir. Kadir gecesi, ruhta meydana gelen bu yücelişi âdeta taçlandırır. Bu geceyi farklı kılan, onun kıymetini arttıran nedir? Şüphesiz ki bunun en önemli nedeni, Allah Teâlâ'nın insanlığa son çağrısı olan Kur'ân-ı Kerîm'in bu mübarek gecede inmeye başlamasıdır. Bu gece, bin aydan daha hayırlı ve bereketlidir.[7] Yine bu gece, mutluluk ve esenlik gecesidir. Melekler ve Cebrâil (as) ufkun aydınlanmasına kadar Yüce Allah'ın takdir ettiği her iş için inmeye devam ederler.[8]

Kur'ân, orucun bir sakınma ve korunma (*ittikâ*) aracı olduğunu ifade eder.[9] Âyet-i kerîmede *"... Eğer bilirseniz orucu tutmanız sizin için daha hayırlıdır"*[10]

7 Kadr 97/1-3.
8 Kadr 97/4-5.
9 Bakara 2/183: Zemahşerî, I, 378.
10 Bakara 2/184.

buyurulur. Çünkü oruç, Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınarak günahlardan korunmayı, iyiliklerin ve cennetin kapılarının açılmasını sağlar.[11] Allah Resûlü (sas), bu konuya şöyle işaret eder: *"Oruçlunun iki sevinç anı vardır: Birisi, iftar ettiği zaman, diğeri de orucunun sevabıyla Rabbine kavuştuğu andır."*[12] Peygamberimiz *"Oruç bir kalkandır."*[13] sözüyle, bu ibadetin günah ve kötülüklerden koruyan, ayrıca cehennem ateşine siper olan niteliğine dikkat çeker.

Oruç, önceki peygamberler tarafından da ümmetlerine emredilmişti.[14] Nitekim âyet-i kerîmede *"Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı."*[15] emri yer alır. Orucun kadim bir ibadet olduğuna Hz. Peygamber (sas) de şöyle işaret etmiştir: *"Allah'ın en çok hoşuna giden oruç, Dâvûd'un (as) orucudur. O, bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı."*[16] Bu yüzden Ramazan orucu farz kılınmadan önce de Peygamber Efendimiz ve ashâbı oruç tutuyorlardı.[17] Allah Resûlü hem aşure günü hem de her aydan üç gün oruç tutmuş ve buna devam etmeleri için de ashâbına tavsiyede bulunmuştu.[18] Medine'ye hicret ettiklerinde de Müslümanlar bu orucu tutmaya devam ettiler. Ramazan orucu ise hicretin ikinci yılı Şaban ayının ortalarında farz kılınmıştır.[19] Kur'ân-ı Kerîm'de *"Ramazan ayı, insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır. Artık sizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin."*[20] emriyle de bu farz ibadetin Ramazan ayında yapılacağı bildirilmiştir.[21] Müslümanlar, diğer nafile oruçların tutulup tutulmaması konusunda serbest bırakılmışlardır.[22] Nitekim Hz. Peygamber (sas), *"Dileyen tutsun, dileyen de tutmasın."* sözüyle aşure orucunun isteğe bağlı nafile bir oruç olduğunu ifade etmiştir.[23]

---

11 Bakara 2/183-185; Buhârî, "Şavm", 4; Müslim, "Şıyâm", 166.
12 Bakara 2/261; İbn Kesîr, II, 458, 459; Buhârî, "Şavm", 9; Müslim, "Şıyâm", 163.
13 Bakara 2/183: Süyûtî, II, 190; Buhârî, "Şavm", 9; Tirmizî, "Îmân", 8.
14 Bakara 2: 183: Taberî, III, 153-156; Cessâs, I, 215.
15 Bakara 2/183.
16 Sâd 38/17: İbn Kesîr, XII, 78; Buhârî, "Şavm", 56; Müslim, "Şıyâm", 181-202.
17 Bakara 2/184: Taberî, III, 158; Buhârî, "Şavm", 60, 69.
18 Fecr 89/2: Süyûtî, XV, 402; Buhârî, "Şavm", 60, 69; Ebû Dâvûd, "Şavm", 68/2449; Nesâî, "Şıyâm", 83/2418; İbn Mâce, "Şıyâm", 29/1707.
19 İbn Sa'd, I, 248.
20 Bakara 2/185.
21 Bakara 2/185: İbn Ebî Hâtim, I, 312.
22 Bakara 2/184: Süyûtî, II, 236; Buhârî, "Şavm", 69.
23 Bakara 2/184: Süyûtî, II, 236; Buhârî, "Şavm", 69; "Tefsîr", 2/24; Müslim, "Şıyâm", 132-137.

Oruç ibadetinin farz olduğunu ilân eden âyette, "sayılı günler"[24] ifadesiyle orucun belli günlerde ve özel bir zaman diliminde tutulacağına işaret edilmiştir.[25] Kur'ân'da orucun başlangıç ve bitiş vakitleri ile oruçluya helâl ve haram olan şeyler açıkça belirtilmiştir: *"Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için (meşrû olmayan işlerden koruyan) bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah, sizin kendinizi sıkıntıya sokmakta olduğunuzu bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için, sonra da akşama kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde (itikâf sebebiyle) ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki O'na karşı gelmekten sakınırlar."*[26] Bu âyet indirilmeden önce Müslümanlar, Ramazan gecelerinde eşlerine yaklaşamıyorlardı. Yatsı namazını kılıp uyuduktan sonra bir daha kalkıp bir şey yenmeyeceğine inanıyorlardı. Zaman zaman da zorlanarak bu sınırı çiğniyorlardı. Bu da onlarda bir huzursuzluk oluşturuyordu.[27] Âyette *"Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hâle gelinceye kadar yiyin için."* ifadeleri geçer. Bununla, gecenin bitiminden (imsakta tan yerinin ağarmasından) başlayıp ertesi gecenin başlangıç vaktine (akşama/iftara) kadar olan zaman, orucun tutulma vakti olarak belirlenmiştir. Buradaki "beyaz iplik ve siyah iplik" ifadeleri, mecazi bir anlam taşımaktadır. Gecenin karanlığıyla sabahın aydınlığını birbirinden ayıran ufuk çizgisi anlamında kullanılmıştır.[28]

Kur'ân, orucun, gücü yeten her Müslüman tarafından tutulmasını emreder.[29] Oruç tutmanın yolculuk ve hastalık durumunda birtakım zorluklarına da işaret ederek, geçerli bir özrü nedeniyle Ramazan günlerinde orucunu tutamayanların, özürleri sona erdiğinde eksik kalan oruçlarını tamamlamalarını ister: *"Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor. (Bu, kaza borcunuz olan) sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola iletmesine karşılık Allah'ın yüceliğini dile getirmeniz ve şükretmeniz içindir."*[30] Görüldüğü gibi, oruç ibadeti bağlamında İslâm'ın bir kolaylık dini olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çünkü insan tahammül gücü düşük, zayıf bir varlık-

24 Bakara 2/184.
25 Bakara 2/184: İbn Ebî Hâtim, I, 306.
26 Bakara 2/187.
27 Bakara 2/187: Taberî, II, 163-167; Kurtubî, III, 186-187.
28 Bakara 2/187: *Kur'an Yolu*, I, 285-287.
29 Bakara 2/184, 185.
30 Bakara 2/185.

tır. Allah Teâlâ zorlandığı anlarda onun sorumluluklarını hafifletmektedir.[31] Buna karşılık insandan Allah'ı tazim ile anması, O'nun yüceliğini dile getirmesi ve O'na şükretmesi istenmektedir.[32] Nitekim hasta ve yolculukta olanların başka günlerde oruç tutabilecekleri, sürekli hasta ve iyice yaşlanmış olanların ise fidye verebilecekleri bildirilmektedir.[33]

Kur'ân, farz oruçla birlikte bir de kefâret orucundan bahseder.[34] *Kefâret*, "hata ve günahları gizleyip örtmek, yok edip gidermek" anlamına gelir.[35] Bozulan orucun kefâreti ile başka bir suçun kefâreti için tutulan orucun farklı şeyler olduğuna dikkat etmek gerekir. "Orucun kefâreti", tutulan farz orucun kasten bozulması durumunda, onun yerine tutulması gereken oruçtur. "Kefâret orucu" ise günlük hayatta işlenen birtakım günahlardan dolayı bedel olarak tutulması istenen oruçtur.[36]

Oruçla ilgili âyetlerde itikâf ibadetine de değinilir: *"Mescidlerde ibadete çekilmişken (itikâfta iken) kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın."*[37] İtikâf, Ramazan ayında kişinin gündelik hayattaki işlerinden uzaklaşarak belli bir süre kendini tamamen ibadete vermesi ve bir köşeye çekilmesi demektir. Hz. Peygamber (sas), hemen her Ramazan ayının son on gününde mescide çekilerek itikâfa girmiştir.[38] Resûlullah'ın bu uygulaması sebebiyle itikâfın oruçla birlikte olması gerektiği belirtilir.[39]

Kur'ân'da susma orucundan da bahsedilmektedir. Yüce Allah, Hz. Meryem'e şöyle der: *"Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: 'Ben, Rahmân'a sükût orucu adağında bulundum. Dolayısıyla bugün hiçbir insanla asla konuşmayacağım.'"*[40] Hz. Meryem genç bir kadın iken mûcizevî şekilde Hz. Îsâ'ya hamile kalması üzerine Allah'ın ilhamıyla susma orucu tutmuştur. Bebeğini doğurduktan sonra onu kucağında taşıyarak insanların içine gelen Hz. Meryem'in susması, bu olay hakkında anlamsız bir tartışmanın dışında kalmaya yöneliktir. Buradaki konuşmama orucu, dilin ve kalbin zararlı şeylerden alıkonulmasını hedeflemektedir.[41]

---

31 Nisâ 4/28.
32 Bakara 2/185: Zemahşerî, I, 383-384.
33 Bakara 2/184.
34 Mâide 5/89, 95.
35 Halîl b. Ahmed, IV, 39; Râgıb el-İsfahânî, s. 433-436; İbn Âşûr, VII, 19.
36 Nisâ 4/92; Mâide 5/89; Mücâdele 58/4.
37 Bakara 2/187.
38 Bakara 2/187: İbn Kesîr, II, 209; Buhârî, "İ'tikâf", 1-6.
39 Bakara 2/187: İbn Atıyye, I, 456.
40 Meryem 19/26.
41 Meryem 19/26: Kurtubî, XIII, 440.

ORUÇ EĞİTİR

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."

(Ahzâb 33/35)

Allah Teâlâ, Müminlerden haksızlıklardan arınmış, huzurlu, adalet ve dayanışma içinde, dengeli bir toplum inşa etmelerini istemektedir. Burada insanın maddî, biyolojik ihtiyaçları ile ruhî, manevî yönelişleri arasında bir denge kurulur. Başka bir ifadeyle bir taraf diğeri aleyhine tercih edilmez. Allah Resûlü'nün dinî yaşantısında ve uygulamasında bunu açıkça görüyoruz. Nitekim bir gün o, ashâbıyla yaptığı sohbette kıyamet gününün dehşetli durumunu onlara anlatıyordu. Onu dinleyen sahâbîler, korkup endişelenmeye başladılar. Aralarından bazıları artık bundan sonra gündüzlerini oruç tutarak gecelerini namaz kılarak geçirmeye, et yememeye, eşlerine yaklaşmamaya, dünya nimetlerinden kendilerini mahrum etmeye karar verdiler. İçe kapalı bir hayat sürüp dünyadan el etek çekmeye yemin ettiler. Bunu duyan Hz. Peygamber (sas), *"Bu hususlarda ben size gereken bilgiyi vermedim mi?"* deyince, "Evet, ama biz niyetlendiğimiz bu yaşantıyla sadece iyiliğe ve sevaba ulaşmayı arzuladık." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Dikkatli olun! Allah'a yemin olsun ki, aranızda Allah'a en saygılı olan ve O'ndan en çok çekineniniz benim. Bununla birlikte ben bazen oruç tutar, bazen tutmam. Hem namaz kılarım hem de uyurum. Kadınlarla*

da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir!" buyurdu.[42] Rivayetlere göre, bu olay üzerine Mâide sûresindeki şu âyetler nazil oldu: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının."*[43]

İslâm'da emirlerin hikmetlerinden biri de insanı kötü düşünce ve davranışlardan alıkoyup onu iyiliğe ve güzel ahlâka ulaştırmaktır. İşte orucun hedefi de insanı manevî olgunluğa eriştirip insanî ve İslâmî değerleri onun hayatında yaşanır hâle getirmesidir.[44] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm işlenen bazı günahların arkasından oruç tutulmasını emretmiştir (*kefâret*).[45] Allah Resûlü (sas) ise orucun ahlâkî kazanımlarına işaretle şöyle buyurur: *"Oruç bir kalkandır. Oruçlu, ahlâka aykırı biçimde konuşmasın, cahilce işler yapmasın. Eğer biri kendisiyle tartışmaya veya hakaretleşmeye kalkışırsa iki defa, 'Ben oruçluyum.' desin. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki oruçlunun (açlıktan dolayı) değişen ağız kokusu Allah nezdinde, misk kokusundan daha hoştur."*[46] Oruçta şekilsel olarak yemeden, içmeden ve nefsî arzulardan uzak kalınması esas olsa da manevî gelişimin burada ihmal edilmemesi gerekir. Nitekim Allah Resûlü (sas) oruçlu iken hatalı tutum ve davranışlarını terk etmeyen kişilere şu dikkat çekici uyarıyı yapmıştır: *"Yalan söylemeyi ve yalanla iş görmeyi bırakmayan bir kimsenin, yemeyi içmeyi bırakıp aç kalmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur!"*[47]

Yüce Kitabımız Kur'ân, oruç tutan mümin erkek ve kadınları övmüş, Allah Teâlâ'nın onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırladığını bildirmiştir.[48] Orucun diğer ibadetler arasındaki yerine işaretle, Peygamber Efendimiz, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu bizlere nakletmiştir: *"İnsanın oruç dışında her ameli kendisi içindir. Oruç ise benim içindir, mükâfatını da sadece ben vereceğim."*[49] Yine ilâhî ödül olarak cennette sadece oruç tutanların girebileceği *reyyân* adındaki bir kapıdan bahseden Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü oradan sadece oruçlular girecek, onlardan başka kimse giremeyecektir. 'Oruçlular nerede?' diye çağrılırlar. Onlar da kalkıp o kapıdan girerler. Oruçlular girince o kapı kapanır ve bir daha oradan kimse giremez."*[50]

42 Mâide 5/87-88: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 207-208; Buhârî, "Nikâh", 1.
43 Mâide 5/87-88: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 207-208.
44 Bakara 2/183.
45 Bakara 2/196; Nisâ 4/92; Mâide 5/89, 95; Mücâdele 58/4.
46 Bakara 2/183, 184: Kurtubî, III, 123; Buhârî, "Ṣavm", 2.
47 Bakara 2/183: Kurtubî, III, 123; Buhârî, "Ṣavm", 8; Tirmizî, "Ṣavm", 16.
48 Ahzâb 33/35.
49 Bakara 2/183, 184: Kurtubî, III, 123; Buhârî, "Ṣavm", 9; Müslim, "Ṣıyâm", 163.
50 Buhârî, "Ṣavm", 4; Müslim, "Ṣıyâm", 166.

Müminlerin bütün benlikleriyle bu güzel ibadeti yerine getirdikleri Ramazan ayını diğer aylardan ayıran bir başka özelliği ise Kur'ân-ı Kerîm'in bu ayda indirilmeye başlanmış olmasıdır.[51] Oruç ve Kur'ân gibi iki yüce değerin buluştuğu bu ayın hem oruçla hem de Kur'ân'la geçirilmesi Müminler için nadide bir fırsattır. Kişinin kendisini takviye eden oruca, yolunu aydınlatan Kur'ân'a sarılması, dünyasının ve âhiretinin mâmur olmasına vesiledir.

ORUÇ GÜNAHLARDAN ARINDIRIR

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ
فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ
تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا
اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."

(Mâide 5/89)

Allah'ın koyduğu sınırların çiğnenmesi durumunda Kur'ân'da *kefâret* emredilmektedir.[52] Oruç da bazı kusur ve günahların bir daha işlenmemesi için kefâret olarak tutulması istenen eğitici bir ibadettir. Kur'ân'ın bazı hataların telafisi için bir seçenek olarak orucu göstermesi, orucun kusur ve günahlardan arındıran niteliğine

51 Bakara 2/185.
52 Bakara 2/196; Nisâ 4/92; Mâide 5/89, 95; Mücâdele 58/4.

işaret eder. Kefâret orucu âdeta hastalıktaki tedavi süreci gibi, işlenen kusura göre üç gün, on gün ve iki ay olarak değişkenlik göstermektedir.

Kur'ân'da, hac ve umre için ihrama girdikten sonra bazı engeller sebebiyle tavaf ve vakfe yapamayanların (*ihsâr*) bir kurban kesmeleri emredilir. Konu âyette şöyle ifade edilir: *"Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin..."*[53] Kurban kesme imkânı bulamayan için tutulacak on günlük orucun üç gününün hac sırasında, yedi gününün de aslî vatana dönüldüğünde tutulması emredilir. Böylece kurban ile elde edilmesi hedeflenen Allah'a yakınlığın oruçla yeniden kazanılması istenmektedir.[54]

İhramlı kimsenin avlanması şu âyetle yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin…"*[55] Aksi takdirde bir ceza ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.[56] Önerilen kefâretlerden birisi de oruç tutulmasıdır. Böylece yasağı çiğnemenin cezası çekilmiş olur.[57]

Kur'ân-ı Kerîm, öldürülen bir kimseye karşılık olmaksızın ya da yeryüzünde bir bozgunculuğu önleme gayesi dışında birini öldüreni, tüm insanları öldürmüş gibi kabul eder.[58] Hata ile adam öldürme durumlarında ise kişinin diyet ödemesi ve mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturması gerekir. Âyette önerilen şekilde bir mümin köleyi hürriyetine kavuşturmaya ve diyet cezalarını yerine getirmeye gücü olmayanlar ise iki ay peşpeşe oruç tutarlar.[59] Böylece yol açtıkları durumdan dolayı pişmanlıklarını açık bir şekilde göstermiş ve Allah'tan af dilemiş olurlar.

Câhiliye döneminde Araplar, herhangi bir nedenle birlikte yaşamak istemedikleri hanımlarına *zıhâr* yaparak onları boşuyorlardı. Kadınları bitmek bilmeyen bir sürece mahkûm eden ve zulme dönüşen bu gelenek İslâm'ın ilk yıllarında devam etti. Ancak daha sonraları Kur'ân, kadının hukukunu ve onurunu korumayı hedefleyen bir düzenleme ile bu uygulamayı kaldırdı, bunu yapanlara zıhâr kefâreti getirdi.[60] Ayrıca eşlerine zıhâr yapıp da sonradan bundan vazgeçenlerden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları istendi. Buna gücü yetmeyenlere ise peşpeşe iki ay oruç tutmaları emredildi.[61]

53 Bakara 2/196.
54 Bakara 2/196: Âlûsî, II, 154.
55 Mâide 5/95: Kurtubî, VII, 252-253.
56 Mâide 5/95.
57 Mâide 5/95: Cessâs, IV, 142.
58 Mâide 5/32.
59 Nisâ 4/92.
60 Mücâdele 58/4: Taberî, XXII, 446-456.
61 Mücâdele 58/4: Râzî, XXIX, 51-53.

İnsanlardan bazıları iddia ettikleri bir konunun doğruluğunu güçlendirmek için bilinçli bir şekilde yemine başvururlar. Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın adının kasıtlı olarak ve art niyetle kullanılmasına ve istismar edilmesine engel olmak üzere şöyle buyurulur: *"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar…"*[62] Şu hâlde hangi nedenle olursa olsun, bilerek yapılan yeminlerin bozulmasına karşılık bir kefâret vardır.[63] Bunun için Kur'ân, yeminini bozan kişiden, ailesine yedirdiğinin ortalama seviyesinde on yoksulu doyurması yahut onları giydirmesi ya da bir köleyi özgürlüğe kavuşturmasını istemektedir. Bunlara imkân bulunmaması durumunda ise üç gün oruç tutularak kefâretin karşılanması emredilmiştir. Böylece bilerek yeminini bozan kişi, işlediği bu günah karşılığında bağışlanma ümidiyle bir bedel ödemiş olur.

Oruç tutmak, Allah Teâlâ'ya bağlılığını sunmak ve O'nun koruması altına girmektir. Bu yönüyle oruç insanı eğiten ve olgunlaştıran bir ibadettir. Kişiye gözüne, kulağına, diline, kalbine hâkim olmayı, kısaca bedenen ve ruhen kötülükten uzak durmayı öğretir. Oruç sayesinde insan, bir süreliğine de olsa sonu gelmez iştah, şehvet ve arzularına sınırlama getirmiş olur. Şükür ve ibadet isteğinin önü açılır. Böylece katılaşmış kalpler yumuşar. Oruç aç ve susuz insanların hâlini anlama imkânı verir. Toplumsal kaynaşma ve dayanışmayı güçlendirir. Yardımlaşma ruhuyla gönül bağlarının kurulmasına yardımcı olur. Oruç tutanlar, Allah'ın hoşnutluğunu elde eder, af ve mağfiretine nail olur. Cennette sırf onlar için hazırlanmış *reyyân* kapısından geçmekle ödüllendirilir.

62 Mâide 5/89.
63 Mâide 5/89: Cessâs, IV, 115; *Kur'an Yolu*, II, 333.

ZEKÂT

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَۜ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir."

(Âl-i İmrân 3/92)

وَالَّذٖينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ ﴿٤﴾

"Onlar zekâtı verirler."

(Mü'minûn 23/4)

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّٖيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ
اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onları arındırmak ve temizlemek üzere mallarından zekât al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."

(Tevbe 9/103)

اَلَّذٖينَ يُقٖيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾
اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

"Onlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar âhirete de kesin olarak iman ederler. İşte onlar Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler, kurtuluşa erenler de yalnız onlardır."

(Lokmân 31/4-5)

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

"Namazı kılın; zekâtı verin; Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz."

(Nûr 24/56)

وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ وَيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ د۪ينُ الْقَيِّمَةِۜ ﴿٥﴾

"Onlara muvahhidler olarak yalnız Allah'a boyun eğip O'na kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Dosdoğru din de budur."

(Beyyine 98/5)

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

"İman edip dünya ve âhiret için iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."

(Bakara 2/277)

رِجَالٌۙ لَا تُلْه۪يهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَا۪يتَٓاءِ الزَّكٰوةِۙ يَخَافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ ف۪يهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُۙ ﴿٣٧﴾

"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyduğu insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."

(Nûr 24/37)

وَف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı."

(Zâriyât 51/19)

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/60)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kişiler gibi, verdiğiniz kimselerin başına kakmak ve onları incitmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. O kimsenin durumu şuna benzer: Üzerinde toprak bulunan düz ve yalçın bir kaya vardır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, (toprağı süpürüp götürerek) onu çıplak bir hâlde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez."

(Bakara 2/264)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan muhtaçların gözetilmesine yönelik âyetler, nüzûl sürecinin hemen tamamına yayılmıştır.[1] Bunun yollarından birisi olan zekât üzerinde, Mekke döneminden itibaren özel olarak durulmuştur. Kur'ân'da *zekât* kelimesi 32 defa yer alır. 30 yerde "gönüllü ya da farz bir ibadet olarak yapılan maddî yardım" mânasında kullanılır. Diğer iki kullanımda ise "günahlardan arınma ve ahlâk bakımından temiz olma" anlamına gelir.[2] Zekât kelimesi âyetlerin çoğunda "vermek" (*îtâ'*) fiili ile beraber isim hâliyle tekrar eder. Bir yerde "Zekât görevlerini edâ ederler." anlamında *fâ'ilûn* kelimesiyle birlikte kullanılır.[3] Zekâtın Kur'ân'daki kullanımlarında en dikkat çeken ise namazla beraber anılmasıdır. 26 âyette "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin." (*ekîmü's-salâte ve âtü'z-zekâte*) şeklinde namaz ve zekât birlikte emredilir.[4] Kur'ân, mülkün gerçek sahibinin ve rızkı verenin Yüce Allah olduğunu belirtir.[5] Dolayısıyla insanın elindeki servet, imtihan vesilelerinden biridir.[6] Allah Teâlâ, kullarından bazılarının rızkını çok, bazılarınınkini az vermektedir.[7] Bu sebeple maddî imkânların yoksullarla paylaşılması mümin olmanın bir gereğidir. Pek çok âyette yetim, fakir ve yoksullara iyilik yapılması ve onların doyurulması emredilir.[8] Yoksulu doyurmaya teşvik etmemek, muhtaca yardımı engellemek eleştirilir. Bu tutumun cehennemliklerin bir özelliği olduğu ifade edilir.[9] Çünkü Kur'ân, servetin sadece zenginler arasında el değiştiren bir varlık olmaktan

1 Örneğin bk. Bakara 2/83; Nisâ 4/36; İsrâ 17/26; Rûm 30/38; Kalem 69/24; Hâkka 69/34; Müddessir 74/44.
2 Kehf 18/81; Meryem 19/13.
3 Mü'minûn 23/4: Taberî, XVII, 11.
4 Bakara 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ 4/77, 162; Mâide 5/12, 55; Tevbe 9/5, 11, 18, 71; Meryem 19/31, 55.
5 Yûnus 10/31; Hicr 15/21; Fâtır 35/3; Necm 53/48; Hadîd 57/10.
6 Enfâl 8/28; Tegâbün 64/15.
7 Bakara 2/212; İsrâ 17/30; Ankebût 29/62; Şûrâ 42/19.
8 Bakara 2/83, 177, 215, 273; Nisâ 4/36; Hac 22/28; Nûr 24/22; İnsân 76/8.
9 Hâkka 69/34; Müddessir 74/44; Fecr 89/17-18; Mâûn 107/2-3.

çıkmasını hedefler.[10] Zenginin malında yoksulun da hakkı olduğunu[11] ve bu hakkın verilmesi gerektiğini[12] söyler.

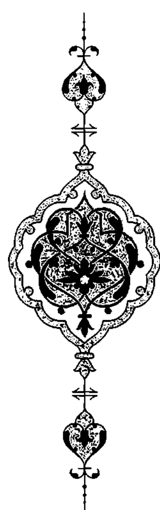
Zekât kelimesinin türediği *ze-ke-ye* kökü, sözlükte "artmak, çoğalmak ve temiz olmak, arınmak" anlamlarını içerir.[13] Zekât, "farz bir ibadet olarak Kur'ân'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından belli bir pay ayrılması" şeklinde tanımlanmıştır.[14] Kavramın kökündeki artmak ve arınmak anlamları, zekât veren kişinin malının temizlenip bereketlendiğine işaret eder. Yılda bir defa verilen zekât, kişinin hayırlarının çoğalmasına ve nefsinin kötü tutum ve davranışlardan arınmasına vesile olur.[15]

Zekât, Kur'ân'da gönüllü yapılan bağış anlamındaki *sadaka* kavramıyla yakından ilişkilidir. Hatta bazı âyetlerde sadaka kelimesi ile doğrudan farz olan zekât kastedilmiştir.[16] Yüce Allah'ın lütfettiği nimetlerin hayır yolunda harcanması demek olan *infâk* kavramı ise zekâtı da içine alan daha geniş bir anlama sahiptir. Kur'ân'da namaz ve zekât arasında kurulan bağın, dünya ve âhiret saadetinin ancak şahsî ve sosyal sorumlulukların yerine getirilmesi ile gerçekleşeceğini anlattığı söylenebilir. Yine zekâtın mal (ç. *emvâl*), zirâî ürünler, hak, pay, *birr* (iyilik), *sâil* (durumunu açıktan arz eden), *mahrâm* (fakir olduğu hâlde iffetinden dolayı dilenmeyen), *fakir*, *miskîn* (düşkün), *gârim* (borçlu), *ibnü's-sebîl* (yolcu, yolda kalmış), *ribâ* (artmak), *tezkiye* (nefsi arındırmak) ve benzeri konu ve kavramlarla da bağlantısı dikkat çekmektedir.

---

10 Haşr 59/7.
11 Zâriyât 51/19; Meâric 70/24-25.
12 İsrâ 17/26; Rûm 30/38.
13 İbn Fâris, III, 17; Cevherî, VI, 2368; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâġa*, I, 418.
14 Râgıb el-İsfahânî, s. 213; Tehânevî, I, 907.
15 İbn Fâris, III, 17; Râgıb el-İsfahânî, s. 213-214.
16 Tevbe 9/60, 103.

MÜMİN, MALINI GÖNÜL RIZASIYLA PAYLAŞIR

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.”

(Âl-i İmrân 3/92)

Hicretten önce Müminler, Müşriklerin çok ağır baskı ve zulümlerine mâruz kalıyorlardı. Kureyşli Müşrikler, İslâm’ı seçen kölelerine binbir türlü işkenceler yapıyorlardı. Hz. Ebû Bekir bu duruma kayıtsız kalmadı. Zayıf ve yaşlı birçok Müslüman köleyi büyük paralarla satın alıp hürriyetlerine kavuşturdu. Servetini böyle zayıf kimseler için harcadığını gören babası Ebû Kuhâfe, “Oğlum, yaşlı ve güçsüz kadınları satın alıp özgürlüğüne kavuşturuyorsun. Keşke güçlü kuvvetli erkekleri alıp özgürlüğüne kavuştursan, daha sonra onlar senin yanında olurlar, sana arka çıkarlar, seni korurlar.” dedi. Hz. Ebû Bekir ise “Babacığım! Ben bunu Allah rızası için yapıyorum.” diye karşılık verdi.[1] Yüce Allah onun sırf Allah rızası için ortaya koyduğu bu fedakârlığını takdir eden şu âyetleri indirdi: *“Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan (cehennemden) uzak tutulur. O öyle biridir ki, hiç kimsenin kendisi üzerinde karşılığını ödeyeceği bir hakkı olmadığı hâlde sırf Yüce Rabbinin rızasını kazanmak için yardım eder. Elbette o hoşnutluğa erecektir.”*[2]

---

1 Leyl 92/5: Taberî, XXIV, 466.

2 Leyl 92/17-21.

Kur'ân-ı Kerîm, Müminleri şöyle tasvir eder: *"Onlar namazlarını dosdoğru kılan, zekâtlarını veren ve âhirete kesinkes inanan kimselerdir."*[3] Bu âyette namaz kılmaları, zekât vermeleri ve âhirete iman etmeleri Müminlerin üç temel niteliği olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla zekât vermenin âhirete imanla sıkı bir bağı vardır. Çünkü karşılığını sadece Allah Teâlâ'dan bekleyerek malını ihtiyaç sahipleriyle paylaşmak, âhirete kuşku duymadan iman edenlerin yapabileceği bir iştir. Bu da imanın infak etmekle pekişeceğinin bir göstergesidir. Sağlam imanlı Müminler, Kureyş Müşriklerinin aksine mallarından muhtaçlara vermekten çekinmemişlerdir.[4] Mü'minûn sûresinde de Müminlerin nitelikleri sayılırken *"Onlar zekâtı verirler."*[5] buyurulur. Anlaşılmaktadır ki zekât vermek mümini mümin yapan aslî özelliklerden birisidir. Çünkü zekât veren kişi, kazancını kendi başarısı değil, Yüce Allah'ın bir lütfu ve emaneti olarak görür. İçinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kendinde sorumluluk hisseder. Zekât ve sadaka vererek Rabbine ve İslâm toplumuna olan sadakat ve samimiyetini gösterir. Nitekim Kur'ân'da Münafıkların gönüllü hayır faaliyetlerinden nasıl uzak durdukları ve Resûlullah'ın yanındaki yoksullara yardım edilmesine nasıl karşı çıktıkları anlatılır. Dolayısıyla zekât vermek ve samimi olarak iman etmek arasındaki ilişki açıkça görülür.[6] Bu sebeple zekât verebilmek ancak inananların bir niteliği olabilir.[7]

Kur'ân, Allah'ı inkâr edenlerin zekât vermediklerine dikkat çeker. Çünkü onlar amellerin hesabının sorulacağı bir güne inanmazlar. Bencil ve cimridirler. Bu durum âyette şöyle anlatılır: *"Onlar mallarından muhtaç olanları yararlandırmazlar ve onlar âhireti de inkâr ederler."*[8] Kâfirler dünyevî çıkarlarına çok düşkündürler. Mallarında yoksulların hakkı olduğunu kabul etmez, kazançlarını sırf kendi çabalarıyla elde ettiklerini öne sürerler. Bu sebeple de servetlerinden kimseye pay ayırmazlar. Küfür ve imanın ayrıştığı noktada zekât vardır ve Hz. Peygamber (sas) zekâtın İslâm'ın beş esasından biri olduğunu ifade etmiştir.[9] Zekât bir anlamda İslâm'ın köprüsü olarak nitelenir.[10] O köprüyü geçen kurtuluşa erecek, geçemeyen ise helâk olacaktır. Nitekim Resûlullah'ın vefatından sonra dinden dönenler de zekât vermeyeceklerini ilân etmişler, bunun üzerine halife Hz. Ebû Bekir onlara savaş açmıştır.[11]

---

3 Neml 27/3; Lokmân 31/4.
4 Neml 27/3: Râzî, XXIV, 178 Ebüssuûd Efendi, IV, 243; İbn Âşûr, XIX, 219.
5 Mü'minûn 23/4.
6 Tevbe 9/54; Münâfikûn 63/7.
7 Mü'minûn 23/4: Mâtürîdî, X, 8-9.
8 Fussılet 41/7.
9 Müslim, "Îmân", 20, 21.
10 Taberânî, VIII, 380.
11 Fussılet 41/7: Taberî, XX, 380; Zemahşerî, V, 369; Kurtubî, XVIII, 392-393.

Kur'ân, mallarının zekâtını vermekte cimri davrananların kötü bir iş yaptıklarını ve bunun sonucunun onların aleyhine olacağını bildirir: *"Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[12] Taberî (ö. 310/923), bu âyetin kim olursa olsun zekâtını vermeyen ve bu konuda cimri davranan kişileri kastettiği görüşünü tercih etmektedir.[13] Hz. Peygamber (sas) de bu âyeti açıklama mahiyetinde şöyle buyurur: *"Bir kimseye Allah Teâlâ mal verir, o da zekâtını ödemezse, bu mal kıyamet günü zehirli büyük bir yılan hâlinde karşısına çıkarılır. Yanaklarının üzerinde gazap ve zehirinin şiddetini gösteren iki siyah nokta vardır. O gün bu azgın yılan, mal sahibinin boynuna dolanıp ağzını kapatacak şekilde iki yanağından şiddetle ısırır ve: 'Ben senin dünyada çok sevdiğin malınım, ben senin hazinenim!' der."* Daha sonra Resûlullah, sözlerine delil olarak bu âyet-i kerîmeyi okumuştur.[14]

Zekât, mümin için tam anlamıyla maddî ve manevî bir arınma vesilesidir. Yüce Allah zekâtın bu yönüne işaret ederek Hz. Peygamber'e şöyle emretmiştir: *"Onları temizlemek ve arındırmak üzere mallarından sadaka (zekât) al. Bir de onlar için dua et, çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."*[15] Âyetteki *sadaka* kelimesi ile zekât kastedilmiştir. Âyetten zekâtın temizleme (*tathîr*) ve ondan daha mübalağalı bir mâna ifade eden arındırma (*tezkiye*) özelliğine sahip olduğu anlaşılır. Böylece zekât günahların kalpte bıraktığı izlerden, içimizde bıraktığı sıkıntılardan temizlenmek için bir vesile olur. Kişi zekât vererek katı yüreklilik, cimrilik ve aşırı mal sevgisi gibi kötü hasletlerden kurtulabilir. Hz. Peygamber (sas) de *"Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalanını temizlemek için farz kıldı."*[16] buyurmuştur. Mal, insanoğluna Allah'ın hediyesidir ve onu gönül rızası ile paylaşmak Allah'ın hoşnutluğunu kazandırır. Zekât, her yıl malın arınmasını ve bereketlenmesini sağlar. Bu sebeple zekât ile kişinin mal varlığında oluşacak maddî eksilmenin malın kusurlarından arınıp bereketlenmesiyle karşılandığı söylenebilir. Bazı müfessirler âyetteki *tezkiye* kavramının "arttırma" anlamından hareketle, zekât veren kişinin malı kadar sevaplarının da bereketleneceğini ve manevî derecesinin artacağını ifade ederler.[17]

---

12 Âl-i İmrân 3/180.
13 Âl-i İmrân 3/180: Taberî, VI, 270-271.
14 Âl-i İmrân 3/180: İbn Kesîr, III, 278; Buhârî, "Zekât", 3; Tirmizî, "Tefsîr", 3/3012.
15 Tevbe 9/103.
16 Ebû Dâvûd, "Zekât", 32.
17 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 659; Mâtürîdî, VI, 446; Mâverdî, II, 398; Râzî, XVI, 183-184.

Ayrıca âyetlerde malını vererek arınan kimselerin kurtuluşa ereceği[18] ve cehennemden uzak tutulacağı[19] belirtilir.

Zekâtın önemli toplumsal hedeflerinden biri, Müminlerin arasındaki dostluk ve muhabbetin gelişmesini sağlamaktır. Kur'ân, mümin erkek ve kadınların birbirlerini koruyup gözettiklerini anlatırken zekâttan da söz eder: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin yardımcılarıdır; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir."*[20] İnananlar, dostluklarını ve iyi niyetlerini yardımlaşarak gösterirler. Birbirlerinin ihtiyaçlarını gözetir, dert ve sıkıntılarına ortak olurlar. Âyette Müminlerin dost olduğunun vurgulanması, İslâm toplumunun kendi içindeki dayanışmayı kuvvetlendirmesi gerektiğine işaret etmektedir. Böylece zekât, toplum katmanları arasındaki farkı en aza indirerek ümmet içindeki yakınlaşmanın, kaynaşmanın, beraberliğin ve sevginin güçlenmesine vesile olur. Bu âyet-i kerîmenin Medine'deki Münafıkların kötü davranışlarından ve zararlı faaliyetlerinden bahseden âyetlerden hemen sonra gelmesi anlamlıdır. Ayrıca âyetin sonunda birbirleriyle dost Müminlerin Allah'ın merhametine eriştikleri belirtilir. Bundan da anlaşılmaktadır ki zenginlerin fakir ve yoksulları kollayıp onlarla imkânlarını paylaşması, aralarında rahmetin yayılmasına neden olur.[21]

ZEKÂT, NAMAZLA BİRLİKTE KURTULUŞA ULAŞTIRIR

اَلَّذٖينَ يُقٖيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى
مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

"Onlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar âhirete de kesin olarak iman ederler. İşte onlar Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler, kurtuluşa erenler de yalnız onlardır."

(Lokmân 31/4-5)

18 A'lâ 87/14.
19 Leyl 92/17-18.
20 Tevbe 9/71.
21 Tevbe 9/71: Taberî, XI, 556-557; Mâtürîdî, VI, 409-410; Zemahşerî, III, 67.

Hz. Ebû Bekir henüz yeni halife seçilmişti. Peygamberimizin vefatının ardından bazı şahısların peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı ve bazı kabilelerin dinden döndüğü haberleri gelmeye başlamıştı. Birtakım bedevî Arap kabileleri de Medine'ye heyetler gönderip namaz kılacaklarını ancak zekât vermeyeceklerini bildirdiler. Müminler, bu sahte peygamberlerle ve dinden çıkarak isyan eden kabilelerle savaşılması gerektiğini düşünüyorlardı. Ancak zekât vermeyenlerle savaşılması hususunda ihtilâf ortaya çıktı. Hz. Ömer *"Lâ ilâhe illallah"* diyenlerle savaşmanın doğru olmadığını söyledi. Başkaları da o sene zekât toplamamayı önerdiler. Fakat Hz. Ebû Bekir kararlıydı. İsyan edenlerle mücadele edecekti. *Namaz* ile *zekâtın* arasının açılmasına izin vermeyeceğini ifade ederek Müslümanlara şöyle seslendi: "Allah'a yemin olsun, namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaşacağım. Zira zekât, malın hakkıdır. Vallâhi, Resûlullah'a zekât olarak vermekte oldukları bir oğlağı bile vermeseler, onu almak için onlarla savaşacağım." Böylece bizzat kendisi ordunun başına geçti ve isyancıların üzerine yürüdü. Bazı kabilelere karşı da Hâlid b. Velîd'in komutasında ordu gönderdi. Birçok sahâbînin şehadetine sebep olan bu savaşlar sonucunda isyanlar bastırıldı.[22]

Kur'ân'da birçok âyette namaz ve zekât birlikte anılır. Zekâtı namazdan ayırmak, bu bütünlüğü bozmak anlamına gelir. Namaz bedenen, zekât ise mal ile ifa edilmeleri yönüyle ibadet hayatının genelini kuşatırlar. İnsan, namaz kılarak ruhuyla, bedeniyle, zihin ve gönül dünyasıyla Allah'a yönelip O'na olan bağlılığını sunarken, zekât vererek de elindeki bütün maddî imkânları Allah yolunda feda etmeye hazır olduğunu ilân eder. Böylelikle hem bizzat kendi varlığını hem de sahip olduğu mal varlığını iman ve salih amel uğruna seferber eder. Kur'ân'da namaz ve zekâtın iman ve ibadet bütünlüğü içinde emredildiği görülür. Âyetlerde bu iki ibadet, Allah'a ve âhirete iman,[23] Allah ve Resûlü'ne itaat[24] vurgusuyla birlikte anılmıştır. Namaz ve zekâtın beraber zikredildiği bazı âyetlere bakıldığında ise bu ibadetlerin sadece İslâm ümmetine değil, önceki ümmetlere de emredildiği görülür.[25] Kısaca namaz kılmak ve zekât vermek her zaman Müminlerin temel vasıflarından sayılmış,[26] kişinin mümin olduğunun göstergesi kabul edilmiştir.[27] Namaz ve zekâtlarını edâ edenler âhirette ödüllendirileceklerdir.[28] Müşriklerin her türlü zulüm ve baskılarına

---

22 Fussılet 41/7: Taberî, XX, 380; Buhârî, "Zekât", 1; Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, s. 30-32.
23 Nisâ 4/162; Tevbe 9/18; Nûr 24/37; Neml 27/3; Lokmân 31/4.
24 Bakara 2/177; Tevbe 9/71; Hac 22/78; Nûr 24/56; Ahzâb 33/33; Mücâdele 58/13.
25 Bakara 2/43, 83; Mâide 5/12; Enbiyâ 21/73; Beyyine 98/5.
26 Nisâ 4/162; Neml 27/3; Lokmân 31/4.
27 Tevbe 9/5, 11.
28 Bakara 2/110, 277; Nisâ 4/162; Nûr 24/56; Müzzemmil 73/20.

rağmen, cihada izin verilmediği dönemde bile, Müminlere namaz kılmaları ve zekât vermeleri tavsiye edilmiştir.[29] Bu itibarla inananlar namazlarını kılma ve zekâtlarını verme konusunda son derece duyarlıdırlar. Dünya, bütün meşgalesine ve çekiciliğine rağmen onların bu iki ibadeti yerine getirmelerini engelleyemez.[30] Namaz ve zekât, mutlak iyilik ve erdem sahibi kimselerin şiarıdır.[31] Bunlar, Allah'ın mescidlerini imar edenlerin terk etmedikleri ibadetlerdir.[32] Bu nedenle Müminler kendilerine güç ve iktidar verildiğinde de namazlarını ve zekâtlarını ihmal etmezler.[33]

Hz. Muhammed'den (sas) önceki peygamberlere de diğer ibadetlerle beraber zekât vermeleri emredilmiştir: *"Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize hep kulluk ettiler."*[34] Böylece Yüce Rabbimiz, İbrâhim, İshak ve Ya'kûb peygamberlere zekât vermeyi vahyettiğini bildirmiştir. Yine Hz. İsmâil, Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları zekât vermekle sorumlu tutulmuşlardır.[35] Îsâ (as) da daha beşikteyken *"Nerede olursam olayım o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı farz kıldı."*[36] demiştir. Bu âyetler, şekil ve şartları aynı olmasa da önceki şeriatlarda da zekât ibadetinin bulunduğunu açıkça gösterir. Dolayısıyla zekât, bütün peygamberlerin toplumlarına öğrettiği yoksulların korunmasına yönelik malî bir ibadet olmuştur.

Zekât vermek kişiyi cimrilik, tamah, açgözlülük, mal biriktirme hırsı, kibir ve merhametsizlik gibi kötü huylardan temizleyerek nefsi ıslah eder. Kur'ân-ı Kerîm'de *"Onlar ne ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyduğu kimselerdir. Yine onlar gözlerin ve kalplerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."*[37] buyurulur. İnsanoğlunun nefsi mal ve paraya düşkün olduğu için kendisini ticarete, alım satım işlerine kaptırabilir, zekât ve infaktan uzak durabilir. Âyette bahsedilen kimseler ise ellerindeki mülkün imtihan için verildiği bilincine sahip olduklarından zekâtı terk etmezler. Bu açıdan âyetin dünya-âhiret dengesini iyi kuran, ebedî olanı geçici olana değişmeyen gerçek mümini tasvir ettiği söylenebilir.[38]

---

29 Nisâ 4/77.
30 Nûr 24/37.
31 Bakara 2/177.
32 Tevbe 9/18.
33 Hac 22/41.
34 Enbiyâ 21/73.
35 Bakara 2/83, Mâide 5/12, A'râf 7/156, Meryem 19/55.
36 Meryem 19/31.
37 Nûr 24/37.
38 Nûr 24/37: *Kur'an Yolu*, IV, 83-84.

Diğer bir âyette de şöyle buyurulur: *"Eğer tövbe ederler, namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilmek isteyenler için âyetleri ayrıntısıyla açıklıyoruz."*[39] Bu âyete göre namazla birlikte zekât, İslâm kardeşliğinin ve bir arada yaşamanın temelini oluşturur. Âyet, Müşriklerle ilgili nâzil olmuştur. Müşrikler hicretten önce Müminlere ambargo uygulamış, fiziksel ve duygusal baskılarla onlara zulmetmişlerdi. Hicretten sonra Müminler güçlenince onlarla mücadele ettiler, savaşların ardından anlaşma yaptılar. Ancak Müşrikler verdikleri sözlere uymadılar. Bu âyeti de içeren Tevbe sûresi böyle bir ortamda nâzil olmuş ve Müminlere barış antlaşmalarını bozan Müşriklere karşılık vermeleri emredilmişti. Diğer bir âyette de bu husus şöyle ifade edilir: *"Haram aylar çıkınca Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah bağışlayan, esirgeyendir."*[40] Âyetlerden anlaşılmaktadır ki Müşriklere karşı cihad edilirken tövbe ve barış yolu açık tutulacak, namaz kılıp zekât verenlere dokunulmayacaktı. Zira tövbe etmeleri küfür ve şirkten imana döndüklerini gösteriyordu. Namazı kılıp zekâtı vermeleri ise onların İslâm'ı seçip Allah ve Resûlü'nün hükmüne boyun eğişlerinin dışa vurumuydu.

Yüce Rabbimiz İslâm'ın temel ibadetlerinden biri olan zekât sorumluluğunu hakkıyla yerine getirmenin kişinin günahlarının affedilmesine, cennete girmesine ve ilâhî rahmete kavuşmasına vesile olacağını şöyle bildirir: *"Andolsun ki Allah, İsrâiloğullarından söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden on iki başkan göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: 'Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur.'"*[41] Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette sözü edilen ibadetleri yapmalarına karşılık İsrâiloğullarına vaat ettiği nimetlerin diğer bütün ümmetler için de geçerli olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim diğer bazı âyetlerde herhangi bir ümmet ya da kavimle sınırlamaksızın, zekât verenlerin Allah'ın merhametini kazanacakları ve O'na dost olacakları ifade buyrulur.[42]

Yoksulların ihtiyaçlarını gözeterek zekât ve sadaka verenler Kur'ân'da şöyle müjdelenir: *"İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah*

39 Tevbe 9/11.
40 Tevbe 9/5.
41 Mâide 5/12.
42 A'râf 7/156; Hac 22/78; Nûr 24/56.

katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar (manevî kârlarını) kat kat arttıranlardır."[43] Bu âyette zekât, mallarını arttırmak için insanların başvurdukları haksız ve haram bir kazanç yolu olan faiz ile karşılaştırılmaktadır. Buna göre, faizin âhirette hiçbir kazancı olmazken zekât kat kat sevaba vesile olacaktır.[44] Zekât verenlerin ödülleri Rableri katındadır ve onlar korku ve üzüntü yaşamayacaklardır. Zira zekât, faizin aksine dünyevî bir beklenti olmaksızın muhabbet ve şefkat duygusuyla sırf Allah rızası için verilir.[45]

ZEKÂT, FAKİRİN HAKKIDIR

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı."
(Zâriyât 51/19)

Sahip olunan her türlü malın, hayvanın, paranın, altının ve gümüşün *nisap* miktarına ulaştığı takdirde ödenmesi farz olan zekâtı vardır. Âyetlerde belirtildiği gibi toprak ürünlerinden de "öşür" olarak adlandırılan zekâtın verilmesi gerekir: *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve yerden size çıkardıklarımızın iyilerinden hayra harcayın…"*[46] *"Çardaklı ve çardaksız bağları, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."*[47] Peygamberimiz de yağmur ve nehir sularıyla sulanan ürünlerden onda bir, el emeği ile sulananlardan ise yirmide bir oranında zekât verilmesi gerektiğini ifade eder.[48]

Zekât verilecek yerler Kur'ân'da açıkça sayılmıştır: *"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar,*

---

43 Rûm 30/39.
44 Bakara 2/110, 277; Nisâ 4/162; ayrıca bk. Bakara 2/245, 265, 276.
45 Rûm 30/39: Mâtürîdî, XI, 200; Zemahşerî, IV, 581.
46 Bakara 2/267.
47 En'âm 6/141.
48 Buhârî, "Zekât", 55.

kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."[49] Âyette sekiz sınıftan bahsedilir. Bunlardan fakirler ve düşkünler (*miskîn*) aslî ihtiyaçlarını karşılayamayanlardır. Farklı görüşler olmakla birlikte, fakirin durumu düşkünlere göre biraz daha iyidir. Düşkün ya da miskin olarak anılan kimse, hiç malı olmayandır. Zekât işlerini yürütmekle görevli memurlara da geçimlerini sağlayacak kadar zekât verilir. Hz. Peygamber (sas) döneminde zekâtlar bu görevliler eliyle toplanıp dağıtılmıştır. "Kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenenler" ifadesiyle, müellefe-i kulûb yani gayr-i müslimler veya İslâm'ı seçmiş ama tam anlamıyla kalplerine iman yerleşmemiş kimseler kastedilmektedir. Zekât verilecek diğer bir kesim ise erkek ve kadın kölelerdir. Onlar aldıkları bu zekâtları kullanarak özgürlüklerini kazanabilirler. Yine borç altına girmiş ve borcunu ödeyecek malı veya parası olmayan kimselere de zekât verilir. Âyette "Allah yolunda" olanların da zekâttan haklarının olduğu ifade edilir. Müfessirlerin çoğu bu ifade ile savaş hazırlığı yapacak geliri olmayan gazilerin kastedildiğini söyler. Ancak âyetin daha geniş anlamda, hac yolculuğuna çıkmış olanlar gibi Allah yolunda hayır işleyen kimseleri kapsadığını ifade edenler de olmuştur. Zekât verilecek son sınıf ise yolculardır. Yolcu zengin olsa da memleketindeki malına ulaşamadığı için maddî yardıma ihtiyaç duyabilir. Bu şekilde yolda kalmış olanlara da zekât verilir.[50]

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette fakirler, yoksullar, dilenenler, yetimler, yolda kalmışlar ve kölelerin zekât, ganimet, sadaka ve infakın sarf edileceği ihtiyaç sahipleri olduğu ifade edilir.[51] Yurtlarından zorla çıkarılan muhacirlere ensarın nasıl kol kanat gerdiğinden bahsedilir. Onları nasıl muhabbetle karşıladıkları, kendi ihtiyaçları olsa bile muhacirleri kendilerine tercih ettikleri (*îsâr*) anlatılır.[52] Yüce Kitabımız, yardım edilmesini tavsiye ettiği bazı ihtiyaç sahiplerinin edep ve onurlarından dolayı yoksulluklarını gizlediklerini şöyle haber verir: *"Kendilerini Allah yoluna adayan (bu yüzden) yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirlere verin. Edeplerinden dolayı yoksulluklarını gizli tuttukları için insanlar onları zengin sanırlar. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar insanları rahatsız edip bir şey istemezler. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."*[53] Resûlullah (sas) ise şöyle buyurur: *"(Zekât*

---

49 Tevbe 9/60.

50 Tevbe 9/60: Taberî, XI, 509-530; Mâtürîdî, VI, 383-396; Zemahşerî, III, 59-61; Beyzâvî, II, 60-61; Tahâvî, I, 356-390; Kurtubî, X, 244-284.

51 Bakara 2/177, 273; Tevbe 9/60; Rûm 30/38; Haşr 59/7-8.

52 Haşr 59/9.

53 Bakara 2/273.

verilecek) miskin, ihtiyacını bir iki hurma ya da bir iki lokmanın giderebileceği kimse değildir. Asıl miskin istemekten çekinen kişidir."[54]

Medine'de hurma toplama mevsimi gelmişti. Ensar, bahçelerinden topladıkları salkım salkım taze hurmaları Mescid-i Nebevî'nin sütunlarının arasına gerilmiş iplere asıyordu. Muhacirlerin fakirleri de gidip onlardan yiyordu. Birisi oradaki hurmaların çokluğuna bakıp câiz olacağını zannederek aralarına değeri düşük hurma salkımlarını da kattı. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu:[55] *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Yoksa size verildiğinde küçümser bir bakışla isteksizce kabul edeceğiniz değersiz şeyleri, hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir ve bütün hamd ve övgüler O'na mahsustur."*[56] Kendisi için istediğini kardeşi için de istemekle mükellef olan Müminler, bu âyet ile kendi hoşlarına gitmeyen bir şeyi hayır olarak muhtaç kimselere vermemeleri konusunda uyarılmışlardır. Peygamberimiz (sas) de çürük ve düşük kaliteli ürünlerin zekât olarak verilmesini uygun görmemiştir.[57] Kur'ân'da ihtiyaç sahiplerine yardımın, onlara değer verildiğini gösteren tavırlarla, nezaket ve itinayla yapılmasına özellikle dikkat çekilir. Yardım edilen kişinin onuruna saygı duyulması, yardım edenin kendini onun yerine koyarak özenli davranması şarttır. Zekât veya sadaka alan kimseyi incitmemek, yapılan yardımı başa kakmamak gerektiği şöyle ifade edilir: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve (fakiri) incitmek suretiyle boşa çıkarmayın. Böyle kimsenin durumu şuna benzer: Üzerinde toprak bulunan düz, yalçın bir kaya vardır. Sağanak bir yağmur yağmış ve (üzerindekini süpürüp götürerek) onu çıplak bir kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıkları hiçbir şeyden yararlanamazlar. Allah, inkârcı topluluğa hidayet etmez."*[58]

Zekât konusunda gözetilmesi gereken hususlardan biri de onu geciktirmeden hemen vermektir. Çünkü zekât, zenginin malındaki fakirin hakkıdır.[59] Sadaka ve zekâtlar ihtiyaç sahiplerine gizliden de açıktan da ulaştırılabilir.[60] Gizlice verilmesi zekât alan kişinin rencide olmaması için daha uygundur. Bu şekilde veren için gösterişe kayma endişesi de ortadan kalkmış olur. Zira zekât gösteriş olsun diye değil,

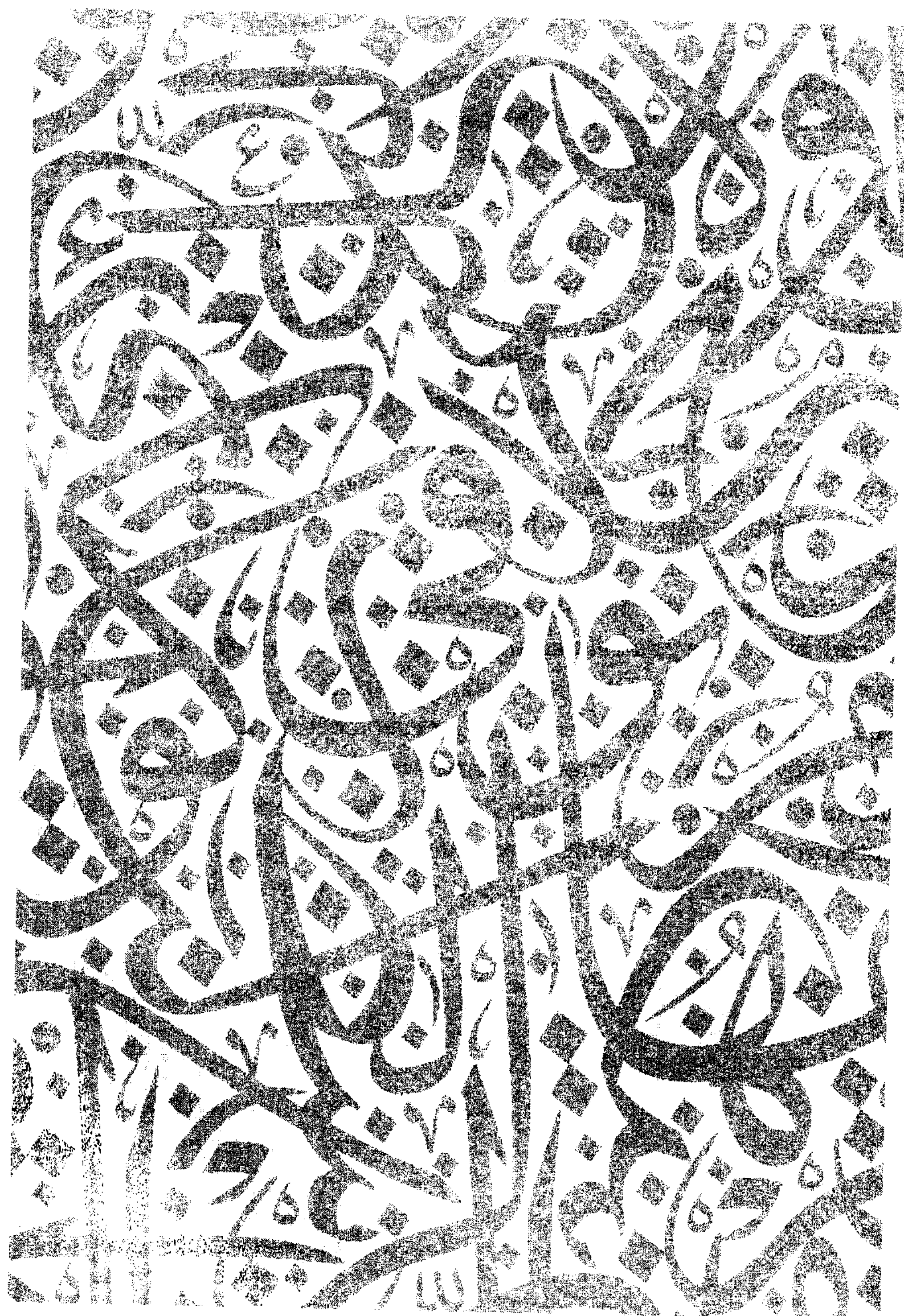
54 Bakara 2/273: İbn Kesîr, II, 477; Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 102.
55 Bakara 2/267: Taberî, IV, 699.
56 Bakara 2/267.
57 Bakara 2/267: İbn Kesîr, II, 468; Nesâî, "Zekât", 27.
58 Bakara 2/264.
59 Zâriyât 51/19; Meâric 70/24-25.
60 Bakara 2/271, 274.

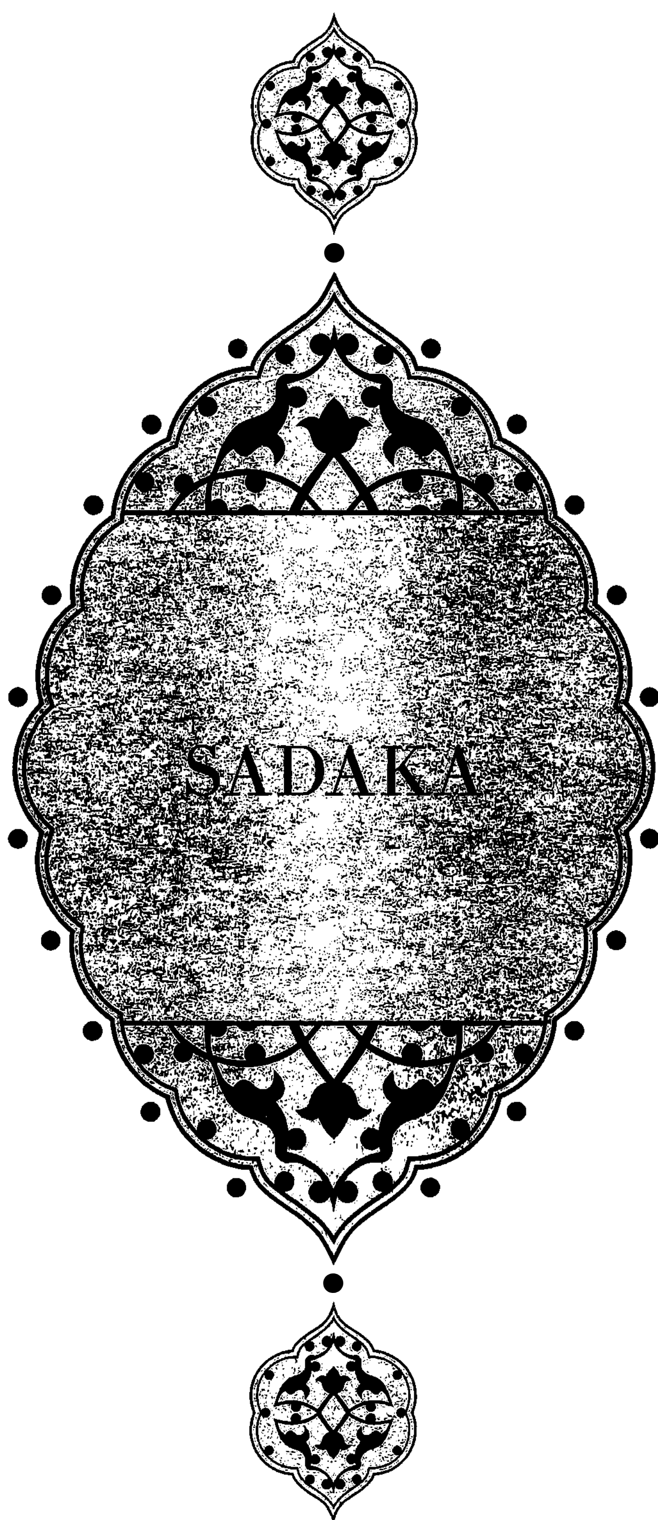
Allah rızası için verilir.[61] Açıktan verilmesi ise riya olmadıkça başkalarını zekât vermeye teşvik eder.

Zekât, önceki ümmetlerde de uygulanan aslî bir ibadettir. Namaz kılmak gibi zekât vermek de kişinin imanının, Rabbine olan sevgisinin, O'nun emirlerine itaatinin yansımasıdır. Dolayısıyla zekât Kur'ân'da iman, itaat ve namazla birlikte İslâm toplumuna âidiyetin şartlarından biri olarak sunulmuştur. Zekâtlarını gönül huzuruyla ve samimiyetle verenler, Allah'ın rahmetiyle ve cennetle müjdelenmiştir. Zekâtın bireysel olarak dünya ve âhireti güzelleştiren kazanımlarının yanı sıra toplumsal faydaları da unutulmamalıdır. Kişi zekât vermekle hem malını hem ahlâkını arındırma imkânı yakalar. Cimrilik, dünyevileşme, mal hırsı, kibir ve çevresine karşı duyarsızlık gibi kötü huylardan uzaklaşarak olgunlaşır. Mülkün yegâne sahibinin Yüce Allah olduğunu her defasında yeniden hatırlar, malı ile sınav verdiğinin farkına varır, kendisine lütfedilen zenginliğe karşı şükretmiş olur. Esasen zengin, servetini sırf kendi emeğiyle değil, toplumdaki birçok kişinin katılımı ve katkısıyla kazanmıştır. Servetindeki bu hakkı, ancak ihtiyaç sahiplerine zekât vererek ödeyebilir. Zekât, toplum içinde kardeşlik duygularını pekiştirip birlik ve beraberlik ruhunu diri tutar. Varlıklı kimselerle yoksullar arasında haset, önyargı ve fitne tohumlarının yeşermesine izin vermeyerek Müminleri birbirine yaklaştırır, dayanışma ve sevgi köprüsü kurar. Gerçek şu ki toplumun bir kesimi servetlerine servet katarken bir kısmının zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılayamaması insanlar arasında rahatsızlık yaratır, bölünmelere neden olur. Bu açıdan zekât, gelir dağılımındaki uçurumun azalmasına ve dengeli bir yapının oluşmasına yardımcı olur.

61 Bakara 2/272.

SADAKA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"(O takvâ sahiplerinin) mallarında,
muhtaç ve yoksul için bir hak vardır."

(Zâriyât 51/19)

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنٖٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٠﴾

"Sizden birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da sadaka versem ve iyi kişilerden olsam.' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."

(Münâfikūn 63/10)

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثٖيمٍ ﴿٢٧٦﴾

"Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez."

(Bakara 2/276)

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّٖيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onları (günahlardan) arındırmak ve temizlemek için mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."

(Tevbe 9/103)

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًىۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلٖيمٌ ﴿٢٦٣﴾

"Güzel bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah sınırsız zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir)."

(Bakara 2/263)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذٖى يُنْفِقُ مَالَهُ
رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ
فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًاۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٦٤﴾

“Ey iman edenler! Allah’a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve mâruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, Kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”

(Bakara 2/264)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ
فٖي يَوْمٍ ذٖي مَسْغَبَةٍۙ ﴿١٤﴾ يَتٖيمًا ذَا مَقْرَبَةٍۙ ﴿١٥﴾ اَوْ مِسْكٖينًا ذَا مَتْرَبَةٍۜ ﴿١٦﴾

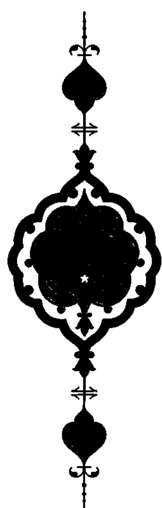
“Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir. Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır.”

(Beled 90/11-16)

اِنَّ الْمُصَّدِّقٖينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا
حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَرٖيمٌ ﴿١٨﴾

“Sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve Allah’a güzel bir borç verenlere bunun karşılığı fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”

(Hadîd 57/18)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Mekkî sûrelerde *sadaka* kelimesi geçmez. Medenî sûrelerde ise beş âyette *sadaka* şeklinde tekil,[1] sekiz âyette *sadakât* şeklinde çoğul[2] olarak geçer. Kelime bu âyetlerde "zekât", "gönüllü bağış", "kamu harcamaları için toplanan vergi" ve "ihramdan çıkmak zorunda kalan kişinin ödemesi gereken kefâret" gibi çok farklı anlamlarda kullanılır. "Sadaka vermek" anlamındaki *tasadduk* kavramı ise hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer alır. Kur'ân-ı Kerîm'de malın insana imtihan amacıyla verildiği, zenginlerin malında ihtiyaç sahipleri için pay olduğu bildirilir. Sadaka vermek her fırsatta teşvik edilir ve sadaka verenlerden övgüyle söz edilir.

Sadaka kelimesi *s-d-k* kökünden türemiştir. Çoğulu *sadakât*tır. *Sıdk,* "gerçeklik, doğruluk, dürüstlük" gibi anlamlara gelir. Sözlüklerde *sıdk,* "yalanın (*kizb*) zıddı, gerçeğe uygun hüküm ifade eden söz" şeklinde açıklanır. *Sadîk, sâdık, sadak* ve *sadakat* kelimeleri de *sıdk* kökünden gelir. *Sıdk* ve onun çeşitli türevleri "haberin vâkıaya uygunluğu, söz ve davranışların doğru ve gerçeğe uygun olması" mânalarını ifade eder.[3] Aynı kökten gelen *sadk* kelimesi "her şeyde tam, mükemmel olan" demektir. Nikâhı tamamlayan bir unsur olması sebebiyle mehire *sadâk* ve *sıdâk* denilmiştir.[4] Ayrıca bu kelime bir âyette hacda terk edilen bir emrin karşılığı olarak ödenmesi istenen kefâret;[5] bazı âyetlerde de Hz. Peygamber (sas) ile özel görüşmeden önce verilmesi gereken "fakirlere yardım" anlamındadır.[6] Kısacası sadaka, "Allah'tan sevap beklenerek yapılan bağış" (*atiyye*)[7] olup, genel anlamda kişinin malından ve sahip olduğu imkânlardan fakirler için verdiği her şeydir.[8]

1 Bakara 2/196, 263; Nisâ 4/114; Tevbe 9/103; Mücâdele 58/12.
2 Bakara 2/264, 271, 276; Tevbe 9/58, 60, 79, 104; Mücâdele 58/13.
3 İbn Fâris, III, 339; Cevherî, IV, 1505; Cürcânî, s. 137-138; Tehânevî, II, 1070.
4 Halîl b. Ahmed, II, 385; İbn Fâris, III, 339; Cevherî, IV, 1506; Bakara 2/270: Râzî, VII, 77.
5 Bakara 2/196.
6 Mücadele 58/12, 13.
7 Cürcânî, s. 138; Tehânevî, II, 1074.
8 İbn Fâris, III, 339; Cevherî, IV, 1506.

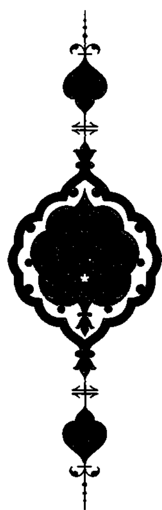
Kur'ân'da *tasadduk* kelimesi "kazanılmış bir haktan vazgeçme, hakkını bağışlama" anlamında da kullanılır. "Alacaklının hakkından vazgeçmesi",[9] hata ile öldürülen bir müminin vârisinin, diyetten vazgeçmesi[10] bunun örnekleri olarak verilebilir. Yine kısas hakkına sahip olan kişinin bu hakkını suçlu lehine bağışlaması da bu kökten gelen kelimelerle anlatılır.[11]

Müfessirler, Kur'ân'da mutlak olarak kullanıldığında *sadaka* kelimesinin zekât anlamına geldiğini söylemişlerdir.[12] Ancak sadaka, zekâttan farklı olarak farz olanı değil, gönüllülük esasına dayanan bir harcamayı da ifade eder. Buna göre Kur'ân'da "sadaka" kelimesinin hem zorunlu hem gönüllü bağışta bulunma için kullanıldığı söylenebilir.

Yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyetiyle yapılan her türlü harcama, *infak* kapsamına girer. İnfak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı ifade eder.[13] Kur'ân'da iki yerde geçen *nafaka* kelimesi[14] sadaka ile yakın anlamdadır.[15] *Nafaka* "ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para, yiyecek, giyecek, barınak ve benzeri maddî değerler" mânasına gelir.[16] Kur'ân'da sadaka ile yakın anlamda kullanılan kelimelerden biri de *karz*dır. *Karz* "geri ödenmek üzere verilen mal" veya "birine ödünç/borç vermek" demektir.[17] Kur'ân-ı Kerîm'de *karz* kelimesi *karz-ı hasen* şeklinde "güzel borç" nitelemesiyle geçer. *Karz-ı hasen*, herhangi bir dünyevî beklenti içine girmeden, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için darda kalmış birine karşılıksız borç vermektir.[18] Sadaka gibi karz-ı hasen de Kur'ân-ı Kerîm'in Müminleri teşvik ettiği bir yardımlaşma şeklidir.[19]

---

9 Bakara 2/280.
10 Nisâ 4/92.
11 Mâide 5/45; Râgıb el-İsfahânî, s. 278.
12 Tevbe 9/60: İbnü'l-Arabî, II, 522; Tevbe 9/60: Kurtubî, X, 245.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 502.
14 Bakara 2/270; Tevbe 9/121.
15 Râgıb el-İsfahânî, s. 502.
16 Tehânevî, s. 1721.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 400.
18 Bakara 2/245: Mâtürîdî, II, 136.
19 H. Yunus Apaydın, "Karz", *DİA*, XXIV, 521; Bakara 2/245: *Kur'an Yolu*, I, 385.

SADAKA, FAKİRİN HAKKIDIR

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

"(O takvâ sahiplerinin) mallarında, muhtaç ve yoksul için bir hak vardır."
(Zâriyât 51/19)

İnsanın sahip oldukları da dâhil olmak üzere, varlık âleminin gerçek sahibi olan Allah, toplumda dengenin sağlanmasına yardım edecek şu esaslı ilkeyi ilân etmiştir: Zengin Müminlerin malında yoksullar ve ihtiyaç sahipleri için bir pay vardır.[1] Kur'ân'da söz konusu ilkenin uygulanmasını teşvik için de bu hakkı fakirlere ödeyenler cennetle müjdelenmiştir. Zorunlu malî sorumluluklarını yerine getirme çabası içinde olanlar yani zekâtlarını aksatmadan verenler övülmüştür.[2] Müminlere düşen, ihtiyacından dolayı isteyen ve edebinden dolayı isteyemeyen her yoksula bu hakkını vermektir. *"(O takvâ sahiplerinin) mallarında, muhtaç ve yoksul için bir hak vardır."*[3] buyruğunu Mekke'de ilk dile getiren âyet, ihtiyacını söyleyerek yardım isteyen bir kimsenin boş çevrilmesinin uygun görülmediğine işaret etmektedir. İnsanlara el açıp dilenmek kişiyi küçük düşüren, onur kırıcı bir davranış olduğu için hoş karşılanmaz. Buna rağmen Kur'ân, zor durumda kaldığı için isteyene vermeyi,

1 Zâriyât 51/19; Meâric 70/24-25; Buhârî, "İlim", 6; Müslim, "Îmân", 10.
2 Bakara 2/177; Meâric 70/24-25, 35.
3 Zâriyât 51/19.

kapıya geleni boş çevirmemeyi öğütler.[4] Hz. Peygamber (sas) de at üstünde bile gelse isteyenin elinin boş çevrilmemesini tavsiye eder.[5] Yukarıdaki âyette "muhtaç" diye çevrilen *sâil* kelimesi ihtiyacını belli eden, hatta kendisine yardım edilmesini isteyen kimse demektir.[6]

Âyette "yoksul" diye çevrilen *mahrûm* ise insanlardan bir şey istemeyen, ihtiyacını bildirmeyen, çekingen kimsedir.[7] Âyette yoksul (*mahrûm*) ile kimin kastedildiği konusunda farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirlere göre "yoksul" hiç maddî imkânı bulunmayan, geçimini sağlayacak bir mesleği ve kazancı olmayan kimsedir. Bazılarına göre ise yoksul, elindeki malını kaybeden veya tüm malı felâkete uğrayan kimsedir.[8] Taberî'ye (ö. 310/923) göre bahsi geçen "yoksul" ifadesinden maksat, muhtaç olan ve rızıktan mahrum kalandır. Bu yoksulluğun nedeni, mahsulünün ve malının yok olması ya da insanlardan dilenmeyip edepli kalması olabilir.[9] Âyette geçen mahrum, bir hadiste bahsedilen "çok yoksul, düşkün" anlamındaki *miskîn* kelimesiyle de açıklanmıştır. Söz konusu hadiste Peygamberimiz miskini tanımlarken, kendine yetecek kadar yiyecek bulamayan, fakirliği anlaşılamadığı için kendisine sadaka verilmeyen ve insanlardan dilenmeye kalkışmayan kimse olduğunu söyler.[10] Müfessirlerin yorumlarından anlaşıldığına göre *mahrûm* ihtiyaç içinde olduğu hâlde istemekten çekinen ve utanma duygusu, ihtiyacını belli etmesine engel olan kişidir.[11] Yüce Allah böyle kimselere yardım edilmesini emreder.

Hz. Peygamber (sas) kıyamet gününde fakirlerin, kendilerine haklarını ödemeyen zenginleri Yüce Allah'a şikâyet edeceğini haber vermiştir. Sonrasında, "zenginlerin mallarında muhtaç ve yoksulların hakkı olduğunu" bildiren âyeti okuyarak söz konusu hakların ödenmesi hususunda uyarıda bulunmuştur.[12] Herhangi bir miktar belirtmeksizin zenginin malında yoksulun hakkı bulunduğunu ifade eden bu âyetlerin, sadece zekât vermekle kişinin sorumluluktan kurtulamayacağına işaret ettiği düşünülebilir. Çünkü kıtlık, ekonomik kriz ve felâket gibi olağanüstü durumlarda zekât vermiş olmak yeterli olmayabilir.[13] Muhtaçların ihtiyacını gidere-

4 Bakara 2/177; Zâriyât 51/19; Meâric 70/25; Duhâ 93/10.
5 Zâriyât 51/19: İbn Kesîr, XIII, 214; VII, 418; Ebû Dâvûd, "Zekât", 33.
6 Zâriyât 51/19: Taberî, XXI, 512.
7 Zâriyât 51/19: Taberî, XXI, 512; Mâverdî, V, 366.
8 Zâriyât 51/19: Abdürrezzâk b. Hemmâm, II, 243; Taberî, XXI, 512-517; Mâverdî, V, 366-367.
9 Zâriyât 51/19: Taberî, XXI, 518.
10 Zâriyât 51/19: Abdürrezzâk b. Hemmâm, II, 243; Taberî, XXI, 515; Bakara 2/269: İbn Ebî Hâtim, II, 541-542.
11 Zâriyât 51/19: *Kur'an Yolu*, V, 125.
12 Zâriyât 51/19: Sa'lebî, IX, 113; Kurtubî, IXX, 484.
13 Zâriyât 51/19: *Kur'an Yolu*, V, 125.

cek şekilde gönüllü bağışlar yapmak da gerekebilir. Her ne kadar belli bir sürece yayılarak dağıtılsa da zekâtın yılda bir defa verildiği düşünüldüğünde, ihtiyaç sahiplerinin yıl boyu zekât dışında da desteklenmesi gerektiği anlaşılır.

Kur'ân-ı Kerîm, ihtiyacını söyleyerek yardım istemekten çekinenlere sadaka verilmesini teşvik eder: *"Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar..."*[14] Âyette söz konusu edilen fakirler o gün için Mescid-i Nebevî'nin bir köşesinde barınan kimsesiz ve yoksul Müslümanlardı. Bu kişilerin Mekke'den hicret eden muhacirler olduğu da söylenir.[15] Bunların aileleri, akrabaları ve sabit bir gelirleri yoktu. Medine'ye yerleşip iş-güç sahibi olmaları için zamana ve uygun şartlara ihtiyaçları vardı. Burada tarihî bir durum söz konusudur. Bununla birlikte âyette de belirtildiği gibi, Müminler her zaman böyle asil, onurlu, aslında ihtiyaç sahibi olduğu hâlde, Allah'ın dinine hizmet için koşturmaktan kendisine yatırım yapmaya vakit bulamayan kimseleri simalarından tanır ve gereken yardımı yaparlar.[16]

Borcunu ödeme sıkıntısı çeken borçluya yardımcı olarak alacakların bağışlanması da sadakadır. Mümin darlık içinde olanlara güzel borç (*karz-ı hasen*) vererek yardımcı olur. Borç vermenin mükâfatını sadece Allah'tan bekler. Borcunu vaktinde ödeyemeyen kimselere eli genişleyinceye kadar mühlet verir. Eli darda olan verecekliyi sıkıştırarak onu zora sokmaz. Şayet borçlu hiç ödeyemeyecek durumdaysa, bu borcun tamamını ya da bir kısmını sadakaya sayarak ona bağışlar. Allah Teâlâ borçlunun darlık zamanında sıkıştırılmamasını ister. Eğer mümkünse alacakların borçluya bağışlanmasını (*tasadduk*) tavsiye eder: *"Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır."*[17] Nitekim sadaka niyetine alacağından vazgeçmeyi tavsiye eden ve faizi (*ribâ*) yasaklayan âyetlerin[18] Kur'ân'ın en son inen âyetlerinden[19] olması dikkat çekicidir. Aktarıldığına göre âyet, Câhiliye döneminde mallarını faize verip sonra da Müslüman olanlar hakkında inmiştir. Bu kişiler Müslüman olduklarında faiz alacaklarını henüz tahsil edememişlerdi.[20] Âyetten anlaşıldığına göre anaparalarını ödemekten âciz hâle gelen bu borçlulara, ödeme

14 Bakara 2/273.
15 Bakara 2/273: Mukātil b. Süleyman, I, 224-225; Kurtubî, IV, 371.
16 Bakara 2/273: *Kur'an Yolu*, I, 427.
17 Bakara 2/280.
18 Bakara 2/278, 280.
19 Bakara 2/280: Taberî, V, 66-67.
20 Bakara 2/280: Taberî, V, 62.

imkânları oluncaya kadar süre tanınması istenmiştir. Sözü edilen borçlular ise faizli işlemlerde borçlu durumunda olup, faizle aldığı anaparayı ödemeye gücü yetmeyenlerdir. Bu nedenle darlık içinde olan her borçluya, imkânı oluncaya kadar zaman tanınması gerekir.[21]

Âyetteki *"Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır."* ifadesi ise iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi; "Darlık içinde olan borçluya, alacağınızı sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır." İkincisi; "Borçluya süre vermeniz daha hayırlıdır."[22] Nitekim Hz. Peygamber (sas), borcunu alma zamanı geldiğinde borçluya yeniden zaman tanıyan kişi için, bunun sadaka sayılacağını bildirmiştir.[23] Resûlullah Efendimiz (sas) ayrıca şöyle buyurmuştur: *"Kim borcunu ödeme zorluğu çeken kişiye zaman tanır veya onun borcunu silerse, Yüce Allah hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde o kişiyi kendi gölgesinde gölgelendirir."*[24] Bu sebeple ödeme güçlüğü içinde olan borçluya Allah'ın rızasını umarak ve merhametli davranarak, faizsiz ve menfaatsiz yeni vadeler tanımak gerekir.

Sadaka içerisinde değerlendirilen başka bağışlama davranışları da vardır. Meselâ, kısas hakkına sahip olan kişinin bu hakkını suçlu lehine bağışlaması, yaralanmaya mâruz kalmış kişinin kısas talebinden veya diyetten vazgeçmesi[25] de sadakadır. Benzer şekilde hata ile öldürülen bir müminin ailesinin suçlunun ödemesi gereken diyeti bağışlaması[26] da bir sadaka olarak ifade edilmiştir. Çünkü bu affediş, karşılık beklenmeden sadece Allah rızası için yapılan bir iyiliktir.[27] Nitekim Peygamberimiz (sas) *"Her türlü iyilik sadakadır."* buyurmuştur.[28] Kölelikten kurtulmak isteyenlere de yardım edilmesi görevi yine Allah tarafından zengin Müminlere verilmiştir. Âyet indikten sonra sahâbe ya kölelere azat olmaları karşılığında yazdıkları borçların (*mükâtebe*) bir kısmından vazgeçmişler ya da kölelere bunun için yardım etmişlerdir. Bu yardımın farz olan zekâttan verilebileceği görüşünde olanlar vardır.[29] Bir diğer uygulama da şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sas) ile özel görüşme âdâbına dair bir düzenlemeyi uygulamaya koyarken, Müminlere sadaka vermeleri için fırsat sunmuştur. Zira Peygamberimiz (sas) ile özel görüşmek isteyenlerin

---

21 Bakara 2/280: Taberî, V, 61; Râzî, VII, 111.

22 Bakara 2/280: Zemahşerî, I, 509; Râzî, VII, 112.

23 Bakara 2/280: İbn Kesîr, II, 498, 500; İbn Mâce, "Sadakāt", 14.

24 Bakara 2/280: İbn Kesîr, II, 501; Müslim, "Zühd", 74; İbn Mâce, "Sadakāt", 14.

25 Mâide 5/45.

26 Nisâ 4/92.

27 Nisâ 4/92: Mâtürîdî, III. 397-98.

28 Buhârî, "Edeb", 33.

29 Nûr 34/33: Taberî, XVII, 283-289; İbn Kesîr, X, 230-231.

sayısı her geçen gün artıyordu. Bazı kimselerin bu görüşmenin süresini uzatmaları Resûlullah'ı (sas) zor durumda bırakıyordu. Yüce Allah onlardan Hz. Peygamber'le (sas) özel görüşmeden önce fakirlere dağıtılmak üzere sadaka vermelerini istedi.[30] Böylece insanların özel meseleleri için Resûlullah'la (sas) görüşmeleri, yoksullar lehine bir ödemede bulunmalarına vesile kılınmıştır.[31] Fakat maksat gerçekleşince bu usulün vâcip bir kural hâlinde işletilmesine gerek kalmamış, hemen sonrasında gelen âyetle bu uygulama zorunlu olmaktan çıkarılmıştır.[32]

Kur'ân-ı Kerîm'in açık beyanına göre, Allah faiz malını yok eder, sadakaları ise arttırır, bereketlendirir.[33] Bu bakımdan sadaka vermek malı azaltmaz, aksine arttırır. Sadakanın artmasının ve arttırılmasının anlamı, sadakanın sevabının kat kat verilmesi ve sadakası verilen malın bereketlenerek çoğalmasıdır.[34] Nitekim sadaka veren, servetinden hayır görür. İnsanların sevgisini kazanarak şerefini arttırır. Bu kazanç, maddî kazançtan daha değerlidir.[35] Bu, dünyadaki artıştır. Âhirette de sadakaların sevabı kat kat olacaktır. Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"Allah, sadakayı kabul eder. Onu sağ eliyle alır ve sizden birinizin atının tayını besleyip büyüttüğü gibi o sadakayı büyütür. Öyle ki, bir lokma sadaka, Uhud Dağı gibi sevaba dönüşür."*[36] Sadaka bireyler arasında ünsiyet ve muhabbet bağları kurarken, sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygusunu pekiştirir. Mal ve servetin, belli bir zümrenin tekelinde tutulmasına engel olarak toplumda dengeli bir maddî dağılım sağlar.[37]

Müslüman, yaşamı boyunca, sadaka vermek için fırsat kollamalı, en az kendi ihtiyaçları kadar çevresindekilerin de ihtiyaçlarını gözeterek yardım etme imkânını iyi değerlendirmelidir. Kur'ân-ı Kerîm, ecel kapıyı çalmadan önce insanı sahip olduğu imkânları gönüllü olarak başkalarıyla paylaşmaya çağırır: *"Herhangi birinize ölüm gelip de; 'Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!' demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın."*[38] Âyette geçen *"beni yakın bir süreye kadar geciktirsen"* ibaresinin anlamı "keşke bana süre versen ve ecelimi biraz daha geriye atsan" demektir. Bu geriye atma işi, insanın ömrünün arttırılmasını ifade eder. İyilik etme fırsatlarını yeterince değerlendirmemiş

30 Mücâdele 58/12: Taberî, XXII, 484; Râzî, XXIX, 272.
31 Mücâdele 58/12: Derveze, X, 110.
32 Mücâdele 58/13.
33 Bakara 2/276; Rûm 30/39.
34 Bakara 2/276: Taberî, V, 45; Zemahşerî, I, 507.
35 Bakara 2/276: Râzî, VII, 103.
36 Bakara 2/276: Taberî, V, 46; İbn Ebî Hâtim, II, 547.
37 Haşr 59/7.
38 Münâfikûn 63/10.

olan insan, bu geciktirmeyi sadaka ve zekât vermek için ister. Bu husus âyette, *"sadaka verseydim ve iyi kimselerden olsaydım"* ifadesiyle anlatılır.[39] Âyetten anlaşıldığına göre, hayır işleri ilk fırsatta yapılmalı ve sonraya ertelenmemelidir. Zira ölüm anı gelip çattığında, kaçırılan fırsatları telâfi etme zamanı geçmiş olur. Bir adam Peygamberimize (sas) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, hangi sadaka en faziletlidir?' diye sorunca Peygamber Efendimiz (sas), *"Sağlıklı, gayretli, zenginliği arzu edip fakirlikten korkar bir hâldeyken verdiğin sadaka."* buyurur ve şu tavsiyeyi ekler: *"Sadaka vermeyi can boğaza gelinceye kadar erteleme!"*[40] Müfessir sahâbî İbn Abbas (ö. 68/687-88) ise "Ölüm başınıza çökmezden önce sadaka verin. Çünkü bu an geldiğinde, artık ne bir tövbe kabul edilir ne de bir ibadet fayda verir." demiştir.[41]

Müslümanlar her fırsatta sadaka vermeye teşvik edilmelidir. Nitekim Allah'ın Elçisi (sas), Tebük Seferi'nin giderleri için Müslümanlara yardım çağrısında bulunmuş, onları sadaka vermeye teşvik etmişti.[42] Ashâb da Hz. Peygamber'in (sas) bağış çağrısına yürekten gelen bir coşkuyla karşılık vermişti. Maddî imkânı olanlar servetlerinden yüklü miktarlar bağışlamışlardı. İmkânı olmayanlar da mütevazı katkılarda bulunmuşlardı. Münafıklar ise kendi istekleriyle cömertçe veren Müminleri servet gösterişi yapmakla suçlamışlardı. Maddî durumu iyi olmadığı için az miktarda bağış yapan Müminleri incitmiş, "Allah'ın bu kadar sadakaya ihtiyacı mı var?" diye onlarla alay etmişlerdi. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"Sadakalar konusunda Müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır."*[43] Böylece verdikleri az da olsa çok da olsa inananların sadakası övülmüş, sadakanın temelindeki iyi niyet ve samimiyete vurgu yapılarak Münafıkların tutumu şiddetle eleştirilmişti.[44]

39 Münâfikûn 63/10: Taberî, XXII, 671, 672; Râzî, XXX, 18-19.
40 Buhârî, "Veṣâyâ", 7.
41 Münâfikûn 63/10: Zemahşerî, VI, 129.
42 Tevbe 9/79: Mukātil b. Süleyman, II, 185; Taberî, XI, 593; Vâkıdî, III, 991-992; İbn Hişâm, II, 550.
43 Tevbe 9/79.
44 Tevbe 9/79: Mukātil b. Süleyman, II, 185-86; Taberî, XI, 590; Vâkıdî, III, 1069.

SADAKA VERMEK GÜNAHLARDAN ARINDIRIR

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّ۪يهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ
اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onları (günahlardan) arındırmak ve temizlemek için mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."

(Tevbe 9/103)

Resûlullah (sas) ve güzide ashâbı Tebük'e doğru yola koyulmuşlardı. Yazın en sıcak günleriydi. Medine'de hurmalar olgunlaşıp meyveye durmuştu. Tam da hurma ağaçlarının altında gölgelenip serinlenecek, meyve toplayıp ikramlar yapacak zamandı. Hurmaları öylece bırakıp açlığı ve susuzluğu göze alarak sefere çıkmak zordu. Bu yüzden Ebû Lübâbe ve birkaç arkadaşı imkânları olduğu hâlde sefere katılmaktan kaçınmışlardı. Hz. Peygamber ve ordusu yola çıkmış ama onlar geride, Medine'de kalmışlardı. Bir süre sonra şöyle düşündüler: "Allah'ın Resûlü Müminlerle birlikte cihadda... Biz ise burada gölgede rahatız." Dünyevî kaygılarla sefere katılmayarak hata ettiklerinin farkına varmış, pişman olmuşlardı. Yüreklerine bir huzursuzluk çökmüştü. Vicdan azabı çekiyorlardı. Üzüntüden neredeyse hasta olacaklardı. Hata yapmışlardı ama sadakat ve samimiyetlerini kaybetmemişlerdi. Bağışlanmak için kendilerini mescidin direklerine bağladılar. "Allah'ın Resûlü özrümüzü kabul etmedikçe kendimizi bu direklerden çözmeyeceğiz." dediler. Resûlullah (sas) seferden dönmüştü. Mescide doğru giderken direklere bağlı olanları görünce durdu. Yanındakilere onların kimler olduğunu sordu. Dediler ki: "Ebû Lübâbe ve arkadaşları... Allah'ın Resûlü ile sefere katılmayıp geride kaldılar, hata ettiklerini itiraf ettiler. Sen kendilerini bağışlayıp onları çözünceye kadar kendilerini serbest bırakmayacaklarına dair yemin ettiler." Peygamberimiz, *"Allah onların özrünü kabul etmedikçe onları mâzur görmeyeceğim. Onları serbest bırakmak bana emredilmedikçe onların bağlarını çözmeyeceğim."* buyurdu. Bunun üzerine şu âyet indi: *"Bir başka grup ise günahlarını itiraf ettiler. Bunlar sâlih amelle kötü ameli*

birbirine karıştırmışlardı. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder..."[45] Sonra Hz. Peygamber (sas) onların bağlarını çözdürdü ve özürlerini kabul etti.[46] Haklarında âyet-i kerîme inerek bağışlanmaları üzerine Ebû Lübâbe ve iki arkadaşı gidip tüm mal varlıklarını Hz. Peygamber'e getirdiler. "Ey Allah'ın Elçisi! İşte bizi seninle birlikte sefere çıkmaktan alıkoyan mallar! Bunları al ve bizim adımıza sadaka olarak dağıt! Bağışlanmamız ve bu günahtan temizlenmemiz için dua et." diye rica ettiler. Peygamberimiz ise yine *"Allah emretmedikçe bu mallardan bir şey alıp sadaka olarak dağıtmam."* buyurdu. Bunun üzerine ise şu âyet nâzil oldu: *"Onları (günahtan) arındırmak ve temizlemek için mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir..."*[47] Sonra Allah'ın Resûlü (sas) onların mallarının bir kısmını alıp sadaka olarak dağıttı.[48]

Bu âyette bahsedilen *sadaka*nın hangi anlama geldiği konusunda farklı açıklamalar vardır. Bir görüşe göre bunun anlamı, günahlara kefaret olarak verilen sadakadır. Dolayısıyla âyetin inişine sebep olan kişilerin tövbelerinin kabulü için yaptıkları gönüllü bağışı ifade eder.[49] Âlimlerin büyük çoğunluğu zekâtın bu âyetle farz kılındığını belirtirler.[50] Ancak zekâtla ilgili âyetler ve tarihî bilgiler dikkate alındığında -kesin olmamakla birlikte- nisabı ve miktarı belirli zekâtın hicretin ikinci yılında farz kılındığı anlaşılır.[51] O hâlde bu âyetin, özellikle herhangi bir günah işleyen veya yapılması gerekli olan dinî bir emri terk eden kişinin pişmanlık duyarak bağışlanma umuduyla sadaka vermesine işaret ettiği söylenebilir. Âyet, sadakanın iki özelliğinden söz eder. Bunlar, sadakanın arındırması (*tathîr*) ve temizlemesidir (*tezkiye*). *Tathîr*, "günahlardan ve günaha götürecek mal sevgisinden arındırmak, günahların bıraktığı kötü etkileri gidermek" anlamlarına gelir. *Tezkiye* ise "iyice temizlemek, bereketini arttırmak" demektir.[52] Mümin, sadaka ve zekât vererek kendini manevî kirlerden temizler. Gönlünü bencillik ve açgözlülükten arındırır, ahlâkını güzelleştirir. Yüreğinde muhtaç kimselere karşı sorumluluk, şefkat ve merhamet duygularını geliştirir. Kişiliğini olgunlaştırır. İç huzurunu sağlar. Samimiyetini derinleştirir. Topluma sunduğu katkı ile saygınlığı artan insan, sadaka vesilesiyle kendini cimrilikten korur ve cömertlik erdemine erişir.[53]

45 Tevbe 9/102.
46 Tevbe 9/102: Taberî, XI, 654-655.
47 Tevbe 9/103.
48 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 660; Mâtürîdî, VI, 443.
49 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 657-61; Mâtürîdî, VI, 444; Râzî, XVI, 181.
50 Tevbe 9/103: İbnü'l-Arabî, II, 578-79; Râzî, XVI, 181.
51 İbn Hacer el-Askalânî, III, 266.
52 Tevbe 9/103: Zemahşerî, III, 89; Beyzâvî, II, 77.
53 Tevbe 9/103: Mâtürîdî, VI, 446.

SADAKA VERMEK, İNCELİK ve İÇTENLİK İSTER

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ
وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ
صَلْدًاۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve mâruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, Kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."

(Bakara 2/264)

Sadaka vermenin bir âdâbı, geleneği, yolu yordamı vardır. Öncelikle sadaka veren kişi, bu iyiliği samimi bir niyetle yapmalıdır. Sadaka verirken yalnızca Allah'ın hoşnutluğunu gözetmelidir. Çünkü sadakaları alıp kabul edecek ve mükâfatlandıracak olan Allah'tır.[54] Dolayısıyla sadaka veren kişi gösteriş yapmaktan kaçınmalıdır. Sadaka gibi nadide bir ibadeti riya, reklam ya da gururlanma vesilesi olarak kullanmak, dini dünya menfaatine alet etmek anlamına gelir. Sadakayı asla başa kakmamalı, sadaka alanı rencide etmemeli, sadakayı hatırlatarak onu minnet altında bırakmamalıdır. Sadaka sahibi, verdiğinin karşılığında dünyevî herhangi bir beklenti içine girmemelidir.

Kur'ân-ı Kerîm, zenginin vermesi gereken zekâtı, onun malında bulunan ama yoksulun hakkı olan bir miktar olarak tanımlar.[55] Mümin, verdiği sadakanın da zekâtın da muhtacın hakkı olduğunu, kendisinde ancak emaneten bulunduğunu kabul eder. Bunu ödemeyi önemli bir görev sayar. Kendisine böyle bir imkânı bahşedenin Yüce Allah olduğunu bilir. Dolayısıyla yaptığının karşılığında dünyevî

54 Tevbe 9/104.
55 Zâriyât 51/19.

bir menfaat beklemez. Verdiği için kendisiyle övünmez. Başkalarının onu övmesini de beklemez. Yoksula sadaka alması sebebiyle bir yük yüklemez. Yaptığı iyiliğin altında onu ezmez. Muhtacın hakkını alırken utanmasına ve eziklik duymasına fırsat vermez.

Sadaka verilecek kişiye karşı takınılacak tavır, müminin olgunluğunu ve nezaketini gösterir. Yüce Allah *"Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir."*[56] buyurmuştur. Âyetteki "güzel söz" (*kavlün ma'rûf*) tabiri, "kişinin Müslüman kardeşine söylediği gönül alıcı söz ve yaptığı hayır dua" anlamındadır.[57] Bu ifade "Hiç kimsenin görmediği bir yerde Müslüman kardeşinin günahları için Allah'tan bağışlanma talep etmek" şeklinde de yorumlanmıştır. Diğer bir görüşe göre, *kavlün ma'rûf* iyiliğin yapılmasına örnek ve ön ayak olmaktır. Bunu yapmak Yüce Allah katında muhatabı rahatsız eden bir davranıştan daha fazla sevap kazandırır.[58] Çünkü Hz. Peygamber (sas) *"Yarım hurmayla bile olsa sadaka vererek cehennemden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız güzel bir söz söyleyin."* buyurmuştur.[59] Sadaka verilen kimseyi yük altında bırakmak ve incitmek, yapılan hayrı boşa çıkarır.[60] O hâlde fakire önce sadaka verip sonra onu inciterek sevaptan mahrum kalmaktansa, güzel bir davranışta bulunarak gönül almak daha iyidir. Çünkü gönül alıcı bir sözün maddî varlığı olmasa da etkisi süreklidir.[61] Sevgili Peygamberimiz, verdiğini başa kakan kimsenin cennete giremeyeceğini, kıyamet gününde Yüce Allah'ın ona merhamet etmeyeceğini ve onu temize çıkarmayacağını haber verir.[62] "Başa kakmak", kişinin ona iyilik yaptığını söyleyerek fakiri üzmesi, üzerinde hakkı olduğunu söz veya davranışlarıyla ima etmesidir. Âyette geçen "incitmek" ise sadaka sebebiyle ihtiyaç sahibini küçümsemek ve horlamaktır.[63]

Bütün servetlerin sahibi Yüce Allah'tır. Yerlerin ve göklerin mülkü O'na aittir. Sadaka veren kimse aslında O'nun kendisine verdiğinden bağışta bulunmuş olur. Allah Teâlâ'nın malından veren kimse, bu davranışı ile kibir ve gösterişe kapılmamalıdır.[64] Eğer böyle yaparsa kendine yazık eder. Kur'ân böyle bir kimsenin hâlini, üzerinde toprak bulunan bir kaya misaliyle anlatılır.[65] Şiddetli bir yağmur yağdığında

56 Bakara 2/263.
57 Bakara 2/263: Taberî, IV, 658.
58 Bakara 2/263: Mâtürîdî, II, 176.
59 Müslim, "Zekât", 68.
60 Bakara 2/264.
61 Bakara 2/263: Mâtürîdî, II, 177.
62 Bakara 2/263: İbn Kesîr, II, 462; Müslim, "Îmân", 171; Nesâî, "Zekât", 69.
63 Bakara 2/262: Zemahşerî, I, 495; Râzî, VII, 50.
64 Bakara 2/264: Mâtürîdî, II, 178.
65 Bakara 2/264.

bu yalçın kayanın üzerindeki toprağı süpürüp götürür. Kaya parçası çırılçıplak kalır. Düz yerlerdeki toprağa bereket getiren yağmur, bu kaya üzerindeki toprağa hiçbir fayda sağlamaz. Sadaka da böyledir; sırf Allah'ın rızası için verildiği ve ihtiyaç sahibi incitilmediği takdirde, harcanan mala bereket getirir. Harcayana da âhirette eşsiz bir ödül kazandırır. Aksi hâlde verilen boşa gider, kişi hem maldan hem de sevaptan olur.[66] Malını Allah'ın rızasını kazanmak için harcayan kişi hakkında ise Kur'ân'ın çok güzel bir benzetmesi vardır: *"Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali, tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki kat veren bir bahçedir; ona sağanak yağmasa bile incecik bir çiseleme de yeter. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."*[67] İşte malını âdâbına uygun biçimde ve sırf Allah rızası için harcayanın durumu böyledir. Harcadığı az ya da çok olsun fark etmez, samimiyetinden dolayı Yüce Allah onun mükâfatını katlayarak fazladan verir.[68]

Sadaka, Allah'a sadakat ile bağlılığımızın bir göstergesi olarak gizlice ya da açıktan verilebilir. Sadakayı açıktan vermek güzeldir; ama onu muhtaca gizlice ulaştırmak çok daha iyidir. Kur'ân gizli yapılan bağışın değerine şöyle işaret eder: *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır..."*[69] Hz. Peygamber (sas) de sadakayı gizlice veren kimsenin, kıyamet gününde arşın gölgesinde gölgelendirilecek yedi sınıf insandan biri olacağını bildirir. Çünkü bu kişi, "sağ elinin verdiğini sol eli duymayacak kadar" dikkatli ve samimidir. [70] Konuyla ilgili İbn Abbas'ın (ra) da şöyle dediği aktarılır: "Nafile sadakanın gizlice verilmesi, açıkça verilmesinden yetmiş kat daha faziletlidir. Farz olan zekâtın ise açıktan verileni, gizli verilmesinden yirmi beş kat daha faziletlidir."[71] Müfessirlere göre, farz olan zekâtın açıktan verilmesi daha iyidir. Çünkü zekâtın gizli verilmesi, "kişi yükümlü olduğu hâlde zekât vermiyor" şeklinde yanlış bir düşünceye sebep olabilir. Nafile sadakaları açıktan vermek de başkalarını sadaka vermeye teşvik edebilir. Ancak nafile sadaka açıkça verildiğinde hem sadakayı alanın mahcup olması hem de verenin gösterişe düşmesi ihtimali mevcuttur. Dolayısıyla sessiz sedasız, kimseye duyurmadan verilen sadaka tercih edilmiştir.[72]

---

66 Bakara 2/264: Mâtürîdî, II, 178.
67 Bakara 2/265.
68 Bakara 2/265: Mukātil b. Süleyman, I, 221; Mâtürîdî, II, 180-181; Zemahşerî, I, 497.
69 Bakara 2/271.
70 Bakara 2/271: İbn Kesîr, II, 473; Buhârî, "Ḥudûd", 19; Müslim, "Zekât", 91.
71 Bakara 2/271: İbn Ebî Hâtim, II, 536; Zemahşerî, I, 501.
72 Bakara 2/271: Mâtürîdî, II, 191; Zemahşerî, I, 501; İbn Kesîr, II, 473.

SADAKANIN MÜKÂFATI KAT KAT FAZLASIYLA VERİLİR

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا
يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

"Sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir borç verenlere bunun karşılığı fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır."

(Hadîd 57/18)

Allah Teâlâ, sadaka veren Müslüman erkekleri ve kadınları Kur'ân-ı Kerîm'de över. Onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırladığını, verdiklerinin karşılığını kat kat alacaklarını bildirir.[73] Âyette geçen "güzel bir borç" anlamındaki *karz-ı hasen* tabiri, herhangi bir dünyevî beklenti içine girmeden sırf Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için ihtiyacı olanlara borç vermeyi ifade eder.[74] Bundan da anlaşılmaktadır ki, Kur'ân'da Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan bağış ve yardım, sanki O'na verilmiş gibi değer ve anlam taşır. Bu borcun karşılığı da elbette Allah Teâlâ'dan eşsiz bir ödül olarak geri döner.

Sadaka vermek, kişiyi cennete ulaştıracak sâlih amellerdendir. Bu sebeple Yüce Kitabımız sürekli olarak insanı kazandığından ve sahip olduğu nimetlerden tasaddukta bulunmaya teşvik eder.[75] Cimrilik ve yoksulluk korkusu, şeytanın telkinidir. Şeytan insanı fakirlikle korkutarak sadaka vermesine engel olmak ister. Hâlbuki Allah Teâlâ, insanı malından ihtiyaç sahiplerine harcamaya, paylaştıkça berekete nail olmaya çağırır. Cömertliğin karşılığında rahmet ve bağışlanma vaat eder. Yüce Allah sadakaların karşılıksız kalmayacağını şöyle bildirir: *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen(in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."*[76] Bu âyet her ne kadar Kur'ân'ın nüzûl döneminde meydana gelen özel bir durumdan söz etse de mânası

73 Ahzâb 33/35; Hadîd 57/18.
74 Bakara 2/245: Mâtürîdî, II, 136.
75 Bakara 2/267.
76 Nisâ 4/114.

geneldir.[77] Âyetin inişine sebep olan özel durum, bir hırsızlık olayının üzerini örtmek ve suçu başkalarının üzerine atmak için yapılan gizli görüşmeler ve fısıldaşmalardır.[78] Âyet o gün için bu davranışı ve her zaman için benzerlerini kınar.[79] Sonrasında da Allah'ın rızası uğruna yapıldığında kişiyi cennete götürecek şu üç hayır işinden söz eder: Sadaka vermek, iyilik yapmak ve insanların aralarını düzeltmek. Sadaka, en geniş anlamıyla insanlara maddî ve manevî yardımda bulunmaktır. İyilik yapmak şeklinde tercüme edilen *ma'rûf* ise aklın ve dinin iyi ve güzel olarak nitelendirdiği her türlü davranıştır.[80] Peygamberimiz, her güzel söz ya da davranışın (*ma'rûf*) ve iki kişinin arasını adaletle düzeltmenin birer sadaka olduğunu ilân etmiştir.[81] Nitekim pek çok hadiste, yol güzergâhındaki engelleri kaldırmak, darda kalana yardım elini uzatmak, bir insanın yükünü yüklenmesine veya bineğine binmesine yardım etmek sadaka olarak nitelendirilir.[82] Dolayısıyla sadaka sadece para yardımında bulunmak şeklinde anlaşılmamalı, zenginlere has bir ibadet gibi değerlendirilmemelidir. Âyette sözü edilen sadakanın zekât, *ma'rûf*un ise gönüllü olarak yapılan bağışlar olduğu da söylenir.[83] Söz konusu üç davranış, "her kim yaparsa" şeklinde gönüllülük esasına dayandırılmış ve Allah rızası için olma şartına bağlanmıştır.[84] Sadaka vermek, iyilik üretmek ve barışı temin etmek şeklindeki bu üç hayırlı iş, insanlara bir fayda sağlanması veya bir zararın toplumdan uzaklaştırılması temeline dayanır.[85] Bu uğurda emek veren kişiyi, Yüce Allah âyetin sonunda şöyle müjdeler: *"Kim Allah'ın rızasını elde etmek için böyle yaparsa, biz ona çok büyük bir mükâfat vereceğiz."* [86]

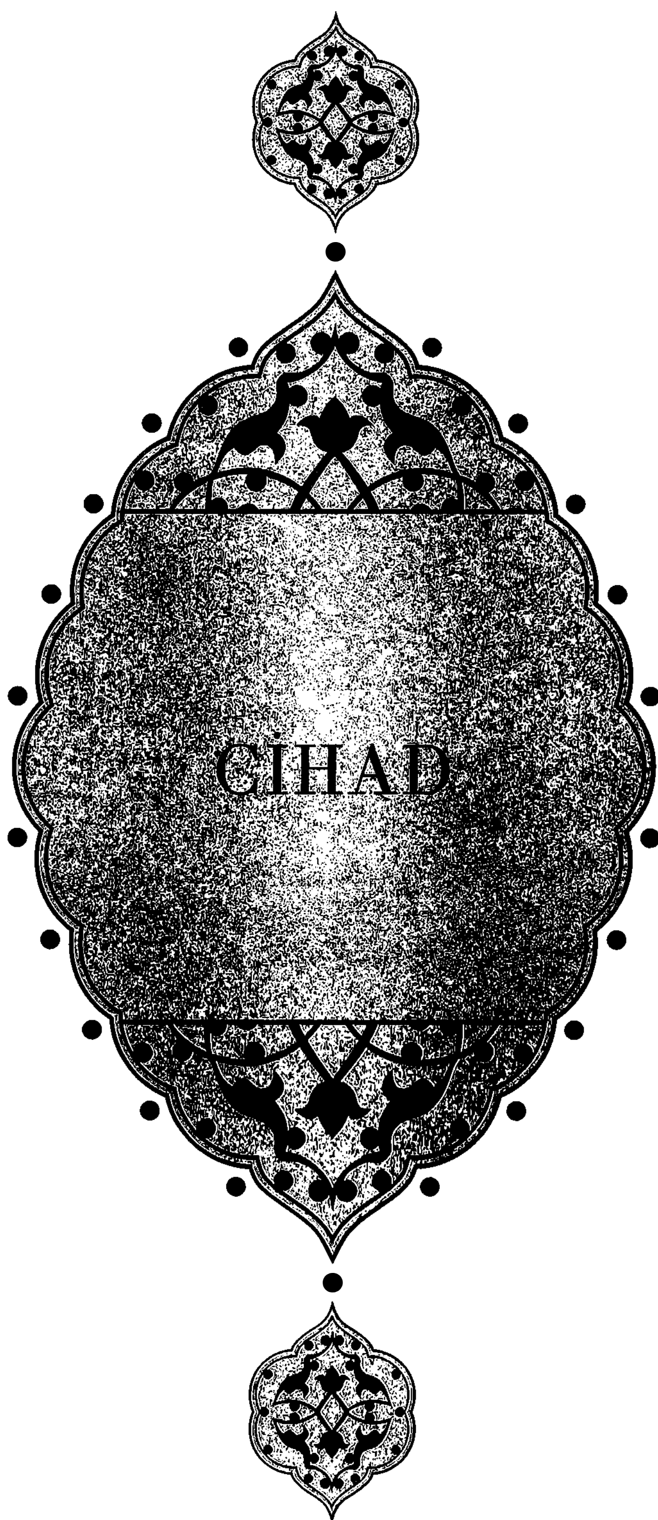
Sadaka, Allah'ın "yardım edin" buyruğuna samimiyetle uyan kimselerin, menfaat hesabı yapmaksızın yürekten saçtığı iyilik tohumudur. Bu tohum filizlenir; toplumda yardımlaşma ruhunu besler; huzuru ve sosyal barışı temin eder. Sadaka vermek insanı cimrilikten korur ve cömertliğe yöneltir; dünya malına tamahtan, açgözlü ve bencil olmaktan kurtarır. İnsanın hatalarının bağışlanmasına, izzetinin yücelmesine, malının bereketlenmesine vesile olur. Bu bakımdan her kul, kıyamet günü gelmeden önce, kendisine verilen maddî imkânlardan Allah Teâlâ için harcamalı, sadaka vermek için bütün fırsatları değerlendirmelidir. Aynı zamanda manevî

77 Nisâ 4/114: Râzî, XI, 42.
78 Nisâ 4/114: Mukātil b. Süleyman, I, 406; İbn Ebî Hâtim, II, 1065; Râzî, XI, 42; İbn Kesîr, IV, 270.
79 Nisâ 4/114: Râzî, XI, 42.
80 Râgıb el-İsfahânî, s. 331.
81 Buhârî, "Ṣulḥ", 11.
82 Müslim, "Zekât", 56; "Müsâfirîn", 84.
83 Nisâ 4/114: Zemahşerî, II, 148.
84 Nisâ 4/114: Elmalılı, III, 1465.
85 Nisâ 4/114: Râzî, XI, 42.
86 Nisâ 4/114.

anlamda da çevresine destek olmanın, iyiliği kolaylaştırıp kötülüğe dur demenin sadaka olduğunu unutmamalıdır. Sadaka verirken nezaket ve hassasiyetle davranmalıdır. Zira gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelecek bir bağıştan daha hayırlıdır. Sadakayı öncelikle Allah alır, karşılığını da ancak O verir. Dolayısıyla sadaka verilirken sadece O'nun rızası gözetilmeli, dünyevî değil uhrevî bir kazanç umut edilmelidir.

CİHAD

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

"Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür."

(Furkān 25/52)

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

"Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır."

(Ankebût 29/69)

ادْعُ اِلٰى سَب۪يلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلْهُمْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۜ ... ﴿١٢٥﴾

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet
et, onlarla en güzel yöntemle tartış..."

(Nahl 16/125)

اُذِنَ لِلَّذ۪ينَ يُقَاتَلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُواۜ وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَد۪يرٌۙ ﴿٣٩﴾

"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah
onları muzaffer kılmaya elbette gücü yetendir."

(Hac 22/39)

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ
لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ۟ ﴿٢١٦﴾

"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz."

(Bakara 2/216)

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِه۪ۜ ... ﴿٧٨﴾

"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin..."

(Hac 22/78)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْج۪يكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿١٠﴾
تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ
خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlü'ne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."

(Saf 61/10-11)

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ
جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٤٢﴾

"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"

(Âl-i İmrân 3/142)

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَۜ
يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا
فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ وَالْقُرْاٰنِۜ ...

"Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen Müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vaadidir..."

(Tevbe 9/111)

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرٖيمٌ ﴿٧٤﴾

"İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek Müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir."

(Enfâl 8/74)

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفٖينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصٖيرًاۜ ﴿٧٥﴾

"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"

(Nisâ 4/75)

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۙ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

"İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır."

(Tevbe 9/20)

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ
فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾

"Şirk ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."

(Enfâl 8/39)

وَقَاتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ الَّذ۪ينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُواۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَ ﴿١٩٠﴾

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."

(Bakara 2/190)

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ غَيْرُ اُو۬لِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ
اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِد۪ينَ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِد۪ينَ
دَرَجَةًۜ وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰىۜ وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِد۪ينَ عَلَى الْقَاعِد۪ينَ اَجْرًا
عَظ۪يمًاۙ ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةًۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٩٦﴾

"Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün Müminlere o güzel geleceği vaat etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır. (Bu karşılık) O'ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte ve rahmetiyle muamele etmektedir."

(Nisâ 4/95-96)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Cihad, Kur'ân-ı Kerîm'in geniş bir çerçevede ve önemle ele aldığı konulardan biridir. Bu sebepledir ki Kur'ân, cihadın niçin yapılması ve nasıl olması gerektiğini, kimlere karşı yapılacağını, şartlarını ve hukukunu açıklamıştır. Dört âyet-i kerîmede isim (*cihad*),[1] iki âyette cihad eden anlamında *mücâhid* ismiyle,[2] 24 âyette[3] ise fiil formunda kullanılmıştır. *Cihad* kelimesi, Mekke döneminde inen iki âyette[4] "Kur'ân'ın öncülüğünde Yüce Allah'ın dini için mücadele etme ve Allah yolunda savaşa hazırlık yapma" anlamında kullanılmıştır. Medine döneminde inen âyetlerin çoğunluğunda ise "Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına uygun olarak yaşama çabası" ve doğrudan "savaş" anlamında kullanılmıştır.[5] Âyetlerde bu kelimenin dışında *cidâl, harb, kıtâl, nefr, ğazv, darb fi'l-ard* gibi kelimelerle de cihad faaliyetine ve yöntemlerine işaret edilmiştir.

Cihad kelimesi, *ce-he-de* kökünden türemiş bir isimdir. *Cehd*, "katlanma ve zorluk", *cühd* ise "güç ve kuvvet" mânalarına gelir.[6] Aynı kökten gelen *câ-he-de* kalıbı ise işteşlik ifade eder. Bu kalıbın masdar formu olan *cihad* kelimesi, "düşmana karşı dayanmak, zorluğa katlanmak, güç ve kuvvet kullanmak" demektir. Bunu yapan kişiye ise *mücahid* denir. Buna göre "Cihad, düşmana karşı savunma yapmak üzere elden gelen tüm çabayı sarf etmektir."[7] Bu, koşullara göre farklı şekillerde yapılır. Bir başka ifadeyle cihad, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarının yaşanması için var güçle çalışmaktır. İlâhî emir ve yasaklara karşı bir saldırı olduğunda bu saldırıya eldeki imkân ve kabiliyetle karşı koymak da cihaddır. Aynı kökten türetilmiş olan *ictihad* kelimesi ise doğruyu bulmak için gereken çabayı sarf etmek anlamındadır.

---

1 Furkān 25/52; Tevbe 9/24; Mümtehine 60/1; Hac 22/78.

2 Nisâ 4/95; Muhammed 47/31.

3 Örneğin Furkān 25/52; Ankebût 29/6, 69; Nahl 16/110; Bakara 2/218; Enfâl 8/72, 74,75; Âl-i İmrân 3/142.

4 Furkān 25/52; Ankebût 29/69.

5 Örneğin Tevbe 9/41, 44, 81, 86.

6 Fîrûzâbâdî, s. 275; Cevherî, III, 460.

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 101.

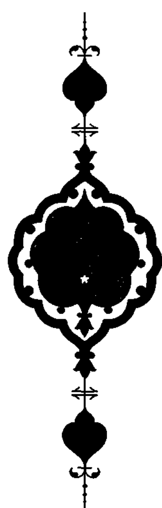
Kur'ân'da cihada ilişkin farklı kelimeler kullanılmıştır. Müslümanlara ve Allah'ın dininin anlatılmasına karşı yapılan saldırının önlenmesi için savaşa başvurulması, *kıtâl* kelimesiyle ifade edilmiştir.[8] Topyekün savaşa çıkılması emri ise *nefr* kelimesiyle verilmiştir.[9] Âyetlerde hakkı ortaya koymak, bâtılı geçersiz kılmak için yapılan cihad faaliyetini ifade etmek üzere kimi zaman da *cidâl* (mücadele) kelimesi kullanılmıştır.[10] *Cihad, cidâl* ve *kıtâl* kelimeleri arasında bazı farklar bulunsa da hepsinin cihad olarak kabul görmesi, Allah rızası için yapılmış olmalarına bağlıdır. Zira cihad, *fîsebîlillah* (Allah uğruna) yapılır. "Savaş" ve "cidâl" de ancak bu durumda cihad olarak kabul edilir. Kur'ân'da cihada ilişkin diğer konular şu kelimelerle anlatılır: *İman, infak, fitne* (şirke düşmek), *hicret, hurûc* (savaşa çıkmak), *mal, nefis* (can), *şehit, fetih, zafer, esir, mevt* (ölüm), *ribât* (nöbet tutmak, düşmanı gözetlemek), *cünd/cünûd, kuvvet, silâh, metâ', hizr* (düşmana karşı tedbir almak), *enfâl* (ganimet, savaşta düşmandan alınan mallar), *nasr,* ve *fidâ'/fidye* (esaretten kurtulmak için ödenen para).

8 Bakara 2/190, 191, 193, 216, 217, 244, 246; Enfâl 8/39, 65; Âl-i İmrân 3/167; Nisâ 4/74, 75, 76, 77, 84, 90; Tevbe 9/13, 14, 29, 36, 111, 123.

9 Tevbe 9/38, 39, 41.

10 Nahl 16/125; Hac 22/3; Ankebût 29/46; Lokmân 31/20.

CİHAD, YÜCE ALLAH'IN EMRİDİR

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ ... ﴿٧٨﴾

"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin..."
(Hac 22/78)

Mekke'de Hz. Peygamber (sas), insanları İslâm dinine çağırıyordu. Ancak Kureyşin ileri gelenleri bu çağrıyı reddetti. Bununla da yetinmeyen Müşrikler zayıf ve küçük mümin topluluğuna düşmanlık yapmaya ve eziyete başladı. Müminlere yapılan eziyetler her geçen gün artıyordu. Bu baskılara ve eziyete artık tahammülleri kalmamış olan Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları, bir gün Hz. Peygamber'e gelerek; "Ey Allah'ın Resûlü! Biz müşrik iken izzet ve onur sahibiydik, mümin olunca zillet içine düştük. Müsaade buyur, şu Müşriklerle savaşalım." dediler.[1] Ne var ki ilâhî irade, Müşriklerin baskı ve işkencelerine güç kullanarak karşı çıkılmasına henüz izin vermiyordu. Buyruk şöyleydi: *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir. O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir."*[2]

Müminler, Allah ve O'nun Resûlü yanında yer tutmuşlardı. Bütün imkânlarıyla Yüce Allah'ın Câhiliye karanlığını aydınlatan emirlerinin yerleşmesi için çaba gösterdiler. Mekke'deki şartlarda savaşa izin verilmiyor, Müminlerden oradaki şartlara uygun bir çaba göstermeleri isteniyordu. Hz. Peygamber'den bütün gücüyle

1 Nisâ 4/77: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 170.
2 Nahl 16/125.

Kur'ân'dan öğrendiği ile Allah Teâlâ'nın gerçek dinini anlatması isteniyordu: *"Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür."*[3] anlamındaki âyet, sözlü olarak yapılması gereken cihadı bildiriyordu. *"Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır."*[4] âyeti, Müminleri gerek dille gerek başka yollarla Allah yolunda cihada teşvik edip hazırlıyordu. Yine Mekke'de inen bir âyette Hz. Peygamber'den Müşriklerin yaptığı eziyet ve baskıya aynıyla karşılık vermek yerine, Yüce Allah'ın dinini en güzel üslûpla anlatma yolunu seçmesi emrediliyordu.[5] Buradaki cihad (*cidâl*), İslâm'ı Kur'ân'dan öğrenilen ilim ve hikmetle tebliğ etmekti. Hz. Peygamber (sas) bu hususu açıklamak üzere, *"Kim onlarla eliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla diliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla kalbiyle cihad ederse o mümindir."*[6] buyurmuştur.

Müşriklerin işkence ve eziyetlerinin tahammül sınırını aşması üzerine Müslümanlar, gruplar hâlinde Medine'ye hicret etmeye başladılar. Bir süre sonra Peygamberimiz de Medine'ye hicret etmişti. Ancak Müşrikler Medine'de de Müslümanlara karşı saldırganlığa devam ettiler. Bunun üzerine Müslümanlara yapılan zulüm ve haksızlıkları engellemek için nihayet savaşa izin verilmişti.[7] Müslümanların kendilerine yönelen saldırıları engellemesi, yani kendilerini savunmaları en tabii hakları olarak daha önce belirtilmişti. *"Kendilerine haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar."*[8] Yaşanan zulmü ve haksızlıkları engellemek üzere Yüce Allah, Müşriklerin saldırganlığına savaşarak karşı koyma iznini hicretten bir yıl sonra verdi. Böylece mal ve can güvenliğini sağlamak, hak ve hürriyetlerini korumak, şehirlerine yönelik saldırıları savaşarak önlemek meşrû kılındı: *"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette gücü yetendir... Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır.' dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir…"*[9]

Yukarıdaki âyetlerle verilen izinden sonra, Allah'ın dinine karşı duranlarla cihad edilmesi Müminlere emredilmeye devam etti. Medine'de Müşriklerin yanı sıra saldırganlığa katılan Münafıklar da mücadele edilecek gruplar arasına alındı: *"Ey Peygamber! Kâfirlere ve Münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların*

3 Furkân 25/52.
4 Ankebût 29/69.
5 Nahl 16/125: Taberî, XIV, 400.
6 Nahl 16/125: Müslim, "Îmân", 80.
7 Hac 22/39: Zemahşerî, IV, 199; Ebüssuûd Efendi, IV, 28.
8 Şûrâ 42/39.
9 Hac 22/39, 40: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 318; Taberî, XVI, 573; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2496.

varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!"[10] Müfessirlerimizden Taberî (ö. 310/923) bu âyetin, saldırganlığı Mekke'den Medine'ye kadar uzanan Müşriklerle savaşılması yani, kılıçla cihad edilmesi anlamı taşıdığını belirtir. Ancak Münafıklara karşı cihad, onların engelleme ve saldırı biçimine uygun olarak, dil ile onları karşılaşacakları kötü sonuçlara dair uyararak yapılacaktır. Gerek sözle gerek savaşarak Müslümanların, cihadı gereği gibi, bütün güçleriyle yapmaları şu açık ifadelerle emredilmiştir: *"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin…"*[11] Bu yüzden saldırgan düşman bu saldırganlığından vazgeçene kadar, onun saldırısına denk bir karşılıkla cihadın gerekliliği belirtilmiştir. Hudeybiye Barışı gereğince umre yapan Müslümanların saldırıya uğrama ihtimaline binaen inen şu âyet bunu ifade etmiştir: *"... Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır."*[12]

İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlık yaparak saldıranlara karşı mücadeleye karar verildiğinde Müminlerin buna gereken maddî ve manevî desteği sağlamaları istenmiştir.[13] Âyetler bunu açık bie şekilde ifade eder: *"Müminler ancak, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir. İşte onlar doğru ve dürüst olanların ta kendileridir."*[14] Hz. Peygamber (sas) de bu emri şöyle dile getirmiştir: *"Müşriklere karşı mallarınız, canlarınız ve dillerinizle cihad edin."*[15] Medine'de Müslümanların cihad emrini gereği gibi yerine getirebilmeleri için her türlü ön hazırlığı yapmaları gerekmekteydi. Çünkü bundan kaçınmak Müminleri zayıflatacak, onları Müşriklerin saldırılarına açık hâle getirecekti. Bu tehlikeye karşı Müminlere, *"Allah yolunda harcama yapın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever."*[16] uyarısı yapıldı. Âyet, Allah yolunda cihad için bağışta bulunarak Müminlerin düşmana karşı güçlü ve hazırlıklı olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu âyetin iniş sebebini Hz. Peygamber'in Medineli sahâbîlerinden Ebû Eyyûb el-Ensârî'den öğreniyoruz: Emevî Devleti döneminde, Ebû Eyyûb el-Ensârî (ra) ileri yaşlarında Müslüman ordusuyla cihada katılarak İstanbul kuşatmasına katılmıştı. Büyük bir Bizans askerî birliği şehirden çıkmıştı. Müslümanlar da bu birliği karşılamak üzere saf tuttular. Bu sırada içlerinden birisi düşmana doğru atıldı ve aralarına girdi. Sonra

10 Tahrîm 66/9: Taberî, XXII, 110.
11 Hac 22/78: Taberî, XVI, 640.
12 Bakara 2/194.
13 Tevbe 9/41: Taberî, XI, 474.
14 Hucurât 49/15.
15 Tevbe 9/41: Kurtubî, X, 225; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 17.
16 Bakara 2/195: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 59-60.

Müslümanların tarafına yöneldi. Bunun üzerine Müslümanların saflarından bazıları; "Sübhanallah, kendi eliyle kendini tehlikeye attı!" şeklinde tepki gösterdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî şöyle dedi: "Ey halk! Siz bu âyeti yanlış yorumluyorsunuz. Bu âyet biz ensar hakkında inmişti. Allah, Peygamberi'ne yardım edip dinini üstün kıldığında ve onu destekleyenler çoğaldığında biz aramızda şöyle konuşmuştuk: 'Artık mallarımızın başına geçsek de onları yoluna koysak.' Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti vahyetti."[17] Dolayısıyla âyet, Müminlere mal ve can ile cihad için her zaman hazırlıklı ve uyanık olmayı, gündelik hayata dalarak cihada hazırlıktan uzak kalmamayı hatırlatmak üzere inmiştir.

Allah Teâlâ, hem düşmanı saldırganlıktan caydırabilmek hem de düşman saldırıları karşısında güçlü durabilmek için Müslümanlara her zaman cihada hazır olmayı emretmiştir. Bundan dolayı, Müslümanların düşmanlarını korkutup caydırmak için teçhizat ve binek hazırlığı yapmaları, kısaca donanımlı olmaları gerekir.[18]

CİHAD, KUTLU BİR VAZİFE ve ZORLU BİR SINAVDIR

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـٔاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى
اَنْ تُحِبُّوا شَيْـٔاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz."

(Bakara 2/216)

Cihad zor bir görevdir, ağır bir sorumluluktur ve Müminler cihadla meşakkatli bir sınavdan geçirilirler. Cihadın yapılması ve sürdürülmesi, azim, cesaret, kararlılık, güçlü bir inanç ve malın ötesinde canını vermeye kadar giden bir fedakârlık

17 Bakara 2/195: İbn Kesîr, II, 220-221; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 22/2512; Tirmizî, "Tefsîr", 2/2972.
18 Enfâl 8/60-61: Taberî, XI, 249-250.

gerektirir. Kur'ân'da bu duruma şöyle işaret edilmiştir: *"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı..."*[19] Yüce Allah, Müminlerin imanlarının gereğini ne kadar yerine getirdiklerini bizzat kendi gayret ve eylemleriyle ortaya çıkarmalarını istemiştir. Konuyla ilgili âyette şöyle buyurulur: *"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"*[20] Gerçekten de Mekke'deki baskı ve saldırı ortamından sonra, hicretle Medine'de Müslümanlar güvenli ve daha sakin bir ortama kavuşmuştu. Bu yüzden bazı Müslümanlar, Müşriklerin zulmüne karşı durmak için savaş emri aldıklarında bunun erken gelen bir emir olduğunu düşünmüşler, hatta korkuya kapılmışlardı: *"Daha önce kendilerine, 'Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin.' denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, 'Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?' diyorlar. Onlara de ki: 'Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar haksızlık edilmez.'"*[21]

Cihad meşakkatli bir görevdir, ancak Müminlerin onu yerine getirmeleri gerekir. Çoğunlukla Bedir Savaşı ile ilişkilendirilen şu âyetler, savaşa katılan Müminlerin yaşadıklarına veya yaşamış olabileceklerine karşı Yüce Allah'ın uyarısını ifade eder: *"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"*[22] Savaşmak çetin bir sınavdır. Âyet bunu *"...Ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz, işte şimdi onu apaçık görmektesiniz."* ifadeleriyle anlatmıştır.[23] Bedir'de savaşa katılamayanlar, Müşriklere karşı zaferle sonuçlanacak yeni bir savaşta yer almaya can atıyordu. Ancak Uhud Savaşı, Bedir'deki gibi geçmemiş, Müslümanlar aynı başarıyı elde edememişti. Bedir'den sonra, Uhud gününde de Müslümanlar savaşın zorluğunu bütün çıplaklığıyla görmüşlerdi. Zahmetli ve bedeli ağır olsa da Müslümanlar yılmadan hak dini için mücadeleyi sürdürmeliydiler. Nitekim önceki peygamberler ve Müminler de şu âyette belirtildiği gibi büyük bir cesaret ve fedakârlık göstermişlerdi: *"Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri*

19 Bakara 2/216: Râzî, VI, 28.
20 Âl-i İmrân 3/142; Tevbe 9/16; Muhammed 47/31.
21 Nisâ 4/77: Taberî, VII, 230.
22 Enfâl 8/15-16, 45.
23 Âl-i İmrân 3/143: Taberî, VI, 93-96.

Müslümanların tarafına yöneldi. Bunun üzerine Müslümanların saflarından bazıları; "Sübhanallah, kendi eliyle kendini tehlikeye attı!" şeklinde tepki gösterdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî şöyle dedi: "Ey halk! Siz bu âyeti yanlış yorumluyorsunuz. Bu âyet biz ensar hakkında inmişti. Allah, Peygamberi'ne yardım edip dinini üstün kıldığında ve onu destekleyenler çoğaldığında biz aramızda şöyle konuşmuştuk: 'Artık mallarımızın başına geçsek de onları yoluna koysak.' Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti vahyetti."[17] Dolayısıyla âyet, Müminlere mal ve can ile cihad için her zaman hazırlıklı ve uyanık olmayı, gündelik hayata dalarak cihada hazırlıktan uzak kalmamayı hatırlatmak üzere inmiştir.

Allah Teâlâ, hem düşmanı saldırganlıktan caydırabilmek hem de düşman saldırıları karşısında güçlü durabilmek için Müslümanlara her zaman cihada hazır olmayı emretmiştir. Bundan dolayı, Müslümanların düşmanlarını korkutup caydırmak için teçhizat ve binek hazırlığı yapmaları, kısaca donanımlı olmaları gerekir.[18]

CİHAD, KUTLU BİR VAZİFE ve ZORLU BİR SINAVDIR

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى
اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz."

(Bakara 2/216)

Cihad zor bir görevdir, ağır bir sorumluluktur ve Müminler cihadla meşakkatli bir sınavdan geçirilirler. Cihadın yapılması ve sürdürülmesi, azim, cesaret, kararlılık, güçlü bir inanç ve malın ötesinde canını vermeye kadar giden bir fedakârlık

17 Bakara 2/195: İbn Kesîr, II, 220-221; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 22/2512; Tirmizî, "Tefsîr", 2/2972.
18 Enfâl 8/60-61: Taberî, XI, 249-250.

gerektirir. Kur'ân'da bu duruma şöyle işaret edilmiştir: *"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı..."*[19] Yüce Allah, Müminlerin imanlarının gereğini ne kadar yerine getirdiklerini bizzat kendi gayret ve eylemleriyle ortaya çıkarmalarını istemiştir. Konuyla ilgili âyette şöyle buyurulur: *"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"*[20] Gerçekten de Mekke'deki baskı ve saldırı ortamından sonra, hicretle Medine'de Müslümanlar güvenli ve daha sakin bir ortama kavuşmuştu. Bu yüzden bazı Müslümanlar, Müşriklerin zulmüne karşı durmak için savaş emri aldıklarında bunun erken gelen bir emir olduğunu düşünmüşler, hatta korkuya kapılmışlardı: *"Daha önce kendilerine, 'Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin.' denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, 'Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?' diyorlar. Onlara de ki: 'Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar haksızlık edilmez.'"*[21]

Cihad meşakkatli bir görevdir, ancak Müminlerin onu yerine getirmeleri gerekir. Çoğunlukla Bedir Savaşı ile ilişkilendirilen şu âyetler, savaşa katılan Müminlerin yaşadıklarına veya yaşamış olabileceklerine karşı Yüce Allah'ın uyarısını ifade eder: *"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"*[22] Savaşmak çetin bir sınavdır. Âyet bunu *"...Ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz, işte şimdi onu apaçık görmektesiniz."* ifadeleriyle anlatmıştır.[23] Bedir'de savaşa katılamayanlar, Müşriklere karşı zaferle sonuçlanacak yeni bir savaşta yer almaya can atıyordu. Ancak Uhud Savaşı, Bedir'deki gibi geçmemiş, Müslümanlar aynı başarıyı elde edememişti. Bedir'den sonra, Uhud gününde de Müslümanlar savaşın zorluğunu bütün çıplaklığıyla görmüşlerdi. Zahmetli ve bedeli ağır olsa da Müslümanlar yılmadan hak dini için mücadeleyi sürdürmeliydiler. Nitekim önceki peygamberler ve Müminler de şu âyette belirtildiği gibi büyük bir cesaret ve fedakârlık göstermişlerdi: *"Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri*

19 Bakara 2/216: Râzî, VI, 28.
20 Âl-i İmrân 3/142; Tevbe 9/16; Muhammed 47/31.
21 Nisâ 4/77: Taberî, VII, 230.
22 Enfâl 8/15-16, 45.
23 Âl-i İmrân 3/143: Taberî, VI, 93-96.

sever."[24] Bütün zorluklarına karşın imanı kalplerine yerleştirmiş Müminler, cihaddan geri durmadılar. Uhud'un hemen sonrasında âyetlerin ifadesiyle savaşta "yara almış" Müminlerden bahsedilir. Söz konusu Müminler, yaralı olmalarına rağmen savaş meydanından ayrılmış olan Müşrikleri izleyip üzerlerine gidilmesi gerektiğinde hiçbir duraksama dahi göstermediler. Âyette kendini Allah yoluna adamış bu cesaret timsali Müminlerin durumu şöyle anlatılır: *"Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun.' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."*[25]

Yüce Allah'ın savaşla ilgili açık buyruğunu yerine getirmekte gösterilen herhangi bir ihmal kabul edilemez. Kur'ân'ın bu konudaki sert ifadelerini, Tebük Seferi'ne çeşitli bahaneler ileri sürerek katılmayan Münafıklar hakkında inen şu âyetlerde görüyoruz: *"Allah'ın Resûlü'nün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar, yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular, canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler. Üstelik 'Bu sıcakta sefere çıkmayın.' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır.' Anlayabilselerdi!"*[26] Yürekten inandıkları hâlde Tebük Seferi'ne katılmayan bazı Müslümanlar da cihad emrini, dünya işlerine tercih ettikleri için dışlanmışlardı. Hz. Peygamber (sas) bu kişilerle konuşmayı yasaklamıştı. Bunlar çok sıkıntılı günler geçirdikten sonra samimiyetlerini ortaya koyabildiler ve bir süre sonra özürleri kabul edildi. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Bir başka grup var ki onlar iyi işe diğer kötü işi karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah esirgeyendir, bağışlayandır."*[27] Hz. Peygamber de cihad emri gibi ağır buyrukları yerine getirirken müminin keyfine ve rahatına yenik düşmemesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *"Mücahid, Allah'a itaat yolunda nefsine karşı cihad eden kimsedir."*[28] İmanı için savaşan kişi, ebedî âhiret saadetini elde etmiş olur.[29] Yine âyette *"Her kim Allah yolunda elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur…"*[30] buyurulur. Böylece dünya ve âhiret için doğru ve yararlı işleri yapanların alacağı ödüle işaret edilmiştir. Cihad ederken hayatını kaybedenler şehitlik mertebesine ulaşır.[31] Şehitlerin Allah katındaki yerleri çok yücedir. Yüce Allah, onları Kur'ân'da şöyle tanımlamıştır: *"Allah*

24 Âl-i İmrân 3/146: Taberî, VI, 111.
25 Âl-i İmrân 3/173.
26 Tevbe 9/81.
27 Tevbe 9/102.
28 Tirmizî, "Cihâd", 2.
29 Saf 61/10-11.
30 Ankebût 29/6.
31 Bakara 2/154: İbn Atıyye, I, 385; Âlûsî, II, 20.

yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir hâlde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar…"[32] Zira onlar yüce bir gaye uğrunda hayatlarını feda etmişlerdir. Bu davranışlarıyla rızasını umdukları Rabbimizin hoşnutluğunu elde etmişlerdir. Şu âyette belirtildiği gibi, onları büyük bir ödül beklemektedir: *"Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, bilin ki Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."*[33]

Müminin cihad gibi bir buyruğu yerine getirmesi, elbette onun Allah katındaki değerini ve cennetteki derecesini arttırır: *"Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün Müminlere o güzel geleceği vaat etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır. (Bu karşılık,) O'ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte ve rahmetiyle muamele etmektedir."*[34] Hz. Peygamber (sas) *"Cennette yüz derece vardır. Allah Teâlâ bu dereceleri kendi yolunda cihad edenler için hazırlamıştır. Her iki derece arasındaki mesafe yerle gök arası kadardır."*[35] sözüyle âyete açıklık getirmiştir.

CİHAD, ZULME ve ZALİME ENGEL OLMA ÇABASIDIR

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette gücü yetendir."

(Hac 22/39)

32 Âl-i İmrân 3/169-170; Bakara 2/154.
33 Âl-i İmrân 3/157.
34 Nisâ 4/95: Râzî, XI, 9.
35 Nisâ 4/95-96: İbn Kesîr, IV, 225; Buhârî, "Cihâd", 4.

Yüce Allah, Müslümanların savaşa başvurmalarının haklı gerekçesinin zulüm olduğunu âyetlerde açıkça belirtir.[36] Bu zulüm ise Müşriklerin Allah'ın dinine karşı savaşmaları, Müminleri yurtlarından çıkarmaları ve buna yardım etmeleridir.[37] Müşrikler aslında zulümden hiç vazgeçmediler. Savaşa izin veren ilk âyetin gerekçesi, Müminlerin zulme uğramış olmaları, yani Allah'ın dinine inandıkları için Mekke'den çıkarılmaları şeklinde belirtilmiştir.[38] Saldırganlık yapanlar ve bu saldırganlığa yardım edenler Müslümanların dostluğunu hak etmemişlerdir. Müslümanlara düşen, saldırıya karşı durarak buna engel olmaktır.[39] Cihad, tam da bu zulme karşı koymak ve bununla karşılaşan Müminleri korumak için yapılmıştır. Müşrikler, Peygamberimizin hicretinden sonra da Mekke'de kalan Müslümanlara zulmetmeye devam ettiler. Yalnız yakaladıkları Müminleri dinlerinden dönmeye zorladılar. Onlar da Hz. Peygamber'in ve onunla birlikte olan Müminlerin yanına hicret için yola çıktılar. Bu defa Müşrikler onların yolunu kesti, ancak onlar hem dilleriyle Yüce Allah'a olan imanlarını ifade ederek hem de kılıçla savaşarak cihad ettiler. Kur'ân-ı Kerîm, bu Müminler hakkında şu ifadeleri kullanır: *"Öte yandan, bilesin ki Rabbin, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*[40] Sonunda Medine'deki Müminler, bu zulmü ortadan kaldırmak için emir aldı. Bu buyruk hicret sonrasında Mekke'de İslâm'a giren Müminleri de korumayı amaçlıyordu. Müminler bu görevden geri duramazlardı: *"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"*[41] Çünkü onlar da sadece "Rabbimiz Allah'tır." dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmışlardı.[42]

Bedir Savaşı öncesinde inen şu âyetler, savaşarak cihad etmenin haklı gerekçesinin, haksız saldırıyı durdurmak olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır: *"İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir."*[43] Bu âyet, Müslümanlara savaş açmaktan vazgeçtikleri takdirde, Müşriklere karşı

36 Bakara 2/246; Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/75.
37 Mümtehine 60/9.
38 Hac 22/39: Taberî, XVI, 571-576.
39 Mümtehine 60/8-9: Taberî, XXII, 574.
40 Nahl 16/110: Taberî, XIV, 377.
41 Nisâ 4/75: Taberî, VI, 224-228.
42 Hac 22/39-40.
43 Enfâl 8/38: Taberî, II, 176-177.

savaşılmayacağını belirtir. İslâm'ın korunması, Allah'ın hak ve adalet emirlerinin insanlara ulaştırılması Allah'ın emridir. Âyet Müslümanlara, sonuna kadar savaşmayı emrettikten sonra bile Müşriklerin savaşmayı bırakma ihtimalini yeniden hatırlatır. Onlar saldırıyı bırakırsa, savaş da yapılmayacaktır. Ancak savaştan vazgeçmezlerse Müslümanlara verilen emir şöyledir: *"Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşınız. Vazgeçerlerse, kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."*[44] Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), âyette geçen "fitne" kelimesiyle kastedilenin, Müşriklerin vahyin tebliğine çıkardığı engeller olduğunu söylemiştir. Taberî de bunun "şirk" olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadeyle âyet Müminleri, Müşriklerin inançları olan şirk dinini, baskı ve zulümle yeniden yerleştirme çabasıyla savaşmaya çağırmaktadır. Başka bir âyet de bu fitneye karşı Müminleri şöyle uyarır: *"Onları yakaladığınız yerde öldürün, sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte Kâfirlerin cezası böyledir!"*[45] Müminlerin görevi; şirki zorla yerleştirmeye, Müminleri dinlerinden döndürmeye çalışan Müşriklere karşı durarak cihad etmek olmuştur. Müminler, Yüce Allah'a kulluktan alıkoyan, ilâhî vahyin insanlara ulaşmasına mâni olan Müşriklere engel olmak için savaştılar. Çünkü Müşriklerin bu zulmüne karşı durulmadığında onlar, bâtıl inanç ve davaları yolunda zalimliklerine devam edeceklerdi: *"İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda (tâgût) savaşırlar. Şu hâlde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır."*[46] Âyette geçen tâgūt, "Allah'tan başkasına itaat etmeye çağıran ve Allah'ı yalanlayan"[47] müşrik inancının önde gelen liderleri, büyücüler ve kâhinlerdi. Mekke'de kalmış ve Medine'ye göçmüş Müminlere, hiçbir hak ve hukuk tanımadan zulmedenlerle, Allah'ın dinine baskı ve savaşla engel olanlarla savaşmak emredilmişti.

---

44 Enfâl 8/39: Râzî, XV, 168-169.
45 Bakara 2/191: Taberî, III, 293.
46 Nisâ 4/76: Taberî, VII, 140; Râgıb el-İsfahânî, s. 304-305.
47 Bakara 2/256: Mâtürîdî, II, 160.

CİHADIN GAYESİ ADALET, GÜVEN ve BARIŞI KORUMAKTIR

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ
الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيّاًۚ
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيراًۜ ﴿٧٥﴾

"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"

(Nisâ 4/75)

Müslümanlara, kötülüklere karşı dururken daima adaleti gözetmeyi ilke edinmeleri emredilmiştir. Müslümanlar haksızlığa ve kötülüğe karşı bir dayanışma içinde olacaklar ve bunlara denk bir karşılık vereceklerdir. Bunun ötesinde bağışlayıcı olmak da Allah'ın emridir. Yüce Allah, yapılan haksızlığı ve kötülüğü bağışlamayı özendirmekte ve buna karşılık bir ödül vaat etmektedir: *"Kendilerine haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar. Bir kötülüğe ancak ona denk bir kötülükle karşılık verilebilir; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O, haksızlık edenleri sevmez."*[48]

Hicret sonrasında Resûlullah (sas), Medine'de, dinî ve toplumsal bir önder olarak adaleti ve hukuku yerleştirmeye ve güvenliği sağlamaya gayret ediyordu. Bunun için şehirde yaşayan bütün topluluklarla bir sözleşme yapıldı. Şehir, dışarıdan gelecek saldırılara karşı birlikte savunulacaktı. Hz. Peygamber, böylece şehirde mal ve can güvenliğini tarafların verdiği sözle güvence altına aldı. Bu sözleşme, Medine'de barış ve güven zemini oluşturdu. Şehri tehdit eden bir durum olması hâlinde şehirde yaşayan herkes buna elindeki imkânlarla cevap verecekti. Müslümanlar, Müşriklerin hicretten sonra da bitmeyen saldırganlığını Bedir'de ve Uhud'da şehrin dışında karşıladılar. Ne var ki şehirde sözleşmeyi onaylayan Yahudiler, Müslümanların güç kazanmasını çekemiyordu. Bu defa, Yahudi kabileleri, sözleşmeden çekilme

48 Şûrâ 42/39-40.

bildiriminde bulanmadan birer birer anlaşmayı çiğnemeye başladılar. İçten içe büyüyen düşmanlık önce Benî Kaynukā' sonra da Benî Nadîr Yahudileri tarafından açığa vuruldu ve her iki grup da Hz. Peygamber'den gereken cevabı aldılar. Sert bir karşılık gördüler ve sürgün edildiler.

Bu olaylar Yahudileri Mekkeli Müşriklere daha da yaklaştırdı. Her iki taraf da Hz. Peygamber'i ve Müslümanları ortadan kaldırma çabasından vazgeçmedi. Sonunda Benî Nadîr'in ileri gelenleri Mekke'ye giderek işi, Resûlullah'a karşı savaşmak ve getirdiği dini yok etmek üzere Müşriklerle anlaşmaya kadar götürdüler. Bunun üzerine inen âyetlerde, onların bu tutumu şöyle dile getirildi: *"Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da Kâfirler için 'Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır.' diyorlar. Bunlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı kimseye yardımcı bulamazsın."*[49] Savaşmamak ve saldırmamak üzere Müslümanlarla antlaşma yapanlar, bu anlaşmaya gizlice ihanet etmeleri sebebiyle çok ağır bir şekilde eleştirilmişlerdir. Bunu yapanlardan Benî Kurayza Yahudileri Kur'ân'da Allah'ı inkâr edenlerle eş tutularak yaratılmışların en kötüleri arasına konmuştur. Çünkü bunlar, verdikleri sözün tam aksine, Medine Müşrikler tarafından kuşatıldığında, şehri Müslümanlarla birlikte savunmak yerine, antlaşmadan tek yanlı çekilmeyi seçtiler. Böylece düşmana destek verdiler. Hatta antlaşma yaptıkları Müslümanları arkadan vurmaya kalkıştılar. Yüce Allah ise Elçisi'nden, onların bu haince düşmanlıklarını anladığında, anlaşmayı bitirdiğini açıkça ilân etmesini ve saldırganlık gösterdiklerinde de onlara gereken cevabı vermesini istedi: *"Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhâl sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez."*[50] Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmalarını bozmaları sebebiyle Medine'den sürgün edilen Yahudilerin çoğu, Hayber'e yerleşmiş ve burayı âdeta bir ihanet merkezi hâline getirmişlerdi. Müşriklerle yaptıkları antlaşma uyarınca birbirlerini destekleyeceklerdi. Hz. Peygamber (sas) onların bu ittifaklarını dağıtmak ve ihanetlerini cezalandırmak üzere Hayber'e yürüdü ve onları cezalandırdı.[51] Neticede ihanet edenler güven içinde kalamadı, ancak antlaşmalara bağlı kalanlara bir zarar verilmedi.

Mekke fethedildikten sonra da çevredeki müşrik kabileler, güvenliği ve hukuku tehdit etmeye devam ediyordu. Resûlullah (sas) bunlara doğrudan saldırmadı, ancak bu davranışlarını kabul etmediklerini onlara açıkça bildirdi. Bu kabilelerin

49 Nisâ 4/51-52: İbn Hişâm, II, 214-215.

50 Enfâl 8/58: Taberî, XI, 238-239; İbn Ebî Hâtim, V, 1721; Kurtubî, X, 50.

51 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 99.

bazısı da Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaları, daha önce Hudeybiye Antlaşması'nda yaptıkları gibi, gizlice bozma hazırlığı içindeydiler. Onlara bu güvensiz ve saldırgan davranışlarını sonlandırmaları, aksi hâlde sonuçlarına katlanacakları belirtildi. Hac mevsiminde yapılan bu ilân, Tevbe sûresinin ilk âyetlerini oluşturur: *"Allah ve Resûlü'nden, antlaşma yapmış olduğunuz Müşriklere karşı açık bildirimdir! Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın, fakat bilin ki asla Allah'ı âciz bırakamazsınız ve Allah inkârcıları er-geç rezil rüsvâ edecektir. Yine Allah ve Resûlü'nden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: 'Allah ve Resûlü'nün Müşriklerle hiçbir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur; eğer sırt çevirirseniz bilin ki siz Allah'ı acizliğe düşüremezsiniz. İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!'"*[52] Hz. Ali'nin ağzından duyurulan bu şartlarla, Hicaz'ın artık bir barış, güvenlik ve hukuk ülkesi hâline gelmesi amaçlanıyordu. Müslümanlarla antlaşması bulunan ve şartları eksiksiz yerine getirenlere ise bir saldırı söz konusu olamazdı.[53] Müşriklere verilen süre, haram ayların çıkmasıyla doluyordu. Yaptıkları antlaşmaya uymayarak ihanet hazırlığına girişen Müşrikler hakkında şöyle buyurulmuştur: *"Haram aylar çıkınca, Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün..."*[54] Bu hüküm, sergilenen ihanete bir karşılıktır. Müşrikler bundan sonra artık Kâbe'nin civarında bulunma hakkını kaybetmişlerdir. Çünkü onlar, antlaşmalarına bağlı kalmamışlardır. Ahitlerini bozup Müslümanların aleyhine ve güveni bozan işler içine girmişlerdir. Ancak bunlardan bile Müslümanlardan koruma isteyenler olduğunda, onlar koruma altına alınacak ve güvenle kendi yerlerine ulaştırılacaktı. Bu da onlara Allah'ın davetini duymaları için bir kez daha fırsat tanımak içindi.[55] Aslında bu emir, savaş yoluyla cihadın Müşrikleri ne olursa olsun ortadan kaldırmak için değil, onların barış ve güven ortamında gerçeği görmelerini sağlamak için yapılacağının açık bir ifadesidir. Bir sonraki âyette de antlaşmalarına bağlı kalanlarla kalmayanlar hakkında nasıl davranılacağı belirtilmiştir: *"Müşriklerin Allah'ın yanında, Peygamberi'nin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz Allah sakınanları sever."*[56] Çünkü savaş, toplumsal düzeni sağlamak, saldırı ve zulmü ortadan kaldırmak ve güveni tesis etmek için yapıldığında haklı bir eylem olur. Güveni bozmayanlara ise saldırılmaz.[57] Müslümanlara karşı savaşmamaya, bu

52 Tevbe 9/1-3.
53 Tevbe 9/4.
54 Tevbe 9/5: Zemahşerî, III, 13.
55 Tevbe 9/6.
56 Tevbe 9/7.
57 Enfâl 8/39: Râzî, XV, 168-169.

konuda yardımlaşmamaya ve İslâm'a dil uzatmamaya söz verdikleri hâlde bu sözü ihlâl edenlerin ileri gelenleriyle bu düşmanca tavırdan vazgeçmeleri için savaşılacaktır: *"Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışırlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun, çünkü onların yeminleri yok sayılır. Belki vazgeçerler. Yeminlerini bozan, Peygamber'i sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır, eğer yürekten inanıyorsanız."*[58]

CİHADIN BİR HUKUKU VARDIR

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın. Allah aşırılığa sapanları sevmez."

(Bakara 2/190)

Cihadın en başta gelen şartı, her türlü kişisel çıkar ve beklentiden uzak olmasıdır. Allah yolunda (*fîsebîlillah*) yapılması, cihadın en önemli meşrûiyet temelidir. Cihadı emreden âyetlerin büyük çoğunluğu bu ifadeyi kullanır.[59] Bu yüzden savaş hâlinde de Allah'ı hatırlamak, akıldan ve gönülden çıkarmamak gerekir.[60] Şu hâlde en başında Allah rızasını gözetmeyen çabalar cihad sayılmaz.[61] Nitekim Peygamberimize, "Ey Allah'ın Resûlü, bir adam ganimet için savaşıyor, bir başkası meşhur olmak için savaşıyor, bir diğeri ise cesareti görünsün diye savaşıyor. Allah yolunda savaşan kimdir?" diye sorulmuş, Peygamber Efendimiz, *"Kelime-i tevhidi en yüce kılmak için savaşan kimse Allah yolundadır."* cevabını vermiştir.[62]

---

58 Tevbe 9/12-13.

59 Bakara 2/190, 195, 218, 244, 246, 261, 262, 273; Enfâl 8/72, 74; Âl-i İmrân 3/13, 157, 169; Mümtehine 60/1; Nisâ 4/74, 75, 76, 84, 94, 95; Hac 22/78; Müzzemmil 73/20; Hucurât 49/15; Saf 61/4, 11; Mâide 5/35, 54; Tevbe 9/19, 20, 24, 38, 41, 44, 81, 111.

60 Enfâl 8/45.

61 Bakara 2/194: Elmalılı, II, 691.

62 Müslim, "İmâre", 149.

Kur'ân, Müslümanlara cihad esnasında bu gayretin ancak Allah rızası için olduğunu akıllarından çıkarmamaları gerektiğini öğretmiştir. Sahâbeden bir grup, Benî Selim kabilesinden biriyle karşılaşmıştı. Bu kişi kendilerine selâm verdiği hâlde Müminler "Korunmak için selâm veriyor." diyerek onu öldürdüler ve koyunlarını alarak Resûlullah'a geldiler. Bunun üzerine inen âyet bu yapılanı şiddetle eleştirdi: *"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek 'Sen mümin değilsin.' demeyin. Bilesiniz ki Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."*[63]

Allah'ın düşmanlarına karşı savaşmak anlamındaki cihada izin verilmediği Mekke döneminde de Hz. Peygamber'den kararlılıkla mücadele etmesi istenmişti. Hz. Peygamber'in "büyük bir cihad" ortaya koyması Allah'ın açık emriydi. Müfessirler bu cihadın sabır ve kararlılıkla Kur'ân'ı anlatmak olduğunu belirtirler. Nitekim Allah'ın Elçisi bundan hiç vazgeçmemişti. Bu cihadın o şartlardaki kuralı da Müşriklerin yaptığı eziyetleri en güzel şekilde savmak[64] ve Kur'ân'ın rehberliğinde ilim ve irfanla onlarla mücadele etmekti. [65] Cihadın fiilî çarpışma aşaması olan savaşa ise İslâm'a ve Müslümanlara yönelik saldırıların önüne geçmek için başvuruldu.[66] Buradaki kural da hiçbir şekilde barışı, güvenliği, hak ve adaleti ihlâl etmemekti. Cihad kesinlikle, bir zorbalık ve güç gösterisi değildir. Yağma, talan ve mal-mülk peşinde koşma hiç değildir. Müşrikler Bedir'e doğru Ebû Süfyân'ın başında bulunduğu kervanı korumak için Mekke'den çıktıklarında, insanlara güç gösterisi yaparak çıktılar. Müşriklerin kervanı kurtulduğunda da Mekke'ye dönmediler ve yine Bedir'e gidip, orada üç gece boyunca eğlencelerle Hicaz halkına gösteriş yaptılar. İşte Kur'ân Müşriklerin bu kötü örnekliği üzerinden Müminlere cihadın ne olduğunu şöyle anlatmıştır: *"Taşkınlık ve gösteriş yaparak insanları Allah yolundan engellemek üzere yurtlarından çıkanlar gibi olmayınız, Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."*[67]

Cihad, fiilî bir çarpışmaya girmeden önce saldırganı ve zalimi caydırarak engellemeyi de içine alır. Bunun için Allah Müslümanlardan Kâfirlere savaşmaya hazır olduklarını göstermelerini istemiştir. Bu hazırlık esasen barışın korunmasının teminatı olarak görülmüştür. Çünkü Yahudiler, Müslümanların kendilerinden zayıf

---

63 Nisâ 4/94: İbn Kesîr, IV, 214-215.
64 Mü'minûn 23/96.
65 Furkān 25/52.
66 Hac 22/39-40; Bakara 2/190; Nisâ 4/75; Tevbe 9/13.
67 Enfâl 8/47.

olduklarını düşündükleri anda, barışı bozarak Müslümanlar üzerine saldırmaya kalkışmışlardı. Yüce Allah, gerek onlara gerekse henüz farkında olmadıkları düşmanlara karşı, korkutucu ve caydırıcı bir unsur olarak yanlarında bulundurmak üzere güçleri yettiğince askerî mühimmat hazırlamalarını emretmişti.[68] *"Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir. Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven, O her şeyi işitendir ve bilendir."*[69] Nitekim hemen sonraki âyet, düşmanın barışa yanaşması hâlinde, Müslümanlara barış yapmalarını emreder. Taberî'ye göre, bu barış ya İslâm'a girmek ya cizye ödemek veya anlaşma yapmak şeklinde olmalıdır. Bu yüzden Kur'ân, cizye ödemeyi kabul eden Ehl-i kitap'ı da savaşın dışında tutmuştur. İslâm'ın hâkimiyeti altında yaşayan gayri müslimlere ya İslâm'ı kabul etme ya da cizye ödeyerek kendileri için konulan hükümlere tâbi olma tercihi sunulmuştur.[70]

Savaş yapma anlamında cihada izin verildikten sonra Müşriklerle ilk çatışma Mekke ve Tâif arasındaki Nahle'de meydana gelmişti. Görevi kuzeyden gelen düşman kervanını takip etmek olan Abdullah b. Cahş komutasındaki Müslüman müfreze, küçük bir kervanı bastı. Kervanın başı öldürülmüş, iki kişi esir alınmış, dördüncü kişi kaçmıştı. Savaşılması yasak olan ve herkesin güvenle seyahat ettiği ayların son günü meydana gelen bu çatışma ve sonucu, Hz. Peygamber'i çok üzdü. Peygamber Efendimiz bu saldırıda âyetin yasakladığı aşırılığın Müslümanlar tarafından yapıldığını düşünüyordu ve bu hoşnutsuzluğu yüzünden kervandan elde edilen ganimete el sürmedi.[71]

Müslümanların savaşması konusunda ilk inen âyet olduğu belirtilen âyette, *"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın…"*[72] buyurulmuştur. Âyetteki "Aşırı gitmeyin." şeklindeki kesin ve açık uyarı, Müşriklerle savaş sırasında suçsuzlara ve güçsüzlere haksızlık edilmemesine yöneliktir. Buna göre savaşırken kadınlara, çocuklara, din adamlarına ve yaşlılara zarar verilemez. Barış yapanlar ve Müslümanlara karşı silah tutmayanlar da bu uyarının içindedir. Ayrıca, barış ve teslim çağrısı yapmadan savaş açmak, ölü veya esir düşman askerlerinin

---

68 Enfâl 8/60.
69 Enfâl 8/60-61: Taberî, XI, 249-250.
70 Tevbe 9/29: Râzî, XVI, 28-29.
71 Bakara 2/217: Taberî, III, 650-656.
72 Bakara 2/190: Taberî, III, 289; Zemahşerî, I, 395.

vücuduna zarar vermek de Allah'ın koyduğu sınırı aşıp aşırı gitmek kapsamındadır ve kesinlikle yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (sas) ordusuna şöyle seslenmiştir: *"Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın! Savaşın ama ganimet malına ihanet etmeyin. Ölülere (organlarını keserek) müsle yapmayın! Asla çocukları öldürmeyin!"*[73] Nitekim aşırı gitmemeyi emreden âyet, bunu yapanların Allah'ın sevgisinden mahrum bırakılacağı şeklindeki ağır bir uyarı ile biter: *"Allah aşırı gidenleri sevmez."* Bu doğrultuda Bedir günü Müşriklerin ölülerine ve geride bıraktıkları esirlere yapılan iyi muamele, Hz. Peygamber'in insan onuruna verdiği değerin açık bir göstergesidir. Müşrik cesetlerine zarar vermek yasaklanmış, onlar da Müslüman şehitler gibi gömülmüştür. Peygamber Efendimiz, esirlere de iyi davranılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar ellerindeki yiyeceği müşrik esirlerle paylaşmış, yaralı müşrik esirleri kendi bineklerine almıştır. Esirlerin çoğu fidye karşılığı serbest bırakılmış, bununla ilgili olarak da âdeta teselli içeren şu âyet inmiştir: *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir."*[74] Yazı bilenlerin fidyesi de bu bilgilerini öğretmek olarak belirlenmiştir. Ana kural, can almayı gerektiren bir sebep olmadan bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmekle, bir insanın hayatını kurtarmanın ise bütün insanlığı yaşatmakla eşdeğer olmasıdır.[75] Esir olan insanlar, bir süre önce kılıç elde savaşsalar da artık ellerinden silahları alınmış, zararsız hâle gelmişlerdir, yani öldürülmelerini gerektiren neden ortadan kalkmıştır. Diğer yandan, savaş sırasında hayvanları telef etmek, binaları yıkmak, mala mülke zarar vermek, ağaçları kesmek Müslüman askerlere yasaklanmıştır. Nitekim, Şam taraflarına göndereceği bir orduyu uğurlamaya çıkan Hz. Ebû Bekir, kumandanına din adamlarına dokunmamasını tembihledikten sonra şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Kadınları, çocukları ve ihtiyarları öldürme. Meyve veren ağaçları kesme. İmar edilmiş yerleri tahrip etme. Koyun ve develeri sadece yemek amacıyla kes. Arıları yakıp yok etme. Ganimet malına ihanet etmekten sakın. Korkaklık gösterme."[76]

Sonuçları ne kadar ağır olursa olsun cihadda izlenecek kurallar Müminlere Allah tarafından öğretilmiştir. Cihadın intikam almak için yapılmayacağı, Hz. Peygamber'e ve Müminlere ilâhî bir uyarı ile bildirilmişti. Uhud sonrasında Müslüman mücahidlerin parçalanmış cesetlerini görünce son derece üzülen Hz. Peygamber (sas)

---

73 Müslim, "Cihâd ve Siyer", 3.

74 Enfâl 8/70.

75 Mâide 5/32: Elmalılı, III, 1657.

76 Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭaʾ*, "Cihâd", 4.

Müşriklere karşı kazandığı ilk zaferde onlara aynı şeyi yapmak üzere yemin etmişti. Ancak *"Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat eğer sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak ki daha hayırlıdır."*[77] âyeti geldikten sonra bu yemininden vazgeçti ve kefâret verdi.

Cihada katılmayacakların şartları da Kur'ân'da belirtilmiştir. Cihad etmek için gerekli sağlık, ulaşım, donanım ve maddî imkânlara sahip olmayanlar sorumlu tutulmamıştır. Çok istemesine rağmen şartları el vermediği için Tebük Seferi'ne katılamayanların herhangi bir sorumlulukları olmadığını Yüce Allah şu ifadelerle beyan etmiştir: *"Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve Peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum.' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur."*[78] Yine, *"(Savaşa katılma hususunda) gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur..."*[79]

Savaş sırasında düşman saldırılarına karşı dikkatli ve tedbirli olunması istenmiştir. Savaş zamanında düşman tehlikesinden korunmak üzere gerektiğinde namazların kısaltılmasına izin verilmiştir.[80] Ayrıca savaşa çıkılırken geride kalanlara yönelik tedbirlerin alınmasının ihmal edilmemesi istenmiştir. Eli silah tutanların hepsinin cihada götürülmemesi, bir kısmının geride bırakılarak dinî konularda derinleşmeleri ve insanları uyarmaya devam etmeleri emredilmiştir.[81]

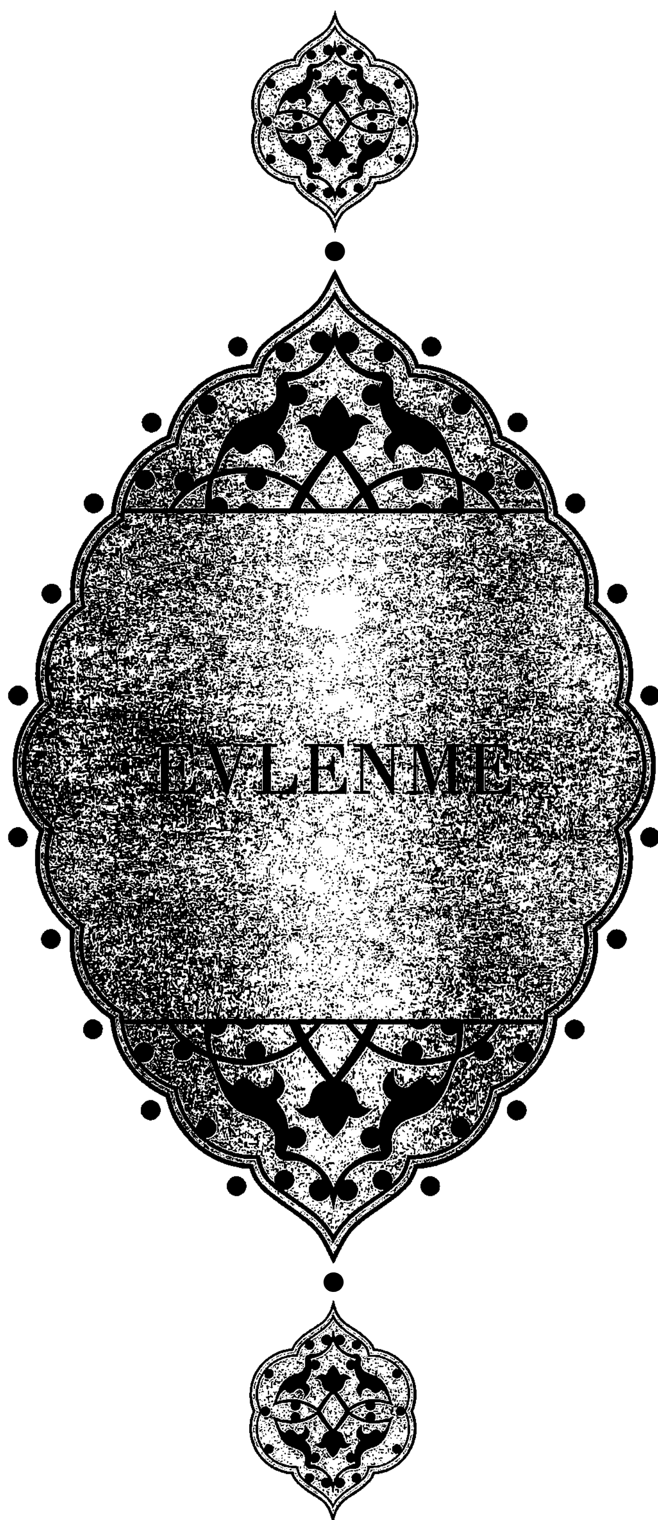
Cihadın ilk anlamı ve bir ömür boyu her mümine farz olan şekli, dinin kutlu davetini bildirmek ve insanlara doğruyu anlatmak için her türlü çabayı göstermektir. Bu çabanın önüne çıkarılacak haksız ve zorba engellerin kaldırılması uğrunda çalışmak ve gerektiğinde savaşmak da cihadın en ileri boyutudur. Cihad, insanların güven ve adalet ortamında İslâm ile buluşmalarını sağlamak için yapılır. Suçsuzlara saldırmak, talan yapmak ve ganimet elde etmek, Allah'ın dinini kabul etmese de saldırganlık yapmayan insanlara zarar vermek, cihadı geçersiz kılar. Cihadın terör ve anarşi ile uzaktan yakından ilgisi yoktur. Haksız yere cana kıymak, şehirleri kasabaları talan etmek, masum insanlara saldırmak, kendisi gibi düşünmeyenleri tekfir ederek ötekileştirmek, esir almak veya öldürmek Kur'ân'ın cihad emriyle

77 Nahl 16/126.
78 Tevbe 9/91-92.
79 Feth 48/17: Taberî, XXI, 270.
80 Nisâ 4/101.
81 Tevbe 9/122.

bağdaşmaz. Bu yüzden cihadın dikkatle uyulması gereken bir hukuku vardır ve bunu yaparken Allah'ın dininin sınırları içinde kalmak zorunludur. Müminler; Allah'ın dinini öğretmek, yaşamak ve yaşatmak için cihad etmekle emrolunmuşlardır. Onlar, gerektiğinde sözleriyle ve yazıp çizdikleriyle, gerektiğinde mallarıyla ve canlarıyla Allah'ın dinine ve onu yaşayanlara karşı yapılan haksız saldırıları durdurmak amacıyla cihad ederler. Bunu yaparken "Kalırsam gazi, ölürsem şehit!" niyetini taşırlar ve en büyük gaye olarak da Allah'ın rızasını ve katında kendilerine ikram edeceği yüksek dereceleri benimserler.

EVLENME

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثٖيرًا وَنِسَٓاءً وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖى تَسَٓاءَلُونَ بِهٖ
وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقٖيبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ
بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzura eresiniz diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةًۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

"Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır."

(Ra'd 13/38)

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِح۪ينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَٓائِكُمْۜ اِنْ يَكُونُوا فُقَرَٓاءَ
يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٣٢﴾

"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da durumu uygun olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."

(Nûr 24/32)

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي دَخَلْتُمْ بِهِنَّۘ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْۘ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماًۙ ﴿٢٣﴾

"Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Ancak nikâhlanıp da zifafa girmeden ayrıldığınız eşlerinizin kızları ile evlenmenizde size bir günah yoktur. Öz oğullarınızın eşleri (gelinleriniz) ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."

(Nisâ 4/23)

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ ... ﴿٣٣﴾

"Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar ..."

(Nûr 24/33)

اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾

"Siz ve eşleriniz, muhteşem bir şekilde karşılanıp ağırlanmak üzere cennete girin."

(Zuhruf 43/70)

اَلْخَب۪يثَاتُ لِلْخَب۪يث۪ينَ وَالْخَب۪يثُونَ لِلْخَب۪يثَاتِۚ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّب۪ينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِۚ اُو۬لٰٓئِكَ مُبَرَّؤُ۫نَ مِمَّا يَقُولُونَۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٦﴾

“Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara lâyıktır. Temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş değerli bir nasip vardır.”

(Nûr 24/26)

وَاٰتُوا النِّسَٓاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةًۜ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَن۪يٓـًٔا مَر۪يٓـًٔا ﴿٤﴾

“Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin.”

(Nisâ 4/4)

... هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّۜ ... ﴿١٨٧﴾

“... Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz...”

(Bakara 2/187)

وَالَّذ۪ينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّق۪ينَ اِمَاماً ﴿٧٤﴾

“Onlar, ‘Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!’ derler.”

(Furkān 25/74)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Toplumun çekirdeği ve temeli olan aileyi kurmak ve devam ettirmek için evlilik esastır. İnsanlar Kur'ân-ı Kerîm'de evliliğe teşvik edilmiştir.[1] Evlilik bütün peygamberler tarafından erkek ve kadın cinsleri arasında doğru ve kabul edilen bir ilişki olarak ilân edilmiştir.[2] Yüce Allah *"Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eşler ve çocuklar vermiştik…"*[3] buyurmuştur. Çünkü evlenmek aile yuvasının oluşmasına, kadın ve erkek arasında meşrû bir bağ kurulmasına, neslin devamına ve toplumsal yaşamın düzenlenmesine imkân sağlar.[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de evlenmek, daha çok *nikâh* kelimesi ve türevleriyle anlatılır.[5] *Ne-ke-ha* kökünden gelen kelimeler 23 âyette yer alır. Bu kökten türeyen *nikâh* kelimesi sözlükte "birleştirme, evlenme ve cinsel ilişki" gibi anlamlara gelir.[6] *Nikâh*, aslında bir evlilik sözleşmesi olup hadislerde de genellikle "evlenme akdi" anlamındadır.[7] Kur'ân'a göre, nikâh ile başlayan evlilik, basit bir sözleşme ya da malî bir anlaşmadan daha ötesini gerektirir. Evlilik, iki insan arasında sevgi, saygı, fedakârlık ve güven üzerine kurulan manevî bir ortaklıktır. Kur'ân'da nikâh akdi, erkeğin kadına verdiği "ağır sorumlulukları olan sağlam bir söz" (*mîsâk-ı galîz*) olarak nitelenir.[8] Buna göre nikâh, insanın hassasiyetle bağlı kalması gereken önemli bir anlaşmadır.[9]

Kur'ân'da *zevâc* kökünden türeyen bazı kelimeler de "evlilik bağıyla birbirine bağlı eşler" anlamında kullanılır.[10] Yüce Kitabımızda *ze-ve-*

---

1 Nûr 24/32; Rûm 30/21.

2 A'râf 7/80-81.

3 Râd 13/38.

4 Nahl 16/72; Furkān 25/54, 74.

5 Bakara 2/221, 237; Nûr 24/3, 32, 60; Kasas 28/27.

6 İbn Fâris, V, 475; Cevherî, I, 413; Râgıb el-İsfahânî, s. 505; Fîrûzâbâdî, s. 246; Lane, VIII, 2848.

7 Bakara 2/221: İbn Kesîr, II, 299; Buhârî, "Nikâh", 16; Ra'd 13/38: İbn Kesîr, VIII, 161; Tirmizî, "Nikâh", 1; İbn Kesîr, X, 227; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Cihâd", 20; Nesâî, "Cihâd", 12.

8 Nisâ 4/21.

9 Nisâ 4/21: İbn Kesîr, III, 406; Buhârî, "Nikâh", 80; Müslim, "Raḍâ'" 60.

10 Bakara 2/25, 35, 102; Âl-i İmrân 3/15; Nisâ 4/1, 12, 20; Ahzâb 33/37; Duhân 44/54; Tûr 52/20; Şûrâ 42/50; Cevherî, I, 320; Râgıb el-İsfahânî, s. 215-216.

ce kökünden gelen kelimeler 81 yerde geçer. Bunlar çeşitli şekillerde ve birkaç farklı anlamdadır. Ancak kelimenin kökünde "çift olmak, birleşmek, birleştirmek" anlamları baskındır. Kur'ân-ı Kerîm'de "birleştirmek,[11] eş, arkadaş, yakın,[12] eşleştirmek,[13] toplamak, bir araya getirmek"[14] anlamlarında *ze-ve-ce* kökünden türeyen kelimeler bulunur. İnsanın çift (*zevc*) olarak yaratılması, tabiatının evlilikle tamamlanacağı anlamına da gelir. Çünkü *zevc* kelimesi birbirini tamamlayan ve bütünleyen, benzer ya da zıt şeyleri ifade eder.[15] Örneğin, gece ve gündüze, bir çift ayakkabıdan her birine *zevc* denir.[16] Ancak *zevc* ve çoğulu *ezvâc* kelimeleri, insanlar için kullanıldığında, kendisiyle evlilik anlaşması gerçekleştirilen eşi ifade eder.[17]

Sağlam bir aile yapısı oluşturmayı hedefleyen İslâm dini, kadın ve erkeğin meşrû ve helâl yoldan birlikteliğini emreder. Nikâh dışı ilişki ise *zina* olarak adlandırılmıştır. Bunun da son derece çirkin ve büyük bir kötülük olduğu belirtilmiştir.[18] Çünkü iffetli olmak (*ihsân*) Müslümanca bir hayatın esasıdır.[19] Kur'ân, erkeğin evleneceği kadına mehir (*saduka*) vermesini şart koşar.[20] Âyette aile yuvası, eşlerin huzur (*sükûn*) bulacakları sevgi (*meveddet*) ve merhamet (*rahmet*) mekânı olarak anlatılır. Evlilik hayatının biyolojik ve psikolojik dayanaklarını oluşturan bu kavramların her biri de Yüce Allah'ın sınırsız kudretinin delilleridir (*âyet*).[21] Kur'ân, kocaların eşleriyle iyi geçinmesini (*ma'rûf*) emreder.[22] Eşine zarar vererek haklarını çiğnemeyi yasaklar (*i'tidâ*).[23] Ailede erkek, idare eden, koruyup gözetendir

---

11 Tûr 52/20.
12 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 425.
13 Tekvîr 81/7.
14 Sâffât 37/22; İbn Kesîr, XII, 10-11.
15 İbn Dureyd, s. 473.
16 Lane, III, 1266.
17 Fîrûzâbâdî, s. 192.
18 İsrâ 17/32.
19 Nisâ 4/24.
20 Nisâ 4/4.
21 Rûm 30/21.
22 Nisâ 4/19.
23 Bakara 2/231.

(*kavvâm*), çünkü her bir eşe farklı özellikler ve üstünlükler verilmiştir (*tafdîl*). [24] Kur'ân, bütün boyutlarıyla karı-koca ilişkisine ve eşlerin birbirlerine karşı hak ve görevlerine değinmiştir.[25] Erkekler için birden fazla eşle evlilikte *adaleti* temel ilke kabul etmiştir.[26] Anlaşmazlıkların iyi davranarak (*ihsân*) ve Allah Teâlâ'ya karşı gelmekten sakınarak (*takvâ*) barış (*sulh*, ıslah) yoluyla halledilmesini tavsiye etmiştir.[27]

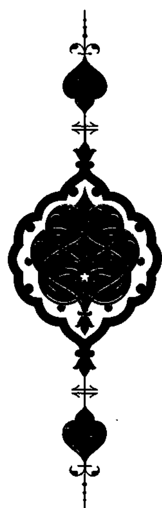

24 Nisâ 4/34.

25 Bakara 2/228, 229, 231, 241; Nisâ 4/34.

26 Nisâ 4/3.

27 Nisâ 4/35, 128.

EVLİLİK HUZURUN, SEVGİ ve ŞEFKATİN KAYNAĞIDIR

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً
وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzura eresiniz diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

Yüce Allah, canlıları dişi ve erkek olmak üzere çift yaratmıştır. Kur'ân-ı Hakîm, bu yaratılış kanununu şöyle ortaya koymaktadır: *"Erkeğiyle dişisiyle iki cinsi yaratan da O'dur."*[1] *"Her şeyden çift çift yarattık, inceden inceye düşünesiniz diye."*[2] *"Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift yaratan Allah, her türlü eksiklikten uzaktır."*[3] Farklı örnekler üzerinden konuyu ele alan âyetlere

---

1 Necm 53/45.
2 Zâriyât 51/49.
3 Yâsîn 36/36.

göre, insan,[4] hayvan[5] ve bitki[6] dünyasındaki tüm canlılar, erkek ve dişi çiftler olarak ilâhî düzenin bir parçasını oluşturmaktadır.[7]

Kur'ân'da şöyle buyurulur: *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının."*[8] Bu âyette ifade edildiği gibi kadın ve erkek birbirleri için tek bir nefisten yaratılmış varlıklardır.[9] Karı-koca arasında sevgi ve şefkat bağları var edilmiş, onların birbirlerine ilgi ve muhabbet duyacakları, saygı ve merhamet gösterecekleri duygusal bir zemin bizzat Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır.[10] Böylece insan neslinin devamı sağlanmıştır.[11] Bu da düşünüp ibret alanlar için, Allah'ın insana olan eşsiz nimetinin ve sınırsız yaratma gücünün delillerinden biri olarak Kur'ân'da sunulmuştur.[12] İnsanlığın huzur ve güven içinde devamı, erkek ve kadının nikâh yoluyla kurdukları birliktelikle mümkün olmaktadır. Eş olan kadın ve erkek birbirlerine destek olarak bir hayat arkadaşlığı kurar, böylece türlerinin varlığını sürdürürler.

Kur'ân-ı Kerîm, insanların evlenerek yuva kurmalarına ve bu sayede neslin sağlıklı bir biçimde devamına büyük önem verir. İnsanın yeme-içme, uyuma, barınma, karşı cinse ilgi duyma, cinsel arzusunu giderme gibi yaratılışında bulunan ve yeryüzündeki varlığını devam ettirmesini sağlayan eğilimleri ve ihtiyaçları vardır.[13] Bu ihtiyaçların herkesin kabul edeceği, insan onurunu koruyan, meşrû bir yolla giderilmesi gerekir. Bu anlamda nikâh ve evlilik hayatı, toplumun sağlıklı, mutlu, iffetli kalabilmesinin yoludur. Şu âyetle Yüce Allah Müminlere bekârları evlendirmelerini tavsiye etmektedir: *"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da durumu uygun olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."*[14] Bu âyette geçen "evlendirin" emrinin muhatapları, evlendirilecek kişinin yakınları, eğer onlar yoksa toplumun diğer bireyleridir.[15] Âyet, maddî imkânların zayıf olması nedeniyle evliliğin ihmal edilmemesi gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü evlenmeleri hâlinde

4 Şûrâ 42/11; Nebe' 78/8.
5 Şûrâ 42/11.
6 Tâhâ 20/53; Lokmân 31/10; Kāf 50/7.
7 Necm 53/45: Râzî, XXIX, 21.
8 Nisâ 4/1.
9 Nisâ 4/1: Taberî, VI, 339-342; Mâtürîdî, III, 7-8; Zemahşerî, II, 5-6.
10 Rûm 30/21.
11 A'râf 7/189.
12 Rûm 30/21: Mâtürîdî, XI, 170-171; Zemahşerî, IV, 571; Râzî, XXV, 111.
13 Âl-i İmrân 3/14.
14 Nûr 24/32.
15 Nûr 24/32: Râzî, XXIII, 212; İbn Kesîr, X, 228; *Kur'an Yolu*, V, 76.

Allah Teâlâ'nın bu kimselerin yanında olacağı ve ihtiyaçlarını gidereceği müjdelenmektedir. Hz. Peygamber (sas) de ümmetinden evlilik çağına gelip gücü yetenlerin evlenmelerini şöyle emretmiştir: *"Ey gençler! Sizden evlenmeye imkân bulanlar evlensin. Çünkü evlenmek, gözü harama karşı korur; namusu muhafaza eder. Evlenme imkânı bulamayan da oruç tutsun! Çünkü oruç şehveti kırar."*[16] Bir diğer hadisinde ise Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Üç kişiye yardım etmek, Allah'ın üzerine aldığı bir borçtur: Namuslu kalmak için evlenen kişi, efendisine söz verdiği parayı ödemek isteyen anlaşmalı köle (mükâteb) ve Allah yolunda çarpışan gazi."*[17] Demek ki evlilik, iffetli bir hayatın devamı ve Müslüman bireylerin yetişmesi amaçlarını içeren dinî bir sorumluluk olup desteklenmesi gereken bir adımdır.

Sevgili Peygamberimiz, Hz. Hatice ile yaptığı ilk evliliğinden itibaren dengeli ve mutlu bir aile hayatının nasıl sürdürülebileceği konusunda ashâbına örnek olmuştur. Hiçbir zaman evliliği kötüleyen ya da nikâhı küçümseyen bir tutum içine girmemiş aksine şöyle buyurmuştur: *"Nikâh benim sünnetimdir. Sünnetimi uygulamayan benden değildir. Evleniniz! Çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim."*[18] Peygamberimiz bir defasında üstündeki giysisinden başka bir şeyi olmayan, demir yüzük bile almaktan âciz bir adamı talep ettiği için evlendirmiştir. Mehir olarak da adamın kadına Kur'ân öğretmesini istemiştir.[19] O, şartları elverdiği ve evlenme imkânına sahip olduğu hâlde evlenmeyen kişileri kınamıştır. Kendilerini ibadete adamak adına hiç evlenmemeyi düşünenlerin bu tavırlarını yasaklamıştır.[20] Resûl-i Ekrem'in bu emir ve uygulamaları gerek evliliğin gerekse aile hayatının devamı için gösterilen çabaların dinî yönüne ve mükâfatına işaret etmektedir. Ancak bireysel ya da toplumsal bazı sebeplerle evlenme imkânı bulamayanlar olabilir, bunlar da Allah'ın rızası için sabredip iffetlerini korumaya devam etmelidirler.[21]

Kur'ân-ı Kerîm'in nikâh ve evlilikle ilgili değindiği noktalardan biri de çok eşlilik (*teaddüd-i zevcât*) konusudur. Nisâ sûresinde *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın."*[22] buyurulmaktadır. Bu âyetin indiriliş amacı, daha önce olmayan çok evlilik konusunu gündeme getirmek değil, Câhiliye döneminde zaten fazlasıyla istismar edilen

16 Nûr 24/32: İbn Kesîr, X, 226; Buhârî, "Nikâh", 3; Müslim, "Nikâh", 1.
17 Nûr 24/32: İbn Kesîr, X, 227; Tirmizî, "Nikâh", 5; "Fezâ'ilü'l-Cihâd", 20; Nesâî, "Nikâh", 5.
18 Âl-i İmrân 3/38; Kurtubî, V, 110; İbn Mâce, "Nikâh", 1.
19 Nûr 24/32: İbn Kesîr, X, 227; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Ḳur'ân", 21, 22; "Nikâh", 14.
20 Mâide 5/88: İbn Kesîr, V, 316; Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5.
21 Nûr 24/33.
22 Nisâ 4/3.

çok evliliğe bir sınır getirmek, dul ve kimsesiz kadınların haklarını korumak ve eşler arasında adaleti sağlamaktır. İslâm öncesinde Araplar, sırf mal varlığını ele geçirmek için dul kadınlarla ve kimsesiz yetimlerle evlenip onların haklarını çiğniyor, bir sınırlama olmaksızın evlendikleri kadınları mağdur ediyorlardı. Bu tür evliliğe niyetlenenlere Kur'ân, yetimler dışında, haklarını gözeterek başka kadınlarla evlenmelerinin yolunu göstermektedir.[23] Kur'ân, çok kadınla nikâhlanmayı sınırlandırıp dörde indirmiştir. İlgili âyette şöyle buyurulmuştur: *"Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."*[24] Böylece erkeğe eşler arasında her bakımdan adaleti sağlama yükümlülüğü hatırlatılarak bu konuda başarılı olamama endişesi taşıyanlara tek eşle nikâhın daha uygun olduğu tavsiye edilmiştir.[25] Birden fazla eşlilik durumunda adaleti sağlamanın çok da kolay olmayacağına dair ilâhî uyarı ise son derece dikkat çekicidir:[26] *"Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini muallâkta bırakmayın."*[27]

Nikâhın öneminden ve evlilik hayatının değerinden bahsederek muhataplarını aile kurmaya özendiren Kur'ân, bu konuda bazı ölçüler ve sınırlamalar getirmiştir. İlgili âyetlerde şöyle buyurulmaktadır. *"Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla (üvey annelerinizle) evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur. Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Ancak nikâhlanıp da zifafa girmeden ayrıldığınız eşlerinizin kızları ile evlenmenizde size bir günah yoktur. Öz oğullarınızın eşleri (gelinleriniz) ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."*[28] Âyette bir erkeğin evlenemeyeceği kadınlar ayrıntılarıyla sayılmıştır. Hiçbir zaman evlenilemeyecek kadınlar, kan akrabalığı, süt akrabalığı ve evlenme ile oluşan sıhrî akrabalık ilişkisi bulunan kadınlardır. Kişinin kendi annesi, ninesi, kızı, kız torunları, kız yeğenleri veya onların kızları, teyze ve halası kan akrabalığı kapsamındadır. Nikâh, eşlerin akrabaları arasında sıhrî hısımlık meydana getirdiğinden, Kur'ân'da üvey

23 Nisâ 4/3: *Kur'an Yolu*, II, 15.
24 Nisâ 4/3.
25 Nisâ 4/3: Taberî, VI, 363; İbn Âşûr, IV, 224-227.
26 Nisâ 4/129: Mâtürîdî, IV, 61; Ebüssuûd Efendi, I, 793.
27 Nisâ 4/129.
28 Nisâ 4/22, 23.

anne, kayınvalide, gelin ve üvey kızlarla evlenmek yasaklanmıştır.[29] Süt hısımlığı, süt emzirmekle kurulan bir akrabalıktır. Hz. Peygamber'in *"Soy sebebiyle haram olan, süt sebebiyle de haram olur."*[30] hadisi de süt akrabalığında evlenme yasaklarının sınırlarını belirler. Geçici birtakım nedenlerle evlenilemeyecek olan kadınlar da belirtilmiştir: Meselâ başka bir erkeğin nikâhı altında bulunan kadınla evlenmek, bu evlilik devam ettiği sürece haramdır.[31] Boşanmış veya kocası ölmüş olup da henüz iddet beklemekte bulunan kadınlarla evlenmek de yasaktır. Kişi, bu süre içinde kadına sadece evlenmek istediğini belirtebilir: *"Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirmenizde veya bunu içinizde saklamanızda bir sakınca yoktur."*[32] Ayrıca iki kız kardeşle yahut aralarında hala, teyze ve yeğen bağı olan[33] iki kadınla aynı anda evlenilemez. Müslüman bir kadın Müslüman olmayan bir erkekle -erkek Ehl-i kitap bile olsa- evlenemez. Müslüman bir erkek Ehl-i kitap kadınlarla evlenebilir. Ancak Müslüman bir erkeğin müşrik bir kadınla evlenmesi yasaktır.[34]

Evlilik, yaratılışın bir gereği olarak hukuka ve ahlâka uygun bir zeminde yapılmalıdır. Ancak bu şekilde yapılan evliliklerin neticesinde sağlıklı nesiller yetiştirilmesi mümkündür. *"Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır…"*[35] Evlilik yoluyla kurulacak ailede, karı-koca olacak insanların ahlâkî bakımdan nezih bir yaşantıyı sürdürmeleri gerekir.[36] Evlilik dışı cinsel birliktelik İslâm'da yasaklanmıştır. Kur'ân bu tür bir ilişkiyi kesin olarak yasaklar ve zinayı büyük günahlardan sayar.[37] Zina suçunu işleyenlere bazı dünyevî cezalar ve yaptırımlar da öngörür. Evli olmadıkları hâlde cinsel birliktelikte bulunan erkekle kadına yüzer sopa (*celde*) vurulmasını emreder.[38] Âyette zina eden bir kişinin ancak zina edenle veya bir Müşrikle evlenebileceği vurgulanır. Zina etmeyi meslek edinenlerle evlenmenin, namuslu ve iffetli Müminlere haram kılındığı bildirilir[39] Ancak tövbe ederlerse onlarla evlenmekte bir sakınca yoktur.[40] Evli olanların zina suçu işlemesi

---

29 Nisâ 4/23: Taberî, VI, 556-558; Mâtürîdî, III, 108-123; Kurtubî, VI, 174.

30 Nisâ 4/23: Mâtürîdî, III, 110; Zemahşerî, II, 50; Kurtubî, VI, 179; Buhârî, "Şehâdât", 7; Müslim, "Raḍâ'", 1, 2.

31 Nisâ 4/24: Taberî, VI, 560-562; Mâtürîdî, III, 139-140; Kurtubî, VI, 198-203.

32 Bakara 2/235: Mâtürîdî, II, 95-96; İbn Kesîr, II, 383-384; Nesefî, I, 197.

33 Nisâ 4/23: İbn Kesîr, III, 420-424.

34 Bakara 2/221; Mâide 5/5; Mümtehine 60/10; Bakara 2/221: Cessâs, II, 15; Kurtubî, III, 454; Mümtehine 60/10: İbn Kesîr, XIII, 521.

35 Nûr 24/26.

36 Nûr 24/26: Elmalılı, V, 3494.

37 İsrâ 17/32; Furkān 25/68; Mümtehine 60/12.

38 Nûr 24/2-3.

39 Nûr 24/3.

40 Nûr 24/3: İbn Kesîr, X, 170.

hâlinde, Hz. Peygamber'in suçluların taşlanarak öldürülmesi (*recm*) cezasını uygulamış olduğu hakkında rivayetler bulunmaktadır.[41]

Hz. Peygamber (sas) evlenecek tarafların nikâhtan önce birbirlerini görmelerini tavsiye etmiştir.[42] Nikâh, evlenen taraflar arasında hukukî sonuçlar doğuran bir anlaşma olduğundan, evlenme talebinde bulunma ve evlenme teklifini kabul etme (*icab ve kabul*) şartı vardır.[43] Yine evlilik anlaşmasının geçerli olması için en az iki kişinin şahitliği şarttır.[44] Şahitlerin bulunmasındaki amaç, evliliğin gizli olmadığını bildirmek ve tarafların haklarını korumaktır. Nikâh sözleşmesinin birey ve toplum açısından önemine dayanarak Peygamberimiz nikâhın herkese duyurulmasını ve mescidler gibi kalabalığa açık yerlerde yapılmasını emretmiştir.[45] Ayrıca dost ve akrabaya küçük de olsa bir yemek verilmesini[46] tavsiye etmiştir. Dolayısıyla aile, akraba ve dostlardan gizlenerek kıyılan nikâh, tarafların karşılıklı rızası olsa bile İslâm'ın ilkelerine aykırıdır.

Nikâh sebebiyle eşler, birtakım hak ve sorumluluklar yüklenir. Erkek, eşine mehir ödemeli, onun nafakasını temin etmelidir. Erkeğin nikâh akdi sırasında eşine verdiği veya vereceğine dair söz verdiği para ya da mala mehir (*ecr, saduka*) denir.[47] *"Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin…"*[48] âyetinde belirtildiği gibi, mehir, evli bir kadının kocası üzerindeki en kesin ve en belirgin hakkıdır. Bu anlamda mehir, bizzat evlenen kadının alacağı bir hediyedir, yoksa bazı bölgelerde yaygın olan şekliyle velisine verilen bir başlık parası değildir.[49] Dolayısıyla kadın, kendisine verilen mehri istediği şekilde kullanabilir ya da isterse mehirden vazgeçebilir.[50] Mehrin tamamı nikâh anında kadına ödenebilir. Bir kısmı nikâh anında peşin ödenip, kalan kısmın ödemesi sonraya da bırakılabilir. Diğer yandan mehir, boşama hakkı bulunan koca bakımından bir boşama engelidir, yani eğer nikâhta verilmemişse boşama hâlinde derhâl ödenmesi gerekir. Kadın için de maddî bir güvencedir. Çünkü boşanmış kadın, bu sayede yeni bir hayat kuruncaya kadar aç

---

41 Nûr 24/2: Mukātil b. Süleyman, III, 182; Taberî, XVII, 139; Cessâs, V, 95-99; İbn Kesîr, X, 159-162; Müslim, "Ḥudûd", 12-13; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 476.

42 Nûr 24/30: Râzî, XXIII, 203-204; Buhârî, "Nikâh", 15; Müslim, "Nikâh", 74; Ebu Dâvûd, "Nikâh", 19; İbn Mâce, "Nikâh", 9.

43 Bakara 2/221: Kurtubî, III, 472-473; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19.

44 Bakara 2/221: Râzî, VI, 58; Kurtubî, III, 473; Tirmizî, "Nikâh", 14.

45 Bakara 2/221: Kurtubî, III, 473; Tirmizî, "Nikâh", 6; İbn Mâce, "Nikâh", 20.

46 Nisâ 4/20-21: Sa'lebî, III, 279; Müslim, "Nikâh", 79.

47 Nisâ 4/4: *Kur'an Yolu*, II, 17

48 Nisâ 4/4; ayrıca bk. Bakara 2/229, 236, 237, 241; Nisâ 4/20, 21, 24, 25; Ahzâb 33/49.

49 Nisâ 4/4: Mâtürîdî, III, 19.

50 Nisâ 4/4: Râzî, IX, 189.

ve açıkta kalmayacaktır.[51] İslâm öncesinde yaygın olduğu şekliyle boşanma durumunda kocanın karısına haksızlık yaparak vermiş olduğu mehri geri alması Kur'ân tarafından kesin bir dille yasaklanmıştır: *"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açıkça günaha girerek verdiğinizi geri mi alacaksınız? Hem, siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl geri alırsınız?"*[52]

EVLİLİKTE KADIN ve ERKEK BİRBİRİNİ TAMAMLAR

... هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ... ﴿١٨٧﴾

"... Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz..."

(Bakara 2/187)

Kur'ân-ı Kerîm'de *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık."*[53] buyurulmuştur. Hz. Âdem ve eşinden bugüne, erkek ve kadın, bir bütün olarak insanlık ailesinin devamını sağlar. Elbette onlar Allah karşısında birer kul olarak şerefli, dokunulmaz haklara sahip ve özgür insanlardır. Yeryüzünün en değerli varlığı olarak mükemmel yaratılmışlardır. Ancak yaratılıştan getirdikleri bazı farklılıklar ve sahip oldukları kendilerine özgü yetenekler, dünya hayatında birbirlerine ilgi ve ihtiyaç duymalarını kolaylaştırır. Kadın ve erkek birbirinden bağımsız değildir. Aksine eşler olarak bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları gibidirler. Bu anlamda aile, nikâh kıyarak bir araya gelen kadın ve erkeğin birbirlerini desteklediği, koruyup gözettiği, anlayışla tamamladığı sıcak bir yuvadır. Bu yuvada iki insan arasında muhabbet ve ülfet meydana gelir.[54] Gönüller huzur ve dinginlik bulur.[55] Kur'ân'ın sunduğu aile modelinde eşler arası ilişkiler, sevgiyle, saygıyla, adalet ve merhametle

51 Bakara 2/236-237: *Kur'an Yolu*, I, 375; Nisâ 4/4: *Kur'an Yolu*, II, 17-18.
52 Nisâ 4/20-21.
53 Hucurât 49/13.
54 Rûm 30/21.
55 A'râf 7/189.

şekillenir. Dolayısıyla ailenin ihtiyaçları için yapılan her türlü iş ve katlanılan her türlü zorluk, karşılık beklenmeden, gönüllü ve bilinçli bir şekilde üstlenilir. Anne baba bir anlamda kendileri için değil, birbirleri ve çocukları için yaşarlar. Eşler arasındaki birlik ve bütünlük âyette şöyle bir benzetmeyle ifade edilir: *"... Onlar sizin için elbise, siz de onlar için elbisesiniz..."*[56] Bu ilâhî teşbih, eşlerin birbirlerini maddî ve manevî her türlü kötülüğe karşı korumaları gerektiğine işaret eder. Nitekim böyle bir yardımlaşmanın, dayanışmanın, özen ve güvenin neticesi, cennette birlikte ödüllendirilmektir. Kur'ân'da *"Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde, tahtlarına kurulacaklar."*[57] âyetiyle, bu dünyada Allah'ın buyrukları doğrultusunda bir hayatı paylaşan eşlerin, ebedî saadet yurdu cennette de eş olacakları müjdelenmiştir. Evlilik ve aile hakikatini kavramış bilinçli Müminler, böyle bir hayat için Rablerinden yardım talep ederler: *"Onlar, 'Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!' derler."*[58]

Eşlerin aile içinde hak ve sorumluluk dengesini gözetmeleri, adalet ve hakkaniyetten ayrılmamaları büyük önem taşır. Karşılıklı sorumlulukların bilinmesi ve hakların korunması ailede uyum ve huzurun vazgeçilmez şartıdır. Her bir eş sorumluluklarını yerine getirirse, karşı tarafın hakları da çiğnenmemiş olur. Evlilikte kadının da erkeğin de hakları vardır: *"... Kadınların, makul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur..."*[59] Peygamberimiz Veda Hutbesinde bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Sizin, hanımlarınızın üzerinde haklarınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin hanımlarınız üzerindeki hakkınız, yatağınızı çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız kimsenin evinize girmesine izin vermemeleridir. Dikkat edin! Hanımlarınızın sizin üzerinizdeki hakkı ise onların giyim ve gıda ihtiyaçlarının güzelce karşılanmasıdır."*[60] Aile birliğini temsil ve muhafaza etmek, kocanın öncelikli hakkı ve yükümlülüğüdür. Bu bağlamda, aile bireylerinin her türlü maddî ve manevî tehlikeden korunmasında, giyim, beslenme, barınma ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesinde erkeğin gücü ve iradesi önem arz etmektedir.[61] Kısacası koca, tüm ailenin geçiminden tek başına sorumludur. Bundan ötürü Kur'ân, erkekleri *kavvâm* olarak nitelemiştir: *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından*

56 Bakara 2/187.
57 Ra'd 13/23; Yâsîn 36/56; Zuhruf 43/70.
58 Furkān 25/74.
59 Bakara 2/228: Cessâs, II, 68; Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 530.
60 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 535; Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 535; Kurtubî, VI, 286; Müslim, "Ḥac", 147; Tirmizî, "Radâ", 11; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; İbn Mâce, "Nikâh", 3.
61 Bakara 2/228, 233; Nisâ 4/19: Taberî, VI, 535; Nisâ 4/34: Kurtubî, VI, 286; Talâk 65/7.

harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar (kavvâm)…"[62] Âyette "yönetici ve koruyucu" olarak çevrilen *kavvâm* kelimesi, "sorumluluk alan, hâkim olan, özen gösteren, yakından ilgilenen" anlamındadır.[63] Gelenek içerisinde kelimeye "reislik, yöneticilik, eğitim, koruma, savunma" gibi mânalar da yüklenmiştir.[64] Âyetin aile içinde erkeği konumlandırırken kullandığı bu ifade, bir hak ve imtiyazdan ziyade mesuliyete işaret etmektedir. Sonuçta ailesinin mutluluğu için emek vermek, alın teri ile kazanmak, gönül rızasıyla harcamak, aile içinde adaletli davranmak, şiddetten uzak durarak merhameti benimsemek gibi ilkeler, erkek için her daim bağlayıcıdır.

Aile, hukukî ilkelerin yanı sıra sevgi, saygı, şefkat, sabır, sadakat, vefa gibi manevî değerler üzerine kurulmuştur. Mümin her şeyden önce bu ahlâkî değerleri kendi aile ortamında yaşar ve yaşatır. Bu değerler arasında mahremiyet, iffet ve eşler arasındaki özel hayatın gizliliği de yer alır. Nitekim Hz. Peygamber (sas) *"Şüphesiz ki kıyamet günü, Allah'ın en çok ehemmiyet vereceği emanet, karı-koca arasındaki emanettir."*[65] buyurmuştur. Böylece eşler arasındaki özel hayata saygı, "emanet" bilinci ve hassasiyetiyle ilişkilendirilmiştir. Evlilikte yaşananları ve aile sırlarını "emanet" olarak gören eşler, herhangi bir problemin çözümü için uzmana başvurmak gibi durumlar dışında, özel hayatlarının dedikodusunu yapmaz, bu emanete ihanet etmezler. Mümin kadınlar ve erkekler sadakat sahibidir; iffet ve namuslarını korurlar.[66]

Evlilik bağının kuvvetli olması, eşlerin birbirleri ve aileleri için emek vermesine bağlıdır. Buna rağmen dünya hayatında gerek ahlâkî değerleri özümseyememe gerekse yaşanan sıkıntı ve zorluklar, bazen aileler üzerinde olumsuz etkiler gösterebilir. Kur'ân'da eş ve çocuklar, bir taraftan mutluluk sebebi olarak anlatılırken,[67] diğer taraftan ilâhî imtihan Müminlere şöyle hatırlatılır: *"Ey insanlar! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir."*[68] Bu âyet, Müslüman olmalarına rağmen eş ve çocukları tarafından İslâm'dan alıkoyulmaya, hicret etmeleri engellenmeye çalışılan kimseler hakkında nâzil olmuştur.[69] Âyette eş ve çocuklardan gelen bu engellemeye imkân

---

62 Nisâ 4/34.
63 Râgıb el-İsfahânî, s. 416-418; Nisâ 4/34: Kurtubî, VI, 280.
64 Nisâ 4/34: *Kur'an Yolu*, II, 58.
65 Ahzâb 33/72: Süyûtî, VI, 671; Müslim, "Nikâh", 123, 124; Ebû Dâvûd, "Edeb", 32.
66 Meâric 70/29.
67 Furkān 25/74.
68 Tegābün 64/14.
69 Tegābün 64/14; Taberî, XXIII, 14-17.

verilmemesi istenmiştir. Bir başka âyette de mal ve çocukların kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymaması için Müminlere uyarıda bulunulur.[70] Yine gerek malın gerekse evlâtların, âhiretteki büyük mükâfatı kazanmayı engelleyebilecekleri, bu anlamda bir imtihan vesilesi olabilecekleri bildirilir.[71] Aile bireylerinin eğitimleri de özenli ve sorumlu hareket edilmesi gereken konulardan biridir. [72] Nitekim *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*[73] âyeti özellikle bu noktaya dikkat çekmektedir.

Evliliğin devamı için eşlerin birbirleriyle iyi geçinmeleri öncelikli sorumluluklarıdır.[74] Kur'ân, eşler arasında geçimsizlik olduğunda taraflara barış, sabır ve hoşgörüyü öğütlemiştir. Eşlerin yakınlarına da hakemlikle eşlerin arasını bulma görevini vermiştir.[75] Böylece aile içinde yaşanan bazı tatsızlıkların çözüme kavuşmasına yönelik alınabilecek tedbirler, yol ve yöntemler gösterilmiştir.

Aile kurumu, sorumsuzluğu, keyfîliği, umursamazlığı kabul etmez. Aileyi oluşturan, yöneten, yönlendiren dinî, ahlâkî ve hukukî kurallar vardır. Bu kurallara uyulmazsa, aile düzeni bozulur. Bu durumda çeşitli tedbir ve müeyyideler devreye girer.[76] Kur'ân, meşrû aile düzenini bozmaya kalkışan ve ahlâka aykırı tutumları olan (*nâşiz*) kadına ve erkeğe karşı uyarılarda bulunur. *"… Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse…"* buyurarak erkeğin de *nüşûz*undan söz eder. Erkeğin *nüşûz*u da benzer şekilde, kadından uzaklaşması, kocalık görevini yerine getirmemesi, karısına sevgi ve şefkat göstermemesi, ona şiddet uygulaması, söz veya fiille onu incitmesi, kısacası aile hukukunu ve ahlâkını çiğnemesidir. Bu durumda Kur'ân, eşlerin sorunu aralarında anlaşarak çözmelerini, aile birliğini korumak adına gayret göstermelerini önerir.[77] Nisâ sûresinin 34. âyetinde "başkaldırma" olarak çevrilen *nüşûz* kelimesi, kadının kocasına küçümseyici ve rencide edici davranması, uyumsuzluk, geçimsizlik ve şiddet göstermesi, başkasına göz koyması gibi anlamlara gelir.[78] Bahsedilen bu durum, günlük ilişkilerde yaşanabilecek anlaşmazlıklara değil, aile içinde gerilimin iyice arttığı ve yuvanın dağılma aşamasına geldiği bir noktaya işaret eder. İşte böyle bir durumda erkeğin

---

70 Münâfıkūn 63/9.
71 Enfâl 8/28.
72 Tegâbün 64/14: Elmalılı, VIII, 5036-5037.
73 Tahrîm 66/6.
74 Nisâ 4/19.
75 Nisâ 2/35.
76 Nisâ 4/34: *Kur'an Yolu*, II, 59.
77 Nisâ 4/128: Taberî, VII, 548; Zemahşerî, II, 156; *Kur'an Yolu*, II, 154.
78 Râgıb el-İsfahânî, s. 493; Nisâ 4/34: Taberî, VI, 697-698; İbnü'l-Arabî, I, 533; Zemahşerî, II, 70.

uygulayabileceği tedbirler şu şekilde sıralanmıştır: *"… Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."*[79] Aileyi tehdit eden böylesi bir durumda kocanın konuyu eşiyle konuşarak ve uyarıda bulunarak çözmeye çaba göstermesi gerekir. Güzel söz ve yapıcı tenkit daima öncelikli adımdır. Kadın kötü davranışlarını değiştirmiyorsa, erkeğin ikinci adımda eşini yatakta yalnız bırakması ve küsme yoluyla uyarması önerilmiştir. Bu aşamada ailenin dağılmasına, eşlerin ayrılmasına yönelik bir ikaz ve gözdağı vardır. Buna rağmen sorun çözülmemişse âyette son aşama dövme olarak belirtilir. Burada sözü edilen dövme aslında bir suçun cezasıdır ve bu suç, günlük hayatta yaşanan sıradan bir aksaklık ya da hata değildir. Aksine gayr-i ahlâkî tutum ve davranışlarda ısrar ederek aileyi yıkma teşebbüsüdür. Ayrıca müfessirlerin ortak kanaatine göre, dövmeden kasıt sembolik bir vurmadır, yaralamak, berelemek, şiddetle paralamak değildir.[80] Elbette bu ahkâm âyeti istismar edilmemeli, her konuda her erkeğin kadınları şiddet uygulayarak terbiye edebileceği gibi yanlış bir yoruma mesned olarak kullanılmamalıdır. Zira belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber (sas) Kur'ân'ı en iyi anlayan ve onu en mükemmel şekilde uygulayandır. Onun hayatına baktığımızda, eşleriyle ilgili birtakım sıkıntılar ve anlaşmazlıklar yaşadığını görüyoruz. Buna rağmen kadını dövmenin sıradanlaştığı bir toplumda, onlara karşı en ufak bir şiddet davranışında bulunmamış, Hz. Âişe'nin ifadesiyle "hayatı boyunca bir kadına ya da bir hizmetçiye bir tek tokat bile atmamıştır."[81] Merhamet ve hakkaniyet onun yaşam modeli olmuştur.[82] Hatta ashâbına eşlerin dövülmesini yasaklamış ve bu davranışın insanî ve ahlâkî olmadığına dikkat çekmiştir.[83] Bunun da ötesinde mümin erkeklerin, hayat arkadaşları olan eşlerine karşı şefkatli davranmalarını tembihlemiş ve kendisini örnek göstererek şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız, ailesine hayırlı davranandır. Ben de sizin aranızda ailesine karşı en hayırlı davrananım."*[84] Böylece erkeğin eşine karşı güzel davranmasını, ahlâkının olgunluğuna dair en temel gösterge saymıştır. O hâlde, Nisâ sûresinin 34. âyeti, Kur'ân'ın bütünlüğü ve hadisler ile birlikte

---

79 Nisâ 4/34.
80 Mukātil b. Süleyman, I,227-228; Taberî, VI,687-689; İbn Ebî Hâtim, IV, 940.
81 Müslim, "Feżâ'il", 79.
82 Kalem 68/4: İbn Kesîr, XIV, 87.
83 Nisâ 4/34: Hâzin, I, 371; *Kur'an Yolu*, II, 59, Buhârî, "Tefsîr/Şems", 1; "Nikâh", 93; "Edeb", 43; Müslim, "Cennet", 49; Tirmizî, "Tefsîr", 79.
84 Âl-i İmrân 3/134: Süyûtî, II, 321; İbn Mâce, "Nikâh", 50.

değerlendirildiğinde, kocanın karısına şiddet uygulayabileceğine dair bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.[85] Nitekim Kur'ân, evliliğin devam ettirilemeyeceği durumlarda nikâh bağının karşılıklı hak ve yükümlülüklere uyarak, nezaket ölçüleri çerçevesinde iyilikle sonlandırılmasını istemiştir.[86]

Allah Teâlâ tüm canlıların erkek ve dişiden meydana geldiğine dikkat çekerek Müminleri bu konu üzerinde düşünmeye çağırmaktadır. Rabbimiz insanların tek bir özden yaratıldığını, eşler arasındaki sevgi ve merhamet bağlarının bizzat Yüce Allah'ın lütfu olarak yaratıldığını belirtmektedir. Bu durum erkek ve kadının birbirlerine karşı hissettikleri çekim kuvvetinin nedenine de işaret etmektedir. Bu çekim, insanın mutluluğu, toplumun huzuru ve neslin devamı için son derece değerli olup nikâh yoluyla meşrû bir biçimde hayata yansımalıdır. Bu sebeple Kur'ân'da evlilik teşvik edilmiştir. Evlenmeye imkân bulamayan bekârların da evlendirilmesi tavsiye edilmiştir. Eşler birbirini bürüyüp koruyan birer elbiseye benzetilmiştir. Evliliğin yolları kolaylaştırılmış, evlilik dışı ilişkiler yasaklanmıştır. Bedenî hazlara düşkünlükten korunma ve onurlu davranma anlamında iffet, kadın ve erkek bütün Müminlerin ortak özellikleri arasında sayılmıştır. Evlilik, böyle bir korunma imkânı sağlamaktadır. Nikâh sözleşmesiyle kurulan aile hayatı, değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında da vazgeçilemez öneme sahiptir. Böylece evlilik ile hayat bambaşka yeni anlamlarla ve bereketle tanışacaktır. Evliliğin ahlâkî ve hukukî boyutları Kur'ân'da etraflıca anlatılmıştır. Aile içinde eşlerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını bilmeleri, dengeli, âdil ve hakkaniyetli bir şekilde hayatın yükünü paylaşmaları esastır. Evlilik kurumunun gereği gibi işlemesi, karı-kocanın sağlıklı iletişimine bağlıdır. Kadın ve erkek bu sayede birbirlerinin yanında güven ve huzur bulur. Yine bu sayede bireysel ve sosyal buhranlara sebep olabilecek gayr-i meşrû ilişkilerden uzak kalarak ailelerini geleceğe taşır.

85 Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 536.
86 Bakara 2/229, 231; Talâk 65/1-7.

AİLE VE AKRABALIK

değerlendirildiğinde, kocanın karısına şiddet uygulayabileceğine dair bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.[85] Nitekim Kur'ân, evliliğin devam ettirilemeyeceği durumlarda nikâh bağının karşılıklı hak ve yükümlülüklere uyarak, nezaket ölçüleri çerçevesinde iyilikle sonlandırılmasını istemiştir.[86]

Allah Teâlâ tüm canlıların erkek ve dişiden meydana geldiğine dikkat çekerek Müminleri bu konu üzerinde düşünmeye çağırmaktadır. Rabbimiz insanların tek bir özden yaratıldığını, eşler arasındaki sevgi ve merhamet bağlarının bizzat Yüce Allah'ın lütfu olarak yaratıldığını belirtmektedir. Bu durum erkek ve kadının birbirlerine karşı hissettikleri çekim kuvvetinin nedenine de işaret etmektedir. Bu çekim, insanın mutluluğu, toplumun huzuru ve neslin devamı için son derece değerli olup nikâh yoluyla meşrû bir biçimde hayata yansımalıdır. Bu sebeple Kur'ân'da evlilik teşvik edilmiştir. Evlenmeye imkân bulamayan bekârların da evlendirilmesi tavsiye edilmiştir. Eşler birbirini bürüyüp koruyan birer elbiseye benzetilmiştir. Evliliğin yolları kolaylaştırılmış, evlilik dışı ilişkiler yasaklanmıştır. Bedenî hazlara düşkünlükten korunma ve onurlu davranma anlamında iffet, kadın ve erkek bütün Müminlerin ortak özellikleri arasında sayılmıştır. Evlilik, böyle bir korunma imkânı sağlamaktadır. Nikâh sözleşmesiyle kurulan aile hayatı, değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında da vazgeçilemez öneme sahiptir. Böylece evlilik ile hayat bambaşka yeni anlamlarla ve bereketle tanışacaktır. Evliliğin ahlâkî ve hukukî boyutları Kur'ân'da etraflıca anlatılmıştır. Aile içinde eşlerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını bilmeleri, dengeli, âdil ve hakkaniyetli bir şekilde hayatın yükünü paylaşmaları esastır. Evlilik kurumunun gereği gibi işlemesi, karı-kocanın sağlıklı iletişimine bağlıdır. Kadın ve erkek bu sayede birbirlerinin yanında güven ve huzur bulur. Yine bu sayede bireysel ve sosyal buhranlara sebep olabilecek gayr-i meşrû ilişkilerden uzak kalarak ailelerini geleceğe taşır.

85 Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 536.
86 Bakara 2/229, 231; Talâk 65/1-7.

AİLE VE AKRABALIK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ
لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿١٣﴾

"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."

(Hucurât 49/13)

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ
بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzur bulasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةًۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

"Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır."

(Ra'd 13/38)

وَالَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ
وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقٖينَ اِمَاماً ﴿٧٤﴾

"Onlar, 'Rabbimiz!' Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!' derler."

(Furkān 25/74)

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زٖينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ
عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَاباً وَخَيْرٌ اَمَلاً ﴿٤٦﴾

"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır."

(Kehf 18/46)

وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْۜ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَب۪يرًا ﴿٣١﴾

"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."

(İsrâ 17/31)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

وَلْيَخْشَ الَّذ۪ينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْۖ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَد۪يدًا ﴿٩﴾

"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bırakmış olmaları hâlinde onlar hakkında endişe duyacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın; Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler."

(Nisâ 4/9)

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِى الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

"Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, düşünüp ibret alasınız diye size böyle öğüt veriyor."

(Nahl 16/90)

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾

"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma!"

(İsrâ 17/26)

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِۜ ﴿٢١﴾

"Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı (akrabalığı) koruyan, Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir."

(Ra'd 13/21)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de aile ve akraba ile ilgili âyetler, birey ve toplum hayatına yön vermeyi hedefler. İlgili âyetler dört konuda yoğunlaşır: Meşrû beraberliği sağlayan nikâh; ebeveyn-çocuk ilişkileri; ailede merhamet ve sevginin hakimiyeti; aile fertlerinde iman, ibadet ve ahlâkî hassasiyetin yerleştirilmesi.[1] Kur'ân, aileyi inşa eden eşler arasındaki sevgi ve merhameti Allah'ın varlığının delillerinden sayar.[2] İnsan hayatı için vazgeçilmez olan evlilik hem teşvik edilir hem de aile düzeninin devamı için çeşitli kurallar konulur. Adalet, hakşinaslık, sevgi, şefkat, istişare, iyi ve geçerli örf (*ma'rûf*), sulh, dinin ailede öğretilmesi ve yaşanması, konuya dair kilit noktalardır. Öte yandan aile, akrabaların gözetilmesi (*sıla-i rahim*) ile bir bütün olarak değerlendirilir. Nihayet bu dünyada iyi bir aile hayatı yaşayanlar, cennette de birlikte olacaklardır.[3]

Kur'ân-ı Kerîm'de aile mefhumu *ehl* ve *âl* kelimeleriyle ifade edilmektedir. *Ehl* kelimesi, sözlükte "eş, bir kimse için insanların en özel olanı,[4] kişinin aşireti ve yakınları"[5] mânasına gelir. *Âl* kelimesi, "kişinin en yakınları, soy birliğine bağlı olanlar, kendisine tâbi olanlar ve dostları" mânasına gelir. Âl-i İmrân (İmrân'ın Ailesi) tamlamasında da olduğu üzere, daha çok toplumda saygın ve şerefli aileler için *âl* kelimesi kullanılır.[6] Bu kelime terkip hâlinde 21 âyette geçmektedir. Yakın anlamındaki *karîb* kelimesinin çoğulu olan *el-akribâ'* dilimize daha geniş bir anlamla akraba olarak geçmiştir. *Sıla-i rahim* terimi ise, sözlükte "ulaşmak, bağ, ilgi" anlamına gelen sıla ve "ana rahmi" mânasındaki rahim (*rahm*) kelimelerinden oluşur. Bu terim, "akrabalık bağlarını koparmamak, akrabayla iyi ilişkileri sürdürmek, onların haklarını gözetmek, iyilik etmek, ziyaret etmek" gibi anlamlar içerir. Rahim kelimesinin çoğulu olan *erhâm* yedi âyette

1 Bakara 2/215; Ra'd 13/5; Nahl 16/90; Rûm 30/38; Sebe' 34/37; Mümtehine 60/10-12; Tegābün 64/14-15; Meâric 70/29-35.

2 Nisâ 4/1; A'râf 7/189; Rûm 30/21; Zümer 39/6; Necm 53/45-46.

3 Bakara 2/83, 128; Âl-i İmrân 3/38; Nisâ 4/1, 19, 35-36; Hûd 11/46; Ra'd 13/21, 23-24; Furkān 25/74; Rûm 30/38; Ahkāf 46/15.

4 Halîl b. Ahmed, I, 96.

5 Fîrûzâbâdî, s. 963.

6 Fîrûzâbâdî, s. 963.

sözlük anlamında kullanılmıştır.[7] Üç âyette "akrabalar, akrabalık bağları ve akrabalık hakları",[8] iki âyette de "akrabalar" (*ulü'l-erhâm*) mânasına gelir.[9] Ayrıca anne, baba, karı, koca, çocuk, kardeş, amca, dayı, hala, teyze ve kayınpeder gibi aile fertlerini anlatan çeşitli kelimeler de Kur'ân'da geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de aile ve akrabalık ile ilgili anlatımlar farklı konularla birlikte işlenmiştir. Akrabalar, *ulü'l-kurbâ*, *zü'l-kurbâ*, *zevi'l-kurbâ*, *el-erhâm*, *el-akrebûn*, *aşîret* ve *fasîle* lafızlarıyla ifade edilmektedir. İmandan cihada, kıssalardan âhirete birçok konuyla ilgili âyetlerde aileye atıflar görebiliriz. Dolayısıyla aile ve akrabalık konusu ve ilgili kelimeler, geniş bir ağ oluşturur. Bunlardan en dikkat çekenleri şöyle sıralayabiliriz: Allah, yaratma, iman, takvâ, ibadet, dua, sâlih-sâliha, karı-koca, anne-baba, kardeş, ehl-i beyt, aşiret, çocuklar, ev, hak-sorumluluk, adalet, nikâh, yöneten, koruyan (*kavvâm*), sevgi (*meveddet*), rahmet, iyi geçinme (*mu'âşeret*), geçimsizlik (*nüşûz*), ıslah, itaat, iffet, hayâ, istişare, huzur (*sükûnet*), bakım yükümlülüğü (*infak-nafaka*), rızık, geçinme, emzirme, affetme, cimrilik (*şuhh*), iyilikte bulunmak (*ihsan*).

---

7 Bakara 2/228; Âl-i İmrân 3/6; En'âm 6/143, 144; Ra'd 13/8; Hac 22/5; Lokmân 31/34.

8 Nisâ 4/1; Muhammed 47/22; Mümtehine 60/3.

9 Enfâl 8/75; Ahzâb 33/6.

Peygamberler silsilesinin sonuncusu Hz. Muhammed (sas), her alanda olduğu gibi aile içi ilişkilerde de en güzel örnekti. Bir defasında o, eşi Hz. Âişe'nin odasındaydı. Diğer eşi Hz. Safiyye, onlara pişirdiği yemekten göndermişti. Hz. Âişe bir anlık kıskançlığa kapılmış ve öfkeyle gelen tabağa vurup kırmıştı. Bunun üzerine Peygamberimiz yerinden kalktı ve kırık parçaları topladı. Bir yandan da sakin bir sesle "Anneniz kıskandı." diyerek ortamı yumuşatmaya gayret ediyordu. Hz. Âişe pişman oldu ve "Ey Allah'ın Resûlü! Bunun telâfisi nedir?" diye sordu. Aldığı cevap şu oldu: *"Tabağa tabak, yemeğe yemek."* Hz. Peygamber tabağın kırılan parçalarını bir araya getirerek tamir etti. Hz. Âişe'nin sağlam tabağını Hz. Safiyye'ye, kırık olanı da Hz. Âişe'ye verdi.[1]

AİLE, ALLAH'IN ÂYETİ, YARATILIŞIN GEREĞİDİR

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً
وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzur bulasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun

1 Bakara 2/194: Kurtubî, III, 251-252; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 91.

kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

Her şeyi yerli yerince yaratan Allah Teâlâ, insanı erkek ve kadın, iki cins olarak yaratmış ve çoğalmaları için nikâh gibi meşrû bir yol göstermiştir.[2] Tarih sahnesinde Kur'ân'ın anlattığı ilk erkek ve kadın Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'dır. Onların evlenmesiyle insanlığın ilk ailesinin temeli atılmıştır. Dolayısıyla aile, insanlık tarihinin en eski birliğidir ve her toplumda vardır. Aile, hukukî ve ahlâkî anlamda meşrû olan bir evlilikle başlar. Yüce Allah, evliliğin önemine işaretle, toplumdaki bekârları evlendirmeleri hususunda Müminleri şöyle teşvik etmiştir: *"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da durumu uygun olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."*[3] Hz. Peygamber (sas) de evliliği özendirmiş;[4] hatta tarafların onayını alarak birçok kişiyi evlendirmiştir.[5] Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduğu dönemde toplumda var olan çok eşliliği dört eşle sınırlandırmış, hanımlar arasında âdil davranma şartını koymuştur. Bu şartın zorluğuna işaret ederek âdil davranamayacak kişilere tek eşle yetinmeyi tavsiye etmiştir.[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de ailenin huzurla hayatını devam ettirmesi için çeşitli prensipler belirlenmiştir. Buna göre, aile kurmaya gücü yetenler, sağlığı, maddî imkânları ve yaşam şartları uygun olanlar evlenmelidir. Gücü yetmeyenler ise sabretmeli ve onları evlendirerek destek olmak amacıyla toplum bireyleri sorumluluk üstlenmelidir. Onlar da imkân buluncaya kadar iffetlerini koruyup yanlış yollara sapmaktan sakınmalıdır.[7] Kur'ân'ın önerdiği sağlam aile, birbirine denk kadın ve erkeğin hür bir şekilde karar verip şahitler huzurunda hayatlarını birleştirmeleriyle başlar. Aile yuvası, karı-kocanın sadakat, sevgi, saygı ve adaleti ilke edinmeleriyle uyumlu bir şekilde devam eder.[8] Nitekim Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız ailesi için en hayırlı olanınızdır. Bana gelince, ben aileme karşı en iyi olanınızım. En hayırlınız eşlerine karşı en iyi davrananınızdır."*[9]

---

2 Nisâ 4/1; A'râf 7/189; Zümer 39/6; Necm 53/45-46.
3 Nûr 24/32.
4 Nûr 24/32: Yahya b. Sellâm, I, 445.
5 Nûr 24/32: Taberî, IV, 194.
6 Nisâ 4/3, 129: Mukātil b. Süleyman, I, 357; Taberî, VII, 535.
7 Nûr 24/33.
8 Bakara 2/228-229; Nisâ 4/19; Nûr 24/3, 26.
9 Âl-i İmrân 3/134: Süyûtî, II, 325; Tirmizî, "Raḍâ'", 10.

Eşler, aileyi ilgilendiren konularda birbirine danışır ve önemli kararları birlikte alırlar. Toplumun yapı taşı niteliğindeki en değerli kurumu olan ailede istişare esastır. Çocukların yetiştirilmesi anne babanın hakkı ve görevidir. Anneler bebeklerini iki yıl emzirirler. Ancak bu konuda birbirine danışarak bebeği daha erken sütten kesmek için karar verebilirler.[10] Kadının temel insanî haklarının korunması; can, mal, namus, inanç ve akıl dokunulmazlığına aile içinde de saygı gösterilmesi son derece önemlidir. Söz gelimi bedeni ve ruhu her türlü şiddet, ihmal ve istismardan korunmalıdır. Şahsına ait mal varlığını yönetme, eğitim alma, tedavi olma gibi ihtiyaçları karşılanmalıdır. Erkek ise mal varlığını sadece kendi ihtiyaçlarına tahsis edemez. Eşi zengin olsa bile onun ve çocuklarının meşrû daire içindeki geçimini ve masraflarını karşılamakla yükümlüdür.[11] Bu sorumluluk sebebiyle ailede işlerin yolunda gitmesi ve düzeninin sağlanması için yöneticilik görevi erkeğe verilmiştir. Başka bir ifadeyle ona aile içi ilişkilerde bir derece daha üstün sorumluluk biçilmiştir.[12] Kadının aile içindeki sorumluluğu ise meşrû sınırlar içerisinde kocasıyla iyi geçinmek, onun yokluğunda da evine ve onuruna sahip çıkmaktır.[13] Ailelerde hayatın yükünü taşımak ve güzel geçinmek adına üstlenilen roller farklılaşsa da eşler arasında hak ve sorumluluk bakımından âdil bir dağılım ve denge olması şarttır. Böylece aile düzeninin devamı için eşlerden herbirinin yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesi ve diğer aile fertlerinin haklarını gözetmesi istenmiştir. Her iki taraf da aile yuvasınının geleceğini tehlikeye düşürecek tutumlardan ve aşırılıklardan kaçınmalıdır.[14] Kayınvalide, kayınpeder ve çocuklar da nezaket kurallarını gözeterek ailede rahatsızlığa sebep olacak olumsuz davranışlardan uzak durmalıdır. Bu bağlamda aile bireyleri arasındaki sevgi bağlarını pekiştiren ve ilişkileri düzenleyen temel prensip, "Küçüklere merhamet etmek, büyüklere ise saygı göstermektir."[15] Acısıyla tatlısıyla sürüp giden hayatın ailede en güzel şekilde yaşanmasına örnek ise Sevgili Peygamberimizdir. Tavsiyelerinden birinde o (sas) şöyle buyurur: *""Mümin bir kimse, eşine karşı nefret beslemesin; çünkü onun bir huyunu beğenmezse de hoşlanacağı başka bir huyu mutlaka vardır."*[16]

İslâm öncesi dönemlerde Müşrikler masraf kapısı olarak gördükleri çocukları fakirlik korkusuyla öldürürlerdi. Hele kız çocukları olduğunda onu aciz ve değersiz

10 Bakara 2/233; Lokmân 31/14.

11 Bakara 2/233; Nisâ 4/34; Talâk 65/6: Buhârî, "Nafakāt", 1-4.

12 Bakara 2/228: Taberî, IV, 121-124; Nisâ 4/34: Taberî, VI, 687-690; Buhârî, "Nikâh", 90.

13 Nisâ 4/34: Taberî, VI, 692-693; Bakara 2/228: Taberî, IV, 119-120; İbn Mâce, "Nikâh", 5.

14 Nisâ 4/34, 128.

15 Beled 90/17: İbn Kesîr, XIV, 362; Tirmizî, "Birr", 15; Ebû Dâvûd, "Edeb", 66.

16 Müslim, "Raḍâʿ", 61.

buldukları için utanç duyar, hatta diri diri toprağa gömerlerdi.[17] Fazla yaygın olmasa da böyle bir câhiliye âdeti vardı. Kur'ân bu âdeti büyük günah kabul etmiş ve kız çocuklara reva görülen zulmü ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak için mücadele etmiştir. Erkek olsun kız olsun, her iki evlâdın da Yüce Allah'ın insana bir lütfu ve emaneti olduğunu bildirmiştir.[18] Dünya hayatı zorluk ve sıkıntılarla içiçe bir sınamadır. Bu bağlamda Kur'ân şu noktaya dikkat çekmiştir: Ailede çocuk, anne babadan daima ilgi, destek ve sabır bekleyen yapısıyla, onlar için kimi zaman yanlışa ve günaha sürüklenme riski taşıyan bir imtihan vesilesidir.[19] Bu sebeple çocuklara gösterilen ilgi, insanı yaratılış gayesi olan kulluk vazifesinden uzaklaştıracak bir sapmaya varmamalıdır.[20] Anne ve baba, maddî olduğu kadar manevî yönden de çocukları yüzünden zarar görmemelidir.[21] Üstelik âhirette kişiye ne çocuklarının ne de akrabalarının bir faydası olacaktır.[22]

Kur'ân bizlere, eşleri, evlâtları ve kardeşleri sebebiyle ağır sınavlardan geçirilen peygamberlerden bahseder. Hz. Nûh'a hem eşi hem de oğlu iman etmemiştir.[23] Hz. Lût'u da eşi inkâr etmiştir.[24] Şüphesiz ki, bütün gayretleriyle insanları imana çağıran bu peygamberler için, en yakınlarının inkârı çok büyük acılara sebep olmuştur. Hz. Ya'kūb da çocukları arasındaki kıskançlık ve husumetin acısını, yıllarca Hz. Yûsuf ve Bünyamin'den uzak kalmanın ağır ıstırabını çekmiştir. Kederlendiğinde *"Ben tasa ve üzüntümü sadece Allah'a arz ederim."* diyerek içini dökmüştür.[25] Hz. Yûsuf da kardeşlerinin düşmanlıkları yüzünden uzun yıllar çile çekmiş, ailesinden uzakta büyümüş ve musibetlerle boğuşmuştur.[26] Firavun'un eşi Âsiye ise imanı dolayısıyla kocasının kendisine yaptığı zulümle imtihan edilmiştir. Nitekim âyette onun Allah'a yalvarışı bizlere şöyle aktarılır: *"Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar."*[27]

---

17 En'âm 6/151; Nahl 16/58-59: Taberî, XIV, 257; Zuhruf 43/17-18; Mümtehine 60/12; Tekvîr 81/8-9: Taberî, XXIV, 147-148.
18 Şûrâ 42/49.
19 Enfâl 8/28; Tegâbün 64/15.
20 Münâfikūn 63/9.
21 Bakara 2/233.
22 Mümtehine 60/3.
23 Tahrîm 66/10; Hûd 11/45-46.
24 Tahrîm 66/10.
25 Yûsuf 12/84-86.
26 Yûsuf 12/15, 20, 23, 35.
27 Tahrîm 66/11.

Müminler açısından hayatın her alanı bir imtihandır. Aile de bu imtihanın önemli bir parçasını oluşturur. Eşler, bu imtihanı başarmaya çalışırlar, zorluklara karşı el ele ve sabırla direnirler. Anne baba, çocukları için bir yandan gece gündüz çırpınırken bir yandan da *"neslimi sâlih kimseler eyle"* diye hayır duada bulunurlar.[28] Hz. İbrâhim'in yaptığı gibi, çocuklarının ilâhî buyruklara teslim olmaları için Rablerine şöyle yalvarırlar: *"Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle."*[29]

Çocuklar da ebeveyne dua etmelidir. Ancak onlar Allah'ı inkâr üzere ölüp cehennem ehlinden oldukları açığa çıkmışsa duayı hak etmezler.[30] Hayatta iken de inkâr ve isyan konusunda anne baba da olsa kimseye itaat edilmez.[31] İslâm'ın ilkelerine, kültür ve geleneğimize uygun meşrû isteklerinde ise anne babaya uymak, onların gönlünü almak için iyi davranmak gerekir. Hatta yaşlandıklarında, bakıma ve sevgiye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduklarında can sıkıntısıyla onlara "Öf!" bile denmemesi Kur'ân'ın emridir.[32] Yüce Kitabımızda şöyle buyrulur: *"İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: 'Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.'"*[33] Ayrıca Kur'ân kıssalarında ebeveyne saygı, tevazu, ikram ve ihsana dair güzel örnekler verilmektedir.[34] Bu iyilik gayretinin bir parçası olarak evlâtlar da anne babaları için şöyle dua ederler: *"Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."*[35]

Çocuklar bir toplumun geleceğe dair en güçlü umududur. Çocuğun erdemli bir insan ve hayırlı bir Müslüman olarak yetişmesi için sahip olduğu birtakım haklar ve yetişkinlere düşen sorumluluklar vardır. İyi bir eğitim almak her çocuğun hakkıdır. Bu hakkın sağlanması öncelikle ebeveynin görevidir. Bu görev kapsamında ebeveyn, çocuklarına imanı anlatmakla, başta namaz olmak üzere ibadet alışkanlığı kazandırmakla,[36] iyiliği ve kötülüğü birbirinden ayırt etmeyi öğretmekle sorumludur. Bizzat yaşantısıyla örnek olarak onları doğruya ve güzele sevk etmeli, cehennem azabından korumalıdır.[37] Anne babanın çocuklarına vermesi beklenen ahlâk

28 Ahkāf 46/15; ayrıca bk. Bakara 2/128; Âl-i İmrân 3/38.
29 İbrâhîm 14/40.
30 Tevbe 9/114: Taberî, XII, 19; İbrâhîm 14/41; İsrâ 17/24.
31 Tevbe 9/23-24; Ankebût 29/8; Lokmân 31/15.
32 İsrâ 17/23-24.
33 Lokmân 31/14; ayrıca bk. Bakara 2/83; Nisâ 4/36.
34 Sâffât 37/100-107: Mukātil b. Süleyman, III, 615; Taberî, XIX, 583.
35 İsrâ 17/24.
36 Ahkāf 46/17; Tâhâ 20/132.
37 Tahrîm 66/6: Taberî, XXIII, 103-104; Mâverdî, VI, 43-44.

ve âdâbın içinde mahremiyet eğitiminin özel bir yeri vardır. Kur'ân-ı Kerîm, aynı mesken içinde oturan veya çalışan fertlerin birbirlerinin odalarına girerken mahremiyete riayet etmelerini, çocukların bu konuda bilinçlendirilmesini ister. Özellikle dinlenme vakitlerinde birbirlerinin yanına gireceklerinde kapıyı çalıp izin istemelerini öğütler.[38] Hz. Peygamber'in konuyla ilgili sözü, bunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bir adam Resûlullah'a, "Annemin yanına girerken izin isteyeyim mi?" diye sorar. Allah Resûlü (sas), *"Evet."* der. Adam, "Ama ben onunla aynı evde kalıyorum!" deyince Allah Resûlü tekrar, *"Onun yanına girerken izin iste!"* buyurur. Adamın "Ben ona hizmet ediyorum!" diye ısrar etmesi üzerine Peygamberimiz yine *"Onun yanına girerken izin iste! Onu çıplak görmen hoşuna gider mi?"* şeklinde uyarıda bulunur.[39] Dolayısıyla çocuğun özel hayata saygıyı ve sınırlara riayeti içeren mahremiyet bilincini ailede edinmesi, ayrıca anne babanın da çocuklarının mahremiyetine karşı hassas olması gerekir.

Peygamber Efendimiz, anne babanın çocuklarına karşı hoşgörülü, şefkatli ve affedici davranmasını tavsiye etmiştir. Kendisi de çocuklara kızmamış, asla el kaldırarak incitmemiş, yaramazlıklarını hoş görmüştür. Medine'ye hicret ettikten sonra kendisine on yıl hizmet eden ve bu sebeple onu herkesten iyi tanıyan küçük sahâbî Enes b. Mâlik'in söyledikleri çok dikkat çekicidir. O, Resûlullah'ın kendisine hiçbir zaman kötü davranmadığını, bağırıp azarlamadığını hatta onun sözünü dinlemediği zamanlarda bile kızmadan güzellikle uyardığını anlatmıştır.[40] Resûlullah (sas) anne babaya çocukları arasında adaletli olmalarını da tavsiye etmiştir.[41] Nitekim kız olsun erkek olsun, çocuklarından birine sağladığı imkânı diğerinden esirgeyen babayı Hz. Peygamber'in nasıl uyardığını Nu'mân b. Beşîr (ra) şöyle anlatmıştır: "Babam servetinin bir kısmını bana bağışladı. Ancak annem buna itiraz etti ve bu durumu Resûlullah'ın (sas) bilmesini istedi. Bunun üzerine babamla birlikte Resûlullah'ın yanına geldik. Babamı dinledikten sonra Hz. Peygamber (sas) *"Başka çocukların var mı?"* diye sordu. Babam "Evet!" dedi. *"Peki, bu hibenin aynısını onlara da verdin mi?"* dedi. Ondan "Hayır!" cevabını alınca, *"İşte bu zulümdür, haksızlıktır!"* buyurarak şöyle uyardı: *"Allah'tan korkun, evlâtlarınız arasında âdil davranın."*[42]

---

38 Nûr 24/58-59.

39 Nûr 24/27: Taberî, XVII, 244-245; Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "İsti'ẕân", 1.

40 Kalem 68/4: İbn Kesîr, XIV, 87; Buhârî, "Edeb", 39.

41 Mâide 5/8: İbn Kesîr, V, 127; Müslim, "Hibe", 13, 18.

42 Mâide 5/8: İbn Kesîr, V, 127; Mâide 5/50: Kurtubî, VIII, 44; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 85; Müslim, "Hibe", 13-18.

Ailenin korunması, fertlerin mutluluğu ve toplumun güvenliği açısından önem taşımaktadır. Kur'ân, neslin devamı olan evliliği teşvik etmekle kalmayıp kurulan aile düzeninin bozulmaması için gerekli tedbirleri de almıştır. Bu tedbirlerin en büyüğü, zinanın yasaklanmasıdır. Kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla her Müslüman, iffetini korumalı, hayâsızlığa götüren ve evliliğin en büyük düşmanı olan bu günaha asla yaklaşmamalıdır.[43] Eşler arasında çıkan problemler anlaşma ile çözülmelidir. Çünkü aile yuvasının devamı için bencilce tutkulardan uzlaşmak çok daha hayırlıdır. Her daim iyilikten yana olup aile hukuku konusunda Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınmak, O'nun hoşnutluğunu kazanma vesilesidir.[44] Bütün bunlara rağmen, eşler arasındaki bazı problemler çözülemezse, her iki tarafın ailesinden birer hakem tayin edilerek anlaşmazlıklar giderilmeli, uzman desteği alınmalı, uzlaşarak ailenin dağılması engellenmelidir.[45] Bu çabalar da bir fayda sağlamazsa o takdirde çileli bir birlikteliği sonlandırmak için boşanmaktan başka çare kalmamış demektir. Kısacası boşanma, yürümeyen bir evlilikte başvurulan en son çaredir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle *"Allah'a en sevimsiz gelen helâldir."*[46] Dolayısıyla aile birliğinin korunması için gerekli bütün önlemler alınmalı, fedakârlık ve sağduyudan vazgeçilmemelidir. Sonuçta boşanma gerçekleşirse çocukların yetiştirilmesi gibi ortak sorumluluk isteyen durumlarda eşler bir araya gelip anlaşmalı, ayrılık sebebiyle asla çocuklara bedel ödetilmemelidir. Çünkü Kur'ân'ın anlatımında boşanma, karşı tarafa taşkınlık ve haksızlığı reva görme anlamına gelmez. Eşler bu süreçte de birbirlerine karşı maddî ve manevî zarar vermekten kaçınmalı, hatta erdemlice davranarak beraberliklerini sonlandırmalıdırlar.[47]

Aile bireyleri dünyada Yüce Allah'a iman edip O'nun hoşnut olacağı bir hayat yaşarlarsa, Allah Teâlâ da onlara cennette güzel bir hayat bahşeder. Babaları, eşleri ve çocuklarıyla beraber orada mükâfata nâil olurlar.[48] Dünyadaki aile bağları, cennete mahsus özelliklerle devam eder. Yâsîn sûresinde bu birliktelik şöyle tasvir edilir: *"Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler. Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar. Onlar için orada meyveler vardır. Onlar için diledikleri her şey vardır."*[49]

---

43 İsrâ 17/32.
44 Nisâ 4/128.
45 Nisâ 4/35.
46 Talâk 65/1: Kurtubî, XXI, 28; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 3.
47 Bakara 2/231-233, 237.
48 Ra'd 13/23-24.
49 Yâsîn 36/55-57.

AKRABALIK BAĞLARINI KORUMAK ALLAH'IN EMRİDİR

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا
وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَث۪يراً وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يباً ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

Ebeveyn, eş ve evlâtlardan sonra kendilerine iyi davranılmasını bekleyen, insanın sevgisini ve ilgisini hak eden kişiler akrabalarıdır. Resûl-i Ekrem (sas), *sıla-i rahim* olarak adlandırılan akrabalık bağları ile Allah Teâlâ'nın Rahmân ismi arasında bir bağ bulunduğunu söylemiştir. Bu bağları gözetenlerin Yüce Allah'tan merhamet göreceklerini, ihmal edenlerin ise bundan mahrum kalacaklarını bildirmiştir.[50] Nisâ sûresinin ilk âyetinde, Yüce Allah'a saygısızlıktan sakınmanın hemen ardından akraba bağlarına riayet edilmesi şöyle emredilir: *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."* Müfessirler bu ve benzeri âyetlere dayanarak akrabalık bağlarını gözetmenin vâcip, buna zarar verebilecek tutum ve davranışların haram olduğunu belirtmişlerdir.[51] Konuyla ilişkilendirilen âyetlerden birisi de şudur: *"Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağları koruyan, Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir."*[52] Müfessirler, kendilerinden övgüyle bahsedilen bu kişilerle kastedilenlerin "akrabalık bağlarını koruyanlar" olduğunu

50 Muhammed 47/22: İbn Kesîr, XIII, 76; Buhârî, "Edeb", 13.
51 Nisâ 4/1: Taberî, VI, 339; Kurtubî, VI, 14.
52 Ra'd 13/21.

söylemişlerdir.[53] Bir diğer âyette ise, *"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma!"*[54] buyurulmaktadır. Burada *ze'l-kurbâ* ifadesiyle öncelikle kişinin anne ve baba tarafından yakın akrabaları kastedilmiş; "akraba hakkı" ifadesiyle de onlarla ilişkiyi devam ettirmeye, maddî ve manevî anlamda iyilikte bulunmaya vurgu yapılmıştır.[55]

Akrabalık hukukuna ve ahlâkına sahip çıkmayarak onlarla irtibatı kesenler şiddetle kınanmıştır.[56] Âyetlerde "Allah'ın kesilmemesini emrettiği bağları koparanlar" ile kastedilen, akrabalık bağlarına riayet etmeyenlerdir.[57] Akrabalık hukuku (*sıla-i rahim*), iyi ve kötü günde onlara karşı sorumluluklarını gözetmek, hoşgörülü, mütevazı, âdil ve merhametli davranmaktır. Bağları koparmak ise akrabaya kötülük ve haksızlık etmektir.[58] Hz. Peygamber (sas) de akraba ilişkileri üzerinde ısrarla durmuştur. "Beni cennete götürecek bir amel söyler misiniz?" diye soran birisine şu cevabı vermiştir: *"Allah'a kulluk eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın; namazını kılar, zekâtını verirsin ve akrabanı gözetirsin!"*[59] Bir diğer hadisinde *"Rızkının genişlemesini ve ömrünün uzamasını isteyen kişi, akrabalarıyla ilişkilerini sürdürsün."*[60] tavsiyesinde bulunmuştur. Herhangi bir kötülüğe, günaha ve zarara sebebiyet vermedikçe akrabalarla sağlıklı ve düzenli bir ilişkinin devamına özen gösterilmelidir. Hatta Allah Resûlü (sas), akrabalık ilişkisini kesenlerle bile akrabalık bağlarının sürdürülmesi gerektiğini söyler.[61]

İslâm dininin güzelliklerini, emir ve yasaklarını tebliğde de aile fertlerimizle birlikte akrabalara öncelik verilmesi gerekir. Kur'ân'da *"Önce yakın akrabanı uyar."* buyurulur. Nitekim Peygamberimiz, vahyin ilk dönemlerinde bu âyet inince, yakın akrabalarını çağırmış ve onları imana davet ederek Allah'ın emirlerini hatırlatmıştır.[62] İhtiyaç duyduklarında akrabaya yardım da önceliklidir. Yine Peygamber Efendimiz (sas), muhtaç durumda olan akrabaya verilen sadakanın hem sıla-i rahim hem de sadaka sevabı olmak üzere iki kat mükâfat kazandırdığını müjdelemiştir.[63] Ancak adalet, akrabalık gibi bir değerin üzerinde olduğundan, haksız olduklarında kan

53 Ra'd 13/21: Taberî, XIII, 508; Zemahşerî, III, 347.
54 İsrâ 17/26.
55 İsrâ 17/26: Taberî, XIV, 562-563; İbn Kesîr, VIII, 473.
56 Bakara 2/83; Nisâ 4/1, 36; Ra'd 13/21; Rûm 30/38; Muhammed 47/22.
57 Bakara 2/27; Ra'd 13/25: Taberî, XIII, 514.
58 Bakara 2/27: Taberî, I, 439.
59 Ra'd 13/21: Begavî, IV, 312; Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "Îmân", 12, 14.
60 İsrâ 17/26: Müslim, "Birr", 20; İbn Kesîr, VIII, 473.
61 Muhammed 47/22: İbn Kesîr, XIII, 76; Buhârî, "Edeb", 15.
62 Şuarâ 26/214: İbn Kesîr, X, 375-377; Buhârî, "Tefsîr", 26; Müslim, "Îmân", 348-355.
63 Tirmizî, "Zekât", 26.

bağı bahanesiyle akrabaların yanında yer alınmaz. Zira kişi, kendisinin, ebeveyninin ve akrabalarının aleyhinde olsa bile daima haktan ve adaletten yana olmalıdır.[64] Çünkü din bağı, soy bağından önce gelir.[65]

İslâm öncesinde kadın ve çocuklar, ölen yakınlarının ardından mirasçı olamazlardı. Akrabalardan sadece savaşlara katılan ve ganimet getiren erkekler mirasçı olurlardı. Ölen kişinin ardından bıraktığı malın dağıtılması ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: Sâd b. Rebia şehit olmuş, iki kızı, eşi ve de kardeşi arkasında kalmıştı. Kardeşi malın hepsini alıverdi. Bunun üzerine hanımı Hz. Peygamber'e gelip ağlayarak "Ey Allah'ın Elçisi! İşte Sâd'ın kızları, Sâd öldürüldü, bunların amcası da mallarını aldı." diye durumu anlattı. Peygamberimiz, *"Haydi şimdilik git, umarım ki, Allah bu konudaki hükmünü yakında verecektir."* buyurdu. Bunun üzerine Nisâ sûresinin miras paylaşımına dair 11. âyeti indi. Peygamberimiz kızların amcasını çağırdı ve *"Sâd'ın kızına üçte iki ve bunların annesine sekizde bir ver! Kalanı da senindir."* buyurdu.[66] Böylece akrabalar arasında zulme ve mağduriyete sebep olan gelenekler kaldırılarak ilk defa kadınlar ve kız çocukları mirastan pay sahibi olma hakkını elde etmişlerdir. Nisâ sûresindeki ilgili âyette *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz."* ifadeleri geçer. Bu ifadeler, miras taksiminin şahsî duygulara ve tercihlere göre değil, akrabalık bağına ve bu bağın cemiyet ve aile hayatında sağladığı faydalara göre belirlendiğini göstermektedir.[67] Kur'ân'da mirasla ilgili ilkeler, Allah'ın koyduğu sınırlar olarak ifade edilir. Dolayısıyla bunların gereğini yapmamanın, devamlı ve alçaltıcı bir cehennem ateşine sebep olacağı uyarısı yapılır.[68] Buna göre miras taksim edilirken orada hazır bulunan yetimlere ve vâris olmayan akrabalara da bir miktar pay verilir.[69] Yetim çocuklara sahip çıkılması; mal varlıklarının korunması ve reşit olduklarında kendilerine teslim edilmesi Müminlere emredilir.[70]

Kur'ân kıssalarında akrabalık ilişkileriyle ilgili de çok güzel örnekler vardır. Şuayb Peygamber, kızlarına yardım eden delikanlılık çağındaki Hz. Mûsâ'yı kızıyla evlendirmiştir.[71] Hz. Hârûn, hem fedakâr bir kardeş hem de bir peygamber olarak

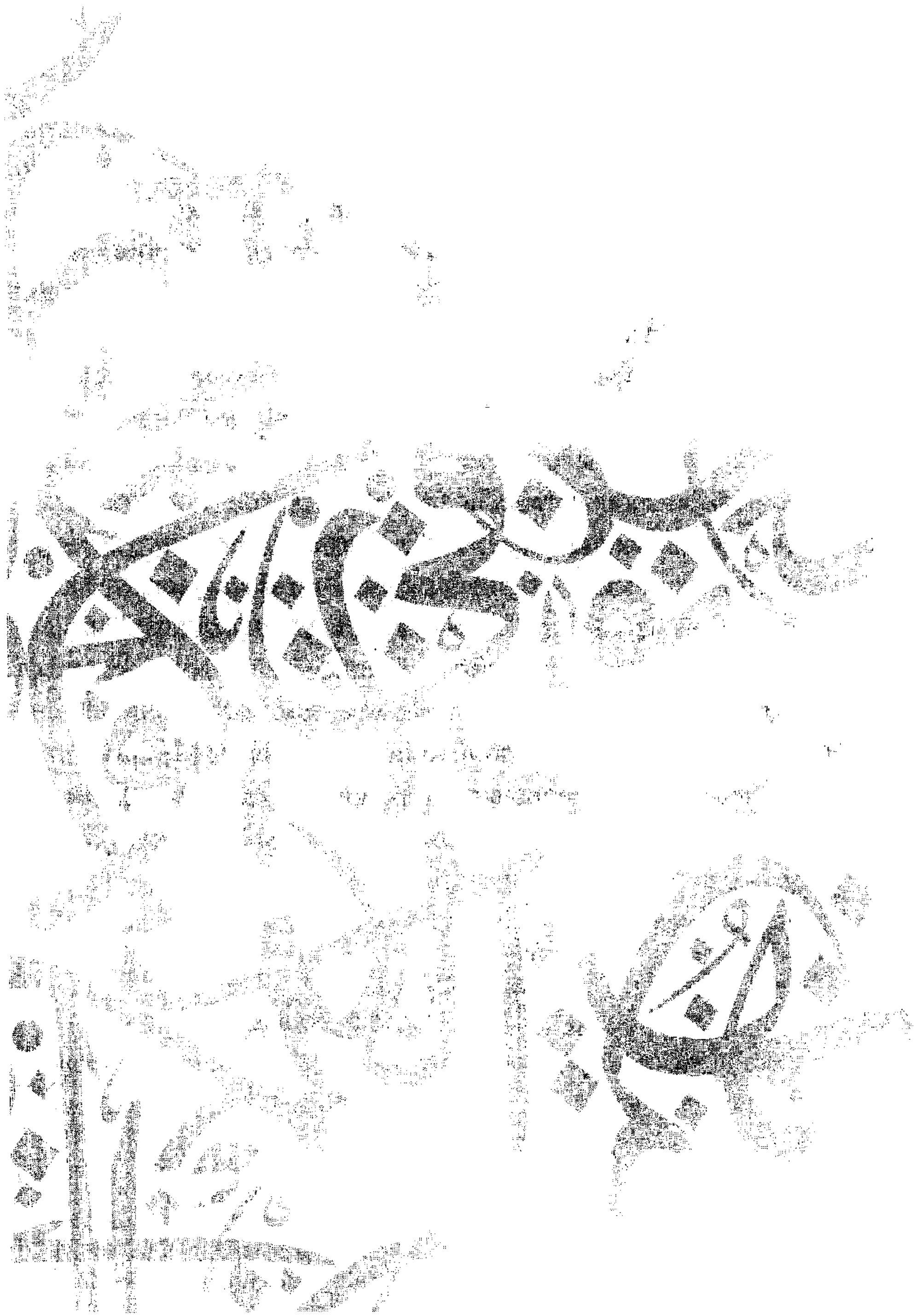
64 Bakara 2/177, 215; Nisâ 4/135: Taberî, VII, 584; Mâverdî, I, 535; En'âm 6/152.
65 Bakara 2/83; Nisâ 4/1, 36; Hûd 11/46; Ra'd 13/21; Rûm 30/38; Muhammed 47/22.
66 Nisâ 4/11; İbn Kesîr, III, 370.
67 Nisâ 4/11.
68 Nisâ 4/14.
69 Nisâ 4/7.
70 Bakara 2/220; Nisâ 4/2, 6, 10, 127.
71 Kasas 28/23-29.

Hz. Mûsâ'nın en yakın yardımcısıdır.[72] Hz. Meryem, hayâ ve iffet sahibi genç bir kız ve anne, oğlu Hz. Îsâ da annesine saygılı bir çocuk örneğidir.[73] Hz. Zekeriyyâ, kendisine sâlih bir evlât vermesi için Allah'a niyazda bulunmuş ve oğlu Yahyâ'ya kavuşmuştur.[74] Ayrıca Kur'ân; şirk, cinayet, zina, yalancı şahitlik ve boş şeylerden uzak duran Müminlerin şöyle dua ettiklerini belirtir: *"Ey Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!"*[75]

Güçlü bir toplum, sağlam ve huzurlu ailelerden oluşur. Ailenin önemine ve özenle korunması gerektiğine dair Kur'ân'da pek çok ilke ve emir bulunur. Bunların başında zinanın haram kılınması, meşrû birliktelik olan evliliğin teşvik edilmesi gelir. Kurulan Müslüman ailede birliğin ve mutluluğun devamı için şiddetten kaçınılır. İşler daima karşılıklı anlayış ve uzlaşı ile yürütülür. Aile, güç ve çıkar çatışmalarının değil, muhabbet ve merhametin hâkim olduğu bir ilişki ağı olarak sunulur. Büyük-küçük, kadın-erkek herkese aile içinde şefkatle ve adaletle muamele edilir; aile fertlerinin ve akrabaların zarar görmesine izin verilmez. Aile yuvası dağılmak durumunda kalmışsa, boşanma sonrasında hısımlık hasımlığa dönüşmez; kardeşlik hukuku devam eder. Huzurun temini için aile birliğini bozacak davranış ve tutumların mümkün olduğunca aile içinde ve aile büyüklerinden destek alınarak giderilmesi beklenir. Toplumu güçlü kılan diğer önemli bir unsur da akrabalar arasındaki dayanışmadır. Bunu temin eden en mühim araç ise *sıla-i rahim*dir. Mümine yaraşan, akrabalarının ihtiyaçlarını gözetmek, gönüllerini almak, dertleriyle dertlenmek ve bunu dünyevî bir beklentiye girmeden sadece Rahmân olan Allah'ın rızası için yapabilmektir.

72 Yûnus 10/75; Meryem 19/53.
73 Meryem 19/16-31.
74 Meryem 19/5-6; Enbiyâ 21/89.
75 Furkān 25/68-74.

BOŞANMA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَۚ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ رَبَّكُمْۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ
مُبَيِّنَةٍۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۜ لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ
اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾

"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek (temizlik hâlinde) boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça (bekleme süresince) onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki, belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir."

(Talâk 65/1)

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ
تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا
هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓـ۪ٔي وَلَدْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ
وَزُورًاۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ
لِمَا قَالُوا فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ
يَتَمَٓاسَّاۚ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪ينًاۜ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar (zıhâr yaparlarken) çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir."

(Mücâdele 58/1-4)

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُٓوءٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ
اللّٰهُ فٖٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فٖي
ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحاًۜ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذٖي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِۖ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ
دَرَجَةٌۜ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٢٨﴾

"Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresi (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Eğer taraflar arayı düzeltmek istiyorlarsa kocaları, onları geri almaya başkalarından daha çok hak sahibidirler. Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Bakara 2/228)

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرٖيحٌ بِاِحْسَانٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ
تَأْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـٔاً اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقٖيمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ فَاِنْ خِفْتُمْ
اَلَّا يُقٖيمَا حُدُودَ اللّٰهِۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فٖيمَا افْتَدَتْ بِهٖۜ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا
تَعْتَدُوهَاۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin evlilikte) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece, onlara verdiğiniz mehirden (boşanma esnasında) hiçbir şeyi geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının boşanmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."

(Bakara 2/229)

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ
بِمَعْرُوفٍۜ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُواۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ
نَفْسَهُۜ وَلَا تَتَّخِذُٓوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُواًۘ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
وَمَٓا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا
اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

"Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da onları iyilikle serbest bırakın. Onlara zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahşettiği nimetleri yine Kitap'tan ve hikmetten öğüt vermek üzere size gönderdiklerini aklınızdan çıkarmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir."

(Bakara 2/231)

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا
ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِۜ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا
يَحْتَسِبُۜ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖۜ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ
لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

"İddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın. İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur."

(Talâk 65/2-3)

اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّۜ وَاِنْ
كُنَّ اُو۬لَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّۚ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ
فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۚ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍۚ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ
اُخْرٰىۜ ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهٖۜ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا
اٰتٰيهُ اللّٰهُۜ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَاۜ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْراً ﴿٧﴾

"O kadınları, (iddetleri süresince) durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve sıkıntıya sokmak için onlara zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir. Varlıklı olan imkânlarına göre harcasın, rızkı dar olan da Allah'ın kendisine verdiğine göre harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır."

(Talâk 65/6-7)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'ın temel hedeflerinden biri, uyumlu ve dayanışma içerisindeki bireylerden oluşan sağlam bir toplum inşa etmektir. Bu sebeple âyetlerde ailenin kurulması, devamı ve sona erdirilmesi konularına geniş yer verilmiştir. Bütün süreçleriyle birlikte ailenin yüze yakın âyete konu edilmiş olması, onun özel durumuna verilen önemi gösterir. Kur'ân hitap ettiği ilk toplumdaki haksız boşanma uygulamalarını, yeni hükümler koyarak düzeltmeyi hedeflemiştir. Kur'ân'dan önce Câhiliye döneminde yaygın olarak uygulanan boşama türleri Kur'ân tarafından ortadan kaldırılmıştır. Meselâ, o dönemde kocanın karısına yaklaşmayacağına dair yemin etmesi (*îlâ*) âdeti vardı.[1] Kocanın, karısının sırtını annesinin sırtına benzetmesi (*zıhâr*)[2] de bu dönemde uygulanan boşama türlerinden bir diğeriydi.[3] Kur'ân-ı Kerîm'in 65. sûresinin adı "boşama" anlamına gelen Talâk'tır. Sûrenin ilk yedi âyetini içeren birinci bölümünde, boşanmayla ilgili hukukî düzenlemeler işlenir. Bunun dışında boşanma konusu, kırka yakın âyette ele alınır. Bunların büyük bir kısmını Bakara sûresindeki 224-242. âyetler oluşturur. Bu âyetlerde boşanmanın meşrûiyeti açıkça ifade edilir. Bununla birlikte karı-koca arasındaki uyuşmazlıkların ilk çözüm yolunun boşanma olmaması gerektiği belirtilir. Geçimsizliğin devam etmesi durumunda karı-kocanın arasını bulmak için her iki taraftan hakemlere başvurulması tavsiye edilir. Boşanma hâlinde ise eşlerin birbirine haksızlık yapmalarının önlenmesi amaçlanır.

Talâk kelimesi sözlükte "serbest kalmak, bırakmak, bağını çözmek" anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de *talâk* terimi, evlilik bağının çözülüp sona erdirilmesi, Türkçedeki karşılığı ile boşama ve boşanma sürecini ifade eder.[4] Kur'ân'da boşanma (*talâk*) ahlâkî temeli olan hukukî bir uygulamadır.[5]

---

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 22.

2 Râgıb el-İsfahânî, s. 312.

3 Mücâdele 58/1: Mukātil b. Süleyman, III, 329-330; IV, 257; Cessâs, V, 301-303.

4 Halîl b. Ahmed, III, 57-58; Râgıb el-İsfahânî, s. 306.

5 Bakara 2/226, 228, 234; Ahzâb 33/4; Mücâdele 58/1-4.

İddet, mehir, nafaka, teselli hediyesi (*mut`a*), örf (*ma'rûf*) gibi kavramlar, boşanma sürecinin önemli hususlarını ifade eder. *İddet* terimi Kur'ân'da "evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre" anlamında kullanılır.[6] Bu süre üç ay hâli veya temizlik dönemidir (*kur'*).[7] *Mehir,* "nikâh anlaşmasının sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal" anlamındadır. Kur'ân'da mehir, *sıdk* kökünden türetilen *sadak*[8] kelimesiyle de ifade edilir.[9] Kocanın, boşanma *iddet*i bekleyen karısının, sahip olduğu imkânlar ölçüsünde kendi yaşadığı evde kalmasını temin etmesi emredilir.[10] Boşanma ile alâkalı olan *nafaka* kelimesi ise, "harcamak" anlamındaki *infak* masdarından türetilmiştir ve kadının bakım yükümlülüğünü ifade eder.[11]

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 324.
7 Bakara 2/228.
8 Halîl b. Ahmed, II, 385; İbn Fâris, III, 339.
9 Bakara 2/271: Râzî, V, 301.
10 Talâk 65/6.
11 Halîl b. Ahmed, IV, 252; Tehânevî, II, 1721.

BOŞANMA, AHLÂKÎ ve HUKUKÎ İLKELERİ OLAN BİR SÜREÇTİR

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ
سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا
الّٰٓـ۪ي وَلَدْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراًۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ
يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ
تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ
قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۚ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪يناًۜ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ وَتِلْكَ
حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar (zıhâr yaparlarken) çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen

haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir."

(Mücâdele 58/1-4)

Boşanma, Kur'ân'a göre, evlilik hayatını devam ettirmeleri imkânsız hâle gelen eşlerin, evliliklerini sona erdirmek için uygulanan meşrû bir yoldur.[1] Kur'ân'ın indiği toplumda boşanmanın hukukî ve ahlâkî çerçevesi Câhiliye örfüne göreydi. O günün yaygın uygulamalarında çoğunlukla kadın mağdur oluyordu. Kur'ân, boşanma ile ilgili hukukî ve ahlâkî düzenlemeler getirerek tarafların haklarını koruyan kurallar koydu.[2]

Câhiliye Araplarının örfünde, kadın için âdeta bir tutsaklık aracı hâline gelen boşama uygulamaları vardı. Bunlar özel olarak âyetlere konu edilmiştir. Örneğin *zıhâr*; Arap toplumunda bir adamın, zarar vermek istediği eşine "Sen bana anamın sırtı gibisin!" ifadesini söylemesiyle uygulanırdı. Böylece adam, kadını kendisine yasaklar, uzak tutar ve onu yalnızlığa terk ederdi.[3] Artık adam, ona karşı kocalık vazifelerini yerine getirmez, onu serbest de bırakmazdı. Kur'ân, bir boşama âdeti olan *zıhâr* uygulamasına şu şekilde işaret etmektedir: *"Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır. Annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir."*[4] Zıhâr uygulaması, kadının evlilikteki bütün haklarını askıya almaktaydı. Müslüman bir ailede *zıhâr*ın asla hoş karşılanamayacak asılsız bir sözden ibaret olduğu, ilâhî ikazla açıkça dile getirilmiştir: *"İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır."*[5]

Kaynaklarda konuyla ilgili âyetlerin indirilişi şöyle anlatılmaktadır: Sahâbeden Evs eşine kızıp *zıhâr* yapmıştı. Bunun üzerine karısı Havle, Hz. Peygamber'e geldi. Kocasından şikâyetçi oldu. "Gençliğimi kocam Evs'in uğruna harcadım. O ise

---

1 Bakara 2/229; Talâk 65/1.

2 Talâk 65/1: Taberî, XXIII, 27-28; İbn Âşûr, XXVIII, 293; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 4.

3 Mücâdele 58/1: Mukātil b. Süleyman, IV, 257; Cessâs, V, 301; Kurtubî, XX, 282; İbn Âşûr, XXVIII, 11; Ebüssuûd Efendi, V, 287.

4 Ahzâb 33/4.

5 Mücâdele 58/2.

ihtiyarlığımda bana *zıhâr* yaptı. Beni içinden çıkılmaz zor bir duruma soktu" dedi. Resûlullah (sas) ise bu durum için Allah'tan bir ölçü gelmediğini ifade ederek ona nasihatte bulundu. Çünkü konuyla ilgili vahiy gelmemişti. Havle ısrarla çocuklarından dolayı kendisinin içler acısı hâlde olduğunu anlattı. Ancak Hz. Peygamber'den farklı bir cevap alamamıştı. Bunun üzerine sıkıntısını bütün samimiyetiyle Yüce Allah'a arz etti. Kısa bir süre sonra kendisini bu çıkmazdan kurtaracak olan Mücâdele sûresindeki şu âyetler geldi:[6] *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları (iddia edildiği gibi) asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar (böyle bir iddiada bulunarak) çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır…"*[7]

Görüldüğü gibi âyetlerde, çok sert bir vurguyla *zıhâr* çirkin ve yalan bir söz olarak nitelenmiştir. Böylece bu fiil asılsız bir boşanma olarak kabul edilmiştir. Aile hayatı çekilmez bir hâle gelirse, kocanın karısını Kur'ân'da çerçevesi ve aşamaları belirtildiği şekilde boşaması gerekir. Caydırıcı olması bakımından, zıhârı uyguladıktan sonra söylediklerinden geri dönmek isteyenler için de yerine getirilmesi zor kefâretler konulmuştur. Bu durumda onun bir köle âzat etmesi gerekir. Buna imkân bulamayan peş peşe iki ay oruç tutmalı, buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurmalıdır.[8]

Câhiliye döneminde erkeğin hanımını kendinden uzak tutmak için başvurduğu bir başka uygulama da *îlâ* denen bir yemin türüydü. Buna göre koca, eşine uzun sayılabilecek belli bir süre yaklaşmayacağına dair yemin ederdi. Süre bitiminde ise yeminini yenileyerek tekrar tekrar süreyi uzatabilirdi. Böylelikle îlâ süresi bir türlü son bulmayabilir ve kadın ne tam anlamıyla eş olmayı sürdürebilir ne de kocasından boşanıp yeni bir evlilik yapabilirdi. Bu sebeple *îlâ*, bir yönden kadını tutsak durumuna düşürmekte, diğer yönden ise erkeğe karısına zarar verme ve onun maddî zenginliğini sonuna kadar kullanma imkânı sağlamaktaydı.[9]

Câhiliye'deki haksız uygulamalara karşı Kur'ân-ı Kerîm, boşanma hukukunun ideal çerçevesine ilişkin kurallar getirmiştir: *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır,*

6 Mücâdele 58/1-4: Mukâtil b. Süleyman, IV, 257; Taberî, XXII, 447-448; İbn Ebî Hâtim, X, 3342; İbn Âşûr, XX, 7.

7 Mücâdele 58/1-2.

8 Mücâdele 58/2-3; Cessâs, V, 303.

9 Bakara 2/226: Taberî, IV, 49-51; Derveze, VI, 408; Ahzâb 33/4; Mücâdele 58/2-4.

sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir. Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki Allah hakkıyla işiten hakkıyla bilendir."[10] Kadınların kötü maksatla yapılan bu yemin âdetinden ve akabinde ortaya çıkan tutsaklıktan kendi istekleriyle kurtulma imkânları yoktu. Kur'ân, bu haksızlığa müdahale etti. Sonuçta kocanın *îlâ* uygulamasını evlilikteki sorunlar çözülünceye kadar geçici bir ayrılık olarak kullanabilmesine izin verildi. Sorunların evliliğin devam etmesine izin vermeyecek kadar sürekli ve çözülmez olduğuna karar verildiğinde ise *îlâ*, evliliği tam olarak sona erdiren sürecin, yani boşanma sürecinin bir aşaması olarak kabul edildi. Böylece İslâm kadına her anlamda zarar veren ve bir türlü son bulmayan *îlâ*yı yasakladı. Evlilikteki sorunların çözülmesine ve eşlerin birbirlerini anlayıp sorunlarını çözerek yollarına devam etmelerine yönelik *îlâ*yı ise dört ayla sınırlandırdı.[11] Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'ân'ın amaçlarından biri uyumlu ve sağlam bir toplum yapısı inşa etmek ve bunu sürdürmektir. Bu yüzden Kur'ân, aile kurumunun korunması, devamı etmesi ve dağılmasının engellenmesi için gerekli her türlü tedbiri devreye sokmuş ve her fırsatı önemsemiştir. Bu bağlamda Allah Resûlü'nün şu sözleri de dikkat çekicidir: *"Allah Teâlâ'ya en sevimsiz gelen meşrû işlerden biri boşanmadır."*[12] Bu amaçla Kur'ân, karı-koca arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için iki tarafın ailelerinin çözüm aramasını da başvurulacak bir yol olarak gösterir. *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden de bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."*[13]

Kur'ân-ı Kerîm, evliliği yaşatmak için başka bir yol kalmadığında, onu bitirmeyi, her iki taraf için âdil bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken bir süreç olarak görmüştür. Dolayısıyla *talâk*, ilgili tarafların kayıtsız kalmaması gereken meşrû bir hak zeminine oturtulur.[14] Evlilik konusunda sabır, anlayış ve hakkaniyetin gereği vurgulanır.[15] Ailede gerilimli durumlarda her iki tarafın konuya anlayışla ve uzlaşmacı bir tutumla yaklaşması telkin edilir. Çünkü barışmak her zaman daha iyidir, hayırlıdır. Yüce Allah iyilikten yana olup aile ilişkilerinde hakkı gözeten ilâhî buyruklara

10 Bakara 2/226-227.
11 Bakara 2/226-227: Taberî, IV, 43-51; *Kur'an Yolu*, I, 360-361.
12 Talâk 65/1: Kurtubî, XXI, 28; İbn Âşûr, XXVIII, 297; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 3; İbn Mâce, "Ṭalâḳ", 1.
13 Nisâ 4/35.
14 Bakara 2/228.
15 Nisâ 4/19.

uymayı özendirmiştir.[16] Ancak evlilik ilişkisinin yürütülemediği durumlarda, *talâk* yani evlilik bağının çözülmesi son bir çözüm olabilir.[17]

BOŞANMA, İSTENMEYEN ANCAK MEŞRÛ BİR ÇÖZÜMDÜR

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْر۪يحٌ بِاِحْسَانٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا
مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۙ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪ۜ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَاۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin evlilikte) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece, onlara verdiğiniz mehirden (boşanma esnasında) hiçbir şeyi geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının boşanmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."

(Bakara 2/229)

Hiç istenmese de aile ilişkisini sonlanmaya doğru götüren nedenler ve bu nedenler ortaya çıktıkça atılabilecek adımlar hakkında Kur'ân'ın gösterdiği yollar vardır. Aile içinde erkek de hanım da geçimsiz davranışlar sergileyebilirler.[18] Nisâ sûresinde hem kadının hem de kocanın geçimsizliği ayrı ayrı ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, evlilikte kadının geçimsiz ve sorumsuz hareket etmesi durumunda kocaya

16 Nisâ 4/128.
17 Bakara 2/228-229.
18 Nisâ 4/34, 128.

birkaç aşamalı bir yol önerir: *"Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. İyi kadınlar, gönülden (Allah'a) boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Geçimsizlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür."*[19] Âyette kocanın eşinden kaynaklanan ve aileyi dağılmaya götüren sorunları çözmek amacıyla sorumluluk alması ve onunla konuşması istenir. İlk adım daima doğru bir üslûpla, samimi bir gayretle iletişimi sürdürmek ve konuşmaktır. Sorunun sürmesi hâlinde ikinci adım olarak koca, eşine yalnız bırakılmanın ve ayrılığın bir örneğini gösterir. Yatağını ayırarak kötü gidişatın ailenin bölünmesine sebep olabileceğini ona hissettirir. Düşünmesi ve davranış değişikliğine gitmesi için hanımına zaman verir. Âyette belirtilen son aşama ise aile bireylerine karşı vicdanî ve ahlâkî sınırları aşarak kötü davranmaya devam eden kadına uygulanacak hukukî yaptırıma dairdir. Bu cezanın uygulamaya dönük yanını Resûlullah (sas), Eyyûb Peygamber'i izleyerek göstermiştir.[20] Aile birliği adına razı olmadığı bir davranışı yüzünden hanımına vurmaya yemin eden Hz. Eyyûb'e Yüce Allah'ın emrettiği yol, sadece birkaç kuru buğday sapını birleştirerek onunla vurmasıdır. Dolayısıyla burada kastedilen, gerçek bir vurma, dövme, şiddet uygulama değildir.[21] Sembolik olarak artık ceza aşamasına gelindiğini fark ettirmek ve kadının işin ciddiyetini anlamasını sağlamaktır. Âyetin son kısmının nasıl anlaşılması gerektiği konusunda ilk dönemlerden itibaren müfessirlerin farklı yorumlarının varlığını da burada ifade etmek gerekir. Peygamber Efendimizin hadislerine ve hayatına baktığımızda ise kişinin hanımına karşı sözlü ve fiziksel şiddet uygulamasını, kötü muamelede bulunmasını kesin şekilde yasaklayan ve onu iyi davranmaya sevk eden birçok ikaz görmek mümkündür. "Hanımlarımız hakkında ne dersiniz?" diye sorulduğunda Peygamberimiz şöyle cevap vermiştir: *"Yediklerinizden onlara da yedirin, giydiklerinizden onlara da giydirin, onları dövmeyin ve kötülemeyin."*[22] Hz. Peygamber'in Veda Hutbesinde eşlerin birbirleri üzerindeki haklarını anlatırken söyledikleri de yukarıdaki âyeti destekler mahiyettedir: *"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Allah'ın sözü uyarınca (nikâh kıyarak) namuslarını kendinize helal kıldınız. Yataklarınızı çiğnetmemeleri ve namuslarınızı korumaları, sizin onlar üzerindeki hakkınızdır. Eğer böyle bir şey yaparlarsa onları hafifçe dövün. Geçimlerini ve giyim kuşamlarını sağlamanız*

19 Nisâ 4/34.
20 Nisâ 4/34: İbn Ebî Hâtim, IV,944.
21 Mukātil b. Süleyman, I, 227-228; Taberî, VI, 687-689; İbn Ebî Hâtim, IV, 940.
22 Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 40-41.

da onların sizin üzerinizdeki haklarıdır."[23] Dolayısıyla, âyette geçen kademeli çözüm önerisinin, sıradan anlaşmazlıklar ya da günlük sorunlarla ilgili olmayıp, evli kadının gayr-i ahlâkî eğilimleri gibi ceza gerektiren durumlara özel ve aile bütünlüğünü koruma amaçlı hukukî bir yaptırım olduğunu belirtmek gerekir.

Kocanın eşinden uzaklaşarak, evin ihtiyaçlarıyla ilgilenmeyerek veya ahlâka, güvene ve huzura aykırı davranışlar sergileyerek geçimsizlik (*nüşûz*) göstermesi durumunda ise Kur'ân, tarafları birbirlerine karşı hakları temelinde anlaşmaya (*sulh*) çağırmıştır. İlgili âyetin vurguladığı bir incelik de her ne kadar insan benliğine ağır gelse de anlaşmanın her zaman hayırlı ve Allah'ın hoşlandığı bir çözüm şekli olduğudur.[24] Bütün bunlara karşın, eşler arası problemler çözülemezse karı-kocanın rıza göstereceği arabulucular ailenin sorunlarını çözmek için devreye girer. Bu da iki tarafın ailelerinden hakemlerin bir araya gelerek arabuluculuk yapmalarıdır.[25] Arabulucuların, eşlerin arasını düzeltmek için gösterdikleri iyi niyet ve çabaların, Allah Teâlâ tarafından hayırlı bir sonuca ulaştırılacağı müjdesi verilmektedir. Bunun da bir fayda sağlayamadığı durumda ise artık hoşa gitmese de meşrû bir çözüm olarak boşanma devreye girecektir. Eğer karı-koca ayrılacak olursa Yüce Allah onları sonsuz hazinelerinden rızıklandırmaya devam edecektir.[26]

Konuyla ilgili âyetler, boşanmanın kapsamını ve meşrû biçimlerini şu şekilde gösterir: Kocanın karısını üç defa ayrı ayrı boşaması, üçüncü boşamadan sonra karısına geri dönememesi;[27] *îlâ* veya *zıhâr* gibi geçici ayrılıklara başvuran kocanın eşine tekrar dönmemesi,[28] kocanın karısının zina yaptığını iddia etmesi durumunda ise karı-kocadan her biri doğru söylediğine yemin ettikten sonra eğer yalan söylüyorsa kendisine Allah'ın lânetini istemesi, ardından kesin olarak boşanmaları.[29] Bazı âyetlerin temel teşkil ettiği ve işleyişini sünnetin belirlediği boşanma biçimleri, kadına da boşanma imkânı sağlar. Bunlar fıkıhta, karı-kocanın anlaşarak evliliğe son vermeleri (*muhâle'a*), boşama yetkisinin kadına verilmesi (*tefvîz-i talâk*) ve mahkeme kararı ile boşama (*tefrîk*) şeklinde düzenlenmiştir.

Eğer eşler arası ilişki düzeltilemeyecek kadar bozulmuş ise üç aşamalı uzun bir boşanma süreci devreye girer. Boşamanın zamana yayılmasındaki gerekçe,

---

23 Müslim, "Ḥac", 19.
24 Nisâ 4/128: Taberî, VII, 548-561.
25 Nisâ 4/34-35.
26 Nisâ 4/128.
27 Bakara 2/229-230.
28 Bakara 2/226-227; Mücâdele 58/6; *Kur'an Yolu*, V, 264.
29 Nûr 24/6-7: *Kur'an Yolu*, IV, 56.

karı-kocaya mevcut durumu bir kez daha gözden geçirme fırsatını sağlamaktır. Buna göre, kadının birbirini takip eden üç temizlik döneminde de kocanın karısıyla cinsel ilişki kurmaksızın "Seni boşuyorum." şeklinde açıkça ifade etmesiyle üç boşama (*talâk*) gerçekleşir. Üç boşama farklı temizlik dönemlerinde de gerçekleşebilir. İlk iki boşamada kocanın karısına dönme hakkı vardır. Koca, eğer üçüncü boşamasını da gerçekleştirirse, kesin *talâk* meydana gelir. Artık karı-koca, kadın başka bir erkekle normal bir nikâhla evlenip boşanmadığı sürece bir daha tekrar evlenemezler. Bu hususlar Bakara sûresinde açıkça belirtilir: *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Evlilikte eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece, onlara verdiğiniz mehirden (boşama esnasında) hiçbir şeyi geri almanız sizin için helâl olmaz... İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riâyet edeceklerine inanıyorlarsa, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur. İşte bunlar Allah'ın kurallarıdır, bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır."*[30] Âyetlerde boşanma sürecindeki kurallara uymak konusunda oldukça vurgulu uyarılar olduğunu görmekteyiz. "İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, sakın ha aşmayasınız!" ve "Bu sınırları aşanlar zalimlerin ta kendileridir." şeklindeki ikazlar aile hukuku konusunda haksızlıkların önüne geçmek için getirilen ilâhî buyrukların titizlikle ve eksiksiz uygulanmasını istemektedir.

Kadının boşanmada inisiyatif aldığı boşanma yolunu şu âyet belirler: *"Eğer (eşlerin aile hayatıyla ilgili) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkarsanız, kadının boşanmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur."*[31] Âyete göre boşanmak isteyen kadın belli bir bedel vermek suretiyle anlaştığı kocası tarafından boşanır. Buna *hul'* denir.[32] Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu boşamaya *muhâle'a* adı da verilir. Resûlullah döneminde bu tür anlaşmalı bir boşanma uygulaması gerçekleşmiştir.[33] Gerek âyetin bağlayıcı ifadesinden gerekse Allah Resûlü'nün uygulamasından, *muhâle'a*nın icrasını disiplin altına almak ve keyfî uygulamaların önüne geçmek gerektiği anlaşılır.

Diğer taraftan koca, sahip olduğu boşama yetkisini karısına verebilir. Bu durumda da boşanma kadının irade ve isteğiyle olur. Hz. Peygamber'in aile hayatıyla

30 Bakara 2/229-230.
31 Bakara 2/229.
32 İbn Fâris, II, 209; Tehânevî, I, 760.
33 Bakara 2/229: Cessâs, II, 93.

ilgili şu âyet bu şekilde yorumlanmaktadır: *"Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: 'Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.'"*[34]

Fıkıh doktrininde *tefrîk* terimiyle karşılığını bulan bir diğer boşanma şekli de yargının kararıyla gerçekleşendir. Bu boşama, erkek ya da kadının müracaatı hâlinde yargı mekanizmasının, talebi haklı görerek eşlerin ayrılmasına hükmetmesidir. Kur'ân'la irtibatlandırılan[35] bu tür boşama şekli, İslâm hukukuna mal edilmiş bir uygulamadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de boşanmaya yol açan başka bir durumdan daha bahsedilmektedir. Buna göre kocanın, karısının evlilik dışı bir ilişki yaşadığı iddiası üzerine boşanmayla sonuçlanan bir sürece girilir. İlgili âyetlerden de anlaşılacağı üzere bazen koca, karısının zina yaptığı iddiasında bulunur, ancak iddiasını kanıtlayacak dört şahit getiremeyebilir.[36] Koca iddiasının doğruluğunda ısrar eder, kadın da bu suçlamayı kabul etmediğini belirtirse iki taraf da kendisinin doğru söylediğine yemin eder. Yemin sırayla dört kez, Allah'ı şahit tutarak tekrar edilir. Beşinci defada ise Allah'ın lânetinin yalan söyleyenin üzerine olması bedduası alenen dile getirilerek bu işlem sona erer. Böyle bir durumda, aileyi kuran kadın ve erkek arasında karşılıklı güven ve saygı artık kalmamış olacağından tabii olarak evlilik ilişkisi de sona erecektir. Nitekim ilgili âyetin inişine zemin hazırlayan benzeri bir olayda Allah Resûlü, karşılıklı yeminleşip lânetleşen karı-kocayı tereddüt etmeden ayırmıştır.[37] Fıkıhta bu işlem, *li'ân* terimiyle tanımlanmıştır.[38]

Boşama sürecinin, belirtilen ahlâkî ve hukukî çerçevede işletilerek tamamlanmasında her iki tarafa da sorumluluk düşmektedir. Yine de bu sorumlulukta öncelik kocanın üzerindedir. Burada, İslâm öncesi Arap toplumunda kocanın gösterdiği keyfî tutumların Kur'ân tarafından engellendiğini yeniden hatırlamak gerekir. Kur'ân'da, boşamanın her bir aşaması açıkça belirlenmiştir.[39] Bu noktada eşlerin karşılıklı olarak yerine getirmeleri gereken görevler vardır. Âyete göre kocanın evlilikte sorumluluğu daha çok ve öncelikli olduğundan bu süreçte o daha fazla

---

34 Ahzâb 33/28-29: Cessâs, V, 226-228; İbn Âşûr, XXI, 316.

35 Nisâ 4/35: *Kur'an Yolu*, II, 62; Nûr 24/6-9: *Kur'an Yolu*, IV, 56.

36 Nûr 24/6-9.

37 Nûr 24/6-9: Mukātil b. Süleyman, III, 186; Ferrâ, II, 246; Taberî, XVII, 180-186; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2533-2536.

38 Tehânevî, II, 1408.

39 Bakara 2/228-232.

fedakârlık yapmak durumundadır. İlgili âyette *"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşrû hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır…"* ifadesi geçmektedir.[40] Buradaki "derece" kelimesi ile ilgili, erkeğin karısı üzerindeki hakları konusunda bağışlayıcı ve hoşgörülü olması, onların bir kısmından vazgeçmesi yorumu yapılmaktadır. Şöyle ki, bu "derece" farkından ötürü, koca üzerine düşen bütün sorumluluklarını yerine getirecektir.[41] Öte yandan boşanma sürecini belirleyen âyetler, mağduriyete uğrama ihtimali daha çok olan kadını korumaya yönelik olarak Allah'ın koyduğu sınırlara titizlikle uyulmasını vurgular. Şu âyetler buna örnek teşkil etmektedir: *"Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahşettiği nimetleri yine Kitap'tan ve hikmetten öğüt vermek üzere size gönderdiklerini aklınızdan çıkarmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve unutmayın ki Allah her şeyi bilmektedir."*[42]

Konu bağlamında dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri de şu âyette belirtildiği gibi boşanmanın iki kişinin şahitliğinde gerçekleştirilmesidir: *"İddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın, içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin…"*[43] Bu ifadeler, tarafların haksızlığa uğramaması ve ihtilâfların önlenmesine yönelik işlemlerin uygulanması açısından önemlidir.[44] Âyetteki *"Şahitliği Allah için özenle yerine getirin."* emri, boşanmanın hukuk kurumuna taşınan boyutunu da göstermektedir.

Eşlerin birbirinden ayrılması, hem kendileri hem de çocukları açısından doğuracağı sonuçları itibarıyla gayet ciddi bir konudur. Dolayısıyla bu önemli konuda, geçici hislerle hareket edilmemeli ve anlık öfkeye kapılarak karar verilmemelidir. Aksine taraflar sabırla davranmalı, sağduyu ile konuya yaklaşmalı, hukukî olduğu kadar psikolojik ve manevî destek de almalı, sorunları çok yönlü olarak düşünmelidir. Kur'ân'ın konuyla ilgili olarak Müminlere vermeyi hedeflediği perspektif budur. Bu sebeptendir ki, boşanma sürecinin sonuna gelindiğinde bile aileyi kurtarmaya çalışır. Tarafların uzlaşması için bütün fırsatların kullanılmasını ister, bunun için de

40 Bakara 2/228.
41 Bakara 2/228: Taberî, IV, 123-124.
42 Bakara 2/231.
43 Talâk 65/2.
44 Talâk 65/2: *Kur'an Yolu*, V, 389.

son ana kadar kapıyı açık tutar. Boşanmış kadınların yeniden evlenmelerine aile büyüklerinin ve velilerin engel olmamaları konusunda uyarıda bulunur. Nitekim Hz. Peygamber'in sağlığında yaşanan şöyle bir olaydan bahsedilir: Sahâbeden Ma'kil b. Yesar'ın kız kardeşi eşinden boşanmıştı. Önceki kocasıyla tekrar evlenmek istiyordu. Ancak kardeşi buna karşı çıkıp engel olmak istedi. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi: *"Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında mâkul ve meşrû ölçülerde anlaştıkları takdirde (önceki) boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın. Bu söylenenler, içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere verilen öğüttür. Bunlar sizin için en iyi iç ve dış temizliği sağlayan öğütlerdir. Tam mânasıyla bilen Allah'tır, siz ise bilmezsiniz."*[45]

BOŞANMA SONRASI DA HAKLAR ve YÜKÜMLÜLÜKLER VARDIR

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ
حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا
بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرٰى ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ
قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتٰيهُ اللّٰهُ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتٰيهَا سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ
عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

"O kadınları, (iddetleri süresince) durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve sıkıntıya sokmak için onlara zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir. Varlıklı olan imkânlarına göre harcasın, rızkı dar olan da Allah'ın kendisine verdiğine göre harcasın. Allah

45 Bakara 2/232: Mukātil b. Süleyman, I, 197; Taberî, IV, 187-190.

kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır."

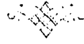
(Talâk 65/6-7)

Evlilik bağının kurulmasıyla erkeğin ve kadının yerine getirmeleri gereken sorumluluklar mevcuttur. Aynı şekilde birlikteliğin çözülmesiyle yürürlüğe giren görev ve sorumluluklar da vardır. Boşanma sürecinde taraflara düşen görevler şu şekilde sıralanabilir: Eğer nikâh aşamasında kadının hakkı olan mehir ödenmemiş ise mehrin ödenmesi,[46] kocanın boşamış olduğu hanımının gönlünü almak üzere imkân oranında bir teselli hediyesi vermesi,[47] bu süreçte tarafların birbirlerine nezaketi ve saygıyı ihlâl etmemeleri.[48] Boşanan kadına kocasının nafaka ödemesi kadının haklarının başında gelir. Eğer daha önce vermemişse, kocanın mehri ödemesi de kadının haklarından biridir. Kadın boşanmak istediğinde, kocanın mehri geri alma hakkı yoktur. Kadın, ailesinin ve kocasının ve kendisinin onurunu zedeleyecek bir davranış ortaya koymadığı sürece, kocanın evlilik süresince eşine yaptığı harcamaları boşanırken geri istemesi de doğru değildir. Kocanın duygularına kapılarak, bu konularda boşanan eşine baskı yapması âyetlerde engellenmiştir.[49] Eşinin hak ve menfaatleri konusunda kocanın adaletli davranma sorumluluğu vardır.[50] Ayrıca boşanmış kadınların başkalarıyla evlenmelerine eski kocalar engel olamazlar.[51] Diğer taraftan kadınların iffetlerini ve namuslarını korumaları, kocaların eşleri üzerindeki haklarındandır. Aile düzenini ve onurunu korumak da kadınların sorumluluklarındandır.[52] Kur'ân'da çocukların gerektiği gibi bakımları konusunda ayrıntılı uyarılar vardır.[53] Çünkü boşanmada en çok zarar görecek olanlar çocuklardır, dolayısıyla onların ihmal edilmemesi gerekir.

Görev ve sorumluluklar bağlamında Kur'ân'da yer verilen yükümlülüklerden biri, boşanmış kadının *iddet* beklemesidir. Bu, beklenilmesi zorunlu bir süredir ve bu aşama taraflardan her birine sorumluluklar yükler. Meselâ *iddet* bekleyen kadının, barınma ihtiyacı başta olmak üzere gereksinimlerinin karşılanması, kocaya

46 Bakara 2/236-237; Nisâ 4/20-21.
47 Bakara 2/236; Ahzâb 33/28, 49.
48 Bakara 2/234, 237.
49 Bakara 2/229, 233; Nisâ 4/4, 19, 20: Cessâs, II, 68.
50 Nisâ 4/129: Cessâs, II, 68.
51 Bakara 2/232: Cessâs, II, 68.
52 Nisâ 4/34: Cessâs, II, 68-69.
53 Bakara 2/233; Talâk 65/6.

emredilmiş bir görevdir.[54] Bu görev hafife alınmamalı ve imkânlar ölçüsünde en iyi şekilde yerine getirilmelidir.[55] Aksi bir durum Yüce Allah'ın bu konudaki emirlerini çiğnemektir. Bu da kocanın kendisine yapabileceği büyük bir haksızlık ve zulümdür.[56] Kocası vefat etmiş ve iddet bekleyen bir kadına evlilik teklif etme niyeti taşıyan erkeklere de bu konuda sorumluluk düşmektedir. Onlar bu düşüncelerini üstü kapalı olarak kadına açabilirler. Ancak bekleme müddeti bitinceye kadar da onlarla nikâh yapamazlar.[57] Çünkü kadının boşanması, iddetini tamamladıktan sonra kesinlik kazanmaktadır.[58]

İddet süresini beklemenin temel gerekçesinin, eşlere, boşama kesinleşinceye kadar yeniden düşünme imkânı sağlamak olduğu söylenebilir. Bu sayede, olumlu yönde bir karar söz konusu olursa, evlilik hayatına dönülebilmesi kolaylaşacaktır. Ayrıca iddet süreci, kesinleşmiş boşanmalardan sonra kadının hamile olup olmadığı şüphesinin ortadan kalkmasını sağlar. Yine bu süreç eşlerin, maddî ve manevî olarak ağır sonuçlar doğuran bu duruma alışmalarını sağlar. *"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek (temizlik hâlinde onları) boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur..."*[59] Bu âyette olduğu gibi boşanmaya ilişkin âyetlerde özel emir ve uyarılar vardır.[60] Bunlar arasında kadınların durumlarına göre farklı bekleme süreleri ön gören sınırlamalar söz konusudur.[61] Süt emen çocuğun iddet süresince süt emme hakkının düzenlenmesi de[62] bunlardan biridir. Kur'ân'da boşanmaya dair pek çok detaya yer verilmiş olması, karşılıklı hakların çiğnenmemesi açısından oldukça uyarıcıdır.

İslâm hem evlilik öncesi hem de sonrasıyla ilgili emir ve yasaklar koymuştur. Bunlar, hem eşler hem de çocukların yaşadığı mutlu ve huzurlu bir aile yuvasını hedefler. Aile ocağı, kısa vadeli hesaplarla değil, aksine hayat boyu, hatta sonuçları ebedî âlemde mükâfatlara vesile olmak üzere kurulur. Ancak aile yuvası, her zaman

---

54 Talâk 65/1, 6-7.
55 Bakara 2/231, 241; Talâk 65/6.
56 Talâk 65/1-2, 6-7.
57 Bakara 2/235.
58 Bakara 2/228; Talâk 65/1.
59 Talâk 65/1.
60 Bakara 2/228, 231, 232, 234, 235; Ahzâb 33/49; Talâk 65/1-7.
61 Bakara 2/228; Talâk 65/4.
62 Bakara 2/233; Talâk 65/6.

merhamet ve sevginin kaynağı olacak şekilde devam etmez. Bazen bir zahmet ve sıkıntı yumağına dönüşür. İşte Kur'ân boşanmayı, başka bir çarenin bulunmadığı böyle durumlarda başvurulabilecek bir çözüm yolu olarak görür. Burada Allah Teâlâ Müminlerin imanı ve ahlâkî duyarlıklarına hitap eder. Oldukça sıkıntılı ve gerilimli bu süreci en az zararla atlatmanın yollarını onlara telkin eder. Hislerine kapılıp sonradan pişman olacakları bir duruma düşmemelerini ister. Soğukkanlı ve erdemli davranmalarını tavsiye eder. Bu bağlamda Kur'ân'da konu, hem ahlâkî hem de hukukî sorumluluklar bağlamında şu ince sınırlarla ele alınır: Boşanan kadın iddet beklemelidir. Bu süreçte kadının barınma ihtiyacı karşılanmalıdır. Nikâh aşamasında kadının mehri ödenmemiş ise mehir ödenmelidir. Boşanma sürecinde taraflar birbirlerine karşı saygı ve hürmeti bırakıp düşmanca hareket etmemelidirler. Boşanma durumuyla karşı karşıya kalmış olsalar da beraberce yaşadıkları bir hayatları, acı tatlı hatıraları olmuştur. Çocuklar da onlar arasında bu hatıranın kalıcı bir bağı olarak varlıklarını sürdüreceklerdir. Üstelik birbirlerinin din kardeşi olduklarını ve attıkları her adımın hesabının âhirette sorulacağını unutmamalıdırlar. Bu yüzden boşanma sürecinde önce eşler sonra da üzerine sorumluluk düşen bütün taraflar, yükümlülüklerini Allah'a imanın gereği olarak yerine getirmelidirler. Eğer kişiler ahlâkî ve hukukî ilkeleri öncelemek suretiyle üzerlerine düşeni yaparlarsa; boşanma gibi aslında istenmeyen bir eylem daha az yara ve zararla sonuçlandırılabilir.

MIRAS
VE
VASIYET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلاً لَمًّاۙ ﴿١٩﴾

"Mirası hak hukuk gözetmeden yiyorsunuz."

(Fecr 89/19)

لِلرِّجَالِ نَص۪يبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۖ وَلِلنِّسَٓاءِ نَص۪يبٌ مِمَّا تَرَكَ
الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَۜ نَص۪يباً مَفْرُوضاً ﴿٧﴾

"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli bir pay."

(Nisâ 4/7)

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۜ وَالَّذٖينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ
فَاٰتُوهُمْ نَصٖيبَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدًا ﴿٣٣﴾

"Anne babanın ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için pay alan vârisler belirledik. Anlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir."

(Nisâ 4/33)

يُوصٖيكُمُ اللّٰهُ فٖٓي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَٓاءً فَوْقَ
اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۜ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ
وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُٓ
اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُٓ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖي
بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًاۜ
فَرٖيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٖيمًا حَكٖيمًا ﴿١١﴾

"Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin (kalan) mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, (ölenin) yaptığı vasiyetin yerine getirilmesi ve borcunun ödenmesinden sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/11)

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖينَ بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُٓ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُٓوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَٓاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَٓارٍّۚ وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَلٖيمٌۜ ﴿١٢﴾

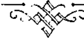
"Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı hâlde malı (diğer) mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."

(Nisâ 4/12)

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبٖينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقٖينَۜ ﴿١٨٠﴾

"Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak farz kılındı."

(Bakara 2/180)

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٣﴾ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً ف۪يهَاۖ وَلَهُ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿١٤﴾

"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Orada devamlı kalıcıdırlar, işte büyük kazanç budur. Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır."

(Nisâ 4/13-14)

يَسْتَفْتُونَكَۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُٓ
اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ
فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ
الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّواۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٧٦﴾

"Senden fetva isterler. De ki: 'Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası (kelâle) hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı onundur. Eğer (ölen) kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, (erkek kardeşin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.'"

(Nisâ 4/176)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'in iniş sürecinde, miras konusunda belli aralıklarla gerekli düzenlemeler yapılmış, öldükten sonra yakınlık derecelerine göre akrabalar birbirine mirasçı kılınmıştır. İslâm öncesi Câhiliye toplumunda farklı miras uygulamaları vardı. Câhiliye döneminde sadece savaşabilecek durumda olanlar mirastan hisse alabilirdi. İslâm, mirası bütün akrabalara yaymış, yakın akrabalara belirli hisseler verilmesi emredilmiştir. Mirasçı olamayan diğer akrabalara da vasiyet yapılması tavsiye edilmiştir. Mirasın tamamını bir kişiye vermek yerine, çok kişiye hak tanıyarak zenginliğin bir elde toplanmasının önüne geçilmiştir. Böylece akrabalar arası bağın devamını sağlayan önemli bir adım atılmıştır.[1]

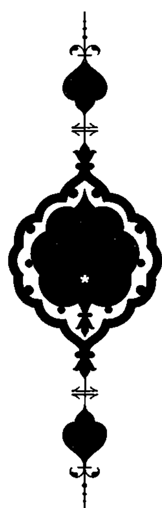
Mîrâs kelimesi, sözlükte "bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi" anlamı yanında, "başkasından kalan şey" mânasını da ifade eder.[2] Terim olarak ise *miras,* kişinin vefatı ile hayatta sahip olduğu mülkün mirasçılarına intikal etmesidir.[3]

Vasiyet kelimesi, sözlükte "tavsiye etmek" anlamına gelir.[4] Vasiyet (ç. *vesâyâ*) fıkıhta kişinin, malını hayatta iken ölümü sonrasında bir şahsa veya hayır için bir kuruluşa bağışlamasını ifade eder.[5] *el-Vâris* kelimesi, "varlığın asıl sahibi" anlamında, yalnızca Allah için kullanılır.[6] Çünkü bütün varlıklar yok olduğunda, yerdeki ve gökteki her şeye o vâris olacaktır. Nitekim âyette *"Göklerin ve yerin bütün mirası Allah'ındır."*[7] buyurulur. İnsanların birbirlerine mal bırakması (*miras*) ve bir kimsenin hayattayken ölümü sonrasına mal bağışlaması (*vasiyet*) Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bu konu ile ilişkili çeşitli konu ve kavramlar arasında öne çıkanlar şunlardır: Anne, baba, eş, çocuk, kardeş, akraba, miras, vasiyet, vefat, ölenin bıraktığı mal (*tereke, türâs*), çocukları ve

1 Bakara 2/180, 240; Nisâ 4/1-14, 19, 33, 127, 176; Mâide 5/106-108; Enfâl 8/72-75; Ahzâb 33/6.
2 Halîl b. Ahmed, IV, 362-363; Cevherî, I, 295-296; İbn Manzûr, II, 101.
3 Âl-i İmrân 3/180: Taberî, VI, 277.
4 Cevherî, VI, 2525; Fîrûzâbâdî, s. 1343.
5 Tehânevî, II, 1794; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukūk-ı İslâmiyye,* V, 115-116.
6 İbn Manzûr, II, 199.
7 Âl-i İmrân 3/180.

ebeveyn mirasçısı olmayan kişi (*kelâle*), nasip, kısmet, hak, borç (*deyn*), uygun görülen iş ve şey (*ma'ruf*), yapılması kesin olarak emredilen (*farîza*), Allah'ın belirlediği sınırlar (*hudûdullah*), *itaat, isyan, cennet, cehennem*.

Câhiliye döneminde pek çok konuda olduğu gibi ölen kişinin mirasının paylaşımı konusunda da büyük haksızlıklar yaşanıyordu. Özellikle kocası ölen kadınlar, bunun yanı sıra küçük erkek çocuklar ve kızlar, ölen kişiye mirasçı olamıyordu.[1] Güçlü olanlar mirası paylaşma konusunda istedikleri gibi hareket edebiliyorlardı. Örneğin Evs b. Mâlik (ra) ölmüş ve geride eşi Ümmü Kücce ile birlikte iki kız çocuğu bırakmıştı. Onun mirasının tamamını amcaoğullarından olan Süveyd b. el-Hâris ve Arafta almış, ailesine hiçbir şey bırakmamışlardı. Ümmü Kücce olayın üzüntüsü içinde Hz. Peygamber'e gelmiş ve durumunu ona arzetmişti. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli bir pay."*[2] Bu ve miras paylarını belirleyen diğer âyetlerin inmesinden sonra Ümmü Kücce mirasın sekizde birini, kızları üçte ikisini, amcaoğulları da geri kalanını almıştır.[3] Hz. Peygamber, Ümmü Kücce ile kızlarına mirastan hisse verilmesini emredince, Süveyd b. el-Hâris ve Arafta tekrar Hz. Peygamber'e giderek: "Kadınlar ata binemez, cihad edemez ve küçüklerin anne babaya bir faydaları yok." dediler. Onların bu sözleri üzerine de şu âyet inmiştir: *"Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: 'Onlara ait hükmü, Allah ve Kitap'ta size okunan âyetler açıklıyor. Onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar hakkında, çaresiz çocuklar hakkında, yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran âyetler (açıklıyor). İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir."*[4]

---

1 Nisâ 4/7: Taberî, VI, 431; İbn Kesîr, III, 359.
2 Nisâ 4/7: Mukātil b. Süleyman, I, 358-359; İbn Kesîr, III, 359-360.
3 Nisâ 4/2: Mukātil b. Süleyman, I, 359; Taberî, VI, 429-430; İbn Kesîr, III, 359-360.
4 Nisâ 4/127: Mukātil b. Süleyman, I, 411.

MİRAS PAYLARINI ALLAH BELİRLEMİŞTİR

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۜ وَالَّذ۪ينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ
نَص۪يبَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدًا ﴿٣٣﴾

"Anne babanın ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için pay alan vârisler belirledik. Anlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir."

(Nisâ 4/33)

Câhiliye döneminde, pek çok konuda olduğu gibi miras bölüşümünde de büyük bir adaletsizlik ve hukuksuzluk vardı. Kız çocuklarına mirastan hiç pay verilmediği gibi, erkeklerden küçük yaşta olanlara ve yetimlere de verilmezdi. Çünkü bu sosyal yapı içerisinde kadınların ve zayıf olan kimselerin pek bir yeri ve değeri yoktu. Kadınlar ve zayıf kimseler saygı görmüyor, haklarına riayet edilmiyordu. Servet ve sermaye belli kişiler arasında dönüyordu. Erkek çocuğu, ancak savaşabilecek yaşa gelmiş ve aileye ganimet kazandırabilecek konumda ise mirasçı olabilirdi. Bunun yanında aile ile hiçbir kan bağı olmayan *evlâtlıklara* ve *mevâlî*ye (anlaşma yolu ile yakınlık bağı kurulanlar) mirastan pay verilebilirdi. Kişi, birini kendine evlâtlık edinirse, o kimse artık onun çocuğu kabul edilir ve ona miras verilirdi. Mevâlîler ise iki kişinin kendi aralarında, "Benim kanım senin kanın, benim yıkımım senin yıkımın. Sen bana mirasçı ol, ben de sana olayım. Sen benden iste, ben de senden isteyeyim." demesiyle gerçekleşirdi. Bundan sonra onlar birbirlerine mirasçı olurlardı.[5]

Kur'ân, nâzil olmaya başladığı ilk günden itibaren bu türden uygulamaları, yanlışları ve haksızlıkları ortadan kaldırmayı ve örnek bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Bütün insanlığı aynı anne ve babadan meydana gelen bir aile olarak kabul etmiş ve herkese farklı sorumluluklar yüklemiştir. Kişisel ve toplumsal mânada insanlar arasındaki ilişkilerin kopmadan devam etmesini esas almış, en yakından başlayarak, aile içerisindeki her bir ferdi diğerlerine karşı sorumlu kılmıştır. Aile içerisinde anne baba, çocuk, kardeş, amca, teyze gibi statülerle her birine ayrı görevler yüklemiş, oluşan bu akrabalık bağlarının öldükten sonra da devam etmesini sağlayacak ilke ve esaslar belirlemiştir.

5 Nisâ 4/33: Mukātil b. Süleyman, I, 369; Taberî, VI, 676.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir taraftan Câhiliye dönemi uygulamaları kaldırılırken, diğer taraftan bunların yerine âdil bir miras düzenlemesi getirilmiştir. Bu düzenlemenin insanlar tarafından kolayca kabul görüp uygulanabilir olması için aşamalı bir yöntem izlenmiştir. Buna göre örneğin daha önceleri birbirleriyle anlaşma yoluyla yakınlık bağı kuranlar hakkında Kur'ân'da belirtilen miktarın verilmesi emredilmiştir: *"Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin."*[6] Bunun uygulaması için hicretten sonra Hz. Peygamber de ensar ile muhacir arasında bir kardeşlik antlaşması yaptırmıştı. Bu antlaşmaya göre, aralarında akrabalık bağı olmasa da şu âyette belirtildiği gibi bu kimseler birbirlerine mirasçı olabiliyorlardı: *"İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır…"*[7] Bununla birlikte daha sonra; *"… Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır…"*[8] âyet-i kerîmesiyle akrabaların mirasçı olmaya diğerlerinden daha lâyık oldukları ifade edilmiştir. Böylece daha önceki her iki uygulamaya son verilmiştir.[9] Mirasçı olmak için, akrabalık bağının tek geçerli yol olması esası getirilmiştir.

Câhiliye döneminde, miras konusunda en mağdur olan kesimlerin başında kadınlar gelmekteydi. Öyle ki, bu dönemde, kadınlar mirasçı olamadığı gibi birer miras malı olmaktan da kurtulamıyordu. Nitekim İslâm öncesi bazı Arap geleneklerine göre bir erkek ölür ve geride hanımı kalırsa, o da diğer malları gibi miras sayılırdı. Eve gelen ilk mirasçısı giydiği abasını çıkarıp *"Onun malına mirasçı olduğum gibi onun hanımına da mirasçı oluyorum."* diyerek kadının üzerine atar ve o kadın ona kalırdı. Aynı işlemi kadının üvey oğulları da yapabilirdi. Bu hadiseden sonra, kadın artık o kimsenin âdeta mülkü gibi olur ve diğer insanlardan kimse ona yaklaşamazdı. Mirasçı, kadını güzel bulur ve onunla evlenmek isterse onunla evlenirdi. Kadın çirkin ve zengin ise, onunla evlenmez ve kadının evlenmesine de müsaade etmez, ölünceye kadar o kadının malına mirasçı olurdu. O kadınları evlendirdikleri zaman da mehirsiz evlendirirlerdi. Kadın kocası öldükten sonra hiçbir mirasçı gelmeden kendisini babasının evine atacak olursa, ancak o zaman kendisi hakkında söz sahibi olurdu. Bu yanlış uygulama; *"Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir."* âyetiyle ortadan kaldırılmış ve kadınlar bu aşağılayıcı durumdan kurtarılmıştır.[10]

---

6 Nisâ 4/33: Mukātil b. Süleyman, I, 369; İbn Kesîr, IV, 10.
7 Enfâl 8/72: Mukātil b. Süleyman, II, 130; Taberî, XI, 300.
8 Enfâl 8/75.
9 Nisâ 4/33: Taberî, VI, 675.
10 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 525; İbn Kesîr, III, 396-397.

Câhiliye döneminin hukuksuzluğu içinde ölen erkeğin hanımı da, geriye bıraktığı küçük erkek çocukları ve kızları da kendisine mirasçı olamıyordu.[11] Bu konuda büyük haksızlıklar yaşanıyordu. Kur'ân, problemin çözümü için ilk adım olarak şu düzenlemeyi getirdi: *"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay."*[12] Bu âyet, kadın erkek ayrımı yapmadan bütün akrabaların ölen kimseye mirasçı olacaklarını belirtiyor, fakat kimin ne kadar alacağını açıklamıyordu. Ardından inen âyetlerde, kimlerin ne kadar alacakları da ayrıntılı olarak açıklanmıştır.[13]

Câhiliye döneminde, yanlarında yetim kız bulunan bazı veliler, mallarına sahip olmak için onların başkalarıyla evlenmelerine izin vermez ve kendileri nikâhlamak isterlerdi. Allah Teâlâ, Kur'ân'da yetimlerin haklarının verilmesini ve onlar hakkında adaletli davranılmasını emretmiştir.[14] Âyette, yetimlerin bulûğ veya rüşd çağına ulaşıncaya kadar mallarına sahip çıkılması, bu çağa geldiklerinde ise mallarının kendilerine verilmesi emredilmektedir.[15] Bazı veliler yanlarındaki yetimlerin mallarını hiç vermezlerken, bazıları ise onların iyi mallarını alıp yerine daha düşük kaliteli ve kötü malları veriyorlardı. Bu şekilde yetimlere haksızlık yapmanın yanında kendi helâl mallarına haram katarak onları da kirletiyorlardı. Bu uygulamaları reddeden Kur'ân, yetimlerin mallarına dokunmanın büyük günahlardan olduğu belirtilmiştir: *"Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır."*[16] Bu âyet-i kerîme, Gatafan kabilesinden Münzir b. Rufâa hakkında inmiştir. Onun kardeşi ölmüş ve geride yüklü miktarda mal ile bir de yetim çocuk bırakmıştı. Çocuk büyüyünce amcasından kendi malını istedi, ama o vermedi. Durum Hz. Peygamber'e intikal etti. Hz. Peygamber (sas), Münzir'e bu âyeti okuyarak çocuğun malını vermesini emretti. O da, "Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ettik. Büyük günahtan Allah'a sığınırız." dedi ve malını ona verdi.[17]

Yukarıdaki hükümlerle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de, oldukça ayrıntılı bir miras hukuku düzenlemesi yapılmıştır. Buna göre ilgili âyet-i kerîmelerde bütün aile fertleri ile yakın akrabaların hak ve payları tek tek belirlenmiştir. Bu bağlamda mirasın

11 Nisâ 4/7: Taberî, VI, 431; İbn Kesîr, III, 359.
12 Nisâ 4/7: Mukātil b. Süleyman, I, 358-359; İbn Kesîr, III, 359-360.
13 Nisâ 4/11-12, 176.
14 Nisâ 4/127: Mukātil b. Süleyman, I, 411; Taberî, VII, 540; İbn Kesîr, IV, 296.
15 Nisâ 4/6.
16 Nisâ 4/2.
17 Nisâ 4/2: Mukātil b. Süleyman, I, 356; Elmalılı, II, 1278-1279.

merkezinde çocuklar ile anne-baba bulunduğu için öncelikle onların payları tesbit edilmiştir: *"Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin (kalan) mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, (ölenin) yaptığı vasiyetin yerine getirilmesi ve borcunun ödenmesinden sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[18] Bu âyete göre çocuklar ile anne babanın alabilecekleri oranlar şu şekildedir: Ölenin hem oğlu hem de kızı var ise oğlu kızının iki katını alır. Sadece bir kızı var ise mirasın yarısını alır. Eğer kızlar ikiden fazla ise mirasın üçte ikisini alırlar. Ölenin hem çocuğu hem de anne babası var ise anne babadan her birinin hissesi altıda birdir. Ölenin çocuğu yoksa annenin hissesi üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annenin hissesi altıda birdir.

Hemen ardından eşlerin birbirinden alabilecekleri miras hakları şöyle belirlenir: *"Eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. (Bu paylaştırma, ölen karılarınızın) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi ve borçlarının ödenmesinden sonradır. Çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. (Yine bu paylaştırma) yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden ve borçlarınızın ödenmesinden sonradır. Eğer kendisine vâris olunan bir erkek veya bir kadının evlâdı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa, ona altıda bir düşer. Eğer (kardeşler) birden fazla olurlarsa, üçte bire ortaktırlar. (Bu paylaştırma vârislere) zarar vermeksizin yapılan vasiyetin yerine getirilmesi ve borcunun ödenmesinden sonra yapılır. Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir (hemen cezalandırmaz)."*[19] Âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere geride kız ve erkek çocuğu bırakmadan ölen kadının miras olarak bıraktıklarından yarısı kocasına aittir. Eğer çocuğu var ise dörtte biri eşinindir. Geride çocuk bırakmadan ölen erkeğin mirasının dörtte biri karısınındır. Eğer çocuğu var ise sekizde biri onundur.[20]

Kur'ân'da, anne ve babası ölen ve geride çocuk da bırakmayan kimsenin (*kelâle*) miras bölüşümü de belirlenmiştir. Bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurulur:

18 Nisâ 4/11.
19 Nisâ 4/12.
20 Nisâ 4/12: Mukātil b. Süleyman, I, 361; Taberî, VI, 473-474; İbn Kesîr, III, 377.

"Senden fetva isterler. De ki: 'Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kızkardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.'"[21] Bu âyet-i kerîme, Câbir b. Abdullah el-Ensârî hakkında nâzil olmuştur. Câbir, Medine'de hastalanmış ve Hz. Peygamber (sas) onu ziyaret edince: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben kelâleyim, babam da yok evlâdım da. Ben malım hakkında nasıl yapayım? Dokuz tane kız kardeşim var, onlar için malımın üçte ikisini bırakayım mı?" demişti. Hz. Peygamber: "Bundan vazgeç!" dedi. Bunun üzerine Câbir, "Yarısını bırakayım mı?" dedi. Hz. Peygamber bunu da onaylamadı. Sonra Resûlullah, "Allah onlar için üçte ikisini veriyor." dedi ve bu âyeti okudu.[22]

Kişi ölür, geride çocuk ve babası olmaz, anne baba bir veya baba bir, tek bir kız kardeşi olursa kalan malın (*tereke*) yarısını alır. İki veya daha fazla iseler üçte ikisini alırlar. Geri kalanlar da baba tarafından erkek akrabalara (*asabe*) aittir.[23] Eğer geride kız ve erkek kardeş bırakır ve onlardan başka kimse olmaz ise her birine altıda bir hisse vardır. Eğer kız ve erkek kardeşinin sayısı ikiden fazla ise üçte bir hisseleri vardır.[24] Bunlar, dedeler (*usul*) ve çocuk ve torunlardan (*füru'*) birileri varsa mirasçı olamazlar. Erkek olsun kız olsun sayıları ne kadar çok olursa olsun üçte birden de fazla alamazlar.[25]

Kur'ân'da, sadece mirasçı olan akrabaların hisseleri belirtilmekle yetinilmemiştir. Miras taksimi esnasında orada hazır bulunan yetim, miskin ve mirastan hisse alamayacak derecede uzak akrabalara da ikramda bulunulması tavsiye edilmiştir: *"(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."*[26] Zorunluluk içermeyen bu emrin içerdiği hüküm neshedilmemiştir.[27] Burada mirasçı olmayan akrabalar ve yetimler, miras taksim edilirken hazır bulunurlarsa, onlara gönüllerini hoş edecek şeylerden verilmesi istenmiştir.[28] Veya ölen kimsenin mirasçı olmayan akrabaları,

21 Nisâ 4/176.
22 Nisâ 4/176: Taberî, VII, 715.
23 Nisâ 4/176: Taberî, VII, 713.
24 Nisâ 4/12: Taberî, VI, 484.
25 Nisâ 4/12: İbn Kesîr, III, 378-379.
26 Nisâ 4/8.
27 Nisâ 4/8: Taberî, VI, 438.
28 Nisâ 4/2: İbn Kesîr, III, 360; Elmalılı, II, 1295.

yetimler ve fakirler için bir vasiyeti var ise, malı taksim edilirken onların hisselerinin de verilmesi tavsiye edilmiştir.[29]

İslâm hukukunda, âyetlerin gösterdiği istikamette, miras taksimi ve kimlerin ne kadar alacağının yanı sıra bunun ne şekilde olacağı da belirlenmiştir. Buna göre ölenin geriye bıraktığı mallardan, önce cenazenin kefenlenmesi ve defin işlemleri yapılır. İkinci sırada borçlar gelir. Eğer ölenin borçları var ise geriye bıraktığı mallardan ödenir. Üçüncü olarak vasiyeti yerine getirilir. Bütün bunlar yerine getirildikten sonra geride mal kalmış ise bu miras mirasçılara bölüştürülür.

VASİYET, MİRASÇI OLMAYANA YAPILIR

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ
بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَۜ ﴿١٨٠﴾

"Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak farz kılındı."

(Bakara 2/180)

Sa'd b. Ebî Vakkâs hastalanıp yatağa düşmüştü. Bunu duyan Hz. Peygamber (sas) hemen onu ziyarete gitti. Sa'd, Hz. Peygamber'i karşısında görünce, "Ya Resûlallah! Benim malım çok ama geride sadece bir kızım var. Malımın üçte ikisini fakir fukaraya tasadduk edeyim mi?" dedi. Peygamberimiz ona "Hayır!" dedi. Bunun üzerine Sa'd, "O hâlde yarısını tasadduk edeyim mi?" dedi. Hz. Peygamber buna da izin vermedi. Sa'd, bu defa malının üçte biri için izin istedi. Fakat Hz. Peygamber bunun da çok olduğunu söyledikten sonra Sa'd'a şöyle buyurdu: *"Mirasçılarını zengin olarak bırakman, onları ele güne muhtaç bir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır."*[30]

İslâm öncesi Araplarda, anne baba mirasçı değillerdi. Bu nedenle Kur'ân'da önce kişiye hastalık vb. sebeple ölüm hâli geldiğinde başta anne babası olmak üzere

29 Nisâ 4/7: Taberî, VI, 439.
30 Nisâ 4/9: İbn Kesîr, III, 364.

yakın akrabalarına aşırıya kaçmadan vasiyette bulunması emredilmiştir.[31] Miras âyetleri indikten sonra,[32] Hz. Peygamber, *"Allah her hak sahibine hakkını verdi. Vârise vasiyet yoktur."*[33] buyurmak suretiyle mirasçıya vasiyet yapılamayacağını belirtmiştir. Böylece miras âyeti ile kişiye mirasçı olabilen akrabalar hakkındaki vasiyet uygulaması kalkarken, diğerleri hakkında devam etmiştir.[34] İlgili âyet-i kerîmedeki *"Sakınanlara bir borç olmak üzere farz kılındı."* ifadesi, ölenin yaptığı vasiyetin yerine getirilmesini geride kalanlara yüklemektedir.[35]

Benzer şekilde Kur'ân'da, ölümü yaklaşmış kişilerin geride bırakacakları eşleri için de vasiyette bulunmaları emredilmiştir: *"İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler…"*[36] Buna göre eşi ölen kadının bir yıllık nafakası, ölen eşinin evinde beklediği müddetçe onun mallarından karşılanır.[37] Ölen koca vasiyet etmemiş olsa dahi, bu miktar yine de kocanın malından alınır.[38] Daha sonra *"… Çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. (Bu paylaştırma) yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden ve borçlarınızın ödenmesinden sonradır…"*[39] âyetiyle kadınlar da kocalarına mirasçı sayılmış ve böylece eşlere vasiyet etme uygulaması da son bulmuştur.[40]

Kur'ân-ı Kerîm'de, normal şartlarda veya yolculuk esnasında iken öleceğini anlayanlara, iki şahit eşliğinde vasiyette bulunmaları önerilir: *"Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden şahitlik (edecek olanlar) iki âdil kişidir. Şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelirse, sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz ve Allah adına şöyle yemin ederler: 'Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi hâlde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur'…"*[41] Âyet-i kerîmede, öncelikle her hâlükârda kendisine ölüm gelip çatanların, vasiyet ederken bunu Müslüman iki şahit eşliğinde yapmaları bildirilmektedir.

---

31 Bakara 2/180.
32 Nisâ 4/11-12, 176.
33 Bakara 2/180: İbn Kesîr, II, 167; Tirmizî, "Veṣâyâ", 5; Ebû Dâvûd, "Veṣâyâ", 6.
34 Bakara 2/180: İbn Kesîr, II, 168; Kurtubî, III, 99-100.
35 Bakara 2/180: Elmalılı, I, 620.
36 Bakara 2/240.
37 Bakara 2/240: Mukātil b. Süleyman, I, 201.
38 Bakara 2/240: Taberî, IV, 397-398.
39 Nisâ 4/12.
40 Bakara 2/240: Taberî, IV, 400-401; İbn Kesîr, II, 410.
41 Mâide 5/106.

Ardından seferde ölmek üzere olup vasiyette bulunacak olan ve bulunduğu yerde Müslüman bulunmayan birinin vasiyetlerini de gayri müslim iki şahit eşliğinde yapmaları istenmektedir.[42] Tefsirlerde âyette geçen *şehâdet* ifadesinin yemin mânasında olduğu ifade edilmiştir. Buna göre, tanıkların güvenilirliği konusunda bir şüphe oluşursa onlardan; *"Allah'ın âyetlerini bir bedel karşılığı satmayacakları ve akrabaları dahi olsa yalan söylemeyeceklerine"* dair yemin alınmalıdır.[43]

Vasiyet konusunda Kur'ân'da iki nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kişinin geride başkasına ve bakıma muhtaç çoluk çocuk bırakmamasıdır. Nitekim şu âyette buna işaret edilmektedir: *"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde korkacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın, Allah'tan sakınsın ve doğru söz söylesinler."*[44] İkinci nokta ise, şu veya bu nedenle yapılan vasiyetle gerçek hak sahiplerinin mirastan mahrum bırakılmamasıdır. İşte bu iki gerekçeyle İslâm'da kişiye, malının tamamını vasiyet etme hakkı verilmemiştir. Bu konuda, Peygamber Efendimiz; *"Allah, amellerinize eklenmek üzere vefatınız sırasında mallarınızın üçte biri üzerinde size tasarruf yetkisi vermiştir."*[45] buyurmuştur. Bu önemli hususa Kur'ân'da, miras hisselerini düzenleyen ilgili iki âyette tam dört defa tekrarlanan şu ifadeyle işaret edilmiştir: *"vasiyetin yerine getirilmesi ve borcun ödenmesinden sonra."*[46]

Görüldüğü üzere Kur'ân'da miras ve vasiyet hükümleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Ardından bunların birer tavsiye değil kesin emir olduğu açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla delile dayanmadan yorumlar yapmak suretiyle Kur'ân'da belirtilen hisse oranlarını değiştirme imkânı bulunmamaktadır: *"... Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[47] Söz konusu pay oranlarını kabul edip ona uygun amel edenler şöyle müjdelenmişlerdir: *"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar. İşte büyük kazanç budur."* Bu pay oranlarını kabul etmeyenler hakkında ise şu ilâhî tehdit ortaya konmuştur: *"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için*

42 Mâide 5/106-108: Taberî, IX, 70.
43 Mâide 5/106-108: Taberî, IX, 58, 75; İbn Kesîr, V, 400, 403; Elmalılı, III, 1831.
44 Nisâ 4/9: Mukātil b. Süleyman, I, 359-360; Taberî, VI, 452; İbn Kesîr, III, 363; Elmalılı, II, 1295-1296.
45 Nisâ 4/11: Taberî, VI, 469; İbn Mâce, "Veṣâyâ", 5.
46 Nisâ 4/11, 12: Mukātil b. Süleyman, I, 361.
47 Nisâ 4/11.

alçaltıcı bir azap vardır."[48] Allah böyle bir imkân vermeseydi, hiç kimse bir başkasının malına mirasçı olamazdı. Bu nedenle herkes kendi payına razı olmalı ve başkasının hakkına göz dikmemelidir.[49]

Kur'ân, miras ve vasiyet konusunda âdil bir düzenleme getirmiştir. Bazı konularda olduğu gibi bu konuda da aşamalı bir yöntem uygulamıştır. Böylece Câhiliye döneminde var olan haksız uygulamalar kaldırılarak doğru olanları yerleştirilmiştir. Mirasçı olmada aile bağı veya akrabalık ölçü alınmış, her aile bireyine belirli paylar verilmiştir. Kişiler sadece anne babasının ve evlâdının bıraktıklarından değil, yakınlık derecesine göre akrabalarının bıraktıklarından da miras almaya hak sahibi görülmüştür. Mirasçı olabilecek kişilerin durumuna göre de hisseler belirlenmiştir. Miras bölüşümünde "nimet-külfet dengesi" esas alınmıştır. Kur'ân'da aile içinde erkeğe daha büyük bir sorumluluk verildiğinden erkeğin mirastaki payı da bu sorumluluğa oranla fazla tutulmuştur. Konuya bu bütünlük içerisinde bakılmalıdır. Miras ve vasiyette keyfîlik kabul edilmemiş, net ölçüler belirlenmiştir. Konu her şeyden önce kul hakkıyla ilgilidir ve İslâm'da bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Miras bölüşümü, defin masrafları, ölen kimsenin borçlarının ödenmesi ve vasiyetlerinin yerine getirilmesinden sonraya bırakılmıştır. Mirasçıya vasiyet yapılamayacağı kuralı konmuştur. Birinci dereceden akrabaların olmadığı durumlarda ikinci dereceden akrabalar mirasçı yapılmıştır. Mirasçı olmamalarına rağmen yetimlerin veya uzaktan akrabaların miras bölüşümü sırasında hazır bulunmaları durumunda onlara da kendilerini sevindirecek bazı şeylerin verilmesi istenmiştir. Miraslarını Yüce Allah'ın yaptığı bu taksimata uygun miraslarını paylaşanlar ebedî cennetlerle müjdelenirken, bu konuda da Allah'a ve Peygamberi'ne karşı gelenler cehenneme girmekle tehdit edilmişlerdir.

48 Nisâ 4/13-14.
49 Nisâ 4/33: Elmalılı, II, 1347-1348.

